Garai Imre

A TANÁRI ELITKÉPZÉS MŰHELYE

A Báró Eötvös József Collegium története 1895-1950

ELTE Eötvös József Collegium
2016

Garai Imre

A TANÁRI ELITKÉPZÉS MŰHELYE

A Báró Eötvös József Collegium története 1895–1950

Második, javított kiadás

A kiadvány az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatásával készült.

ELTE Eötvös Collegium
Budapest, 2016
Felelős kiadó: Dr. Horváth László, az ELTE Eötvös Collegium igazgatója
A borítót tervezte: Szalay Éva

A nyomdai munkákat a Pátria Nyomda Zrt. végezte
1117 Budapest, Hunyadi János út 7.
Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató
ISBN 978-615-5371-58-5

Tartalomjegyzék

2. Előszó a második kiadáshoz

E kötet előző kiadásának kéziratát, amelynek alapjául doktori disszertációm szolgált 2014. májusában zártam le. A 2014. szeptember 3-i kötetbemutató óta közel másfél év telt el. Emberi léptékkel számolva ez nem tűnik különösebben hosszú időnek, az eltelt időszak felgyorsult világunkra jellemző módon mégis igen sok változást hozott az első kiadás utóéletének tekintetében.

Nem sokkal a kézirat lezárása után az Eötvös Collegium igazgatója, Horváth László felkért az intézet történetét áttekintő állandó kiállítás koncepciójának kidolgozására. Vizsgálati szempontjaim felhasználásával – a leíró statisztikai aspektus kivéve – vizuális formában is bemutathattam a szakmai és a szélesebb érdeklődő közönség számára kutatásaim legfőbb eredményeit. A kötet bemutatása mellett tehát az állandó kiállítás is megnyitotta kapuit. Valójában azonban e jeles alkalomhoz nem is csak egy, az internátus intézményes történetéhez kapcsolódó munka publikálása fűződik, hanem egy forrásgyűjtemény bemutatása is, amely az említett koncepciót felhasználva mutatja be a Collegium 1895–1950 közötti történetét a források „elbeszélésében". A kiállítás előkészítésével együtt járó gyűjtőmunka eredménye végül egy a tudományos feldolgozáshoz kötődő chrestomáthia lett. A kiadvány a kiállítás során látható dokumentumok mellett a kimaradt, de egyébként az intézet története szempontjából fontos forrásokat is részben, vagy egészben, magyar, illetve francia nyelvű kommentárokkal ellátva közli az olvasók számára (Garai–Horváth 2015: 4).

Ezek a fejlemények önmagukban is jól jelzik, hogy a munka iránti érdeklődés számottevő volt mind a szakmai, mind pedig a szélesebb közönség részéről. Az első kiadás 350 példányban jelent meg, s mindössze egyetlen esztendő leforgása alatt elfogytak nyomtatásban megjelent kötetei. A második, miként a korábbi kiadás előkészítése is nagy részben köszönhető az intézmény igazgatója lelkesedésének és anyagi áldozatvállalásnak. Eredetileg egy idegen nyelvű változat kiadását tervezte mind a szerző, mind pedig a kiadó, ez azonban technikai okokból – egyelőre – nem valósulhatott meg. Az idegen nyelvű kötet előkészítése azonban jó alkalmat biztosított arra, hogy számos kérdést átgondoljak, s az igen alapos szöveggondozás ellenére a 2014-es kiadásban fellelhető sajtóhibákat korrigálhassam. Ez az előkészítési munka érlelte meg

az újabb magyar nyelvű kiadást, amely számos kevésbé látványos, illetve néhány ponton jól érzékelhető változásokat eredményezett a munkában.

A kötet alapkoncepciója változatlan maradt, így tartalmának túlnyomó részét a korábbival megegyező formában bocsájtjuk az olvasó rendelkezésére. A legjelentősebb változások munkám utolsó fejezetében következtek be. A *Záró gondolatok* című rész váltotta ki a legtöbb szakmai kritikát, ezeket megfontolva, ebben a fejezetet több átalakítást hajtottam végre abban a reményben, hogy új formájában inkább megfelelő és funkcióját betöltő részévé válhat összefoglaló munkámnak. E fejezet utolsó bekezdéséhez a korábbi változattól eltérően világos, egyértelmű interpretációt fűztem, amely nem hagy kétséget afelől, hogy megítélésem szerint a Collegium felsőoktatásbeli helyzetét történeti és a jelenkor felsőoktatásában elért érdemeire való tekintettel milyen módon lehetne rendezni (Ld. Tegzes 2015: 661).

Ezúton fejezem ki hálámat az újabb kiadás előkészítésében nyújtott segítségükért és tanácsaikért Berkes Lajosnak, Horváth Lászlónak, Kéri Katalinnak, Laczkó Krisztinának, Németh Andrásnak, Ress Imrének, valamint Szabolcs Évának.

Budapest, 2015. december 15.

Garai Imre

2. 1. Bevezetés

„…az Eötvös Collegium Magyarország egyik legkevésbé ismert intézménye, melynek szervezetét és működését még a tanárság jó része sem ismeri, inkább csak a neve bukkan fel oly körökben, ahol magyar szellemi vonatkozásokról esik szó. Másrészről kevés olyan magyar intézet van, amelyet külföldi vonatkozásban jobban ismernének, mint az Eötvös Collegiumot, természetesen nem hivatalos propaganda, hanem tagjainak külföldi tanulmányai, kapcsolatai, valamint Magyarországra érkező tudósok érdeklődő látogatása útján” – írta Szabó Miklós igazgató 1942-ben megjelent vitairatában (Szabó 1942: 8).[1]

Ez talán ma sincs másként, a neves internátus létezéséről egykori és mai tagjain kívül a magyar értelmiség csekély részének van tudomása, pedig a tanár és a tudósképzés területén jelentékeny eredményeket tudott felmutatni működésének első nagy korszakában, amelyet többnyire a „régi Collegium” megnevezéssel szoktak illetni. Előbb a Csillag utcában, majd később a Ménesi úton működő intézménynek 1950-ig 1204 felvett tagja volt. Közülük 730 tudta tanulmányait 1945-ig befejezni. A sikeresen végzett tagok közül 115 személy egyetemi vagy főiskolai tanárrá vált, 25 főnek volt valamilyen minisztériumi beosztása. 60 személy tudományos intézetekben végzett kutatásokat, külföldi szolgálatban 18 fő állt, 58 egykori collegista középfokú tanintézetekben igazgatóként tevékenykedett. A végzett hallgatók többsége teljesítette az intézmény alapítója, Eötvös Loránd eredeti célkitűzését, azaz 400 egykori növendék középiskolai tanárrá vált, 20 fő pedig írói vagy művészi pályára lépett. A Collegium presztízsét emelte, hogy egykor tagjai közül a második világháború végéig 44-et választottak a Magyar Tudományos Akadémia tagjává (Lekli 1995: 41).

A kötet címében szereplő „tanári elit” kifejezés két tekintetben is indokolt: egyrészt látható a fenti adatokból, hogy az egykori collegisták jelentékeny része vált felsőoktatási intézmény oktatójává vagy az államigazgatás felső szintjein minisztériumi alkalmazottá. Így a 19–20. század fordulójára lezárult professzionalizációs folyamatok eredményeként felügyelhették az intézményi hierarchia csúcsán a tudástőke és a társadalmi tőke újraelosztási folyamatait (vö. Kende–Kovács 2011b: 99–101; Nagy 2013: 43). Másrészt az intézmény eredeti hivatásából kifolyólag, amely az egyetemi képzés kiegészítését célozta meg, olyan magasan kvalifikált középiskolai tanárokat bocsátott a magyar közoktatás rendelkezésére, akik szerte az országban emelték a középfokú iskolák szakmai színvonalát, így a középiskolai tanárság elitjéhez tartoztak (vö. Kosáry 1989: 23).

[1] Szabó Miklós 1942. Köd az iskola körül. *Híd* 3/31: 7–11 (1942. november 1.) MDKL 89. doboz 185/a. dosszié.

A neves intézet történetének összefoglaló megírására azonban Kosáry Domokoson kívül nem vállalkozott senki, jóllehet megítélésem szerint történetének feltárása nélkül a magyar középiskolai tanári professzió intézményesülésének folyamatai sem érthetőek meg teljes egészében. Ugyanis a 18. század utolsó harmadában, az első Ratio Educationis kibocsátásával elindult fejlődés az 1924: XXVII. törvénycikk[2] elfogadásával jutott nyugvópontra. Ekkor a jogalkotó az 1899-re a budapesti egyetemen kialakult tanárképzési struktúrát kívánta mintául tenni az ország egyéb tudományegyetemein is (Garai 2011: 202). A tanárképzés ügyében született jogszabály miniszteri indoklásából egyértelműen megállapítható, hogy az új, szekuláris tudóstanár-típusú középiskolai tanárok képzéséhez olyan internátusokat kívántak létesíteni, mint az ekkor már 29 éve komoly eredményeket felmutató Báró Eötvös József Collegium.[3]

Hazai művelődés-, illetve neveléstörténet-írásunkból hiányzó munka megírására vállalkozom e monográfia keretei között. Az intézet történetét Kosáry tanulmányának útmutatásait alapul véve (először kísérelte meg a Collegium első három generációjának a történetét bemutatni) foglalom össze.[4] Elbeszélésének időkereteit az egyes generációváltások adják, ezt a szempontot egészítettem ki a köztörténet főbb csomópontjainak és az internátus belső történetének néhány jelentősebb fordulópontjával, így jöttek létre azok a korszakhatárok, amelyekbe belehelyezve vizsgálom az intézet történetét.[5] A hét generáció történetének összefoglalása egy-egy fejezetben egységesen történik: vizsgálom a felvett és az intézetből elutasított hallgatók társadalmi jellemzőit, az intézetbe érkező külföldi hallgatókat, a Collegium tanári karának és képzési rendszerének változásait, valamint az internátus és a VKM mint felettes hatóság viszonyait. Ezenkívül bemutatom a Collegium belső életének változásait az adott alkorszakon belül. Az intézmény életéhez kapcsolódó, a sajtóban megjelent ismertetőket, vitákat, politikai indíttatású támadásokat, valamint az úgynevezett testvérintézményekkel való kapcsolatok alakulását (párizsi École Normale Supérieure, pisai Sculoa Normale Superiore, szegedi Eötvös Loránd Kollégium) is áttekintem munkám során.

Az Eötvös Collegium 1895–1950 közötti történetének megírásával reményeim szerint nem csupán az internátus egyes generációinak állítok emléket, hanem a magyar felsőoktatás 19–20. századi történetének egyik kiemelkedően

2 1924. XXVII. törvénycikk. *A középiskolai tanárok képzéséről és képesítéséről.*

3 Az 1924. XXVII. törvény miniszteri indoklása. Közli: Mészáros–Németh–Pukánszky 2003: 479.

4 Munkája számos tekintetben inspirálta e kötet szerzőjét (Kosáry 1989: 9–41).

5 1895–1910; 1911–1918; 1919–1927;1928–1935; 1936–1944; 1945–1948; 1948–1950.

fontos kérdését, a tudósok és a tanárok képzését egyszerre zászlajára tűző intézet történetét írom meg. Meggyőződésem szerint a Collegium nyújtotta példa megszívlelendő a hazai felsőoktatás jelenlegi viszonyai között is.

2.2. Köszönetnyilvánítás

Munkám megírása nem valósulhatott volna meg, ha választott témámat egyedül kellett volna feldolgoznom minden szakmai és emberi támogatás nélkül. Így köszönetet kell mondanom azoknak, akik a munka elkészítése során támogattak. E körből kiemelkedik témavezetőm, Németh András, aki végigkövette a kutatás hosszú, több mint 5 éven át tartó folyamatát, építő jellegű kritikáival jelentős mértékben hozzájárult e kötet alapját képező doktori disszertációm elkészítéséhez. Köszönet illeti továbbá opponenseimet Szabolcs Évát, Kéri Katalint, valamint Karády Viktort, akik bírálatukban számos tévedéstől óvtak meg, és hozzájárultak munkám kiérlelt változatának a megírásához.

A kutatás folyamatát mindvégig támogatta Horváth László, az Eötvös Collegium igazgatója és Farkas Zoltán az Eötvös Collegium Történész Műhelyének egykori vezetője. Az intézet levéltári anyagaihoz biztosított korlátlan hozzáférés felbecsülhetetlen előnyöket biztosított számomra: lehetővé vált, hogy nyitvatartási időtől függetlenül egyéni időbeosztásomnak megfelelően dolgozhassam fel a levéltári anyagot. Ugyancsak köszönetemet fejezem ki a Történész Műhely Regestrator kutatócsoport minden tagjának, akik az anyag egészét digitalizálták, így az archívum digitális változatát is kutathattam, ez a folyamatot jelentősen felgyorsította.

A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár és Régiségek Gyűjteményében való kutatásomat Tóth Gábor osztályvezető-helyettes mint az intézet egykori neveltje támogatta. A Magyar Országos Levéltárban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1945 előtti és utáni referenseinek, Erdélyi Andreának és Keresztes Csabának kell köszönetet mondanom, akik mindig készségesen álltak rendelkezésemre, ha egy-egy probléma vagy kérdés felmerült bennem. Boa Krisztinának pedig azért mondok köszönetet, mert az 1945 előtti, a Collegium történetéhez kapcsolódó, a Bécsi kapu téren őrzött iratanyagok jegyzékét rendelkezésemre bocsátotta.

A kötethez kapcsolódó technikai kérdésekben és a szöveggondozás valamennyi fázisában nyújtott segítségért tartozom hálával Laczkó Krisztinának, Berkes Lajosnak és Oláh Nikolettának, továbbá egyéb szakmai észrevételei miatt mondok köszönetet Paksa Rudolfnak, hiszen tanácsai mellett 2007-ben az általa tartott Collegium-történeti óra keltette fel érdeklődésemet az intézet története iránt, továbbá Nagy Péter Tibornak, aki rendlelkezésemre bocsátotta

az 1930. évi népszámlálás adatait, illetve értékes tanácsokkal látott el dolgozatom szociológiai részeire vonatkozóan, valamint ugyancsak köszönet illeti Papp Istvánt.

Végül pedig természetesen köszönettel tartozom családomnak, akik akkor is támogatásukról biztosítottak, ha számomra olykor-olykor kétséges volt, hogy képes leszek-e a kutatást és a dolgozat megírását sikeresen befejezni.

3. A források és a kutatás módszerei[6]

Az *első vizsgálati szempont* a felvett és az elutasított hallgatók személysoros adabázisának leíró statisztikai elemzése az alábbiakban meghatározottak szerint. Az Eötvös Collegium 1895–1950 közötti története során 1204 hallgatót vettek fel. Személyi anyagaik[7] rendszerint tartalmazzák a felvételiző folyamodványát, amely egy önéletrajzból és a jelentkezés indoklásából áll, valamint a felvett collegista minősítési lapját, amelyen a legfontosabb személyes adatok (név, születési hely, idő, vallása, törvényes gyámja neve, törvényes gyámja foglalkozása, lakhelyének címe, középiskolák székhelye és pontos megnevezése, érettségi és a középiskola utolsó négy osztályának tanulmányi eredményei, collegiumi tagsága előtti ösztöndíjak, egyéb felsőoktatási tanulmányok, nyelvismerete) mellett rögzíti a felvett szaktárgyakat és a collegiumi, illetve egyetemi tanulmányok eredményességét: a szakvizsgák és a pedagógiai vizsgák érdemjegyeit. Az anyagokban számos esetben fellelhető személyes levelezés, amelyet családtagjaikkal, esetleg tanáraikkal folytattak. Földrajzi eloszlásuk mellett vizsgálom a törvényes gyámok foglalkozásán keresztül társadalmi státuszukat a felvétel pillanatában. Ehhez a Nagy Péter Tibor által digitalizált 1930. évi népszámlálási kérdőív foglalkozási és vállalati statisztika fő és alkategóriáit használtam fel (Nagy 2010). Választásom azért esett az 1930. évi statisztikára, mert ennek kategóriarendszere kifinomultabb a század eleji statisztikáknál, így jól összehasonlíthatóvá teszik a 19. század végi, illetve a 20. század közepi társadalmi változásokat is. A szociológiai elemzésen túl vizsgálom a felvettek középiskoláit is: milyen fenntartású és típusú középiskolákból érkeztek a sikeresen pályázók, és mely intézetek bocsátották ki a legtöbb, később collegistává vált érettségizett fiatalt.[8] Emellett azokat a körülményeket is elemzem, amelyek miatt esetlegesen tagságukról lemondani kényszerültek, vagy attól megfosz-

[6] A 3. fejezet bizonyos megállapításai olvashatók még: Garai 2013: 42–45.

[7] MDKL 1. doboz 1. dosszié 1. csomó – 23. doboz 25. dosszié 70. csomó jelzet alatt található, 1950-ig kimutatásaim szerint 1204 felvett hallgatója volt a Collegiumnak. Levéltári forrásokra való hivatkozások esetében lábjegyzeteket használok a könyvben. Monográfiákra, folyóiratban vagy egyéb periodikában megjelent írásra pedig a főszövegben hivatkozom.

[8] A középiskolák rangsorának vizsgálatához Kende Gábor és Kovács I. Gábor hasonló elemzéseiből nyertem útmutatást (Kende–Kovács 2011a: 87–95).

tattak. Az elutasítottak[9] – 1692 hallgató, közülük azonban 368-nak mindössze a neve ismert, személyi anyaguk nem maradt fenn, így a továbbiakban 1324 elutasított hallgató adatait vizsgálom – a kontrollcsoport szerepét töltik be, elemzésük a felvettekhez hasonló módon történik egyetlen különbséggel: esetükben az intézményben folytatott tanulmányok sikertelensége helyett azt vizsgálom, hogy miért nem emelkedtek a tagok sorába, a Collegium tudatosan szelektált-e különböző alkorszakokban bizonyos társadalmi csoportokat. Erre lehetőséget ad az a körülmény, hogy iratanyaguk a felvettekéhez hasonló, azaz a fennmaradt minősítvényi ívek tartalmazzák a legfontosabb szociológiai adataikat, illetve elutasításuk indokát.

A személyi anyagok elemzését követően minden korszak esetében az intézet elöljáróinak és tudományos személyzetének személyi anyagait tekintem át: a curátorokét,[10] igazgatókét,[11] a rendes, kinevezett,[12] valamint a tiszteletdíjas tanárokét,[13] illetve az idegen nyelvű lektorokét.[14] Tehát *a második vizsgálati szempont* az intézet elöljáróinak és tudományos személyzetének változásai 1895–1950 között. A Collegium fennállása során mindvégig törekedett a főiskolai cím el-

[9] MDKL 24. doboz 26. dosszié 1. csomó – 33. doboz 49. dosszié 58. csomó jelzet alatt találhatóak anyagaik.

[10] MDKL 39. doboz 65. dosszié Eötvös Loránd curátor és Bartoniek Géza igazgató levelezései. MDKL 40. doboz 69. dosszié Teleki Pál curátor személyére vonatkozó iratanyagok.

[11] Bartoniek Géza anyaga az MDKL 38. doboz 63. dosszié jelzett alatt lelehető fel, ebben főleg a személyéről, vagy a személyéhez kapcsolódó levelezések találhatók, amelyet vagy ő maga vagy Eötvös Loránd folytatott a VKM-mel. Bartoniek Géza levelezése továbbá megtalálható még az MTAKK Ms. 492/2–74. jelzet alatt. Gombocz Zoltán iratai az MDKL 39. doboz 66/a–b. dosszié jelzet alatt találhatók. Ezekben az iratokban tudományos karrierjéhez kapcsolódó dokumentumok vannak. Szabó Miklós igazgató iratai az MDKL 40. doboz 67. dosszié jelzett alatt lelhetők fel, itt ugyancsak tanári pályájához, igazgatóságának időszakához kapcsolódó iratok vizsgálhatók. Megjegyzendő, hogy a személyes előmenetel mellett a kutató gyakran talál a levelezésekben olyan információkat, amelyek az intézet képzési rendszerére vonatkozó irányelveket tartalmaznak.

[12] MDKL 40. doboz 70. dosszié./ 1–11., illetve 40. doboz 71/1–11. alatt találhatk az 1895–1945 között a Collegiumban szolgálatot teljesítő rendes, kinevezett tanárok anyagai. Az 1945 utáni rendes tanárok anyagai az MDKL 41. doboz 73/a. dosszié jelzet alatt találhatók. Utóbbi esetében a rendes és a tiszteletdíjas tanárok anyagait egy közös dossziéba rendezték.

[13] MDKL 41. doboz 72/1–5. dosszié alatt betűrendben vannak az anyagaik 1945-ig rendszerezve. Az 1945 utáni tiszteletdíjas tanárok és a rendes tanárok anyagai egyetlen dossziéba kerültek.

[14] Az idegen nyelvű lektorok alkalmazása az intézetben már az alapítást követő korai időszakban is jellemző volt. A nyelvoktatási feladatok mellett, az első világháborút követően hazájuk gyakran bízott rájuk egyéb, diplomáciai feladatokat is. MDKL 46. doboz 84/1. dosszié–47. doboz 84/b/4. dosszié alatt találhatók meg az angol, amerikai, észt, finn, francia, német és olasz lektorok anyagai.

nyerésére, de erre csak 1946-ban került sor. Így az 1893: IV. törvénycikk által bevezetett illetményszabályozással – amelyet ugyan 1923–1926 között valamelyest módosítottak – a rendes tanárok a IX. és a VI. fizetési osztály között nyerhettek kinevezést az intézetbe, előmenetelük hasonló volt a középiskolai tanárokéhoz. 1946 után a főiskolává történő „átszervezést" követően főiskolai tanárként működtek az intézetben, de előmeneteli rendjük nem változott számottevően. Anyagaik főleg az illetékes, többnyire a vallás- és közoktatásügyi (továbbiakban VKM) miniszterhez írott kinevezési kérelemekből, fizetési szelvényeikből, fizetési osztályokba történő kinevezésekből, előléptetésekből állnak. Így szakmai életútjuk, illetve a társadalomban elfoglalt helyzetükön keresztül az intézet presztízsének kérdése is vizsgálható a különböző alkorszakokban. A tiszteletdíjas tanárokat rendszerint egy-egy tanévre bízták meg. Anyagaik az óratartásra való felkérést és a honoráriumok összegét tartalmazzák. Ezekből vizsgálhatók az intézet financiális lehetőségeinek változásai.

Ehhez szorosan kapcsolódik a seniori helyek adományozásának a kérdése. A végzett collegisták közül azok kaphatták meg 1936-tól pályázat útján a seniori státuszt, akik tudományos ambíciókkal rendelkeztek. Ez az együttműködés a végzett collegistának és az intézménynek kölcsönösen gyümölcsöző volt: előbbieknek a tehetséggondozás egyfajta speciális formáját jelentette, ugyanis további 1–2 évre igénybe vehették a Collegium infrastruktúráját disszertációjuk elkészítéséhez, utóbbi számára pedig a tiszteletdíjas tanárok csökkenő számát tudta pótolni a végzett tagokkal, fenntartva ezzel az intézet tudományos képzésének a zavartalan működését.[15]

Ugyan nem minden időszak történetének tárgyalásakor, de elemzem azt is, hogy milyen szerepet játszott a Collegium működtetésében és belső életében a nem tudományos személyzet, az altisztek[16] és a szegődményesek[17] csoportjai.

---

[15] MDKL 47. doboz 85. dosszié.

[16] Az altisztek átmeneti csoportot képeztek az alsóbb társadalmi csoportok és a középosztály között. Legtöbb esetben a polgári iskolát végezték el, vagy a gimnáziumból az első két, három osztályt, ezt követően szegődtek altisztnek egy-egy közintézményhez, portai szolgálat, kezelői vagy házmesteri feladatok ellátására (Gyáni 2006: 305–306). A Collegiumban 1923-ig 2 kezelő és 2 egyéb altiszti állás volt rendszeresítve. 1923 után a közszféra leépítése nyomán az intézetnél egy I. osztályú és egy II. osztályú altiszti állást rendszeresítettek. Feladatuk a portaszolgálat ellátása és a fűtés üzemeltetése volt, illetve különböző javítási munkálatok elvégzése. Előbbi havi illetménye az 1920-as évek második felét követően 120, utóbbié 90 pengő volt. Anyagaik az MDKL 42. doboz 74/1–5. dosszié jelzet alatt találhatók.

[17] A szegődményesek egy évre szerződtek meghatározott összegű bér fejében. A cselédség soraiba tartoztak, jogi helyzetüket az 1907: XLV. tc. szabályozta, amely feladataik mellett a munkaadótól való személyi függőséget is rögzítette. A Collegiumban 1 házvezetőnő, 1 szakácsnő,

Voltak közöttük ugyanis olyan személyek, akik az intézetben töltött hosszú szolgálati idejük alatt részeivé váltak a közösségnek, így helyet kaptak a régi Collegium legendáriumában. De esetenként előfordult az is, hogy az inasok, a konyhalányok, vagy a mosónők közül valaki botrányos viselkedésével vagy bűncselekmény elkövetésével zavarta meg az intézetben folyó munkát.

A vizsgálat harmadik dimenzióját az intézet képzési rendszerében bekövetkezett paradigmaváltások adják. Ez szorosan kapcsolódik a tudományos személyzet változásaihoz, gyakran előidézte a tanári karban történt személycseréket. A vizsgálathoz segítséget nyújtanak a tanári jelentések.[18] Szerkezetük 1927-ben öltött végleges formát: tartalmazza a szakóra pontos megnevezését, a hallgatók névsorát évfolyamok szerint, a feldolgozott tananyagokat, valamint a hallgatók adott félévi teljesítményének részletes értékelését olykor-olykor összehasonlítva korábbi munkájukkal. A féléves jelentéseket a decemberi, illetve a május végén tartott féléves tanári értekezleteken olvasták fel a szaktanárok. Ezeken az értekezleteken dőlt el a hallgatók státuszának a sorsa, hogy teljesítményük alapján megtarthatják-e collegiumi tagságukat. 1910 és 1927 előtt nem minden tudományterületen alkalmazták a féléves bontást, 1910 előtt pedig az éves jelentés a jellemző. Meg kell azonban jegyezni, hogy 1948–1950 közötti időszakban csökkent a szakmai típusú értékelés presztízse és a közéleti aktivitás, illetve a politikai hovatartozás, megbízhatóság vált hangsúlyossá. A curátorok és az igazgatók iratai közül azokat, amelyek az intézet vezetésére, képzési rendszerének elveire vonatkozó információkkal rendelkeznek, ugyanebben a vizsgálati fázisban elemzem.

A negyedik vizsgálati szempontot a Collegium és a VKM, illetve a budapesti egyetem bölcsészeti karával való kapcsolatok változásai adják. Egymáshoz fűződő viszonyukat jelentős mértékben befolyásolták a mindenkori társadalmi és politikai körülmények. Ezek jól láthatóvá teszik, hogy az internátus és felettes hatóságának, a kultusztárcának a kapcsolatai milyen okokból változtak az egyes történeti alkorszakokban. Erre forrásként az intézet levéltárában őrzött VKM-rendeletek, valamint leíratok és válaszok,[19] hívatók segítségül.

3 konyhalány, 2 mosónő, 2 fűtőszerelő, 1 felszolgáló és 7 takarító volt rendszeresítve. Havi illetményük a szakácsnő kivételével 90 pengő alatt maradt. Körükben a fluktuáció igen nagy volt. Anyagaik az MDKL 42. doboz 75/1. dosszié alatt találhatók.

[18] MDKL 52. doboz 101/a. dosszié – 54. doboz 101/10/b. dosszié. Tanulmányi jelentések 1895–1950 között. A klasszika-filológiai és a magyar nyelvészeti órákról készített jelentések megtalálhatók továbbá MTAKK Ms. 4270/1. jelzet alatt.

[19] MDKL 50. doboz 96/1–6. dosszié. A VKM Egyetemi és Főiskolai Ügyosztályához írott felterjesztések és a VKM-miniszter rendeletei 1895–1945 között. Az 1945–1950 közötti iratanyagok az MDKL. 50. doboz 96/a/1–8. dosszié jelzet alatt találhatók.

Ezek minisztériumi rendeleteket, a Collegium igazgatóságára címzett direkt utasításokat és felterjesztéseket tartalmaznak, illetve az intézet aktuális féléves tanrendjeinek jóváhagyásait, amelyekből jól látható, hogy 1948-at követően az internátus képzési rendszere fokozatosan kiüresedett. Részben ehhez a kérdéshez, illetve a Collegium és a budapesti tudományegyetem (1920-tól Pázmány Péter Tudományegyetem) bölcsészkara, valamint a tanárképző intézet közötti kapcsolatokhoz szolgálnak forrásul a *Vezetés és oktatás* cím alatt őrzött iratok.[20] Ezekből az anyagokból egyrészt vizsgálható az, hogy a magyar felsőoktatás 19–20. századi történetében az Eötvös Collegium milyen szerepet játszott, hogyan tett kísérleteket a főiskolai cím elnyerésére, illetve az egyetem vagy a tanárképző milyen módon próbálta időről időre tanulmányi önállóságát korlátozni vagy felszámolni. Másrészt pedig az is világossá válhat, hogy ezekre a törekvésekre a VKM ügyosztályai hogyan reagáltak. [21]

A VKM IV. Egyetemi és Főiskolai Ügyosztályának (1945 után VI. ügyosztállyá nevezték át) a Collegiumhoz kapcsolódó iratanyagai megtalálhatók a Magyar Országos Levéltár Eötvös Collegium fondjában,[22] ezek a felterjesztések mellett tartalmazzák az ügyosztály apparátusának észrevételeit, megjegyzéseit is egy-egy rendeletre vagy utasításra vonatozóan. Így a források jól rávilágítanak az Eötvös Collegium pozícióinak változásaira a különböző történeti korszakokban. Az intézet 1950-es, második megszüntetésére vonatkozó iratok felderítésére ugyancsak a MOL a VKM VI., Egyetemi és Főiskolai

[20] MDKL 50. doboz 95/1–4. dosszié.

[21] MDKL 88. doboz 185/1–5. dosszié. Az Eötvös Collegium 1895–1950 közötti történetére vonatkozó dokumentumok. Ezek az iratok egyaránt forrásul szolgálnak az intézet belső, valamint a VKM, illetve az egyetem és a tanárképző intézet kapcsolatainak történetéhez is.

[22] Az 1945 előtti MOL K636. szekcióban az alábbi iratanyagok találhatók meg évkörökbe rendezve: 49. doboz, 25. tétel (1919); 85. doboz, 25. tétel. 79. csomó (1920); 25. tétel. 138. csomó (1922); 161. doboz, 25. tétel (1923); 181. doboz, 25. tétel (1924); 195. doboz, 25. tétel (1925); 224. doboz, 25. tétel (1926); 243. doboz, 24. tétel, 279. csomó (1927); 293. doboz, 22. tétel, 253. csomó (1928); 656. doboz, 42. tétel, 697. csomó (1932–1936); 44–2. tétel, 883. doboz (1937–1941); 1024. doboz, 44–1. tétel (1942–1944–1). A MOL 592. szekcióban, a Középiskolai Ügyosztály anyagai között ugyancsak találhatók az Eötvös Collegiumra vonatkozó iratok: 143. csomó 18. tétel (1920); 172. csomó 18. tétel (1921); 196. csomó, 13. tétel (1922).
Az 1945 utáni minisztériumi iratok a MOL XIX-I-1-h. szekcióban találhatók, itt a 112. doboz 90–3. tétel (1946–1947), illetve MOL XIX-I-1-h. 1515./1949–1950 (358. doboz) jelzetek alatt az 1945–1947, illetve az 1948–1950-es évekre vonatkozó a Collegium történetéhez kapcsolódó iratanyagok találhatók.

Ügyosztályának 1949–1951 közötti anyagaiban,[23] illetve a VKM,[24] valamint a Népművelési Minisztérium Elnöki Osztályának törvény-előkészítési anyagaiban[25] végeztem kutatásokat.

Természetesen 1948. június 12–14. után, a Magyar Dolgozók Pártjának (továbbiakban MDP) megalakulását követően formálódó totalitárius politikai rendszer egyik sajátossága az, hogy az állami szervek önállósága formálissá vált (Gyarmati 2011: 136–139; Romsics 2004: 338), a különböző kérdések valójában a pártállam egyes szerveiben dőltek el. Ezért a megszüntetésre vonatkozó esetleges politikai állásfoglalásokat nem csupán a VKM iratanyagai között, hanem az MDP Központi Vezetőség Agitációs és Propaganda Bizottság üléseiről keletkezett forrásokban is vizsgáltam.[26] Ennek oka, hogy a korszak meghatározó kultúrpolitikusa, Révai József a bizottság elnökeként rendszeresen informálta annak tagjait a pártvezetés szűkebb elitjének állásfoglalásáról egy-egy kultúrpolitikai kérdésben. A forrásokhoz készült útmutatók segítségével[27] csupán azoknak az üléseknek az anyagát vizsgáltam, ahol napirendre kerültek az egyetemi reform, az aspirantúraképzés bevezetése vagy a Tanfolyamellátó Nemzeti Vállalat létrehozása nyomán a menzák és a kollégiumok államosításának kérdései.[28]

Az ötödik vizsgálati dimenzió minden időszak esetében az intézet belső életének története. Ehhez a tanári értekezletekről készült jegyzőkönyveket, amelyek páratlan forráscsoportot biztosítanak az intézet képzési rendszerének és a szelekciós mechanizmusok vizsgálatához,[29] valamint az intézet belső törté-

[23] MOL XIX-I-1-h. 1400–52/1950. (249. doboz), illetve 1400–74/1950. (252. doboz) tartalmazzák.

[24] MOL XIX-I-1-s 1011/ 1949. (213. doboz) a VKM 1949–1951 közötti törvény előkészítési anyagai, illetve MOL XIX-I-1-h/1949–1950. (336. doboz) az Egyetemi és Főiskolai Ügyosztály általános iratai.

[25] MOL XIX-I-1-s 1012/1949–1950, illetve XIX-I-1-s 1011/1950–1951 jelzetek alatt találhatók.

[26] MOL M-KS-276.f. 86. cs. jelzett alatt találhatóak az MDP KV Agitációs és Propaganda Bizottság iratanyagai.

[27] Itt mondok köszöntet Haász Rékának, a MOL referensének, hogy az anyagban való tájékozódást elősegítette.

[28] Így a MOL M-KS-276.f. 86. cs. 11., 12., 34., 37., 50. és 54. őrzési egységeit tekintettem át, amelyek az 1948. december 28., 1949. január 4., 1949. szeptember 29., 1949. november 11., 1950. július 9. és 1950. augusztus 15-i ülések jegyzőkönyveit tartalmazzák.

[29] Az 1895-ös év tanári értekezletének jegyzőkönyve MDKL 88. doboz 185/1. dossziéban található meg. 1897–1950 közötti jegyzőkönyvek az MDKL 52. doboz 102/a–d. dosszié jelzett alatt találhatók.

netére[30] vonatkozó levéltári forrásokat elemzem, illetve ütköztetem egymással, akárcsak az egyéb alfejezetekre vonatkozó források esetében. Ezt kiegészítem az internátus egykori neveltjeinek a visszaemlékezéseivel, valamint a sajtóban megjelent, a Collegiummal kapcsolatos újságcikkek ismertetésével annak érdekében, hogy a társadalmi, politikai légkör mellett az intézetet körülvevő közhangulatról is áttekintést lehessen nyerni.[31]

A Collegium képzési rendszerét kiegészítették olyan elemek is, amelyek lehetővé tették a szaktudományos ismeretek elmélyítését vagy ezek nemzetközi kontextusba való helyezését. Erre egyaránt szolgáltak belföldi és külföldi tanulmányutak,[32] valamint külföldi ösztöndíjak.[33] A külföldi diákok jelenléte az intézetben egyfelől kultúrdiplomáciai szempontból volt fontos (1910–1918 között bosnyák, szerb, román és török hallgatók felvételével magyarbarát értelmiség képzése volt a cél, míg 1920 után az amerikai, brit és német hallgatók fogadásával a magyar tudományos élet és a magyar kultúra eredményeit kívánta demonstrálni a VKM), másfelől növelte a collegisták nyelvgyakorlásának és más kultúrák megismerésének a lehetőségeit. Emellett az intézet belső életét az első két generáció időszaka (1895–1918 között) alatt az is befolyásolta, hogy az internátusban egyházi ösztöndíjasok is részt vettek a tudományos képzésben. Ösztöndíjat létesített a csornai premontrei rendi kanonok, a tiszántúli református egyházkerület, a Naszód-vidéki alapítvány, a Gozsdu-alapítvány, valamint a nagyszebeni görög keleti püspökség.[34] A Collegiumban való jelenlétük két szempontból érdekes, egyrészt a szekuláris tanárképzés igényével induló intézet olyan egyházi felekezetek tagjait is befogadta, akiknek életvitele eltért az internátus egyéb növendékeinek az életformájától, és nyíltan vállalták, hogy az intézet képzésének elvégzése után a felekezeti oktatás területére térnek vissza. Másrészt a két alapítványi ösztöndíj nyertesei rendszerint Erdélyben élő románok közül kerültek ki. Együttélésük a Collegium magyar nemzetiségű

[30] Az 1948–1950 közötti, hetedik generáció története esetén felhasználtam az MDKL 88. doboz 185/5. dossziét is, amely az 1919–1949 közötti egyetemi, tanárképző intézeti és a Collegium kapcsolatára vonatkozóan tartalmaz forrásokat. Ez azzal indokolható, hogy az intézet belső életére jelentős hatással vannak az egyetemi reform nyomán az egyetemen vagy a tanárképzőben kialakított elképzelések az intézet jövőjére vonatkozóan.

[31] MDKL 89. doboz 185/a. dosszié. Újságcikkek a Collegiumról 1895–1950. Az MTAKK Ms. 5207/82.; Ms. 5207/91.; Ms. 5207/99. jelzetek alatt is találhatók Collegiumról megjelent sajtótermékek.

[32] MDKL 36. doboz 56. dosszié. Iratok a belföldi és külföldi tanulmányi utakról 1895–1950 között.

[33] MDKL 36. doboz 55. dosszié. Iratok a külföldi ösztöndíjakról 1895–1950 között.

[34] MDKL 36. doboz 54/a–e. dosszié alatt találhatók az alapítványi ösztöndíjasokra vonatkozó források. Az alapítványi ösztöndíjasokról írt tanulmányt Kovács András (Kovács A. 1995: 49–58).

tagjaival kiváltképp az első világháború időszakában nem volt teljes mértékben gondtalan. Az intézet belső élete kapcsán vizsgálom továbbá a fegyelmi ügyekre vonatkozó iratokat, amelyek ugyancsak a szelekciós mechanizmusokra és az internátusi együttélés sajátosságaira nyújtanak forrásokat.[35]

Ezt az öt vizsgálati dimenziót az intézmény történetének mind a hét alkorszakában érvényesítem. A Collegium történetének ilyen módon történő tárgyalását több tényező is indokolta: egyrészt a források nagy mennyisége miatt olyan struktúra kialakítására törekedtem, amelyben az adatok tömege kezelhető mértékűvé és átláthatóvá vált. Másrészt ezt az elrendezést indokolta a levéltári dokumentumokból és a visszaemlékezésekből egyaránt kirajzolódó, egymástól jól elkülönülő időszakok is. Harmadrészt a Collegium történetének különböző időszakai meggyőződésem szerint inkább áttekinthetők ebben, az egy-egy alkorszakot vertikálisan áttekintő szerkezetben, mintha a horizontot kiszélesítve az öt vizsgálati dimenziót egy-egy önálló fejezetben tárgyaltam volna.

Munkámban *egy történeti szociológiai típusú vizsgálatot próbáltam összeegyeztetni a hagyományos intézménytörténeti alapú tágyalási móddal*. Előbbi vizsgálati aspektust az előző bekezdésben részletezett okok miatt *alárendeltem az intézménytörténeti szempontoknak*. Ez azonban azt eredményezte, hogy társadalomtörténeti léptékben túl kis időszeletet felölelő alkorszakok jöttek létre, amelyekben összefüggésvizsgálatokat nem lehetett végezni, így csupán a leíró statisztikai elemzésre szorítkoztam. A Collegium hallgatóinak adatait az 1910., 1920., 1930., 1941. és 1949. évi népszámlálási statisztikák, illetve a *Magyar Statisztikai Szemle* által közölt tanulmányokból kinyert információkkal vetettem össze a teljes népességre, az érettségizettekre, illetve az egyetemi hallgatókra.[36] Meggyőződésem szerint így a két típusú vizsgálat jól kiegészítheti egymást, egyúttal lehetővé teszi az intézet történetének teljes körű bemutatását a vizsgált időszakban.

---

[35] MDKL 50. doboz 98/1/a/1–2. dosszié lopásokra vonatkozó ügyek 1895–1950 között. Az 50. doboz 98/2. dosszié tartalmazza a fegyelmi kérdésekre vonatkozó forrásokat. A Báró Eötvös József Collegium szervezete, házirendje és fegyelmi szabályzata című dokumentum megtalálható MTAKK Ms. 5207/80. alatt. Ez módosult 1923-ban. A változatás indokait feltáró források és az átalakított szabályzat megtalálhatóak MDKL 50. doboz 95/3. dosszié jelzet alatt.

[36] Sem a népszámlálási statisztikák, sem a Magyar Statisztikai Szemle által közölt tanulmányok nem tartalmaztak minden esetben az összes vizsgálati szempontra érvényes országos megfelelő adatot. Így ahol lehetőség nyílt rá, ott természetesen a collegisták adatait az érettségizett népességgel vagy a budapesti egyetem bölcsészeti karának hallgatóira vonatkozó szociológiai mutatóival hasonlítottam össze. Ahol erre nem nyílt lehetőség, ott korábbi alkorszakok hasonló adataival vetettem össze Nagy Péter Tibor tanácsára.

3.1. Historiográfia

E kötet megírása során számos történeti tárgyú művet használtam fel annak érdekében, hogy a Collegium működését oktatástörténeti, illetve társadalomtörténeti kontextusban tudjam ábrázolni. A humboldti kutatóegyetem kialakulásához és annak magyarországi recepciójához nyújtanak áttekintést Németh András (Németh 2002; Németh 2004; Németh 2005a; Németh 2005b; Németh 2007; Németh 2009), valamint Tóth Tamás (Tóth 2001) művei, utóbbi a „napóleoni egyetem" kialakulását is ismerteti. Karády Viktor monográfiája a francia egyetemi modellt mutatja be, ezen kívül munkájának utolsó fejezetében az Eötvös Collegium és az École Normale Supérieure között tesz bizonyos szempontok mentén összehasonlításokat (Karády 2005). A professzió, professzionalizációs folyamatok problémáival, illetve a 19–20. századi magyar társadalomtörténeti kérdésekkel kapcsolatban Gyáni Gábor és Kövér György közös munkája nyújt felvilágosítást (Gyáni 2006; Kövér 2006). Munkám megírásához igen sok inspiráló gondolatot adtak Kende Gábor és Kovács I. Gábor közösen írott tanulmányai, akik a két világháború közötti tudáselit középszintű iskoláztatását, illetve ugyanezen időszak egyetemi tanárságának rekrutációját vizsgálták (Kende–Kovács 2011a; Kende–Kovács 2011b). Idegen nyelven, németül 1999-ben jelent meg egy egész tanulmánykötet, amely a szakmásodás kérdéskörét vizsgálja, ebben Martin Heidenreich (Heidenreich 1999) nyújtja a legalaposabb áttekintést a kérdésről általában, a német középiskolai tanári szakma fejlődését pedig Karl-Ernst Jeismann vizsgálja (Jeismann 1999).

A magyar középiskolai professzió tárgyalásához ugyancsak Németh András munkái jelentik a legkorszerűbb feldolgozásokat. Szintén fontos adalékokat nyújt a témához Antall József és Ladányi Andor közös tanulmánya (Antall–Ladányi 1968), valamint Ladányi Andor (Ladányi 2008) és Keller Márkus (Keller 2010) monográfiája, illetve Felkai László cikkei (Felkai 1971; Felkai 1961).

Az Eötvös József Collegium történetéből már számos szakirodalmi feldolgozás, visszaemlékezés és szépirodalmi mű áll a kutató rendelkezésére. Ezek a munkák érdemben segítették az összefoglaló munka megírását. A legfontosabb segédletet az Eötvös-füzetek, Új Folyam VI. évfolyamában megjelent *Az Eötvös József Kollégium történetének bibliográfiája és levéltári anyaga* című füzet jelenti (Tóth 1987). A kiadvány tételesen felsorolja a régi és az újjáalapított Collegiumra vonatkozó legfontosabb újságcikkeket, visszaemlékezéseket, szakirodalmi munkákat, illetve a szépirodalmi alkotásokat, valamint a Collegiumra vonatkozó levéltári anyagokat a Magyar Országos Levéltárban,

továbbá a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában és Régi Könyvek Gyűjteményében.

A szakirodalmi igényű feldolgozások területén a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában és a Régi Könyvek Gyűjteményében fellelhető 1947-es tanulmánykötet-tervezet a legkorábbi munka.[37] Jankovich Ferenc, valamint Benda Kálmán az 50 éves fennállás alkalmából köszöntik a kötetben a neves intézményt, mint egykori növendékek. Gerevich Tibor, a neves művészettörténész az első igazgatóról, Bartoniek Gézáról emlékezett meg egy tanulmányban. Szekfű Gyula a Collegium első történelemtanáráról, Mika Sándorról készített dolgozatot, akinek maga is tanítványa volt. Ezt követően ugyanő Keresztury Dezsőnek címezve írt köszöntő sorokat a Collegium ünnepére. Mendöl Tibor az intézmény egykori curatorát, Teleki Pált földrajztudósi minőségében mutatja be az olvasó számára. Eckhardt Sándor töredékes tanulmánya a Collegium fennállása óta az internátus szerepét elemzi a magyar közéletben. Vernon Duckworth Barker külföldiként szerzett tapasztalatait, élményeit osztja meg visszaemlékezésében *Eötvös-Collegium-i emlékeim* címmel. Kosáry Domokos a Collegium rövid történetét tekinti át az alapítástól a Barotniek-éra 1927-es lezárulásáig. Tanulmánya számos átfedéssel, megegyezéssel olvasható a *Tanulmányok az Eötvös Kollégium történetéből* című tanulmánykötetben is (Kosáry 1989: 9–41). A kötet utolsó szerzője, Kéry László a Collegium második világháború alatti történetét elemzi, sajnos tanulmánya igen töredékes formában maradt fenn.[38]

A torzóban maradt tanulmánykötetet követően hosszú időn keresztül nem merült fel tudományos igénnyel megírt elemző munka elkészítésének a gondolata. Az 1989-ben megjelent kötet, amelyet Nagy József Zsigmond és Szijártó István szerkesztett, enyhített valamelyest ezen a hiányon. A régi Collegium történetével foglalkozó részt Kosáry Domokos már említett dolgozata nyitja meg. Munkájának nagy erénye, hogy levéltári forrásokat felhasználva elemzi a Collegium megalapításának körülményeit, az első Csillag utcai épületben kialakult szokásokat, valamint leírást ad a Bartoniek Géza igazgató és a tanári kar által kidolgozott pedagógiai elvekről. A Collegium szerepét a magyar felsőoktatási rendszerben és az egyes évfolyamokon végzett nevesebb diákok életpályáját is elemzi röviden. Felveti azt az egyedülálló gondolatot, hogy

[37] A torzóban maradt kötetben olvasható Karády Viktor francia nyelvű vázlata az École Normale Supérieure és a Collegium kapcsolatairól, az Ulm utcai intézmény mintaadó jellegéről és annak magyar adaptálásáról. Karády vázlatát utólagosan, minden bizonnyal tévedésből illeszthették a kötethez, hiszen erre vonatkozó kutatásait csak jóval később végezte el.

[38] MTAKK Ms. 5982/115–123.

az intézmény történetének megírásához szükséges elegyíteni a Collegium belső történetében fontos szerepet játszó csomópontokat a központi politika történéseivel, így a Collegium története felfogható az egyes collegista generációk történeteként (Kosáry 1989: 23).

Az átfogó bevezetőt követően tematikusan ismertetik a szerzők az egyes képzési ágak történetét: Glatz Ferenc tanulmánya az internátusban zajló történészképzésről (Glatz 1989: 41–50), Varga László összefoglalója a Collegiumban zajló irodalomtörténész-képzésről (Varga 1989: 51–59), Fábián Pál a magyar szakosok nyelvészeti képzését mutatja be (Fábián 1989: 60–67), Borzsák István a nagy múltra visszatekintő klasszika-filológiai képzést ismerteti (Borzsák 1989: 68–79). Margócsy József, valamint Sas Elemér betekintést nyújtanak abba, hogy miként zajlott az idegen nyelvek tanítása (Margócsy 1989: 80–87), valamint a természettudományi szakkal rendelkező hallgatók oktatása (Sas 1989: 88–97). Nemes Tibor az École Normale Supérieure és a Collegium kapcsolatait tekinti át 1897-től 1947-ig, a tanulmány nemcsak felsorolja az időszak összes francia lektorát, de arra is kitér, hogy milyen élményekkel távoztak megbizatásuk lejártát követően a Ménesi, illetve a Nagyboldogasszony útjáról (Nemes 1989: 98–105). Makay Gusztáv a Collegium regényeinek értelmezési lehetőségeit vázolja fel egy igen alapos elemzés keretei között (Makay 1989: 106–123). A régi Collegium történetéről szóló részt Tóth András tanulmánya zárja, amely az Eötvös Kollégium Volt Tagjainak Szövetsége nevet viselő érdekvédelmi és tudományos jellegű szervezet fennállásának történetét ismerteti a szövetségi *Évkönyvek* és levéltári források felhasználásával (Tóth 1989: 124–131).

A rendszerváltást követően a Collegium fennállásának 100. évfordulójára ugyancsak tematikus tanulmánykötet jelent meg Kósa László szerkesztésében *Szabadon Szolgál a Szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből 1895–1995* címmel. A kötet bevezető tanulmányában Tóth Gábor az Eötvös Collegium megalapításának történetét ismerteti az olvasóval. A szerző a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban, valamint az oktatáspolitikai eliten belül lezajlott diskurzust elemzi, amelynek eredményeként létrejött a tudós-tanár koncepcióját középpontba állító tanárképző internátus. A megalapítás folyamatának lezárásával és az első évfolyam adatainak ismertetésével ér véget a munka (Tóth 1995a: 13–30). Kovács Imre azt az időszakot mutatja be az intézmény történetéből, amelynek során az átmeneti Csillag utcai épületből az intézet átköltözött hosszú tervezési és kivitelezési munkálatokat követően a véglegesnek szánt Ménesi úti épületbe (Kovács I. 1995: 31–42). Kovács András és Nagy Zsombor dolgozatai

igen lényeges területeket érintenek a Collegium történetéből: amíg előbbi szerző az alapítványi ösztöndíjas hallgatók csoportját mutatja be (Kovács A. 1995: 49–58), addig utóbbi az összes külföldi diákot felsorolja 1895 és 1949 között (Nagy 1995: 83–97). Ezek a tanulmányok két okból fontosak: egyrészt láthatóvá válik az olvasó előtt, hogy az Eötvös Collegium fennállása során végig sokszínű közösséget biztosított növendékei számára, amely a szaktudományos fejlődésre is bizonyosan inspirálóan hatott. Másrészt az is kiderülhet, hogy a Collegium nemcsak a magyar viszonyok között, hanem birodalmi léptékben is fontos szerepet játszott az Osztrák–Magyar Monarchia 1918-as felbomlásáig.[39]

Dénesi Tamás, valamint Tóth Krisztina tanulmányai a Collegium diákéletét, szokásait (Dénesi 1995: 99–108), valamint az intézmény képzési rendszerét mutatja be a tanári jelentések tükrében (Tóth 1995b: 109–115). Krász Lilla a Collegium és pisai testvérintézménye, a Scuola Normale Superiore kapcsolatait ismerteti 1935 és 1944 között. A cserediákprogram az olasz–magyar kulturális egyezmény részeként jött létre, amelyet 1935. február 16-án írtak alá a két ország illetékesei (Krász 1995: 117–126). Tombor András az 1932-es, nagy botrányt kiváltó kommunista szervezkedés hátterét és lebukásának körülményeit tárja fel az olvasó számára, számos hasznos adalékot és levéltári forrást hozzátéve a kérdéshez (Tombor 1995: 127–137). Ehhez szorosan kapcsolódik Deák Éva munkája, amelyben a szerző a Collegiumot ért sajtótámadásokat elemzi a két világháború között (Deák 1995: 139–144). A kötet záró dolgozatában Szabó András elemzi az 1945 után kiadott regényeket és emlékirat-irodalmat, amelyekben megjelent az Eötvös Collegium, így számos új szempont felvetésével hozzájárulhat e munkák körültekintően történő felhasználásához (Szabó 1995: 145–154). A tanulmánykötetet az intézet különböző korszakaihoz kapcsolódó negyvenhat dokumentumból álló forrásközlés zárja (Kósa 1995: 156–230).

Varga László szerkesztésében jelent meg 2003-ban az Eötvös Collegiumban zajló irodalomtörténeti képzést tematikusan bemutató kiadvány. Korompay H. János az intézmény első generációjához tartozó, egyetemi tanulmányai befejezését követően a magyar irodalomtörténet kutatás kiemelkedő alakjává

[39] *„Teljes mérvben méltányolván azon kiváló fontos szempontokat, melyek felette kívánatossá teszik, hogy az annectált tartományok* [Bosznia 1908-as annexiójára utal], *valamint a fajrokon török nemzet intelligentiájának minél nagyobb része magyar főiskolákon magyar környezetben nyerjen kiképzést, úgy határoztam, hogy 1911 évi szeptember hó 1-vel kezdődőleg a Báró Eötvös József Collegiumban két állami teljesen ingyenes hely bosnyák egy állami teljesen ingyenes hely pedig a törökországi mohamedán ifjak részére – amennyiben arra alkalmas ifjak jelentkezni fognak – tartassék fenn”* Zichy János gróf vallás– és közoktatásügyi miniszter levele Eötvös Lorándhoz bosnyák és török diákok ügyében (Közli: Kósa 1995: 184).

való Horváth János életútját mutatja be, amely fontos adalékokkal szolgál az internátus történetének első szakaszához (Korompay 2003: 9–30). Szabics Imre az Eötvös Collegium és az École Normale Supérieure kapcsolatát vizsgálja az irodalomtörténet szempontjából, különösen nagy hangsúlyt fektet a szerző a francia lektorok irodalmi tevékenységére (Szabics 2003: 117–128). Bodnár Géza a Collegiumot, mint regényhőst elemzi az intézményről írott két legismertebb szépirodalmi alkotásban a *Királyhágóban* és a *Fellegjárásban* (Bodnár 2003: 153–175).

2004-ben jelent meg Paksa Rudolf szerkesztésében Keresztury Dezső igazgatóságának emléket állító kötet. A szerkesztő által jegyzett tanulmány részletesen ismerteti a téma historiográfiáját, valamint a Collegium diákéletéhez kapcsolódó speciális fogalmak elemző bemutatását. A dolgozat elemzi a sajtóvitát is, amely a második világháború utáni kiútkeresésből indult ki, majd rövidesen átalakult politikai támadássá (Paksa 2004: 67–134). E tanulmánykötetben jelent meg Papp István írása is, amely a Collegium 1945–1950 közötti útkeresését vizsgálja (Papp 2004: 49–65). Papp úgy véli, hogy a népi demokrácia időszakában a főiskolai cím adományozásával próbálta meg Keresztury VKM-miniszterként a Collegiumot a megváltozott társadalmi és politikai helyzetben konszolidálni. Az átalakuló viszonyok következtében azonban az intézet sorsa megpecsételődött, a kommunista fordulatot végrehajtó collegisták maguk sem hittek az internátus megmenthetőségében, és így nem is tettek lényegi erőfeszítéseket ennek érdekében.

2006-ban jelent meg Kicsi Sándor monográfiája Gombocz Zoltánról, amelyet a szerző jóllehet tudományos igénnyel írt, mégis számos tévedést tartalmaz, végjegyzetei pedig sokszor teljesen eltérnek Gombocz személyétől és így a könyv eredeti témájától (Kicsi 2006). Az író nyilvánvaló módon Németh Gyula visszaemlékezésére (Németh 1972) támaszkodott művének megírása során, levéltári forrásokat kevéssé használt fel. A neves tudós személyéről igen sok adatot tudhat meg az olvasó, a Collegium történetének szempontjából azonban a mű kevéssé releváns.

A 2007-ben Paksa Rudolf szerkesztésében közreadott *Szekfű Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban* címet viselő tanulmánykötetben Ress Imre Szekfű Gyuláról, Ernst Moldenről és az Eötvös Collegium kapcsolatáról írott dolgozata bemutatja az intézmény nehéz helyzetét az első világháborút és az azt követő időszakban a német nyelv lektorának tevékenységén keresztül. Láthatóvá válik, hogy a háborús veszteség nem csupán azt jelentette a Collegium számára, hogy rekrutációja kisebb ország területre szűkült, hanem azt is, hogy

Magyarország megváltozott geopolitikai súlya miatt a lektorok kiválasztásának tekintetében mozgástere csökkent. A nyelvtanárokat az oktatási tevékenység mellett megbízták egyéb diplomáciai feladatok teljesítésével is, rendszerint hazájuk nagykövetségén kulturális attaséként működtek (Ress 2007: 17–42).

2009-ben Tóth Károly és Sepsi Enikő szerkesztésében látott napvilágot a *Tudós tanárok az Eötvös Collegiumban* című tanulmánykötet. Markó Veronika Szabó Miklós életútját elemzi igen alaposan számos levéltári forrást, valamint szakirodalmakat és visszaemlékezéseket egyaránt felhasználva. Részletesen bemutatja, hogy a második világháború alatt miként próbálta védeni az intézményt a szélső jobboldali politikai támadásoktól, majd hogyan került sor eltávolítására a Collegium éléről 1945 második felében (Markó 2009: 18–31). Sepsi Enikő Sauvageot-nak, a Collegium 1923 és 1931 közötti francia lektorának magyarországi tevékenységét mutatja be francia források, valamint a lektor *Magyarországi életutam* címmel megjelent memoárjának felhasználásával (Sepsi 2009: 42–50). Tóth Károly Fülep Lajos tanári munkáját elemzi dolgozatában igen sokrétű forrás és szakirodalom felhasználásával. Fülep szemináriumai idézték vissza a régi Eötvös Collegium szellemét az 1948–1950 közötti időszakban, amikor a Collegium *de jure* működött, de korábbi önmagának már csak árnyéka volt (Tóth 2009: 107–125).

2011-ben jelent meg a Collegiumnak helyt adó épület átadásának 100. évfordulójára rendezett konferencia kiadványa, a *Lustrum* címet viselő kötet. A munkában olvashatók az igazgatókról készült feldolgozások: Bartoniek Gézáról (Gerevich 2011: 96–102),[40] Gombocz Zoltánról (Kiss 2011: 103–112) Szabó Miklósról (Markó 2011a: 113–125), Keresztury Dezsőről (Nagy 2011: 127–131), továbbá az intézet marxista tudósképzővé való átalakulását elősegítő új igazgatóról, Lutter Tiborról (Pál 2011: 132–135) és állambiztonsági megfigyeléséről (Pál 2010) írt Pál Zoltán. A szerző azonban igen szűkszavúan nyilatkozik a megszüntetés kérdéséről, azt szükségszerű folyamatnak tünteti fel. Ugyancsak érintőlegesen tárgyalja a felszámolás kérdéskörét Markó Veronika, aki a Collegium könyvtárának történetét írta meg 2011-es tanulmányában (Markó 2011b: 220–235).

A feldolgozások mellett szükséges még megemlíteni *A Nagyboldogasszony úttól a Ménesi útig* című tanulmánykötet és forrásgyűjteményt, amelynek két dokumentuma kapcsolódik a régi Collegium utolsó időszakhoz (Simon 2011: 11; 30).

---

[40] Gerevich összeállítása megtalálható a már jelzett, 1947-ben torzóban maradt tanulmánykötetben.

3.2. Az Eötvös Collegiumra vonatkozó visszaemlékezések

Paksa Rudolf érvelését elfogadva magam is úgy vélem, hogy a Collegium egyetlen alkorszakának története sem írható meg a vonatkozó memoárok áttekintése és feldolgozása nélkül (vö. Paksa 2004: 129). A visszaemlékezések számos esetben kiegészíthetik a levéltári forrásokból kinyerhető információkat és viszont: az eseményeket kortársként átélők egy-egy állítását kontrollálhatják a hivatalos ügymenet során keletkezett dokumentumok, megítélésem szerint ez egy kiemelten fontos szempont az intézet történetének kritikus időszakaiban.

A legkorábbi önálló kötetben megjelent visszaemlékezés Kuncz Aladár *Fekete kolostora,* amely az egykori collegista francia internáltságban szerzett élményeit osztja meg az olvasóval (Kuncz 1975). A Noirmontier-i kolostorban és az Ile d' yeu-i citadellában átélt borzalmak kevéssé szolgálnak forrásként az Eötvös Collegiumra, mint intézményre, a collegisták mentalitása azonban rekonstruálható a műből: Kuncz és collegista társai Bárczi, valamint Weiffert a legszélsőségesebb élethelyzetekben is képesek az egzisztenciális létbizonytalanságot félretéve tudománnyal foglalkozni és tudományos előadásokat tartani fogolytársaik számára. A szerző számos alkalommal utal a Collegiumra és az ott elsajátított módszerre, tudományos attitűdre: a szabad kritikai gondolkodásra (Kuncz, 1975: 411).

Németh Gyula egykori igazgatójáról, *Gombocz Zoltánról* emlékezett meg önálló kötetben (Németh 1972). A szerző már az előszóban rögzíti, hogy a visszaemlékezéshez nem használt fel levéltári forrásokat és tudományos dolgozatokat. Munkáját így erős forráskritikával kell kezelni, hiszen az emlékezés több évtized távlatából eltorzíthatja a történeti valóságot (Németh 1972: 10–11).[41] Németh 1909 és 1913 között volt collegista, így visszaemlékezésében az intézmény első igazgatójára, valamint az ekkori diákéletre vonatkozóan is szolgáltat információkat. A kötet második részében pedig Gombocz igazgatói tevékenységét és tudományos karrierjét mutatja be.

Király István *Párhuzamos életutak* című memoárjában egy 1939-ben a Sárospataki Református Kollégiumból az Eötvös Collegiumba került diák szakmai-szellemi fejlődésének tanúja lehet az olvasó (Király, sine anno).

---

[41] Dolgozatomban megpróbálom árnyalni a visszaemlékezésekből kibontakozó narratívákat a Collegium 1895–1950 közötti működésére vonatkozóan levéltári források felhasználásának segítségével. Ezért ezt a forrásítpust rendszerint ütköztetem a levéltári anyagokkal, ahol erre mód nyílik. Ezekből látható lesz munkám későbbi részeiben, hogy a visszaemlékezők narratívái esetenként jelentősen eltérnek a korabeli forrásokból kibonatkozó állapotoktól. Torzítás alatt jelen esetben azt értem, hogy túl nagy idő telt el az emlékek átélése és azok felidézése között. Ugyanakkor ez más esetekben abból is származhat, hogy az emlékező bizonyos kérdésekről tudatosan nem tesz említést, vagy bizonyos megfontolásokból saját szerepét „átírja".

Király reflektál az intézmény egyik legsúlyosabb botrányára, az 1932-es kommunista összeesküvésre, amikor szellemi fejlődése szélső baloldali irányba terelődésének körülményeit mutatja be. A szerző azt is kifejti, hogy a második világháborút követően hogyan került részben a collegiumi kapcsolatainak köszönhetően a magyar tanügyigazgatásba, illetve az Országos Köznevelési Tanácsba.[42]

Műhelyeim története című regényes visszaemlékezésében Mátrai László Jankovich Ferenchez hasonlóan az 1927-es átmeneti állapotokról ad képet (Mátrai 1982). Mátrai azon kevés szerző közé tartozik, akik munkájukban reflektálnak az 1932-es kommunista szervezkedésre. Emellett az író munkájában külön fejezetet szentel a collegiumi éveknek és benne Gombocz alakjának. Megpróbál magyarázatot adni a Collegium megszüntetésére, érvei azonban igen gyenge lábakon állnak.

Szász Imre *Ménesi út. Regény és dokumentumok* című munkájában a szerző Forrai Ádámként emlékszik collegista éveire. Az emlékezésben egy riporternő segíti, akivel a regény folyamán az írót megtestesítő Forrai igen bizalmas kapcsolatot alakít ki (Szász 1985). E kötet egyedülálló módon mutatja be az internátus belső életét a második világháborút követően, részletesen szól a kiútkereséséről és az úgynevezett „progresszívak" csoportjáról, akik 1948 második felére átvették az irányítást az intézményben. A kötet nagy erénye, hogy függelékben közli az Eötvös Collegium körül 1945 után kibontakozó sajtóvita anyagának túlnyomó részét, valamint a „destruktív elemeknek" titulált collegistákról szóló tanári és igazgatói jelentéseket 1949-ből.

Gyergyai Albert emlékező munkájában – *A várostól a világig* – első részében *(Emlékezések)* külön fejezetet szentel a Collegiumnak (Gyergyai 1986: 27–49). Az intézmény bemutatását annak kísérletével teszi meg, hogy megválaszolja a sokakat érdeklő kérdést: Mitől vált a Collegium tudós tanári elitképzővé? A kísérlet során sok tényezőre kitér, számba veszi a collegisták társadalmi hovatartozását, a kiváló szakvezetőket, köztük érthető okokból kiemelt helyen Horváth Jánost, valamint B.G. úr és Gombocz Zoltán pedagógiájának fundamentumait, valamint a könyvtárat. Gyergyai szerint 1950-re a Collegium azért szűnt meg, mert az intézmény éppúgy, mint az emberi test, elöregedett, és végül meghalt. Megítélésem szerint a szerzőnek az eredeti kérdésre nem sikerült kimerítő választ adnia, az internátus megszüntetésére vonatkozó magyarázata pedig leegyszerűsítő jellegű.

[42] MTAKK. Ms. 2233/22. Király István (sine anno): *Párhuzamos életutak. Nemzedékünk emlékezete* (kézirat).

Sauvageot, Aurélien *Magyarországi életutam* című memoárja páratlan a visszaemlékezések között. A szerző ugyanis 1923-tól 1931-ig élt hazánkban, mint a Collegium francia nyelvű lektora, így feljegyzései lehetővé teszik, hogy betekintést nyerjen az olvasó az internátus belső és az 1920-as évek magyar kulturális és politikai életébe. Külföldiként feltárja a korszak sajátosságait a mai kor embere számára, ez annak köszönhető, hogy Franciaországból, egy polgárosult társadalomból érkezve teljesen más világban találja magát Magyarországon, ahol a polgári erények csak bizonyos társadalmi csoportokat jellemeznek, így a számára különleges társadalmi viszonyokat igyekszik igen aprólékosan rögzíteni. Sauvageot megerősíti Ress Imre tanulmányának azon megállapításait, amelyek szerint az antant államokból érkező nyelvi lektorok oktatói tevékenységük mellett gyakran kaptak kultúrpolitikai és egyéb diplomáciai feladatokat is (Sauvageot, 1988).

A szélesebb közvélemény által is számon tartott kötet Fodor András *Naplója,* amely 1947-től 1950-ig szinte napi pontossággal rögzítette, hogy szerzője milyen élményeket élt át az Eötvös Collegiumban, az egyetemen és különböző irodalmi körökben. Fodor pontosan képet ad a Collegium viszonyainak fokozatos átalakulásáról. Németh Lászlóval és a „harmadik utas politikával" szimpatizálva nem elfogult sem a „progresszívek", sem Keresztury híveinek irányában. Nem elemez, csupán rögzíti a történéseket, ez a körülmény felhasználhatóságának lehetőségeit jelentősen megnöveli. Ugyanakkor szükséges megjegyezni, hogy a szerző naplóbejegyzéseit utólag szerkesztette, tehát az egykorú megnyilatkozásain helyenként korrigálhatott (Fodor 1991).

Rácz István *A Semmi partján* címet viselő önéletrajzában számos szerzőhöz hasonlóan külön fejezetet szentel a Collegium számára. Megállapítása szerint a tudós szaktanárok, az igazgató és az óriási szabadpolcos könyvtár mindössze a keretét adta az intézménynek, tartalommal pedig a collegisták vértezték fel, akik szabadon és kritikusan gondolkodtak. A tanárok közül kiemeli Szabó Miklós, Gyergyai Albert és Italo Siciliano olasz lektor alakját. Arra is rávilágít, hogy milyen kapcsolati hálóval rendelkeztek a collegisták, hogyan igyekeztek egymást segíteni a legszélsőségesebb élethelyzetekben is (Rácz 1991).

Keresztury Dezső a Collegium második világháború utáni igazgatója ugyancsak beszámol az intézményben töltött időszak alatt szerzett tapasztalatairól önálló kötetben megjelent önéletrajzi vallomásában. Művében azonban csupán saját 1922-től 1928-ig terjedő collegista éveire, valamint 1936 és 1945 közötti tanári pályájára reflektál, igazgatói periódusát nem érinti. Keresztury diákévei révén lehetősége van az olvasónak Bartoniek Géza utolsó, valamint

Gombocz Zoltán első igazgatói éveibe betekintést nyerni. Az elbeszélés érinti a Szabó Miklós vezette Collegium időszakát is, a különböző karakterű vezetőket gyakran hasonlítja össze, amely alighanem tudatos törekvés a részéről (Keresztury 1993).

Bassola Zoltán *Ki voltam…* címmel megjelent memoárja az 1919–1920 közötti állapotokat mutatja be igen részletesen. Visszaemlékezése forrást nyújt egy válságos periódusra, amely nem csupán az országnak jelentett megpróbáltatásokkal teli időszakot, hanem a Collegiumnak is, hiszen az intézményt és Bartoniek Gézát politikai támadások érték, illetve visszaérkeztek a frontról a katonaviselt fiatalok, akik nehezen tudtak visszailleszkedni a polgári élet keretei közé (Bassola 1998).

Szigeti József *Intellektuális önéletrajza* igen részletesen ábrázolja, hogy egy, a társadalom alsóbb szegmenséből származó egyén fejlődésére hogyan hatott az Eötvös Collegium (Szigeti 2000). Jóllehet érettségi bizonyítványa alapján Szigeti nem kerülhetett volna be az intézménybe, de befolyásos pártolója, Országh László segítségével mégis sikeresen vette a fejkopogtatás akadályát. Magyar–angol szakos tanulmányait hamar háttérbe szorította filozófiai érdeklődése. A Collegium szokásait és kapcsolatrendszerét igen részletesen ábrázolja. Szigeti memoárja egyben arra is jó példát szolgáltat, hogy a második világháborús összeomlást követően hogyan válhat egy értelmiségi az új világ felépítésének reményében a kommunizmus elkötelezett hívévé.

Sziklay László *Egy kassai polgár emlékei* című kötetében egy fiktív személyhez, Lidlihez írott leveleiben számol be életútjáról, amely érintette a Collegiumot is (Sziklay 2003). Az olvasó szembesülhet egy felvidéki értelmiségi család problémáival az első világháborút követő időszakban. A csehszlovák hatóságok a magyar többségű Kassa polgárságának egyik meghatározó családját igyekeznek főleg adminisztratív eszközök révén korlátozni, hogy a város közéletben többé ne tölthessenek be jelentős szerepet. Sziklay teljesíti apja egyik legfőbb vágyát: felvételt nyer a magyar tudományosság egyik fellegvárába, az Eötvös Collegiumba.[43] Sziklay részletesen ábrázolja a „Város" polgárosodott miliője és a torlódott magyar társadalom között meghúzódó mély, már-már

[43] Sziklay László 1929–1933 között volt a Collegium magyar–francia–szlovák szakos tagja. Tanulmányait mindvégig kitűnően végezte. Az egyetemet követően Nyíregyházán lett gimnáziumi tanár. MDKL 20. doboz. 19. dosszié. 58. csomó. Apja, Sziklay Ferenc, a Csehszlovákiai Magyar Kultúrreferatúra vezetőjeként próbálta a felvidéki magyarság kutlúrlis életét egy szervezetből koordinálni (Gayer 2013: 75–76). Fiát alighanem azzal a reménnyel küldte az intézetbe, hogy magasan kvalifikált értelmiségiként helyét átveheti a szervezet irányításában. Erre azonban nem került sor.

áthidalhatatlan ellentéteket. A kötet abból a szempontból is rendkívül tanulságos, hogy a szerző személye prototípusát képezi annak a collegista életútnak, aki felsőoktatási tanulmányait befejezve egy vidéki kisváros gimnáziumában próbálja meg munkássága révén a tanári kar szellemi áporodottságát felpezsdíteni.

2004-ben jelent meg Dörnyei Sándor szerkesztésében *A háború sújtotta Eötvös Collegium*, amelyet a szerzők Tomasz Jenőnek ajánlottak, aki aligazgatóként igen sokat tett azért, hogy a háború viszontagságait, Budapest ostromát az intézmény növendékeinek sikerüljön túlélniük (Dörnyei 2004). A kötetben számos egykori collegista visszaemlékezése olvasható az ostrom viszontagságos heteiről, Tomasz úr és Ankeria Santieri finn lektor hősies helytállásáról.

Egy kémikus emlékeit adja közre Kucsman Árpád, akinek visszaemlékezése több szempontból nélkülözhetetlen: egyrészt a fentebb felsorolt memoárokkal ellentétben ezt a kötetet a Collegium belső szóhasználatával élve „egy dögész", tehát egy természettudományi szakkal rendelkező egykori collegista adta ki (Kucsman 2006). Munkája sajátos távlatokat nyit meg az olvasó előtt: láthatóvá válik, hogy a filoszok és a dögészek világa nem különült el oly élesen, mint ahogyan azt az eddigi szakirodalmi feldolgozások és egyéb visszaemlékezések sejtették. Másrészt Kucsman számtalan nélkülözhetetlen adalékkal szolgál a diákéletről és a különböző collegiumi szokásokról. Harmadrészt a munka azért is igen értékes, mivel kitér az Eötvös Collegium és a politika viszonyára, hiszen a szerző 1945 és 1950 között volt az intézmény tagja. Így személyes élményei vannak arról, hogy az internátus közéletét hogyan tematizálták át fokozatosan a „progresszió" hívei.

Kelevéz Ágnes szerkesztésében jelent meg 2007-ben egy visszaemlékezéseket tartalmazó kötet *Ahol a maximum volt a minimum* címmel. A kiadvány érdeme, hogy különböző időszakokban az intézményben egyetemi éveit töltő egykori diák memoárjait adja közre.[44] Mivel az interjút készítők hasonló kérdéseket tettek fel az interjúalanyok számára, így lehetőség nyílik arra, hogy a kutató lemérjen bizonyos változásokat, amelyek az egyes generációk között zajlottak le (Kelevéz 2007).

Mihályi Gábor: *Két apa között, a magyar baloldal tragédiája 1899–1990* című memoárjában a Collegiumnak is hosszabb fejezetet szentel. Az intézetben működő kommunista frakció titkáraként aktív szerepet vállalt

[44] A vizsgált időszakban az alábbi interjúk használhatóak fel: Ruttkay Kálmán 1941–1948, Gyapay Gábor 1943–1948, Orosz László 1943–1948, Benyhe János 1945–1949, Vekerdy József 1945–1949, Keszthelyi Lajos 1946–1948, Bodnár György 1947–1950, Hankiss Elemér 1947–1949, Lator László 1947–1949, Domokos Mátyás 1948–1949.

az internátus képzési rendszerének átalakításában, régi tagjainak eltávolításában. Visszaemlékezésében mind a maga, mind társai szerepét tisztázza ebben a folyamatban. Külön kitér Lakatos Imre funkciójára a vizsgált időszak történéseiben (Mihályi 2012).

3.3. Az Eötvös Collegiumra vonatkozó szépirodalmi munkák

A könyv megírásához a meglevő szakirodalmi munkákon és a visszaemlékezéseken kívül szépirodalmi műveket is felhasználtam. Jóllehet a szépirodalmi munkák sajátja, hogy adatszerűen megbízhatatlanok, gyakran torzítanak, ám a Collegiumban uralkodó hangulatot eltérő korszakokban vagy jellegzetes tanári, igazgatói személyiségeket lehet általuk rekonstruálni. Úgy vélem megfelelő forráskritikával, illetve más forrástípusokkal való összevetésüket követően érdekes adalékokkal szolgálhatnak.

A Collegium első generációjához tartozó Laczkó Géza *Királyhágó* című művében központi szerepet szán az intézményben töltött időszaknak (Laczkó 1938). Regényében elsősorban a Csillag utcai épület hangulata bontakozik ki, valamint azaz „életpályamodell", amely egy földbirtokos törvénytelen gyermeke számára áll nyitva a 19–20. század fordulóján, aki az egyetemi tanulmányai befejezését követően még doktorátust is szerez. Laczkó kénytelen megállapodni a kispolgári életvitellel, amelyet házassága is alátámaszt, hiszen egy német származású pesti polgárcsalád leányát veszi feleségül. A collegiumi nagyratörő, világmegváltó tervekből mindössze az após elismerő szavai maradtak: „*Ein gemachter Mensch*" (Laczkó 1938: 395.) Meggyőződésem szerint az író igen pontosan adja vissza, hogy a végzett növendékek, noha képzettségük alapján magasabb hivatali pozíciókat vagy egyetemi katedrát is nyerhetnének, a polgári értékek alacsony társadalmi beágyazottsága miatt kénytelenek a középpolgári életvitelt biztosító középiskolai tanári státussal „kiegyezni".

A felvidéki származású Győry Dezső regényében egy másik történelmi szituációt örökít meg. *A nagy érettségi* szerzője a felvidéki Rimaszombaton látja meg a napvilágot, tanulmányait 1917-ben fejezi be, kivezénylik az olasz frontra, de a harcokban nem vesz részt. 1919-ben nyer felvételt a Collegiumba (Győry 1960). Győry azt a forradalmi hangulatot adja vissza, amely a Tanácsköztársaság kikiáltásának időszakában jellemezi az intézmény növendékeit. A szerző családi okok és az ország helyzetének válságossá fordulása miatt még 1919 folyamán lemond tagságáról, munkája azonban emléket állít ennek a korszaknak.

A *Szabadcsapat* írója, Féja Géza az 1920 utáni állapotokat rögzíti a neves tanárképző intézetben: Bartoniek Géza igazgatót súlyos csapások érik, a collegiumi ifjúság lázong, az országban pedig tragikus hangulat uralkodik

(Féja 1965). Regénye az első világháborút követő atmoszféra ábrázolása miatt fontos, bemutatja azt az ellentmondásokkal teli időszakot, amelyet ekkor éltek át az intézmény növendékei. Az egyetemi ifjúsági szervezetekben és az általuk szervezett politikai megmozdulásokból a collegisták kimaradtak, visszahúzódtak a Gellérthegy fellegvárába, hogy a tudományt műveljék. Féja számára is a kispolgári lét marad az Eötvös Collegiumot követően: előbb polgári iskolában tanít, majd gimnáziumi tanárrá válik.

Az első generáció tagjaként Szabó Dezső ugyancsak a Collegium korai időszakát, valamint *B.G. urat* mutatja be *Életeim* című önéletírásában (Szabó 1965). A neves író azonban kiváló évfolyamtársai közül egyetlen egyet sem nevez meg, alighanem azért, hogy ne kelljen hozzájuk fűződő viszonyáról számot adnia az olvasónak (Makay 1989: 111). Mindössze az igazgatóról, valamint az internátusról mint intézményről szól elismeréssel. A collegisták szokásairól megvetéssel nyilatkozik, kiemeli, hogy megítélése szerint kevés igazán tehetséges diákja van ekkoriban a Collegiumnak. Ez azonban alighanem Szabó Dezső túlzott önbizalmából fakadó megállapítás, amely a regény során számos alkalommal tetten érhető. A francia lektorról, Jerôme Tharaud-ról, habár baráti viszonyt ápolt vele, ugyancsak negatívan nyilatkozik. A Collegium belső szokásait, az egyetemhez fűződő viszonyát és az igazgató alakját ugyanakkor részletesen tárgyalja.

Jankovich Ferenc átmeneti időszakban lett collegista, ugyanis 1927-ben Bartoniek Géza betegsége miatt lemondott az igazgatói posztról, a helyére választott Gombocz Zoltán pedig berlini tanulmányi útja miatt ideiglenesen Szabó Miklósra bízta az igazgatói teendők ellátását (Jankovich 1967). *A magam emberségéből* tehát egy átmeneti periódusról, illetve Gombocz igazgatóságának kezdeteiről, az új felvételi rendszerről (a fejkopogtatást ugyanis éppen ebben az évben vezetik be) és Sauvageot személyéről nyújt tájékoztatást az olvasó számára.

Mesterházi Lajos *Hármasugrás* címmel megjelent kisregényei csupán elvétve tartalmaznak információkat egykori alma materéről (Mesterházi 1974). Munkám szempontjából mindössze azért fontos, mert egy olyan collegiumi szokást rögzít, amellyel egyetlen levéltári forrásban és visszaemlékezésben sem találkoztam: a kondíciótréninget (Mesterházi 1974: 218–219).

Sőtér István *Fellegjárását* a Collegiumról szóló szépirodalomi munkák között „klasszikusként” tartja számon ma is az intézet közvéleménye. Sőtér az 1930-as évek elejének nyugtalan időszakát dolgozza fel, a korszak hangulatát mesterien ábrázolja. Az 1930 szeptemberéig apolitikus collegisták a politika világából

érkező ingerek hatására fogékonnyá válnak a társadalmi problémákra, erre a kihívásra azonban különböző válaszokat adnak: vannak, akik aszketikus munkába merülnek, mások féktelen dorbézolásban oldják fel a feszültséget, a harmadik csoport tagjai álmodoznak, egy negyedik csoport pedig szervezkedésbe fog (Sőtér 1986). Mindannyiuk felett ott lebeg az igazgatót megszemélyesítő Méliusz alakja, az első generáció tagja, Gombocz Zoltán, a nemzetközileg is elismert tudós, akinek életévé vált a Collegium. A szervezkedés lebukását követően nem sokkal Méliusz élni akarása is megszűnik, és távozik az élők sorából (Makay 1989: 120).

4. Professzionalizáció, a tanári professzió kialakulása[45]

A 19. század során jelentős mértékben átalakultak az európai államok, illetve ennek nyomán a társadalmak fejlődése is új irányokat vett. A történeti szakmunkák ezeknek a folyamatoknak három alapvető jellemzőjét emelték ki. Az első az *indusztralizáció*, a mindent átfogó iparosodás. A második a *kommercializáció*, a piaci folyamatok központi szerepének megerősödése és erőteljes befolyása a társadalmi folyamatokra (Németh 2002: 146). A harmadik pedig a *professzionalizáció*. Az angolszász szakirodalomban használatos fogalomat az értelmiségi szakmák kialakulására szokták használni. A meghatározás egy olyan folyamatot takar, amelynek során az értelmiségiek saját foglalkozásukat a piac igényeinek megfelelően szervezték meg. A szervezés olyan módon zajlott, hogy a foglalkozás gyakorlásához szükséges végzettség megszerzését szabályozták és ellenőrizték a csoport tagjai, etikai normákat dolgoztak ki, amelyeket elfogadtattak saját tagjaikkal és környezetükkel egyaránt. A professzionalizáció kizárólag a szakmák önszervezésére értendő, amelynek eredményeként kialakultak a szakértelmiségi csoportok. Ez a folyamat a felvilágosodás szellemében végrehajtott államreformokat követően bontakozott ki. Bizonyos foglalkozási kategóriákban csak lassan intézményesültek a professzió keretei, amelynek eredményeként létrejött a szakértők elit csoportja (Kövér 2006: 81).

A modern állam intézményeit működtető szakemberekkel szembeni egyre jelentősebb elvárások jelentek meg. Így a szakmák a foglalkoztatási igényeknek megfelelően alakultak ki, tehát a piac erőteljesen hatott a professziók kialakulására és fejlődésére. Ez a hatás szükségszerű, hiszen a kereslet határozta meg, hogy a szakértői elit milyen tudtás tartalommal vértezte fel tagjait, és hogyan kellett rekrutációját megszerveznie ahhoz, hogy a foglalkozást gyakorló valamennyi szakértő egzisztenciája biztosított legyen (Heidenreich 1999: 35–36). A szakmák kialakulásának kezdetén a piac részéről egyaránt jelentkezhetett kereslet vagy túlkínálat. A professzió tagjai saját létszámukat úgy próbálták korlátozni, hogy a szakma gyakorlásához szükséges végzettség megszerzését nehezítették a kvalifikációs szint emelésével (Jeismann 1999: 62).

[45] A 4.1–4.3. közötti részek bővebb, átszerkesztett változatban olvashatók itt: Garai 2011: 184–199.

A professzionalizáció folyamatára általában jellemző volt, hogy speciális tevékenységi körök gyakorlására szakosodtak egy-egy szakma tagjai, az ehhez szükséges tudás megszerzésével és birtoklásával a tagok privilegizált helyzetbe kerültek. A szaktudás megszerzése egy szisztematikus képzési rendszerhez volt kötve, amelynek végén a professzió tagjai megszerezhették az állam és a piac által egyaránt elismert képesítést. A szakmai presztízst a képzés minősége adta meg. Ez attól függött, hogy a professzió gyakorlásához szükséges képesítést milyen iskolafokon lehetett elérni, illetve hogy a képzés során megszerzett tudástartalmak iránt valóban mutatkozott-e kereslet. Ezeknek a speciális tudástartalmaknak a birtoklása jelentette egyben a professzió létrejöttének a legitimálását. A tudástartalmak átadására a szakmát gyakorlók sajátos módszereket és modelleket dolgoztak ki (Heidenreich 1999: 37–38).

Minden szakmában kialakult egy hierarchia, amelyen belül érvényesült valamilyen fokú mobilitás. A felemelkedési lehetőségek különösen nagy identitásképző erővel bírtak egy adott professzióra, különösen igaz ez a szabadfoglalkozású akadémiai szakmákra. A speciális tudástartalmak átadását követően a professzió gyakorlásába való beavatás során jött létre a szakmai csoporttal való azonosulás. Ennek ismérvei a speciális nyelvhasználat és a professziós habitus kialakulása, a professziós identitás fontos részét képezte az is, hogy a csoport tagjai a külvilág felé egységesen léptek fel (ibid. 42–43).

A szakma kialakulásának legfontosabb mozzanata, hogy az állam elismerte a szakmai képesítését és a megszerzéséhez vezető kvalifikációs útvonalat. A felvilágosult állam, amely a közjót és a polgárok boldogulásának elősegítését állította működésének középpontjába, szimbolikus hozzájárulását adta egy tevékenység gyakorlásához (Németh 2009: 282–283). A professziók az állami elismerésen keresztül részben az intézményi stabilitás lassú kialakulása révén, részben egy elismert és jogilag szabályozott képzési rendszer kialakítása következtében nyerték el végleges formájukat (Heidenreich 1999: 44–45).

Az állami beavatkozás mértéke a professziók kialakulásának folyamatába kultúrkörönként eltérő. Az angolszász professziós modellekre általában jellemző, hogy az állam kevéssé szabályozza a szakmák kialakulását és működését, nem befolyásolta a professziók intézményesülését, a helyi közösségek kezdeményezései kizárólagossá váltak, így a szakmák nem nélkülözték az autonómiát. Ellentétben a kontinentális professziós modellekkel: a német területeken és Franciaországban az állam iránti lojalitás igénye, a felvilágosult hivatali apparátus és a piac erőteljesen befolyásolták a professzió kialakulását. Ezekben az országokban a kialakult professziók az autonómiát szinte teljesen nélkülözték (Heidenreich 1999: 43).

A nemzeti kultúra kialakításában és a nemzetté válásban fontos szerepet játszott a felvilágosodás eszmerendszere, valamint az ennek nyomán átalakuló oktatás. A szekularizáció nyomán a 18. századig egyházi keretek között működő iskolarendszer működtetését átvette az állam, létrejöttek a nemzeti oktatási rendszerek alapjai (Németh 2002: 156). A német és a francia professziós minták közül az előbbi gyakorolta a nagyobb hatást a szoros kulturális kapcsokból kifolyólag az osztrák és a magyar tanári szakmára. A francia modell is befolyást gyakorolt a magyar oktatáspolitikai elitre, híveivé éppen a magyar közoktatás modernizációjában kulcsszerepet játszó Eötvös család tagjai váltak (vö. Németh 2005a: 104).

4.1. A magyar középiskolai tanári professzió fejlődése a kiegyezéstől 1899-ig

1867. március 30-án a magyar törvényhozás elfogadta az 1867: XII. törvénycikket, a 69 paragrafusból álló kiegyezési törvényt. 1867. június 8-án Ferenc Józsefet királlyá koronázták, majd az uralkodó négy nappal később, június 12-én szentesítette a törvényeket. Ezzel az aktussal létrejött a dualista államberendezkedés, amely egészen 1918-ig állt fent. A modern nemzetállam megteremtésének második kísérlete egy, a 19–20. századi magyar történelemben példátlanul stabil politikai rendszert hozott létre, amely megteremtette a modernizációhoz szükséges társadalmi, gazdasági feltételeket (Csorba 2005: 324–325).

Gróf Andrássy Gyula miniszterelnök Eötvös Józsefet kérte fel a kultusztárca irányítására, aki elkezdte az egykori Helytartótanács negyedik szakosztályából a miniszteriális igazgatás sturktúrájának a kiépítését (Mann 1993: 14–16). A művelődésről, nevelésről vallott felfogása a modernizálódó közoktatás alapvonásait határozta meg: ennek egyik kulcseleme az állami kötelességvállalás az állampolgárok nevelésében, a másik pedig a felekezetek szerepének csökkentésével párhuzamosan növelni kívánta az állam szerepét az oktatásban. Ezek az irányelvek alapvető fontosságúak, tulajdonképpen kijelölik a dualizmus kori oktatáspolitika főbb irányait. Eötvös szándékait követte valamennyi kultuszminiszter, aki utána foglalta el a VKM vezető pozícióját (Felkai 1971: 211). Így a modern magyar közoktatás létrejöttében döntő szerepet játszott, és ez természetesen befolyásolta a középiskolai tanári professzió fejlődését is.

Bár a tanárképzés 1867 előtt is számottevő fejlődésen ment keresztül, ez a folyamat azonban nem volt egyenletes, hiszen az I. Ratio Educationis által elindított intézményesülési folyamat (Collegium Repetentium, tanárképesítő vizsga kötelezővé tétele a felekezeti tanárjelöltek számára), a II. Ratio 1806-os elfogadásával megtorpant (a repetens kollégiumokat nem is említette a dokumentum,

a tanárképesítő vizsgát csak a világiak számára tette kötelezővé). Új lendületet a fejlődésnek az 1848-as forradalom és az azt követő neoabszolutizmus időszaka adott. Az Organisationsentwurf és az egyetemi reform bevezetésével a nyolc osztályossá bővülő középiskolai oktatás végén megjelent az állam által felügyelt érettségi vizsga, amely egységes kvalifikációt írt elő a felsőoktatásba való belépéshez (Keller 2010: 72–73). A budapesti tudományegyetem bölcsészeti kara pedig önálló fakultássá vált, 1852-től megjelentek az első tanárképző szemináriumok, egy évtizeddel később pedig a politikai enyhülés következtében immár Pesten is lehetőség nyílt a tanárképesítő vizsga teljesítésére (Ladányi 2008: 9–12). Egy hosszú fejlődési folyamat eredményeképpen a tanári szakma lassan levált a teológusi foglalkozásról, és önálló hivatássá vált. A kiegyezést követően elindultak azok a gazdasági és társadalmi folyamatok (az iparosodás, a piaci viszonyok erőteljesebbé válása, a városiasodás), amelyek szükségessé tették a társadalom műveltségi szintjének az emelését, és ezzel párhuzamosan megjelentek a modern állam intézményeit működtető szakemberekkel szembeni egyre jelentősebb elvárások. Ezeknek az igényeknek a fellépése elősegítette a pedagógusi foglalkozások (tanító, gimnáziumi tanár) szakmai professziójának a kialakulását és egymástól való elválását. Így vált a dualizmus korában egy harminc éven át tartó fejlődés eredményeként a tanári foglalkozás csak felsőoktatási keretek között megszerezhető, bizonyítvánnyal hitelesített, állami hivatalnoki állássá (Németh 2005a: 201).

Külföldi minták nyomán két lehetőség nyílt a tanárképzés megszervezésére: az egyetemtől függetlenül működő tanárképző intézet (grandes écoles) felállítása (francia minta) vagy az egyetemen szemináriumi képzés keretén belül biztosítani a középiskolai tanárok nevelését (német minta). Az 1870-ben alapított Középiskolai Tanárképző Intézet szabályzata a két minta ötvözéseként értékelhető (ibid. 210). A szabályzat megpróbálta összehangolni a tudományos képzést a tanári képzéssel. Az intézetben elsősorban német mintára vezették be a szemináriumi rendszert. Az itt folyó képzés lényege az volt, hogy a tanárjelöltek heti tizenöt órában tudományos munkásságot folytattak, amely útmutatást adott a szaktudományban való kutatásokhoz, valamint az adott szaknak a középiskolai oktatásban való alkalmazásához. Ez a kísérlet nem minden szempontból vált sikeressé, ugyanis csak az első célkitűzés valósult meg, a tudományok középfokú intézményekben való oktatása másodlagos szerepet játszott (Keller 2010: 152; Felkai 1961: 435).

1. kép: Eötvös Loránd 1875-ben

4.2. Koncepcionális viták, az 1883. évi XXX. tc.

Pauler Tivadar 1871. február 10-én vette át elődje hivatalát, kinevezését Deák Ferenc javasolta a miniszterelnöknek. Első intézkedéseivel rögtön a tanárképzés színvonalának emelését tűzte ki célul, ezért megalapította a budapesti gyakorló főgimnáziumot, az 1872. május 16-án kelt 6351. számú VKM-rendelettel pedig szabályozta a tanárképző ötödik, pedagógiai részlegének a gyakorló gimnázium tulajdonába kerülését. A tanárképző intézet és a gyakorló iskola viszonyát úgy képzelte el, mint az orvosi kar és a klinika kapcsolatát (Felkai 1987: 56).

A minőségi képzés fontosságát alátámasztja az Országgyűlésben 1871. december 22-én elhangzott beszéde is: „*Nem akarom ezzel azt mondani, hogy nem kell szaporítani a tanerőket: […] csak azt akartam kiemelni, hogy én mindent nem ettől várok. Én a tanárnak tudománytól, kötelességérzetétől, a didaktikai képességétől és jellemétől várok mindent.*"[46] Az új intézmény vezetésével

[46] Pauler Tivadar (1871): *Beszéd az Országgyűlés költségvetési vitájában*. Idézi Mann 1987: 30–39.

Kármán Mórt bízták meg, aki pedagógiát oktatott mind az egyetemen, mind a tanárképző intézetben (Tóth 1995a: 15). 1873-tól önálló tanterv alapján folyt a képzés a tanárképzőben, befolyását megpróbálta kiterjeszteni az egyetemi előadásokra is. Kármán ugyanis azt követelte a bölcsészkartól, hogy az előadások, amelyek látogatása a tanárjelöltek számára kötelezővé vált, tematikájukban igazodjanak a tanárképzés szükségleteihez. Ez az igény az egyetem heves tiltakozásába ütközött, mivel sértette a tanszabadság elvét (Németh 2005a: 211).

1872-ben bontakozott ki a dualizmus korának egyik legérdekesebb vitája a tanárképzéssel kapcsolatosan. Kármán Mór ekkor indította meg tudományos offenzíváját *Lubrich Ágost* ellen, aki a neveléstan professzora címet töltötte be. Kármán a herbartianizmus híveként erőteljesen bírálta Lubrich katolikus orientációját. A mindinkább személyeskedésbe torkolló vitájuk egyetlen aspektusa fontos munkám szempontjából: eltérő koncepció mentén képzelték el a középiskolai tanárképzés ügyének a megoldását. Amíg a tanárképző vezetője természetesének vélte, hogy az egyetemtől leválasztva történjen a középiskolai tanárok nevelése, addig az új professzor elsősorban az egyetem feladatának tekintette a tanárképzést (Németh 2005a: 208). Eszerint a dualizmus korának oktatáspolitikai elitje sem értett egyet a tanárképzés ügyének végleges rendezésében. A vitázó felek közötti frontvonalak megmerevedését eredményezte az az 1880-as években kibontakozó folyamat, amelynek eredményeképpen kettős intézményrendszer alakult ki a tanárképzésben.

A Lónyai Menyhért[47] vezette kormány átalakításakor minisztercsere történt a VKM élén, az új kultuszminiszter Trefort Ágoston lett 1872. szeptember 4-i hatállyal. Az új miniszternek elutasított felsőoktatási törvényjavaslata ellenére is sikerült alapvető változtatásokat végrehajtania az egyetemek képzési struktúrájában.[48] Bevezette a bölcsészettudományi karon a szemináriumi rendszert, ezzel párhuzamosan a képzési időt az 1880/81-es tanévtől háromról négy évre emelte. A szemináriumi képzés elindítása annyiban jelentette a képzés minőségének megemelését, hogy a közvetlen tanár-diák érintkezések révén a hallgatóknak több lehetősége nyílt új és magasabb szintű ismeretek elsajátítására (Felkai 1988: 682).

Trefort 1875-ben javaslatot tett arra, hogy egy az École Normale Supérieure mintájára működő bentlakásos tanárképző intézetet állítsanak fel. A felvetés valószínűleg Eötvös Lorándtól származott, aki 1874-es franciaországi útja során ismerkedett meg a párizsi intézménnyel, és tapasztalatairól beszámolt

[47] Miniszterelnök 1871. november 14-től 1872. december 4-ig.

[48] Emellett az 1872: XIX. tc. intézkedik az új tudományegyetem felállításáról Kolozsvárott.

a kultuszminiszternek. Az Országos Közoktatásügyi Tanács támogatta a javaslatot, ugyanakkor rámutatott arra, hogy a tanárképzés hatékonyabbá tételéhez át kell alakítani a bölcsészkar előadásait. A javaslat ellen az érintett kar újfent hevesen tiltakozott a tanszabadság elvére hivatkozva (Tóth 1995a: 16).[49]

Az egyetem 1878-ban a tanárképzés megújításának céljából javaslatokkal állt elő: ezek a képzési idő egy évvel való meghosszabbítására és a szemináriumi rendszer bevezetésére irányultak. Mint ahogyan azt a fentiek során láttuk, mindkét kezdeményezés megvalósult az 1880-as évek elején. Az 1887/88-as tanévre a történelem-, a klasszika-filológiai és a modern filológiai szemináriumok kezdték meg működésüket. 1891-ben a földrajzi, majd 1894-re geofizikai és egy évvel később a matematikai szemináriumok is megalakultak. Ezek a képzések azonban nem oldották meg a tanárképzés problémáját, ugyanis idővel a kurzusokon inkább a tudósképzés került előtérbe. Ráadásul a koncepcionális vita következtében igen elmérgesedett az egyetem vezetésének a tanárképző intézethez fűződő viszonya. A rossz viszonyt mi sem bizonyítja jobban, mint Eötvös Loránd 1878-as javaslata, amely szerint az intézetet beolvasztotta volna az egyetem szervezeti kereteibe, a tanárok képzését pedig úgy akarta átalakítani, hogy az elsősorban tudósképzéssé váljon. A miniszter azonban leszögezte, hogy a fent említett internátus megalakulásáig a tanárképző autonómiáját meghagyja (Németh 2005a: 213). Tehát a tanárképzés kettős intézményrendszere továbbra is fennmaradt, ez az állapot 1890-es évek közepéig számottevően nem is változott.

Az 1883. évi XXX. törvénycikket (a középiskolai törvényt) hosszú egyeztetések után sikerült elfogadtatnia a törvényhozással. A törvény biztosította az állami felügyeleti jogot az ország összes középiskolájában. Kétféle középfokú oktatási intézményt rögzített a rendelkezés: a gimnáziumot és a reáliskolát. A jogalkotók pontosan meghatározták a tanári képesítés megszerzésének a feltételeit: minden tanárjelöltnek négy évig kellett saját szakját tanulnia, ezután egy évig nevelési gyakorlaton kellett részt vennie, majd a tanárvizsgáló bizottság előtt sikeres tanárképesítő vizsgát kellett tennie. Ennek hatására a középiskolai tanári képesítés megszerzése az országban egységessé vált, amely

[49] 1880 januárjának első napjaiban a javaslat ismét előkerült, ugyanis Trefort Ágoston magánkihallgatásra hívta meg Eötvös Lorándot, Heinrich Gusztávot, Sztoczek Józsefet és Than Károlyt, valamint Molnár Aladárt. A találkozón a tanárképzés problémáit vitatták meg. A résztvevők egyetértőleg megállapodtak abban, hogy végleges megoldást csak egy az École Normale Supérieure mintjárára létrehozott intézet felállításától lehet várni. Emellett előirányozták a tanráképzés időtartamának négy évre történő emelését és egy gyakorló év beiktatását, továbbá szükségesnek vélték a tanárvizsgálati rend megváltoztatását (Ladányi 2008: 23).

a középiskolai tanári professzió kialakulása szempontjából jelentős lépésként értékelhető.[50] A jogalkotó azonban továbbra sem számolta fel a kettős intézményrendszert a tanárképzésen belül, csupán a tanárképző intézet jelentősége csökkent számottevő mértékben, hiszen a tanárképesítő vizsgát az egyetemen kellett a jelölteknek teljesítenie (vö. Mann 1993: 50–51).

A tanárképzés ügyében történő változtatást maguk a tanárok is szükségesnek érezték, hiszen 1885. október 11-én memorandumot intézett az Országos Középiskolai Tanáregyesület a miniszterhez, amelyben a testület képviselői javasolták a tanárképző mellett egy internátus létrehozását a tanárjelöltek számára. Elképzelésük szerint az egyetemi tanulmányokat az interntátus tanárai kiegészítették volna gyakorlati és elméleti előadásokkal, orvosolva ezzel az egyetemi képzés hiányosságait. Emellett arra is javaslatot tettek, hogy a művelt társadalmi csoportok modorát és érintkezési szokásait is sajátítsák el a leendő növendékek (Ladányi 2008: 28–29). Tervezetük számos eleme átöröklődött az egy évtizeddel később megalakuló internátus működési elveiben.

1888-ra az országban 179 középiskola működött (151 gimnázium és 28 reáliskola) 42 619 tanulóval és 2913 tanárral. Az 1870-es évektől a nyugdíjazások és az 1883. XXX. törvénycikk által támasztott kvalifikációs szint, valamint a középiskolák számának bővülése miatt az 1890-es évekre súlyos tanárhiány állt elő, amely nagy terhet rótt az oktatáspolitikai elit vállára. Vélhetően ennek a kérdésének az akuttá válása is szerepet játszhatott a tanárképzés ügyének végleges rendezésében (Keller 2010: 190; Felkai 1988: 679).

Az illetménytörvény 1893-as elfogadásával (1893. IV. tc.) a középiskolai tanárok társadalmi pozíciója is megváltozott. A jogszabály értelmében a gimnáziumi és reáliskolai igazgatókat és tanárokat a IX–IV. fizetési osztályba sorolták be. A IX. fizetési osztályban helyettes óraadó tanárként kezdhették el pályafutásukat, a VI. fizetési osztályba pedig csak a középiskolai igazgatók nyerhettek kinevezést (Keller 2010: 188). Évi illetményük 1200 forint[51] volt

[50] 1883. XXX. tc. 60–70. §.

[51] A pénznemek használatával kapcsolatosan itt kívánom megjegyezni, hogy az 1892. XVIII. tc. értelmében az Osztrák–Magyar Monarchia mindkét államában bevezették az aranykoronát. A forint és a korona átváltási aránya a következő volt: egy forintért két koronát váltottak (1892. XVIII. tc. 12. §). Az 1899. XXXVI. tc. 2.§-a bevezette 1900. január 1-jétől az állami, törvényhatósági és községi intézményeknél a korona értékben való számítást. A hétköznapi életben ez csak lassan terjedt el, így gyakran a források is forintban és koronában adják meg a fizetési értékéket a dualizmus időszakában. Mivel a pénznemek keveredése gyakori volt egy dokumentumon belül is, ezért azt a megoldást választottam, hogy dolgozatomban a források által használt megjelöléseket tüntetem fel. Az 1927 után keletkezett forrásokban ez a kettőség megszűnik, ugyanis ekkortól vezették be a pengőt (Romsics 2004: 157).

pályakezdőként, amelyet 200–400 forint értékben egészíthetett ki lakáspénz, pályájuk végére legfeljebb 1800 forintig emelkedhetett a fizetésük. Az intézetvezetők illetménye 1400–2400 forint között mozgott. Bérezésük és így elfoglalt társadalmi pozíciójuk megegyezett a minisztériumi segédszemélyzetével, járásbírókéval, királyi ügyészekével és rendőrfőparancsnokokéval (ibid. 188–189). Rangjuk és presztízsük alapján a középosztály tagjai közé, többségük a „tekintetesek", míg kisebb részük a „nagyságosok" rendjébe emelkedett (Kende–Kovács 2011b: 179–182).

2. kép: Eötvös Loránd 1894-ben

4.3. Az új tanárképző internátus felállítása, a kettős képzési rendszer megszűnése

Az egyházügyi törvényekkel kapcsolatosan kibontakozott belpolitikai küzdelmeket követően Wekerle Sándor miniszterelnök 1894 májusában átalakította kabinetét, az újjáalakult kormányban Eötvös Loránd került a kultusztárca élére (Pölöskei 2005: 495). Eötvös 1894. június 10-től 1895. január 15-ig volt a VKM élén. Az új minisztert foglalkoztatta a tanárképzés problémája: szükségesnek tartotta a képzés korszerűsítését, a tanári fizetések megemelését, hogy javítson társadalmi megítélésükön, és a tanári pályát újból vonzóvá tegye

(Felkai 1991: 145). A középiskolai tanárok hiánya és a várhatóan nagy nyugdíjazási hullám miatt az új miniszter úgy döntött, hogy feleleveníti nagybátyjával, Trefort Ágostonnal közös tervét, és a párizsi École Normale Supérieure mintájára internátusi intézményt hoz létre középiskolai tanárjelöltek számára.

Elképzeléseit nem volt ideje megvalósítani, így azokat utóda, Wlassics Gyula realizálta, ugyanis Wekerle Sándor újból lemondott, a Bánffy Dezső vezette kormányban pedig Eötvös nem kívánt részt venni. Wlassics felkérte a leköszönő minisztert, hogy legyen az Eötvös Collegium curatora, és irányítsa az új intézmény ügyeit Bartoniek Géza igazgató mellett. Az 1896/97-es tanévtől a tanárképző intézet igazgatója is lett egyben, ezt a funkciót 1919. április 8-án bekövetkezett haláláig látta el (Mann 1993: 80–82; Tóth 1995a: 19–24).

Az új kultuszminiszter, Wlassics Gyula 1895. január 15-től 1903. november 3-ig töltötte be posztját. Miniszterségének kezdetén két csoportba sorolta a középiskolai tanárképzéssel kapcsolatosan felmerült problémákat. Az egyik a tanárképzés belső helyzetére utalt: meggyőződése szerint az egyetem feladata nem csupán a tudósképzés, szerinte a tudós és a tanár munkája szorosan összekapcsolódik, ezért képzésüknek is hasonló módon kell végbemennie. A másik problémát a tanárképzés intézményrendszere jelentette. Biztosítani kívánta, hogy a jelöltek pontosan meghatározott rend szerint részesüljenek a képzésben. 1898-ban két főreáliskolai tanárt küldött Franciaországba és Németországba, hogy tanulmányozzák az ottani képzési rendszereket. 1899-re elkészült a budapesti tanárképző intézet új szervezeti szabályzata, amelynek eredményeként elvesztette önállóságát, és az egyetem bölcsészeti karának részévé vált, majd 1901-re az egyes tantárgyak részletes tanulmányi rendjét is kidolgozta (Mann 1993: 99–100).

A tanárképzés ügyének rendezése sürgető volt, hiszen a 4.2. alfejezetben előrebocsátott okok miatt jelentős tanárhiány állt elő az 1890-es évekre. Ennek egyik előidézője az 1883. XXX. törvény volt, amely megnehezítette a tanárképesítés megszerzésének a feltételeit (vö. Keller 2010: 157), ugyanakkor az 1890. XXX. törvénycikk[52] a görögpótló tárgyak bevezetésével újabb tanerők szolgálatba állítását igényelte a klasszikus tárgyakat nem tanuló párhuzamos osztályok indítására. A minisztérium adatai szerint 1885 és 1899 között a klasszikus műveltség elsajátítását lehetővé tevő hagyományos gimnáziumi képzés mellett létrejövő párhuzamos görögpótló tárgyakat tanuló osztályok száma 53-ról 137-re növekedett. A tanárhiányt tovább növelte, hogy a középiskolai törvény életbe

[52] 1890. XXX. tc. *A középiskolákról és azok tanárainak képesítéséről szóló 1883: XXX. tc. módosítása tárgyában.*

lépésével felszámolták az úgynevezett „csonka gimnáziumokat”, amelyeknek csak négy vagy hat osztálya volt, és valamennyit kibővítették nyolc osztályossá. Ezt a tanulók létszámának emelkedése is indokolta. Az 1894. XXVII törvény[53] által létrehozott országos nyugdíjalap életbe léptetésével pedig a felekezeti és törvényhatósági kezelésben levő középiskolák idős tanárainak jelentős része számára teremtették meg a nyugdíjba vonulás lehetőségét. A nyugdíjazási hullám azokat a tanárokat is érintette, akik az 1860-as években léptek állami szolgálatba, a VKM 30 éves szolgálati idejük miatt tömeges nyugalomba vonulási kérelmükkel számolt.[54]

Ezért a miniszter már 1895. május 23-ra értekezletet hívott össze az új tanárképző internátus felállításával kapcsolatos teendők megvitatására. Az értekezleten Wlassicson kívül megjelent Kármán Mór gyakorló gimnáziumi tanár, Heinrich Gusztáv, Beöthy Zsolt és Fináczy Ernő egyetemi tanárok, Csengeri János egyetemi magántanár, a Magyar Pedagógia szerkesztője, Klamarik János és Leövey Sándor miniszteri tanácsosok (vö. Tóth 1995a: 21–22). A tanácskozás során Beöthy vetette fel, hogy az internátus neve az első vallás- és közoktatásügyi miniszter után kapja a nevét. Klamarik azt emelte ki, hogy ilyen intézet megalapítását szorgalmazta már egy évtizede, egyúttal megállapította, hogy leendő igazgatójának széles pedagógiai tapasztalatokkal kell rendelkeznie. Heinrich az intézet szervezetét illetően megjegyezte, hogy annak csupán fő elemeit kell lefektetni, hogy a tapasztalatok birtokában tovább lehessen finomtani a működési mechanizmusait. Lehetővé kell tenni továbbá a növendékek számára, hogy az egyetemen hallottakat szakvezető tanárok vezetése mellett mélyítsék el. A szakórák bevezetését ellenezte a sablonosság esetleges kialakulása miatt, azt javasolta, hogy minden jelölttel egyénileg foglalkozzanak a tanárok. Továbbá kiemelte, hogy az igazgatónak a működés hatékonyságának növelése érdekében lehetőleg nőtlen gyakorló gimnáziumi tanárnak kell lennie annak érdekében, hogy bent lakhasson az intézetben. Kármán ezzel szemben úgy vélte, hogy az intézet működési elveit részletesen kell szabályozni, mivel nemzetnevelési szempontból is fontos feladatok várnak rá: az egyetemi képzés hiányosságait kell orvosolnia. Ellenezte továbbá, hogy a létesítendő intézet jellegét tekintve internátus legyen, mivel szerinte a magyarsághoz sokkal közelebb áll a régi korokból ismert konviktus. Előterjesztése mögött

[53] 1894. XXVII. tc. *Azon nyilvános tanintézeti igazgatók, tanárok, tanítók, igazgatónők és tanítónők díjazásáról és hozzátartozóik ellátásáról, kikről állami vagy más hasonló természetű közrendelkezéssel gondoskodva nincs*.

[54] 25874/1898. A VKM V. ügyosztályának véleményezése az Eötvös Collegium tervszerű fejlesztéséről. Budapest, 1898. május 18. MDKL 88. doboz 185/4. dosszié.

alighanem az a várakozás állhatott, hogy önálló képzés híján hamarabb szerves kapcsolat épülhetett volna ki az új intézet és a tanárképző között, ezzel egy új rendszerű tanárképzést létrehozva. Talán épp ezért javasolta Fináczy Ernő, hogy a tanárképzést a létrehozandó intézet és a gyakorló gimnázium közötti együttműködésre bízza a kultusztárca, a tanárképzőt pedig számolja fel. A miniszter végül Kármánt, Heinrichet, Leöveyt és Beöthyt bízta meg a konkrét javaslatok kidolgozásával.[55]

A Beöthy Zsolt miniszteri tanácsos elnöklete alatt működő értekezlet Kármán Mór írásos tervezetét vitatta meg. A bizottság elnöke megállapította, hogy a tervezet módosításokkal elfogadható, ugyanakkor szükséges lesz egy későbbi időpontban kidolgozandó fegyelmi szabályzatra is. Ennek megírására a később megbízandó igazgató vagy aligazgató hatáskörébe utalták. Javasolta továbbá egy miniszteri biztos kinevezését, aki a kezdeti időszakban a szellemi és a szakmai kontrollt gyakorolja a növendékeken, illetve a szakvezető tanárokon. A pozíciót Beöthy szerint össze lehetett volna kötni a gyakorló főgimnázium igazgatásával, hogy külön költséget ne igényeljen a működése. Az internátus személyzetére vonatkozóan a működés megkezdéséhez javasolta egy tanulmányi igazgató, egy felügyeleti aligazgató, egy magyar filológus, egy, esetleg két klasszika-filológus, egy historikus és egy matematikus, valamint egy német és egy francia nyelvmester megbízását (vö. Tóth 1995a: 25).[56]

Wlassics értesítette hivatali elődjét az intézet szervezésének munkálatairól, és elküldte számára a szervezeti szabályzatot. Eötvös kifejezte afelett érzett örömét, hogy megboldogult édesapja nevét fogja viselni a létrehozás alatt álló intézet. A dokumentummal kapcsolatos állásfoglalása kialakításában König Gyula műegyetemi tanár és Bartoniek Géza volt segítségére. Utóbbi azért, mert a miniszter szóbeli közlése alapján – Eötvös kívánságra – az intézet vezetésének várományosa volt, hiszen Heinrich Gusztáv előzetes kívánalmainak mindenben megfelelt: nagy pedagógiai tapasztalattal rendelkezett, családi problémái ellenére,[57] vállalta az internátus igazgatói lakásába való beköltözést. Együttes tanácskozásuk eredményeként olyan szabályzattervezetet alkottak,

[55] 28.258/1895. A VKM-ben 1895. május 23-án tartott értekezlet jegyzőkönyve a felállítandó tanárképző internátussal kapcsolatosan. Budapest, 1895. május 23. MDKL 88. doboz 185/1. dosszié.

[56] 30.689/1895. Beöthy Zsolt levele Wlassics Gyula VKM-miniszterhez az internátus szervezete kapcsán. Budapest, 1895. június 5. MDKL. 88. doboz 185/1. dosszié.

[57] Felesége ideggyengeséggel küszködött, állapota olyan súlyos volt, hogy kénytelen volt intézeti gondozás alá helyezni. Így kénytelen volt kiskorú lányait, Annát és Emmát is az internátusi lakásában elhelyezni.

amely a Kármán-félétől abban tért el, hogy egyrészt pontosabban állapították meg az intézet feladatát, másrészt száműzték belőle a tanárképzéssel nem összefüggő feladatokat. Javaslatukat ideiglenesnek szánták – és a Teleki Pál-féle szervezeti szabályzat 1923-as elfogadásáig az is maradt –, mivel úgy vélték, hogy véglegeset akkor lehet létrehozni, ha a tanárképzés struktúrája kiforrottabb lesz, és az abban szerepet játszó intézetek között a Collegium pontos helyét is meghatározzák. Az intézet feladatát abban állapították meg, hogy segítse növendékei felsőoktatási tanulmányainak a sikerét. Ezt oly módon kell tennie, hogy ne csupán szaktárgyi ismereteiket gyarapítsák, hanem a tudományok és a műveltség iránti vonzalom is kialakuljon bennük. Ugyanis Eötvös szerint csak a tudományos kérdések iránti fokozott érdeklődést tanúsító tanárok maradhatnak pályájuk során szakterületük legújabb eredményeiben járatosak. Ezért a szabályzatból töröltek minden javaslatot, amely ennek a típusú képzési rendszernek a kialakítását gátolta volna. Ezzel indokolták, hogy az igazgatót és a curatort tanulmányi kérdésekben is szabad döntési joggal ruházzák fel (vö. Tóth 1995a: 24).[58]

Wlassics 1895. június 26-i levelében értesítette Eötvös Lorándot, hogy a létrehozandó internátusba egyelőre 30 tanárjelölt felvételét határozta el, egyúttal felkérte, hogy lássa el a curatori teendőket, mert így látja biztosítottnak az intézet sikerét. A Collegium helyéül egyelőre a Kerkápoly-alapítvány Csillag utcai épületének II. és III. emeleti helyiségeit jelölte ki. Elismerte ugyan, hogy a lakások nem minden tekintetben feleltek meg egy oktatási intézet igényeinek, de a szükséges átalakítások felmérésével megbízta Herczegh Zsigmond építészt, a költségekre pedig 8000 forintot irányzott elő. Tájékoztatta továbbá a megbízott curatort, hogy az átépítési munkálatokra 1895. augusztus 25-ig adott határidőt. Az intézet vezetésével Eötvös kérésének megfelelően Bartoniek Géza polgári tanítónőképző intézeti tanárt bízta meg. Az internátus egyéb személyzetével kapcsolatosan kérte továbbá, hogy tegyen javaslatot a tanári feladatokat ellátó személyekre, ugyanakkor megjegyezte: amíg az intézet végleges szervezetet nem nyer, és a szükséges költségvetési fedezet nem tisztázott a VKM előtt, addig nem rendszeres fizetésben, hanem tiszteletdíjban fognak részesülni.[59]

Eötvös válaszában megköszönte a miniszter belé fektetett bizalmát, egyúttal értesítette, hogy elvállalja, hogy az intézetet curatori minőségben vezesse.

[58] Eötvös Loránd levele Wlassics Gyula VKM-miniszterhez a szervezeti szabályzatra vonatkozó véleménye tárgyában. Budapest, 1895 júliusa. MDKL 88. doboz 185/1. dosszié.

[59] 33111/1895. Wlassics Gyula VKM-miniszter levele Báró Eötvös Loránd részére a Collegium létrehozása ügyében. Budapest, 1895. június 26. MDKL 88. doboz 185/1. doboz.

Tájékoztatta továbbá, hogy a Collegium 1895/1896. tanévben történő megnyitása érdekében a legsürgetőbb feladatok megoldásához hozzálátott. Ebben segítségére volt Bartoniek Géza is, aki örömmel vállalta el a megbízást az igazgatói pozícióra. Eötvös a szakvezető tanárok személyére is javaslatot tett: Mika Sándor gyakorló gimnáziumi tanár, Riedl Frigyes IV. kerületi főreáliskolai tanár, illetve Suták József piarista rendi tanár kinevezését kezdeményezte. Tiszteletdíjul évi 600 forintot irányzott elő számukra. A Collegium számára kijelölt Kerkápoly-házzal kapcsolatban megemlítette, hogy további egy helyiség lefoglalását tartja szükségesnek a tanári értekezletek lebonyolítására. Erre alkalmasnak tartotta azt a II. emeleti kis lakást, amely épp 1895. augusztus 1-jétől ürült meg, és ennek megvásárlását javasolta. Leszögezte, hogy az intézet minden tekintetben készen fog állni a tanév kezdetére, ehhez a szükséges lépéseket Herczegh Zsigmonddal megtették.[60] Wlassics 1895. augusztus 31-én jóváhagyta a Báró Eötvös József Collegium Szervezeti szabályzatát (Tóth 1995a: 24), ennek eredményeként Eötvös Loránd szeptember 17-én a következőt jelenthette: „*A Collegium szervezetének fejlesztése annyira haladt, hogy a növendékek szeptember 21-én beköltözhetnek.*"[61] A VKM-miniszter az intézet megnyitásának időpontjában keltezett előterjesztésében kérte Ferenc József jóváhagyását a tanárképző internátus megnyitására vonatkozólag, amelyet 1895. október 5-én Ischlben kelt legfelsőbb elhatározásával jóváhagyólag tudomásul vett.[62]

Eötvös Loránd nem csupán az újonnan felállított internátus curatori tisztségét látta el, hanem Beöthy Zsolt javaslatának megfelelően az önállóságát elvesztő tanárképző intézet igazgatói pozícióját is betöltötte. Ezzel 1899-re kialakultak az egyetemen belüli tanárképzés új szervezeti keretei: a tanárjelölteknek a bölcsészeti karon folytatott szaktudományos képzés mellett a tanárképző óráin is részt kellett venniük, valamint képzésük végén kötelező gyakorlatot kellett teljesíteniük a gyakorlógimnáziumban. Az Eötvös Collegium pedig ehhez az intézményrendszerhez kapcsolódóan nyújtott a kiválasztott jelöltek számára magas kvalifikációt. Így megszűnt a tanárképzéshez kötődő korábbi kettős intézményrendszer és a koncepcionális különállás (Németh 2005a: 214; Ladányi 2008: 36–37). Jóllehet az Eötvös Collegium autonóm intézményként kezdte meg működését, az internátus elsősorban mégis kiegészítette hallgatóinak

---

[60] 36.227/1895. Eötvös Loránd válaszlevele Wlassics Gyula VKM-miniszter felkérésére. Budapest, 1895. július 5. MDKL 88. doboz 185/1. dosszié.

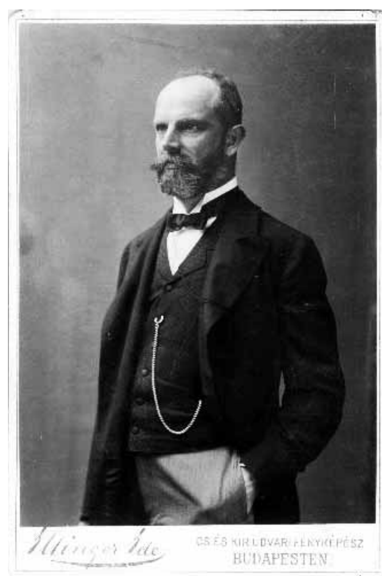
[61] 9/1895. Eötvös Loránd curator felterjesztése a VKM-miniszterhez a Collegium megnyitása ügyében. Budapest, 1895. szeptember 17. MDKL 88. doboz 185/1. dosszié.

[62] Wlassics Gyula felségelőterjesztése Ferenc Józsefnek az Eötvös József Collegium ideiglenes szervezeti szabályzatának uralkodói jóváhagyása tárgyában. Közli Kósa 1995: 170–172.

egyetemi tanulmányait, ráadásul megtestesítette az oktatáspolitikusok által megalkotott új tanárképzési ideált: tudós tanárok kerültek ki az intézmény falai közül. Így az intézményi autonómia ellenére sem lehet újfent kettős intézményrendszerről beszélni, az internátus sokkal inkább integráns részét képezte az egyetemi középiskolai tanárképzésnek. Tehát megállapítható, hogy egy francia mintára alapított internátus segítette a német jellegű tanárképzési modell kialakulását és intézményesülésének a befejezését.

A fenti megállapítást erősíti Wlassics a tanárképzésről vallott nézeteinek kifejtése, amely az Országgyűlés 1897. február 21-i ülésén hangzott el: „*… ki kell mondanom azt a határozott véleményemet, hogy attól az elvtől, hogy a tanárképzés az egyetemen történjék, el nem térek soha. […] Azt feltétlenül megkívánom és elengedhetetlen feltételének tekintem a tanárképzésnél, hogy mindenekelőtt tudományos szellemű legyen: mert csak az lehet jó tanár, aki a tudomány szellemébe tud behatolni. […] Ez irányú törekvésem már maga azt bizonyítja, hogy az Eötvös-kollégiummal szerves kapcsolatba kívánom hozni a tanárképző intézetet*”.[63] Ez utóbbi kijelentés tehát aláhúzza, hogy az új intézet a tanárképzés intézményrendszerének szerves részét képezi (vö. Tóth 1995a: 29). Így a magyarországi középiskolai tanári professzió intézményesülése nyugvópontra jutott, köszönhetően a széles körű konszenzusnak, amely az új típusú tanárok képzésének a szükségessége körül kialakult.

[63] Wlassics Gyula (1897): *Felsőoktatás-politikai kérdésekről*. Idézi Mann 1987: 117–124.

3. kép: Bartoniek Géza 1895-ben

5. Az Eötvös Collegium története az intézet korai időszakában, 1895–1910 között

5.1. Az 1895–1910 között felvettek és elutasítottak területi és felekezeti megoszlása

A Collegium történetének első korszakában 15 év alatt 274 hallgatót vettek fel az intézetbe, 741 fő jelentkezését ugyanakkor elutasította az intézet vezetése. Az elutasítottak közül 393 jelentkezőnek maradt fenn személyi kartonja, 348 főnek mindössze a neve ismert. Így az elemzés a forrásadottságokból kifolyólag az elutasítottak esetében az előbbi csoportra vonatozik.

A felvettek területi eloszlásáról a történeti Magyarország területét illetően elmondható, hogy inkább azokra a régiókra koncentrálódtak, amelyeknek iskolahálózata sűrűbb volt: 19%-uk a Felvidékről, 18%-uk pedig Erdélyből származott, 15%-uk a Dunántúlon, 12%-uk a Tiszántúlon, 10%-uk a Duna-Tisza közében látta meg a napvilágot. A délvidéki megyékből és Dalmáciából a pályázatok mindössze 6%, illetve 1%-a volt sikeres.[64] Az iskolahálózatra vonatkozó megállapítást igencsak hangsúlyossá teszi az a tény, hogy a felvettek 43%-a származott az első világháború után elcsatolt területekről és mindössze 37%-uk a trianoni országrészekből. A megyei lebontás tovább erősíti a fenti megállapítást: a sikeresen felvételizők 7%-a született Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében. Ez magyarázható azzal, hogy a 19. század második felében a belső migráció az ország középső területei felé irányult, Budapest lakossága így 1910-re elérte az 1 millió főt, némileg a fölé is emelkedett, illetve iskolahálózata is sűrűbb volt az ország egyéb területeihez képest (vö. Romsics 2004: 67; Gyáni 2006: 208). Az ország lakosságának 10,31%-a tömörült a fővárosban és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében (*Statisztika* 1911: 13–18) Ez azt eredményezte, hogy a Duna–Tisza közében született sikeres pályázók több mint fele érkezett a székesfővárosból. A képzeletbeli dobogó második fokára Csongrád vármegye került fel 5%-kal (a tejes népesség 0,78%-a lakott ebben a törvényhatóságban 1910-ben [*Statisztika* 1911: 18]), megosztott harmadik hellyel pedig Pozsony és Szepes vármegyék 4-4%-kal (az ország lakosságának

---

[64] Az alkorszakban felvételizők 19%-áról nincs adat arra vonatkozóan, hol születtek.A felvettek és az elutasítottak területi és a megyei besorolására vonatkozó adatokat lásd az 1. táblázatban.

2,1%-a Pozsonyban, 0,9%-a pedig Szepesben élt 1910-ben [*Statisztika* 1911: 13–19]). A fennmaradó megyék között igen egyenletesen oszlanak el a felvettek születési helyei.[65]

Településtípusok közigazgatási besorolása tekintetében megállapítható, hogy a felvettek 26%-a 5000 fő alatti lakosságszámmal rendelkező kisközségekben látta meg a napvilágot, míg 24%-uk törvényhatósági (a főváros részesedése ebben az alkategóriában 100%-nak véve a törvényhatósági városokat 20%), 20%-uk rendezett tanácsú városban (az ország lakosságának 11,84%-a élt ezen a településtípuson 1910-ben [*Statisztika* 1911: 13]), 5%, illetve 3%-uk 5000–10 000 fős lakossággal rendelkező nagyközségben vagy járásszékhelyen született. A felvetteknek azonban mindössze 34%-a érettségizett születési helyén, nagyobb részük 46%-uk attól eltérő településen maturált. A térbeli mobilitást csak az tette lehetővé, ha a kistelepüléseken közvetlenül vagy azokhoz elérhető közelségben (5–10 km-es sugarú körön belül) haladtak el vasútvonalak. Ez egyúttal iránymutató adat a felvettek szociológiai hátterére is, hiszen a vasúti szolgáltatásokat csak megfelelő anyagi erőforrásokkal rendelkező egyének vehették igénybe a korszakban.

A felvettek és az elutasítottak területi megoszlása (%)					
Felvettek					
Tájegységek szerinti megoszlás			**Vármegyék szerinti megoszlás**		
Megnevezés	**Collegium**	**Teljes lakosság**	**Megnevezés**	**Collegium**	**Teljes lakosság**
Dalmácia	1	1	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	7	10,3
Délvidék	6	21	Csongrád	5	0,7
Dunántúl	15	15	Pozsony	4	2,1
Duna-Tisza köze	10	15	Szepes	4	0,9
Erdély	18	17	Vas	3	2,3
Felvidék	19	17	Tolna	3	1,4
Tiszántúl	12	14	Fejér	3	1,1
Nincs adat	19	0	Bács-Bodrog	3	3,4

[65] A megyékre lebontott részletes besorolást az 1895–1910 között felvettek esetében lásd a Függelék 1. ábráján. 1895 és 1918 között Esztergom, Turóc, Ugocsa, Szilágy,Torda-Aranyos, Fogaras, Verőce, Belovár-Kőrös, Zágráb, Lika-Krbava vármegyéből nem érkezett az intézetbe sikeresen felvételiző collegista.

Elutasítottak					
Tájegységek szerinti megoszlás			Vármegyék szerinti megoszlás		
Megnevezés	**Collegium**	**Teljes lakosság**	**Megnevezés**	**Collegium**	**Teljes lakosság**
Dalmácia	1	1	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	10	10,3
Délvidék	10	21	Szepes	6	0,9
Dunántúl	13	15	Szatmár	4	1,9
Duna-Tisza köze	15	15	Bács-Bodrog	3	3,4
Erdély	16	17	Temes	3	2,1
Felvidék	20	17	Jász-Nagykun-Szolnok	3	2
Tiszántúl	6	14	Háromszék	3	0,7
Nincs adat	19	0	Hajdú	3	0,8

1. táblázat. A felvettek és az elutasítottak területi és megyei megoszlása egybevetve az országos népességi adatokkal[66]

Az elutasítottak területi megoszlására vonatkozó adatokból lényegében hasonló tendenciák állapíthatóak meg: a születési helyek tájegységek szerinti eloszlásában itt is a Felvidék került a dobogó legmagasabb fokára 20%-kal (19%), a második, illetve a harmadik fokra Erdély és a Duna–Tisza köze került 16% (18%), illetve 15%-kal (10%).[67] Ezeket a régiókat követi a Dunántúl 13%-kal (15%), illetve a Délvidék 10%-kal (6%). A Tiszántúl 6%-kal (12%) az utolsó előtti helyre került, míg az utolsó helyet Dalmácia tölti be 1%-os (1%) részesedéssel.[68] A megyei eloszlás tekintetében a felvettekhez képest valamivel magasabb arányban, az elutasítottak 10%-a (7%) érkeztek Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéből. A dobogó második fokán azonban egy felvidéki vármegye, Szepes helyezkedik el 6%-kal (4%), legalsó fokára pedig Szatmár került 4%-kal (2%). A negyedik helyen azonban hármas holtverseny alakult ki 3-3%-kal Bács-Bodrog (3%), Temes (1%) és Jász-Nagykun-Szolnok (2%) vármegyék között. A fennmaradó megyékben az elutasítottak egyenletesen oszlanak meg.[69]

[66] Az országos adatok megállapításához az 1910. évi népszámlálási statisztika adatai kerültek felhasználásra (*Statisztika* 1911: 13–19).

[67] Zárójelben a felvettek hasonló adatait tüntettem fel a könnyebb összehasonlítás végett.

[68] 19%-ukról nincs adat a születési hely tekintetében. A felvettek és az elutasítottak területi és a megyei besorolására vonatkozó adatokat lásd az 1. táblázatban.

[69] Az 1895–1918 közötti elutasított hallgatók születési helyének megyei eloszlásáról készített

A településtípusok közigazgatási besorolásakor kialakult eredményekkel szemben itt jelentős eltérések tapasztalhatók. Az elutasítottak 24%-a (24%) törvényhatósági városban (a főváros részesedése ebben az alkategóriában 100%-nak véve a törvényhatósági városokat 20%-os), 23%-uk (26%) 5000 fős lakosságszám alatti kisközségben született. 18%-uk (20%) 5–10 000 lélekszámmal rendelkező rendezett tanácsú városban, e fölötti népességgel bíró vármegyeszékhelyen mindössze 8%-uk látta meg a napvilágot. A felvettekkel ellentétben ezt a csoportot nem jellemezte nagyfokú mobilitási hajlandóság, mivel 36%-uk érettségizett születési helyétől eltérően, ezzel szemben 40%-uk születési helyén maturált.[70]

A születési hely szerinti földrajzi megoszlásról összességében megállapítható, hogy nem meglepő a törvényhatósági és a rendezett tanácsú városok kiemelkedő aránya, hiszen az 1910-es népszámlálás szerint ezeken a településtípusokon élt az ország lakosságának 20%-a. A kisközségek kiemelkedő aránya sem kirívó, mivel az ország népességének 60%-a ezekre a településekre koncentrálódott (Kövér 2006: 55–58). Az viszont szokatlan, hogy a korabeli viszonyokkal ellentétben a Collegiumba sikeresen jelentkező társadalmi csoportok mobilisabbak voltak társaiknál: ebben az időszakban ugyanis a népesség 69%-a azon a településen élte le életét, ahol született (ibid. 62). Az eltérő mobilitási adatok magyarázhatók a településtípusok eltérő művelődési lehetőségeivel (bizonyos iskolatípusok hiánya), illetve a két csoport eltérő szociológiai tényezőivel is.

A felvettek felekezeti megoszlása a korszak viszonyaitól jelentős mértékben eltér. A sikeresen pályázók 35%-a (48,6%)[71] tartozott a római katolikus felekezethez, a protestáns felekezetek együttesen (reformátusok 19% [16,2%], evangélikusok 17% [11,5%]) valamelyest meghaladták az arányukat. A római katolikusok tehát jelentősen alulreprezentáltak voltak a Collegiumban: a budapesti Tanárvizsgáló Bizottságnál 1897–1915 között tanári képesítést szerző hallgatók 58,8%-a tartozott a legnagyobb felekezethez, míg a reformátusok, illetve az evangélikusok aránya körükben 8,6%, valamint 12,8 % volt (Karády 2007: 414). Eötvös Loránd több alkalommal is sérelmezte a katolikusok alacsony arányát, a felvételnél igyekezetett a szociális szempontok mellett a felekezeti

térképet lásd a Függelék 2. ábráján. 1895–1918 között Hont, Szeben, Fogaras, Verőce, Belovár-Varasd, Zágráb, Lika-Kravaba vármegyéből nem volt elutasított jelentkező.

70 Az elutasítottak 24%-ról nem áll rendelkezésre ezzel kapcsolatosan adat.

71 A felekezeti hovatartozásnál zárójelben felüntetett adatok, amelyek közvetlenül a collegistákra vonatkozó adatok után következnek a budapesti egyetem bölcsészakárnak hallgatóiról készített felekezeti hovatartozást 1910-ben vizsgáló információkat közli (*Statisztika* 1911: 387–389).

arányokat is kiegyenlíteni, de törekvése sikertelen maradt.[72] Az evangélikusok országos arányszámukhoz (7,15% 1910-ben, l. Kövér 2006: 139) viszonyított több mint kétszeres felülreprezentáltsága egyértelműen felvidéki iskolahálózatukkal, illetve az érettségizettek közötti magas számukkal magyarázható.[73] A reformátusok mind országos arányszámukat (14,25% 1910-ben, l. ibid. 139), mind egyetemi arányaikat meghaladták. Ez azzal magyarázható, hogy az 1880 után született középiskolások körében igen jelentős volt a reformátusok térnyerése, 16,3% (Kende–Kovács 2011a: 92). A görögkeletiek, illetve a görögkatolikusok aránya a felvettek között 4% (2,3%), illetve 2% (3,5%). Arányuk együttesen sem éri el a Budapesten tanárvizsgálatot tett azonos felekezetű hallgatók csaknem 7%-os arányát (Karády 2007: 414). A felvett collegisták között az izraelita felekezethez 1,82% (15,9%), míg az unitáriusokhoz mindössze 0,36%-uk (1,9%) tartozott. Az unitáriusok alulreprezentáltak voltak az egyetemi viszonyokhoz képest, akárcsak az izraelita felekezetű hallgatók, akik mind társadalmi (5%), mind a tanárvizsgálatot tett hallgatókhoz képest (16,6%, l. Karády 2007: 414) messze elmaradtak.[74] Az izraeliták alacsony száma magyarázható azzal, hogy a tanári pálya, illetve a bölcseleti tudományok nem tartoztak frekventált mobilitási csatornáik közé, illetve közülük számos hallgató, aki természettudományi szakkal próbált a Collegiumba kerülni rendszerint férőhely hiánya miatt nem tudott az intézetbe kerülni. Ennek az az oka, hogy az Collegiumban a bölcsészeti tudományterületekre jutott a férőhelyek 2/3-a. Így természettudományos pályán jóval nehezebb volt felvételt nyerni az intézetbe. Ezt az állítást megerősítik az elutasítottak adatai: a korszakban elutasított jelentkezők között az izraelita felekezethez tartózók aránya 4%.

---

72 Schulderbachban, 1899. augusztus 10-én kelt levelében Eötvös Loránd azt írta Bartoniek Gézának, hogy Flütsch István helyett (MDKL 25. doboz 31. dosszié 13. csomó), aki evangélikus, inkább vegyék fel Bodnár Gyulát, aki római katolikus. Flütsch csak félfizetéses helyet kért, egyetemi tanulmányait inkább be tudja fejezni, mint Bodnár, aki teljesen nincstelen, így a felekezeti arányok is javulnának az oly látványosan háttérbe szorított római katolikusok javára. Bodnárt fel is vették (MDKL 2. doboz 2. dosszié. 5. csomó), Flütscht pedig elutasították. Eötvös 1902. július 20-án ugyancsak Schulderbachban írott levelében azt fejtegette Bartoniek Géza számára, hogy szeretné Szeremley Császár Lorándot (MDKL 19. doboz 19. dosszié 57. csomó) kihagyni a felveendők sorából és a katolikusok számát emelni, de nem teheti meg társadalmi helyzete miatt. Márki Dénest (MDKL 29. doboz 39. dosszié 32. csomó.) elutasította, és Böhm Gyulát (MDKL 2. doboz 2. dosszié 6. csomó) pedig felvette, aki talán jómódú, így ismét egy katolikus helyett egy protestáns került az intézetbe (MDKL 39. doboz 65. dosszié).

73 A gimnáziumi érettségit tettek 9,03%-a, míg a reáliskolai érettségit szerzett diákok 10,73%-a volt evangélikus 1910-ben (*Statisztika* 1911: 371).

74 A hallgatók 19%-ról nincs felekezeti hovatartozás megállapítását lehetővé tevő adat. A felvettek és az elutasítottak felekezeti besorolására vonatkozó adatokat lásd a 2. táblázatban.

A 16 hallgatóból 6 rendelkezett természettudományos szakpárosítással, tehát a vizsgált időszakban jelentkező 7 hallgatóból mindössze egyet vettek fel ezen a tudományterületen. A jelentkezők között tehát az izraelita felekezethez tartozók aránya összességében elérte országos arányszámukat, de szakmai indokok miatt rendszerint elutasították őket.

Az elutasítottak között valamelyest nőtt a felvettekhez képest a római katolikus vallású hallgatók száma, arányuk 43%-os (35%)[75]. A jelentkezők között összesített arányuk ugyan 39%-os, de a felvételi eljárásban olyan erős szelekció sújtotta őket, amelynek eredményeként az intézetbe kerülők között országos és egyetemi arányukhoz mérten alulreprezentáltak lettek. Az evangélikus és a református felekezetek sorrendje az elutasítottak között megfordult, hiszen előbbiek aránya 19% (17%), míg utóbbiaké 16% (19%) ebben a csoportban. A protestánsok azonban így is elmaradtak összesített eredményüket tekintve a római katolikusoktól, de mind a sikeres, mind a sikertelen pályázók között többszörösen felülreprezentáltak országos és egyetemi arányaikhoz mérten. A görögkatolikusok és az ortodoxok aránya 4 (2%), illetve 1% (4%), akárcsak a protestánsok esetében, itt is megfordult a két felekezet közötti arány. Ez azzal magyarázható, hogy a görögkeletiek számára több ösztöndíjas hely volt fenntartva az intézetben, mint a katolikus rítusúak számára: előbbieknek a nagyszebeni érsek által fenntartott alapítványi helyre, illetve a Gozsdu-alapítvány ösztöndíjának elnyerésével kerülhettek be a Collegiumba, utóbbiak számára erre csak a Naszód-vidéki ösztöndíj elnyerésével nyílt lehetőség, amelyre nem csupán a katolikus rítusúak, hanem az ortodoxok is pályázhattak. Valamennyien az erdélyi románság soraiból kerültek ki. A jelentkezők közötti összesített arányszámuk jelentékenyen elmarad országos arányaiktól, amelynek oka a modern értelmiségi foglalkozások gyakorlásában játszott csekély szerepükkel magyarázható (Karády 2007: 415). Az unitáriusok az elutasítottak között 0,25% (0,36%), míg az izraelita felekezethez tartozók 4%-ban (1,82%) arányban voltak jelen.[76]

[75] Zárójelben tüntettem fel a felvett hallgatók felekezeti adatait a könnyebb összehasonlítás végett.

[76] Az elutasított hallgatók 13%-ról nincs a felekezeti hovatartozás megállapítását lehetővé tevő adat.

A felvettek és az elutasítottak felekezeti megoszlása (%)					
Felekezetek	**Felvettek**	**Elutasítottak**	**Egyetem bölcsészeti karának adatai**	**Tanárvizsgáló Bizottság adatai**	**Országos adatok (1910)**
Római katolikus	35	43	48,6	58,8	49,3
Görög-katolikus	2	4	3,5	6,9	11
Görögkeleti (ortodox)	4	1	2,3		12,7
Református	19	19	16,2	8,6	14,2
Evangélikus	17	16	11,5	12,8	7,1
Izraelita	1,8	4	15,9	16,6	4,9
Unitáriusok	0,3	0,25	1,9	0,15	0,8
Nincs adat	19	13	0	0	0

2. táblázat. A felvettek és az elutasítottak felekezeti megoszlása egybevetve az egyetem bölcsészeti kara, a Tanárvizsgáló Bizottság, valamint az országos adatokkal.[77]

5.2. Az 1895–1910 között felvettek és elutasítottak középiskola típusai és tudományterületek szerinti megoszlása

A dualizmus korának utolsó évtizedeire az állami iskolahálózat fokozatos térnyerése a jellemző. Ezzel párhuzamosan az 1890–1910 közötti időszakban a gimnáziumok és a reáliskolák diáksága 43 000 főről 71 000-re emelkedett (Kövér 2006: 179). Tehát a középiskoláztatás expanzióját nagyobb részt a bővülő állami iskolarendszer fölözte le, ez magával hozta a római katolikus gimnáziumban tanulmányokat folytatók arányának mérséklődését, ugyanakkor az elitképzésben továbbra is fontos szerepet játszottak az evangélikus és a református intézmények – igaz előbbi egyre csökkenő, utóbbi pedig növekvő mértékben (Kende–Kovács 2011a: 91–92).

Az Eötvös Collegiumba felvettek esetében a középiskolák típusával kapcsolatban az országos tendenciákkal ellentétes folyamatok figyelhetők meg a vizsgált időszakban. Római katolikus gimnáziumban maturált a felvettek 22%-a

77 A budapesti egyetem bölcsészeti karára vonatkozó adatokat közli: *Statisztika* 1911: 387–389. A Tanárvizsgáló Bizottság előtt vizsgát tett hallgatók felekezeti adatai elérhetőek: Karády 2007: 414. Az 1910-es országos felekezeti adatokat közli: Kövér 2006: 139.

(31,91%).[78] Ez vélhetően annak tudható be, hogy ez a felekezet tartotta fent számszerűleg a legtöbb középiskolát. A gimnáziumok abszolút rangsorában ennek ellenére a Lőcsei Királyi Katolikus Gimnázium csak a megosztott második helyet tudta megszerezni 5 fővel. A felvettek 18%-a (12,76%) evangélikus líceumokban folytatta tanulmányait. Az abszolút rangsort a Pozsonyi és az Iglói Evangélikus Líceumok vezetik 10-10 fővel az alkorszakban. Harmadik helyen a fenntartók rangsorában az állami gimnáziumok állnak, a felvettek 16%-a (32,62%) szerezte meg középfokú végzettségét ebben az iskolahálózatban. Ennek ellenére a középiskolák abszolút rangsorában az első tíz helyen két ilyen típusú intézet szerepel, a Fiumei Magyar Királyi Állami Főgimnázium 5 fővel, illetve a Szekszárdi Állami Főgimnázium 3 fővel. A református gimnáziumok szorosan követik az állami intézeteket 15%-os (17,73%) eredményükkel. Az abszolút rangsor első tíz helyezettje közé csak a Debreceni Református Főgimnázium és Kollégium tudott bekerülni 4 fővel, de az első húsz között megjelennek olyan neves intézetek is, mint a Pápai és a Sárospataki Református Főgimnázium és Kollégium 3-3 fővel. A felvettek között 8%-os eredményt értek el az állami reáliskolák, az abszolút rangsorban azonban egy sem található közülük az első húszban. A legelőkelőbb helyen a Debreceni Állami Főreáliskola található 2 fővel. Ez magyarázható a természettudományi szakkal rendelkező hallgatók alacsony létszámával. A felvettek 3%-a (1,41%) érkezett görögkeleti és 1%-a (2,12%) görögkatolikus gimnáziumból.[79] Előbbiek mindegyike a Naszód-vidéki Alapítványi Gimnáziumból vagy a Brassói Görög Keleti Főgimnáziumból nyert felvételt az intézetbe. Utóbbiak a Balázsfalvai, Belényesi, Ungvári Görög Katolikus Főgimnáziumban maturáltak.

A középiskolák abszolút rangsorában a legszembetűnőbb jelenség a fővárosi gimnáziumok, reáliskolák a rangsor utolsó felében elfoglalt pozíciói. Az első huszonöt helyre egyetlen budapesti középiskola sem tudott bekerülni. Erre magyarázatot adhat az a tény, hogy a korszakban mindössze 15 főt vettek fel azok közül, akik érettségijüket Budapesten tették le. A középiskolák székhelyének közigazgatási besorolása is megerősíti ezt a tendenciát: a legtöbb középiskola a törvényhatósági és a rendezett tanácsi jogú városokban székelt (38-38%). A főváros részesedése a törvényhatósági jogú városok között mindössze 14%-os. Tehát a Collegium elsősorban a felvidéki, erdélyi és dunántúli nagyobb

78 Zárójelben a teljes középiskolák fenntartóiról készített statisztikai kimutatás adatait közlöm az összehasonlítás végett (*Statisztika* 1911: 359–360). A statisztika azonban nem külnöbözteti meg egymástól a gimnáziumokat és a reáliskolákat.

79 A felvettek 15%-ról nincs adat arra vonatkozóan, hogy milyen típusú középiskolában maturált.

városok országos hírű gimnáziumaiból gyűjtötte tagjait. E középiskolák jelentős része, 48%-a a későbbi, 1920-as határokon túl helyezkedett el.[80]

A vizsgált korszakban elutasított hallgatóknál hasonló tendenciák figyelhetőek meg. A középiskolák típusa szerinti megoszlásban 21-21%-kal megosztott első helyen állnak az állami (16%)[81] és a római katolikus gimnáziumok (22%). Az abszolút rangsor első tíz helye között mindkettőből több is található: Eperjesi Királyi Katolikus Gimnázium, Losonci Magyar Királyi Állami Gimnázium, Lőcsei Királyi Katolikus Gimnázium (6-6 fő), Jászberényi Magyar Királyi Állami Gimnázium (5 fő). A dobogó második és harmadik helyén találhatók a református és az evangélikus gimnáziumok 14% (15%), illetve 13%-kal (18%). A középiskolák abszolút rangsorát is egy református intézet vezeti, a Debreceni Református Gimnázium és Kollégium 9 elutasított jelentkezővel, míg a második, illetve harmadik helyre a Késmárki és Rozsnyói Evangélikus Líceumok kerültek 8, illetve 7 elutasított hallgatóval. De az első tízben megtalálható a felvettek között is előkelő helyen szereplő Iglói, valamint Pozsonyi Evangélikus Líceum is, a református intézetek közül pedig a Kecskeméti és a Kiskunhalasi Református Főgimnáziumok. Az állami reáliskolák, akárcsak a felvettek körében, itt is 8%-os eredményt értek el. Az abszolút rangsorban az első tizenöt helyek egyikén található a Lőcsei Magyar Királyi Állami Főreáliskola 5 elutasított jelentkezővel.[82]

Ezek a középiskolák településtípus szempontjából nagyobbrészt, 32%-kal törvényhatósági városokra koncentrálódtak. Ebben a kategóriában a főváros részesedése akárcsak a felvettek esetében igen alacsony, mindössze 14%-os. 27%-kal követi a rendezett tanácsú városok, illetve 15%-kal a vármegyeszékhelyek. Járásszékhelyekre mindössze 5%-uk korlátozódott.[83] Ezek a középfokú tanintézetek nagyobbrészt, épp úgy, mint a felvettek esetében, az 1920-as határokon túl helyezkedtek el (47%).[84] Tehát összegzésképpen megállapítható, hogy a jelentkezők főleg felvidéki, erdélyi, kisebb részben dunántúli, illetve tiszántúli középiskolák diákjai közül kerültek ki. Számosan jelentkeztek Fiuméből, illetve Temesvárról, valamint Pancsováról is, pályázataik azonban ritkán voltak sikeresek. Szembetűnő továbbá az alföldi református gimnáziumokból jelentkezők nagy száma, illetve csekély bejutási mértékük az intézetbe. Településtípust

---

80 37%-uk a trianoni országhatáron belül található, 15%-ukról nincs erre vonatkozóan adat.

81 Zárójelben a felvettek adatait közlöm a könnyebb összehasonlítás céljából.

82 Az elutasított hallgatók 20%-nak középiskola típusára vonatkozólag nincs adat.

83 20%-ukról nincs adat ebben a a középiskola székhelyének jogállására vonatkozóan.

84 33%-uk található a későbbi országhatárok között.

tekintve főleg törvényhatósági, illetve vármegyeszékhelyen vagy rendezett tanácsú városban érettségizett diákok nyújtották be jelentkezésüket, a kisebb településtípusok, nagyközségek, kisközségek szerepe igen kicsi.

A felvettek 68%-a volt bölcsészszakkal rendelkező hallgató, 23%-uk pedig dögész, azaz természettudományos szakkal rendelkeztek.[85] A filoszok között a legnépszerűbb szak a klasszika-filológiai párosítás volt, a felvettek közül 63-an művelték ezt a tudományterületet. Ezt követte 50 fővel a magyar–német, 21 fővel pedig a latin–történelem szakpárosítás. Utóbbiakat a Collegium belső nyelvhasználatában „öszvér klasszikusoknak" nevezték. Az első öt rangsorába bekerült még 15 fővel a latin–magyar, illetve 10 fővel a történelem–földrajz szakpárosítás. Ezekből az adatokból jól látható, hogy a korszakban a klasszika-filológia területén mutatkozó tanárhiányt próbálta meg az intézet pótolni, így képzési profilja erőteljesen eltolódott a klasszikus tudományterületek irányába. A dögészek esetében a legnépszerűbb szakpárosítás a matematika–fizika 37 fővel, a dobogó második fokára jókora lemaradással került a fölrajz–természetrajz 12 fővel, illetve a természetrajz–kémia 3 fővel.

Az elutasítottak esetében igen nehéz bármit is bizonyosan megállapítani, hiszen 37%-ukról nincs adat abban a tekintetben, hogy milyen tudományterületen próbáltak meg bekerülni az intézetbe. Mindössze 36%-ukról biztos, hogy bölcsészeti szakokat jelölt meg a felvételnél, illetve 27%-uk természettudományokat kívánt hallgatni. Az azonban megállapítható, hogy a felvételi eljárásban az intézet vezetése tudatosan törekedett az intézmény képzési arculatának alakítására, hiszen 84 jelentkezőt utasítottak el matematika–fizika szakpárosítással. Ezt erősíti az a tény is, hogy a felvetteket gyakran kényszerítették szakváltásra. Jól példázza ezt Bassola Zoltán esete, aki matematika–fizika szakpárral jelentkezett az intézetbe, de végül Bartoniek Géza nyomására szakját latin–görögre változtatta (Bassola 1998: 53).[86] Az előzetes szelekció igen erős volt a latin–magyar, illetve a magyar–német szakterületeken is, 34, illetve 25 elutasított hallgatóval. Utóbbiak esetében minden bizonnyal az elutasításnak szakmai indokai voltak.

5.3. Az 1895–1910 között felvettek és elutasítottak társadalmi státuszának, tanulmányi sikertelenségük és elutasításuk okainak vizsgálata

A felvettek társadalmi státuszával kapcsolatosan óvatosan lehet következtetéseket levonni, mivel 29%-ukkal kapcsolatban nem áll rendelkezésre arra vonatkozóan adat, hogy a felvétel pillanatában mi volt a törvényes gyám foglalkozása. Az őstermelők főkategóriájába, amely a kisbirtokosok (0–5 kat.

[85] 9%-ukról nincs adat a választott tudományterület tekintetében.

[86] MDKL 1. doboz 2. dosszié 3. csomó. 1922–1930 között volt az intézet tagja.

hold) és a kisbérlők, napszámosok alkategóriáját tartalmazza, a felvettek 9%-a tartozott, amely nagyságrendileg megegyezik a felsőoktatásbeli arányaikkal a korszakban. Az egyetemi hallgatók között ugyanis az őstermeléssel foglalkozók aránya összességében 14%-os ekkor, de ebbe beletartoztak a közép- (5–200 hold) és a nagybirtokosok (200 hold fölött) is, utóbbiak bizonyosan elkerülték a bölcsészpályákat, és inkább jog stúdiumokat hallgattak a közigazgatási pálya felé orientálódva. Így tehát 8%-os a kisbirtokosként vagy földbérlőként gazdálkodók aránya (Kövér 2006: 182). Tanári pályán levő gyermekeiktől joggal remélhették, hogy a középosztály tagjai, a IX–VI. fizetési osztályba, az „új tekintetesek" rendjébe emelkedhetnek, amelyet épp a korszakban értek el a középiskolai tanárok (vö. Kende–Kovács 2011b: 183).

Az ipar, bányászat, kohászat és közlekedés főkategóriájába a felvettek gyámjainak 6%-a tartozott. Ebben a főkategóriában a kereskedelmet és vendéglátást, valamint a pénz és hitelélethez kapcsolódó foglalkozásokat a gyámok 1-1%-a folytatta. Utóbbi alkategóriák gyámjai vélhetően a törvényhatósági, illetve a főváros urbanizálódott zsidósága közül kerültek ki. A felsőoktatásban a gyámok 18,7%-a tartozott ebbe a főkategóriába a századfordulón (Kövér 2006: 182). A Collegiumban tapasztalt arányuk tehát messze elmarad ettől. Ez megítélésem szerint főleg az érintett rétegek eltérő mobilizációs stratégiájával magyarázható, hiszen a zsidóság száma a budapesti egyetem bölcsészeti karán tanárvizsgálatot tett hallgatók között is alacsonyabb volt más fakultásokhoz képest. A városi munkásság soraiból pedig csak elvétve akadtak hallgatók az egyetemeken, erre lehetősége még a közülük legjobban kereső szakmunkásoknak is alig volt.

A közszolgálat főkategóriája alá besorolt alkategóriákban tevékenykedett a gyámok 36%-a. A felvettek apáinak kisebb része (4%) vasúti, illetve postai alkalmazott volt. Egyházi szolgálatban, protestáns lelkészként a gyámok 7%-a tevékenykedett. A két csoport gyermekeit abban reményben küldhette a Collegiumba, hogy azok jelentősen előrelépnek társadalmi ranglétrán. A gyámok 3%-a tevékenykedett pénzügyi igazgatási területen adóhivatali tisztviselőként vagy számvevőszéki vizsgálóbiztosként. Ugyancsak 3%-uk egyéb közigazgatási tisztviselői funkciót látott el községi írnokként vagy városi tanácsnokként, esetleg vármegyei irodaigazgatóként. Ez a réteg alighanem az alsó középosztálybeli létből akarta gyermekeit a középosztály felsőbb szférájába emelni. Az apák 1%-a az igazságügy területén foglalt el hivatali állást királyi ítélőtáblai bíróként vagy vármegyei árvaszéki ülnökként. Gyermekeik számára a középiskolai tanári oklevél megszerzése a korszakban az apák társadalmi státuszának megőrzését jelentette, akárcsak a tanügy

és a tudományos intézeteknél szolgáló gyámok számára, akik 19%-ban képviseltették magukat a collegisták között. A nem ismert adatok magas aránya ellenére is megállapítható az alkategória kiemelkedő jellege miatt, hogy ebben az alkorszakban az intézet a gimnáziumi tanárság önrekrutációját is szolgálta. A gyámok között 32 gimnáziumi tanár, nyolc gimnáziumi igazgató található. Egyetemi tanár mindössze kettő, polgári iskolai tanár pedig egy, a tanítóság soraiból egyetlen gyám sem található a felvettek között. Az egyetemi hallgatók társadalmi státuszából csak annyi állapítható meg, hogy a hivatalnokok 27%-os arányához képest a Collegiumban ez a réteg igencsak alul volt reprezentálva. Ennek oka, hogy többségük alighanem jogi pályára küldte gyermekét (vö. Kövér 2006: 182).

<table>
<tr><th rowspan="2">Az 1895-1910 között felvettek és elutasítottak gyámjainak foglalkozása (%)</th><th colspan="2">Collegium</th><th rowspan="2">Bölcsészeti kar 1909/1910</th><th rowspan="2">Egyetemi adatok 1900/1901</th></tr>
<tr><th>Felvettek</th><th>Elutasítottak</th></tr>
<tr><td>I. Őstermelés</td><td>9</td><td>6</td><td rowspan="3">12,6</td><td>14</td></tr>
<tr><td>Kisbirtokos (0–5 kat. hold)</td><td>6</td><td>6</td><td rowspan="2">8</td></tr>
<tr><td>Kisbérlő, napszámos</td><td>3</td><td>0,2</td></tr>
<tr><td>II. Ipar, bányászat, kohászat, közlekedés</td><td>6</td><td>11</td><td rowspan="4">17,1</td><td>18,7</td></tr>
<tr><td>Ipar, bányászat, kohászat, közelkedés</td><td>4</td><td>8</td><td rowspan="2">16,3</td></tr>
<tr><td>Kereskedelem, vendéglátás</td><td>1</td><td>2</td></tr>
<tr><td>Pénz és hitelélet</td><td>1</td><td>0,5</td><td>2,3</td></tr>
<tr><td>III. Közszolgálat</td><td>36</td><td>27</td><td>40,8</td><td>62,5</td></tr>
<tr><td>Egyházi szolgálat</td><td>7</td><td>5</td><td rowspan="2">20,6</td><td rowspan="9">26,8</td></tr>
<tr><td>Tanügyi szolgálat és tud. intézetek</td><td>19</td><td>16</td></tr>
<tr><td>Igazságügyi szolgálat</td><td>1</td><td>0</td><td rowspan="7">20,2</td></tr>
<tr><td>Egészségügyi igazgatás és szolgálat</td><td>0</td><td>0</td></tr>
<tr><td>Földművelésügyi igazgatás és szolgálat</td><td>0</td><td>0</td></tr>
<tr><td>Pénzügyi igazgatás</td><td>2</td><td>0</td></tr>
<tr><td>Műszaki/ipari és keresk. igazgatás</td><td>0</td><td>0</td></tr>
<tr><td>Egyéb közigazgatás, minisztériumok tisztviselői</td><td>3</td><td>3</td></tr>
<tr><td>Vasúti és postai szolgálat</td><td>4</td><td>3</td></tr>
<tr><td>IV. Véderő</td><td>1</td><td>2</td><td>1,9</td><td>0,5</td></tr>
</table>

V. Értelmiségi szabadpálya	4	4	18,3	35,7 egybe-vonva a közszol-gálattal
Ügyvéd, közjegyző	3	1		
Orvos, fogorvos	1	1		
Gyógyszerész	0	0		
Mérnök, építész	0	1		
Állatorvos	0	0		
Irodalom, művészet	0	1		
VI. Nyugdíjasok, háztulajdonos, tőkepénzes	11	17	10	4
Nyugdíjas	3	4		
Foglalkozás nélküliek, árvaházak által eltartottak	8	13		
Nincs adat	29	34	0	0

3. táblázat. A felvettek és az elutasítottak gyámjainak foglalkozása egybevetve a bölcsészeti kar, illetve a budapesti egyetem összes hallgatójára vonatkozó adatokkal[87]

A gyámok mindössze 1%-a tevékenykedett a véderő tagjaként, ugyancsak alacsony a szellemi szabadfoglalkozású pályákon mozgó gyámok, az orvosok, illetve ügyvédek aránya. Előbbiek a felvettek között 1%-kal, utóbbiak pedig 3%-kal képviseltették magukat. A gyámok 11%-a tartozott (3%, illetve 8%-os megoszlásban) a járulékból élők (többnyire nyugdíjasok) vagy árvaházak által eltartottak főkategóriájába.[88] Tanulmányaikat alighanem kevesebb sikerrel tudták abszolválni az intézetben financiális lehetőségeik beszűkülése vagy bizonytalan családi hátterük miatt.

Ehhez szorosan kapcsolódik a szelekció kérdése. A Collegium vezetése ugyanis nem csupán a tagok kiválasztásával, hanem a collegisták intézeti tagságuk alatt nyújtott tanulmányi teljesítményével kapcsolatosan is határozott elképzelésekkel rendelkezett. Az 1895–1910 között felvett 274 collegista közül 213 tudta tanulmányait befejezni, 15-ről nincs erre vonatkozóan adat, 46 pedig tagságának időszaka alatt valamilyen okból félbeszakította tanulmányait.

[87] A budapesti egyetem hallgatóira vonatkozó adatokat az 1900/1901. tanévről közli: Kövér 2006: 182, a bölcsészeti kar hallgatóira vonatkozó adatokat az 1909/1910. tanévre vonatkozólag megtalálhatóak: *Statisztika* 1911: 390.

[88] Az 1895–1910 között felvettek társadalmi státuszának megoszlását lásd a Függelék 3. ábráján. A felvettek és az elutasítottak gyámjainak foglalkozását egybevetve az egyetem bölcsészeti karának, valamint a Tanárvizsgáló Bizottság előtt vizsgát tett hallgatók megfelelő adatival lásd a 3. táblázatban.

A szelekció átlagos mértéke 23,3%. A collegisták 28%-a önként lemondott tagságáról, azaz lemondási nyilatkozatát nem erősítette meg semmilyen természetű indokkal. Ezekben az esetekben is azonban többnyire tanulmányi okok állhattak a háttérben: vagy a felvételt követő egy hónapos időszak megpróbáltatásai, vagy pedig egy-egy sikertelen alapvizsga, esetleg szakvizsgai teljesítmény. A vizsgálatok elhalasztása ugyancsak rosszallást váltott ki az igazgatóságból. Ezeknek az eseteknek az egyszeri előfordulása esetén az intézet vezetése „elvárta" a tagságtól való önkéntes megválást arra hivatkozva rendszerint, hogy újabb, esetleg sikeresebben teljesítő tehetségek kapjanak lehetősége a Collegiumban.[89] A felvettek 24%-a pályaváltoztatási indokok miatt hagyta el az intézmény falait, igen nagy számban léptek át jogi, mérnöki vagy orvosi pályára.[90] A collegisták 17%-nak tanulmányi okokból kellett tagságuktól megválnia a tanári kar az elbocsátást rögzítő határozata nyomán. Erre a szervezeti szabályzat III. 9. adott lehetőséget, amely a következőképpen rendelkezett: „*Minden tanév végével a curator elnöklete alatt az igazgató s a szakvezetők értekezletet tartanak, melyben a főiskolai tanulmányok eredményének tekintetbe vételével az egyes növendékek minősítését megállapítják és döntenek arra nézve, vajjon a tanúsított szorgalom és előmenetel alapján tagja maradhat-e az illető a collegiumnak vagy sem.*"[91] Ennek alkalmazására először Hadik Bélával szemben került sor, akit a tanári kar a következőképpen marasztalt el: „*Minthogy Hadik Bélától az igazgató és a szakvezetők egybehangzó jelentése szerint hiányos előképzettsége és teljes szorgalom hiánya miatt kellő haladás nem várható, komolyság hiánya és összeférhetetlensége pedig az intézet szellemét is veszélyezteti, az értekezlet a Szabályzat 9. pontja értelmében kimondja, hogy Hadik Béla nem maradhat meg az intézetben.*"[92] A kicsapás tehát a legsúlyosabb alkalmazható szankció

[89] Stock Mihály esete kiválóan példázza ezt, aki 1898. január. 31-én mondott le. 1897. április 30-án kérvényezte, hogy az alapvizsgáját szeptemberre halaszthassa el. Eötvös Loránd május 2-án ezt engedélyezte. Bartoniek azonban személyi kartonjában megjegyezte, hogy bár Stock a Collegium legjobb növendékeinek egyike volt, az utóbbi időben viselkedése abnormálissá vált. Így ha önként nem mondott volna le, akkor kénytelen lett volna fegyelmi eljárást indítani, amelynek a vége a kizárás lett volna (MDKL 18. doboz 18. dosszié 53. csomó).

[90] Többek között Osváth Gyula is 1904. szeptember 17-i lemondását a jogi pályára való átlépésével indokolta (MDKL 15. doboz 15. dosszié 47. csomó).

[91] A Báró Eötvös József Collegium szervezeti szabályzata. Házi tanulmányi és könyvtári rendje. 1895. MDKL 50. doboz 95/a. dosszié.

[92] Az 1897. január 18-i tanári értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/a. dosszié. Hadik elbocsátását végül az 1897. június 19-én 314/1897. ügyiratszám alatt kelt határozat mondta ki, amely a tagságot szorgalomhiány miatt vonta meg. Tehát a januári határozatot felfüggesztették, és júniusban hajtották végre vélhetően a collegista tanulmányi eredményének változatlansága miatt (MDKL 7. doboz 8. dosszié 19. csomó).

volt, rendszerint a tanulmányok elhanyagolása vagy több rendbeli elégtelen alapvizsga-,[93] illetve szakvizsga-[94] eredmény nyomán alkalmazták.

A lemondások 11%-át financiális indokokkal támasztották alá. Ez azokban az esetekben fordult elő, amikor a teljes tartásdíjat vagy a féljavadalmazásos díjat (400, illetve 200 korona) képtelenek voltak a hallgatók finanszírozni, vagy családjuk anyagi helyzete olyan mértékben megromlott, hogy felsőoktatási tanulmányaikat abbahagyva munkába kellett állniuk.[95] A hallgatók ugyancsak 11%-a mondott le egészségügyi problémákra hivatkozva. Ezekben az esetekben rendre a Collegium saját orvosa mondta ki az internátusi együttélésre való alkalmatlanságot.[96] A collegisták 7%-a a vizsgált időszakban azért nem fejezhette be tanulmányait, mert képzési ideje alatt elhunyt.[97] A vizsgált időszakban egyetlen collegistát bocsátottak el fegyelmi vétség miatt: Borsiczky Árpádot, aki mind az intézet, mind szülei beleegyezése nélkül Berlinbe utazott. Bartoniek 1905. szeptember 17-én kötelezte lemondásra, mivel az ilyen típusú fegyelmezetlenség kívül állt az úri középosztály csoportjába majdan bekerülő tudós tanárok értékrendjétől.[98]

---

[93] Bucsy Bélát a vizsgált időszakban éppen egy alapvizsgai elégtelen miatt bocsátották el az intézetből 1912. augusztus 12-én 68/1912. kelt ügyirattal (MDKL 3. doboz 2. dosszié 7. csomó).

[94] Vilcsek Andornak pedig elégtelen szakvizsgai eredménye miatt kellett az intézetből távoznia (MDKL 22. doboz 22. dosszié 67. csomó).

[95] Például Spehar Mihály, akinek drámaian megromlott családi helyzete, így egyetemi tanulmányait is félbehagyta 1910-ben (MDKL 18. doboz 18. dosszié 53. csomó). Jónás Aladárnak pedig az apja szüntette meg tagságát, miután képtelen volt fia tartásdíját tovább finanszírozni (MDKL 9. doboz 10. dosszié 25. csomó).

[96] Kalocsay Ferenc például az 1908/1909. tanév folyamán többször köhögőrohamot kapott, mint kiderült tuberkulózisban szenvedett, és korábban bátyja, Kalocsay Endre, aki öt évvel idősebb és szintén a Collegium tagja volt, is ebben halt meg, ezért felkérték az intézetből való távozásra (MDKL 9. doboz 11. dosszié 26. csomó). Mille Gézát ugyancsak ezért zárták ki a tagok sorából. Mindkét szülője tuberkulózisban hunyt el, és maga Mille is ettől szenvedett, ezért 1908. május 15-én tagságától megvált (MDKL 13. doboz 13. dosszié 38. csomó).

[97] Tompa József volt a Collegium első, a képzés alatt elhunyt hallgatója. 1896. márc. 21-én halt meg, 22 évesen betegség következtében. A betegség fertőző lehetett, mert óvintézkedéseket tettek halálát követően az intézetben: szobatársait átköltöztették más szobába, és eredeti lakóhelyiségüket kifertőtlenítették. A temetés költségeit a Collegium állta, mivel atyja igen szegény volt, és azt nem tudta volna fedezni. A bölcsészkar dékánja 360 koronás pályadíjat ítélt meg Tompa egyik történeti pályamunkájáért, de a díjat halála után úgy utalta át a Collegiumnak, hogy abból az intézetnek fel kell állítatnia egy síremléket Tompa számára (MDKL 21. doboz 20. dosszié 61. csomó). Várkői Jenő ugyancsak tragikus körülmények között, egy balesetben hunyt el. 127/1905. ügyiratszám alatt 1905. november 3-án kelt levelében Bartoniek értesítette Bartossik Ignác jegyzőt, a gyámot, hogy a fiú szerencsétlenség áldozata lett, ezért utazzon Budapestre (MDKL 22. doboz 22. dosszié 66. csomó).

[98] MDKL 2. doboz 2. dosszié 6. csomó.

Az elutasítottak társadalmi státuszának megállapításával kapcsolatban még nagyobb óvatosságra van szükség, mint a felvettek esetében, hiszen 34%-uknál az apa foglalkozására vonatkozóan nem áll rendelkezésre adat. A mezőgazdasági tevékenységből élők főkategóriájába a gyámok 6%-a tartozott. Nagyságrendileg ez azonos a felvettek adataival, a Collegiumba jelentkezők között összességében alig marad el valamivel a felsőoktatásban tanulók adatától. Az iparból, bányászatból, kohászatból és közlekedésből élők főkategóriájába a gyámok 11%-a tartozott. Ipari tevékenységet a gyámok 8%-a űzött, míg a kereskedelemmel 2%-uk, a pénz és hitelélethez kapcsolódó foglalkozása pedig alig 1%-uknak volt. Tehát nagyobb arányban fordultak elő az elutasítottak között, de így is a jelentkezőket összesítve messze elmaradt a Collegiumba jelentkezők körében a főkategóriába tartozó gyámok aránya az összes egyetemi hallgatóhoz viszonyítva. A közszolgálat főkategóriájában az elutasítottak között a vasúti és a postai szolgálatot teljesítők aránya 3%-ra, a protestáns lelkészek aránya pedig 5%-ra csökkent. A gyámok relatív többsége, 16%-ban a tanügyben, illetve tudományos intézetekben teljesített szolgálatot. A jelentkezők között tehát nagy többségben voltak azok, akiknek gyámja az oktatásügyhöz kötődött. A 18 gimnáziumi tanár és öt gimnáziumi igazgató mellett azonban 24 tanító és három népiskolai igazgató is megjelent a sikertelenül pályázók gyámjai között. Pályázatuk visszautasítása mögött a két pedagógusprofesszió közötti társadalmi és az ebből fakadó művelődési lehetőségek húzódhattak meg okként. Az egyéb tisztviselői tisztséget (3%), illetve a szellemi szabadfoglalkozású (4%), valamint a véderő kötelékében tevékenykedő (2%) gyámok hasonló mértékben képviseltették magukat a felvettek között is, összességében a jelentkezők ezen csoportja is elmaradt a hallgatók hasonló arányaival szemben. Nagyobb mértékben fordult elő viszont a járulékból és az árvaházak által eltartottak az elutasítottak csoportjában (4%, illetve 13%).[99]

Akárcsak a társadalmi háttér vizsgálatakor, az elutasítás indokaival kapcsolatban is óvatos következtetések vonhatók le, mivel 35%-ban nem áll rendelkezésre adat ezzel kapcsolatosan. Az indokok 42%-ában szerepelt az a kitétel, hogy nem felelt meg a felvételi eljárás során. Ez legalább két tényezőre vezethető vissza: egyrészt Bartoniek kiterjedt kapcsolatrendszerrel rendelkezett a tanfelügyelők és a középiskolai iskolaigazgatók között, így a jelentkezőket számos esetben tudta személyes ismerősei révén ellenőrizni. Másrészt a jelentkezőt akkor is elutasították az intézet korai időszakában, ha ajánlásai nem voltak

[99] Az 1895–1910 között elutasítottak társadalmi státuszának megoszlását lásd a Függelék 4. ábráján, illetve a 3. táblázatban egybevetve a felvettek, a budapesti tudományegyetem, valamint a bölcsészeti kar hallgatóinak adataival.

megfelelőek: tehát ha az ajánlás nem egy magas társadalmi pozíciójú, legalább középosztálybeli egyéntől származott. A biztos belépőt az intézetbe a kiváló érettségi mellett az országgyűlési képviselők, miniszterek, esetleg a miniszterelnök vagy királyi tanfelügyelők, középiskolai igazgatók vagy Bartoniek személyes ismerőseinek ajánlásai jelentették. Az elutasítások indokának 12%-át hiányos pályázatok képezték: legtöbb esetben nem mellékeltek a jelentkezéshez ajánlását vagy a középiskolai eredményeket igazoló okmányokat. 3%-uk a felvételi eljárás közben visszalépett a pályázati lehetőségtől, 2%-ukat pedig ajánlotta az igazgatóság a felvételre, végül a curator mégsem terjesztette fel őket a VKM-miniszterhez a tagság elnyerésére. Ugyancsak 2-2%-ban utasítottak el jelentkezőket a jelentkezési határidő lejárta után benyújtott pályázat vagy az internátusi együttélésre való alkalmatlanságból kifolyólag. Akadtak azonban olyan jelentkezők is (1-1%), akik minden tekintetben megfeleltek, de helyhiány miatt elutasította őket az igazgatóság, vagy választott tudományterületük miatt nem jelentkezhettek volna a Collegiumba (gyakori volt a jogászok és állatorvosok, valamint a botanikusok pályázata).

5.4. Az Eötvös Collegium tanári karának és képzési rendszerének[100] változásai 1895–1910 között

A Collegium működésének kezdeti időszakában, mind az intézetbe felvételt nyert diákok, mind az ott alkalmazott tanárok egy kísérlet részesei lettek. Ez kifejeződött a szervezeti szabályzat ideiglenes[101] jellegében, illetve a vezetőség és a tanárok ideiglenes alkalmazásában is. Ezt erősítette az a tény is, hogy a minisztérium költségvetésében csupán 1896-tól szerepelt önálló tételként a Collegium.[102]

Bartoniek Géza így ideiglenesen kinevezett igazgatóként vezette a Collegium ügyeit. A vezetés igen sokrétű feladatból állt, amelyet a szervezeti szabályzat II. 3. pontja szabályzott: a curator számára, mint a VKM megbízottja, aki a felügyeletet gyakorolta az intézet fölött, elkészítette a minisztérium felé történő felterjesztéseket, amelyet előbbi láttamozott. Az igazgató Eötvös 1919-es haláláig nem is élt néhány eset kivételével önálló felterjesztéssel a minisztérium

[100] A Collegium képzési rendszerét a tanári jelentések felhasználásával vizsgálta Tóth Krisztina tanulmányában (Tóth 1995b: 109–115). A szerző azonban a tanári karban történő személyi változásokon túl nem reflektál a képzési paradigma változásaira.

[101] A Báró Eötvös József Collegium 1895-ös ideiglenes szervezeti szabályzatának szövegét lásd a Függelékben.

[102] 1896. évi költségvetési előirányzat. 5. cím. A budapesti középiskolai tanárképző intézet és gyakorló főgimnázium tételénél. MDKL 88. doboz. 185/2. dosszié.

felé. Ezen kívül képviselte a Collegiumot a minisztériumokat leszámítva más hatóságok vagy jogi személyek felé. Felügyelte és ellenőrizte a növendékek tanulmányi ügyeit, rendszerint személyes elbeszélgetéseken adott számukra tanácsot, vagy feddte meg őket (vö. Laczkó 1938: 296). Gyakran a collegisták lakosztályait is végigjárta, és ellenőrizte a növendékek haladását, vagy tanácsokkal látta el őket. A szemléken az számított a legsúlyosabb büntetésnek, ha egy-egy lakosztályt elkerült, vagy a lakosztály valamely tagjához egyáltalán nem szólt (Gerevich 1947: 2).[103] A kezdeti időszakban továbbá feladatai közé tartozott a fokozatosan bővülő könyvtár és a gazdasági ügyek felügyelete. Tevékenysége olyan sokrétűvé vált az 1910-es évek második felére, hogy rendre felmerült könyvtári segédszemélyzet, illetve egy aligazgató alkalmazása a gazdasági ügyek vitelére. Az igazgató kinevezését 1897 októberében véglegesítette a minisztérium.[104] Fizetését ekkor az évi 1600-ról 2500 koronára emelték. Családja ellátásáért és az épületben való lakhatásért pedig évi 600 koronát fizetett a költségvetésnek.[105] Javadalmazása lényegében a VI. fizetési osztályba sorolta őt, amely a Collegium pro forma főiskolai rangú elismerését jelentette a VKM részéről. Így kijárt számára a „nagyságos" megszólítás az azonos társadalmi rangra emelkedett a minisztériumi osztálytanácsosokkal, ítélőtáblai bírókkal, törvényszéki elnökökkel, tankerületi főigazgatókkal, jogakadémiai igazgatókkal, valamint a királyi tanácsosi rangban levő főiskolai tanárokkal és középiskolai igazgatókkal (vö. Kende–Kovács 2011b: 179–180).

Eötvös Loránd curator javaslatára 1895 májusában Riedl Frigyes reáliskolai tanárt a magyar irodalom, Suták József kegyesrendi gimnáziumi tanárt a matematika, Mika Sándor gyakorlógimnáziumi tanárt a történelem, Szilasi Móricz gimnáziumi tanárt pedig a klasszika-filológia szakvezetésének feladatával bízta meg a minisztérium évi 600 koronás tiszteletdíj fejében.[106] A szakvezetők főállásukat is megtartották, amely már működésük korai időszakában komoly problémákat vetett fel. Eötvös 1895. október eleji beadványában ugyanis kérte a minisztériumot, hogy mivel a 35 felvett hallgató a különböző szakterületek között aránytalanul oszlik meg, és nagy részük a klasszika-filológiára, illetve a modern nyelvterületekre koncentrálódik, ezért Szilasit szabadságolja

[103] MTAKK Ms. 5982/115.

[104] 365/1897. Eötvös Lóránd levele a VKM-miniszterhez Bartoniek Géza igazgató végleges kinevezése ügyében. Budapest 1897. október. 12. MDKL 39. doboz 65. dosszié.

[105] 62563/1897. Zsilinszky államtitkár levele Eötvös Lorándnak Bartoneik Géza fizetése ügyében. Budapest, 1897. október 31. MDKL 38. doboz 63. dosszié.

[106] 50119/1895. Wlassics Gyula VKM-miniszter levele Eötvös Loránd curátornak a szaktanárok kinevezése ügyében. Budapest, 1895. szeptember 17. MDKL 40. doboz 71/3. dosszié.

főállásából. Ezzel megoldódna a túlterhelés problémája, mivel Szilasi vállalta a latin és görög nyelvórák mellett a magyar nyelvészeti órák vezetését is, így jelentősen enyhítette Riedl óraterhelését is, aki a magyar irodalmat és a német nyelvet tanította. A VKM ehhez hozzájárult, így Szilasi lett az intézet első főállású szakvezető tanára.[107]

Riedl magyar, német és francia irodalomtörténeti órákat tartott hetenként háromszor,[108] végül azonban az első évet követően helyét átadta Péterfy Jenő számára. Péterfy 1899-ig vezette az irodalomtörténeti stúdiumokat. 1899. november 5-én azonban váratlanul öngyilkosságot követetett el a Fiuméból a főváros felé tartó gyorsvonaton.[109] Péterfy feladatait Ernest Tharaud francia lektor, Szilasi Móricz, Hoffmann Frigyes, illetve Tóth Rezső vették át.[110] Az irodalomtörténet modern nyelvek szerinti szétbontása ideiglenes volt, ezt a feladatot Horváth János látta el 1903-tól, aki az intézet magyar–francia szakos neveltje volt.[111] A budapesti II. kerületi reáliskolában kezdte meg tanári működését, bár Eötvös többször kérte felmentését és végleges szolgálattételre való beosztását a Collegiumba, erre csak 1908 októberében került sor.[112] Ezt követően Horváth 1923-as egyetemi tanárrá való kinevezéséig látta el a Collegiumban a magyar és a francia irodalomtörténeti stúdiumok vezetését (Tóth 1995b: 113).

---

[107] Báró Eötvös Loránd felterjesztése a VKM-miniszterhez a collegiumi tanárok ügyében. Budapest, 1895. október 1. MDKL 88. doboz 185/1. dosszié.

[108] Riedl Firgyes jelentése az irodalomtörténeti órákról 1895/1896. tanévben. Budapest, 1896 júniusa. MDKL 52. doboz 101/a. dosszié.

[109] Dugaresa nevű települést követően a mellékhelyiségbe zárkózott, és ott agyonlőtte magát. Holttestét Károlyvárosban temették el, mivel nem volt hozzátartozója. Vélhetően épp emiatt vetett véget önkezével életének, ugyanis a collegiumi szerepvállalását nagyra értékelte, de a gimnáziumi tanárságot nem kedvelte. Szabadidejében sokat tartózkodott a Bartoniek család körében, ekkor nem mutatkoztak rajta a depresszió jelei. A szaktanárok esti összejöveteleit követően azonban, amelyeket a Fővám téri Szikszai kávéházban tartottak, hazafelé tartva gyakran panaszkodott Mika Sándor számára, hogy nincs értelme életének. Temetésén a Collegium testületileg képviseltette magát, sírja végül a Kisfaludy társaságnak köszönhetően mégis Budapestre került 1901-ben. Péterfy tragikus haláláról tudósít: Ambrus Zoltán (1899): Krónika III. Péterfy Jenő. *A Hét*, 10. 46. sz. 756–757. MDKL 41. doboz 72/4. dosszié.

[110] 158/1899. Eötvös Loránd curátor levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1899. november 11. MDKL 41. doboz 72/4. dosszié.

[111] MDKL 7. doboz 8. dosszié 21. csomó.

[112] 90164/1908. VKM miniszter levele Eötvös Loránd curátornak Horváth János kinevezése ügyében. Budapest, 1908. október 26. MDKL 40. doboz 70/7. dosszié.

4. kép: Gyomlay Gyula, a Collegium korai időszakának klasszika-filológia tanára

Szilasi Móriczot 1902-ben kinevezte az uralkodó a kolozsvári tudományegyetem rendes tanárává, így a klasszika-filológia oktatását Némethy Géza vette át. Némethy a budapesti V. kerületi állami gimnáziumban tanított, állandó szolgálattételre azonban 1902-től a Collegiumba osztották,[113] ahol 1909-re elérte a VII. fizetési osztályt, majd 1909 augusztusában a király a kolozsvári tudományegyetem rendes klasszika-filológiai tanárává nevezte ki.[114] Némethy mellé szerződtették ugyancsak a klasszika-filológia tanszak vezetésére Gyomlay Gyulát, aki ógörögöt tanított. A klasszikus tudományterület duális megosztása

[113] 62213/1902. Wlassics Gyula VKM-miniszter levele Eötvös Loránd curatorhoz. Budapest, 1902. szeptember 15. MDKL 40. doboz 71/7. dosszié.

[114] 101585/1909. VKM miniszter levele Eötvös Loránd curatorhoz. Budapest, 1909. szeptember 15. MDKL 40. doboz 71/7. dosszié.

a következő korszakokra ugyancsak jellemző maradt: külön tanárt foglalkoztatott az intézet a latin és a görög nyelv tanítására. Gyomlay a budapesti gyakorló gimnázium tanára volt, évi tiszteletdíját 800 koronában állapították meg.[115] Az 1906/1907. tanévvel nyert állandó kinevezést a Collegiumba Némethyhez hasonlóan a VII. fizetési osztályba.[116] Némethy utódja Szabó Miklós lett, aki ugyancsak az intézet saját neveltje volt.[117] A Collegium személyi politikájára fennállása során mindvégig jellemző, hogy tanári karát lehetőség szerint saját nevelésű tudósjelöltekkel töltötte fel, akik egykori neveltként jól ismerték az intézet belső viszonyait.

Szilasi távozásával a magyar nyelvészeti tanszék is megüresedett, erre Gombocz Zoltánt, az intézet legelső generációjának tagját szemelte ki Bartoniek. Már 1900-ban, mint okleveles középiskolai tanárt, évi 2000 koronás honoráriummal a Collegiumba osztották be szolgálattételre.[118] Gombocz a magyar nyelvtörténet mellett finnt és kezdő francia órákat is tartott az intézetben.[119] A fiatal tudósjelölt tanulmányi eredményei mindvégig kitűnőek voltak, ezért 1900-ban *sub aupiciis regis* avatták doktorrá.[120] A tanítás területén is igen jelentős eredményeket ért el, így már működésének korai időszakában felmerült a lehetősége annak, hogy az intézet vezetésében is szerepet vállaljon.[121] 1909-re illetménye elérte a 2600 koronát 800 koronás lakáspénzzel,[122] ugyanebben az évben pedig végleges kinevezését is sikerült a minisztériummal elismertetni.[123] Még 1909-ben tovább emelkedett a hivatali hierarchiában: Némethy

[115] 125/1902. Bartoniek Géza igazgató levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1902. MDKL 40. doboz 70/5. dosszié.

[116] 18/1906. Eötvös Loránd levele Gyomlay Gyulának. Budapest, 1906. március 5. MDKL 40. doboz 70/5. dosszié.

[117] MDKL 19. doboz 19. dosszié 55. csomó.

[118] 43960/1900. Wlassics Gyula VKM-miniszter levele Eötvös Loránd curatornak Gombocz Zoltán beosztása ügyében. Budapest, 1900. július 3. MDKL 39. doboz 66/a dosszié.

[119] Gombocz Zoltán jelentése nyelvészeti órákról az 1899/1900. tanévben. Budapest, 1900 júniusa. MDKL 52. doboz 101/c. dosszié.

[120] 68/1900. Bartoniek Géza levele a VKM-miniszterhez Gombocz Zoltán kinevezése ügyében. Budapest, 1900. június 13. MDKL 39. doboz 66/a. dosszié.

[121] Ezt támasztja alá, hogy Kölcsey Ferenc részére, aki betegsége folytán távozni kényszerült az intézetből, 1909-ben erkölcsi bizonyítványt állított ki, ezt úgy szignálta, mint igazgatóhelyettes (MDKL 9. doboz 11. dosszié 26. csomó).

[122] 22/1/1909. Bartoniek Géza levele Gombocz Zoltánnak illetményének megemelése ügyében. Budapest, 1909. március 10. MDKL 39. doboz 66/a. dosszié.

[123] 52716/1909. Tóth Lajos miniszteri tanácsos levele Bartoniek Géza igazgatónak Gombocz Zoltán kinevezése ügyében. Budapest, 1909. július 1. MDKL 39. doboz 66/a. dosszié.

távozásával ugyanis Gomboczot előléptették a VII. fizetési osztályba, mivel *„a collegium küszöbön álló kitelepítése és kibővítése után egy fiatal bennlakó tanárra van szükség, ki a szakvezetés mellett az igazgatónak az írásmunka elvégzésében, az irattár kezelésében, a ház felügyeletben s általában az igazgatói ügyvitelnek egy ember munkaképességét meghaladó sok és sokféle kisebb teendőiben állandóan segítségére lehessen”*.[124] Az így megüresedett VIII. fizetési fokozatú rendes tanári kinevezést Horváth János kapta meg.[125] Bartoniek ugyanebben a felterjesztésében javasolta Szabó Miklós IX. fizetési fokú, tehát helyettesi óraadó tanári állásba történő kinevezését is. A VKM ugyan ehhez elvi hozzájárulását adta, így Szabó már az 1909/1910-es tanévtől segítette Gyomlay Gyula munkáját, de végleges kinevezésére költségvetési fedezet hiányában csak 1911-ben került sor.[126]

A tanári kar első tagjai közül Suták Józsefről, a matematika tanáráról igen kevés adat áll rendelkezésre, 1898-ig biztosan tagja maradt a testületnek, ekkor azonban lemondott a tanszak vezetéséről elfoglaltságaira hivatkozva.[127] Feltehetően azonban később is vállalta a matematikaórák vezetését, ezekről azonban sem tanulmányi jelentések, sem egyéb természetű irat nem maradt fenn, mindössze egy 1915-ös leveléből lehet erre következtetni. Mika Sándor gyakorlógimnáziumi tanárt, aki Európa legnevesebb történeti iskoláiban szerezte meg képzettségét (École des Chartes, École pratique történeti osztálya [Glatz 1989: 42]), ugyancsak sikerült a Collegium ügyének megnyerni. Bár 1904-ben lemondott a történelem tanszak vezetéséről szembetegségének kiújulása miatt, végül állapotának jobbra fordulásával sikerült Eötvösnek maradásra bírnia. Így az 1906/1907. tanévtől már az intézet rendes, kinevezett tanára lett a VII. fizetési osztályba sorolva. 1912-es haláláig fiatal történészek generációi nevelkedtek fel collegiumi órái során. Kinevezése egy folyamatba illeszthető bele, hiszen vele együtt nyert végleges státust Hoffmann Frigyes, Gyomlay Gyula, valamivel később Gombocz Zoltán és Horváth János is. A VKM ezt követően már nem csupán kísérleti jellegű intézményként tekintett a Collegiumra, hanem annak sikeres működése miatt tervbe vette kocepcionális fejlesztését is.

[124] 83/1909. Bartoniek Géza felterjesztése a VKM-hez Gombocz Zoltán és Horváth János előléptetése ügyében. Budapest, 1909. november 10. MDKL 39. doboz 66/a. dosszié.

[125] 98/1909. Bartoniek Géza jelentése Gombocz Zoltán és Horváth János esküokmányairól a VKM-miniszterhez. Budapest, 1909. december 20. MDKL 39. doboz 66/a. dosszié.

[126] 19/1911. Bartoniek Géza levele a VKM-miniszterhez Szabó Miklós kinevezése ügyében. Budapest, 1911. február 23. MDKL 40. doboz. 67. dosszié.

[127] Suták József levele lemondása ügyében Bartoniek Gézához. Budapest, 1898. június 14. MDKL 41. doboz 72/4. dosszié. Budapest, 1898. június 14.

Ennek egyik eleme volt az öt állandó tanár kinevezése az internátus tanszakainak az élére.[128]

Ugyancsak az intézmény első tanárai közé tartozott Hoffmann Frigyes, felsőbb leányiskolai tanár, aki német nyelvészetet és irodalmat tanított. Hoffmant szintén 1906-tól nevezték ki a Collegium rendes tanárává a VII. fizetési osztályba sorolva. 1925-ös nyugalomba vonulásáig megszakítás nélkül tanított az intézetben.[129] 1906-ra bérezése elérte az évi 4000 koronát 800 koronás személyi pótlékkal és 1200 koronás lakáspénzzel.[130] Hoffman Bartoniek bizalmasaként azokban az esetekben az intézet vezetését is átvette ideiglenes jelleggel, amikor ebben az igazgató akadályoztatva volt. 1897-ben fél évig irányította a Collegiumot, amíg Bartoniek a lipcsei, a tübingeni és a strasbourgi egyetemek internátusait, a heidelbergi főgimnáziumot és a párizsi École Normale Supérieuret tanulmányozta.[131] 1898 februárja és májusa között ismét Hoffmann látta el az igazgatói feladatokat, ebben az időszakban Bartoniek súlyos felső légúti megbetegedéstől szenvedett.[132] Filarszky Nándor az 1897/1898. tanévtől vezette a Collegiumban a természetrajz órákat. 1899-tól a Magyar Nemzeti Múzeumba nyert kinevezést Richter Aladár növénytári őr helyére, így sosem vált a Collegium rendes tanárává, 1934-es távozásáig mindvégig tiszteletdíjas előadó maradt.[133]

A Collegium képzését azonban külföldi nyelvi lektorok által tartott nyelvi és irodalomtörténeti stúdiumok is színesítették már alapításának korai időszakában is. Eötvös Loránd curator már 1895. októberi felterjesztésében megjegyezte, hogy igencsak szükséges volna az intézetben egy francia nyelvtanárt alkalmazni.[134] Alighanem már ekkor is egy idegen nyelvű lektor alkalmazására

---

[128] 8769/1906. Lukács György VKM-miniszter levele Eötvös Loránd curatorhoz Mika Sándor, Hoffmann Frigyes és Gyomlay Gyula kinevezése ügyében. Budapest, 1906. február. 21. MDKL 40. doboz 71/3. dosszié.

[129] 16/1906. Eötvös Loránd curator levele Hoffmann Frigyeshez kinevezése ügyében. Budapest, 1906. március 5. MDKL 40. doboz 70/6. dosszié.

[130] 75926/1906. VKM miniszter levele Eötvös Loránd curatorhoz Hoffman Frigyes javadalmazása kapcsán. Budapest, 1906. október 22. 40. doboz 70/6. dosszié.

[131] 35/1897. Eötvös Loránd jelentése a VKM-miniszterhez Hoffman Frigyes ideiglenes igazgatói kinevezéséről. Budapest, 1897 júniusa. MDKL 38. doboz 63. dosszié.

[132] Hoffmann Frigyes levele Bartoniek Gézához az intézet félév végi ügyeivel kapcsolatban. Budapest, 1898. május 27. MDKL 40. doboz 70/6. dosszié.

[133] A Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójának levele Eötvös Loránd curatorhoz Filarszky Nándor kinevezéséről. Budapest, 1899. január 16. MDKL 41. doboz 72/1. dosszié.

[134] Báró Eötvös Loránd felterjesztése a Wlassics Gyula VKM-miniszterhez a collegiumi tanárok ügyében. Budapest, 1895. október 1. MDKL 88. doboz 185/1. dosszié.

gondolt, ezt támasztja alá, hogy a minisztérium 1895. november 12-i levelében tájékoztatta a curatort, hogy érintkezésbe léptek Koncz Ignác párizsi tanárral, hogy a Collegium számára nyelvi tanárt találjanak évi 1000 forintos javadalmazás fejében.[135] Eötvös elképzelése az volt, hogy a franciatanár feladata nem csupán a francia szakos collegisták tanulmányainak a vezetése, hanem a francia kultúrával való megismertetése is, így együtt kellett élnie és közös étkezéseiken részt kellett vennie a hallgatókkal, hogy a társasági élet valamennyi területére bevezethesse őket.[136] Az állásra többen jelentkeztek, egészen 1896 februárjáig azonban nem töltötték be a nyelvtanári státuszt. Bartoniek útja és személyes találkozója Georges Perrottal, az Ulm utcai intézet vezetőjével, alighanem meggyőzte a franciákat a magyar kormány szándékának komolyságáról. Ígéretet tettek számára, hogy az aggrégation versenyvizsga első helyezettjei közül küldenek minden évben nyelvi lektort Budapestre (Nemes 1989: 100). A lektorokat általában két évre szerződtették, de néhányuk kivételével alig-alig töltötték ki szolgálati idejüket a Csillag utcában. Az első lektor Emil Giradot volt, aki az 1895/1896. tanévben foglalta el helyét az intézetben. 1898 decemberében azonban súlyosan megbetegedett, és hosszas kórházi gyógykezelésre szorult tuberkulózis miatt. A nyelvoktatást ideiglenesen Gombocz Zoltán és Fail Jagelló vették át helyette.[137] Helyére Ernest Tharaudot delegálta az École magyar testvérintézetébe, aki történelem–földrajz szaktárgyakból szerzett képesítést Párizsban. Fröhlich Izidor bölcsészkari dékán kérésére Bartoniek igen szívélyesen ajánlotta az egyetem francia lektorául,[138] végül meg is választották erre a posztra évi 1600 koronás tiszteletdíjazás mellett.[139] Igen közvetlen kapcsolata volt a collegistákkal, erről Szabó Dezső is megemlékezett magyar nyelvtudásával kapcsolatban, amely mindössze annyira terjedt ki, hogy: *„Kérek, sört, korsót”* (Szabó 1965: 719). Tharaud lektori helyét egy francia tudományos intézeti állásra cserélte fel, az új lektor személye Henry Lebeau lett, akit ugyancsak ajánlottak az egyetem francia lektorául is, modern nyelvi filológiai

---

135 61.881/1895. Wlassics Gyula VKM-miniszter levele Eötvös Loránd curatorhoz. Budapest, 1895. november 12. MDKL 46. doboz 84/a/1. dosszié.

136 21/1895. Eötvös Lóránt curátor levele Wlassics Gyula VKM-miniszterhez. Budapest, 1895 novembere. MDKL 46. doboz 84/a/1. dosszié.

137 15/1899. Bartoniek Géza jelentése Giradot Emil betegségéről. Budapest, 1899. február 3. MDKL 46. doboz 84/a/1. dosszié.

138 Georges Perrot levele a budapesti egyetem rektorához (fordította Bartoniek Géza) Párizs, 1900. június 22. MDKL 46. doboz 84/a/2. dosszié.

139 872/1899–1900. Fröhlich Izidor dékán levele Bartoniek Gézához az egyetem francia lektora ügyében. Budapest, 1900. március 20. MDKL 46. doboz 84/a/2. dosszié.

érdeklődése és magyar nyelvtudása ellenére azonban hamar távozott az országból.[140] Ennek oka valószínűleg az, hogy Lebeau összeveszett a bölcsészeti kar dékánjával (Nemes 1989: 101).

Lucien Bézárd 1904–1907 között töltötte be a Collegium francia lektori nyelvtanári helyét. Éves honoráriuma 3200 korona volt 10 hónapra lebontva a klasszika-filológiát és romanisztikát végzett tanárnak, ittléte során magyarul is megtanult, mind Horváth Jánossal, mind Bartoniekkel igen jó kapcsolatot ápolt, erről később írott levelei is tanúskodnak. A kölcsönös megelégedettséget erősíti, hogy a Collegium igazgatójának ajánlása segítette 1907 után ahhoz, hogy a nancyi egyetem bölcsészeti kara hozzájárult francia doktorátusának megszerzéséhez, amely a német tudományos rendszerben a habilitációnak feleltethető meg.[141] 1909 és 1911 között Jean Reynier és Hubert Morand töltötték be a lektori helyet. Előbbi juttatása az 1908/1909. tanévtől 4800 koronára emelkedett. Az első világháborúig honoráriumuk mértéke változatlan maradt, amely egy IX. fizetési osztályban lévő helyettes óraadói tanár fizetésének több mint dupláját tette ki. Ebből havonta 80 koronát fizettek be a Collegium kasszájába a lakhatásért és az ellátásért. Cserébe órákat kellett adniuk a Collegiumban a szakosoknak és a nem szakosoknak egyaránt (a francia nyelv tanulása minden collegistának kötelező volt), illetve az egyetemen is azoknak, akiket egyetemi nyelvlektorrá választottak (Nemes 1989: 101).[142] A francia lektorok működése igen fontos volt az intézet számára, ezért Bartoniek Géza 1909-ben ismét a párizsi Ulm utcába látogatott. A vizitnek kettős célja volt, egyrészt a helyszínen akart tapasztalatokat gyűjteni a Normale átalakulásáról, amely a századfordulóra zárult le. Ezt a folyamatot a budapesti testvérintézmény is inspirálta, amelyet 1895 utolsó hónapjaiban a francia közoktatásügyi miniszter megbízottja szemlélt meg. A másik cél a Collegium kibővítése miatt egy újabb francia lektor szerződtetése volt, hiszen a 100 főre tervezett bővítés nyomán egy lektor alkalmazása kevéssé vált. Az École új igazgatójával Laviesséval megállapodást akart kötni arról, hogy az érkező lektorok egyikének a francia nyelv és irodalom, a másiknak pedig történelem legyen a szaktárgya. A modern filológus tervei szerint az egyetemen és a Collegiumban tartott volna előadásokat, míg a történész a nyelvi felkészítés mellett a magyar történelemről és kultúráról készíthetett volna ismeretterjesztő munkákat a francia

[140] 89/1903. Bartoniek Géza levele a budapesti tudományegyetem bölcsészeti kar dékánjának Henry Lebeau ügyében. Budapest, szeptember 27. MDKL 46. doboz 84/a/2. dosszié.

[141] Lucien Bézárd levele Bartoniek Gézához. Strasbourg, 1907. MDKL 46. doboz 84/a/2. dosszié.

[142] MDKL 46. doboz 84/a/3. dosszié

tudományos és politikai körök részére.[143] Törekvéseihez az Ulm utcában és itthon is megfelelő pártolókat talált, ezek azonban a külső körülmények miatt csak részlegesen maradtak sikeresek.

A Collegium működésének korai időszakában az intézet képzési rendszere a tanárjelölteket jövendő hivatásuk gyakorlásának felkészítése és az önálló szakmai tájékozódás kialakítása mellett (Kosáry 1989: 15) az egyetemi tanulmányokat egészítette ki. A Csillag utcai épület nem rendelkezett külön tantermekkel, ezért az órákat rendszerint a könyvtárban vagy a növendékek lakosztályaiban tartották a szakvezető tanárok.[144] Mivel a collegisták jelentős része nem elsőévesként kezdte meg tanulmányait az intézetben, hanem II. vagy III. évesként, ezért a tanórákat rendszerint az előzetes tudásuk felmérésével kezdték. A tudásszint szerinti tananyag szerinti differenciálás a korai időszakban különös nehézséget okozott, főleg a modern filológiai szakoknál, mivel a hallgatóság aránytalanul oszlott meg az egyes diszciplínák között.[145] A félév eleji órákon bevezetést nyertek a tudományterület alapfogalmaiba, illetve ismertették velük a legszükségesebb kézikönyveket,[146] majd vagy az egyetemi tananyagokban nem szereplő ismereteket vették át a tanórákon,[147] vagy pedig ezek anyagát vették át újfent a problémás anyagrészeket tanári magyarázatokkal kiegészítve.[148] Az évfolyamok közötti arányok kiegyenlítődésével a képzés hamarosan átalakult individuális jellegűből évfolyamalapúvá. Az 1904/1905-ös tanévtől figyelhető meg, először a történelem[149] és a klasszika-filológia tudományterületein,[150] hogy a szakvezetés az alapvizsgára és a szakvizsgára való felkészítésre törekedett a tanulmányok kiegészítése mellett, a vizsgákon nyújtott

143 37/1909. Bartoniek Géza levele a VKM-miniszterhez az École Normale Supérieurebe tervezett tanulmányúttal kapcsolatosan. Budapest, 1909. május 6. MDKL 38. doboz 63. dosszié.

144 Suták József jelentése a mennyiségtani szakórákról az 1895/1896. tanévben. Budapest, 1896 júniusa. MDKL 52. doboz 101/a. dosszié.

145 Hoffmann Frigyes jelentése a német nyelv tanításáról az 1895/1896. tanévben. Budapest, 1896. június 13. MDKL 52. doboz 101/a. dosszié.

146 Lásd Szilasi Móric jelentése a klasszika-filológia és a magyar nyelvész hallgatók tanulmányairól 1896. június 12-én. MDKL 52. doboz 101/a. dosszié.

147 Szilasi Móric jelentése a klasszika-filológia és a magyar nyelvészeti órákról az 1899/1900. tanévben. Budapest, 1900. június 28. MDKL 52. doboz 101/a. dosszié.

148 Lásd Riedl Firgyes jelentése az irodalomtörténeti órákról 1895/1896. tanévben. Budapest, 1896 júniusa. MDKL 52. doboz 101/a. dosszié.

149 Mika Sándor jelentése a történelem szakórákról az 1904/1905. tanévben. Budapest, 1905 júniusa. MDKL 52. doboz 101/b. dosszié.

150 Gyomlay Gyula jelentése a görög órákról az 1904/1905. tanévben. Budapest, 1905. június 7. MDKL 52. doboz 101/b. dosszié.

teljesítmény pedig alapvetően meghatározta a hallgatók tanév végi értékelését. Ezt megerősíti az a tény, hogy a tanári értekezletek visszatérő témája volt az első évtizedben a vizsgák elhalasztása. Eötvös Loránd már az 1896/1897. tanévről készített jelentésében megemlítette, hogy igen örömteli a hallgatók teljesítménye, de egyúttal figyelmezteti őket, ne halasszák el vizsgáik teljesítését, mert az vétek a szervezeti szabályzat ellen. Egy alapvizsgán nem megfelelő teljesítményt nyújtó hallgató támogatását pedig felfüggesztette tanulmányi eredményének újbóli javulásáig.[151] 1896. október 31-én kelt levelében azt is felvetette egy alapvizsgai és egy szakvizsgai elégtelen osztályzatról szerzett értesülése nyomán, hogy azokat a tagokat el kell távolítani az intézetből, akiknek a tanulmányi eredményei nem megfelelőek, hiszen a Collegium a tanárképzés ügyének segítésére jött létre. Végül nem alkalmazta a legsúlyosabb szigort, mert az alulteljesítő hallgatók nem képzésük megkezdésétől fogva voltak az intézet tagjai. De figyelmeztette a fiatalabb generációkat, hogy velük szemben a teljes szigorral fog eljárni hasonló esetben.[152] Ez egyben a felvételi politikát is megváltoztatta, ettől kezdve egyre csökkenő számban vettek fel a Collegiumba II. éveseknél idősebb hallgatókat. A vizsgák elhalasztásának kérdése végül egyértelmű állásfoglalásra késztette a curatort 1903-ban. Nyílt levelében kiemelte, hogy a collegiumi tagok többségének sikerült jó eredményeket elérni, de számosan ismét alulteljesítettek. A vizsga elől való kitérés példájaként említette Szőke Sándort, akinek indokai nem voltak kellően komolyak az elhalasztással kapcsolatosan. Mindössze azért nem csapta ki, mert addigi magaviselete és szorgalma nem esett kifogás alá. A többi collegistával szemben azonban kilátásba helyezte a kizárást a vizsgák vagy az egyetemi órák látogatásának elmulasztásáért, amelyek az intézet jó hírnevét veszélyeztették.[153]

A Collegium képzési rendszerének sikerességét az alkalmazott szemináriumi módszeren túl még legalább két körülmény befolyásolta. Az egyik, hogy ezeken az internátusi órákon igen alacsony volt a hallgatói létszám. A korai időszakban előfordult, hogy egy szakvezetőre egy-két diák jutott,[154] de

[151] Eötvös Loránd curator jelentése az 1896/1897. tanévről. Budapest, 1897. MDKL 51. doboz 97/1. dosszié.

[152] 243/1896. Eötvös Loránd curator levele Bartoniek Géza igazgatóhoz. Budapest, 1896. október 31. MDKL 51. doboz 97/1. dosszié.

[153] 36/1903. Eötvös Loránd levele a Collegium tagjaihoz az alap-és szakvizsgák eredményeit illetően. Budapest, 1903. május 30. MDKL 51. doboz 97/1. dosszié. Szőke latin–görög szakos volt, 1901-ben vették fel a Collegiumba, kiváló tanulónak számított. De az alapvizsgát többször elmulasztotta a vizsgától való félelmében, végül 1904 márciusában öngyilkosságot követett el (vö. Szabó 1965: 769–771; Laczkó, 1938: 299–300) MDKL 20. doboz 19. dosszié 59. csomó).

[154] Például az 1895/1896. tanévet két történészhallgató kezdte meg Mika Sándor vezetése alatt,

a túlterheltség problémájával küszködő klasszika-filológiai[155] és modern nyelvi órákon[156] sem haladta meg a csoportok létszáma a 8–10 főt köszönhető az évfolyamalapú csoportbontás korai bevezetésének. Ez alapvetően megváltozott 1910 után, amikor az intézet létszámát a korábbi 40 főről az új épületbe költözve fokozatosan fel kívánták emelni 100 főre. Erről a problémáról Horváth János referált először jelentésében: „*Az eddigi kisebb csoportokban egy-egy növendék munkája töltött be egy vagy két órát s mégis elégszer rákészülhetett a sor valamennyire. A mostani nagyobb szám mellett ilyen eljárással egész évben csak kétszer referálhattak, noha egy-egy kisebb, egyszerűbb, részlettémákat kellett tehát kitűznöm, hogy lehetőleg valamennyien feldolgozhassák s minden órán mennél többen jussanak szóhoz.*”[157] Az új Collegiumban ezért a képzés valamelyest módosult a korábbihoz képest. A korabeli felsőoktatás viszonyaival szemben az órák alacsony létszáma és a tanárral való közvetlen munkakapcsolat kialakításának lehetősége igen nagy előnyt biztosított az intézet tagjainak számára (vö. Tóth 1995b: 115). A képzés exkluzivitását csak erősítette, hogy a tagoknak nem kellett egzisztenciális természetű problémákkal küszködnie, mint korabeli társaik többségének, hiszen lakhatást és teljes ellátást kaptak.

A sikeresség másik oka a jól felszerelt tudományos könyvtár, amelyet a collegisták szabad polcos rendszerben használhattak. A könyvtárnak egy természettudományos és egy irodalmi-történeti részlege volt (Markó 2011b: 221), állománya 1906-ban 16 000 (Kosáry 1989: 17), 1919-ben már több mint 30 000 kötetet tett ki.[158] Ez a korabeli közművelődési viszonyokhoz képest ugyancsak

de közülük Tompa József a tanév folyamán elhunyt, így a félév első részében csak Madzsar Imrének adott órát Mika, a második félévben csatlakozott hozzá még néhány collegista, akik irodalomtörténettel kívántak foglalkozni. Mika Sándor a történelem szakórákról az 1895/1896. tanévben. Budapest, 1896. június 12. MDKL 52. doboz 101/a. dosszié.

155 Némethy Géza jelentése szerint az 1904/1905-ös tanévben klasszika-filológiai hallgatók az I. évfolyamon 10-en voltak, II. évesek mindössze 3-an, III. évesek pedig 8-an. Némethy Géza jelentése a latin nyelvórákról az 1904/1905. tanévben. Budapest, 1905. június 30. MDKL 52. doboz 101/b. dosszié.

156 Hoffmann Frigyes német nyelvi óráján az 1899/1900 tanévben 7 I. éves és 5 II. éves hallgató vett részt. Hoffmann Frigyes jelentése a német nyelvi oktatásról az 1899/1900. tanévben. Budapest, 1900. június 16. MDKL 52. doboz 101/a. dosszié.

157 Horváth János jelentése magyar irodalomtörténeti és francia nyelvórákról az 1909/1910. tanévben. Budapest, 1910. június 2. MDKL 52. doboz 101/d. dosszié.

158 Ez az adat Lukcsics Pál kinevezési kérelméből deríthető ki, akit az adminisztratív ügyek és a könyvtári állomány kezelésének céljával osztottak be szolgálattételre a Collegiumba. 88/1919. Bartoniek Géza levele a VKM-miniszterhez Lukcsics Pál kinevezése ügyében. Budapest, 1919. szeptember 10. MDKL 40. doboz 70/10. dosszié.

páratlan előnyöket garantált a collegisták számára egyetemi társaikhoz képest (vö. Kosáry 1989: 18).

5.5. Az Eötvös Collegium és a VKM mint felettes hatóság viszonya 1895–1910 között

A VKM IV., Egyetemi és Főiskolai Osztálya már 1895 szeptemberében felvette a curatorhoz írott levele útján az új internátussal a kapcsolatot: „*Középiskolai képzésünk eddigi keretébe a Báró Eötvös József Collegiummal egy új tényező lépett, mely hivatva van tanárképzésünket továbbfejleszteni, sőt reformálni. Ennélfogva szükségessé vált, hogy tanárképzésünk faktorainak egymáshoz való viszonyát, különösen a budapesti tudományegyetemen fennálló tanárképző intézet viszonyát az új kollégiumhoz, ha szükséges, az ő egészében, de legalább módozat és részletek tekintetében vizsgálódás tárgyává tegyük.*”[159]

A viszony a Collegium fennállása során mindévig igen problematikus maradt. A minisztériumi ügyosztályi besorolásból, valamint az igazgatói és a tanári honoráriumokban kifejezésre jutott ugyan az intézet főiskolai jellegének elismerése, de ennek explicit módon történő kifejezése egészen 1946-ig váratott magára. Ebből több probléma is fakadt: az egyik a korszakban a működés sikerességének igazolásaként az intézet végleges szervezetének megállapítása. A másik, ezzel összefüggő kérdés a Collegium helyzetének kijelölése a tanárképzés struktúrájában. Ez az egyetem és a Collegium viszonyát rendre megterhelte, mivel időről időre kísérlet történt arra, hogy az intézet helyét egyértelműen kijelöljék ebben a rendszerben, hozzácsatolva az egyetemhez vagy a tanárképző intézethez, ez azonban autonómiájának csorbításával vagy feladásával járt volna együtt.

Utóbbi jelenség már a Collegium működésének korai időszakában is megfigyelhető. Eötvös Loránd 1895 novemberében értesítette a budapesti tudományegyetem bölcsészkarát a Collegium létrejöttéről. A curator tájékoztatta a dékánt az intézet céljáról, illetve arról, hogy az ideiglenes szervezeti szabályzat ugyan nem állapított meg kapcsolatot a két intézet között, de az internátus képzéséből fakadóan szükséges valamilyen típusú együttműködést kialakítaniuk. Ennek megvitatására hívta meg intézeti látogatásra a dékánt.[160] Arról nem áll rendelkezésre forrás, hogy a látogatás során milyen megállapodás jött létre, a következő évben azonban a felvételi eljárásban az egyetem megpróbálta

[159] 45.990/1895. Az egyetemi ügyosztály levele Eötvös Loránd curatorhoz. Budapest, 1895. szeptember. MDKL 88. doboz 185/1. dosszié.

[160] 23/1895. Eötvös Loránd levele budapesti tudományegyetem bölcsészkari dékánjának. Budapest, 1895. november 25. MDKL 88. doboz 185/1. dosszié.

befolyását kiterjeszteni a Collegiumra. Eötvös Loránd 1896. augusztus 9-én Wlassics Gyulának írott levelében ugyan örömét fejezte ki abból az alkalomból, hogy a minisztérium 10 fővel kibővítette az intézet létszámát, a beérkezett pályázatokkal kapcsolatban azonban megjegyezte, hogy összesen 90-en, az egyetemről pedig 13-an pályáztak. Közülük 7 hallgatónak a folyamodványát a kar terjesztette fel, és ezzel kapcsolatosan a minisztériumban felterjesztéssel élt. A 1956/1895–96. számú bölcsészeti kari javaslat ugyanis arra vonatozott, hogy a kar befolyása kiterjedjen a Collegiumban megüresedett helyek felének a betöltésére vonatkozóan. Eötvös ebben a formában visszautasította az előterjesztést, amelyet a minisztérium véleményezésre küldött el számára, és a 10 új férőhely mindegyikét I. éves frissen érettségizett fiatalokkal töltötte fel. Ezt azzal indokolta, hogy az egyetemről csak abban az esetben kerülhetnek be hallgatók az intézetbe, ha egyetemi tanulmányaikat kiemelkedően jól végezték. Végül Kaufmann Lajost vette fel az egyetem által ajánlott hallgatók közül, de őt is csupán azért, mert Beöthy Zsolt ajánlotta.[161]

A curator befolyásának köszönhetően tehát sikerült az intézet autonómiáját megőrizni, ennek csorbítására a korszakban már nem történt kísérlet köszönhetően annak, hogy a Collegium szerepe a VKM-ben is felértékelődött. Ennek egyik jele, hogy az 1896. évi költségvetésben a budapesti középiskolai tanárképző intézet és a gyakorló főgimnázium tételénél megjelent önálló címként a Collegium. A miniszter ezt azzal indokolta, hogy a tanárképzés minőségét szükséges megemelni, valamint a filológusi pályákon mutatkozó tanárhiányt enyhíteni. Ezért 20 000 forintot különített el az intézet költségeire, illetve újabb 15 000 forintot 30 hallgató 500 forintos segélyezésére.[162] Ezt a létszámot, mint az egyetem javaslata kapcsán látható volt, újabb 10 fővel megemelte a kormányzat, illetve az intézet betegszobájának átalakítása nyomán a tanárképző intézet 300 forintos ösztöndíjat élvező tagjai közül hármat felvett Eötvös az egyetem bölcsészeti karának dékánjával történő egyeztetés után annak érdekében, hogy a két intézet közötti jó viszont fenntartsa. Ebből 200 forintot kellett az intézet pénztárába befizetniük az éves ellátásáért, a fennmaradó összegből maguk gazdálkodhattak.[163] Így került be az intézetbe Kaufmann mellett Bokor János

[161] Eötvös Loránd curátor felterjesztése Wlassics Gyula VKM-miniszterhez a felvétel ügyében. Sonderbach, 1896. augusztus 9. MDKL 50. doboz 95/3. dosszié.

[162] 1896. évi költségvetési előirányzat. 5. cím. A budapesti középiskolai tanárképző intézet és gyakorló főgimnázium tételénél. MDKL 88. doboz. 185/2. dosszié.

[163] 248/1896. Eötvös Loránd levele Wlassics Gyula VKM-miniszterhez hallgatók felvétele ügyében. Budapest, 1896. december 10. MDKL 88. doboz 185/2. dosszié.

III. éves[164] és Rell Lajos IV. éves[165] hallgató is. Wlassics azonban szükségesnek tartotta a bölcsészeti kar tudomására hozni, hogy ez csupán ideiglenes jellegű intézkedésnek tekintendő, amely azért jöhetett létre, mert a Collegium curatora egyben bölcsészeti kari tanár is.[166]

Az intézet végleges szervezetének kérdése először az 1899. évi költségvetés tárgyalása kapcsán került sor. A minisztérium ekkor kérte fel Eötvöst, hogy tegyen javaslatot az intézet végleges elhelyezésére és az ezzel járó strukturális változtatásokra.[167] Eötvös válaszában leszögezte, hogy már 1896 áprilisában is javasolta a Collegium kibővítését, tulajdonképpen ezt az előterjesztést újította meg a szervezeti szabályhoz igazítva, amely ideiglenes jellege ellenére bevált. Javaslatát három fő tárgy köré csoportosította: a Collegium létszámának emelése, az intézet személyzetének kibővítése, átalakítása, valamint a Collegium végleges elhelyezése.

A létszámemelésre vonatkozóan a curator az intézet tagjainak fokozatosan történő 100 főre való emelését javasolta. Indoklásában megjegyezte, hogy a 40 fős létszám mellett évente körülbelül 10 végzett collegistát tud adni az internátus a közoktatásnak. 100 fő mellett azonban ez a szám akár 25 főre is emelkedhet. Ez ugyan nem enyhít a tanárhiányon, de a nagyobb létszámot az aránytalanul nagy költségek és az intézet sikeres működésének veszélyeztetése miatt nem javasolta. Az egyéni vezetésen alapuló collegiumi képzés ugyanis a túlságosan nagy növendékszám mellett lehetetlenné válna. A felvételi pályázatok tapasztalataiból kiindulva a finanszírozási forma átalakítását is javasolta: 90 állami javadalmazásos hely mellett 10 féljavadalmas hely fenntartását vélte célszerűnek.

A növendékek ilyen jelentős mértékű emelése azonban szükségszerűvé tette a tanerők létszámának a felemelését is. Amíg a 40 fős Collegiumban öt szakvezető tevékenykedett, a 100 fősre bővített intézet szaktanárainak számát legalább nyolc főre kívánta kibővíteni. A szakvezetésben, az intézeti tagok felügyeletében, valamint a könyvtárral kapcsolatos teendők körüli segédkezésben pedig négy senior visszatartását javasolta, akik legfeljebb két évig maradhattak volna tagjai diplomájuk megszerzése után a Collegiumnak. A megemelt létszám miatt szükségesnek tartotta a meglévő francia lektor mellé még egy

164 MDKL 2. doboz 2. dosszié 5. csomó.

165 MDKL 17. doboz 17. dosszié 49. csomó.

166 65.438/1896. Wlassics Gyula VKM-miniszter levele a Budapesti M. Kir. Tudományegyetem Tanácsához. Budapest, 1896. december 3. MDKL 88. doboz 185/2. dosszié.

167 23146./1898. A VKM V. ügyosztályának levele Eötvös Loránd curatorhoz. Budapest, 1898. április 13. MDKL 88. doboz 185/4. dosszié.

normalista növendék szerződtetését, valamint két német lektor alkalmazását is. Utóbbiakkal kapcsolatban az volt az elképzelése, hogy fiatal osztrák középiskolai tanárokat alkalmazna az internátus annak érdekében, hogy megismerkedjenek a magyar oktatási rendszerrel. Így javasolta az osztrák császári és királyi Közoktatásügyi Minisztériummal való kapcsolat felvételét. Mindezeken túl a megnövekedett létszám és adminisztráció miatt kívánatosnak tartotta egy írnok, egy gazdaságügyi felügyelő, aki a szakvezetők közül kerülhetett volna ki, illetve egy orvos alkalmazását. Számításai szerint évenként a szakvezetők bérezése 30 500 forintot tett volna ki.

Az intézet elhelyezésével kapcsolatosan javasolta egy 2400 négyszögölnyi telek megvásárlását, amelynek fekvése lehetővé teszi, hogy az egyetem központi épületét 20 percnyi sétával elérhessék a collegisták. Erre a Gellérthegy déli oldalán található területek közül ajánlott egyet, amelynek lefoglalására elegendő az előirányzatba vett 100 000 forint. A telken az intézet épülete mellett tervbe vette egy kórház és egy tornaterem építtetését is. Utóbbi kettő közül azonban az egészségház nem valósult meg. Az intézet épületére vonatkozóan a „kaszárnyarendszerrel" szemben olyan típusú felépítést javasolt, amely a Kerkápoly-féle házban is kialakult: 4 növendék lakjon egy két egymásba nyíló szobából álló lakosztályban, amelynek egyik része háló-, a másik pedig dolgozószobául szolgál. Az épületben lakott volna a cselédség, illetve az igazgató is, hogy a felügyeletet hatékonyan gyakorolhassa. Az intézet áthelyezése és kibővítése Eötvös számításai szerint összesen 3 889 33 forint és 90 krajcár egyszeri, valamint évi 65 824 forintos kiadással terhelte volna meg a minisztérium költségvetését.[168]

A VKM a tervezetet támogatta, hiszen a századfordulóra súlyos tanárhiány állt elő a 4.2.–4.3. alfejezetekben olvasható okok miatt (az 1883-as középiskolai törvény szigorította a tanárképesítés megszerzésének a feltételeit, 1890-ben a görögpótló tárgyak bevezetésével a párhuzamos osztályok száma megemelkedett, nyugdíjazási hullám következett be, amely az országos nyugdíjalap 1894-es létrehozásával a felekezeti középiskolai tanárokat is érintette). A minisztériumi referensek önkritikusan elismerték, hogy a végzett középiskolai tanárok alacsony létszámához a magas lemorzsolódás is hozzájárult, sokan a szegényebb rétegekből próbálták a kvalifikációt megszerezni, nem tudták azonban biztosítani képzésük költségeit, tanulmányaikat félbeszakítva írnoki, díjnoki és nevelői foglalkozásokba álltak. Hasonló volt sorsuk azokéhoz, akik

[168] 23/1898. Eötvös Loránd curátor levele Wlassics Gyula VKM-miniszternek a Collegium bővítése kapcsán. Budapest, 1898. április 22. MDKL 88. doboz 185/4. dosszié.

az 1880-as években a pálya alacsony megbecsültsége miatt vasutasnak vagy postásnak álltak. A Collegiumra tehát a lemorzsolódás elleni küzdelem egyik eszközeként is tekintettek, amely módszert biztosíthatott a szegényebb diákok sikeres képzésére. A VKM szerint évente 60 tanár kibocsátására lett volna szükség, ebből mindössze 20-at biztosítottak a budapesti és a kolozsvári tanárképző intézetek, így a Collegium kapacitásának bővítését szükségesnek ítélték.[169]

Bár a VKM többször is sürgette az adásvétel lebonyolítását, a telek megvásárlása csak 1901 folyamán került sor. Az új épület megépítéséhez Eötvös Alpár Ignác építészt kérte fel, a minisztérium azonban csak 1908-ra határozta el az építési munkálatok megindítását, amelyek 1910 szeptemberére fejeződtek be. Az 1910/1911. évi felvételi eljárásban felvett nagyszámú növendék a tanév őszi félévében azonban felerészben a Csillag utcában, illetve az új, Ménesi úti épületben lakott. Az intézet teljes átköltöztetése csak 1911 első hónapjaiban fejeződött be (Kovács I. 1995: 35–37). 1903 és 1908 között a Ménesi úti telken gyümölcsöst telepítettek, amelynek terméseit rendszerint az intézet növendékei kapták meg. De az ingatlan területére többször is betörtek, gyümölcsöket[170] vagy kertészeti szerszámokat[171] tulajdonítottak el.

A telekvásárlás és az intézet új épületének megépítésére vonatkozó legfelsőbb elhatározás az ideiglenesség időszakának záró momentumai: a minisztérium ebben az időszakban kezdett el az ekkor már valamivel több mint egy évtizede működő Báró Eötvös József Collegiumra a tanárképzésben játszott szerepe miatt olyan intézményként tekinteni, amely országos vagy akár birodalmi léptékű célokat is szolgálhat. Ebbe a szemléletváltoztatási folyamatba illik bele Mika Sándor, Hoffman Frigyes, Gyomlay Gyula, Gombocz Zoltán és Némethy Gyula rendes collegiumi tanárrá történő kinevezése is, amellyel kapcsolatban a VKM megjegyezte, hogy a Collegium további intézményszerű fejlesztését is kívánatosnak tartja.[172] Így az 1910/1911. tanévben a Collegium új épületének

[169] 25874/1898. A VKM V. ügyosztályának véleményezése az Eötvös Collegium tervszerű fejlesztéséről. Budapest, 1898. május 18. MDKL 88. doboz 185/4. dosszié.

[170] 1908-ban Király István collegiumi szolga gyümölcstolvajlás közben érte tetten Pümper Károly 14 éves, Vida Ferenc 16 éves, Bozlik Ferenc 14 éves, Dolgos Imre 9 éves és Novák Károly 12 éves elemi iskolai tanulókat. 452/1908. Bartoniek Géza feljelentése a gyümölcs tolvajok ellen. Budapest, 1908. szeptember 15. MDKL 51. doboz 98/1/a. dosszié.

[171] 27/1908. Bartoniek Géza. levele a Királyi Büntetőtörvényszéknek az eltulajdonított kertészeti eszközök visszaszolgáltatása tárgyában. Budapest, 1908. április 23. MDKL 51. doboz 98/1/a. dosszié.

[172] 8769/1906. Lukács György VKM-miniszter levele Eötvös Loránd curatorhoz Mika Sándor, Hoffmann Frigyes és Gyomaly Gyula kinevezése ügyében. Budapest, 1906. február 21. MDKL 41. doboz 71/3. dosszié.

elfoglalását követően eredeti céljait megtartva, de azokat újabb, a minisztérium által szorgalmazott szempontokkal kiegészítve folytatta működését.

5.6. A Collegium belső életének változásai 1895–1910 között

A Collegiumban a tanév általában az igazgató és a curator jelenlétében ünnepélyes keretek között kezdődött el, ezen a frissen felvettek bemutatkoztak, illetve aláírásukkal biztosították az intézet egészét, hogy a fegyelmi szabályzatot és a házirendet, valamint a könyvtári rendet megtartják (vö. Dénesi 1995: 99).

A Csillag utcában a collegisták négy egymásba nyíló szobában, úgynevezett családrendszerben éltek. *„A lakosztályok első szobájában laktak a gólyák, s a legbelsőben a negyedévesek. Minden lakosztály neve hivatalosan »család« volt. S a család választott magának a negyedévesek közül egy családfőt, vagyis családapát, aki az igazgatóval szemben képviselte a lakosztályt, és egy családanyát, aki a lakosztály belső rendjéről gondoskodott"* (Laczkó 1938: 246). Az idősebb collegisták bevezették a gólyákat az intézet belső életébe, és felügyelték tanulmányaikat. Az egyes collegistákkal szemben felmerülő problémák felvetésének elsődleges fóruma a családapák gyűlése volt, amelyen nevelési és szervezeti kérdéseket egyaránt megvitattak. Ha ezek hatástalanok maradtak, akkor jelentették az esetet az igazgatóság felé (vö. Dénesi 1995: 100). Így a felügyeletet elsősorban maguk gyakorolták a collegisták a fiatalabb tagok felett. A családrendszer a közös étkezéseknél – az ebédnél és a vacsoránál – is érvényesült, az ebédlőben az asztalokhoz egy-egy család ült, az étkezés szigorú hierarchiában zajlott, a legidősebbek szedhettek először, őket követték a fiatalabbak. Az étkezések végét rendre egy szertartásos mozdulatsor zárta le: az asztalfőn ülő collegista benyújtotta jobb kezét az asztal közepe felé, amelyet a többi collegista követett, az összetartozást szimbolizáló mozdulatokat követően bontották fel az asztaltársaságot (Kucsman 2006: 118). A közös étkezéseknek oly fontos, közösségteremtő funkciója volt, hogy a késve érkezőket rendszerint kigúnyolták (Bassola 1998: 55–56).

A gólyák két lépcsőben avanzsálhattak az intézet teljes jogú tagjává. Az egyik az úgynevezett gólyavizsga, vagy megismételt felvételi vizsga volt. Ekkor az idősebb collegisták azt mondták az új tagok számára, hogy felvételük nem végleges, azt meg kell ismételni újból egy miniszteri biztos jelenlétében. A gólyavizsga rendszerint az intézet teljes plénuma előtt ment végbe, a miniszteri biztost pedig egy idősebb, végzett collegista játszotta. A korai időszakban ennek ki mit tud jellege volt, amelynek során megpróbálták a frissen felvett, kitűnően érettségizett diákok önbizalmát megtörni (Laczkó 1938: 249). A vizsga rendszerint az első hét végén zajlott le, ennek során minden évben elhagyta egy-két tag

az intézetet. Az azt követő este pedig a lehúzás szertartásával avatták gólyává az idősebbek az intézet új tagjait. Ennek keretében a régi collegisták az éjjel közepén berontottak a gólyák szobájába jelmezbe öltözve, majd egy gyors bírósági eljárás keretében bűnösnek találták őket túlzott magabiztosság vádjában, a dolgozóasztalukra felfektetve pedig nagyokat húztak a hátsó felükre (Dénesi 1995: 104). A lehúzás a közösség tagjává, gólyává minősítette a frissen felvettet. Az igen önérzetes Szabó Dezső is megjegyezte a lehúzással kapcsolatban, hogy ugyan mindenkit ki akart hívni párbajra a résztvevői közül, de a felsőbb évesek egyszerűen kinevették. Csak a beavatást követően érezte megát az intézet teljes jogú tagjának (Szabó 1965: 715–716).[173] A gólyák azonban csak a másodév végén teljesített alapvizsgát követően válhattak „tanár úrrá", amely felruházta őket az évente mindössze néhány alkalommal tartott népgyűlésen vagy taggyűlésen való szavazati joggal. A frissen alapvizsgázott collegistát az ebédnél az asztalfőre ültették, és ünnepélyesen felavatták. Ezt követően az igen előkelő „tanár úr" megszólítás járt ki számára (Kucsman 2006: 62).

Egyetlen hely volt az intézetben, ahol a gólya a tanár urakkal egyenrangú partnernek számított: a könyvtár. Idejük nagy részét itt töltötték a collegisták, rendzavarás esetén a ceruzavég kopogtatásával akár a gólyák is rendre inthették társaikat a lehúzás veszélye nélkül. A családapák hivatali kötelességének számított az első héten bevezetni a család legifjabb tagját az intézet „szentélyébe" (Kosáry 1989: 18).

5. kép: Kabarészereplő collegisták az intézet korai időszakából

[173] Ünnepi alkalmak esetén előfordult úgynevezett összcollegiumi lehúzás is. Ekkor először a seniorok egymást, majd a fiatalabbakat húzták le (Kucsman 2006: 135).

Már a korai időszakban nyoma van azoknak a törekvéseknek, hogy az intenzív, állandó szellemi munka okozta feszültségek levezetésére technikákat dolgozzanak ki az intézet tagjai. Ezeknek két módja jött létre: a kabaré és a sörös vacsorák. Előbbi a mindenkori igazgató névnapjához, 1927-ig február 25-höz, Géza naphoz kötődött. Ekkor zenei betétekkel aláfestett színdarabot adtak elő az intézet növendékei, amelyet mulatság követett. Ezekre az alkalmakra hivatalosak voltak a Collegiumhoz kötődő tanárok, illetve az új épületbe való átköltözést követően az exkluzívabb viszonyok miatt családtagjaik is. Ez volt az egyetlen alkalom az évben, amikor hölgyek is megjelenhettek az intézetben, ebből számos későbbi kapcsolat, illetve házasság alakult ki (vö. Dénesi 1995: 105; Kucsman 2006: 146–147). A sörös vacsorák ugyancsak a korai időszakban kialakult alkalmak, amelyekre a curator és az intézet tanárai mellett a Collegium valamennyi tagja hivatalos volt, ekkor kötetlen társalgás alakulhatott ki közöttük. Számos esetben azonban a collegisták a vacsora befejezését követően elhagyták az intézetet, és féktelen dorbézolásba kezdtek, noha ezt a fegyelmi szabályzat tiltotta.[174] 1905. december 17-én 12 collegista engedély nélkül távozott az intézetből, és egyikük kivételével az éjszaka nagy részét a Collegiumon kívül töltötte. Emiatt másnap eljárás indult mindegyikük ellen, amelynek vége az lett, hogy az igazgató megfeddte valamennyiüket, illetve az esetről értesítette a curatort is.[175] Ugyanakkor hozzátartozott a collegista virtushoz, hogy másnap a reggeli órákban ugyanúgy a könyvtárba mentek, mintha az előző éjjel semmi sem történt volna (Laczkó 1938: 258).

Ugyancsak az intenzív munka alóli felszabadítást szolgálták az intézet korai időszakában a gyakori belföldi, külföldi kirándulások. Számos alkalommal kirándult a Collegium testületileg a Buda környéki hegységben. 1897-ben a Mogyoród körül hegyekben tettek geográfiai és művészeti célokból kirándulást, amelyen 43-an, tehát az intézet valamennyi tagja részt vett, B.G. úr betegsége[176] miatt azonban

[174] Az Idő- és munkarend, házi szabályzat szerint este 7 órát követően igazgatói engedéllyel lehetett elhagyni az épületet (MDKL 50. doboz. 95/a. dosszié). Erre a korszakban csak Kodály Zoltánnak volt engedélye, aki a Zeneakadémia tagjaként számos esetben késő este érkezett vissza az intézetbe (MDKL 10. doboz 11. dosszié 29. csomó). (Vö. Dénesi 1995: 100.)

[175] 138/1905. Bartoniek Géza figyelmeztetése 12 collegista részére, akik kimaradtak az éjszaka. Budapest, 1905. december. 12. A 12 collegista a következő volt: Bauer Herbert (Balázs Béla), Holub József, Kräuter Ferenc, Laczkó Géza, Nádasdi Dániel, Novobátzky Károly, Pintér Lajos, Scharbert Ármin, Szabó Miklós (későbbi igazgató), Szűcs Dezső, Thomay Béla és Trócsányi Zsolt. MDKL 51. doboz 98/2. dosszié.

[176] A collegisták Bartoniek Gézát egymás között csak B.G. úrnak hívták, mivel a Collegium fali újságján a hirdetményeket rendszerint monogramjával szignálta.

a túrát Hoffmann Frigyes és Szilasi Móricz vezették.[177] 1897 szeptemberében Zsámbékon tettek kirándulást,[178] majd 1898 májusában ugyancsak geológiai és geográfiai tanulmányutat tettek, ennek helye azonban nem ismert.[179] 1900-ban Bartoniek 8–10 növendék kíséretében meglátogatta a Debreceni Református Kollégiumot, ahol az intézet megtekintése mellett hospitálást is végeztek a tanórákon. Ezt lehetővé tette az igazgató és Dóczi Imre, a tiszántúli református egyházkerület középiskoláinak felügyelője közötti baráti kapcsolat, amely életük végéig megmaradt.[180] 1901-ben pedig Visegrádra tettek tanulmányi kirándulást.[181] Ezen kívül 1905-ben a mindenszentek ünnepe alatt a szünetben megkoszorúzták Eötvös József sírját Ercsiben.[182] Arra utaló adat nincs, hogy ez rendszeres lett volna, az viszont bizonyos, hogy későbbi időszakokban az intézet elhunyt tanárjainak a sírjait rendszeresen megkoszorúzták az október végi, november eleji időszakban (Dénesi 1995: 101). A belföldi mellett külföldi kiránduláson is részt vehettek a collegisták. Szilasi Móric, a klasszika-filológia szakvezető felvetésére Bartoniek kezdett el szervezni egy tanulmányutat, ehhez a curator pénzügyi hozzájárulást szerzett az intézet részére. Eötvös maga is úgy nyilatkozott az 1897. június 18-i tanári értekezleten, hogy a külföldi utak felkelthetik az érdeklődést, vagy elmélyíthetik a megszerzett ismereteket a collegistákban, ezért Szilasi kezdeményezését melegen pártolja. Megjegyezte ugyanakkor, hogy nemcsak Görögországba vagy Olaszországba, hanem nyugati államokba is célszerűnek találná tanulmányutak szervezését.[183] A curator a minisztériumtól 500 forintos segélyt kért az utazáshoz, amelyet meg is kapott,[184] így 1898. május 23. és június 12. között Bartoniek Géza

[177] 14/1897. Hoffmann Frigyes: Beszámoló a Mogyoród környéki hegységben tett kirándulásról. Budapest, 1897. május 1. MDKL 36. doboz 56. dosszié.

[178] 367/1897. Bartoniek Géza: Beszámoló a zsámbéki kirándulásról. Budapest, 1897. szeptember 16. MDKL 36. doboz 56. dosszié.

[179] 26/1898. Bartoniek Géza: Beszámoló ismeretlen helyen tett kirándulásról. A tanulmányúton 21 collegista vett részt. Budapest, 1898. május 2. MDKL 36. doboz 56. dosszié.

[180] Dóczi tudatta Bartoniekkel, hogy 1900. november 1. és 3. között az egyházkerület tanügyi gyűlése lesz, amely miatt legfeljebb este 6 órát követően tudja kalauzolni vendégeit. 374/1900. Dóczi Imre levele Bartoniek Gézának. Debrecen, 1900. október. 28. MDKL 36. doboz 56. dosszié.

[181] Bartoniek Géza feljegyzése a visegrádi tanulmányi kirándulásról. Budapest, 1901. szeptember 18. MDKL 36. doboz 56. dosszié.

[182] 23/1905. Bartoniek Géza levele Budapest Keleti Pályaudvar állomásfőnökének. 1905. október 31. MDKL 36. doboz 56. dosszié.

[183] Az 1897. június 18-i tanári értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/a. dosszié.

[184] 10/1898. Eötvös Loránd levele a Wlassics Gyula VKM-miniszterhez 500 forintos utazási segély kérése végett. Budapest, 1898. március 21. MDKL 36. doboz 56. dosszié.

és Szilasi Móricz vezetésével 12 collegista Rómában tett tanulmányutat.[185] A VKM nem csupán financiálisan, hanem ajánlásával is támogatta az intézetet, hiszen magyar és francia nyelvű ajánlólevet bocsátott ki az utazók számára.[186] Az Urbs Aeterna meglátogatása olyan sikeres volt, hogy a következő tanévben az igazgató egy párizsi látogatáshoz kért 2000 forintos támogatást a minisztériumtól. Bartoniek azzal érvelt, hogy a római út eredményességét a francia fővárosban tett látogatás megismételheti, mivel az École igazgatójától, Georges Perrottól kaptak meghívást az 1900-as világkiállítás megtekintésére.[187] A VKM azonban pénzügyi fedezet híján nem tudta támogatni az elképzelést, így a tanulmányi út meghiúsult.[188]

6. kép: A Collegium 1898-as római tanulmányútján készült csoportkép

[185] Csürös Ferenc, Fail Jagelló, Falusy Béla, Gedeon Alajos, Gombocz Zoltán, Hercz Árpád, Hirschmann Ferenc, Kuzmics Ferenc, Schmidt Henrik, Szilágyi Sándor, Szútor Zoltán és Zemplén Győző vettek részt a tanulmányúton. Bartoniek Géza levele a MÁV Fiumei állomásfőnökéhez kedvezményes jegyek igénylése végett. Budapest, 1898. május 23. MDKL 36. doboz 56. dosszié.

[186] *„A »Báró Eötvös József tanárképző collegium« növendékei külföldi tanulmányútra indulnak. Van szerencsém őket az összes hatóságoknak és a külföldi intézetek igazgatóinak jóakaratú támogatásába ajánlani*" (ugyanez franciául is). 2393/1898. VKM Zsilinszky Mihály államtitkári ajánlólevele. Budapest, 1898. május 23. MDKL 36. doboz 56. dosszié.

[187] 59/1899. Bartoniek Géza levele a Wlassics Gyula VKM-miniszterhez a párizsi tanulmányi kirándulás ügyében. Budapest, 1899. MDKL 36. doboz 56. dosszié.

[188] 481482/1900. VKM miniszteri tanácsos levele Eötvös Lorándnak. Budapest, 1900. július 24. MDKL 36. doboz 56. dosszié.

A kirándulások mellett az internátusban élők számára lehetőség nyílt az elme pallérozásával párhuzamosan testük fejlesztésére is. 1905-ig a collegisták Sztrakay Norbert vívótermébe járhattak a párbajképesség megszerzése érdekében hetente kétszer, délután négy és öt között, illetve vasárnaponként délelőtt nyolc és kilenc között. A vívóterem a Csillag utca és a Lónyai utca sarkán, tehát az intézet közvetlen közelébe helyezkedett el (vö. Dénesi 1995: 102).[189] 1905-ben a Székesfővárosi Tanács engedélyezte, hogy a collegisták a IX. kerületi polgári fiúiskola tornatermét használják. Bartoniek beadványában hangsúlyozta, hogy a használat ideiglenes volna, hiszen a Collegium új épületének elkészülte után az internátus saját tornateremmel fog rendelkezni.[190] Ehhez a Tanács évi 180 korona használati díj megfizetése ellenében járult hozzá.[191] A következő évben azonban az igazgató már az evangélikus egyházi főgimnáziumokat felügyelő tanácsot kérte meg arra, hogy a fővárosi evangélikus gimnázium tornatermét használhassa az intézet évi 300 korona használatbavételi és 100 korona takarítási díj megtérítése ellenében.[192] A korai váltás oka a forrásokból nem derült ki, de a Tanács ehhez hozzájárulását adta, így 1911-ig, a Ménesi úti épület átadásáig a collegisták itt edzették testüket (vö. Dénesi 1995: 102).[193]

A Collegium képzésének sokrétűségét nem csupán a tanulmányi utak és a testgyakorlás lehetőségei adták, hanem az a körülmény is, hogy a növendékek a századforduló magyar társadalmának különböző rétegeiből és etnikai csoportjaiból érkeztek. Ezt az intézetben létesített alapítványi ösztöndíjak tették lehetővé.[194] A csornai premontrei rend Szombathelyen, illetve Keszthelyen tartott fent gimnáziumokat. Utóbbi 1883-ig algimnázium volt, azaz mindössze 4 osztállyal rendelkezett, a középiskolai törvény hatására azonban 8 osztályossá kellett bővítenie a rendnek. Ennek nyomán tanárhiány állt elő, Kuncz Adolf,

[189] MDKL 51. doboz 98/a/1. dosszié.

[190] 119/1905. Bartoniek Géza levele a Székesfővárosi Tanácshoz a IX. kerületi polgári fiúiskola tornatermének használata tárgyában. Budapest, 1905. október 25. MDKL 51. doboz 98/a/1. dosszié.

[191] 210107/1905-VII. Székesfővárosi Tanács határozata a IX. kerületi polgári iskola ideiglenes használata tárgyában az Eötvös Collegium növendékei részére. Budapest, 1906. január 4. MDKL 51. doboz 98/a/1. dosszié.

[192] 81/1907. Bartoniek Géza levele a budapesti ev. ref. egyház főgimnáziumot felügyelő egyházi tanácshoz. Budapest, 1907. szeptember 10. MDKL 51. doboz 98/a/1. dosszié.

[193] 414/1907. A pesti ev. ref. egyház tanácsának engedélye a tornaterem használatára vonatkozóan. Budapest, 1907. szeptember 11. MDKL 51. doboz 98/a/1. dosszié.

[194] Az alapítványi ösztöndíjasokra vonatkozó forrásokat Kovács András is áttekintette tanulmányában (Kovács A. 1995: 49–58). Megállapításaira támaszkodom munkám ezen részében, illetve más forráscsoportok felhasználásával új szempontokkal egészítem ki a tárgyalt kérdéskört.

a premontrei rend csornai prépostja ezt az új tanárképző internátus igénybevételével kívánta orvosolni. Erre lehetőséget adott Bartoniek Gézával való régi, baráti kapcsolata, illetve a kultuszminiszter azon ígérete, amely szerint a rend elhelyezheti öt tagját a létrejövő intézetben (vö. Kovács A. 1995: 49).[195] Kuncz előzetesen kérte a minisztériumtól, hogy a felszentelt papok teljesen különüljenek el az intézet egyéb tagjaitól, illetve böjti időszakban egyedi étrendet biztosítsanak számukra.[196] Mindezért évi 3000, azaz egyenként 600 forintot fizetett a rend a felvett tagok után.[197] Ez igen kedvező volt a Collegium számára, mivel a korai időszakban az intézet költségvetése ideiglenes volt a kultusztárca kiadásai között. Az első öt rendtag, akik az intézetben elhelyezést nyertek, Berkes Ottó, Csigaházy Ernő, Láng Emil, Orbán Lajos és Steiner Miklós voltak (Kovács A. 1995: 49). A rendtagok a tanórák kivételével egyáltalán nem érintkeztek a Collegium többi tagjával, még étkezésük is eltérő időpontban zajlott. Az együttműködés igen gyümölcsöző volt mindkét részről, mivel Kuncz már 1896 májusában jelezte az igazgató számára, hogy a következő tanévben ismét igénybe veszi az elhelyezés lehetőségét.[198] A kölcsönös megelégedettségre utal, hogy az 1896-ban a fővárosban rendezett milleniumi kiállításra érkező rendtagok részére Bartoniek felajánlott három szobát, amellyel azonban Kuncz nem élt. Elutasítását azzal indokolta, hogy a kiállítás megtekintésére érkező rendtagok egy átalányösszeget kapnak, azon felül pedig maguk tartoznak ellátásukról gondoskodni.[199]

A premontreiek számára a szobákat is átalakították: ruhásszekrényeket és könyvespolcokat vásároltak bele maguk számára. Étkezéseik alkalmával számos esetben vadkan került az asztalukra gombával vagy burgonyával, böjti időszakban pedig rendszerint halat fogyasztottak erdei gyümölcsökkel.[200] 1897-ben Láng Emil maradt a Collegiumban felügyelői minőségben, mellette

[195] 43046/1895. Leövy Zsolt minisztertanácsos levele Eötvös Lorándnak a csornai premontrei rend tagjainak elhelyezése ügyében. Budapest, 1895. augusztus 12. MDKL 36. doboz 54/a/1. dosszié.

[196] 262/1895. Kuncz Adolf levele Wlassics Gyula VKM-miniszterhez. Türjén, 1895. augusztus 5. MDKL 36. doboz 54/a/1. dosszié.

[197] 341/1895. Kuncz Adolf levele Bartoniek Gézához a rend tagjai után fizetendő költségekről. Türjén, 1895. szeptember 30. MDKL 36. doboz 54/a/1. dosszié.

[198] 125/1896. Kuncz Adolf prépost levele Bartoniek Gézához. Türjén, 1896. május. MDKL 36. doboz 54/a/1. dosszié.

[199] 131/1896. Kuncz Adolf levele Bartoniek Géza részére a Milleneumi kiállítással kapcsolatosan. Csorna, 1896. június 1. MDKL 36. doboz 54/a/1. dosszié.

[200] 221/1896. Bartoniek Géza levele Kuncz Adolf prépostnak. Budapest, 1896. szeptember 1. MDKL 36. doboz 54/a/1. dosszié.

Gaál Tibor, Maróthy Gyula, Novák Béla és Vargha István nyert felvételt az internátusba.[201] A tanév során felvetődött a felügyelet kérdése is. 1897 októberében Bartoniek ígéretet tett arra, hogy külön szabályzatot dolgoz ki a premontreiek számára, ezt azonban nem tudta teljesíteni öt hónapig elhúzódó betegsége, illetve a Collegium kibővítésre való tervezet sürgős elkészítése miatt.[202] Jóllehet Láng Emil gyakorolta a közvetlen ellenőrzést társai felett, de ezzel a joggal Kuncz Bartonieket is felruházta. A prépost kérte az internátus vezetőjét, hogy a rendtagok szabadidős tevékenysége fölött is őrködjön annak érdekében, hogy hasznos munkát végezzenek. Ezenkívül tiltson meg számukra minden éjszakai szórakozást, illetve évente legalább egyszer számoljon be tanulmányi előmenetelükről.[203]

1899-ben a rend mindössze három tagját delegálta az intézetbe, Vargha István vette át a felügyelői szerepet, mellette Kőhalmy Márton és Gönczi Ede került be a Collegiumba. Az intézet azonban így is megkapta az évi 3000 forintos tartásdíjat.[204] Ezt Kuncz Adolf igen megterhelőnek érezte financiális szempontból, ezért arra kérte Bartonieket, hogy a VKM felé olyan előterjesztéssel éljen, amelynek értelmében az általános díj 800 forintra mérséklődik abban az esetben, ha egyetlen rendtag sem tartózkodik a tanintézetben, egyébként pedig minden premontrei után 440 forint tartásdíjat fizettek volna évente. Tehát a 3000 forintot csak abban az esetben fizették volna be, ha a fenntartott helyek mindegyikét elfoglalták volna.[205] Ez az intézet költségvetése szempontjából igen problémás felvetésnek bizonyult, mivel így a Collegium egy állandó költségvetési tételtől esett el. Ezzel magyarázható, hogy az igazgatóság elkezdett tájékozódni más alapítványi ösztöndíjak irányába is (vö. Kovács A. 1995: 51). 1900-ben ugyan feltöltötték a rendtagok számára foglalt keretszámot,[206]

[201] 308/1897. Kuncz Adolf levele Bartoniek Gézának a rendtagok delegálása ügyében. Türjén, 1897. augusztus 30. MDKL 36. doboz 54/a/1. dosszié.

[202] Bartoniek Géza levélfogalmazványa Kuncz Adolfnak. Budapest, 1898. augusztus 28. MDKL 36. doboz 54/a/1. dosszié.

[203] 234/1898. Kuncz Adolf levele Bartoniek Gézának. Türje, 1898. október 5. MDKL 36. doboz 54/a/1. dosszié.

[204] Kuncz Adolf levele Bartoniek Gézának az intézetbe felveendő rendtagok ügyében. Türje, 1899. augusztus 11. MDKL 36. doboz 54/a/1. dosszié.

[205] 455/1899. Kuncz Adolf levele Bartoniek Géza részére a tartásdíjak mérséklése ügyében. Csorna, 1899. december 4. MDKL 36. doboz 54/a/1. dosszié.

[206] Bakó Vilmos gyakorolta a felügyeletet Früchtl Ede, Gráczer Antal, Joó Ferenc és Molnár József felett. 209/1900. Kuncz Adolf levele Bartoniek Gézának a rendtagok felvétele ügyében. Türje, 1900. június 19. MDKL 36. doboz 54/a/1. dosszié.

de 1901-re már csak 4-en maradtak az intézetben,[207] majd 1902. január 24-én Bakó Ádám távozásával az utolsó premontrei is elhagyta a Collegiumot. A rend tagjait a Norbertinumban helyezte el, amely a premontreiek hittudományi főiskolájaként nyílt meg 1902 januárjában (ibid. 51).[208] A visszahagyott könyveket az igazgatónak Csornára kellett elküldenie a rend költségén, a korábban vásárolt egyéb felszereléseket és berendezési tárgyakat viszont megtarthatta az intézet.[209] Ezt követően egy évtizedre megszakadtak a kapcsolatok a Collegium és a rend között.

Bartoniek már 1897-ben felvette Dóczi Imrével a kapcsolatot, aki a tiszántúli református egyházkerület gimnáziumi felügyelője volt. Dóczi 1896 karácsonyán vetette fel a tanáregyesületi ülésen, hogy a protestáns tanárképzés problémája részben orvosolható volna az Eötvös Collegiummal való kapcsolat kialakításával. Azt javasolta, hogy a debreceni filozófiai fakultásra érkező adományokból alapítsanak két 500 forintos ösztöndíjat, emellett az egyházkerület vállalja még egynek a fizetését saját költéségének a terhére. Hosszú távú célként azt jelölte ki, hogy a református egyetemes konvent érje el a minisztériumnál hat, esetleg hét református tanárjelölt képzési költségeinek az átvételét.[210] A tárgyalások 1899-re gyorsultak fel, párhuzamosan a premontreiek által folyósított díj csökkentésével. Bár a jelöltek kiválasztásának a kérdése okozott némi fennakadást, végül megállapodtak abban, hogy az egyházkerület felterjesztette az ösztöndíj elnyerésére kiszemelt személyeket, ezekből a tanulmányi szempontból kiválóakat a curator kiválogatta, és ebből a csoportból a kerület jelölhette ki az ösztöndíj nyerteseit (vö. Kovács A. 1995: 53).[211] Az egyházkerület végül megszavazta a két ösztöndíjat,[212] a hat jelentkező közül Birta István és Csépke Andor nyert elhelyezést az intézetben egyetemi tanulmányi idejük alatt, illetve egy évet fedezett az ösztöndíj

[207] 218/1901. Kuncz Adolf levele Bartoniek Gézának a rendtagok elhelyezése ügyében. Türje, 1901. június 18. MDKL 36. doboz 54/a/2. dosszié.

[208] Bartoniek Géza levele Kuncz Adolfhoz a premontrei rend felszereléseinek elhelyezése tárgyában. Budapest, 1902. január. MDKL 36. doboz 54/a/2. dosszié.

[209] 310/1902. Kuncz Adolf levele a könyvek és a berendezési tárgyak ügyében. Türje, 1902. szeptember 1. MDKL 36. doboz 54/a/2. dosszié.

[210] Dóczi Imre levele Bartoniek Gézának az ösztöndíjak létrehozásával kapcsolatosan. Debrecen, 1897. március 13. MDKL 36. doboz 54/b. dosszié.

[211] Bartoniek Géza levele Dóczi Imrének a kiválasztási eljárással kapcsolatosan. Budapest, 1899. április 16. MDKL 36. doboz 54/b. dosszié.

[212] Dóczi Imre levele Bartoniek Gézának. Debrecen, 1899. május 25. MDKL 36. doboz 54/b. dosszié.

egy külföldi protestáns egyetem látogatására is.[213] Ezt követően azonban tíz évig kellett a végzett tagoknak a református egyház szolgálatában tanügyi tevékenységet folytatniuk.[214] Dóczi a szakválasztás tekintetében szabad kezet adott Bartoniek számára, de tájékoztatta arról az igazgatót, hogy collegiumi tanulmányaik mellett a református teológiai akadémián is végezniük kell minden félévben egy-egy órát.[215] Ez ellen nem támasztott kifogást a Collegium, mindkét növendék a klasszika-filológia tudományterületét választotta az igazgatói útmutatás nyomán.[216] Az akadémián pedig heti három órában protestáns egyháztörténetet hallgattak.[217] Az 1903/1904. tanévben nem volt a tiszántúli református egyházkerületnek ösztöndíjasa az intézetben, mivel az ösztöndíj összegét Birta és Csépke külföldi egyetemlátogatására fordították.[218] A következő tanévben ugyancsak hat jelentkező közül Czebe Gyulát és Gulyás Józsefet választották ki az ösztöndíj elnyerésére,[219] akik egyben az utolsó református ösztöndíjasok voltak az intézetben. 1907 után ugyanis megszüntette a stipendiumot a kerület, vélhetően a debreceni egyetem küszöbön álló létrehozása miatt (Kovács A. 1995: 54).

1902-ben a premontrei rend távoztával egyszerre több ösztöndíjalappal bocsátkozott tárgyalásba Bartoniek a pénzügyi veszteségek csökkentésére. Először a nagyszebeni görögkeleti püspökséggel vette fel a kapcsolatot, Metianu János érsek számára elküldte az intézet szervezeti szabályzatát,

---

[213] 2391/1899. A tiszántúli ev. ref. egyház püspökének levele Bartoniek Gézához. Debrecen, 1899. augusztus 24. MDKL 36. doboz 54/b. dosszié.

[214] A tagok minden tekintetben a Collegium fegyelmi és szervezeti szabályzatának előírásai alá tartoztak, de a fegyelemsértést a püspöknek kellett jelentenie az igazgatónak, aki vagy rendre utasította a renitens collegistát, vagy megvonta az ösztöndíját. 1577/1899. Kiss Áron püspök levele a VKM miniszterhez. Debrecen, 1899. június 3. MDKL 36. doboz 54/b. dosszié.

[215] Dóczi Imre levele Bartoniek Gézához a szakválasztással kapcsolatosan. Debrecen, 1899. szeptember 5. MDKL 36. doboz 54/b. dosszié.

[216] Birta István MDKL 2. doboz 2. dosszié 5. csomó. Csépke Andor MDKL 3. doboz 3. dosszié 9. csomó.

[217] 250/1899. Szőcs Farkas, a budapesti ev. ref. teológia akadémia igazgatójának levele Bartoniek Gézához. Budapest, 1899. szeptember 12. MDKL 36. doboz 54/b. dosszié.

[218] Dóczi ugyan a folyamatosság jegyében azzal érvelt, hogy újabb ösztöndíjast kell a Collegiumba küldenie a kerületnek, ezt azonban az 1902 novemberében született 308-as számú egyházkerületi határozat elutasította. Dóczi Imre levele Bartoniek Gézának. Debrecen, 1903. február 17. MDKL 36. doboz 54/b. dosszié.

[219] 241/1904. Dóczi Imre levele Bartoniek Gézának az ösztöndíjasok személyének kiválasztásáról. Debrecen, 1904. július 14. MDKL 36. doboz 54/b. dosszié. Czebe és Gyulás is klasszika-filológiát végzett. Közülük előbbi volt tehetségesebb, komoly tudományos ambíciókkal bírt, amelynek 1930-as tragikus halála vetett vége. Czebe életéről lásd: Farkas et alii 2011: 463–552.

valamint bemutatta a Collegium képzési rendszerét.[220] Az érsek kérte a curatort, hogy addig, amíg talál alkalmas jelöltet az ösztöndíj betöltésére, tartson fenn egy helyet egy görögkeleti román fiatal számára.[221] Metianu végül Tulbure György ortodox teológust választotta az ösztöndíjra, aki azonban hamarosan kénytelen volt tanulmányait befejezni egészségügyi problémái következtében.[222] Helyette az érsek Regman Miklóst delegálta az intézetbe.[223] Regmant 1907-ben Duma János követte (vö. Kovács A. 1995: 57).[224] Dumát azonban 1909-ben visszahívta az érsekség a Collegiumból, ugyanis felmerült ellene a nemzetiségi izgatás vádja. Az esetet jelentették Metianunak, aki intézkedett az ösztöndíj visszavonásáról.[225] Ezt követően úgy tűnt, hogy az érsekség nem delegál tagot a Collegiumba, ugyanis a tartási költségek 800 koronára emelkedtek, amelyet az érsekség előbb nem akart finanszírozni,[226] végül Crisian Ascanius végzett teológust jelölte az intézet új épületében betöltendő helyre, mindezt azonban szeptemberben, tehát a felvételi eljárást követően tette.[227] Végül azonban a nehézségek ellenére a jelöltet mégis felvették, aki 1912-ig maradt tagja az intézetnek.[228]

A nagyszebeni érsekség mellett a Naszód-vidéki ösztöndíjalap is küldött tagokat a Collegiumba. Az ösztöndíj létrehozását az uralkodó 1888. december 31-én hagyta jóvá, többnyire a Naszódi Alapítványi Gimnázium érettségizett fiataljai nyerték el.[229] Az alapítvány Seni Valért és Draganu Miklóst delegálta először a Collegiumba, akiknek összesen 900 koronát folyósított fejenként

[220] 42/1902. Bartoniek Géza levele Metianu János nagyszebeni érsek számára. Budapest, 1902. május 27. MDKL 36. doboz 54/e. dosszié.

[221] Metianu János érsek levele Eötvös Lorándnak. Nagyszeben, 1902. június. 23. MDKL 36. doboz 54/e. dosszié.

[222] 186/1904. Bartoniek Géza levele Metianu János nagyszebeni érseknek Tulbure György alkalmatlansága miatt. Budapest, 1904. szeptember 30. MDKL 36. doboz 54/e. dosszié.

[223] 10183/1904. Metianu János érsek levele Bartoniek Gézának Tulbure György helyének betöltésére vonatkozóan. Nagyszeben, 1904. október 12. MDKL 36. doboz 54/e. dosszié.

[224] 8766/1907. Metianu János érsek levele Bartoniek Gézához Duma János felvétele ügyében. Nagyszeben, 1907. szeptember 3. MDKL 36. doboz 54/e. dosszié.

[225] Jegyzőkönyv az évzáró értekezletről. 1909. június 5. MDKL 54. doboz 102/a. dosszié.

[226] 59A/1910. Mihályi Viktor érseki titkár levele Bartoniek Gézának. Nagyszeben, 1910. augusztus 23. MDKL 36. doboz 54/e. dosszié.

[227] 9737/1910. Metianu János érsek levele Bartoniek Gézának. Nagyszeben, 1910. szeptember 4. MDKL 36. doboz 54/e. dosszié.

[228] MDKL 3. doboz 3. dosszié 8. csomó.

[229] Naszód vidéki ösztöndíj szabályzata. MDKL 36. doboz 54/c. dosszié.

a szervezet.[230] Alapvizsgájuk ugyan nem sikerült az elvárásoknak megfelelően, de ennek főleg nyelvi akadályai voltak, hiszen még magyarul is meg kellett tanulniuk.[231] 1906-ban azonban mindkettőjükről kiváló bizonyítványt állítottak ki, egyúttal javasolták az alapítvány igazgatóságának, hogy képzésüket támogassák tovább az egyéves pedagógiai gyakorlat és a doktori szigorlat megszerzéséig.[232] Erre azonban nem került sor, ösztöndíjast is csupán 1913-ban küldött ismét az alapítvány igazgatósága (vö. Kovács A. 1995: 57).

A Gozsdu-alapítvány elnöke, Szerb György Eötvös Loránd curatorral folytatott levelezése nyomán szerzett tudomást az Eötvös Collegiumról. Szerb jelezte, hogy ösztöndíjat kíván folyósítani két román fiatal, Sulica Constantin és Micula Vasilie számára. 800 koronás lakhatási támogatásukon felül 200 koronát folyósított egyéb szükségleteik fedezésére.[233] 1906-ban Sulica ösztöndíját meghosszabbították, hogy pedagógiai vizsgát és doktori szigorlatot tehessen,[234] Micula pedig egyéves önkéntes katonai szolgálata miatt csak 1907-re végzett tanulmányaival (Kovács A. 1995: 56). Sulica helyét Baciu János,[235] Miculáét pedig 1908-tól Damian István kapta meg.[236] Felmerült ugyan egy harmadik ösztöndíjas hely lefoglalásának gondolata is, de ez végül csak az intézet új épületének átadásakor valósult meg az 1910-es felvételi keretében. Ekkor Ghita Olimpius és Nes Tódor mellett Stoica Vazul is tagjává vált az intézetnek.[237] Utóbbi az 1911/1912. tanévre Párizsba nyert ösztöndíjat, de nem térhetett vissza Bartoniek kérése miatt az intézetbe, mivel szobatársai szerint többször

[230] 551/1903. Naszód-vidéki alapítvány elnökének levele Bartoniek Gézához. Naszód, 1903. augusztus 20. MDKL 36. doboz 54/c. dosszié.

[231] 47/1904. Bartoniek Géza levele a Naszód-vidéki alapítvány választmányi igazgatóságához Draganu Miklós és Seni Valér tanulmányi teljesítményéről. Budapest, 1904. június 21. MDKL 36. doboz 54/c. dosszié.

[232] 45/1906. Bartoniek Géza levele a Naszód-vidéki alapítvány igazgatói választmányához Draganu Miklós és Seni Valér tanulmányainak befejezéséről. Budapest, 1906. június 14.

[233] 343/1902. Szerb György elnök levele Bartoniek Gézához. Budapest, 1902. szeptember 1. MDKL 36. doboz 54/d. dosszié.

[234] 41/1906. Bartoniek Géza levele a Gozsdu-alapítvány intézőbizottságához. Budapest, 1906. június 1. MDKL 36. doboz 54/d. dosszié.

[235] 342/1906. Bogoevics György tikár levele Bartoniek Géza igazgatóhoz. Budapest, 1906. MDKL 36. doboz 54/d. dosszié.

[236] Jóllehet Damián jelentkezését először elutasították helyhiányra hivatkozva. 66/1908. Eötvös Loránd levele Damián elutasításáról a Gozsdu-alapítvány intézőbizottságához. Budapest,1908. október 2. MDKL 36. doboz 54/d. dosszié. De végül még is felvették, és 1912-ig tagja maradt a Collegiumnak (MDKL 4. doboz 4. dosszié 10. csomó).

[237] 42/1910. Bartoniek Géza levele a Gozsdu-alapítvány intézőbizottságához. Budapest, 1910. július 29. MDKL 36. doboz 54/d. dosszié.

indokolatlanul agresszíven, illetve provokatív módon lépett fel a magyar társaival szemben (ibid. 56).[238]

Az ösztöndíjasok – két kivételtől eltekintve – sokrétűvé tették az intézet belső életét, ez alighanem segítette a soknemzetiségű ország különböző etnikumhoz tartozó tagjainak az egymás kultúrája iránti elfogadás kialakulását. A VKM pedig azt remélhette a Collegiumtól, hogy a magas kvalifikációt szerző nemzetiségi tanárok segíthetik az erdélyi románok körében egy magyarbarát értelmiség kifejlődését. Ezen az elképzelésen az oktatáspolitika 1907 utáni átalakulása, az asszimilációs törekvések felerősödése sem változtatott számottevően, hiszen az első világháború végéig mind a nagyszebeni érsekség, mind a Gozsdu-alapítvány tarthatott fent ösztöndíjat a Collegiumban. A képzés szekuláris jellegén nem változtatott az a tény, hogy egyházi felekezetekhez kötődő ösztöndíjasok jelentek meg az intézetben, hiszen az ösztöndíjas helyek felajánlása főleg a premontrei rend 1902-es kivonulása nyomán keletkező financiális szükséghelyzet indokolta, a csornai kanonokok pedig szinte teljesen elzártan éltek az intézet egyéb tagjaitól.

[238] Erre 73/1912. szám alatt született határozatában szólítja fel Bartoniek Stoicát. Vélhetően Medveczky Károly, Klacskó Olivér és Kasztner Jenő, korábbi szobatársai tettek ellene panaszt (MDKL 18. doboz 18. dosszié 54. csomó).

6. Az Eötvös Collegium története 1911–1918 között

7. kép: A Báró Eötvös József Collegium új épülete, 1911

6.1. Az 1911–1918 között felvettek és elutasítottak területi és felekezeti megoszlása

A Collegium történetének második korszakában, hét év alatt 169 hallgató nyert felvételt az intézetbe. Az elutasítottak közül 93 személy jelentkezéséről maradtak fenn levéltári források. Közülük mindössze egy hallgatónak nincs személyi anyaga. A Collegium működésének előző szakaszában évente átlagosan 68 hallgató nyújtotta be pályázatát az internátusba, ebben az alkorszakban ez a szám 37 főre esett vissza. Ez az adat önmagában rámutat arra, hogy az első világháború kitörése hogyan hatott intézetre.

Az 1895–1910 közötti időszakra jellemző területi kiegyenlítettség megszűnt, a jelentkezők relatív többsége az ország nyugati részeiben, 24%-uk a Dunántúlon, 18%-uk a Duna–Tisza közében született (utóbbiban a főváros részesedése 57%). A sorrendben visszaszorultak a harmadik helyre 17-17%-kal Erdély és a Felvidék, a Dévidékről sikeresen pályázók részesedése 11%-os, a Tiszántúlról érkezőké pedig mindössze 10%-os.[239] A felvettek többsége, 51%-a született a trianoni határok között, 47%-uk pedig azokon túl.[240] A megyei lebontás tekintetében tovább erősödött a korábbi időszakban is megállapított jelenség: a főváros és közvetlen vonzáskörzetének térnyerése a felvételt nyert collegisták körében. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében született a felvettek 13%-a (a főváros részesedése 77%). (1910-ben az ország lakosságának

---

[239] Az alkorszakban felvételizők 3%-ról nincs adat arra vonatkozóan, hol születtek.

[240] A felvettek 2%-ról nincs adat arra vonatkozóan mely országrészhez tartozó településen születtek.

10,31%-a a fővárosban és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében élt [*Statisztika* 1911: 13–18].) A dobogó második fokára 7%-kal Vas (2,35%) vármegye, míg harmadik helyére 5-5%-os eredménnyel Sopron (2,52%)[241] és Temes (2,16%) vármegye került. Az átlagból kiemelkedik még Bihar 4%-kal (3,14%). A megyei eredmények is megerősítik tehát azt a megállapítást, hogy a felvettek többsége a nyugati országrészben született.

A településtípusok közigazgatási besorolása tekintetében megállapítható, hogy a korábbi alkorszakhoz képest tovább nőtt az 5000 fő alatti kisközségekben születettek száma, 37%-ra. 26%-uk törvényhatósági jogú városban (a főváros részesedése ebben az alkategóriában 100%-nak véve a törvényhatósági városokat 40%, tehát megduplázódott a Budapesten születettek száma 1895–1910-hez képest), 25%-uk pedig rendezett tanácsú városban,[242] míg 5%-uk járásszékhelyen, 3%-uk pedig vármegyeszékhelyen látta meg a napvilágot. A felvettek 2%-a született 5000–10 000 fős lakosságszámmal rendelkező nagyközségben, arányuk tehát a megelőző időszakhoz képest kevesebb mint a felére apadt. A kisebb településekről azonban a közigazgatási központok felé mozogtak a felvettek. Az előző alkorszakhoz képest is nagyobb fokú térbeli mobilitás jellemezte az 1911–1918 között sikeresen pályázókat. 40%-uk érettségizett születési helyén, míg 57%-uk attól eltérő településen.[243] Ez az adat jelentősen eltért a korszak viszonyaitól, hiszen a társadalom nagy része születési helyén töltötte életének jelentős részét (vö. Kövér 2006: 62). Ugyanakkor ez a jelenség, illetve a fővárosban születettek növekvő mértéke arra enged következtetni, hogy az intézet tagjait a korábbi időszaktól eltérően inkább a vidéki középosztály vagy a középosztályi létet elérni kívánó és tudó mobilis társadalmi csoportokból, illetve a nagyobb települések urbanizált rétegeiből válogatta.

---

241 Zárójelben közlöm Sopron, Temes, Vas és Bihar vármegyék lakossági adatait 1910-ben (*Statisztika* 1911: 13–16).

242 1910-ben a népesség 11,26%-a élt törvényhatósági jogú, míg 8,23%-a rendezett tanácsú városokban (*Statisztika* 1911: 13–14). Tehát a Collegium tagjai mindkét településtípust tekintve felül voltak reprezentálva a teljes népességhez viszonyítva.

243 A felvettek 3%-ról nem áll rendelkezésre az érettségi helyéről adat. A felvettek és az elutasítottak területi és megyei besorolására vonatkozó adatokat lásd a 4. táblázatban.

A felvettek és az elutasítottak területi megoszlása (%)					
Felvettek					
Tájegységek szerinti megoszlás			**Vármegyék szerinti megoszlás**		
Megnevezés	**Collegium**	**Országos**	**Megnevezés**	**Collegium**	**Országos**
Dalmácia	0	1	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	13	10,3
Délvidék	11	21	Vas	7	2,3
Dunántúl	24	15	Temes	5	2,1
Duna–Tisza köze	18	15	Sopron	5	2,5
Erdély	17	17	Bihar	4	3,1
Felvidék	17	17	Háromszék	3	0,7
Tiszántúl	10	14	Békés	3	1,6
Nincs adat	3	0	Veszprém	2	1,2
Elutasítottak					
Tájegységek szerinti megoszlás			**Vármegyék szerinti megoszlás**		
Megnevezés	**Collegium**	**Országos**	**Megnevezés**	**Collegium**	**Országos**
Dalmácia	0	1	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	5	10,3
Délvidék	9	21	Hajdú	5	0,8
Dunántúl	16	15	Tolna	4	1,4
Duna–Tisza köze	13	15	Temes	4	2,1
Erdély	21	17	Szolnok-Doboka	4	1,3
Felvidék	17	17	Békés	3	1,6
Tiszántúl	17	14	Szatmár	3	1,9
Nincs adat	7	0	Komárom	3	0,9

4. táblázat. A felvettek és az elutasítottak területi és megyei megoszlása egybevetve az országos népességi adatokkal[244]

[244] Az országos adatok megállapításához az 1910. évi népszámlálási statisztika adatai kerültek felhasználásra (*Statisztika* 1911: 13–19).

Az elutasított jelentkezők születési hely szerinti területi megoszlása jelentősen eltér a felvettekétől: 21%-kal (17%)[245] Erdély vezeti a ranglistát, míg a második helyre 17-17%-kal a Felvidék (17%) és a Tiszántúl (10%) került. A Dunántúlon és a Duna–Tisza közén a sikertelenül jelentkezők 16% (24%), illetve 13%-a (18%) született (utóbbiak között a főváros részesedése 25%-os). A Délvidéki területeken a fel nem vettek 9%-a született.[246] A vármegyei bontás tekintetében Pest-Pilis-Solt-Kiskun (15%) mellett Hajdú (4%) emelkedik ki 5-5%-kal. Tolnában (1%), Temesben (4%) és Szolnok-Dobokában a sikertelenül jelentkezők 4-4%-a született. A születési helyek közigazgatási besorolása tekintetében is a felvettekétől eltérő arányok figyelhetők meg: 43%-uk (37%) 5000 fő alatti kisközségben, 16%-uk (26%) pedig törvényhatósági jogú városban (a főváros részesedése mindössze 20%-os) született. Rendezett tanácsú városban 12%-uk (25%), míg vármegyeszékhelyen 10%-uk (3%) látta meg a napvilágot, 9%-uk (5%) pedig járásszékhelyen született. Az 5000–10 000 fős nagyközségen születettek aránya a felvettekéhez hasonlóan alacsony, mindössze 3%-os (2%).[247] Felvett társaikhoz képest nagyobb fokú mobilitás jellemezte az elutasítottak csoportját: 31%-uk szerzett érettségi bizonyítványt születési helyén, 61%-uk pedig attól eltérő településen.[248] Ezek az adatok megerősítik a térbeli mobilitáshoz kapcsolódó társadalomtörténeti megállapításokat. Bár úgy tűnik első pillantásra, hogy az urbanizált népesség alacsonyabb az elutasítottak körében, kiváltképp a törvényhatósági városokban születettek visszaesése szembetűnő, de ezt kompenzálja valamelyest a vármegyeszékhelyek és a járásszékhelyek magas aránya. A legfeltűnőbb változás a megelőző alkorszakhoz képest a felvidéki területeken született jelentkezők erőteljes visszaesése. Ennek okai a korszakban zajló belső migrációs folyamatokban és a középiskolai rendszer területi kiegyenlítődésében keresendők (vö. Kövér 2006: 62–63).

A felvettek felekezeti megoszlása számos tekintetben eltér az előző alkorszakban tapasztalt arányoktól. A sikeresen pályázók 44%-a (48,6%)[249] tartozott a római katolikus felekezethez. Ez jelentős növekedés az 1895–1910 közötti időszakhoz képest, de még így is 14%-kal marad el az 1897–1915 között

[245] Zárójelben a felvettek hasonló adatait tüntetem fel a régiók és a megyei felosztásban, illetve a településtípusok jogi állása tekintetében az összehasonlítás megkönnyítése végett.

[246] Az alkorszakban elutasítottak 7%-ról nincs adat arra vonatkozóan, hol születtek.

[247] Az elutasítottak 7%-ról nem áll rendelkezésre adat a születési hely közigazgatási besorolására vonatkozóan.

[248] Az elutasítottak 8%-áról nem áll rendelkezésre adat az érettségi helyéről.

[249] Zárójelben közlöm a budapesti tudományegyetem bölcsészeti karán hallgatók felekezeti megoszlását az 1909/1910. tanében (*Statisztika* 1911: 387–389).

Budapesten tanárvizsgálatot tett hallgatók hasonló felekezeti arányaitól (vö. Karády 2007: 414). Ugyanakkor a protestáns felekezetek együttesen (evangélikusok 24% [11,5%], reformátusok 17% [16,2%]) sem haladták meg számukat. A lutheránusok és a kálvinisták közötti arányok megfordulása a felvettek között a középiskoláztatás területén a korszakban tapasztalt református térnyeréssel látszólagosan ellentétes folyamat (vö. Kende–Kovács 2011a: 92). A fővárosi tanárvizsgálatot tett hallgatókhoz mérten előbbiek kétszeresen, utóbbiak pedig másfélszeresen voltak felülreprezentálva a Collegiumban. A görögkeleti és az izraelita felekezethez tartozók 4-4%-ban (2,3% görögkeleti, 15,9% izraleita) képviseltették magukat a felvettek között. Előbbiek az alapítványi helyek révén, utóbbiak pedig a fővárosi tanárvizsgáló izraelita tagjainak épp negyedét tették ki, tehát országos arányszámukat is alulmúlva messze elmaradtak az egyetem bölcsészeti fakultásán tapasztalható jelenlétüktől, az előző időszakhoz képest azonban az intézetben létszámuk megduplázódott. A görögkatolikusok és az unitáriusok a felvettek 2 (3,5%), illetve 1%-át (1,9%) tették ki.[250] Előbbiek aránya változatlan az előző alkorszakhoz képest, utóbbiak pedig megduplázták számukat.

Az elutasított hallgatók között a római katolikusok aránya 47% (44%)[251] a vizsgált időszakban. A protestáns felekezetek közül a reformátusok 21%-kal (17%), az evangélikusok pedig 14%-kal (24%) szerepeltek a sikertelen pályázatot benyújtók között. Az összes pályázót tekintve tehát a két felekezet közötti arány kiegyenlített, a reformátusok térnyerése szemmel látható, az evangélikusok azonban nagyobb valószínűséggel kerültek be az intézetbe, amely a tudással rendelkező elitben az 1880 után születettek között meglevő erős pozícióikkal és felvidéki iskolahálózatukkal magyarázható (ibid. 92). Az elutasítottak 8%-a (2%) a görögkatolikus, 3%-a (4%) pedig az izraelita felekezethez tartozott. Utóbbiak közül tehát másfélszer többen jelentkeztek összességében a vizsgált időszakban, mint 1895 és 1910 között. Az unitárius vallású hallgatók a fel nem vettek 2%-át (1%), míg a görögkeletiek 1%-át adták.[252]

---

[250] A felvett hallgatók 4%-ról nincs felekezeti hovatartozás megállapítását lehetővé tevő adat. A felvettek és az elutasítottak felekezeti besorolására vonatkozó adatokat lásd az 5. táblázatban.

[251] Zárójelben ezúttal a felvettek felekezeti adatait közlöm ismét a könnyebb összehasonlítás végett.

[252] Az elutasított hallgatók 4%-ról nincs a felekezeti hovatartozás megállapítását lehetővé tevő adat.

<table>
<tr><th colspan="6">A felvettek és az elutasítottak felekezeti megoszlása (%)</th></tr>
<tr><th>Felekezetek</th><th>Felvettek</th><th>Elutasí-tottak</th><th>Egyetem bölcsészeti karának adatai</th><th>Tanárvizsgáló Bizottság adatai</th><th>Országos adatok</th></tr>
<tr><td>Római katolikus</td><td>44</td><td>47</td><td>48,6</td><td>58,8</td><td>49,3</td></tr>
<tr><td>Görög katolikus</td><td>2</td><td>8</td><td>3,5</td><td rowspan="2">6,9</td><td>11</td></tr>
<tr><td>Görögkeleti (ortodox)</td><td>4</td><td>1</td><td>2,3</td><td>12,7</td></tr>
<tr><td>Református</td><td>17</td><td>21</td><td>16,2</td><td>8,6</td><td>14,2</td></tr>
<tr><td>Evangélikus</td><td>24</td><td>14</td><td>11,5</td><td>12,8</td><td>7,1</td></tr>
<tr><td>Izraelita</td><td>4</td><td>3</td><td>15,9</td><td>16,6</td><td>4,9</td></tr>
<tr><td>Unitárius</td><td>1</td><td>2</td><td>1,9</td><td>0,15</td><td>0,8</td></tr>
<tr><td>Nincs adat</td><td>4</td><td>4</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td></tr>
</table>

5. táblázat. A felvettek és az elutasítottak felekezeti megoszlása egybevetve az egyetem bölcsészeti kara, a Tanárvizsgáló Bizottság, valamint az országos adatokkal[253]

6.2. Az 1911–1918 között felvettek és elutasítottak középiskola típusai és tudományterületek szerinti megoszlása

A Collegium működésének kezdeti időszakában kibontakozó állami fenntartású középiskolák expanziója a vizsgált alkorszakban egyértelműen kimutatható. Bár a felvettek 37%-a (31,91%) római katolikus felekezet által fenntartott gimnáziumból érkezett, az állami intézetekből felvett collegisták a hallgatók 24%-át (32,62%)[254] tették ki összesen (20% állami gimnáziumok, 4% állami reáliskolák). Evangélikus, illetve református felekezeti gimnáziumból a sikeresen pályázók 19% (12,76%), illetve 13%-a (17,73%) nyert felvételt az internátusba. Görögkeleti felekezetű gimnáziumban a pályázók 4%-a (1,41%) végzett, közülük mindannyian a Gozsdu-alapítvány vagy a Naszód-vidéki ösztöndíj alapítványi helyire nyertek felvételt.[255]

[253] A budapesti egyetem bölcsészeti karára vonatkozó adatokat közli: *Statisztika* 1911: 387–389. A Tanárvizsgáló Bizottság előtt vizsgát tett hallgatók felekezeti adatai elérhetőek: Karády 2007: 414. Az 1910-es országos felekezeti adatokat közli: Kövér 2006: 139.

[254] Zárójelben közlöm az 1910-ben a teljes gimnáziumok fenntartóiról készített statisztikai kimutatást (*Statisztika* 1911: 359–360).

[255] A felvettek 4%-ról nincs adat arra vonatkozóan, hogy milyen típusú középiskolában maturált.

A középiskolák abszolút rangsorának első helyeit felekezeti fenntartású gimnáziumok foglalják el: 7 felvett collegistával a Pozsonyi Evangélikus Líceum, 5-5 sikeres pályázóval a Debreceni Református Főgimnázium és Kollégium, valamint a Keszthelyi Római Katolikus Kegyesrendi Főgimnázium, illetve a Veszprémi Római Katolikus Kegyesrendi Főgimnázium. Sorrendben a harmadik helyre 4-4 collegistával került fel megosztva az Eperjesi, a Rozsnyói és a Soproni Evangélikus Líceum, valamint a Soproni Szent Benedek-rendi Katolikus Főgimnázium. Jelentős változás az előző alkorszakhoz képest, hogy az abszolút rangsor első öt helyének egyikén megjelent egy fővárosi székhelyű középiskola, a Budapesti Tanárképző-intézeti Gyakorló Főgimnázium 3 felvett hallgatóval. Az első tízben pedig több állami fenntartású középiskola is helyet kapott: a Temesvári Magyar Királyi Állami Főgimnázium 3 felvett hallgatóval, amely jelentős változás, hiszen 1895–1910 között számos jelentkező sikertelenül pályázott a délvidéki térségből.

A felvettek középiskoláinak székhelye jelentős részben rendezett tanácsú városokra (43%), illetve törvényhatósági jogú városokra (42%) koncentrálódott. Az adatok tehát az előző alkorszakhoz képest további növekedést mutatnak e településtípusok javára, amely azzal magyarázható, hogy a bővülő állami középiskolai hálózat elsősorban ezeken a településeken jött létre. A gimnáziumok 7%-a működött járásszékhelyen, 2-2%-uk pedig vármegyeszékhelyen, illetve kisközségben. 5000–10 000 fős nagyközségben a felvettek 1%-a végezte középfokú tanulmányait.[256] Ugyancsak jelentős változás az előző alkorszakhoz képest, hogy a középiskolák székhelyeinek 53%-a található a trianoni országrész határai között, míg 44%-a a később elcsatolt területeken.[257] Az előző időszakhoz képest számottevő változásként értékelhető, hogy megjelentek a sikeresen pályázók között az alföldi református gimnáziumok egykori diákjai: a debreceni, kecskeméti, kiskunhalasi, kisújszállási intézetekben érettségit szerző collegisták.

Az elutasítottak között is érzékelhető az állami fenntartású intézetek expanziója, hiszen az állami gimnáziumokból és reáliskolákból felvételizők együttes aránya 35% (24%)[258] (24% állami gimnázium, 11% állami reáliskola). A felekezeti fenntartású intézmények közül a sikeretlen pályázók 22%-a (37%) római katolikus, 19%-uk (19%) evangélikus, 13%-uk (13%) pedig református intézetben szerzett érettségi bizonyítványt. Görögkatolikus gimnáziumból

256 A felvettek 3%-ról nincs adat arra vonatozóan, milyen fenntartású középiskolában maturáltak.

257 Ugyancsak 3%-ukról nincs adat arra vonatkozóan, hogy középiskoláik az 1920 előtti vagy utáni országhatárok között található-e.

258 Zárójelben a felvettek középiskoláinak fenntartóira vonatkozó adatokat közlöm az összehasonlítás megkönnyítése céljából.

a sikertelen pályázatok 4%-át, míg 1%-át unitárius felekezeti intézetből nyújtották be a jelentkezők.[259] Így tehát az állami fenntartású intézetből pályázók száma összességében elérte a római katolikus középiskolából felvételiző hallgatókét, de arányuk mégis a felekezeti hallgatók mögött maradt, ami a korszak iskolafenntartói között meglévő különbségéből is eredeztethető. A középfokú tanintézetek abszolút rangsorát tekintve az első négy helyet 3-3 jelentkezővel a Bonyhádi, a Nyíregyházi, a Pozsonyi és a Szarvasi Evangélikus Líceumok foglalják el. A rangsor utolsó felében jelennek meg a budapesti, állami gimnáziumok (Budapesti I. kerületi Magyar Királyi Állami Főgimnázium, a későbbi Werbőczy Gimnázium, vagy a Budapesti III. kerületi Magyar Királyi Gimnázium, Árpád Gimnázium).

A középiskolák székhelyének közigazgatási besorolása kapcsán az elutasítottak esetében hasonló módon, mint a felvetteknél, a jelentkezők jelentős része, 34%-a vármegyeszékhelyen, 31%-a pedig törvényhatósági jogú városban (14% a főváros részesedése) működő középiskolában szerezte meg középfokú képesítését. Az urbanizált népességből érkezők köre tehát ebben a csoportban 20%-kal kevesebb, mint a felvettek között. 14%-uk járásszékhelyen, 12%-uk pedig rendezett tanácsú városban, míg 4%-uk érettségizett kisközségben működő középiskolában.[260] Ezek az intézetek akárcsak a felvettek esetében nagyobb részt (50%) a trianoni határok között helyezkedtek el.[261] Összességében megállapítható, hogy a vizsgált korszakban a jelentkezők az ország középső vagy nyugati területeiről kerültek ki, állami, evangélikus, római katolikus vagy református felekezeti fenntartású intézetekben szereztek érettségi bizonyítványt, amelyeknek székhelye törvényhatósági vagy vármegyeszékhelyen működött. A kevésbé urbanizált környezetből érkezők esélyei a felvételre, leszámítva egy-két nagy hagyományú gimnáziumot (Szarvasi Evangélikus Líceum, Nagyenyedi Ev. Református Kollégium), igen csekélyek voltak.

A felvettek 72%-a filosz szakkal rendelkezett, 24%-uk pedig természettudományos tanulmányokat folytatott az intézetben.[262] A bölcseleti területet hallgató collegisták közül a legtöbben, 34-en a magyar–német szakterületen tevékenykedtek, a klasszika-filológia 31 fővel a második helyre szorult, a dobogó harmadik fokára 10-10 fővel a francia–német és a latin–történelem szakpár

[259] Az elutasított hallgatók 5%-nak középiskola típusára vonatkozólag nincs adat.

[260] Az 1911–1918 között elutasítottak középiskoláinak eloszlását településtípusok szerint lásd a Függelék 37. ábráján. 5%-ukról nincs adat ebben a tekintetben.

[261] 45%-uk a később elcsatolt területeken található, 5%-ukról nincs adat ebben a tekintetben.

[262] Az 1910–1918 között felvettek tudományterület szerinti megoszlását lásd a Függelék 38. ábráján. 4%-ukról nincs adat ebben a tekintetben.

került. Az első ötben is jelentős számban (összesen 11-en) hallgattak modern nyelvi vagy természettudományos szakpárosítással történelmet. A történelem–földrajz szakosokat a Collegiumban „öszvér filoszoknak" nevezték, de inkább a bölcseleti tudományterülethez számították őket. A dögészek között a legnépszerűbb párosítás továbbra is a fizika–matematika maradt 31 fővel. A dobogó második és harmadik fokára jókora lemaradással a földrajz–természetrajz (5 fő) és a természetrajz–kémia (4 fő) került fel. Egy hallgató pedig fizika–asztrológia szakpárral rendelkezett.[263] Az intézet tehát alapvetően megőrizte a filológiai képzési profilját, igaz ebben jelentős szerephez jutottak immár a modern nyelvész szakok is.

Az elutasított jelentkezők között a bölcseleti tudományterületet választók aránya 56%, míg a dögészeké 34%.[264] Ha összehasonlítjuk a felvettek arányaival, akkor látható, hogy bölcseleti pályán egyszerűbb volt az intézetbe kerülni, mint természettudományi érdeklődéssel. Ennek az az oka, hogy a Collegium filoszképzési profiljának megtartása érdekében sokkal kevesebb férőhely állt a dögész pályázók rendelkezésére, mint bölcsész társaik esetében. A legnépszerűbb szakpárosítás a sikertelenül pályázók között a fizika–matematika volt, 26 fő adta be jelentkezését ezen a területen. Természetrajz–kémiát és természetrajz–földrajzot mindössze 4, illetve 1 fő akart a Collegiumban tanulmányozni. Bölcseleti területen ugyancsak a magyar–német (8 fő) volt a legnépszerűbb, akárcsak a felvettek körében. A dobogó második fokára szorult 6-6 fővel a klasszika-filológia és a magyar–francia szakpárosítás, míg a harmadik helyre a földrajz–történelem szakosok kerültek. Az előzetes szelekció akárcsak a korábbi alkorszakban, ekkor is a dögészeket és a filológiai szakkal rendelkezőket sújtotta jelentős mértékben.

6.3. Az 1911–1918 között felvettek és elutasítottak társadalmi státuszának, tanulmányi sikertelenségük és elutasításuk okainak vizsgálata

A felvett collegisták gyámjainak mindössze 6%-a (12,6%)[265] tartozott az őstermelők főkategóriájába. A Collegiumba főleg a kisbirtokkal rendelkezők (0–5 kat. hold), illetve a kisbérlők és napszámosok gyermekei jelentkeztek.

---

[263] Popa Atanáz, Gozsdu-alapítványi ösztöndíjas hallgatónak volt ez a korabeli viszonyok között unikális szakválasztása (MDKL 16. doboz 16. dosszié 47. csomó). Az 1910–1918 között felvettek szakpárosítását lásd a Függelék 39. ábráján. 9%-ukról nincs adat ebben a tekintetben.

[264] Az 1910–1918 között elutasítottak tudományterület szerinti megoszlását lásd a Függelék 40. ábráján. 10%-ukról nincs adat ebben a tekintetben.

[265] Zárójelben közlöm a budapesti egyetem bölcsészeti karán hallgatók szüleinek társadalmi megoszlását az 1909/1910. tanévben (*Statisztika* 1911: 390).

Arányaik mind az előző korszak, mind az egyetemen 1900/1901. évi tanévi adataitól elmarad (vö. Kövér 2006: 182). Ez magyarázható volna azzal a jelenséggel, amely a felvettek területi elhelyezkedése kapcsán is felmerült: a Collegium tagjait a társadalom urbanizáltabb népességéből válogatta, vagy a vidéki középosztály azon tagjai közül, akik képesek voltak a középosztályi egzisztenciát elérni. Utóbbi megállapítás az agrárproletárság állapotát közelről szemlélő csoportokra kevéssé igaz, feltehetően ez tükröződik alacsony arányukban. Ám az ipar, bányászat, kohászat és közlekedés főkategóriájába tartozó városi népesség is meglehetősen alacsony számban képviseltette magát az intézetben: az iparban dolgozók aránya mindössze 5%, a kereskedelem és vendéglátásban, valamint a pénz és hiteléletben a gyámok mindössze 3%-a, illetve 1%-a tevékenykedett. Összesített, 9%-os (19,5%) adatuk kevesebb, mint felét teszi ki a század eleji, a felsőoktatásban tapasztalt arányaiknak (ibid. 182).

A közszolgálat főkategóriájában a gyámok 43%-a (40,8%) tevékenykedett. Ez magasabb az előző alkorszak hasonló adatához képest, egyúttal az egyes alkategóriák jól rávilágítanak arra, hogy az intézet mely társadalmi csoportokból verbuválta tagjait. A gyámok 4%-a állt vasúti és postai, 5%-uk pedig protestáns lelkészként egyházi szolgálatban. Előbbiek aránya az intézet működésének korai időszakához képest változatlan, utóbbiaké valamelyest csökkent. Ugyancsak 4-4%-kal képviseltették magukat az igazságügyi szolgálatban állók, illetve az egyéb közigazgatásban, minisztériumi apparátusban tevékenykedők. Előbbiek árvaszéki ülnököket, járásbírósági tolmácsokat, községi bírót és királyi táblabírót, utóbbiak minisztériumi titkárokat, irodafőnököket, községi írnokokat vagy irodatiszteket takartak, ez főleg a „tekintetesek" rendjébe, a VII–VIII. fizetési osztályba tartozó közszolgákat ölelte fel, tehát a középosztály alsó szegmensébe tartoztak (Kende–Kovács 2011b: 181–182).[266] Az „új tekintetesek" rendjében foglaltak helyet a pénzügyi igazgatás területén tevékenykedő gyámok (3%), akik a Magyar Földhitelintézetnél irodai tisztként, pénzügyi főtanácsosként vagy városi főszámvevőként működtek a IX–XI. fizetési osztályokba sorolva. Némelyikük érettségi híján nem is tartozott a középosztályba, kispolgári életvitelt folytattak (Kende–Kovács 2011b: 183–184). Ugyanebbe a társadalmi csoportba tartozott a gyámok 1-1%-a, akik műszaki, ipari és kereskedelmi igazgatásban műszaki tanácsosként, valamint a földművelésügyi igazgatásban tevékenykedő erdőmesterként, illetve erdészeti tanácsosként dolgoztak. A gyámok 21%-a állt tanügyi és tudományos

[266] Kivéve a táblabírót, aki hivatalánál fogva a VI. fizetési kategóriába és így a „nagyságosok" rendjébe tartozatott.

intézetek szolgálatában. A Collegium tehát megőrizte, illetve némileg tovább erősítette a középiskolai tanárság önrekrutációjára épülő profilját. A felvettek szülői között 15 gimnáziumi tanár és igazgató, három reáliskolai tanár és igazgató, két polgári iskolai tanár mellett megjelent nyolc elemi iskolai tanár és igazgató is. Utóbbiak az előző alkorszakban csak az elutasítottak között kaptak helyet.

A gyámok 1%-a (1,9%) tevékenykedett a véderőnél, az értelmiségi szabadpálya főkategóriájához is mindössze 6%-uk (6,1%) tartozott. Ez azonban így is valamelyest emelkedett az előző alkorszakhoz képest. Tartósan alacsony számuk azzal magyarázható, hogy az orvosok (2% a korszakban) és az ügyvédek, közjegyzők (4% a korszakban) önrekrutációja nagymértékű, hivatásuk magasabb presztízsű volt, mint a korszakban jelentős változásokon átesett tanári pályáé. Igen jelentős mértékű viszont a járulékból (5%) és foglalkozás nélküliekből, árvaházak által eltartottak (14%) főkategóriájához sorolható gyámok, illetve felvett collegisták aránya, 19% összesen a vizsgált időszakban. Ez részben már a világháború társadalomra gyakorolt hatásainak az eredménye, ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy a Collegium nyitottabbá vált volna az alsóbb társadalmi csoportok számára, hiszen a nyugdíjas, illetve az özvegy gyámok férjei is jelentős részben a középosztály tagjai közé tartoztak egykor evangélikus, református lelkészként, hivatali tisztviselőként, bíróként vagy polgármestereként.[267]

A szelekció átlagos mértéke a korszakban 34,6%-os. A felvett 169 hallgatóból 100-an tudták tanulmányaikat befejezni, 53-an a képzési idő lejárta előtt elhagyták az intézetet, 16 főről pedig nincs adat ebben a vonatkozásban. Az előző időszakhoz képest több mint 10%-os a növekedés, ahogyan a bérből és járulékból élők számának gyarapodása is, ezek a folyamatok a világháború következményeivel magyarázhatók. A tanulmányaikat befejezni nem tudó collegisták 38%-a önként lemondott tagságáról. Ezekben az esetekben, akárcsak az előző időszakban, főleg tanulmányi indokok állhattak a háttérben. Ezt erősíti az a tény is, hogy a vezetőség 1903/1904. tanévtől többnyire kizárással sújtotta azokat a collegistákat, akiknek tanulmányi előmenetele nem volt megfelelő.[268] A felvettek

[267] Az 1911–1918 között felvettek társadalmi státuszának megoszlását lásd a Függelék 5. ábráján. A gyámok 16%-ról nincs adat foglalkozására vonatozóan. A felvettek és az elutasítottak gyámjainak foglalkozását egybevetve a bölcsészeti kar, illetve a budapesti tudományegyetem hallgatóinak megfelelő adataival, lásd a 6. táblázatban.

[268] Ilyen collegista volt Dolinay Miklós, aki nem tüntetett fel lemondási okot, de elégséges lett fizika alapvizsgájának eredménye, így 1914 után már nem található a tagok sorában (MDKL 4. doboz 4. dosszié 11. csomó). Hasonló okokból távozhatott Eiszen Tibor is, akinek 1913 má-

21%-a azért nem fejezhette be tanulmányait, mert tagságának időszaka alatt elhalálozott. A Collegium aktív tagjai közül 7-en haltak hősi halált,[269] további 4 személy pedig a tagság időtartama alatt betegség következtében hunyt el.

A collegisták 19%-a pályaváltoztatás miatt hagyta el az intézetet. Miként a korábbi időszakban, úgy ezúttal is főleg a Műegyetemre[270] vagy orvosi,[271] esetleg jogi pályára léptek.[272] A felvettek 9%-ának azért kellett távoznia az intézetből, mert egészségügyi állapotuk nem tette lehetővé az intenzív szellemi munkában való részvételt.[273] Az intézmény tagjai között igen gyakori volt az ideggyengeség, köszönhetően a feszített munkának.[274] 7%-uk anyagi okokból kifolyólag kényszerült tagságuktól megválni. Ez főleg az utolsó háborús években, illetve a háborús vereség nyomán öltött nagyobb méreteket, amikor az antant hatalmak gazdasági blokádja és a hadigazdaságról való visszaállás gazdasági visszaesést idéztek elő a központi hatalmak oldalán, így Magyarországon is.[275] A felvett

jusában magyar alapvizsgája lett elégséges. A következő tanévben már nem tartozott az intézet tagjai közé (MDKL 4. doboz. 4. dosszié 12. csomó).

269 Bader Antal MDKL 1. doboz 2. dosszié 2. csomó., Doby Sándor MDKL 4. doboz 4. dosszié 11. csomó, Hofstetter Sándor MDKL 7. doboz 8. dosszié 21. csomó, Prékopa István 16. doboz 16. dosszié 47. csomó, Scholtz László 17. doboz 18. dosszié 51. csomó, Szutórisz Dezső MDKL 20. doboz 19. dosszié 59. dosszié, Thanhoffer Emil MDKL 21. doboz 20. dosszié 61. csomó. További 11 volt tag halt hősi halált a harctereken, köztük a kiváló fizikus, Zemplén Győző is, akit Eötvös Loránd saját tanítványai között tartott számon (MDKL 23. doboz 24. dosszié 69. csomó). Ugyancsak a központi hatalmak oldalán halt hősi halált Ata Refik, aki 1911–1913 között volt a Collegium csereösztöndíjas tagja (MDKL 34. doboz 50. dosszié). Bartoniek Géza személyes tragédiája, hogy egyetlen fiát, Emilt is elvesztette a háborúban. Ernst Molden részvétnyilvánító levele Bartoniek Géza számára. Bécs, 1915. március 9. MTAKK Ms. 492/48.

270 Többek között Ottenreiter Béla is a Műegyetemre való beiratkozással indokolta lemondását (MDKL 15. doboz 15. dosszié 44. csomó).

271 Például Sélley Elek MDKL 18. doboz 18. dosszié 52. csomó, Sztraka József MDKL 20. doboz 19. dosszié 59. csomó, Tompa Kálmán MDKL 21. doboz 20. dosszié 61. csomó.

272 Lacsny Pált 1915-ben vették fel, de 1918. március 7-én lemondott, családjára való tekintettel pedig a pozsonyi egyetem jogi fakultására iratkozott be (MDKL 11. doboz 12. dosszié 33. csomó). Liszka Pál ugyancsak lemondott tagságáról, és a kecskeméti református jogi akadémián folytatta tanulmányait (MDKL 12. doboz 12. dosszié 34. csomó).

273 Ezért kellett lemondania a Collegium orvosának javaslatára például Holecz Istvánnak és Temesvári Ernőnek is (MDKL 7. doboz 8 dosszié 21. csomó, 20. doboz 20. dosszié 60. csomó).

274 Kási Jenőnek például ideggyengeség miatt javasoltak pihenőt az 1912/1913. tanév második felére, ez azonban nem hátráltatta jelentősen tanulmányaiban, és képzését sikeresen befejezte (MDKL 9. doboz 11. dosszié 27. csomó).

275 Többek között a háborús vereség nyomán előállt súlyos gazdasági válság miatt kényszerült lemondani Oszvald Dániel is (MDKL 15. doboz 15. dosszié 44. csomó). Az 1917-ben felvett magyar–német szakos Radnóti Géza pedig azért távozott 1920-ban, mert anyját elbocsátották tanítónői állásából, és így neki kell eltartania a családot (MDKL 16. doboz 17. dosszié 48. csomó).

tagok 6%-val szemben érvényesítették a szervezeti szabályzat III. 9. pontját, így elégtelen tanulmányi eredményük miatt eltávolították őket.[276] Habár 1914 áprilisában Eötvös megfeddte a collegistákat, amiért az egyetemi órák látogatását elmulasztották, súlyosan csorbítva ezzel az intézet hírnevét, és megfenyegette őket, hogy akik fő tárgyukból nem tudnak az egyetemi tandíj elengedéséhez szükséges mennyiségű kollokviumot felmutatni, azok számára javadalmazásuk felét (100 koronát) felfüggeszti, vagy egy félévre visszaveti magasabb támogatású helyre beadott pályázataikat.[277] Ilyen szankciókra végül nem került sor a források tanulsága szerint. Az előző időszaknál alacsonyabb elbocsátási arány azzal magyarázható, hogy a gyengébb tanulmányi teljesítményt az intézet vezetése nem rótta fel a frontszolgálatról tanulmányi szabadságra hazatérő katonáknak, így a háború alatt ezt a szankciót nem alkalmazták. A visszatérő katonák közül azonban nem mindenki tudott visszailleszkedni a megváltozott viszonyokhoz. Erre nyújt példát Némethy Gyula este, aki 1914-ben nyert felvételt földrajz–természetrajz szakpárosítással az intézetbe, de néhány hónap után bevonult katonának. Az orosz fronton fogságba esett, szibériai fogolytáborba került, ahonnan csak 1922-ben térhetett haza. 1922 márciusában azonban Bartoniek Géza tagságáról való lemondásra szólította fel, ugyanis az egykori collegistát a csóti gyűjtőtáborban, ahol az orosz frontról hazatért katonákat tartották megfigyelés alatt, feljelentették hazafiatlan, kommunista nézetek miatt. Az igazgató úgy vélelmezte, hogy a rendőrségi vizsgálat várható elmarasztalása miatt jobb, ha nem várja meg tagságától való megfosztást, és önként lemond.[278] Noha a nyomozás tisztázta a vádak alól, ennek ellenére az igazgató nem javasolta visszatérését az intézetbe, ugyanis levélváltásaikból úgy tűnt számára, hogy nincs benne elhivatottság, a nyomozás végeredménye pedig nem tisztázta megnyugtatóan, ráadásul a curator sem pártolta visszatérését túlkorossága miatt, ugyanis mire végzett volna, 32. életévét is betöltötte volna.[279] Bartoniek a tanári kar hozzájárulását is megszerezte az intézettől

[276] Kiss Béla tagsága 1912. augusztus 12-én kelt határozattal szűnt meg, ennek az volt az indoklása, hogy alapvizsgáján felkészületlen volt, az erre vonatkozó tanári figyelmeztetést pedig figyelmen kívül hagyta (MDKL 10. doboz 11. dosszié 28. csomó).

[277] 42/1914. Eötvös Loránd feddése a Collegium tagjai számára az egyetemi órák látogatásának elmulasztása miatt. Budapest, 1914. április. 26. MDKL 51. doboz 97/1. dosszié.

[278] 38/1922 Bartoniek Géza levele Némethy Gyulához tagságáról való lemondás ügyében. Budapest, 1922. március 16. MDKL 15. doboz 14. dosszié 43. csomó.

[279] 134/1922. Bartoniek Géza levele Némethy Gyulához visszatérése ügyében. Budapest, 1922. augusztus 22. MDKL 15. doboz 14. dosszié 43. csomó.

való távoltartásra ugyancsak az elhivatottság hiányára hivatkozva.[280] Ennek ellenére Némethy visszatért a Collegium kötelékébe, 1925-ig nyomon követhető az internátus képzési rendszerében való részvétele, végül azonban nem tett szakvizsgát.[281]

Némethy esete kettős természetű: egyrészt látható, hogy a collegistáknak társadalmi magatartás és a politika szempontjából is feddhetetlen életvitelt kellett folytatniuk. Akik ennek a kívánalomnak nem feleletek meg, azokat az intézet jó hírnevének megőrzése érdekében lemondatták, vagy megfosztották tagságuktól. Másrészt az intézet képzési rendszerét jelentősen megterhelte a frontról hazatért katonák tömege, újbóli integrálásuk a polgári életbe.

280 Az 1922. július 6-i tanári értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/a. dosszié.

281 Fodor Ferenc jelentése a földrajz szakos órákról az 1924/1925. tanévben. Budapest, 1925 júniusa. MDKL 52. doboz 101/3/b. dosszié.

Az 1911–1918 között felvettek és elutasítottak gyámjainak foglalkozása (%)	**Collegium**		**Bölcsészeti kar 1909/1910**	**Egyetemi adatok 1900/1901**
	Felvettek	**Elutasítottak**		
I. Őstermelés	6	12	12,6	14
Kisbirtokos (0–5 kat. hold)	4	10		8
Kisbérlő, napszámos	2	2		
II. Ipar, bányászat, kohászat, közlekedés	9	16	17,1	18,7
Ipar, bányászat, kohászat, közlekedés	5	13		16,3
Kereskedelem, vendéglátás	3	3		
Pénz és hitelélet	1	0		2,3
III. Közszolgálat	43	33	40,8	62,5
Egyházi szolgálat	5	10	20,6	26,8
Tanügyi szolgálat és tud. intézetek	21	11		
Igazságügyi szolgálat	4	0	20,2	
Egészségügyi igazgatás és szolgálat	0	0		
Földművelésügyi igazgatás és szolgálat	1	0		
Pénzügyi igazgatás	3	0		
Műszaki/ipari és keresk. igazgatás	1	0		
Egyéb közigazgatás, minisztériumok tisztviselői	4	8		
Vasúti és postai szolgálat	4	4		
IV. Véderő	1	0	1,9	0,5

V. Értelmiségi szabadpálya	6	3		
Ügyvéd, közjegyző	4	1		
Orvos, fogorvos	2	0		
Gyógyszerész	0	0	18,3	35,7 egybevonva a közszolgálattal
Mérnök, építész	0	1		
Állatorvos	0	1		
Irodalom, művészet	0	0		
VI. Nyugdíjasok, háztulajdonos, tőkepénzes	19	27		
Nyugdíjas	5	6	10	4,05
Foglalkozás nélküliek, árvaházak által eltartottak	14	21		
Nincs adat	16	9	0	0

6. táblázat. A felvettek és az elutasítottak gyámjainak foglalkozása egybevetve a bölcsészeti kar, illetve a budapesti egyetem összes hallgatójára vonatkozó adatokkal[282]

Az elutasítottak gyámjainak 12%-a (6%)[283] tartozott az őstermelők főkategóriájába (kisbirtokosok 10%, kisbérlők, napszámosok 2%). Ez az adat éppen kétszeresen haladja meg az előző alkorszak hasonló eredményét, de az 1900/1901. tanévben, az egyetemen tapasztalható arányokat is másfélszeresen múlja felül (vö. Kövér 2006: 182). Ezek az adatok megerősítik azt a képet, amely a felvettek kapcsán kibontakozott: az intézet igen kevéssé volt nyitott az alsóbb társadalmi csoportból jelentkezők számára. Ezt támasztják alá az ipar, bányászat, kohászat, kereskedelem főkategóriájában tevékenykedő gyámok számai is: 13%-uk (9%) űzött gyáripari és kisiparos (gyári munkás, pék, csizmadia) foglalkozásokat, míg 3%-uk kiskereskedő, vendéglátós volt. A közszolgálat főkategóriájába a gyámok 33%-a (43%) tartozott. 10%-uk állt egyházi szolgálatban evangélikus, református vagy görögkatolikus lelkészként, egy fő pedig rabbiként. 11%-uk (21%) tanügyi szolgálatban vagy tudományos intézeteknél működött. Az előző alkorszak elutasítottjaival szemben azonban ebbe az alkategóriába nem a tanítók voltak döntő többségben, hanem elutasított gimnáziumi tanárok gyermekei.

282 A budapesti egyetem hallgatóira vonatkozó adatokat az 1900/1901. tanévről közli: Kövér 2006: 182, a bölcsészeti kar hallgatóira vonatkozó adatokat az 1909/1910. tanévre vonatkozólag megtalálhatóak: *Statisztika* 1911: 390.

283 Zárójelben közlöm a felvettek társadalmi státuszára vonatkozó adatokat, az összehasonlítást megkönnyítendő.

Ez összefügghet azzal a jelenséggel, hogy éppen a századelőn bontakozott ki széles körű polémia a tanítói professzió társadalmi és szakmai presztízsének emelésével kapcsolatban. Erre a Collegium jó alapot adhatott gyermekeik számára, akik így a középosztályba emelkedhettek. 8%-uk minisztériumi tisztviselőként, míg 4%-uk vasúti és postai szolgálatban állt. Az értelmiségi szabadpálya főkategóriájába a gyámok mindössze 3%-a tartozott, amely aláhúzza az önrekrutációjukra, illetve az eltérő pályaorientációjukra vonatkozó megállapítást. A járulékból élők (6%) és foglalkozás nélküliek, árvaházak által eltartottak (21%) főkategóriájához sorolható az apák, illetve a felvételizők több mint negyede, 27%-a (19%).[284] Az előző időszakhoz képest számuk másfélszeresére nőtt, ez magyarázható az első világháború hatásaival, illetve azzal a jelenséggel, hogy ezekből a társadalmi csoportokból a középosztály egykori tagjai vagy csupán a kiemelkedően tehetséges hallgatók számára álltak nyitva az intézet kapui.

Az elutasítások indokai között a leggyakoribb a szakmai alkalmatlanság volt, amelyet a középiskolai eredményekből vagy Bartoniek Géza a kiterjedt kapcsolatrendszere útján állapított meg. Ezzel az indokkal utasították el a jelentkezők 68%-át. Jó rendű érettségivel[285] vagy csupán jó rendű középiskolai magaviselettel[286] nem lehetett az intézet tagjai közé kerülni. A visszautasításba nem minden esetben nyugodtak bele a jelentkezők, így akadt olyan személy is, aki később, a zűrzavaros forradalmi időszakban próbált a Collegium rendes tagjává válni, ismételten sikertelenül.[287] A felvételizők 10%-át azért utasították el, mert pályázatuk hiányos volt. Akárcsak 1895 és 1910 között, úgy a vizsgált koraszakban is, ez a legtöbb esetben az ajánlások teljes vagy olyan típusú támogatói nyilatkozatok hiányát jelentette, amelyek relevánsak voltak az intézet vezetése számára (társadalmi előkelőségeké és egyre nagyobb számban a közoktatásban vagy

[284] Az 1910–1918 között elutasítottak gyámjainak társadalmi státuszát lásd a Függelék 6. ábráján. A felvettek és az elutasítottak gyámjainak foglalkozását egybevetve a bölcsészeti kar, illetve a budapesti tudományegyetem hallgatóinak megfelelő adataival lásd a 6. táblázatban.

[285] Breduán Endrét 1915-ben (MDKL 24. doboz 26. dosszié 6. csomó), Raszlavszky Bélát 1916-ban (MDKL 30. doboz 43. dosszié 41. csomó), Schreil Antalt 1913-ban (MDKL 31. doboz 44. dosszié 43. csomó), Stéfán Gusztávot 1914-ben (MDKL 31. doboz 44. dosszié 45. csomó) utasították el emiatt.

[286] Wickert Dáneil vélhetően emiatt nem lett collegista 1912-ben (MDKL 33. doboz 48. dosszié 56. csomó).

[287] Balázs Györgyöt 1913-ban utasították el először. 1919-ben a Közoktatásügyi Népbiztosság Diákszociális Ügyosztálya számos diákot utalványozott a Collegiumba, köztük Balázs Györgyöt is, aki a Tanácsköztársaság bukása után, 1919. augusztus 19-én kérvényezte ideiglenes bentlakásának véglegessé minősítését, de ismét elutasították (MKDL 24. doboz 26. dosszié 2. csomó).

a felsőoktatásban tevékenykedő volt collegistáké). A jelentkezők 4%-a minden tekintetben megfelelt, Bartoniek is javasolta felvételüket, helyhiány miatt azonban végül nem kerültek az intézet tagjai közé. A jelentkezők 2-2%-a lépett vissza a felvételi eljárás során a pályázattól, illetve bizonyult alkalmatlannak internátusi együttélésre. Utóbbi esetekben a jelöltek általában túlkorosak voltak.[288] 1-1%-uk amiatt nem vált collegistává, mert a felvételi eljárás alatt elhunyt, vagy jelentkezését a pályázat határideje után adta le, illetve választott tudományterülete miatt nem is jelentkezhetett volna az internátusba.[289]

8. kép: A Collegium tanári kara, 1911

6.4. Az Eötvös Collegium tanári karának és képzési rendszerének változásai 1911–1918 között

Miután az 1906/1907. tanévtől a minisztérium elhatározta az intézet tervszerű fejlesztését, több tiszteletdíjas tanárt véglegesen rendes tanári státuszba nevezett ki, véget ért az alapítás óta tartó, csaknem egy évtizedes ideiglenes időszak. A Collegium legfőbb vezetőinek (curator, igazgató) személye így továbbra is változatlan maradt.

[288] Hermann János 1914-ben 21 évesen jelentkezett az intézetbe, de nem vették fel (MDKL 26. doboz 34. dosszié 19. csomó). Vértes Mátyás pedig 28 évesen, mint végzett teológus jelentkezett 1913-ban. Noha kvalitásairól Bartoniek elismerően nyilatkozott, mégis elutasította felvételét (MDKL 33. doboz 48. dosszié 55. csomó).

[289] Mező Kálmán 1913-as jelentkezésében a rajztanárságot ambicionálta volna, ezért jelentkezését elutasították (MDKL 29. doboz 39. dosszié 32. csomó). Az elutasítások 11%-a esetében nincs arra vonatkozó adat, hogy mi volt a pályázatok sikertelenségének indoka.

A tanári karban azonban jelentős változások történtek a világháború kitörése miatt. Gombocz Zoltán, aki a VII. fizetési osztályba nyert kinevezést 1909-ben, illetve az intézet igazgatásában is segédkezett, 1914-ben a kolozsvári egyetemre került, a magyar és az urál-altáji összehasonlító nyelvészeti szeminárium vezetője lett 1919-ig,[290] amíg a román megszállás miatt állását fel nem kellett adnia. Helyettesítésére Melich Jánost nyerte meg Eötvös Loránd, aki évi 1200 koronás tiszteletdíj ellenében látta el a magyar nyelvészeti órák vezetését 1919-ig.[291] Ugyancsak Gombocz pótlására tiszteletdíjas tanárként szerződtették Németh Gyulát, az intézet egykori neveltjét[292] magyar és finnugor nyelvészeti tanulmányok vezetésére, 600 korona éves tiszteletdíj ellenében.[293]

Horváth János az 1914/1915. tanév kezdetét már a harctéren töltötte a 3. debreceni népfelkelő gyalogezredben.[294] Bár a curator sokszor próbálta elérni felmentését nélkülözhetetlen szolgálatai miatt, ezt csak 1917 nyarára sikerült elérnie. Horváth részt vett *„az összes szerbiai és montenegrói hadjáratban, a montenegrói fegyverletétel után a Styr partjára vezényelték. Végigküzdötte az 1916-os nyári offenzívát Czartorysk körül”*.[295] Több kitüntetés és 36 hónapnyi frontszolgálat után főhadnagyi rangban 1917 májusában katonai utasítással az Eötvös Collegiumba vonultatták be (vö. Korompay 2003: 16).[296] 1918-ban kinevezték a VI. fizetési osztályba, fizetése 5000 koronára emelkedett, amelyet 1400 korona személyi pótlék, 2000 korona lakáspénz és 3200 korona háborús segély egészített ki.[297]

---

[290] Jegyzőkönyv Kolozsvárt 1919. máj. 12-én a kolozsvári egyetem magyar nyelvészeti és urál-altáji nyelvészeti szeminárium átvételéről. Kolozsvár, 1919. május 12. MDKL 39. doboz 66/a. dosszié.

[291] Melich először visszautasította Eötvös megkeresését, ugyanis a Magyar etymológiai szótárral, amelyen épp távozó kollegájával és a Magyar Nyelv című folyóirat szerkesztési munkálataival járó elfoglaltságaira hivatkozott. Melich János levele Eötvös Loránd curatorhoz. Budapest, 1914. június 4. Végül engedve a curator kérésének Jankovich Béla VKM-miniszter 1914. november 6-án kelt 140.631/1194. sz. rendeltével Melichet bízta meg a Collegium magyar nyelvészeti tanulmányainak vezetésével (MDKL 41. doboz 72/3. dosszié).

[292] Németh 1909–1913 között volt a Collegium tagja magyar–német szakos filoszként. Tanulmányait mindvégig jó eredménnyel végezte (MDKL 14. doboz 14. dosszié 42. csomó).

[293] 115/1914./A. Bartoniek Géza levele Németh Gyula tanárjelöltnek tiszteletdíjas tanárrá kinevezése ügyében. Budapest, 1914. november 19. MDKL 41. doboz 72/3. dosszié.

[294] 97/1915. Eötvös Loránd curator levele a VKM-miniszterhez Horváth János harctéri szolgálat alól felmentése ügyében. Budapest, 1915. november 11. MDKL 40. doboz 70/7. dosszié.

[295] 17/1917. Eötvös Loránd curator levele a Hadsereg Főparancsnokságához Horváth János felmentése ügyében. Budapest, 1917. március 26. MDKL 40. doboz 70/7. dosszié.

[296] 35/1917. Bartoniek Géza levele a VKM-miniszterhez Horváth János fizetésének folyósítása ügyében. Budapest, 1917. május 7. MDKL 40. doboz 70/7. dosszié.

[297] 72.541/1918. Nagy János VKM-államtitkár levele Bartoniek Gézának Horváth János kinevezése ügyében. Budapest, 1918. május 4. MDKL 40. doboz 70/7. dosszié.

Helyettesítésére két személyt jelöltek ki az intézet egykori végzett hallgatói közül. Laczkó Gézát[298] az 1914/1915. tanévben francia nyelvi és irodalomtörténeti órák adásával bízta meg a minisztérium évi 1200 koronás tiszteletdíj fejében. Laczkó tehát Horváth órái mellett a francia lektorok hiányának pótlására is vállalkozott. 1915-ben azonban már nem található az intézet oktatói között. Helyette 1914 novemberétől előbb ideiglenes jelleggel,[299] majd eredményes működését követően 1915. augusztus 4-én a 81.871/1915. számú VKM-rendelettel nevezték ki a Collegium rendes tanárává Eckhardt Sándort,[300] aki a magyar és francia nyelvészeti, valamint a francia irodalomtörténeti tanulmányokat vezette.[301] Így tulajdonképpen Laczkó kettős feladatkörét örökölte meg. Megbízatásának felmerülése alighanem 1912/1913. tanévben ellátott feladatainak sikeressége miatt merülhetett fel.[302] 1915 novemberében Eckhardtot is alkalmasnak találták a katonai szolgálat ellátására, így 1916 januárjától frontszolgálatra kellett volna vonulnia. Ez a Collegium francia stúdiumainak félbeszakításával járt volna, hiszen Horváth továbbra sem kapott felmentést. Bartoniek indítványára Jankovich Béla miniszter megállapította Eckhardt nélkülözhetetlenségét az intézet működésének fenntartásában, ez pedig a bevonulás alóli felmentéssel járt.[303]

A klasszika-filológiai stúdiumokat Gyomlay Gyula vezette, aki 1912-ben nyert kinevezést a VI. fizetési osztályba Ferenc József legfelsőbb elhatározásával. A kinevezés évi 5000 koronás fizetést jelentett, amelyet 1400 korona személyi pótlék és 2000 korona lakáspénz egészített ki.[304] 1917-ben az igazgató felterjesztette pályázatát a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem klasszika-filológiai

[298] 1903–1907 között volt magyar–francia szakosként collegista. Önéletrajzi ihletésű regényében, a *Királyhágó*ban is megörökítette az intézetet (Laczkó 1938) (MDKL 11. doboz 12. dosszié 33. csomó).

[299] 114/1914. Bartoniek Géza levele Eckhardt Sándornak a magyar tanszakra való kinevezése ügyében. Budapest, 1914. november 19. A francia nyelvet és irodalmat ekkor még ideiglenesen irányította (MDKL 40. doboz 70/1. dosszié).

[300] 1909–1913 között volt a Collegium tagja magyar–francia szakosként. Tanulmányait végig kitűnően végezte (MDKL 4. doboz 5. dosszié 12. csomó).

[301] Eckardt Sándor hivatali esküje Budapest, 1915. augusztus 14.

[302] 105/1914. Bartoniek Géza igazolása Eckhardt Sándor működéséről az 1912/1913. tanévben. Budapest, 1914. október 12. Az igazgató igen elégedett volt munkásságával: egy magyar csoportot és a francia szakosok tanulmányait vezette. Működését kitűnőre értékelte Bartoniek (MDKL 40. doboz 70/1. dosszié).

[303] 14.580/1915. VKM miniszteri osztálytanácsos levele Bartoniek Gézának Eckhardt Sándor katonai kötelezettség alóli felmentése ügyében. Budapest, 1915. december 13. MDKL 40. doboz 70/1. dosszié.

[304] 79669/1912. A VKM-miniszter értesítése Bartoniek Gézának Gyomlay Gyula VI. fizetési osztályba való kinevezéséről. Budapest, 1912. június. 17. MDKL 40. doboz 70/5. dosszié.

tanszékének elnyerésére, amelyet meg is kapott, így 1918 áprilisában távozott az intézetből.[305] Óraterhelését az 1909/1910. tanévtől Szabó Miklós enyhítette, végleges kinevezésére azonban költségvetési fedezet híján csupán 1911-ben került sor. Addigi 2000 koronás fizetése, amelyet 400 korona személyi pótlék és 1000 korona lakáspénz egészített ki a IX. fizetési osztálynak megfelelő illetmény váltotta fel.[306] Szabó alig három év leforgása alatt a VIII. fizetési osztályba lépett elő, így fizetése jelentősen, 3600 koronára emelkedett, amelyet 1300 korona lakáspénz egészített ki.[307] Megemelt bérezését azonban már nem folyósították számára, ugyanis 1914. július 30-tól 51 hónapig megszakítás nélkül harctéri szolgálatban volt, 1918. november 15-én szerelt le (Markó 2009: 19). A levéltári források között nincs arra utaló adat, hogy a Collegium vezetése bármikor kérte volna felmentését. A hosszú katonai szolgálat azonban erősen rányomta bélyegét jellemére: későbbi, tanári és igazgatói működése alatt ugyanis gyakorta hívták a collegisták „őrmesternek". 1918 májusában Eötvös Loránd javaslatára a VKM-miniszter kinevezte a VII. fizetési osztályba 4000 koronás fizetéssel, 800 koronás személyi pótlékkal és 1600 koronás lakáspénzzel.[308] Ezt azonban csak leszerelését követően kapta meg az igazgató kérésére.[309] Szabó helyettesítését Huszti József[310] látta el az 1914/1915. tanévben évi 1200 korona tiszteletdíj ellenében.[311] 1915 júniusáig a II. évfolyamos görög és latin szakosok tanulmányait vezette, ezt követően Gyomlay Gyula vette át kizárólagosan feladatát 1918-as távozásáig. Ekkor Eötvös javasolta, hogy a Középiskolai Tanárképző Intézettől helyezzék át szolgálattételre Husztit a Collegiumba, egyúttal a megüresedő VI. fizetési kategória javadalmából, léptesse elő Horváth Jánost a VI., Szabó Miklós

[305] Gyomlay 1919 után Pécsett folytatta munkásságát, betöltötte az egyetem rektori és a bölcsészeti karának dékáni pozícióját is. 1942-ben hunyt el. 35/1918. Bartoniek Géza köszönő levele Gyomlay Gyulának. Budapest, 1918. április 11. MDKL 40. doboz 70/5. dosszié.

[306] 26545/1911. VKM minisztérium levele Eötvös Loránd curatornak Szabó Miklós IX. fizetési osztályba való kinevezéséről. Budapest, 1911. augusztus 4. MDKL 40. doboz 67. dosszié.

[307] 64/1914 A VKM-miniszter levele Bartoniek Gézához Szabó Miklós VIII. fizetési osztályba való kinevezéséről. Budapest, 1914. július 15. MDKL 40. doboz 67. dosszié.

[308] 50/1918. Zichy János VKM-miniszter levele Bartoniek Gézához Szabó Miklós kinevezése ügyében. Budapest, 1918. május 27. MDKL 40. doboz 67. dosszié.

[309] 83/1918. Bartoniek Géza levele a VKM-miniszterhez Szabó Miklós fizetésének folyósítása ügyében. Budapest, 1918. november 17. MDKL 40. doboz 67. dosszié.

[310] 1908–1911 között klasszika-filológiát hallgatott a Collegiumban, végig kitűnő tanulmányi eredménnyel (MDKL 8. doboz 8. dosszié 22. csomó).

[311] 117/1914. Bartoniek Géza levele Huszti Józsefnek tiszteletdíjas tanárrá való kinevezéséről. Budapest, 1914. november 19. MDKL 40. doboz 70/8. dosszié.

a VII., Eckhardt Sándort pedig a VIII. fizetési osztályba.[312] A minisztérium a kérést teljesítette, így mindannyian megkapták az előléptetést, Huszti pedig végleges kinevezést nyert az intézetbe. Ez a Collegium számára előnyös volt, hiszen az 1918 márciusa és májusa között szabadságolt katonák tömeges visszatérése egyébként is komoly kihívásokat támasztott az intézmény képzési rendszerével szemben.[313]

A történelem szakvezetését 1912-ig Mika Sándor látta el. 1911 májusában eltöltött szolgálati évei nyomán Eötvös kérte Gyomlay mellett Mika kinevezését is a VI. fizetési osztályba.[314] Noha a VKM előterjesztésére az uralkodó 1912. április 18-án mindkettőjüket előléptette a „nagyságosok" rendjébe, Mika számára már nem állíthatták ki kinevezési okiratát, ugyanis 1912. május 1-jén elhunyt.[315] Utódjának kijelölésében maga is rendelkezett: egykori collegista tanítványai közül Szekfű Gyulát (császári és királyi házi, udvari és állami levéltári fogalmazó) és Madzsar Imrét (I. kerületi állami főgimnáziumi tanár) találta alkalmasnak feladata átvételére. Szekfű nem akarta bécsi kutatói állását feladni, ezért Eötvös Madzsart kérte fel tiszteletdíjas tanári minőségben (évi 1600 korona díjazással) a történelem tanszak vezetésére. A jelölt minden tekintetben alkalmasnak mutatkozott a feladat ellátására, hiszen korábban számos alkalommal helyettesítette Mikát betegszabadságai alatt. Mivel az 1912/1913. tanévre kérte kinevezését, így Eötvös szerint attól sem kellett tartani, hogy igényt tartana végleges kinevezésre.[316] A curator jóslata helytállónak bizonyult, hiszen 1941-ig kisebb megszakításokkal valóban tiszteletdíjas tanári minőségben adott órákat a történelem szakos collegisták számára.

---

[312] 27/1918. Eötvös Loránd curator levele a VKM-miniszternek Huszti József kinevezése ügyében. Budapest, 1918. március 5. MDKL 40. doboz 70/8. dosszié.

[313] 47980/1918. A VKM-miniszter IV. ügyosztályának levele Bartoniek Gézához Huszti József, Szabó Miklós, Horváth János Eckhardt Sándor kinevezése, előléptetései ügyében. 1918. április 9. MDKL 40. doboz 67. dosszié.

[314] 46/1911. Eötvös Loránd curator előterjesztése a VKM-miniszterhez Gyomlay Gyula és Mika Sándor kinevezésére a VI. fizetési osztályba. Budapest, 1911. május 2. MDKL 40. doboz71/3. dosszié.

[315] 55944/1912. A VKM miniszter levele Eötvös Loránd curatornak Gyomlay Gyula és Mika Sándor kinevezéséről. Budapest, 1912. május 8. Mika után 6 árva kisgyermek maradt, családja anyagi helyzetét annyira megrendítette halála, hogy temetéséhez is Eötvös Loránd előterjesztésére 1000 koronát folyósított a minisztérium. 34/1912. Eötvös Loránd előterjesztése Mika Sándor temetkezési költségeinek fedezésére. Budapest, 1912. május 4. MDKL 40. doboz71/3. dosszié.

[316] 82/1912. Eötvös Loránd curator előterjesztése a VKM-miniszterhez Madzsar Imre tiszteletdíjas tanárrá való kinevezéséről. Budapest, 1912. október 1. MDKL 41. doboz 71/3. dosszié.

Hoffmann Frigyes vezette továbbra is a germanisták óráit, 1913 júniusában Eötvös Loránd előterjesztésére kinevezést nyert a VI. fizetési osztályba.[317] Az 1915/1916. tanévben Eckhardt óraterhelésén enyhítendő átvette Horváth János visszatéréséig a magyar irodalomtörténeti órák vezetését is.[318] Új elemként jelent meg a Collegium képzési rendszerében, hogy Fest Sándor[319] révén, aki már az 1911/1912. tanévben is részt vett a II. éves germanisztika szakos hallgatók óráinak vezetésében, lehetősége nyílt a collegistáknak angol nyelvi órákat is vennie az 1915/1916. tanévtől.

9. kép: Aurel Diegon, 1913 májusa

Bár Bartoniek Géza tervei szerint a Collegium új épületével a megnövekedett hallgatói létszám miatt két francia lektort alkalmaztak volna, ez azonban meghiúsult. 1911–1912 között René Bichet érkezett az Ulm utcából a Ménesi útra. Bichét az École legkitűnőbb tagjai közé számított, ugyanis az aggrégation versenyvizsgán az első helyezést érte el, így az internátus, illetve az egyetem bölcsészeti karának lektorává vált.[320] Akárcsak elődjei 1908-tól, Bichét is 4800 koronás tiszteletdíjat kapott. Működésének végét azonban súlyos tragédia

[317] 100219/1913. A VKM-miniszter levele Eötvös Loránd curatonak Hoffman Frigyes VI. fizetési osztályba való előléptetéséről. Budapest, 1913. június 18. MDKL 40. doboz 70/6. dosszié.

[318] Lásd Hoffmann Frigyes tanári jelentése a német és a magyar irodalomtörténeti órákról 1915/1916. tanévben. Budapest, 1916. június 8. MDKL 52. doboz 101/2/a. dosszié.

[319] 1902–1906 között végzett az intézetben magyar–német szakos hallgatóként. Többször kapott ösztöndíjat angolszász nyelvterületekre, később a brit irodalomtörténet kérdéseivel foglalkozott (MDKL 5. doboz 6. dosszié 14. csomó).

[320] 56/1911. Bartoniek Géza levele a budapesti tud. egyetem bölcsészeti kar dékánjának. Budapest, 1911. május 30. MDKL 46. doboz 84/a/3. dosszié.

árnyékolta be, ugyanis 1912. december 22-én karácsonyi vakációján életét vesztette morfiuminjekció által kiváltott allergiás reakció következtében (vö. Nemes 1989: 101).[321] Bichet-vel rövid ideig működött párhuzamosan Aurel Diegon, aki 1912 májusában érkezett a Collegiumba.[322] Bár Diegon eredetileg az 1913/1914. tanév végéig maradt volna, de 1913 májusában távozott az intézetből, mivel habilitációhoz vezető doktori ösztöndíjat kapott. Helyére Charles Baux került, aki ugyancsak első helyezést ért el az aggrégation vizsgán. Bartoniek javaslatára pedig a bölcsészeti kar lektorátusát is elnyerte.[323] Baux új állását már nem foglalhatta el, és a Collegiumot is el kellett hagynia, hiszen 1914. augusztus 12-én Anglia és Franciaország, illetve a Monarchia között beállt a hadiállapot. Maurice Taillandernek már korábban el kellett hagynia Budapestet, mivel néhány elődjéhez hasonlóan tüdővészben szenvedett, így a Collegium vezetőségének szándéka ellenére a kettős francia lektori rendszer csupán néhány hónapig élt az intézetben (vö. Nemes 1989: 101).[324] A lektorok munkáját Horváth János, majd Eckhardt Sándor pótolták 1921-ig, míg újból sikerült Jean Mistler d' Auroile személyében lektort szerződtetni a magyar fővárosba.

1912-től azonban nem csupán francia, hanem német lektorok is színesítették az intézmény képzését. Ennek jelentőségére Ress Imre mutatott rá: a Collegiumról szóló szakirodalmi munkák egy része ugyanis úgy vélekedett, hogy az intézet francia orientációja enyhíteni akarta a 19. század második felére a magyar értelmiség körében jellemző egyoldalú osztrák–német kulturális

321 Egy karácsonyi vacsorán vett részt a Normale-ban barátaival, ezt követően Jean Bourget, a párizsi éjszakai élet ismert alakja a Vaugirard úti hotelbe hívta, ahol rábeszélte a morfium kipróbálására. Az injekciótól Bichet rosszul lett, Bourget orvosi segítség hívása helyett azonban elsietett a helyszínről. Néhány nappal később a hotel alkalmazottai találták meg Bichet holttestét. 102/1912. Eötvös Loránd curátor jelentése a VKM-miniszterhez Bichet haláláról. Budapest, 1912 decembere. MDKL 46. doboz 84/a/3. dosszié.

322 Diegon ugyan második számú francia tanár volt az intézetben, de Bichet halála után ismét csak néhány hónapig dolgoztak együtt az intézetben Maurice Taillanderrel, akit a francia oktatásügyi miniszter választott ki a Collegium számára. 43109/1912. Tóth Lajos VKM államtitkár levele Eötvös Lóránd curatornak Aurel Diegon és Ernst Molden kinevezéséről. Budapest, 1912. május 18. MDKL 46. doboz 84/a/4. dosszié.

323 3173/1913–1914. A budapesti egyetem bölcsészeti kar dékáni hivatalának kinevezési okirata Charles Baux részére. Budapest, 1914. augusztus 12. MDKL 46. doboz 84/a/4. dosszié.

324 1914 júliusában még arról értesítették Bartonieket, hogy Mauricet 960 koronás tiszteletdíj fejében alkalmazzák egyetemi francia lektornak. Lásd: 3161/1913–1914. Egyetem Bölcsészkari dékáni hivatal átírta Bartoniek Gézához Maurice Taillander lektorrá való kinevezése ügyében. Budapest, 1914. július 17. De augusztus 12-én, épp a hadüzenet napján már Baux volt az új egyetemi lektor, ugyanis Taillander állása hirtelen üresedett meg.

fölényt.[325] Az intézet ideiglenes jellegének 1907-es felszámolásával, illetve az új épület 1911-es átadásával azonban a kultuszminisztérium állami, birodalmi léptékű ügyekbe is bevonta a Collegiumot. Ennek tudható be, hogy a kettős francia lektori rendszerrel egy időben kettős német lektori rendszert is létesítettek az internátusban, amely hasonlóan fontos szereppel bírt, mint az École-lal való kapcsolatok. A lektori állások létesítésének politikai funkciója is volt: a magyar fél az 1910-es években felmerült államjogi vitákat a kulturális közeledéssel próbálta meg ellensúlyozni az osztrákok számára. Ezzel magyarázható, hogy az első világháború előtt mindkét lektor osztrák volt, majd 1925-től pedig az egyik német (Ress 2007: 21–22). Akárcsak a franciák esetében, az egyikük történész, a másik pedig modern filológus volt. Ernst Moldent Oswald Redlich, a bécsi egyetem rektora, a Historisches Institut egyik szakterületének vezetője ajánlotta Eötvös Loránd figyelmébe, aki személyesen tájékozódott Bécsben az új lektorok személyéről.[326] Molden Madzsar Imre munkáját is segítette, hiszen a Collegiumban történelemi módszertant, latin paleográfiát, valamint német nyelvi órákat is tartott. Munkásságának célja az volt, hogy a történelem szakosok képesek legyenek német nyelven szaktárgyi előadást tartani, illetve a szakmunkákban tájékozódni (vö. Ress 2007: 22).[327] Molden francia társainál kisebb összegű, évi 3600 koronás tiszteletdíjban részesült, ez egyben jelzi, hogy a kultuszkormányzat és az intézet vezetése mely lektorok tevékenységét becsülte többre.[328] Az intézetben töltött rövid időszak ellenére igen jó kapcsolatot alakított ki mind a collegistákkal, mind Bartoniek Gézával. Habár 1914 szeptemberében a frontra kellett vonulnia, későbbi leveleiben rendszeresen érdeklődött a bevonult collegisták felől, illetve gyásztáviratot is küldött Zemplén Géza hősi halálakor.[329]

Az osztrák közoktatásügyi minisztérium középiskolai ügyosztályvezetője a curator számára Hugo Kleinmayrt ajánlotta a német nyelvi és irodalmi állás

[325] Erről például lásd Kosáry 1989: 13–14. A mítosz kiindulópontját Laczkó Géza, egy 1930-as Bartoniek Géza halálára írt megemlékezése jelentette, amelyben B.G. úr érdeméül emeli ki, hogy a germán óceánban megalkotta a gall szigetet, vagyis a Collegiumot. Laczkó Géza (1930): Bégé úr. Egy volt Eötvös-kollégista visszaemlékezik. *Pesti Napló*, 81. 41. sz. 2. (1930. február 19. szerda).

[326] 62/1912. Eötvös Loránd felterjesztése a VKM-miniszterhez a német nyelvi lektorok kiválasztásáról. Budapest, 1912. július 28. MDKL 47. doboz 84/b/3. dosszié.

[327] 37/1913. Bartoniek Géza igazolása Ernst Molden részére. Budapest, 1913. április 13. MDKL 47. doboz 84/b/1. dosszié.

[328] 47/1912. Bartoniek Géza levele Ernst Moldennek megbízásáról. Budapest, 1912. május 28. MDKL 47. doboz 84/b/1. dosszié.

[329] Lásd Molden levelezése MDKL 47. doboz 84/b/1. dosszié.

betöltésére.[330] Kleinmayr 1912. október 7-től foglalta el állomáshelyét az intézetben, akárcsak Molden, évi 3600 koronát kapott szolgálataiért működésének kezdeti időszakában.[331] Mivel Bartoniek igen elégedett volt munkájával, ezért 1925-ig minden tanévben meghosszabbították tartózkodási engedélyét, 1914 szeptemberétől pedig tiszteletdíja is 4000 koronára emelkedett, amely azonban még így sem érte el a háború előtti francia lektorok honoráriumát.[332] 1915 februárjában felmentették határozatlan időre a katonai szolgálat alól,[333] majd júliusban az osztrák közoktatásügyi miniszter előléptette a VIII. fizetési osztályba.[334] Kleinmayr heti 12 órában főleg német irodalomtörténeti és nyelvészeti órákat tartott a Collegiumban, ezen túl azonban nem alakított ki különösebben jó kapcsolatokat sem a vezetőséggel, sem a collegistákkal.

A tanári kar változásainak vizsgálatából két tanulság vonható le: egyrészt látható, hogy a vezetőség által támogatott, kiemelkedően tehetséges collegisták, akik az intézet képzési rendszerében is szerepet kapnak bő egy évtizedes munkával elérhették a VI. fizetési osztályt, amely udvarképességgel és igen magas anyagi megbecsültséggel járt. A Collegium régebbi tanárai közül Hoffmann Frigyest és Mika Sándort leszámítva valamennyien magasabb presztízsű, egyetemi tanári állásra cserélték fel internátusi oktatói helyüket. Tehát az intézet nem csupán a társadalmi mobilitás, de a tudományos karrier szempontjából is számottevő előnyöket tudott nyújtani. Másrészt a lektorok működésével kapcsolatban megállapítható, hogy elvileg a francia és a német nyelvtanárok működése ugyanolyan fontos volt a kultusztárca és az igazgatóság számára, mégis díjazásukból és az intézet jellegéből adódóan (a magyar École Normale Supérieure) a franciák szerepe valamivel fontosabbnak bizonyult, hiszen a Franciaországgal való kapcsolattartás egyik eszközeként tekintettek a Collegiumra. Ezt a szerepet csupán 1921-től volt képes ismét betölteni, de akkor már teljesen más feltételek mellett.

[330] 62/1912. Eötvös Loránd felterjesztése a VKM-miniszterhez a német nyelvi lektorok kiválasztásáról. Budapest, 1912. július 28. MDKL 47. doboz 84/b/3. dosszié.

[331] 95/1912. Bartoniek Géza levele Kleinmayr Hugohoz megbízása ügyében. Budapest, 1912. november. 27.

[332] 165026/1914. IV. Ilosvay Lajos VKM-államtitkár levele Bartoniek Gézához Hugo Kleinmayr és Szinnyei József orvos tiszteletdíjának emeléséről. Budapest, 1915. február 11. MDKL 47. doboz 84/b/3. dosszié.

[333] 1033/1915. IV. Ilosvay Lajos államtitkár levele Bartoniek Gézához Hugo Kleinmayr katonai szolgálat alóli felmentése ügyében. Budapest, 1915. február 9. MDKL 47. doboz 84/b/3. dosszié.

[334] 51970/1915. IV. sz. Tóth Lajos miniszteri osztálytanácsos levele Bartoniek Gézához Hugo Kleinmayr előléptetéséről a VIII. fizetési osztályba. Budapest, 1915. július 7. MDKL 47. doboz 84/b/3. dosszié.

A tanári karban történt változások ellenére az intézet képzési rendszere alapvetően nem változott. Ennek fő oka, hogy az új tanárok mindegyike collegista vagy a távozók tanítványa volt. Az internátus tagjainak létszáma rövid idő alatt megduplázódott az 1911–1914 közötti időszakban, mivel átadták a Ménesi úti palotát. Ez óhatatlanul magával hozta az alacsonyabb középiskolai képzettségű hallgatók bekerülését a Collegiumba. Gyomlay Gyula a klasszika-filológiai szakórák színvonalának csökkenése miatt vetette fel, hogy ne csupán a gimnáziumi érettségi bizonyítvány eredményére és az ajánlásokra bízzák a jelöltek felvételét, hanem vezessék be a személyes meghallgatást. Gyomlay érvelése szerint ugyanis nem érdemes olyan hallgatókat felvenni az intézetbe, akik nem érik el a szaktárgyakból az érettségi szintjét, és egy modern nyelven sem tudnak olvasni, hiszen akkor az intézet legnagyobb kincsét, a könyvtárat is képtelenek használni.[335] A felvételi bevezetését azonban a tanári értekezlet nem vette napirendjére. Jelentős problémát okozott a hallgatók számának drasztikus növekedése is az egyes tanszakokon: az 1910/1911. tanévben Hoffmann Frigyes jelentése szerint 26 német nyelvszakos volt, akikkel heti 8 órában, 6 csoportban foglalkozott.[336] Horváth János is arra panaszkodott, hogy a II. éves magyar szakosok létszáma olyan nagy, hogy két csoportra kellett bontania őket, és még így is 9-9 fővel működtek a szemináriumok.[337]

A világháború kitörését követően új tanárok jelentek meg az intézetben, a collegisták pedig szabadságolásuk ütemének megfelelően térhettek vissza az internátusba. Ez az 1915–1918 közötti időszakban olyan szempontból okozott problémát, hogy az órák létszáma jelentős mértékben lecsökkent. A népes klasszika-filológiai szakon az 1915/1916. tanév második félévében mindössze két fő tanult.[338] Egy évvel később, az 1917/1918. tanév második félévében, a korábban igen népes magyar szakon is mindössze három fő tudta folytatni tanulmányait.[339] Ez azonban 1918 márciusára jelentős problémává vált, hiszen több évfolyam katonái tértek vissza, ismét megemelve ezzel az órák létszámát.

---

335 Gyomlay Gyula szakjelentése a latin és görög szakosokról az 1911/1912. tanévben Budapest, 1912. május 29. MDKL 52. doboz 101/1/a. dosszié.

336 Hoffmann Frigyes jelentése a német és a magyar irodalom tanításáról az 1910/1911-es évben. Budapest, 1911. május 27. MDKL 52. doboz 101/1/a. dosszié.

337 Horváth János jelentése magyar és francia csoportok munkájáról. Budapest, 1911. május 17. MDKL 52. doboz 101/1/a. dosszié.

338 Gyomlay Gyula jelentése a görög–latin szakos növendékekről az 1915/1916-os tanév II. felében. Budapest, 1916. május 29. MDKL 52. doboz 101/2/a. dosszié.

339 Horváth János jelentése a magyar és a francia órákról az 1917/1918. tanévben Budapest, 1918. augusztus 21. MDKL 52. doboz 101/2/b. dosszié.

Felzárkózásuk és visszatérésük a polgári életbe nem ment minden konfliktus nélkül. Jelentős részük lelkesen vetette bele magát ismét a tudományos munkába, és sikeresen teljesítették alap- vagy szakvizsgáikat, de akadtak olyanok is, akik az átélt harci cselekmények miatt tanulmányaikat végül képtelenek voltak befejezni.[340]

Az új tanárok általában elődük munkásságát folytatták. Eckhardt Sándor tevékenységének kezdeti időszakában jelentéseiben is említést tett arról, hogy Horváth János tematikájára támaszkodott a féléves tanmenet kidolgozásakor.[341] A Mika örökébe lépő Madzsar folytatta mestere munkásságát: az elsőévesek a történettudomány módszertanával, a forráskritikával ismerkedtek, majd az órák nagy részén forrásolvasásra alapuló interpretálásokon keresztül vizsgáltak különböző korszakokat. Az I. évesek általában ókori vagy kora középkori egyetemes forrásokat, a II. évesek Szent István Intelmeit, törvényeit, illetve Szent László jogalkotói munkásságát olvasták eredeti nyelven, majd III. éves korukra ismét egyetemes történeti kérdésekkel foglalkoztak, a záró évben pedig már csak a szakdolgozat, illetve a doktori disszertáció befejezésére koncentráltak.[342] Huszti József[343] pedig Szabó Miklóshoz[344] és Gyomlay Gyulához[345] hasonlóan követve a Collegium klasszika-filológiai óráinak hagyományait elsősorban az alap-, illetve a szakvizsga által kijelölt ókori auktorokat dolgoztatták fel hallgatóikkal, majd ezekhez idegen nyelvű, elsősorban német kommentárokat adtak fel, amelyeket a collegisták megtalálhattak a könyvtár európai színvonalon álló klasszika-filológiai részlegében. Hoffmann a klasszikus stúdiumokhoz hasonlóan szintén az alap-, illetve szakvizsgai követelményrendszernek rendelte alá

340 Huszti József jelentése a latin és görög szakórákról az 1917/1918. tanévben Budapest, 1918 júniusa. MDKL 52. doboz 101/2/b. dosszié.

341 Főleg a magyar irodalomtörténet kapcsán támaszkodott elődjére. Lásd erről: Eckhardt Sándor jelentése a Collegium francia és magyar szakos növendékeiről az 1914/1915. tanévben. Budapest, 1915 májusa. MDKL 52. doboz 101/1/d. dosszié.

342 Madzsar Imre jelentése az I. és III. éves történelem szakos jelöltek 1912/1913. évi óráiról és tanulmányairól. Budapest, 1913. május 28. MDKL 52. doboz 101/1/b. doboz. Az 1917/1918. tanévben új módszerekkel, magyar társadalomtörténeti kérdések megvilágításával is próbálkozott az eredeti források, illetve szakirodalomi művek párhuzamos felhasználásával. Erről lásd: Madzsar Imre jelentése a történelem szakos tanulmányokról az 1917/1918. tanévben. Budapest, 1918. június 18. 52. doboz 101/2/b. dosszié.

343 Huszti József jelentés a II. évfolyam latin és görög szakos tanulmányairól Budapest, 1915. június 12. MDKL 52. doboz 101/1/d. dosszié.

344 Szabó Miklós jelentése a II–III. éves latin csoportokról és a III. éves görög csoportról. Budapest, 1913. május 28. MDKL 52. doboz 101/1/b. dosszié.

345 Gyomlay Gyula jelentése az I. és III. éves görög és latin szakos tagok collegiumi tanulmányairól Budapest, 1915. május 24. MDKL 52. doboz 101/1/d. dosszié.

féléves programját: az elsőévesek előbb novellákon keresztül ismerkedtek meg a német nyelvvel, majd ófelnémet szövegeket (Ulfilas evangéliumfordítását, Edda) olvastak, illetve a gót nyelvet tanulmányozták. A felsőbb évesek ószász és újszász szövegeket, illetve 18. századi szerzőket, többnyire Schiller drámáit olvasták. A IV. éves collegisták pedig kizárólag szakdolgozataikat készítették, illetve a szakvizsgára készültek, többnyire egyénileg.[346] Ebben a tekintetben tehát fennmaradt a kontinuitás a Collegium régi és új tanárai között, abból a szempontból viszont jelentős változás történt, hogy a tanárrá előlépett egykori collegisták jelentéseikben tanítványaikat abból a szempontból értékelték főleg, hogy mennyire rendelkeztek tudományos kvalitásokkal, illetve a vizsgákon milyen eredményeket értek el.

10. kép: A Collegium új épületének avatóünnepsége, 1911

6.5. Az Eötvös Collegium és a VKM mint felettes hatóság viszonya 1911–1918 között

Az 1911–1918 közötti időszak egyik kiemelkedő eseménye a Ménesi úti épület birtokba vétele, illetve az épület felavatásához kötődő ünnepség volt. Az 1911. október 26-i rendezvényen a politikai és a tudományos elit színe-java képviseltette magát, amely egyúttal az intézet körül kialakult várakozást, addigi működésének elismerését is jelentette.

A korabeli napi sajtó jelentős része is beszámolt a jeles eseményről (Kovácsik 2011: 211–212), amelyen a budapesti tudományegyetem és a műegyetem rektora mellett több egyetemi tanár, Zichy János VKM-miniszter és Balogh Jenő államtitkár, hivatali elődjeik, köztük Wlassics Gyula, Fontenay francia konzul,

[346] Hoffmann Frigyes jelentése a német irodalom tanításáról az 1913/1914. tanévben. Budapest, 1914. május 13. MDKL 52. doboz 101/1/c. dosszié.

az École Normale Supérieure és a párizsi egyetem követeként pedig Emil Borel is hivatalos volt az ünnepségre (Kovácsik 2011: 216).

Az avatóünnepség mellett az igazgató társadalmi helyzetének változásai mutatják a Collegium pozícióit az 1910-es évek magyar felsőoktatásában. Eötvös Loránd 1911 májusában tett javaslatot arra a minisztériumnak, hogy tüntesse ki Bartoniek Gézát az intézet szervezése és működtetése körül mutatott érdemei elismeréseként minisztériumi tanácsosi címmel. Indoklásul egyrészt megállapította, hogy 16 éve sikerrel vezette az intézetet annak ellenére is, hogy a kezdeti működési alapelvek kidolgozása, illetve a létszám előbb 40, majd 1911-re 72 főre emelése ellenére nem csökkent számottevően a tanulmányi színvonal. A Collegium valamennyi ügyét maga intézte, amely a kezdeti szakaszban ugyan kívánatos volt, de az intézet kibővítését követően igen megterhelővé vált. Másrészt rámutatott arra, hogy a minisztérium 1897-ben nevezte ki a VI. fizetési osztályba 5000 koronás fizetéssel, amelyet 1907-ben 8000 koronára emelt. Ám más főiskolai jellegű intézetek vezetői, akiket Bartoniek Géza után neveztek ki, 1905 után, amikor a Collegium is önálló költségvetési tétel lett, már részesültek 4000 koronáig terjedő juttatásban személyi pótlék formájában. A VI. fizetési osztály ráadásul az 1910-es évekre elérhetővé vált a középiskolai igazgatók számára is, így a Collegium más intézetekkel szemben méltánytalan sérelmet szenvedett el, illetve megszűnt főiskolai jellegű megkülönböztetése, amely működésének korai időszakában még megillette.[347] A curator előterjesztésére Bartoniek 1912-ben 2000 koronás miniszteri tanácsosi személyi pótlékot kapott.[348] Így az intézet elérte háború előtti működésének csúcspontját, hiszen ismételten kifejezésre jutott főiskolai jellegének elismerése, ezen kívül az új épület és az avatóünnepségen nyújtott reprezentáció nem alaptalanul keltette azt a benyomást, hogy a közoktatásügyi kormányzatnak komoly tervei vannak az intézettel. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy 1911–1918 között nyolc külföldi hallgatót delegált a VKM a Collegiumba azzal a céllal, hogy belőlük a magyar kultúra iránt elhivatott értelmiségieket neveljen az internátus (6 bosnyák, 1 török, 1 tatár).[349]

Az első világháború azonban jelentősen megváltoztatta a Collegium helyzetét. A VKM utasította Bartonieket, hogy az ellenséges állampolgárokat figyelje meg, ha pedig viselkedésükben szokatlan változásokat tapasztal, akkor azt

[347] 45/1911. Eötvös Loránd levele Zichy János VKM-miniszterhez Bartoniek Géza miniszteri tanácsossá való kinevezéséről. Budapest, 1911. május 2. MDKL 38. doboz 63. dosszié.

[348] 70080/1912. Tóth Lajos miniszteri tanácsos levele Bartoniek Géza miniszteri tanácsosi személyi pótlékáról. Budapest, 1912. május 24. MDKL 38. doboz 63. dosszié.

[349] Személyi anyagaik megtalálhatóak MDKL 34. doboz 50. dosszié – 35. doboz 52. dosszié jelzet alatt. Róluk bővebben az intézet belső életére vonatkozó fejezetben is szó esik.

haladéktalanul jelentse. Az utasítás ugyanakkor leszögezte, hogy a fennálló viszonyok ellenére nem kívánja ezeket az állampolgárokat szabadságukban korlátozni.[350] Az igazgató tájékoztatta a minisztériumot, hogy a francia állampolgárságú lektorok már korábban távoztak az intézetből, így két boszniai illetőségű hallgatón és Hugo Kleinmayren kívül nem volt külföldi személy a Collegiumban.[351] A háborús feszültség fokozódásával Eötvös már 1914 augusztusában aggodalmát fejezte ki Bartoniek számára amiatt, hogy az intézetből előbb-utóbb kaszárnya vagy más hadi célokat szolgáló létesítmény lesz.[352]

A curator félelmei nem bizonyultak alaptalannak. Az intézetnek szigorú takarékossági intézkedéseket kellett bevezetnie, amelynek eredményeként 1916-ig évi 53 000 koronát tudtak a költségvetés számára megtakarítani. Ezt lehetővé tette az a körülmény, hogy a Collegium aktív tagjainak jelentős része harci szolgálatot teljesített, ugyanakkor emiatt az 1914/1915. tanévben tíz hónapon át 32 beteg katona lábadozott az intézetben, majd az 1916/1917. tanévben az Erdély elleni 1916. augusztusi román támadás miatt 16 menekült családot, 68 fővel szállásolt el a minisztérium az intézet épületében.[353] A háború kárvallottjainak elszállásolása ugyan nem okozott különösebb fennakadást a Collegium működésében az alacsony hallgatói létszám miatt, ellátásuk azonban igencsak megterhelte az intézet költségvetését. Ezt súlyosbította a háború elhúzódása nyomán az 1917-re jelentkező közellátási problémák, amelyek az internátust sem kímélték. Az igazgató 1917 októberének közepén például azért fordult

[350] 4569/1914. eln. sz. VKM-miniszteri rendelet ellenséges államok állampolgárainak megfigyeléséről. Budapest, 1914. október 6. MDKL 50. doboz 96/2. dosszié. A Franciaországban rekedt magyar állampolgárok nem részesültek hasonló elbánásban. Még a hadüzenetváltás előtt internálták kémkedés gyanújával a német és az osztrák–magyar állampolgárokat. Ennek állít emléket Kuncz Aladár *Fekete kolostor* című regénye. A noirmontier-i erődben, illetve az Île d' Yeu-i citadellában egykori collegista társa, Laczkó Géza levelei tartották benne a lelket (Kuncz 1975: 163). Az internáltság jutott osztályrészül Weifert Lászlónak is, aki Kunczczal együtt raboskodott a Fekete kolostorban, de hamarabb szabadult, és 1917-ben Svájcba küldték egy betegszállító vonaton (MDKL 23. doboz 23. dosszié 68. csomó). Hasonló módon szabadult ki Szegő (Gyergyai) Albert és Bárczi Géza is az internáltságból, 1917-ben már Lausanne-ból írták leveleiket, ahol beiratkoztak az egyetemre. Szegő itt tanult meg kiválóan beszélni franciául, amelynek eredményeként később a Collegium tiszteletdíjas francia tanára lett (MDKL 19. doboz 19. dosszié 56. csomó).

[351] 98/1914 Bartoniek Géza felterjesztése a VKM-miniszterhez ellenséges országok alattvalóiról. Budapest, 1914. október 8. MDKL 50. doboz 96/2. dosszié.

[352] Eötvös Loránd levele Bartoniek Gézához okmányainak elküldése ügyében. Schulderbach, 1914. augusztus 9. MDKL 39. doboz 65. dosszié.

[353] 81/1918. Eötvös Loránd felterjesztése a VKM-miniszterhez 50 000 korona póthitel folyósításáért. Budapest, 1918. november 17. MOL K 636. 85. doboz, 25. tétel. 79. csomó (1920).

a minisztériumhoz, mert a Székesfővárosi Gázművek az előre kifizetett tüzelőanyag mennyiségének alig felét, egy hónapnál is kevesebb időre elegendő tüzelőanyagot szállított az intézet számára.[354] A háborús vereség nyomán megnövekedett infláció és az 1918 nyári pótszemeszter miatt azonban a Collegium költségvetése is fenntarthatatlanná vált, ezért 1918 novemberétől póthitelekkel próbálta az igazgatóság a gazdasági csődöt elkerülni, sikeresen.[355]

Az 1918. november 16-án létrejött „népköztársaság" oktatáspolitikája fennállásának rövidsége miatt lényegesen nem módosult az intézet működése. 1918 decemberében azonban tárgyalások indultak Balassa József nyelvész és Imre Sándor államtitkár vezetésével a középiskolai tanárképzés struktúrájának átalakításáról. Balassa elképzelése az volt, hogy a képzést az egyetemről leválasztva a Középiskolai Tanárképző Főiskola lássa el, mivel szerinte az egyetem bölcsészeti kara egymagában ezt a feladatot képtelen megoldani. Az intézmény tanítószemélyzetét magasan képzett, a középfokú oktatásban gyakorlott tanárokból állította volna össze. A főiskola és az egyetem bölcsészeti kara szorosan kapcsolódott volna egymáshoz, minden félév elején közösen kellett volna az intézet óráinak meghirdetéséről dönteniük annak érdekében, hogy a képzés segítse a szakismeretek elmélyítését. Míg az egyetemnek a tudományos, addig a tanárképzőnek a didaktikai és a módszertani ismeretek oktatása lett volna a feladata. Az intézet helyét a minisztérium a bölcsészeti karon jelölte ki, illetve hozzácsatolták az Eötvös Collegiumot is.[356]

Balassa jelentése a Középiskolai Tanárképző Intézet működéséről legalább két problémát felvet. Egyrészt nem nyilatkozott egyértelműen a Collegium tanulmányi autonómiájával kapcsolatosan, másrészt pedig az internátus és a főiskola egymás közötti viszonyának kérdését is homályban hagyta. Mivel a Tanárképző Intézet a Tanácsköztársaság időszakában jött létre, Balassa is ekkor nyerte kinevezést élére, ezért ezek megválaszolására a Collegium történetének következő fejezetében kerül sor.

[354] 81/1917. Bartoniek Géza levele Tóth Lajos miniszteri osztálytanácsosnak fűtőanyag-ellátással kapcsolatban. Budapest, 1917. október 18. MDKL 50. doboz 96/2. dosszié.

[355] 81/1918. Eötvös Loránd felterjesztése a VKM-miniszterhez 50.000 korona póthitel folyósításáért. Budapest, 1918. november 17. MOL K 636. 85. doboz, 25. tétel. 79. csomó (1920).

[356] 297/1918–1919. Balassa József jelentése a Középiskolai Tanítóképző Főiskola tervéről és működéséről. Budapest, 1919. augusztus 11. MOL K 636. 49. doboz, 25. tétel (1919).

6.6. A Collegium belső életének változásai 1911–1918 között

Az 1911 októberében átadott új épület az intézet belső életére is jelentős hatást gyakorolt, ugyanis a közösségi terek sokkal nagyobbak lettek. Ezzel párhuzamosan a hallgatói létszám is jelentősen megnövekedett, 1911-ben 85-re, majd 1914-ig számuk megközelítette a 100-at.[357] A Csillag utcához hasonlóan a Ménesi úton is családi rendszerben éltek a collegisták, a lakosztályok jellege azonban megváltozott. A gellérthegyi palota második és harmadik emeletén helyezkedtek el a collegisták lakosztályai, amelyek két egymásba nyíló szobából álltak: az egyik dolgozó-, a másik pedig hálószobául szolgált. A folyosók végén a seniorok részére létesítettek lakóhelyiségeket. A fiatal, nőtlen tanárok számára pedig két nagyobb szobát biztosított az intézet vezetése. Az első emeleten volt a Collegium könyvtára, a folyóiratolvasó, illetve társalgó, amely később rádióteremmé alakult át, valamint a szaktanári szobák és az óratartásra szolgáló előadótermek. A földszinten az igazgatói lakosztály és irodája, a beteg- és orvosi szoba[358] és az ebédlőhelyiség kapott helyet. A két szint között helyezkedett el a tornaterem, amelyet nagyobb ünnepségek alkalmával reprezentációs célokra is használtak. Az alagsorban a kazánház, a cselédek lakosztályai, a fürdőhelyiségek, a konyha és az élelmiszerraktár helyezkedtek el (Kovács I. 1995: 37–38).

A diákszokásokra az épületváltás nem gyakorolt jelentős hatást, csupán a helyszínei változtak meg: a gólyavizsgát rendszerint a tornateremben tartották, míg az azt követő lehúzást vagy a gólyák szobájában folytatták le, vagy bekötötték a szemüket, és levitték őket az alagsori pincehelyiségbe, ahol a tanár urak végrehajtották a szertartásos beavatási ceremóniát. A népgyűlést és a családapák gyűlését a Csillag utcától eltérően a Ménesi úton a társalgóban tartották (Bassola 1998: 59), a Géza napjához kötődő kabarét és azt követő táncmulatságot viszont rendszerint a díszteremben rendezték meg (vö. Dénesi 1995: 103–105).

Az első világháborúig az előző alkorszakhoz hasonlóan a collegisták részt vehettek belföldi, illetve külföldi tanulmányi kirándulásokon. 1913. november 1–3.

---

[357] Az 1911. szeptember 21-én tartott tanári értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/a. dosszié.

[358] Az intézet első orvosa Szinnyei József volt, őt váltotta fel Gönczy István 1927-től, aki az intézet saját neveltje volt. Gönczy magyar–német szakosként volt az intézet tagja, 1913-ban szerzett diplomát. Azelső világháborúban súlyos arcsérülést szerzett, ezért lemondott a tanári pályáról, és elvégezte az orvosi egyetemet. 1927/1928-as tiszteletdíjasok között már megtalálható mint orvos, ezt követően ő látta el 1950-ig az egészségügyi felügyeletet a Collegiumban. „Gönczién” szerepel a hallgatói nyilvántartásban, de későbbi dokumentumokban következetesen a „Gönczy" nevet használta (MDKL 6. doboz 7. dosszié 16. csomó).

között a magyar Alföld nép- és tájföldrajzi tanulmányozása céljából szervezett kirándulást Hoffmann Frigyes, amelyen részt vett 12 collegista mellett Ernst Molden német és Taurice Maillander francia lektor is.[359] Ezt követően csupán 1918. szeptember 28-án került sor újabb közösségi tanulmányútra, ekkor egy csepeli gyárat látogathattak meg az érdeklődők.[360] Az 1898-as római tanulmányutat 1911. május 29. és június 13. között újabb követte. A minisztérium mind financiálisan,[361] mind erkölcsileg támogatta ajánlólevél[362] kibocsátásával a Collegium vállalkozását. Az út szervezésekor Bartoniek megjegyezte a minisztériumnak, hogy az eseményen jutalmul, tanulmányi teljesítményük elismeréseként két III. éves mellett főleg IV. éves növendékek fognak részt venni. Az igazgató tervei szerint a római út két-három évenként megismétlődött volna, így magukkal vitték Szabó Miklóst is, hogy tapasztalatokat szerezzen a városvezetésben, tekintettel a későbbi alkalmakra.[363] A minisztérium támogatta az elképzelést, így Bartoniek már 1913 áprilisában ismét kérte, hogy a korábbi alkalmakhoz hasonlóan a VKM kérvényezzen a római osztrák–magyar követségtől ingyenes, állami és pápai gyűjtemények látogatására biztosító jegyeket.[364] A kirándulást ezúttal 11 növendék kíséretében Szabó vezette.[365] 1914 után részben a háború, részben az intézet költségvetési fegyelmének szigorítása miatt sem belföldi, sem külföldi tanulmányutak szervezésére nem

---

[359] A 12 résztvevő: Ata Refik Bey, Bruder Oszkár, Csallner Alfréd, Dudich Andor, Firbás Oszkár, Husz Béla, Kossányi Béla, Lendvay Ernő, Márton György, Nagy Balázs, Szőts Lajos, Zayzon Sándor. Hoffmann Frigyes jelentése az 1913. november 1–3. közötti kirándulásról. MDKL 36. doboz 56. dosszié.

[360] MDKL 36. doboz 56. dosszié.

[361] 6245/1911. Zichy János államtitkár levele Bartoniek Gézának. Budapest, 1911. május 20. MDKL 36. doboz 56. dosszié.

[362] *„A »Báró Eötvös József collegium« középiskolai tanárképző intézet növendékei az igazgató vezetése alatt tanulmányok céljából Olaszországba utaznak. Van szerencsém nevezetteket mindazon t. c. hatóságoknak, intézeteknek és személyeknek, akikhez tanulmányútjuk sikere érdekében fordulni fognak, jóindulatú támogatásába ajánlani*" (ugyanez franciául is). 2193/1911Zichy János államtitkár ajánló levele. Budapest, 1911. május 31. MDKL 36. doboz 56. dosszié.

[363] 50/1911. Bartoniek Géza levele a VKM-miniszterhez a római tanulmányút szervezése kapcsán. Budapest, 1911. május 6. MDKL 36. doboz 56. dosszié.

[364] 47/1913. Bartoniek Géza levele a VKM-miniszterhez a római tanulmányút kapcsán. Budapest, 1913. április. 29. MDKL 36. doboz 56. dosszié.

[365] A tanulmányúton részt vettek: Bányai Géza, Brúder Oszkár, Horváth Endre, Jákó Károly, Jánossy István, Kántor Lajos, Kardos Lajos, Kossányi Béla, Lukcsics Imre, Mészáros (Weissberger) Ede, Németh Gyula.
61/1913. Bartoniek Géza kérvénye a VKM-miniszterhez a határátlépés tilalmának felfüggesztésére a Collegium tagjainak részére. Budapest, 1913. június 6. MDKL 36. doboz 56. dosszié.

nyílt lehetőség. Utóbbi 1898-ig visszanyúló hagyományai úgy tűnik 1918 után sem éledtek újjá, hiszen az intézet későbbi, 1950-ig terjedő történetében nincs arra vonatkozóan adat, hogy a collegistáknak lehetősége lett volna a vezetőség által szervezett külföldi tanulmányúton részt venni.

Az előző alkorszakhoz hasonlóan, az 1911–1918 közötti időszakban is színesítette az alapítványi ösztöndíjasok jelenléte az intézet képzési rendszerét. A csornai premontrei rend tagjai egy évtizedes átmeneti periódus után tértek vissza ismét a Collegiumba. 1912-ben három, Fribourgban végzett teológus érkezett a Ménesi útra: Kónya Lajos, Ladányi Emil, Ujhelyi József (vö. Kovács A. 1995: 51–52).[366] Habár mindkét részről kölcsönös volt a kapcsolatok újbóli felvétele felett érzett öröm,[367] a kezdeti lépéseket beárnyékolta az, hogy Kónya Lajost kizárták a rendből, így a Collegiumot is el kellett hagynia. A prépost ugyanis értesítést kapott Fribourgból, amely szerint Kónya egy magyar lánnyal bizalmas kapcsolatba került.[368] A rend és az intézet vezetősége között igen szívélyes viszony alakult ki, Burány megelégedéssel nyugtázta, hogy a szerzetes testvérek tanulmányi eredményei kiválóak, beszámolóik szerint kifejezetten szívélyes kapcsolatot ápoltak a collegistákkal, tehát elődeiktől eltérően nem zárkóztak teljesen el az intézet többi tagjától.[369] Ennek köszönhetően a premontreiek száma háromról ötre emelkedett, Breznyánszky Aurél és Szerecz Imre csatlakoztak kanonok társaikhoz.[370] A következő tanév végén rossz egészségi állapotuk miatt távozott Gulyás János Gergely és Ladányi Emil, helyükre Jancsó Tihamér Ferenc és Gárdonyi Lajos Gáspár érkezett.[371] Utóbbi azonban 1915 májusában távozott hivatásérzete hiánya miatt mind a rendből, mind az intézetből,[372] Szerecz, Breznyánszky és Ujhelyi pedig befejezték tanulmá-

---

[366] 53/1912. Burány Gergely prépost levele Bartoniek Gézának. Csorna, 1912. május 24. MDKL 36. doboz 54/a/2. dosszié.

[367] Ezt Eötvös Loránd kifejezésre is juttatta, amikor curatorként engedélyezte a rendtagok belépését az intézetbe. 49/1912. Eötvös Loránd levele Burány Gergely csornai prépostnak. Budapest, 1912. június 15. MDKL 36. doboz 54/a/2. dosszié.

[368] Burány Gergely prépost levele Eötvös Lorándhoz Kónya Lajos Vilmos kizárásával kapcsolatosan. Csorna, 1912. május 26. MDKL 36. doboz 54/a/2. dosszié.

[369] Burány Gergely prépost levele Bartoniek Gézának. Csorna, 1912. december 23. MDKL 36. doboz 54/a/2. dosszié.

[370] 57/1913. Eötvös Loránd levele Burány Gergely prépostnak. Budapest 1913. május hó. MDKL 36. doboz 54/a/2. dosszié.

[371] 44/1914. Burány Gergely prépost levele Eötvös Lorándhoz Gulyás János és Ladányi Emil ügyében. Csorna, 1914. május 20. MDKL 36. doboz 54/a/2. dosszié.

[372] Burány Gergely prépost részvéttávirata Bartoniek Géza részére. Csorna, 1915. május 6. MDKL 36. doboz 54/a/2. dosszié.

nyaikat, helyükre Kőmíves Nándor Kolozs és Kovács István Rezső lépett.[373] Kovács Gárdonyihoz hasonlóan kilépett a rendből, így az intézetből is távozott. A csornaiak száma így kettőre fogyatkozott.[374] Janzsó 1917 májusában fejezte be tanulmányait, az 1917/1918. tanévre pedig Kőmíves Nándor maradt, aki az utolsó premontrei rendi alapítványi ösztöndíjas a Collegium történetében.[375] Burány 1918 áprilisában köszönetét fejezte ki az intézet vezetésének, hogy számos rendtagot (26-ot) kiváló képzésben részesített a Collegium.[376] Bár az alapítványi helyek felszámolásáról nem esett szó, a forradalmakat követően nem merült fel ismét kanonokok elhelyezése az intézetben. A kapcsolat ennek ellenére nem szakadt meg teljesen, hiszen a végzett tagok közül sokan magas pozícióba emelkedtek a renden belül (Kovács A. 1995: 53). Eötvös maga is köszönetet mondott a prépostnak az intézet anyagi támogatásáért, hiszen az alapítványi díjakon felül Burány rendszerint 200 koronát juttatott a Collegiumnak, amelyből új felszerelési tárgyak mellett Eötvös József képét is megvásárolhatták, amelyre Janzsó hívta fel a curator figyelmét.[377]

A nagyszebeni görögkeleti püspökség ösztöndíját Crisian Ascanius távozását követően Tampanariu János kapta meg 1912-ben.[378] Helyét 1918-ban Carpinsianu Silvius és Jacob Mihály foglalták el.[379] A világháború lezárulása, illetve ezzel párhuzamosan a magyar–román viszony kiéleződése miatt azonban mindketten legkésőbb 1919 januárjában távoztak az intézetből.[380] A Naszód-vidéki ösztöndíjalapnak Bartoniek maga ajánlott támogatandó szegény sorsú román fiatalokat 1913-ban, Pop Miklós, illetve Popa Ágoston személyében.

[373] 19/1915. Burány Gergely prépost levele Eövös Lorándhoz Kőmíves Nándor és Kovács István felvételi kérvényéről. Csorna, 1915. április 10. MDKL 36. doboz 54/a/2. dosszié.

[374] 35/1916 Burány Gergely prépost levele Eötvös Lorándhoz Kovács István távozásáról. Csorna, 1916. április 19. MDKL 36. doboz 54/a/2. dosszié.

[375] 34/1917. Burány Gergely prépost levele Eötvös Lorándhoz Janzsó Ferenc tanulmányainak befejezéséről. Csorna, 1917. május 12. MDKL 36. doboz 54/a/2. dosszié.

[376] 28/1918. Burány Gergely prépost levele Eötvös Lorándhoz az alapítványi helyek fenntartásáról. Csorna, 1918. április 18. MDKL 36. doboz 54/a/2. dosszié.

[377] 40/1918. Eötvös Loránd köszönetnyilvánító levele Burány Gergely préposthoz. Budapest, 1918. május hó. MDKL 36. doboz 54/a/2. dosszié.

[378] 70/1912. Bartoniek Géza levele a nagyszebeni érsek részére Tampanariu János felvételéről. Budapest, 1912. augusztus 12. MDKL 36. doboz 54/e dosszié.

[379] 61/1918. Bartoniek Géza levele a nagyszebeni érseknek Carpinsianu Silvius és Jacob Mihály felvételéről. Budapest, 1918. augusztus 2. MDKL 36. doboz 54/e dosszié.

[380] Legalábbis erre utal, hogy Carpinsianu 1919. január 18-án hagyta el az intézetet. Jacob esetében erre vonatkozóan nincs adat, de aligha maradt a Collegiumban a feszült politikai helyzet miatt (MDKL 3. doboz 3. dosszié 8. csomó).

Előbbi egy görögkatolikus lelkész, utóbbi pedig egy Torda-Aranyos vármegyei szegény törpebirtokos fia volt.[381] Az ösztöndíjalap elnöke azonban mindkettőjük támogatását elhárította, helyettük Tiganatea Demetert ajánlották felvételre az intézetbe, akinek 1000 koronás támogatást szavaztak meg, arra vonatkozóan azonban nincs adat, hogy ösztöndíjának időtartamát kitöltötte-e. Annyi bizonyos, hogy az 1914/1915. tanév tanári jelentéseiben már nem szerepelt a hallgatók között (vö. Kovács A. 1995: 55).[382] A Gozsdu-alapítvány ösztöndíjára 1913-ban Ardeleanu Vichentiust, egy végszentmihályi születésű román ifjút vett fel az intézet,[383] akinek pályafutása 1917-ig követhető nyomon a tanulmányi jelentések alapján, ekkor vélhetően befejezte az egyetemet, és elhagyta az intézetet. Személye azért érdekes, mert a Gozsdu-alapítvány addig főleg az erdélyi és az aradi egyházkerületből érkező görögkeleti hallgatókat támogatta, Ardeleanu viszont délvidékiként a karánsebesi görögkeleti egyházmegyéhez tartozott (vö. Kovács A. 1995: 56).[384] 1919 után Románia világháborús szerepe, illetve a Monarchia felbomlása miatt nem lehetett szó arról, hogy ismét román nemzetiségű fiatalok kerüljenek ösztöndíjjal a Collegiumba, 1950-ig a külföldi ösztöndíjasok között sem található román nemzetiségű hallgató.

A Collegium helyzetének 1911-es megváltozásával nem csupán az ország nemzetiségei közül kaphattak ösztöndíjat alapítványok útján, hanem külföldi államok szülöttei is, abból a célból, hogy magyarbarát értelmiségivé képezzék őket. Így Zichy János VKM-miniszter egy állami ösztöndíjat létesített török, két ösztöndíjat pedig bosnyák nemzetiségű hallgatóknak (Nagy 1995: 84). Az első török ösztöndíjas Ata Refik volt, aki a konstantinápolyi Ottomán Birodalmi Líceumot végezte el. A Collegiumban matematika és fizika szaktárgyakat hallgatott, bár megfordult Hoffmann Frigyes német nyelvi óráin is, ahol főleg beszédhibájával és kedvetlenségével hívta fel magára a figyelmet.

---

381 MDKL 30. doboz 42. dosszié 40. csomó. Bartoniek 55/1913. sz. átiratában ígérte meg az ösztöndíjalapot igazgató tanácsnak, hogy ha olyan román ajkú fiatalok jelentkeznek a Collegiumba, akik érdemesek a támogatásra, akkor jelezni fogja számukra. 67/1913. Bartoniek Géza levele a Naszód-vidéki alapítvány igazgató választmányához. Budapest, 1913. június 28. MDKL 36. doboz 54/c. dosszié.

382 664/1913. A Naszód-vidéki alapítvány igazgatói választmányának levele Bartoniek Gézához Tiganatea Demeter felvétele ügyében. Naszód, 1913. szeptember 15. MDKL 36. doboz 54/c. dosszié.

383 85/1913. Bartoniek Géza levele Bogoevici Ghenadie esperes plébánosnak, a Gozsdu-alapítvány ügyvezető titkárának Ardeleanu Vichentius felvétele ügyében. Budapest, 1913. szeptember 6. MDKL 36. doboz 54/d. dosszié.

384 5987/1913. A Gozsdu-alapítvány intézőbizottságának levele Bartoniek Gézához Ardeleanu Vichentius felvétele ügyében. Budapest, 1913. szeptember 8. MDKL 36. doboz 54/d. dosszié.

Utóbbi annak volt betudható Hoffmann szerint, hogy az 1913-as első balkáni háborúban a Török Birodalom jelentős területi veszteségeket szenvedett.[385] 1913-ban el kellett hagynia a magyar fővárost egészségügyi okok miatt, az első világháborúban halt hősi halált 1915-ben.[386] Refikkel egy időben nyert elhelyezést Bugarszky Dusán és Mujagic Sulejman. Mivel előbbi filozófiai, utóbbi pedig jogi stúdiumokat folytatott, nem tekintették őket a török hallgatóval ellentétben az intézet teljes jogú tagjának, vendégként kezelték mindkettőjüket. Bartoniek egy 1911. szeptemberi tanári értekezleten ki is fejtette, hogy ellenzi olyan hallgatók delegálását a Collegiumba, akik nem iratkoznak be a budapesti egyetemre, vagy nem a középiskolai tanárságra készülnek.[387] Utóbbi ráadásul a Julián Egyesület elnökének jelentése szerint 1912-ben a *Zeman* című horvát irányultságú boszniai muzulmán lapban cikket jelentetett meg budapesti élményeiről, amelyre a Műegyetemen tanuló horvát ifjak inspirálhatták, akikkel rendszeres kapcsolatban állt. A *Magyar barbarizmus* című írás megjelentését követően nem tért vissza a Ménesi útra (vö. Nagy 1995: 84).[388] 1915–1917 között Dzuda Omer, Hamzic Haszán, Muftic Omer és Sikiric Sacir is az intézet növendékei voltak, utóbbi esetében Bartoniek maga kérte a Julián Egyesület elnökét tanulmányainak finanszírozására 1916 februárjában, mivel eredetileg vendégnek vették fel, miután Mujagic már egyszer visszaélt a Collegium vendégszeretetével, de alapvizsgái kitűnőek lettek, és magyarul is megtanult, így az intézet rendes fizetős tagjainak sorába emelkedhetett.[389] Az előző időszakkal ellentétben még a háború alatt sem fordult elő olyan típusú nemzetiségi ellentét sem az alapítványi, sem a külföldi ösztöndíjasok között, amely miatt az intézettől el kellett volna tanácsolni hallgatókat.

A világháború alapvetően megváltoztatta az intézet belső viszonyait, hiszen a növendékek jelentős részének katonai szolgálatot kellett teljesítenie. Az igazgatóság a frontról is próbált információkat szerezni a collegistákról személyes levelezések vagy a katonai hatóságok útján. Így értesültek helytállásukról,

[385] Hoffmann Frigyes jelentése a német szakvezetésről az 1912/1913. tanévben. Budapest, 1913. május 28. MDKL 52. doboz 101/1/b. dosszié.

[386] MDKL 34. doboz 50. dosszié.

[387] Az 1911. szeptember 21-én tartott tanári értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/a. dosszié.

[388] 1016/1912. Julian Egyesület elnökének levele Bartoniek Gézának Sulejman Mujagic a Zeman lapban megjelent cikkéről. Budapest, 1912. március 26. (A cikket fordításban küldte el az elnök Bartoniek részére.) MDKL 34. doboz 51. dosszié.

[389] 32/1916. Bartoniek Géza levele a Julián Egyesülethez Sikiric Sacir tanulmányainak finanszírozása ügyében. Budapest, 1916. június 30. MDKL 35. doboz 52. dosszié.

kitüntetéseikről vagy a hősi halottakról. 1916 novemberének végén, miként korábban Erzsébet királynő,[390] úgy az uralkodó, Ferenc József elhunytakor is megemlékezést tartottak. Noha erre minisztériumi utasítás kötelezte a vezetőséget, Bartoniek meggyőződéséből fakadóan cselekedett, hiszen támogatta a Habsburg-dinasztiát,[391] ezen sem a háború, sem fia elvesztése nem változtatott.

A Hivatalos Közlöny 1918. február 1-jei száma tartalmazta azt a miniszteri rendeletet, amely lehetővé tette a hadba vonult főiskolai hallgatóknak, hogy 1918 márciusa és májusa között szabadságot kapjanak, illetve a nyáron pótszemeszterrel folytassák, esetleg befejezzék tanulmányaikat. Eötvös Loránd jelentése szerint a Collegium 110 növendéke közül 78 tartózkodott ekkor a harctereken.[392] A visszatérők többsége nagy kedvvel vetette bele magát a munkába, amelynek fő célja az alapvizsgák, illetve szakvizsgák sikeres teljesítése volt. Horváth János elemezte jelentésében lélektani szempontból a katonaviselt collegistákat: *„Aki harctérről jött, általában egészségesebb állapotban van, mint aki fogságból tért vissza (bár az utóbbi változatot csak Farkas képviseli). A harctéren tépelődésre alig jutott idő, ott még pihenéskor is cselekvő közegben éltek."*[393] A tanulmányokat azonban hamarosan súlyosan hátráltatták a bizonytalan közállapotok és a közélelmezés drasztikus leromlása. Bár a polgári demokratikus átalakulást az intézet hallgatóinak túlnyomó többsége támogatta, a Tanácsköztársaság kikiáltása erősen megosztotta a collegistákat (Féja 1965: 20–21; Kosáry 1989: 27). Az élelmiszer-ellátás drasztikusan leromlott, 1919 első harmadára a collegisták gyakorlatilag éheztek Győry Dezső visszaemlékezése szerint. A „B.G. úr-féle" zöldségekből álló erőlevest is egyre inkább az aszaltszilva-kompót váltotta fel, amelyből igen kis adagokat kaptak, mindössze hét darabot fejenként (Győry 1960: 89; Kosáry 1989: 26). A collegisták emiatt az órák látogatása helyett a Fehérvári úton és a Keleti pályaudvarnál álltak sorba hadilekvárért, illetve kenyérért, kiegészítve ezzel a szegényes étrendjüket (Győry 1960: 90).

---

390 Erzsébet királynéra 1898. szeptember 15-i tanévnyitó ünnepségen és tanári értekezleten emlékeztek meg, Bartoniek maga méltatta személyét. Az 1895. szeptember 15-i tanévnyitó és tanári értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/a. dosszié.

391 15370/1916. eln. sz. VKM miniszteri rendelet Ferenc József elhunyta alkalmából tett intézkedésekről. Budapest, 1916. november 22. MDKL 50. doboz 96/2. dosszié.

392 11/1918. Eötvös Loránd curator jelentése a VKM-miniszterhez a Collegium tagjairól. Budapest, 1918. február 2. MDKL 51. doboz 97/1. dosszié.

393 Horváth János jelentése a magyar irodalomtörténeti órákról az 1917/1918. tanévben. Budapest, 1918. június 18. MDKL 52. doboz. 101/2/b. dosszié.

11. kép: Katonaviselt collegisták az első világháború időszakában

A visszatérő collegisták a fegyelem újbóli megszilárdítása végett memorandumot intéztek az igazgatóságához. A javaslat preambuluma leszögezi, hogy a teljesítmény csökkenése és a rendezetlen viszonyok főleg az ifjúság hibájából eredeztethetők, de ezek felszámolásához kötelességüknek érezték olyan javaslatok megfogalmazását, amelyeket az igazgató megfontolhat. Ezek közül kiemelkednek a cselédséggel kapcsolatosan tett észrevételek: egyrészt kifogásolták, hogy fecsegéseikkel megzavarják a Collegium hagyományos csendjét, másrészt mivel a collegistáknak kellett gyakran portaszolgálatot teljesíteniük, így be kellett engedniük az épületbe a kimaradt cselédeket, amely bizalmas kapcsolatok kialakulását eredményezhette. Arra kérték Bartonieket, hogy fegyelmezze meg a kiszolgálói személyzetet, a portaszolgálatot pedig a személyzet végezze. Ehhez hasonló észrevétel az, hogy a személyzet a munkáját, így a takarítást, is felületesen végezte el, ezért a különböző közös használatú helyiségek piszkosak voltak, vagy még az egyre szegényesebb ételekbe is gyakran kerültek svábbogarak. Ellenőrzésük segítésére a collegisták háznaggyá választották Rózsás Józsefet,[394] kérték, hogy e tisztségében erősítse meg az igazgatóság. Arra azonban nincs adat, hogy a megerősítés valóban megtörtént volna. A memorandum készítői javasolták továbbá a fürdőhelyiségek és a tornaterem felújítását, a telefon megjavítását, illetve a telefonszolgálat pontosabb

[394] Rózsás 1914–1919 között volt történelem–földrajz szakos hallgató. A háború alatt megrokkant, 1919. október 8-i levelében kérte az igazgatót, hogy hadd kerülhessen egyedül egy szobába, mivel okleveles tiszti tanári képzésre a hadügyminisztérium a Ludovika Akadémiára rendelte, így nem akarja a többiek munkatempóját hátráltatni. Ezt a kérést az igazgatóság vélhetően elutasította. Ennek ellenére folytatni akarta az egyetemi tanulmányait, de valószínűleg nem fejezte be azokat, mivel még abban az évben távozott az intézetből (MDKL 17. doboz 17. dosszié 50. csomó).

ellátását, az étkeztetés megjavítását, a korábbi időszakhoz hasonlóan ingyenes színházjegyek biztosítását a collegisták számára, valamint a könyvtári rend helyreállítását.[395]

A memorandum egyrészt rávilágít a collegisták autonóm jellegére, amely a kezdetektől meglévő diák önkormányzatiságból fakadt (ennek egyes elemeit az 5.6. alfejezetben ismertettem), másrészt a Collegium igen nehéz helyzetére. A javaslatok közül Bartoniek a fegyelem helyreállítását alighanem messzemenően pártolta, hiszen maga is a komoly, elmélyült munka híve volt. Azokkal a kezdeményezésekkel szemben viszont tehetetlen maradt, amelyek további forrásokat követeltek volna, hiszen a költségvetési szigor és a forradalmak a Collegium történetének egyik legnehezebb időszakát eredményezték az 1920-as években.

[395] 98/1918. Memorandum a Collegium igazgatójához a fegyelem megszilárdítása érdekében. Budapest, 1918. decembere. MDKL 51. doboz 98/2. dosszié. A memorandum szövegét közli továbbá: Kósa 1995: 187–188.

7. Az Eötvös Collegium története 1919–1927 között

7.1. Az 1919–1927 között felvettek és elutasítottak területi és felekezeti megoszlása

A Bartoniek-éra utolsó időszakában összesen 481, évente átlagosan 60 fő nyújtotta be jelentkezését a Collegiumba. Közülük 247 személy vált tagjává az intézetnek, míg 234 fő pályázatát elutasították. Az elutasítottak közül 17 főnek mindössze a neve ismert, személyi anyaguk nem maradt fönn, tehát az elemzés a fennmaradt 217 jelentkezőre vonatkozik. A pályázók számának növekedése az előző időszakhoz képest szembetűnő, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy 1919 májusa és 1920 januárja között a kaotikus közállapotok miatt lényegében szünetelt az egyetemi oktatás (vö. Bassola 1998: 50).

Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés nyomán az ország területében bekövetkezett változások, mint a 7.1.–7.3. alfejezetekben látható lesz, a Collegium rekrutációjára is erőteljesen rányomták hatásukat. A felvettek 42%-a született a Duna–Tisza közében vagy a Dunántúlon (23%, illetve 29%). Ez az adat pontosan megegyezik az előző alkorszak hasonló eredményével. A Duna–Tisza köziek között a főváros részesedése 43%, ez erőteljes csökkenést mutat az 1911–1918 közötti adatokhoz képest.[396] Ennek vélhetően az egyik oka az, hogy a nyugati országrészekből az 1919–1920 közötti időszakban is zavartalanul jelentkezhettek a hallgatók az intézetbe, hiszen ezeket a területeket nem érintette az utódállamok intervenciója, Pécset és Sopront, valamint környéküket leszámítva. A másik pedig az előző korszakban is megfigyelt jelenség, nevezetesen a collegisták jelentős részben érkeztek az urbanizáltabb, nyugati területekről. A megszállt, illetve elszakított országrészekből érkezők aránya erőteljesen csökkent, a Felvidéken a felvettek 12%-a, Erdélyben pedig 10%-a született. A Tiszántúlon a collegisták 11%-a, míg a Délvidéken 4%-a látta meg a napvilágot.[397] Ugyancsak a területi változásokkal, illetve az utódállamok

---

[396] A főváros és agglomerációja tömörítette 1920-ban a lakosság 15,17%-át (*Az 1930. évi népszámlálás* 1941: 2). Az összes egyetemi hallgató 67,6%-a látogatott fővárosi felsőoktatási intézeteket az 1923/1924. tanévben (Asztalos 1924: 270). Tehát ehhez mérten a fővárosiak aránya alulreprezentált volt az intézetben.

[397] Az alkorszakban felvételizők 11%-ról nincs adat arra vonatkozóan, hol születtek. A felvettek és az elutasítottak területi és megyei besorolására vonatkozó adatokat lásd a 7. táblázatban.

represszív kisebbségpolitikájával magyarázható, hogy a felvettek 63%-a született a trianoni országhatárok között, mindössze 27%-uk pedig azon kívül.[398]

A felvettek és az elutasítottak területi megoszlása (%)					
Felvettek					
Tájegységek szerinti megoszlás			**Vármegyék szerinti megoszlás**		
Megnevezés	**Collegium**	**Országos**	**Megnevezés**	**Collegium**	**Országos**
Dalmácia	0	0	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	15	25,9
Délvidék	4	0	Vas	8	3,3
Dunántúl	29	27,5	Sopron	5	2
Duna–Tisza köze	23	56,7	Zala	4	4,3
Erdély	10	0	Tolna	4	3,3
Felvidék	12	0	Hajdú	4	3,3
Tiszántúl	11	15,6	Jász-Nagykun-Szolnok	3	4,8
Nincs adat	11	0	Békés	3	3,8
Elutasítottak					
Tájegységek szerinti megoszlás			**Vármegyék szerinti megoszlás**		
Megnevezés	**Collegium**	**Országos**	**Megnevezés**	**Collegium**	**Országos**
Dalmácia	0	0	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	22	25,9
Délvidék	1	0	Zala	6	4,3
Dunántúl	25	27,5	Jász-Nagykun-Szolnok	6	4,8
Duna–Tisza köze	40	56,7	Heves	6	3,7
Erdély	3	0	Csongrád	5	1,7
Felvidék	11	0	Borsod	5	3,2
Tiszántúl	16	15,6	Hajdú	4	3,3
Nincs adat	8	0	Baranya	4	2,9

7. táblázat. A felvettek és az elutasítottak területi és megyei megoszlása egybevetve az országos népességi adatokkal[399]

[398] A felvettek 10%-ról nincs adat arra vonatkozóan, hogy mely országrészhez tartozó településen születtek. Asztalos József kimutatásai szerint az 1923/1924. tanévben a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karán hallgatók szülei 81%-ban magyarországi lakhellyel bírtak, Romániában 0,85%-uk, Jugoszláviában 2,39%-uk, Csehszlovákiában 7,17%-uk, míg Ausztriában 0,32%-uk bírt bejelentett lakcímmel (Asztalos 1924: 272).

[399] A lakosság 1920-as területi eloszlására vonatkozó adatokat közli: *Az 1930. évi népszámlálás* 1941: 2.

A vármegyei bontás[400] is megerősíti a felvettek területi megoszlására vonatkozó megállapításokat. A dobogó legfelső fokán Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye található 15%-kal (a főváros részesedése 63%-os, ez az adat ugyancsak csökkenést mutat az előző időszakhoz képest),[401] a további helyeken ugyancsak nyugati vármegyék találhatók: Vas (8%), Sopron (5%), a negyedik helyen hármas megosztással bukkan fel Zala és Tolna mellett egy keleti vármegye, Hajdú 4%-kal.[402] A születési helyek közigazgatási besorolása tekintetében megállapítható, hogy a felvettek 57%-a született törvényhatósági vagy megyei jogú városokban (28%, illetve 29%, előbbiek között 100%-nak véve a törvényhatósági városokat a főváros részesdése 35%). Tehát az előző időszakhoz képest valamelyest nőtt a városi településről származó sikeres pályázók száma. Ez illeszkedik a világháború utáni megváltozott társadalmi kondíciókhoz, hiszen a populáció egyharmada volt városlakó (Gyáni 2006: 207–208). Ezzel szemben a felvettek valamivel több mint egyharmada, 32%-a született 5000 lélekszám alatti kisközségben, illetve 5–10 000 fős lakossággal rendelkező nagyközségben (25%, illetve 7%). Arányuk valamivel alacsonyabb az előző időszak hasonló adataihoz képest, amely aláhúzza a collegistákkal kapcsolatos urbanizációs megállapítást.[403] Az előző időszakhoz képest ugyanakkor kiegyenlítettebb lett a mobilisak és az immobilisak aránya a felvettek között (43, illetve 41%), bár 16%-ról nincs adat ebben a tekintetben, de vélhetően ezt ugyancsak a világháború és az azt követő gazdasági visszaesés magyarázza.

Az elutasítottakkal kapcsolatban megállapítható, hogy közel kétharmaduk, 65%-uk született a Duna–Tisza közén (40%) vagy a Dunántúlon (25%). 16%-uk a Tiszántúlon, míg 11%-uk a Felvidéken (7%), Erdélyben (3%), illetve

[400] A közigazgatás tekintetében az 1929. XXX. törvény által kijelölt új közigazgatást vettem alapul mind a vármegyék, mind a településtípusok esetében.

[401] Az 1920. évi népszámlálási adatok szerint Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében és a fővárosban élt a lakosság 25, 97%-a (*Az 1930.évi népszámlálás* 1941: 2).

[402] Az 1919–1944 között felvettek születési hely szerinti teljes eloszlásáról készített térképet lásd a Függelék 7. ábráján. A vizsgált időszakban Túróc, Esztergom, Szilágy, Torda-Aranyos, Nagy-Küküllő, Fogaras, Varasd, Belovár-Kőrös,Verőce, Modrus-Fiume és Lika-Krabava vármegyékből nem nyert felvételt collegista az intézetbe. Az 1920-as adatok szerint Vas vármegyében a népesség 3,34%-a, Sopronban 2,08%-a, Zalában 4,33%-a, Tolnában 3,30%-a, míg Hajdúban 3,38%-a élt (*Az 1930. évi népszámlálás* 1941: 2).

[403] Az 1920. évi népszámlálási adatok szerint a lakosság 19,22%-a lakott törvényhatósági jogú városokban (*Az 1930. évi népszámlálás* 1941: 2). Ugyanakkor Asztalos József kimutatásai szerint az 1926/1927. tanévben a hallgatók 45,5%-a nem urbanizált településen, a vármegyék területén, falvakban élt, 30,8%-uk volt fővárosi lakos, összesen 44,6%-uk lakott törvényhatósági jogú városban (Asztalos 1927a: 1030). Tehát a Collegium az egyetemi hallgatókét meghaladó arányban válogatta tagjait a városi lakosság köréből.

a Délvidéken (1%) látta meg a napvilágot.[404] Az elcsatolt területek alacsony aránya a sikertelenül pályázók között azzal magyarázható, hogy már az 1920-as évek elején az a felvételi gyakorlat alakult ki, hogy legalább öt helyet tartottak fenn a határon túli jelentkezők számára.[405] Így jelentkezésüket csak különleges indokok esetén utasították vissza. A vármegyék bontásában az látható, hogy a felvetteknél is nagyobb arányban jelentkeztek a sikertelen pályázók Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéből (22%, 100%-nak véve a kategóriát, a főváros részesedése 60%).[406] A dobogó második helyére szorult az elutasítottak között rendre jól szereplő Zala (4%),[407] Jász-Nagykun-Szolnok (3%) és Heves (1%) vármegyék 6-6%-kal, míg legalsó fokára 5-5%-kal Csongrád (1%) és Borsod (2%). A rangsor további részeiben is főleg a keleti, illetve a déli országrész képviselteti magát 4-4%-kal Hajdú (4%), Békés (3%), Baranya (1%), illetve Fejér (1%) vármegyékkel.[408]

Az elutasítottak a felvettekhez hasonló arányban érkeztek urbanizált jellegű, törvényhatósági (28%, a főváros részesedése 100%-nak véve a kategóriát 43%), illetve rendezett tanácsú (28%) városokból. Ugyanakkor az 5000 fő alatti kisközségek (30%) és az 5–10 000 lélekszámmal rendelkező nagyközségek (6%) aránya valamivel nagyobb, 36% (a felvettek esetében ez az arány csak 32%-os).[409] A sikertelen és a sikeres pályázók közötti arányok kiegyenlítődése ebben a kategóriában azt feltételezi, hogy az intézet azokból a társadalmi csoportokból válogatta tagjait, akik városi, esetleg kisebb településen éltek, vagy képesnek mutatkoztak az egyetemi tanulmányok finanszírozásával a diploma megszerzése révén társadalmi pozícióikat megőrizni, vagy be kívántak kerülni a középosztályba, de törekvésük sikertelennek mutatkozott (Gyáni 2006: 280). A két csoport között a mobilitás tekintetében egy igen lényeges különbség mutatkozik, ugyanis amíg a felvetteknél a mobilis és a helyben élő, maradó hallgatók között a korábbi alkorszaktól eltérően kiegyenlítődtek az arányok, addig az elutasítottak között továbbra is az utóbbiak voltak abszolút

[404] Az alkorszakban elutasítottak 8%-ról nincs adat arra vonatkozóan, hol születtek. A felvettek és az elutasítottak területi és megyei besorolására vonatkozó adatokat lásd a 7. táblázatban.

[405] 89/1921. Bartoniek Géza jelentése a VKM-miniszter részére a felvétel ügyében. Budapest, 1921. július 15. MOL K592. 172. csomó 18. tétel (1921).

[406] A felvettek között a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéből érkezők aránya 15% volt.

[407] Zárójelben tüntetem fel a felvettek hasolnó adatait az összehasonlítás megkönnyítése végett.

[408] Az 1919–1944 közötti elutasított hallgatók születési helyének megyei eloszlásáról készített térképet lásd a Függelék 8. ábráján. A vizsgált időszakban Árva, Liptó, Túróc, Ugocsa, Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód, Csík, Kisküküllő, Nagyküküllő, Szeben, Fogaras, Szerém, Pozsega, Belovár-Kőrös, Lika-Kravaba vármegyékből nem érkezett elutasított hallgató.

[409] Az elutasítottak 8%-ról nincs adat abben a tekintetben, hogy milyen volt születési helyük közigazgatási besorolása.

többségben (56%), a születési helyüktől eltérő településen mindössze 23%-uk maturált.[410]

A felvettek abszolút többsége, 53%-a (63,5%)[411] tartozott a római katolikus felekezethez. Ez az előző alkorszakhoz képest jelentős növekedés, de így is elmarad társadalmi, illetve egyetemi arányaiktól, alulreprezentáltságuk így hagyományosnak mondható a Collegiumban (vö. Gyáni 2006: 216). Az a tendencia is folytatódott a vizsgált időszakban, hogy a protestáns felekezetek együttesen sem haladták meg a legnagyobb vallási közösséghez tartozó collegisták számát (reformátusok 19% [15,32%], evangélikusok 12% [9,73%]). A kisebb felekezetek közül egyedül a görögkatolikusok képviseltették magukat, a felvettek 1%-át (0,79%) adták. A görögkeletiek (0,23%) és az unitáriusok (0,55%) teljesen eltűntek a collegisták közül, az izraeliták (9,65%) közül pedig mindössze 1 fő akadt a sikeresen pályázó hallgatók között, amely alighanem a Numerus Clausus hatásának tudható be.[412] Az 1920. XXV. törvénycikk szelleméhez és előírásaihoz ugyanis a vidéki egyetemekkel szemben inkább a fővárosban ragaszkodtak (Gyáni 2006: 278).[413]

---

[410] Az elutasítottak 21%-ról nem áll rendelkezésre az érettségi helyével kapcsolatosan adat.

[411] Zárójelben Asztalos József adatait közlöm a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karán hallgatók felekezeti megoszlásáról az 1926/1927. tanévben (Asztalos 1927a: 1020–1021).

[412] Erre utal Fischel (Fejtő) Ferenc is *Budapesttől Párizsig* című önéletírásában, aki szintén felvételizett az intézetbe 1929-ben, de a Numerus Clausus előírásai miatt az igazgatónak el kellett utasítania jelentkezését (MDKL 25. doboz 31. dosszié 13. csomó). *„Elvben semmi sem akadályozhatta volna felvételemet az elitintézménybe, hiszen sikeresen szerepeltem az országos tanulmányi versenyen. Kollégiumi jelentkezésemkor azonban az igazgató azt mondta, sajnálja, de számot kell vetnie a »nem keresztény« diákok felvételét korlátozó numerus clausus törvénnyel. Tanácsolta keresztelkedjem ki, »ha csak a forma kedvéért is«*” (Fejtő 1990: 75).

[413] A felvett hallgatók 15%-ról nincs felekezeti hovatartozás megállapítását lehetővé tevő adat. A felvettek és az elutasítottak felekezeti besorolására vonatkozó adatokat lásd a 8. táblázatban.

A felvettek és az elutasítottak felekezeti megoszlása (%)				
Felekezetek	**Felvettek**	**Elutasítottak**	**Pázmány Péter Tud. Egy. Bölcsészeti Karának adatai**	**Országos adatok**
Római katolikus	53	66	63,5	62,9
Görögkatolikus	1	0	0,7	2,2
Görögkeleti (ortodox)	0	0	0,2	0,6
Református	19	18	15,3	21
Evangélikus	12	9	9,7	6,2
Izraelita	0,1	2	9,6	5,9
Unitárius	0	1	0,5	n.a.
Nincs adat	15	4	0	0

8. táblázat. A felvettek és az elutasítottak felekezeti megoszlása egybevetve az egyetem bölcsészeti karának hallgatóira vonatkozó, valamint az országos adatokkal[414]

Az elutasítottak között a római katolikusokhoz tartozók aránya 66% (53%),[415] ami még egyetemi arányaikat is meghaladja. Ez egyben azt is jelenti, hogy a jelentkezők között összességében alig maradtak el egyetemi arányaiktól a katolikus hallgatók, de igen jelentős előszelekció sújtotta őket. A protestáns felekezethez tartozók az elutasítottak között kisebb arányban, 27%-ban fordultak elő (reformátusok 18% [19%], evangélikusok 9% [12%]), így bejutási tekintetben valamivel eredményesebbek voltak katolikus társaiknál. A felvettektől eltérően a sikertelenül pályázók között megtalálhatók az unitáriusok (1%), illetve nagyobb mértékben az izraelita vallású (2%, a felvettek között mindössze 1 fő) hallgatók is. Összességében azonban messze elmaradnak társadalmi és egyetemi arányaiktól is (vö. Gyáni 2006: 216).[416]

[414] Az egyetem bölcsészeti karára vonatkozó adatokat közli: Asztalos 1927a: 1020–1021. Az 1920-as országos adatok megtalálhatóak: *Az 1930. évi népszámlálás* 1932: 27.

[415] Zárójelben ezúttal a felvettek felekezeti adatait közlöm a könnyebb összehasonlítás végett.

[416] Az elutasított hallgatók 4%-ról nincs felekezeti hovatartozás megállapítását lehetővé tevő adat. A felvettek és az elutasítottak felekezeti besorolására vonatkozó adatokat lásd a 8. táblázatban.

7.2. Az 1919–1927 között felvettek és elutasítottak középiskola típusai és tudományterületek szerinti megoszlása

A vizsgált időszak középiskoláztatást alapvetően két körülmény határozta meg. Az egyik, hogy a történeti Magyarország területén működő középiskoláknak több mint fele került az új államhatárokon túlra. A másik pedig a korszak végén életbe lépő 1924. XI. törvény nyomán létrehozott trifurkációs középiskolai rendszer, amely a gimnázium és a reáliskola közé illesztette a reálgimnáziumot. Ebben az iskolatípusban a latin és a német mellett egy harmadik modern nyelvet (franciát, olaszt vagy angolt) is tanulhattak a diákok (Németh 2004: 448).

A felvettek 35%-a (27,63%)[417] érkezett római katolikus felekezet által fenntartott intézetekből (31% római katolikus gimnázium, 4% római katolikus reálgimnázium), 25%-uk (46,05%) az állami intézményrendszerben maturált (15% állami gimnázium, 6% állami reáliskola, 4% állami reálgimnázium). A protestáns felekezetek közül a reformárus intézetekből érkeztek többen, a felvettek 16%-a (13,81%) (15% református gimnázium, 1% református reálgimnázium) szerezte érettségijét itt, míg az evangélikusok aránya csupán 10%-os (1,97%).[418] Utóbbiak alacsonyabb száma azzal magyarázható, hogy a területelcsatolások a két protestáns felekezet közül a lutheránusokat sújtotta inkább, hiszen teljes felvidéki iskolahálózatukat elveszítették, míg a reformátusok intézményrendszerének jó része a Duna–Tisza közén vagy a Tiszántúlon terült el a református mezővárosokban, amelyek továbbra is magyar fennhatóság alatt maradtak.

A területi változások miatt a középiskolák abszolút rangsora is jelentős változásokon esett át. A felvidéki intézetek helyét átvették a nyugati országrész intézetei. A rangsor dobogójának tetejét a Soproni Evangélikus Líceum és a Szombathelyi Premontrei Rendi Katolikus Gimnázium szerezték meg 8-8 felvett jelentkezővel. Az alsóbb fokokat a Kőszegi Ferenc József Katolikus Reálgimnázium (7 fő), illetve a Szekszárdi Magyar Királyi Állami Garay János Reálgimnázium (6 fő) foglalták el. Az első tízben a soproni mellett az egyetlen lutheránus gimnázium, a Bonyhádi Ágostai Evangélikus Főgimnázium (5 fő), ugyanakkor a korábbi időszakokkal ellentétben több fővárosi intézetnek is sikerült a legtöbb sikeres pályázót adó középiskolák közé bekerülni: a Budapesti Ciszterci Rendi Szent Imre Gimnáziumnak (5 fő), a budapesti IV. kerületi Kegyes Tanító Rendi Gimnáziumnak (4 fő) és a Budapesti

[417] Zárójelben közlöm Asztalos József kimutatását a középiskolák fenntartóiról 1927-ben (Asztalos 1927b: 206).

[418] A felvettek 14%-ról nincs adat arra vonatkozóan, hogy milyen típusú középiskolában maturált.

Református Főgimnáziumnak (4 fő). A korábbi időszakban a rangsor első felében helyet foglaló neves gimnáziumok (Kolozsvári Református Gimnázium, Lévai Kegyesrendi Római Katolikus Gimnázium, Pozsonyi, Selmecbányai Evangélikus Líceum), amelyek számos tagot adtak a Collegiumnak a rangsor huszadik és harmincadik helye között szerénykednek az alföldi református gimnáziumok (Debreceni Református Gimnázium és Kollégium, Hajdúnánási, Hajdúböszörményi, Kunszentmiklósi Református Gimnázium) társaságában. Megállapítható tehát, hogy a határon túlra kerülő intézetekből érkező hallgatók helyére főleg az alföldi protestáns iskolákból, illetve néhány nagy hagyományú intézetből (a Ceglédi Magyar Királyi Állami Kossuth Reálgimnázium, a Győri Szent Benedek Rendi Katolikus Czuczor Gergely Főgimnázium és a Szarvasi Evangélikus Líceum) érkezők mellett főleg a budapesti gimnáziumokban érettségizők pótolták.

A felvettek középiskoláinak székhelye 40%-ban megyei jogú város, 35%-ban pedig törvényhatósági jogú (Budapest részesedése a kategórián belül 40%-os) városokban helyezkedett el. Az 5000 fő alatti kisközségek és az 5–10 000 fős lakossággal rendelkező nagyközségek középiskola aránya jelentősen megnőtt (6-6%) az előző időszakokhoz képest; ez egyértelműen a határváltozások nyomán kialakult intézménystruktúrával magyarázható. Jól látható azonban, hogy a főváros a születési helyektől is nagyobb mértékben jelent meg a középiskola székhelyek között, ez magyarázható egyrészt a Budapestre menekült határon túli értelmiségiek, köztisztviselők gyermekeinek a Collegium felé fordulásával, amely jó kiindulópontként szolgálhatott romba dőlt egzisztenciájuk újjáteremtéséhez, másrészt pedig a kistelepülésekről a fővárosba tartó belső migrációs folyamatokkal (Gyáni 2006: 207). A felvettek 73%-a a trianoni országrész határai között érettségizett, míg csupán 14%-uk azon túl.[419] A határon túli intézetben érettségizők száma 30%-kal csökkent az előző időszakhoz képest.

Az elutasítottak harmada (33%, a felvettek között 25%) érettségizett állami fenntartású intézetekben (9% állami gimnázium, 12% állami reálgimnázium, 12% állami reáliskola). A jelentkezők között is összességében az állami intézményrendszerből érkezők száma alig maradt el a legnagyobb intézményfenntartó, a római katolikus felekezet által fenntartott középiskolákban maturáltak számától. A sikertelen pályázók negyedét adták utóbbi intézményekben érettségizettek (20% római katolikus gimnázium, 5% római katolikus reálgimnázium; a felvettek között 35%). A protestáns felekezetek között a református

[419] Ugyancsak 13%-ukról nincs adat arra vonatkozóan, hogy középiskoláik az 1920 előtti vagy utáni országhatárok között található-e.

gimnáziumokból (13%) és reálgimnáziumokból (3%, a felvettek között összességében ugyancsak 16%) érkezők jelentős mértékben meghaladták az evangélikus intézetekben tanulmányokat folytatók (evangélikus gimnázium 5%, evangélikus reálgimnázium 2%, a felvettek között összességében 10%) számát. Az elutasított jelentkezők 1%-a felső kereskedelmi iskolában szerezte érettségijét. Ennek az intézménytípusnak ugyan nagy előnye volt a többivel szemben, hogy képzési ideje rövidebb volt, speciális kereskedelmi képesítést nyújtó szaktárgyai azonban aligha képesíthettek a Collegium által megkövetelt tudományos elmélyültségre (vö. Kövér 2006: 179).[420]

A sikertelenül pályázók középiskoláinak abszolút rangsorát a Zalaegerszegi Magyar Királyi Állami Főgimnázium vezeti 9 elutasított pályázóval. Második helyen a budapesti VI. kerületi Állami Kemény Zsigmond Reáliskola került 8 fel nem vett hallgatóval, ez szokatlan, hiszen a korábbi időszakokban egyetlen reáliskolának sem sikerült az élmezőnybe kerülnie sem a felvettek, sem az elutasítottak között. A harmadik helyen a Debreceni, és a Pápai Református Gimnázium és Kollégium áll 6-6 fővel. Az első tízben egy további reáliskola mellett (Egri Magyar Királyi Állami Dobó István Reáliskola, 4 fő) a felvettekhez hasonlóan főleg alföldi intézetek találhatóak (Gyöngyösi Magyar Királyi Katolikus Főgimnázium, Gyulai Római Katolikus Reálgimnázium, Kisújszállási Református Reálgimnázium). A felvettek között előkelő helyen szereplő fővárosi székhelyű intézetek a harmincadik és a negyvenedik hely között találhatóak zömmel egy-egy elutasított jelentkezővel.

A középiskolák főleg a törvényhatósági jogú városokban (36%, Budapest részesedése 37% a kategóriában, ami megerősíti a fővárosi intézetek eredményességét), illetve megyei jogú városokban működtek (34%). 5000 fő alatti kisközségekben, illetve 5–10 000 lélekszámmal rendelkező nagyközségben a felvettekhez hasonlóan az intézetek 6-6%-a működött.[421] Szembetűnő az abszolút rangsor esetében is, hogy az elutasítottaknál igen kevés határon túli középiskola jelent meg, és azok is az utolsó pozíciót foglalták el. Ez aligha véletlen, hiszen a fel nem vettek mindössze 5%-a érettségizett az 1920-as országhatárokon túl található intézetben, több mint háromnegyedük (77%) pedig a magyar fennhatóság alatt működő középiskolákban maturált.[422]

A felvettek között az intézet történetében először a legnépszerűbb szakpárosítássá a matematika–fizika (40 fő), tehát egy dögész stúdium vált. Ezt követte

[420] Az elutasított hallgatók 18%-nak középiskola típusára vonatkozólag nincs adat.

[421] Az elutasítottak 18%-ról nincs adat középiskoláinak településtípusonkénti eloszlásáról.

[422] Ugyancsak 18%-ukról nincs adat ebben a tekintetben a vizsgált időszakban.

jókora lemaradással a földrajz–természetrajz (17 fő), illetve a természetrajz–kémia (6 fő).[423] Ez azonban nem jelentette azt, hogy az intézet képzési profilja a természettudományok felé billent volna el, hiszen a collegisták közel kétharmada (65%-a) továbbra is filosz volt, és csupán 26%-uk volt dögész.[424] Bölcseleti területen viszont módosult az intézet képzési arculata, hiszen a legnépszerűbb szakká a magyar–német mellett (38 fő), a magyar–francia (29 fő) vált, a klasszika-filológia pedig (16 fővel) a harmadik helyre szorult. Tehát egyértelműen a modern filológiai tárgyak kaptak nagyobb hangsúlyt, ez alighanem összefügg a középiskoláztatás differenciálódásával és a modern nyelvészek iránti kereslet várható növekedésével. Erőteljesen visszaszorultak az olyan hagyományos szakpárosítások is, amelyeket a korábbi korszakokban igen sok collegista hallgatott, így a latin–történelem (6 fő), a latin–magyar (5 fő) és a magyar–történelem (3 fő). A történeti stúdiumok közül egyedül a történelem–földrajz (12 fő) szakpárosítás növekedett szerény mértékben az előző időszakhoz képest. Az intézet vezetése igen gyorsan reagált a piaci kereslet módosulására, ezért képzési profilját hozzáigazította az 1924. XI. tc. által megváltoztatott középiskolai piachoz.[425]

Az elutasítottak között ugyancsak a matematika–fizika szakpárosítással rendelkezők (52 fő) kerültek többségbe, őket követték a földrajz–természetrajz (7 fő) és a kémia–természetrajz (4 fő) szakpárosítások. A sikertelen pályázók között a tudományterületi különbségek kiegyenlítettebbek, mint a felvetteknél, hiszen a fel nem vettek 47%-a filosz, míg 33%-uk dögész volt.[426] A nem ismert adatok magas aránya ellenére sem túlzó megállapítani, hogy a természettudományos szakkal rendelkezőket jobban sújtotta az előszelekció a többi alkorszakhoz hasonlóan a számukra kevesebb fenntartott férőhely miatt. A filoszok között a dobogós helyet a sikeres pályázókhoz hasonlóan a magyar–német szakpárral rendelkezők (19 fő) szerezték meg, őket követik a történelem–földrajz (15 fő) és a francia–német szakosok (12 fő). Érdekességként megállapítható, hogy a pályázatok között a korábbi időszakhoz képest nagy számban

[423] Asztalos József kimutatásaiból látható, hogy az 1925/1926. tanévben a középiskolai tanárok között a matematika–fizika szakosok aránya 17,8% volt, a földrajz–természetrajz szakosoké 8%, míg a természetrajz–kémiáé 3,3% (Asztalos 1927b: 209).

[424] A collegisták 9%-ról nincs adat a választott tudományterület tekintetében a vizsgált időszakban.

[425] Az 1925/1926. tanévben a magyar–német szakos tanárok 10,2%-át, a magyar–francia szakosok 1,3%-át, míg a klasszika-filológusok 12,5%-át adták az összes középiskolai tanárnak. A történelem–latin 8%-át, a magyar–latin 18%-át, a történelem–magyar 1,9%-át, míg a történelem–földrajz szakosok 7,3%-át adta a tanároknak (Asztalos 1927b: 209).

[426] Az elutasítottak 20%-ról nincs adat abban a tekintetben, hogy milyen szakkal rendelkezett.

fordultak elő olyan szakok is, amelyek megjelölése a jelentkezés automatikus elutasítását vonta maga után (állatorvos, botanikus, kohómérnök, vegyészmérnök). A további adatokból azonban látható, hogy a modern filológiai tanulmányokat választó hallgatók a felvettekhez hasonlóan az elutasítottak között is többségbe kerültek.

7.3. Az 1919–1927 között felvettek és elutasítottak társadalmi státuszának, tanulmányi sikertelenségük és elutasításuk okainak vizsgálata

Az intézet történetének előző alkorszakaihoz hasonlóan az őstermelés főkategóriájába a felvett collegisták szüleinek mindössze 7%-a (8,92%)[427] tartozott (4% 0–5. kat. holdas kisbirtokos, 3% kisbérlő, napszámos). Számuk jelentősen elmaradt társadalmi és egyetemi arányaiktól (vö. Gyáni 2006: 217). Ugyanez a megállapítás érvényes az ipar, bányászat, kohászat, közlekedés főkategóriájára is, hiszen a felvettek gyámjainak mindössze 7%-a (13,3%) tartozott ide, amely ugyan szerény mértékű emelkedés a korábbi alkorszakhoz képest, de igencsak elmarad társadalmi, illetve egyetemi jelenlétüktől. A főkategórián belül a gyámok mindössze 1-1%-a tevékenykedett a magánszektorban pénz- és hitelélettel (magántisztviselő, magánhivatalnok) vagy kereskedelemmel (üzletvezető, borkereskedő, lisztkereskedő), képzettségükből és jövedelmi viszonyaikból fakadóan alighanem a polgári középosztályhoz tartoztak. Mivel pont ezekben a szektorokban tevékenykedett a hazai zsidóság jelentős része (Gyáni 2006: 272–273), így alacsony számuk magyarázható alapvetően eltérő karrierstratégiájukkal és a Numerus Clausus hatásaival. Bár ezek közül az utóbbi esik nagyobb súllyal a latba, hiszen arányuk a korábbi alkorszakhoz képest körülbelül harmadával kevesebb.

A közszolgálat főkategóriájában a gyámok 38%-a (35,81%) tevékenykedett, tehát arányuk valamelyest csökkent, de alapvetően gyermekeik tették ki a collegisták relatív többségét. A gyámok 2%-a állt egyházi szolgálatban protestáns lelkészként, számuk az előző időszakhoz képest kevesebb mint felére csökkent. Ugyancsak 2%-uk igazságügyi szolgálatban tevékenykedett, mint járásbíró, királyi törvényszéki elnök vagy vármegyei tiszti főügyészként. Mivel képzettségük és társadalmi presztízsük a VI. fizetési kategóriába emelte őket, így ők az úri középosztály legfelsőbb rétegéhez tartoztak. Szintén 2%-uk a pénzügyi igazgatás területén dolgozott adóhivatali tisztviselőként vagy állampénztári főtanácsosként. Ezek az apák, akárcsak a műszaki, ipari, kereskedelmi

[427] Asztalos József az 1926/1927. tanévben érettségizettek társadalmi állásáról készített kimutatásainak adatait közlöm zárójelben. Csak a jelesen érettek adatait használtam fel, mivel a Collegium közülük verbuválta tagjait (Asztalos 1928: 972).

igazgatásban dolgozók (1%) szintén a középosztályhoz tartoztak, végzettségükből fakadóan. Az egyéb minisztériumi szolgálatban lévők (7%), valamint a vasúti és postai szolgálatot ellátók (3%) esetében ezt nehéz megállapítani, ugyanis az 1929. XXX. törvény értelmében XI. vagy magasabb fizetési osztályba tartozó tisztviselői állást csak jogi vagy közgazdasági diplomával lehetett betölteni. Az 1933. XVI. törvény ugyancsak kirekesztette a díjnokokat, illetve a minisztériumi altiszteket a középosztályból azzal, hogy felsőfokú végzettség hiányában lényegében nem emelkedhettek a IX. fizetési foknál magasabb kategóriába (Gyáni 2006: 264–265). Így a vármegyei altisztek, irodaigazgatók, irodafőtisztek, vasúti tisztek, mozdonyvezetők vagy postai altisztek egy része iskolai végzettség híján bizonyosan nem tartozott az úri középosztályba, legfeljebb az „új tekintetesek" rendjébe, jóllehet korábban hivataluk révén akár a VIII. fizetési kategóriáig is emelkedhettek szolgálati idejük függvényben.

Akárcsak az 1911–1918 közötti alkorszakban, a vizsgált időszakban is a gyámok 21%-állt (13,74%)[428] tanügyi szolgálatban, vagy tudományos intézeteknél tevékenykedett. Közöttük található 12 elemi iskolai tanító, igazgató gyám, akik a XI–IX. fizetési kategóriában havi 200, legfeljebb 300 pengős fizetésükkel ugyancsak az „új tekintetesek" közé tartoztak (Gyáni 2006: 282). Így gyermekeik számára a Collegium a középosztályba való kerülést jelenthette. Többségüket középiskolai tanárok alkották: 18 fő gyámja volt gimnáziumi, öt főnek pedig reálgimnáziumi, ugyancsak öt collegistának reáliskolai tanár volt a gyámja, míg háromnak pedig polgári iskolai tanár. A középiskolai tanárok bár *pro forma* a középosztályhoz tartoztak, hiszen a IX. és a VI. fizetési kategóriák között mozoghattak, de az 1920-as évek elején békebeli fizetésük alig 30–40%-át kapták meg (Gyáni 2006: 263–264). Egzisztenciájuk stabilitásán az sem segített, hogy 1922–1926 között három hullámban sokakat B-listáztak közülük, így a munkanélküliség igen magas volt a köreikben. Ennek ellenére az állásban maradtak még így is 300–550 pengőt kereshettek, a polgári iskolai tanárok pedig legfeljebb 400 pengőt kaphattak (Gyáni 2006: 282). Mivel ezek a keresetek alig maradtak el a mérnökök, illetve a magánpraxisú ügyvédek havi keresetétől, így érthető, hogy közöttük továbbra is nagy volt az önrekrutáció. A gyámok között található négy egyetemi és két főiskolai tanár is. Gyermekeik alighanem a tudományos pályára lépés reményével léphettek az intézet falai közé, hogy apáikhoz hasonló, havi 800–1200 pengős fizetéssel lényegében megőrizzék a nagypolgári életnívójukat (ibid. 282).

[428] Asztalos József a tanügyben tevékenykedőkkel egybevonta a lelkészként tevékenykedők alkategóriáját is (Asztalos 1928: 972).

A korábbi időszakhoz hasonlóan alacsony, 2% a véderőnél szolgáló gyámok száma, a magánpraxisú orvosok, ügyvédek, közjegyzők pedig teljesen hiányoztak a gyámok közül, mindössze 3 fő apja foglalkozott gyógyszerészettel. Ennek oka alighanem a nagyarányú önrekrutációs hajlamuk mellett épp a tanárság egzisztenciális válságának tudható be, amely az 1920-as évek második felében tetőzött. Az előző alkorszakokhoz képest, viszont jelentős mértékben megemelkedett a járulékból (6%, az érettségizettek körében 18,56%[429]) és foglalkozás nélküliekből álló, árvaházak által eltartott (19%) gyámok, illetve collegisták száma, a felvettek negyedét adják.[430] Ez vélhetően a világháború társadalomra gyakorolt következményeivel magyarázható. Ahogyan az előző időszakban is megállapíthattuk, az intézet vezetése a középosztályi egzisztencia újraépítését segítette esetükben is, hiszen számos gimnáziumi tanár, lelkész, főszolgabíró, esetleg tanító özvegye található közöttük, de kisiparosé, illetve földművesé alig-alig. Tehát a Collegium továbbra is igen kevéssé volt nyitott az alsóbb társadalmi csoportokra, elsősorban a középiskolai tanárság saját utánpótlását segítette elő, a városi munkásság, a kisbirtokosság, illetve a középosztály alsóbb szegmenseihez vagy az „új tekintetesek" társadalmi csoportjához tartozók kisszámban fordultak elő. Szembetűnő továbbá, hogy a felvettek között igen kevés gyám kapta fizetését a magánszférából, többségük állami alkalmazott vagy állami járadékból élő volt.

---

[429] Ez az eredmény a nyugdíjasok, tőkések és járadékosok kategóriáinak egybevonásával jött létre. Asztalos nem tért ki külön a véderőre, mivel egybevonta ezt a főkategóriát a köztisztviselőkkel (Asztalos 1928: 972).

[430] Az 1919–1927 között felvettek társadalmi státuszának megoszlását lásd a Függelék 9. ábráján. A gyámok 19%-ról nincs adat foglalkozásukra vonatozóan. A felvettek és az elutasítottak, az érettségizettek, valamint a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Kar hallgatói adatainak egybevetését lásd a 9. táblázatban.

<table>
<tr><th rowspan="2">Az 1919–1927 között felvettek és elutasítottak gyámjai foglalkozása (%)</th><th colspan="2">Collegium</th><th rowspan="2">Érettségi-zettek 1926/1927</th><th rowspan="2">Pázmány Péter Tud. E. hallgatók 1927/1928</th></tr>
<tr><th>Felvet-tek</th><th>Elutasí-tottak</th></tr>
<tr><td>I. Őstermelés</td><td>7</td><td>8</td><td rowspan="3">8,9</td><td rowspan="3">9,9</td></tr>
<tr><td>Kisbirtokos (0–5 kat. hold)</td><td>4</td><td>7</td></tr>
<tr><td>Kisbérlő, napszámos</td><td>3</td><td>1</td></tr>
<tr><td>II. Ipar, bányászat, kohászat, közlekedés</td><td>7</td><td>6</td><td rowspan="2">13,03</td><td rowspan="2">15,3</td></tr>
<tr><td>Ipar, bányászat, kohászat, közlekedés</td><td>5</td><td>5</td></tr>
<tr><td>Kereskedelem, vendéglátás</td><td>1</td><td>1</td><td rowspan="2">22,2</td><td rowspan="2">17,02</td></tr>
<tr><td>Pénz és hitelélet</td><td>1</td><td>0</td></tr>
<tr><td>III. Közszolgálat</td><td>38</td><td>26</td><td>35,8</td><td>40,1</td></tr>
<tr><td>Egyházi szolgálat</td><td>2</td><td>1</td><td rowspan="2">13,7</td><td rowspan="2">11,3</td></tr>
<tr><td>Tanügyi szolgálat és tud. intézetek</td><td>21</td><td>8</td></tr>
<tr><td>Igazságügyi szolgálat</td><td>2</td><td>0</td><td rowspan="15">35,8</td><td rowspan="15">40,1</td></tr>
<tr><td>Egészségügyi igazgatás és szolgálat</td><td>0</td><td>0</td></tr>
<tr><td>Földművelésügyi igazgatás és szolgálat</td><td>0</td><td>1</td></tr>
<tr><td>Pénzügyi igazgatás</td><td>2</td><td>0</td></tr>
<tr><td>Műszaki/ipari és keresk. igazgatás</td><td>1</td><td>0</td></tr>
<tr><td>Egyéb közigazgatás, minisztériumok tisztviselői</td><td>7</td><td>13</td></tr>
<tr><td>Vasúti és postai szolgálat</td><td>3</td><td>3</td></tr>
<tr><td>IV. Véderő</td><td>2</td><td>1</td></tr>
<tr><td>V. Értelmiségi szabadpálya</td><td>2,4</td><td>2</td></tr>
<tr><td>Ügyvéd, közjegyző</td><td>0</td><td>1</td></tr>
<tr><td>Orvos, fogorvos</td><td>0</td><td>0</td></tr>
<tr><td>Gyógyszerész</td><td>1</td><td>0</td></tr>
<tr><td>Mérnök, építész</td><td>0</td><td>0</td></tr>
<tr><td>Állatorvos</td><td>0</td><td>0</td></tr>
<tr><td>Irodalom, művészet</td><td>0,4</td><td>1</td></tr>
</table>

VI. Nyugdíjasok, háztulajdonos, tőkepénzes	25	26	18,5	16,7
Nyugdíjas	6	7		15,6
Foglalkozás nélküliek, árvaházak által eltartottak	19	19		1,1
Nincs adat	19	30	0	0

9. táblázat. A felvettek és az elutasítottak gyámjainak foglalkozása egybevetve az érettségizettek, illetve a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának hallgatóira vonatkozó adatokkal[431]

A szelekció mértéke a vizsgált időszakban 25,2%, amely majdnem 10%-kal alacsonyabb az előző időszak hasonló adatához képest. A felvett 247 hallgatóból 169-en tudták tanulmányaikat befejezni, 21 esetben nem áll rendelkezésre erre vonatkozó adat, 57 collegista bizonyíthatóan képzési ideje lejárta előtt távozott az intézetből. A felvettek közel harmada, 32%-a önként vált meg tagságától. Akárcsak a korábbi időszakokban az okok feltehetően a tanulmányi elégtelenségre voltak visszavezethetők. Alighanem így történt Gáspárics László esetében is, aki 1928. augusztus 28-án azzal indokolta lemondását, hogy szaktárgyaiban nem tett kellő előrehaladást. A tanári kar tájékoztatta szüleit, hogy tanácsosabb volna más pályára adni gyermeküket.[432] A collegisták 14%-a azért vált meg tagságától, mert a tanári kar tanulmányi eredményük miatt tagságukat megvonta. Előfordult, hogy a tanulmányi kötelezettségek teljesítésére vonatkozó felszólítás ellenére kellett a hallgató tagságát megszüntetni,[433] de emellett elégséges alapvizsga[434] vagy a szakvizsga elől való kitérés is az elbocsátást vonta maga után.[435] A felvettek 11%-a egészségügyi problémából kifolyólag nem tudta tanulmányait befejezni. Noha a tanári kar engedélyezett egy-egy év

---

431 A jelesen érettekre vonatkozó adatokat az 1926/1927. tanévről közli: Asztalos 1928: 972, a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának az 1927/1928. tanév második felében beiratkozott hallgatóira vonatkozó adatok megtalálhatóak: Sine nomine 1929: 353.

432 MDKL 5. doboz 7. dosszié 15. csomó.

433 Gedeon Lászlót a 61/1923. 1923. április 27-én kelt levéllel szólították fel, hogy a Szervezeti szabályzat értelmében köteles a tanári vizsgálati követelményeknek időben megfelelni. Mivel erre vonatkozó erőfeszítései eredménytelenek maradtak, elbocsátották (MDKL 5. doboz 7. dosszié 16. csomó).

434 Kardeván Jenő tagságát alighanem elégséges német alapvizsgai eredménye miatt vonták meg (MDKL 9. doboz 11. dosszié 26. csomó).

435 Endrédy Endre a 115/1927. 1927. december 2-án kelt határozat tanulságai szerint: „*A szakvizsgálat elől kitérve, a Collegiumból jelentkezés nélkül eltávozott*” (MDKL 4. doboz 5. dosszié 12. csomó).

időtartamra betegszabadságot, de súlyos, többéves betegség esetében általában javasolták a lemondást, hiszen ilyen esetekben az egyetemi tanulmányok folytatása is kérdéses volt.[436] De előfordult a collegisták között gyakran felbukkanó ideggyengeség miatt történő távozás is.[437]

A vizsgált időszakban az intézet történetének korábbi korszakaitól eltérően több collegistát (9%) kellett fegyelmi vétség miatt eltávolítani az intézetből. A legsúlyosabb vétség Dutkó Elemér Zoltán nevéhez fűződik, aki adósságait úgy próbálta meg törleszteni, hogy a Collegiumból az étkészlet egy részét, illetve takarókat tulajdonított el, és ezeket zálogházakba adta.[438] A közgyűjteményekből való lopás,[439] illetve az intézetből való engedély nélküli távozás[440] is kizárást vont maga után. A növendékek ugyancsak 9%-a mondott le anyagi okokból kifolyólag. Számuk növekedése az előző időszakhoz képest a háborút követő gazdasági válsággal, illetve egy-egy család anyagi helyzetében beálló hirtelen romlással magyarázható, ami legtöbbször a családfő halálakor fordult elő.[441] Az eddig vizsgált időszakok közül ekkor volt a pályaváltoztatás miatt távozott collegisták aránya a legalacsonyabb, mindössze 5%.[442] A felvettek 3%-a tagságának időtartama alatt elhunyt,[443] ugyancsak 3%-uknak pedig politikai

[436] Bolla Sándort 1921-ben vették fel, 1921 szeptemberében betegszabadságot kérvényezett az 1922/1923. tanévre. Miután 1923 szeptemberében sem tért vissza az intézetbe, lemondott tagságáról (MDKL 2. doboz 2. dosszié 5. csomó).

[437] Hoffmann Ernő ideggyengeségre hivatkozva vált meg tagságától 1927. február 18-án (MDKL 7. doboz 8. dosszié 20. csomó).

[438] MDKL 4. doboz 4. dosszié 11. csomó.

[439] Holik Flóris az MTA könyvtárából lopott, emiatt eljárás is indult ellene. Ezt ugyan 1926-ban lezárták, de collegiumi tagságát már 1924-ben megvonták (MDKL 7. doboz 8. dosszié 21. csomó).

[440] Koczor József 1931. február 4-én Vácra utazott, majd másnap tért vissza az intézetbe. Mindezt azonban engedély nélkül tette, és nem jelentette be az igazgatóságon, ezért Teleki Pál curator megvonta a tagságot. 14/1931. Teleki Pál curator megvonja a tagságot Koczor Józseftől. Budapest, 1931. február 12. MDKL 10. doboz 11. dosszié 29. csomó. Mohácsy Endre 1928. júniusában mondott le tanári felszólításra. 102/1298. 1928. június 4-én kelt levelében Szabó Miklós figyelmeztetette, hogy június 2-án elhagyta a Collegiumot engedély nélkül. Felszólítja, hogy mondjon le a tagságáról (MDKL 13. doboz 13. dosszié 39. csomó).

[441] Kerekes Ernő családjának anyagi helyzetével indokolta lemondását, amely valószínűleg abból eredt, hogy apja hirtelen elhunyt (MDKL 9. doboz 11. dosszié 27. csomó).

[442] Kühnel József teológiai pályára lépett (MDKL 11. doboz 11. dosszié 32. csomó). Tomán Kálmán pedig 1922. október 25-i Bartoniek Gézához írott levelében azt fejtegette, hogy nem akar tanár lenni, mert az túl idegölő számára. De más bölcseleti pályára lépve továbbra is szívesen maradna tagja a Collegiumnak. Ezt nem engedélyezték számára, így távozott az intézetből (MDKL 21. doboz 20. dosszié 61. csomó).

[443] Beke Lajos 1922. február 17-én, másodévesként betegségben elhunyt. 24/1922. 1922. február

okokból kellett lemondaniuk. Ilyen indok két hallgatót, Makay Miklóst és Németh Ferencet érintette. Egy 1922. október 17-i keltezésű levélben a Magyar Távirati Iroda vezetője közölte az igazgatóval, hogy Makay náluk dolgozott 1921–l922-ben. Elvesztette pénztárcáját a szerkesztőségben, amikor megtalálták az iratait, kiderült, hogy a Magyar Szociáldemokrata Párt tagja, és adatokat közölt a párttal az 1922-es választások alkalmával. Emiatt azonnal felmondtak neki, lemondó nyilatkozatát két nappal az eset kiderülése után írta meg.[444]

Németh Ferenc ügye 1922 áprilisában robbant ki, amikor a VKM-miniszter szóban tájékoztatta a Collegium igazgatóját arról, hogy el kívánja távolítani az intézetből, atyjának Németh Imre aradi polgári iskolai tanárnak nemzetellenes magaviselete miatt. Apja ugyanis nem csupán együttműködött a román hatóságokkal, de feljelentései nyomán több aradi magyar lakost is atrocitások értek.[445] Bartoniek a tanári értekezleten is felvetette az esetet, ahol magánúton szerzett értesülései nyomán azt javasolta, hogy a következő tanévben ne vegyék fel az ifjút a Collegiumba, noha alapvizsgáját jól teljesítette, és magaviselete ellen sem merült fel kifogás.[446] Az Egyetemi és Főiskolai Ügyosztály referense nem pártolta eltávolítását két okból: egyrészt nem látta megalapozottnak az apa ellen felmerülő kifogásokat, másrészt tartott attól, hogy a fiú a Collegiumból való eltávolítása esetén nem tudja befejezni az egyetemet, és a magyar közoktatás egy jó tanártól fog így elesni.[447] Noha Németh alapvizsgáját követően értesülést nyerve ügyéről maga is úgy érvelt, hogy eltávolítása után képtelen lesz befejezni az egyetemet, az ügyosztály szükségtelennek tartotta visszavételét a Collegiumba, mivel ösztöndíjat kapott a kolozsvári egyetemre.[448]

30-án tett róla jelentést Bartoniek Géza a curatornak, ebben azt írta, hogy a karácsonyi szünet alatt betegedett meg, visszatért a Collegiumba, bár nem volt teljesen gyógyult, majd az igazgató figyelmeztetésére hazatért, és otthon elhunyt (MDKL 2. doboz 1. dosszié 3. csomó). Pauka Károly pedig ismeretlen okból hunyt el I. évesen (MDKL 15. doboz 16. csomó 49. dosszié).

444 MDKL 12. doboz 13. dosszié 36. csomó. Makay Miklós történetére Féja Géza is utalást tett *Szabadcsapat* című önéletírásában. (Féja 1965: 22).

445 86.754/1922. sz. A VKM-miniszter leirata Bartoniek Gézához Németh Ferenc ügyében. Budapest, 1922. július 22. MOL K 636. 137. doboz, 25. tétel. 138. csomó (1922).

446 Az 1922. július 6-i tanári értekezlet jegyzőkönyve. Budapest, 1922. július 6. MDKL 54. doboz 102/a. dosszié.

447 117/1922. Bartoniek Géza felterjesztése Németh Ferenc ügyében a VKM-miniszterhez és ennek véleményezése a VKM VI. Egyetemi és Főiskolai Ügyosztály részéről. Budapest, 1922. július 28. MOL K 636. 137. doboz, 25. tétel. 138. csomó (1922).

448 Németh Ferenc levele Klebelsberg Kunó VKM-miniszterhez és ennek véleményezése a VKM IV. Egyetemi és Főiskolai Ügyosztály részéről. Budapest, 1922. június 20. MOL K 636. 137. doboz, 25. tétel. 138. csomó (1922).

Végül Kolozsvárott botanikát végzett, és egyetemi tanársegéddé vált, 1933-ban hunyt el.[449] Az intézet tehát továbbra is a tagság feltételéül szabta a politikai és a társadalmi magatartási feddhetetlenséget, jó hírnevének megőrzése végett a normákat megszegő tagjaitól azonnal megvált.

Az elutasítottak közel harmadánál, 30%-nál ismeretlen a törvényes gyám foglalkozása, így érvényes következtetéseket nehéz megállapítani. A felvettekhez hasonlóan az elutasítottak körében is igen alacsony az őstermelés főkategóriájához tartozó gyámok száma, mindössze 8% (7%)[450] (7%, 0–5. kat. hold kisbirtokos, 1% kisbérlő, napszámos). Az ipar, bányászat, kohászat, közlekedés főkategóriájában pedig a gyámok 6%-a tevékenykedett, amely még a felvettek körénél is alacsonyabb szám (7%), nem is szólva társadalmi és egyetemi arányaikról (vö. Gyáni 2006: 216). Az apák relatív többsége, 26%-a (38%) a közszolgálat főkategóriájában tevékenykedett. 1-1%-uk egyházi, illetve földművelésügyi igazgatási szolgálatban, 3%-uk pedig vasúti vagy postai szolgálatban állt. A tanügyi szolgálatban vagy tudományos intézeteknél szolgáló gyámok aránya 8%-os volt, közöttük legnagyobb számban tanítók (9 fő) és gimnáziumi tanárok (6 fő) gyermekei fordultak elő. Ebben a főkategóriában a legnagyobb arányban az egyéb közigazgatási és minisztériumi tisztviselői karban foglalkoztatott gyámok voltak jelen, az elutasítottak 13%-át adták. Többségük azonban olyan személy volt, akit az 1929. XXX törvény, illetve későbbi kiegészítése az 1933. XVI. törvény is kirekesztett a középosztály tagjai közül, azaz vármegyei altisztek vagy városi tanácsosokként a XI. fizetési kategóriánál feljebb nem emelkedhettek.

A véderőnél a gyámok 1%-a (2%) teljesített szolgálatot, hasonló arányban találhatók meg az elutasítottak között a szabadfoglalkozású értelmiségiek, ügyvédek, közjegyzők (1%), illetve az irodalom és művészeti foglalkozási ághoz tartozók is (1%). Orvos, gyógyszerész, mérnök, bíró foglalkozásúak az elutasítottak gyámjai között egy sem található. Ellenben a járulékból élők (7%) és foglalkozás nélküliek, árvaházak által eltartottak (19%) aránya a felvetteknél tapasztalt adatokat (25%) is meghaladták.[451] Közöttük csupán néhány nyugdíjas főgimnáziumi tanár található, többségük állástalan vagy hadiárva. Tehát az elutasítottak adatai a Collegium alsóbb társadalmi csoportok irányában való zártságát megerősíteni látszanak. Az intézet elsősorban azoknak

[449] MDKL 14. doboz 14. dosszié 42. csomó.

[450] Zárójelben a felvettek adatait közlöm az összehasonlítás megkönnyítése érdekében.

[451] Az 1919–1927 között elutasítottak gyámjainak foglalkozását lásd a Függelék 10. ábráján. A felvettek és az elutasítottak, az érettségizettek, valamint a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Kar hallgatói adatainak egybevetését lásd a 9. táblázatban.

a csoportoknak a mobilitási törekvéseit szolgálta továbbra is, akik egykori középosztálybeli egzisztenciájukat próbálták meg újjáépíteni.

Az elutasítás leggyakoribb indoka a korszakban a szakmai alkalmatlanság. Emiatt a jelentkezők felének pályázata maradt eredménytelen. 10%-uk azért nem került be a Collegiumba, mert pályázati anyaguk hiányos volt. Ez akárcsak a korábbi időszakokban az ajánlások hiányát jelentette. A pályázók 5%-a volt internátusi együttélésre alkalmatlan, amely vagy túlkorosságukból,[452] vagy a világháború alatt szerzett súlyos sérülésekből, rokkantságból fakadt. A Collegium ugyanis nem tudott a hadirokkantak számára külön gondozást biztosítani, így jelentkezésüket rendszerint visszautasították.[453] A jelentkezők 3%-át választott tudományterületük miatt utasították el, közöttük számos műegyetemi hallgató,[454] botanikus[455] vagy állatorvosi növendék volt.[456] 2%-uk a pályázati elbírálás időszaka alatt visszalépett a felvételitől, míg 1-1%-uk a pályázati határidő lejárta után pályázott, vagy megfelelt ugyan a Collegium követelményeinek, de helyhiány miatt kellett jelentkezésüket visszautasítani. A felvettek elbocsátásának indokaihoz hasonlóan az elutasítottak között is megjelent a politikai okokból való eltanácsolás (1%).[457] 1919 májusát követően a Közoktatásügyi Népbiztosság Diákszociális Ügyosztálya számos egyetemi hallgatót utalt az intézetbe. Közülük néhányan a Tanácsköztársaság időszaka alatt vagy annak bukását követően 1919 augusztusának első felében felvételi kérvény beadásával próbáltak meg továbbra is az intézetben maradni. Ám mindegyik hallgató kérvényét visszautasították, akinél felmerült a kommunista diktatúrához való kötődés.[458]

---

452 Hegedűs Zoltán 4 évig harcolt a világháborúban, 1925-ben jelentkezett, 29 évesen. Túlkorossága miatt visszautasították (MDKL 26. doboz 34. dosszié 18. csomó).

453 Strohbach Jenő 1920-ban jelentkezett a Collegiumba, de a harcok során olyan súlyosan megrokkant, hogy külön gondozást igényelt volna. Ezt az intézet nem tudta biztosítani, így elutasították a tanári pályára való alkalmatlanság miatt (MDKL 31. doboz 44. dosszié 45. csomó).

454 Treszkony László 1920-ban felvételizett a Műegyetem hallgatójaként. Jelentkezését elutasították (MDKL 32. doboz 46. dosszié 52. csomó).

455 Például Peja Győző, aki 1927-ben jelentkezett botanikusként (MDKL 30. doboz 42. dosszié 39. csomó).

456 Reinwlad Edvin 1927-ben jelentkezett az Állattani Intézet munkatársaként (MDKL 30. doboz 43. dosszié 41. csomó).

457 Az eltanácsolt hallgatók 27%-nál nincs adat az elutasítás indokára vonatkozóan.

458 Balázs György MKDL 24. doboz 26. dosszié 2. csomó, Boschan Jakab MDKL 24. doboz 26. csomó 6. csomó, Csapodi József MDKL 25. doboz 28. dosszié 9. csomó, Ébner János MDKL 25. doboz 30. dosszié 11. csomó, Faludi Ferenc MDKL 25. dosszié 31. doboz 12. csomó, Garay Ödön MDKL 26. doboz 32. dosszié 14. csomó, Horváth Ferenc MDKL 26. doboz 34. dosszié 19.

7.4. Az Eötvös Collegium tanári karának és képzési rendszerének változásai 1919–1927 között

A Bartoniek-éra utolsó időszaka jelentős változásokat hozott magával mind a Collegium vezetésében, mind a tanári karban. Ezeket a folyamatokat felerősítették a forradalmakat követő B-listázások, amelyek a budapesti egyetemen számos katedrát betöltetlenné tettek. Ezekre a megüresedő helyekre a Collegium tanárai jó esélyekkel pályázhattak, hiszen az intézet a tudományos karrier építése szempontjából eddig is jelentős előnyöket biztosított.

12. kép: Teleki Pál, a Collegium curatora, 1922-ben

Az intézet legfőbb méltóságát viselő Eötvös Loránd 1919. április 8-án elhunyt. A curator nem csupán őrködött az internátus működése felett, de annak alapítója, működési elveinek megalkotója is volt. A Collegium személyes befolyásának köszönhette, hogy a magyar felsőoktatásban sikerült betagozódnia a főiskolai jellegű intézetek körébe, illetve autonóm helyzetét megőrizte. *„Az éltető erő, a felejthetetlen Curator nagy egyéniségéből fakadt, mert a Collegium legkisebb tagja is érezte az ő meleg érdeklődésének kisugárzását. Végtelenül megható, hogy érdeklődése a collegium ügye iránt halálos ágyán, legnagyobb testi és lelki szenvedések között sem csökkent."*[459] Aggodalma az intézet iránt ezúttal sem bizonyult

csomó, Kisznér Imre MDKL 27. doboz 37. dosszié 26. csomó, Nagy Dénes MDKL 29. doboz 40. dosszié 35. csomó, V. Nagy Kálmán MDKL 29. doboz 40. dosszié 35. csomó, Rázga Zoltán MDKL 30. doboz 43. dosszié 41. csomó, Szechny Bertalan MDKL 31. doboz 45. dosszié 47. csomó, Torday Ignác MDKL 32. doboz 46. dosszié 51. csomó.

[459] 92/1919. Bartoniek Géza igazgató jelentése Eötvös Loránd curátor halála utáni helyzetről. Budapest, 1919. szeptember 16. MDKL 88. doboz 185/6. dosszié.

alaptalannak, hiszen a 7.5. fejezetben látható, hogy a Tanácsköztársaság időszaka alatt súlyos veszélybe került a működése. 1919 szeptemberében Bartoniek azt jelentette a VKM-nek, hogy az alapító halála nem okozott fennakadást a Collegium működésében, Eötvös Loránd befolyásának hiánya azonban megmutatta, hogy kiélezett politikai szituációban akár a Collegium puszta léte is kérdésessé válhat. Az igazgató a curator legfontosabb feladatát a felügyelet gyakorlása mellett abban látta, hogy a Szervezeti szabályzat IV. 13. pontja értelmében előterjesztésére adományozta a miniszter a sikeresen pályázók számára a collegiumi státuszokat. Erre azonban 1919 szeptemberében nem volt szükség, hiszen a felvételit 1920 januárjára halasztották. Az igazgató azt is felvetette, hogy ne nevezzen ki a minisztérium új curatort a Collegium élére, hiszen 24 évi irányítást követően birtokában van azoknak a vezetési képességeknek, amelyek a továbbiakban is a miniszter megelégedésére fognak szolgálni.[460]

A minisztérium ideiglenes jelleggel az igazgatót bízta meg a tisztséggel járó teendők ellátásával, ugyanakkor a megbízó okirat minisztériumi előkészítése során a Főiskolai és Egyetemi Ügyosztály referensei már ekkor megjegyezték, hogy Haller István miniszter Teleki Pál külügyminisztert óhajtja (1920. július 25. – 1921. április 14. miniszterelnök) felkérni a pozíció betöltésére.[461] Bartoniek örömmel fogadta Teleki személyét: „*Nagyon kedvező jövőt jósolnék a kiválóan fontos intézménynek, ha fő vezetését a nagy magyar tudós kezéből ismét nagy magyar tudós venné át.*"[462] Teleki 1920. október 23-án tájékoztatta arról a VKM-et, hogy az intézet felügyeletét curatori minőségében átvette: „*Szeretettel fogok a collegium ügyeivel foglalkozni és azon őrködni, hogy eredményes munkásságát […], zavartalanul folytathassa. Egyúttal szerencsém van jelenteni, hogy egyelőre csak a legfontosabb, személyi vagy szervezeti ügyekre vonatkozó beadványokat kívánom láttamozni. A kisebb jelentőségű folyó ügyekre bontakozó felterjesztéseket az igazgató fogja rövid úton Nagyméltóságod elé terjeszteni.*"[463] Teleki szavai jelezték, hogy a curatori tevékenységére vonatkozó filozófiája valamelyest eltért elődjétől. Fenti szavaihoz híven 21 éves tevékenysége alatt valóban csak azokban az esetekben élt felterjesztésekkel

[460] Bartoniek Géza igazgató jelentése Eötvös Loránd curátor halála utáni helyzetről. Budapest, 1919. szeptember 16. MOL K 636. 49. doboz, 25. tétel (1919).

[461] 191.327/1920.IV.a. ügyosztály. Bartoniek Géza igazgató ideiglenes curátori megbízatása. Budapest, 1920. május 17. MOL K 636. 49. doboz, 25. tétel (1919).

[462] Bartoniek Géza levele Haller István VKM miniszterhez Teleki Pál miniszterelnök curatorrá történő felkérése kapcsán. Budapest, 1920. szeptember 30. MOL K 636. 49. doboz, 25. tétel (1919).

[463] 115/1920–1. Cur. szám. Teleki Pál levele Haller István VKM-miniszterhez a curatori feladatának betöltéséről. Budapest, 1920. október 23. MOL K 592. 143. csomó, 18. tétel (1920).

a VKM felé, amelyek kulcsfontosságúak voltak a Collegium szempontjából. Politikai, közéleti és egyetemi tanári elfoglaltságainak függvényében vett részt a Collegium életében, a kezdeti időszakban viszonylag sűrűn, minden tanári értekezleten megjelent, majd 1938 májusától előbb kultuszminiszteri, majd 1939. február 16-a után pedig miniszterelnöki kinevezését követően szinte teljesen háttérbe szorultak az intézet ügyei. Bartoniek várakozása ugyanakkor teljesült személyével kapcsolatban, hiszen tudósként tisztában volt a Collegium fontosságával, közéleti súlyánál fogva pedig megóvta az internátust a politikai jellegű támadásoktól.

Bartoniek Gézát 1919 februárjában nevezték ki az V. fizetési osztályba, juttatásai azonban nem emelkedtek, mivel fizetését, amely korábban összesen 10 000 koronát tett ki, 8000 koronára emelték, amelyet 2000 korona személyi pótlék egészített ki.[464] A Népgazdasági Tanács azonban megvonta a 2000 koronás személyi pótlék folyósítását, csökkentve ezzel juttatásait. Bartoniek kérte, hogy folyósítsák az összeget, vagy nevezzék ki az V. fizetési osztály második fokozatába, mivel a Collegium vezetését 24 éve látja el, illetve az intézet tanárainak bérrendezése 1912 óta rendezetlen kérdés volt.[465] A Népgazdasági Tanács IV. pénzügyi főosztályának vezetője elutasította a kérést, és *ad acta* tette az ügyet.[466] Bartoniek ezt a Tanácsköztársaság bukását követően ismét felvetette, amelynek eredményeként személyi pótlékát ismét megállapították. Ezen felül egy VII. fizetési osztályban lévő tanári állást a VI. fizetési osztályba, két VIII. fizetési osztályú tanári állást pedig a VII. fizetési osztályba minősítettek át.[467]

A státuszrendezést követően a budapesti egyetem ünnepélyes keretek között munkássága elismeréseként díszdoktorrá avatta (Kosáry 1989: 29). Ezt követően váratlanul, 1921. június 9-én 6792/1921. szám alatt kelt rendeletével Vass József VKM-miniszter tájékoztatta Bartoniek Gézát, hogy az 1912. LXV.

---

[464] 65889/1919. A Közoktatásügyi Népbiztosság levele Bartoniek Géza igazgatóhoz V. fizetési osztályba való kinevezéséről. Budapest, 1919. április 15. MDKL 38. doboz 63. dosszié.

[465] 38/1919. Bartoniek Géza igazgató levele a Közoktatásügyi Népbiztoshoz bérrendezése ügyében. Budapest, 1919. április 12. MDKL 38. doboz 63. dosszié.

[466] *„Az 1919. április hó 25-én kelt 80.826. sz. ottani átiratra válaszolva értesítjük a népbiztosságot, hogy nem járulhatunk hozzá ahhoz, hogy Bartoniek Géza budapesti Eötvös-collegiumi vezető tanár részére évi 2000 K külön személyi pótlékot engedélyeztessék, mert a jelen esetben nem látunk olyan egészen kivételes indokot fennforogni, amely a szóban levő személyi pótlék engedélyezésére alapul szolgálhatna."* A Népgazdasági Főtanács IV. pénzügyi főosztályának átirata a Közoktatásügyi Népbiztoshoz. Budapest, 1919. július 4. MDKL 38. doboz 63. dosszié.

[467] Tóth Lajos államtitkár miniszteri előterjesztése Bartoniek Géza. 1919. december 28-i 116/1919. sz. felterjesztésére. Budapest, 1920. január 8. MOL K 636. 85. doboz, 25. tétel. 79. csomó (1920).

törvény értelmében végelegesen nyugállományba helyezte.[468] A törvény vonatkozó része (1912. LXV. tc. 31. § b–c. pontjai) valóban lehetőséget adott egyoldalú nyugdíjazására, ez azonban igen szokatlan volt a közintézmények vezető tisztviselői esetében, ráadásul a lépést nem előzte meg semmilyen előzetes tájékoztatás.[469] Ebből kifolyólag helytálló Kosáry Domokos azon feltételezése, amely szerint elmozdítását politikai indokok is motiválták (Kosáry 1989: 28–29).[470] Teleki Pálnak azonban nem állt érdekében Bartoniek elmozdításának tudomásul vétele, hiszen ez ellen a collegisták egy emberként tiltakoztak, illetve az intézet irányításában a folytonosságot kívánta maga is fenntartani. Ezért javasolta a minisztériumnak, hogy Bartonieket továbbra is bízzák meg az intézet vezetésével, mivel személye garanciát nyújt az Eötvös Loránd által kialakított szellemiség továbbélésére. Érvelését azzal támasztotta alá, hogy a Szervezeti szabályzat III. 4. pontja értelmében a curator tehet javaslatot a Collegium vezetésére vonatkozóan.[471] Teleki közéleti súlyának köszönhetően előbb elérte, hogy Bartonieket az 1921/1922. tanévre ideiglenesen megbízta a minisztérium az intézet ügyeinek vezetésével,[472] majd további intézkedésig 1922. augusztus 1-jétől végleges kinevezést nyert.[473]

---

468 6792/1921. Vass József VKM-miniszter levele Bartoniek Gézának nyugdíjazásáról. Budapest, 1921. június 9. MDKL 38. doboz 63. dosszié.

469 A nyugdíjazás körülményeire jellemző, hogy Bartoniek elmondása szerint a hírlapokból értesült nyugállományba küldéséről. Sérelmezte továbbá, hogy szolgálati viszonyának 5 hónappal való meghosszabbítása előléptetést eredményezett volna, így 2000 koronás fizetésemeléstől esett el. Megállapította továbbá, hogy a tisztviselők elmondása alapján még alkalmatlanság esetében is előre értesítették az illetőt korai nyugdíjazásáról, ez viszont elmaradt az esetében. Bartoniek Géza levele nyugdíjazása ügyében a VKM-hez. Budapest, 1922. november 15. MOL K 636. 293. doboz, 22. tétel, 253. csomó (1928).

470 Mint a 7.5. fejezetben látható, a Collegium költségvetése körüli problémák és a kultuszminiszter meghívásának mellőzése az intézet 25 éves fennállására szervezett Te Deumra, sokat rontott a VKM-mel való kapcsolatokon. Így vélhetően Bartonieket az első lehetséges alkalommal el kívánták mozdítani pozíciójából, amelyre a nyugdíjazás jó ürügyként szolgált.

471 75/1921. Teleki Pál curator levele a VKM miniszterhez Bartoniek Géza igazgatói teendőkkel való megbízásáról. Budapest, 1921. június 21. MDKL 38. doboz 63. dosszié.

472 *„Gróf Teleki Pál Ő Nagyméltóságának, a br. Eötvös József kollegium kurátorának előterjesztésére Méltóságodat a kollégium ügyeinek vezetésével ideiglenesen egy évre, az 1921/22. tanév tartaméra ezennel megbízom."* 124199/1921. Vass József VKM-miniszter levele Bartoniek Géza ideiglenes megbízásáról. Budapest, 1921. július 6. MDKL 38. doboz 63. dosszié.

473 Ezzel együtt bérét is rendezték, ugyanis 162/1922. számú felterjesztésében arról panaszkodott a minisztériumnak B.G. úr, hogy illetményének számfejtésében súlyos mulasztások történtek. 164207/1922. VKM miniszter levele Bartoniek Gézának. Budapest, 1923. április 7. MDKL 38. doboz 63. dosszié.

Az igazgató azonban 1927 folyamán szélütést kapott, amelynek eredményeként egészségügyi állapota drasztikusan leromlott. Mivel feladatait nem tudta ellátni, gondoskodni kellett utódlásáról. Teleki Pál curator Gombocz Zoltánt javasolta az igazgatói pozíció betöltésére, aki ebben az időszakban vitathatatlanul az intézet tanári karának legtekintélyesebb tagja volt: az intézet első generációjához tartozott, tudományos karrierje pedig töretlenül ívelt felfelé.[474] Emellett már 1909-től igazgatóhelyettesként segítette Bartoniek munkáját 1914-es távozásáig. 1919-ben azonban ismét a Collegium, majd a budapesti egyetem tanárává vált.[475] A collegisták közül ráadásul az elsők között választották 1922-ben a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává. Gomboczot 1926-ban nevezték ki a berlini Collegium Hungaricum élére Gragger Róbert váratlan halála miatt.[476] Noha az ekkor még mindig csak 40 éves tudóst 1927. november 3-án Horthy Miklós legfelsőbb elhatározásával kinevezte a Collegium igazgatójává,[477] berlini kiküldetése miatt hivatalát nem tudta ellátni, így 1928. szeptember 1-jéig Szabó Miklós vette át ideiglenesen feladatainak az ellátását.[478]

Bartoniek Géza pályájának végén a francia kormánytól megkapta az *Officier de la Legion d'Honneur* kitüntetést a francia–magyar kultúrkapcsolatok fejlesztéséért,[479] majd ugyancsak 1928-ban a II. osztályú magyar érdemrendet adományozta számára Horthy érdemei elismeréséül.[480] Élete hátralevő részét Gombocz közbenjárására a Collegium igazgatói lakásában tölthette, itt érte a halál 1930. február 11-én.[481] Teleki Pál közbenjárására a Székesfővárosi

[474] G/59. Teleki Pál felterjesztése Gombocz Zoltán igazgatóvá történő kinevezése ügyében. Budapest, 1927. június 24. MOL K 636. 243. doboz, 24. tétel, 279. csomó (1927).

[475] 195784/1919. VKM-miniszter levele Bartoniek Gézához Gombocz Zoltán ideiglenes beosztásáról a Collegiumba. Budapest, 1919. november 15. MDKL 39. doboz 66/a. dosszié.

[476] Gragger maga is Eötvös collegista volt 1905–1909 között német–francia szakon. A berlini intézet megszervezésében kulcsfontosságú szerepe volt (Bodor 1995: 43–47).

[477] 85.604/1927. Klebelsberg Kunó VKM-miniszter levele Teleki Pál curatorhoz Gombocz Zoltán igazgatói kinevezéséről. Budapest, 1927. december 3. MDKL 39. doboz 66/a. dosszié.

[478] 9/1927. Teleki Pál curator levele a VKM-miniszterhez Szabó Miklós ideiglenes igazgatói megbízásáról. Budapest, 1927. december 28. MDKL 40. doboz 67. dosszié.

[479] Jegyzőkönyv az Eötvös Collegium 1928. május 4-én tartott tanári értekezletéről. MDKL 54. doboz 102/b. dosszié.

[480] 60/1928. Gombocz Zoltán levele Vértesy Sándor úrnak a Kormányzói Kabinetiroda főnökének. Budapest, 1928. március 31. MDKL 38. doboz 63. dosszié.

[481] 45011/1929. Magyary Zoltán miniszteri tanácsos levele Gombocz Zoltán igazgatóhoz az igazgatói lakosztály használata ügyében. Budapest, 1929. január 24. MDKL 38. doboz 63. dosszié. Elhunytáról és temetéséről az alábbi lapok tudósítottak: Nemzeti Újság 1930. február 12., Pesti Napló 1930. február 12., Magyarság 1930. február 12., Magyar Hírlap 1930. február 14.,

Tanács a Kerepesi úti temetőben díszsírhelyet jelölt ki számára örök nyugvóhelyül.[482]

13. kép: A Collegium tanári kara, 1920

A rendes tanárok közül senkit sem ítéltek el a polgári demokratikus forradalom vagy a Tanácsköztársaság időszaka alatt játszott politikai tevékenysége miatt. Mindegyikük részletes nyilatkozatot tett a két politikai rendszerhez fűződő viszonyáról, amelyekben többnyire az eseményektől való távolmaradásukról írtak, vagy arról, hogy csupán a Tanítók Szakszervezetébe léptek be testületileg a Collegium egyéb tanáraival, de ott semmilyen szerepet nem játszottak. Ezen kívül a 2708/1920. (IV. 1.) számú miniszterelnöki rendelet értelmében valamennyiük hivatali esküt tett Horthy Miklós kormányzó személyére és a magyar alkotmányosság megőrzésére.[483]

A magyar irodalomtörténeti tanszak éléről Horváth János 1923-ban távozott, miután a kormányzó kinevezte a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti

Budapesti Hírlap 1930. február 12., Új Nemzedék 1930. február 12., Képes Pesti Hírlap 1930. február 13., Journal des Débats 1930. február 19.

482 16/1930. Teleki Pál curator levele Sipőcz Jenő, Budapest székesfőváros polgármesterének Bartoniek Géza sírhelye ügyében. Budapest, 1930. február 12. MDKL 38. doboz 63. dosszié.

483 Az igazolást az 1920. május 1-jei tanári értekezleten végezték el. Ekkor az értekezlet igazolta az igazgatót, majd a tanároknak egyenként igazolniuk kellett tevékenységüket, amelyet írásos formában is benyújtottak. Az 1920. május 1-i tanári értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/a. dosszié.

karának rendes tanárává az V. fizetési osztályba sorolva.[484] Bár Horváth eredetileg meg akarta tartani tanári státuszát a Collegiumban, jelezve ezzel az intézet iránti elkötelezettségét, túlterheltsége miatt ettől a tervétől hamar el kellett állnia.[485] Helyettesítését egyik tanítványa, Bartha János vette át egy esztendőre, aki ezt követően külföldre távozott. Az 1925/1926. tanévben az intézet két új tanára, Zsirai Miklós és Moravcsik Gyula látták el az irodalomtörténeti órák vezetését. Végleges megoldásának a tanszak vezetésére Farkas Gyula személyét szánták, aki a berlini Collegium Hungaricumban tevékenykedett.[486] Farkast 1925 decemberében nevezte ki a kultuszminiszter a VII. fizetési osztályba sorolva a Collegium rendes tanárává.[487] Gragger Róbert halála miatt azonban a következő évben szabadságolták a gyászünnepség előkészítésére vonatkozó kultuszminiszteri felkérés miatt,[488] majd ezt követően 1928 áprilisában kérte szeptemberig történő szabadságolását, végül lemondott rendes tanári státuszáról, mivel a német kultuszminiszter berlini egyetemi tanárrá nevezte ki, lényegében Gombocz Zoltántól vette át a berlini Collegium Hungaricum igazgatását.[489]

A magyar nyelvészeti szak élére Zsirai Miklós nyert kinevezést a VII. fizetési osztályba sorolva, tanári állását 1933-ig tartotta meg.[490] A klasszika-filológia területén is változás következett be: Huszti József 1923-ban a szegedi tudományegyetem rendes tanára lett, helyére Moravcsik Gyula[491] került, aki a magyar irodalomtörténet mellett előbb a latin, majd a görög órákat is vezette Szabó Miklós

484 109.433/1923. Klebelsberg Kunó VKM-miniszter levele Bartoniek Géza igazgatóhoz Horváth János egyetemi tanárrá való kinevezése ügyében. Budapest, 1923. augusztus 28. MDKL 40. doboz 70/7. dosszié.

485 141/1923. Bartoniek Géza levele a Rector Magnificusnak Horváth János collegiumi tanári állása alóli felmentése ügyében. Budapest, 1923. szeptember 11. MDKL 40. doboz 70/7. dosszié.

486 84/1925. Teleki Pál curator levele Klebelsberg Kunó VKM-miniszterhez Farkas Gyula kinevezése ügyében. Budapest, 1925. augusztusa. MOL K 636. 224. doboz, 25. tétel (1926).

487 86.911/1925. A VKM IV. ügyosztályának levele Teleki Pál curatorhoz Farkas Gyula kinevezése ügyében. Budapest, 1925. december 18. MDKL 40. doboz 70/2. dosszié.

488 94.984/1926. Tetzman Károly miniszteri osztálytanácsos levele Farkas Gyulának. Budapest, 1926. december 22. MOL K 636. 224. doboz, 25. tétel (1926).

489 Farkas Gyula lemondása rendes tanári státuszáról. Budapest, 1928. szeptember 22. MDKL 40. doboz 70/2. dosszié.

490 146.558/1924. VKM IV. ügyosztályának levele Teleki Pál curatorhoz. Budapest, 1924. április 26. MDKL 40. doboz 71/11. dosszié.

491 1910–1914 között volt a Collegium tagja klasszika-filológusként. Tanulmányait végig kitűnően végezte (MDKL 13. doboz 13. dosszié 39. csomó).

óraterhelésének enyhítésére.[492] Szabót négyéves harctéri szolgálatot követően 1919 májusában ismét alkalmasnak találta a hadi szolgálatra a sorozóbizottság. Ekkor azonban Bartoniek Géza kérte a besorozás alóli felmentését, mivel szolgálatai nélkülözhetetlenek voltak a Collegium számára.[493] A Collegium „bizalmi emberévé" választották, így képviselte az intézetet a főiskolák bizalmi testületében. Ennek ellenére katonai szolgálat alóli felmentését nem hagyták jóvá.[494] Az 1927/1928. tanévben Gombocz Zoltán visszatéréséig ideiglenes igazgatóként vezette az intézetet, ebben az időszakban több reformot is előkészített a Collegium tanulmányi rendszerében. Mivel a helyettesítést mindenki megelégedésére hajtotta végre, ezért 1928-ban Teleki javasolta aligazgatóvá történő kinevezését.[495]

Az intézeti tanárok doyenje, Hoffmann Frigyes, a német irodalomtörténet szakvezetője 30 éves collegiumi szolgálatát követően, 1925-ben vonult nyugalomba.[496] Helyettesítését nem az 1920/1921. tanévben az intézet tiszteletdíjas német irodalmi tanára, Pukányszky Béla látta el, aki ekkor a betegeskedő Kleinmayr Hugó helyett adott órákat,[497] hanem ideiglenes megoldásként a német lektorok. 1927-ben azonban felmerült Koszó János személye, aki a következő tanévben foglalhatta el katedráját rendes kinevezett tanárként a VI. fizetési osztályba sorolva.[498]

[492] 114.045/1923. A VKM IV. ügyosztályának levele Teleki Pál curatorhoz Moravcsik Gyula kinevezése ügyében. Budapest, 1923. november 30. MDKL 40. doboz 70/5. dosszié.

[493] 50/1919. Bartoniek Géza levele a Közoktatásügyi Népbiztosságnak Szabó Miklós katonai szolgálat alóli felmentése ügyében. Budapest, 1919. május 20. MDKL 40. doboz 67. dosszié.

[494] Igazoló jelentés a Tanácsköztársaság ideje alatt tanúsított magatartásról. Budapest, 1920. augusztus 5. MDKL 40. doboz 67. dosszié.

[495] 169/1928. Teleki Pál curator levele Klebelsberg Kunó VKM-miniszterhez Szabó Miklós aligazgatóvá történő kinevezéséhez. Budapest, 1928. október 16. MDKL 40. doboz 67. dosszié.

[496] 2/1925. Bartoniek Géza előterjesztése Klebelsberg Kunó VKM-miniszternek Hoffman Frigyes nyugdíjazásáról. Budapest, 1925. január 19. MOL K 636. 195. doboz, 25. tétel (1925).

[497] Pukánszky maga is collegista volt 1914–1918 között magyar–német szakos bölcsészeti hallgatóként. Eredetileg a Nemzeti Kisebbségek Minisztériumában tevékenykedett segédtitkárként, innen osztották be a Collegiumba, majd 1922-ben a Magyar Nemzeti Múzeumba helyezték. 1938-tól ismét a Collegium tanára lesz a második világháború végéig (MDKL 41. doboz 72/4. dosszié).

[498] 72/1928. Teleki Pál curator levele a Klebelsberg Kunó VKM-miniszterhez Koszó János kinevezése ügyében. Budapest, 1928. április 3. Koszó maga is collegista volt 1910–1914 között magyar–franica–német szakos hallgatóként. Az 1920-as évekre egyetemi magántanár, a Polgáriskolai Tanárképző Intézet rendes tanára volt. Koszóval együtt Gombocz Endrét is szerződtetni akarták a természetrajz–kémia tanszak vezetésére, ez azonban nem valósulhatott meg, ugyanis helyére Tomasz Jenő kapott kinevezést (MDKL 40. doboz 70/9. dosszié).

A Collegium megnövekedett adminisztrációja a vezetői személyzet kibővítését indokolta. Erre a feladatra Lukcsics Pált[499] szemelték ki, aki a harctéren szerzett tüdősebesülése miatt nem is tarthatott orvosi javallatra hosszabb előadásokat. Feladata főleg a könyvtári állomány kezelésében való segédkezés volt, de emellett Madzsar Imre munkáját is segítette a történelem tanszak vezetésében.[500] Illetményeinek változásaiból megállapítható a Collegium tanárainak helyzete is a háborút követő gazdasági szanálás időszakában. 1920-ban a IX. fizetési osztályba nevezték ki 2200 koronás fizetéssel, amelyet 400 korona személyi pótlék, 2000 korona háborús és 400 korona gazdasági segély, illetve 1000 korona lakáspénz egészített ki.[501] Mivel 1922-re üresedésben volt egy VII. fizetési osztályú állás, így rendkívüli kinevezéssel egy fizetési osztályt átlépett, illetménye a korábbi évi 6000 koronáról 34 400 koronára nőtt.[502] Ebből egyrészt látható, hogy megfelelő támogatottsággal a tanárok gyorsan előléphettek, másrészt megállapítható, hogy a gazdasági válság nyomán a fizetésük drámaian inflálódott, amelynek mértéke 1926-ra tovább fokozódott. Ennek mértékére jellemző, hogy Moravcsik Gyula fizetése ebben az időszakban 903 000 korona volt.[503] A gyors előléptetésnek ugyanakkor az lett az eredménye, hogy 1926-ban esedékes kinevezését a VI. fizetési osztályba a minisztérium megtagadta hivatkozva a rendkívüli kedvezményre, amelyet négy évvel korábban kapott. Így csak az 1930-as évek második felében léptették elő.[504] Lukcsics azonban több alkalommal kapott külföldi kutatásokra hosszabb szabadságolást, így 1920 novemberében egy évre engedélyezték számára a bécsi levéltári kutatásokat,[505] majd 1924 februárjától 1925. augusztus 31-ig Gerevich Tibor, a Római Magyar Történeti Intézet igazgatójának meghívására kutatta a pápai levéltár magyar

[499] 1911–1918 között latin–történelem szakos hallgatóként volt az intézet tagja. Tanulmányi eredménye csak harctéri sérülését követően, 1918 második felében javult számottevően (MDKL 12. doboz 12. dosszié 35. csomó).

[500] 88/1919. Bartoniek Géza levele a VKM-miniszterhez Lukcsics Pál kinevezése ügyében. Budapest, 1919. szeptember 10. MDKL 40. doboz 70/10. dosszié.

[501] 120/1920. A VKM-miniszter levele Bartoniek Gézának Lukcsics Pál kinevezése ügyében. Budapest, 1920. november 19. MDKL 40. doboz 70/10. dosszié.

[502] 78808/1922. A VKM-miniszter levele Telei Pál curatorhoz Lukcsics Pál kinevezéséről a VII. fizetési osztályba. Budapest, 1923. január 11. MDKL 40. doboz 70/10. dosszié.

[503] MDKL 40. doboz 71/5. dosszié.

[504] 148/1926. Bartoniek Géza levele Lukcsics Pálnak előléptetése elhalasztása ügyében. Budapest, 1926. december 6. MDKL 40. doboz 70/10. dosszié.

[505] 120/1920. A VKM-miniszter levele Bartoniek Géza igazgatónak Lukcsics Pál szabadságolása ügyében. Budapest, 1920. november 19. MDKL 40. doboz 70/10. dosszié.

vonatkozású részeit, illetve rendezte az intézet könyvtári állományát.[506] Lukcsics kutatói szabadságának meghosszabbítását az 1925/1926. tanévre is kezdeményezték, ezt azonban Bartoniek javaslatára a minisztérium nem támogatta, mivel kétéves távolléte jelentékeny problémákat okozott a történeti szakórák megtartásában (Madzsar óraterhelésének megnövekedése miatt), a könyvtári adminisztráció és a gazdasági ügyek vitelében.[507]

Lukcsics távolmaradása és az adminisztrációs ügyvitel zavartalan folytatása végett Tomasz Jenőt[508] rendelték a Collegiumba szolgálattételre. Erre lehetőséget adott az a körülmény, hogy Hoffmann távozásával egy V. fizetési osztályú állás üresedett meg, amelynek javadalmát Koszó kinevezése sem vette teljesen igénybe. Tomasz főleg a gazdasági ügyek kezelésében játszott fontos szerepet, a könyvtárhoz kapcsolódó adminisztrációt és a történelem szakórák egy részének vezetését továbbra is Lukcsics látta el.[509] A IX. fizetési osztályba kinevezett tanár hamarosan a szakvezetésben is fontos szerepet kapott, hiszen a modern nyelvszakokkal gyakran párosították a latint. Az „öszvér klasszikusok" száma 1928-ra annyira megnőtt, hogy Szabó Miklós és Moravcsik Gyula órái zsúfolttá váltak, így az ügyvitel mellett a latin órák tartásában is szerepet kapott.[510] Farkas Gyula távozását követően pedig Lukcsicshoz hasonlóan rendkívüli kinevezéssel töltötte be a megüresedett VII. fizetési osztályú tanári állást, amelyhez egyszerre kötötték az óraadói, a könyvtárosi és a titkári teendők ellátását.[511] Ezzel sikerült elérnie az igazgatónak, hogy a folyamatosan gyarapodó könyvtárral és a gazdasági ügyekkel járó adminisztrációt olyan pályakezdő tanárokkal ossza meg, akiket az intézet tudományos vezetésében is felhasználhat.

[506] 155/1924. Bartoniek Géza levele a VKM-miniszterhez Lukcsics Pál szabadságolása ügyében. Budapest, 1924. október 23. MOL K 636. 195. doboz, 25. tétel (1925).

[507] 96/1925. Bartoniek Géza levele a VKM-miniszterhez Lukcsics Pál szabadságolásának véleményezése ügyében. Budapest, 1925. szeptember 3. MDKL 40. doboz 70/10. dosszié.

[508] Tomasz 1919–1923 között volt klasszika-filológia és történelem szakos hallgató az intézetben. Ezt követően a Tanárképző Intézet Gyakorló Gimnáziumában kezdte tanári pályafutását, majd a II. kerületi érseki főgimnáziumban lett helyettes tanár. Innen rendelték a Collegiumba szolgálattételre (MDKL 21. doboz 20. dosszié 61. csomó).

[509] 4/1926. Bartoniek Géza levele Teleki Pál curatorhoz Tomasz Jenő kinevezése ügyében. Budapest, 1926. júniusa. MOL K 636. 293. doboz, 22. tétel, 253. csomó (1928).

[510] 168/1928. Teleki Pál curator levele a VKM-miniszterhez Tomasz Jenő részvételéről a tudományos képzésben. Budapest, 1928. október 16. MOL K 636. 293. doboz, 22. tétel, 253. csomó (1928).

[511] Fizetése 255 pengő volt, amelyet, 303 pengő lakáspénz egészített ki. 90.147/1928. A VKM IV. ügyosztály, Klebelsbeg Kunó VKM miniszter levele Teleki Pál curatorhoz Tomasz Jenő kinevezése a VII. fizetési osztályba ügyében. Budapest, 1928. december 13. MDKL 40. doboz 71/10. dosszié.

Eckhardt Sándort 1923-ban nevezte ki a kormányzó a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti karának francia nyelvi és irodalmi tanszék rendes tanárává, így a Collegiumot kilenc év után hagyta el. Megüresedett helyére 1936-ig nem neveztek ki rendes tanárt. A francia irodalom és nyelv oktatását részben a francia lektorok, részben 1927-et követően pedig Szegő (Gyergyai) Albert a Kossuth Lajos Felső Kereskedelmi Fiúiskola tanára látta el a Collegiumban való lakás és ingyenes ellátás fejében, mivel ekkorra az intézet anyagi lehetőségei oly mértékben beszűkültek, hogy külön tiszteletdíjak fizetésére nem volt mód.[512]

A természettudományi szakos órák közül a természetrajzi órákat továbbra is Filarszky Nándor látta el, akinek Madzsar Imrével együtt 1200 koronás tiszteletdíjuk mellé előbb 800 koronás segélyt juttatott a minisztérium 1921-től, majd a következő tanévben mindkettőjük honoráriumát 2400 koronára emelték.[513] A földrajz szakos órákat 1923-tól Fodor Ferenc vezette ugyancsak tiszteletdíjas tanári minőségben 1939-es tankerületi felügyelővé való kinevezéséig.[514] Az angol nyelvi órák szakvezetéséből pedig Fest Sándor mellett Németh Sándor[515] is szerepet vállalt a tanári jelentések tanulsága szerint az 1927/1928. tanévben.[516]

Az első világháború alatt az École Normale Supérieure-rel megszakadtak a kapcsolatok, mivel Franciaország és a Monarchia eltérő katonai szövetségekhez tartozott. A forradalmakat követően ezek lassan álltak helyre, ebben kulcsfontosságú szerepe volt Ernest Tharaud-nak, aki 1920-ban járt Budapesten. A korábbi francia lektor közvetítésével Bartoniek levelezést folytatott Gustav Lansonnal, az École új igazgatójával. A világháború utáni Magyarországon a francia befolyás igencsak meggyengült, ezért a francia diplomácia kiemelt szerepet szánt az Eötvös Collegiumnak e befolyás újbóli megerősítésében. Ennek köszönhető, hogy az Ulm útról nem csupán helyeselték a két lektor Budapestre küldését, de díjazásukat is átvállalták 15 000 frank értékben. Emellett a francia kormány a könyvtár francia részlegének bővítésére 5000 frankot adományozott, illetve

---

[512] MDKL 41. doboz 72/4. doboz.

[513] 129.196/1921. A VKM V. ügyosztály levele Teleki Pál curatornak Filarszky Nándor és Madzsar Imre tiszteletdíjának ügyében. Budapest, 1921. október 31. MDKL 41. doboz 72/1. dosszié.

[514] MDKL 41. doboz 72/1. dosszié.

[515] Németh 1908–1912 között volt a Collegium tagja klasszika-filológia és magyar szakosként, de 1913-ban franciából is szakvizsgázott (MDKL 14. doboz 14. dosszié 42. csomó).

[516] Németh Sándor jelentése az angol nyelvi órákról az 1927/1928. tanév I. felében. Budapest, 1927. decembere. MDKL 52. doboz 101/4/a. dosszié.

előfizetett 19 francia nyelvű folyóiratra.[517] A kapcsolatok újbóli elmélyülését jelezte, hogy az 1921–1924 között minden évben nyáron három francia normalistát fogadott a Collegium, cserébe a francia kormány nyolc magyar főiskolai hallgatónak biztosított egyéves ösztöndíjat, közülük legalább egy a Collegium növendéke volt.[518] Az első lektor 1921 februárjában érkezett meg a drasztikus pénzromlás miatt, addig Bárczi Géza[519] és Kastner Jenő[520] látták el a lektori teendőket évi 1500 koronás tiszteletdíj fejében (vö. Nemes 1989: 103).[521]

Jean Mistler d'Auroile 1921. február 13-án érkezett meg a Ménesi útra.[522] A francia követségen kultúrattaséként is működő Mistler akár békebeli elődei, maga is első helyet szerzett az aggrégation versenyvizsgán, így minősítése kiváló volt. A Pázmány Péter Egyetem Bölcsészeti Karán megbízott tanárként adott francia órákat, ugyanis lektori feladatot nem vállalhatott el, vélhetően azért, mert juttatásait a francia kormánytól kapta.[523] Mistler 1923-ban hagyta el a Collegiumot, tevékenysége alatt előbb heti két, majd később egy órát tartott az intézetben, de egészen 1925-ig tartózkodott a magyar fővárosban (vö. Nemes 1989: 103). Helyére 1923-ban Aldo Dami érkezett, aki a genfi egyetemen végezte tanulmányait. A francia kultusztárca eredetileg Aurélien Sauvageot szemelte ki a Collegiumba, de 1922-ben nem tudta elfoglalni állását.[524] Gachot Francoise ugyancsak 1925-ig látta el a lektori feladatokat az intézetben, később hazánkban telepedett le, és a budapesti egyetem francia irodalmi és nyelvi tanszékének vezetője lett.[525]

[517] 52/1921. Bartoniek Géza levele a VKM-miniszterhez az új francia lektorok alkalmazására vonatkozóan. Budapest, 1921. június 20. MDKL 41. doboz 72/2. dosszié.

[518] 58/1923. Bartoniek Géza felterjesztése francia diákok fogadására és magyar diákok francia kiutazására vonatkozóan. Budapest, 1923. április 23. MOL K 636. 161. doboz, 25. tétel (1923).

[519] 1911–1920 között volt collegista, eredetileg magyar–klasszika-filológiai szakokat hallgatott, de Szegő Alberttel együtt az első világháború alatt francia internálás alá kerültek. Végül 1920-ban francia nyelvből is szakvizsgázott (MDKL 1. doboz 2. dosszié 2. csomó).

[520] 1910–1913 között volt collegista magyar–francia–német szakos hallgatóként (MDKL 9. doboz 11. dosszié 26. csomó).

[521] 52/1921. Bartoniek Géza felterjesztése új francia tanárok alkalmazására vonatkozóan. Budapest, 1921. június 20. MOL K 636. 161. doboz, 25. tétel (1923).

[522] 21/1921. Bartoniek Géza levele a budapesti tudományegyetem bölcsészeti kar dékánjához. Budapest, 1921. február 17. MDKL 46. doboz 84/a/5. dosszié.

[523] 1517/1921–1922. Angyal Dávid bölcsészetkari dékán levele Bartoniek Gézához Jean Mistler d' Auroile ügyében. Budapest, 1921. február 21. MDKL 46. doboz 84/a/5. dosszié.

[524] 167/1922. Bartoniek Géza levele a VKM-miniszterhez Aldo Dami lektor megérkezéséről. Budapest, 1922. október 25. MDKL 46. doboz 84/a/5. dosszié.

[525] 104/1925. Bartoniek Géza igazolása Gachot Francoise lektori tevékenységéről. Budapest, 1925. szeptember 15. MDKL 46. doboz 84/a/5. dosszié.

1923-ban érkezett Magyarországra Aurélien Sauvageot, akinek collegiumi lektorsága későbbi életére jelentős befolyással bírt. Akárcsak Jean Mistler, az új lektor is a követség kulturális attaséja volt, emellett az egyetemen is adott órákat. Bár Mistler tapasztalatai elkedvetlenítették itt-tartózkodásának korai időszakában (Sauvageot 1988: 28), hiszen a követség munkatársaiként feszélyezve érezték magukat, de Bartoniek finom francia modora, valamint Szegő Albert, Zsirai Miklós és Eckhardt Sándor, akiket barátjául fogadott, hamar bevezették a magyar társasági és kulturális élet világába.[526] Nekik köszönhetően megismerkedett a korabeli magyar irodalom kiemelkedő művelőivel. 1931-es távozásáig megtanult magyarul, 1929-ben pedig a Gombocz irányítása alatt írt doktori disszertációját megvédte a Sorbonne-on. Hazatérését követően az Élő Idegen Nyelvek Főiskoláján a Finnugor Tanszék tanára, majd vezetője lett. Már az 1920-as évek első felében elkezdte összeállítani a magyar–francia, francia–magyar szótárat, amelyet ugyancsak 1931-ben jelentetett meg (Sepsi 2009: 47–48).

A világháborút követően a német nyelvi oktatás válságba jutott a Collegiumban. A német szakra ugyanis többnyire német anyanyelvűek jelentkeztek, viszont azokat a területeket, amelyeken éltek, elveszítette az ország. Egyre több olyan pályázó akadt a felvételi eljárásokban, akik nem voltak anyanyelvűek, és német tudásuk annyira csekély volt, hogy a szakirodalmat is képtelenek voltak megérteni. A helyzetet súlyosbította, hogy Kleinmayr, aki a világháború alatt is a Collegiumban működött, elsősorban a német irodalomtörténeti kérdésekben volt járatos, a hallgatók mindennapi érintkezéseiben nem vett részt egészségügyi okokra hivatkozva. A német irodalomtörténeti emlékek olvastatása és magyarázata pedig igen kevés sikerrel kecsegtetett olyan hallgatók körében, akik a legegyszerűbb szövegeket sem voltak képesek megérteni. Bartoniek ezért Henrik Beckert akarta Kleinmayr mellé lektorként szerződtetni, aki Becker Fülöp Ágost lipcsei egyetemi professzor fia volt (1890–1905 között a budapesti egyetem tanára is volt, az MTA pedig külső tagjainak sorába választotta). Becker ugyancsak a lipcsei egyetemen végezte tanulmányait, majd a leideni egyetem alkalmazta német lektorként. Bartoniek azért is ragaszkodott hozzá, mert elzászi származásúként bírta a francia nyelvet is.[527] Az Egyetemi és Főiskolai Ügyosztálynak azonban épp származása okozott némi fejtörést, ugyanis a referensek úgy értesültek, hogy Becker Fülöpnek

[526] MDKL 46. doboz. 84/a/6. dosszié.

[527] 118/1924. Bartoniek Géza levele a VKM-miniszterhez Henrik Becker német lektori megbízása ügyében. Budapest, 1924. augusztus 15. MDKL 47. doboz 84/b/1. dosszié.

a háború alatt is adtak kellemetlenségei a német hatóságokkal elzászi kötődése miatt. Lehetségesnek tartották, hogy fiát inkább francia szellemben nevelte, így nem tartották tanácsosnak alkalmazását a Collegium ifjú nemzedékének nevelésére antant érzelmei miatt. Teleki Pálnak azonban sikerült az ügyosztály vezetőjét meggyőzni alkalmazásának szükségességéről.[528] A VKM végül engedélyezte meghívását, előbb évi 1200 koronás tiszteletdíjat kapott,[529] majd lényegében egy VII. fizetési osztályú állásba rendszeresítették, amelyért havi 375 pengős honorárium illette meg.[530] Becker 1926-ig maradt a Collegiumban, ezt követően szeretett volna a bécsi Collegium Hungaricum német nyelvmesterévé válni, ez azonban meghiúsult.[531]

Kleinmayr megbízatásának hosszabbításától Bartoniek már 1924-ben el akart tekinteni a német nyelvi oktatás lehetőségeinek megváltozott körülményei miatt. Az igazgató emellett nehezményezte azt is, hogy a Collegium növendékeivel egyáltalán nem épített ki kapcsolatot, illetve 13 éves működése során egyáltalán nem törekedett a magyar nyelv és kultúra megismerésére. A lektornak azonban sikerült meghosszabbítania megbizatását az osztrák követségen keresztül, ugyanis jól fizető állásáról önszántából nem akart lemondani.[532] A 44 éves Kleinmayr helyére Lábán Antal, a bécsi Collegium

528 *„Az ügyosztály a következő megjegyzést fűzi a felterjesztéshez: »Értesüléseim szerint dr. Becker elzászi származású, s állítólag atyjának, a híres liepzigi romanista professzornak, a háború alatt bizonyos kellemetlenségei is voltak. Kérdés tehát, hogy az ifjú Becker nem nevelkedett-e inkább francia szellemben. Bátor vagyok felvetni, azt a kérdést, hogy akkor, amikor az Eötvös-collegiumi ifjak a következő nemzedék leendő tanárai mellett, mint bentlakó egy francia és egy olasz tanár úgyis már van alkalmazva, akkor politikai és nemzeti szempontból opportumus-e még német tanárul is olyat alkalmazni, aki esetleg entente-érzelmű. Bizonyára lehetne Németországban vagy Ausztriában más olyan tanárt találni, aki erre az állásra megfelelne, s kinél az említett aggály nem forog fenn«.”* A VKM IV. Egyetemi és Főiskolai Ügyosztály véleményezése Bartoniek Géza 118/1924. számú felterjesztésére. MOL K 636. 181. doboz, 25. tétel (1924).

529 183/1924. Bartoniek Géza levele a VKM-miniszterhez Henrik Becker tiszteletdíja ügyében. Budapest, 1924. november 30. MOL Kn636. 181 doboz, 25. tétel. (1924).

530 Häckel, a másik német lektor ebben az időszakban a IX. fizetési osztályú állással járó honoráriumot kapta meg, amelyért havi 250 pengő illette meg. 91.056/1925. IV. sz. Tóth Mihály államtitkár levele Bartoniek Gézához Henrik Becker és Ernst Häckel illetményeiről. Budapest, 1926. február 24. MDKL 47. doboz 84/b/1. dosszié.

531 Lábán Antal, a bécsi Collegium Hungaricum igazgatójának levele Bartoniek Gézához. Bécs, 1926. április 12. MDKL 47. doboz 84/b/1. dosszié.

532 *„…előlépett a VII. fizetési fokozatba és beosztatott a bécsi III. kerületi gimnáziumhoz. Szabadságolása az osztrák államnak költségébe nem kerül, mert »saját költségére van szabadságolva«, vagyis ő fizeti helyettesítése költségeit. A Collegium pedig ugyancsak a VII. fizetési fokozatnak megfelelő tiszteletdíjat ad. Van a Collegiumban 3 szobából álló lakása – a legszebb tanári lakás! – s így érthető, hogy ragaszkodik itt maradásához, annyival is inkább, mert itt*

Hungaricum igazgatója ajánlotta az akkor csak 25 éves Ernst Häckelt. Az új lektor az 1924/1925. tanévben a bécsi népfőiskola docense volt. Ezt követően előbb a Collegiumban, majd az 1926/27. tanévtől a budapesti egyetemen is ellátta a lektori feladatokat, az azt követő tanévben pedig a tanárképző intézet is tanárául fogadta. Az 1927/1928. tanévtől öt évenként meghosszabbították megbizatását. Erre lehetőséget adott az a körülmény, hogy magyarországi tevékenységét akárcsak a francia lektorok esetében beszámították az osztrák állami szolgálatba. Így elődjéhez hasonlóan a VII. fizetési osztályba sorolták be havi 375 pengős díjazással.[533] Häckel tevékenysége olyannyira sikeres volt, hogy 1944-ig látta el a lektori teendőket, szerződtetését követően csupán a németországi lektorok személye változott.

A magyar külpolitika az ország első világháború utáni elszigeteltségén Olaszország felé való tájékozódással próbált meg enyhíteni. Ez a törekvés az olasz elképzelésekkel is találkozott, hiszen világháborús céljaik elérése nem volt maradéktalanul sikeres, így a Párizs környéki békékben csalódott államok hamar egymásra találtak. Ennek a folyamatnak egyik mellékszála alighanem Italo Siciliano szerződtetése volt az Eötvös Collegiumba olasz nyelvi lektorként. Ezt a tényt erősíti az is, hogy a lektor szerződtetésért Teleki személyesen járt közben az olasz kormánynál, amely átvállalta Siciliano teljes díjazását is, a Collegiumnak mindössze ellátásának költségeit kellett fedezni.[534] A lektor működését az 1924. XI. törvény nyomán létrejövő új középiskola típus, a reálgimnázium, hangsúlyosabbá tette, hiszen a német, francia és angol mellett olasz nyelvtanárokra is kereslet mutatkozott (Krász 1995: 119). Már működésének első évében 19 collegista hallgatta óráit, ezt követően pedig számos klasszika-filológus hallgató vette fel az olasz szakot harmadik tárgyként. Siciliano, aki az olasz követség kulturális attaséjaként is tevékenykedett, 1933-as távozásáig adott órákat az intézetben.[535]

---

kb. 3 hónapon át van elfoglalva, jóval kevesebb óraszámmal, mint a gimnáziumban." 88/1925. Bartoniek Géza jelentése a VKM. miniszterhez Hugo Kleinmayr megbizatásának megszüntetéséről. Budapest, 1925. szeptember 1. MDKL 47. doboz 84/b/3. dosszié.

[533] Bartoniek Géza levele Ernst Häckelnek megbízatása meghosszabbításáról. Budapest, 1927. július 20. MDKL 47. doboz 84/b/1. dosszié.

[534] 168/1922. Bartoniek Géza felterjesztése Klebelsberg Kunó VKM-miniszterhez Italo Siciliano szerződtetése ügyében. Budapest, 1922. október 25. MDKL 47. doboz 84/b/4. dosszié.

[535] MDKL 47. doboz 84/b/4. dosszié.

14. kép: Italo Siciliano olasz lektor, 1926

A tanári kar változásairól megállapítható, hogy Eckhardt Sándor, Horváth János és Huszti József távozásával az 1895–1910 közötti időszak növendékei emelkedtek az egyetemi tanárok soraiba.[536] Az 1911–1918-as évfolyamok sorából többen az intézet tanáraivá váltak, de a vizsgált időszak collegistái közül is számosan vettek részt az intézet adminisztrációjának irányításában és a tudományos szakvezetésben is. Az alapításkor működő tanárok közül az utolsó Hoffmann Frigyes is nyugállományba vonult, majd a korszak végén az igazgatóváltásra is sor került, így az 1927/1928. tanév fontos fordulópont volt a Collegium történetében.

Az intézet képzési rendszerét is módosították a közéleti és a tanári kar változásai. A forradalmak hatására 1920 januárjában Madzsar Imre tervezetet nyújtott be az igazgatóság részére társadalomtani kurzus bevezetésére III.

[536] A forradalmak alatt is több collegista nyert egyetemi katedrát: így Czebe Gyula, Laczkó Géza és Szekfű Gyula. Amíg azonban Szekfű nem foglalta el katedráját, addig Czebe és Laczkó 1919 után diszkreditálták magukat azzal, hogy katedrájukat birtokba vették (Kosáry 1989: 27). A collegisták újabb generációjának adott lehetőséget a tudományos elitbe való emelkedésre az 1920-as politikai átalakulás, az ellenforrdalmi rendszer létrejötte.

és IV. éves hallgatók részére. A történelem szakvezetője kritikus szemléletet akart kialakítani a hallgatókban azokkal a politikai irányzatokkal szemben, amelyek a századfordulón nagy népszerűségre tettek szert, de tudományos megalapozottságuk kevés volt. A kurzus során társadalmi, szociológiai kérdéseket is vizsgáltak volna idegen nyelvű szerzők munkái segítségével.[537] Végül azonban a kurzus nem indult el, ennek okai nem derülnek ki a forrásokból.

A klasszika-filológiai képzésben is jelentős változás következett be: az évfolyamalapú oktatásról Szabó Miklós javaslatára átállt az intézet az I–II. évesek, illetve a III–IV. évesek együttes oktatására. Ennek kettős célja volt: egyrészt ezzel meg kívánták emelni a görög óraszámát, amely a háború nyomán súlyos hiányosságokat szenvedett a középiskolákban, így a collegisták hiányos ismeretekkel érkeztek az intézetbe. Másrészt a collegiumi munkába így bevonhatták a IV. éveseket is, akiknek korábban mindössze a szakdolgozati konzultáció volt kötelezően előírva.[538] Az utóbbi reform csak lassan terjedt el a többi tanszakon, először az 1926/1927. tanévben a magyar irodalomtörténeti órákon vonta be Farkas Gyula a IV. éveseket az első félév erejéig a collegiumi munkába.[539] Ugyanakkor épp a magyar irodalomtörténet kapcsán merült fel problémaként, hogy 1920-as évek elejétől elkezdték tiltani az intézetben három szaktárgy egyidejű hallgatását, így a klasszika-filológusok sem vehették fel a magyart harmadik tárgynak. *„Ennek azonban káros következménye a magyar szakosok egyoldalúsága (modern irányban), másfelől a magyar irodalomtörténetnek, mint tudománynak egy fontos ágának (a hazai latin nyelvű iratok vizsgálata) kutató nélkül való maradása.”*[540] A klasszikus műveltség megkopására Madzsar is panaszkodott 1919-ben,[541] majd nem egészen egy évtizeddel később Szabó Miklós már arra figyelmeztette a Collegium igazgatóját, hogy a latin párosítása modern filológiai vagy a történelem szakkal ahhoz vezet, hogy a hallgatók ilyen esetben legfeljebb utilitarisztikus célzattal foglalkoznak klasszikus szaktárgyakkal.

537 A vizsgált szerzők közé tartozott volna Kautz Gyula, Wundt, Sombart (Der Sozialismus und die soziale Bewegung), Engels (Der utopische und wissenschaftlische Sozialismus) és Lexis is (Volkswirtschaftslehre). Madzsar Imre tervezete társadalomtani kurzus bevezetésére III. és IV. éves hallgatók részére Budapest, 1920. január 5. MDKL 52. doboz 101/2/c. dosszié.

538 Huszti József jelentése a filológiai órákról az 1921/1922. tanévben. Budapest, 1922. júniusa. MDKL 52. doboz 101/2/c. dosszié.

539 Farkas Gyula jelentése a magyar irodalmi órákról az 1926/1927. tanévben. Budapest, 1927. június 24. MDKL 52. doboz 101/3/c. dosszié.

540 Horváth János jelentése a magyar irodalomtörténeti és francia nyelvórákról az 1920/1921. tanévben. Budapest, 1921. június. 29. MDKL 52. doboz 101/2/c. dosszié.

541 Madzsar Imre jelentése a történelem szakos tanulmányokról az 1918/1919-es tanévben. Budapest, 1919. július 12. MDKL 52. doboz 101/2/b. dosszié.

Nemcsak a nyelvet nem tanulják meg jól, de a római kultúrtörténetet is elhanyagolják, nem ismerik fel azt, hogy az irodalomtörténet vagy a történeti tudományok művelésében milyen fontos szerepe lenne.[542]

A szakvezetés feltételeit az 1919–1921 közötti időszakban főleg a zsúfolt évfolyamok, a háború nyomán az egyetemi oktatás szüneteltetése és a pótfélévek közbeiktatása, illetve később a fokozódó anyagi problémák is nehezítették. Az 1919/1920. tanévben valamennyi szakvezető arról panaszkodott, hogy a collegistáknak az egyetemi karhatalomban való részvételük miatt kevesebb idejük jutott tanulmányi kérdésekkel foglalkozni. Ez azt eredményezte, hogy az 1920/1921. tanévben ketten,[543] majd a következőben heten buktak meg az alapvizsgájukon. Felkészültségük hiányosságait a zavaros közállapotoknak tudták be, mivel ezek a collegisták az 1917–1919 közötti időszakban voltak végzős gimnazisták, így nem torolták meg mulasztásaikat. Az oktatást nehezítette, hogy a III. emeleten öt szoba, illetve a könyvtár egy része is fűtetlen volt, így a könyveket fűtött helyiségekbe szállították át az érdemi munkavégzés érdekében.[544] Később, az 1920-as évek végén az okozott problémát, hogy a könyvtár nem minden részlegét tudták arányosan fejleszteni anyagi források hiányában. Így Fodor Ferenc arra panaszkodott 1927-ben, hogy évtizedes elmaradások mutatkoznak a geográfiai munkák tekintetében.[545]

A világháború az intézmény képzési rendszerében az 1926/27. tanév végén éreztette utoljára hatását. Ekkorra az évfolyamok közötti létszámarányok ismét helyreálltak, mivel az előző tanév végén az utolsó feltorlódott, 34 fős évfolyam is kilépett a Collegium kapuin. Másrészt a jelentésekben ekkor mutatkozik meg ismét, amelyet Farkas Gyula nyíltan is megfogalmaz: a Collegiumban a tanulmányi eredmények ismételten elérték a békebeli színvonalat, amelyre a régi tanítványok mindegyike hálával emlékszik vissza, az újak előtt pedig követendő példaként jelenik meg.[546]

---

542 Szabó Miklós jelentése a klasszika-filológiai órákról az 1927/1928. tanévben. Budapest, 1928. május 31. MDKL 52. doboz 101/4/a. dosszié.

543 Az 1921. június 25-én Teleki Pál curator elnöklésével tartott tanári értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/a. dosszié.

544 Az 1922. július 6-án tanári értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/a. dosszié.

545 Fodor Ferenc jelentése a földrajz órákról az 1926/1927. tanévben. Budapest, 1927. június 22. MDKL 52. doboz 101/3/c. dosszié.

546 Farkas Gyula jelentése a magyar irodalmi órákról az 1926/1927. tanévben. Budapest, 1927. június 24. MDKL 52. doboz 101/3/c. dosszié.

7.5. Az Eötvös Collegium és a VKM mint felettes hatóság viszonya 1919–1927 között

1918 novemberétől a Collegium igen nehéz anyagi helyzetben találta magát, amelyet a vezetőség póthitelek kérésével próbált meg kezelni. Az intézet ugyan megkapta az 50 000 koronás kért összeget, de költségvetésének konszolidálására ez nem volt elég a gyorsan emelkedő infláció miatt. Az intézet helyzetét súlyosbította, hogy a Tanácsköztársaság időszaka alatt Kelenföldön működő I. kerületi Népőrség havi 1000 koronás adót vetett ki a Collegiumra működési költségeinek fedezésére.[547] A diktatúra bukását követően az intézet csőd közeli állapotba került, ugyanis működésére szánt költségeinek háromnegyed részét olyan bankjegyekben vette fel, amelyek 1919. augusztus 15-ét követően leértékeltek, ez 15 000 koronás veszteséget jelentett. Az igazgató ezért a minisztériumtól azonnali 18 000,[548] majd 1919 októberében[549] és decemberében[550] is újabb 50–50 ezer koronás póthitelt igényelt. Így egy év alatt a súlyos gazdasági helyzet miatt 168 000 koronás rendkívüli juttatással kellett a minisztériumnak kiegészítenie az intézmény költségvetését.

A következő évben sem tudott a Collegium költségvetése stabilizálódni, így 1920 áprilisában Bartoniek újabb 80 000 koronás póthitelért folyamodott.[551] Bár a minisztérium ezeket a kéréseket rendszerint teljesítette, elkerülendő a csődöt, 1920 júniusában gazdasági felügyelőket rendelt a Collegiumhoz a költségvetés áttekintése céljából. A vizsgálat elszámolási hiányt mutatott ki, amelyet az igazgató azzal magyarázott, hogy az 1919 folyamán elhunyt gazdasági ellenőr, Rüblein József betegségére hivatkozva magához vette a számadási könyveket, így négy hónapon keresztül nem készült elszámolás a Collegium kiadásairól. Bár az ellenőrök igazolták, hogy a költségvetési hiány megegyezik a négy hónapon át elmaradt könyvelés alatt keletkező összeggel, de ettől kezdve a VKM és az intézet viszonya alapvetően megváltozott a korábbi időszakokhoz képest.[552]

[547] Bartoniek tiltakozott a különadó ellen, de a Kincstári Jogügyi Igazgatóság méltányosnak és jogosnak találta a Népőrség eljárását. 7959/V. Magyar Kincstári Jogügyi Igazgatóság levele a közoktatásügyi népbiztossághoz. Budapest, 1919. március 26. MOL K 636. 49. doboz, 25. tétel (1919).

[548] 83/1919. Bartoniek Géza felterjesztése 18 000 korona póthitel ügyében. Budapest, 1919. augusztus 20. MOL K 636. 85. doboz, 25. tétel. 79. csomó (1920).

[549] 94/1919. Bartoniek Géza folyamodványa 50 000 korona póthitelért. Budapest, 1919. október 8. MOL K 636. 85. doboz, 25. tétel. 79. csomó (1920).

[550] 117/1919. Bartoniek Géza felterjesztése újabb 50 000 korona póthitel engedélyezése végett. Budapest, 1919. december 29. MOL K 636. 85. doboz, 25. tétel. 79. csomó (1920).

[551] 43/1920. Bartoniek Géza felterjesztése a VKM-miniszterhez 80 000 korona póthitel ügyében. Budapest, 1920. április 28. MOL K 592. 143. csomó, 18. tétel (1920).

[552] Bartoniek a mulasztás miatt látta indokoltnak Lukcsics Pál kinevezését az intézethez a gazdasági

A pénzügyi stabilitás megőrzése mellett, ahogyan erre a 6.5. fejezetben már utaltam, az internátusnak azzal is szembe kellett néznie, hogy a Tanácsköztársaság időszaka alatt fennmaradása is veszélybe került. Balassa József 1918 decemberében elindította tárgyalását a minisztériummal a Középiskolai Tanárképző Főiskola létrehozásáról és egy új tanárképzési rendszer bevezetéséről. Az intézet a Tanácsköztársaság időszaka alatt jött létre, amelynek vezetőjéül is Balassát nevezték ki. A Közoktatásügyi Népbiztosság 1919 áprilisában tájékozódott a budapesti internátusokról, így a Collegiumról is. Bartoniek jelentési kötelezettségének részlegesen tett eleget, hiszen a Collegium növendékeinek, illetve a személyzet tagjainak névsorát és beosztását nem közölte, noha ezt a rendelet előírta, csupán annyit jegyzett meg, hogy az intézet 100 fővel működött, tanári létszáma 5 főből állt, így szabad lakás vagy férőhely nem állt rendelkezésre.[553] A Népbiztosság azonban 1919 júliusára döntött az intézet sorsát illetően: 159.085VI/1. számú, 1919. július 14-én keltezett rendeletével Lukács György népbiztoshelyettes beolvasztotta az intézetet a Középiskolai Tanárképző Főiskolába. A rendelet értelmében a népbiztos a Collegium tanárainak egy részét az új tanárképző létszámába csoportosította át. Ez lényegében az intézet felszámolását jelentette, hiszen tanulmányi autonómiáját és tanerőit a felettes hatóság megvonta.[554]

A megszüntetést azonban nem sikerült teljes mértékben keresztülvinni. Ennek akadálya részben a zavaros közállapotokban, részben Balázs Béla, illetve Nagy Lajos tevékenységében keresendő. Előbbi a Közoktatásügyi Népbiztosság Irodalmi és Művészeti Osztályának vezetőjeként vélhetően érdemi lépéseket tett az intézkedés végrehajtásának lassítása érdekében.[555]

ügyek átvételére, ezzel enyhítve az igazgató adminisztratív terhelését. 57/1920. A Báró Eötvös József Collegium igazgatójának jelentése az intézeti gazdasági és számvevőségi ellenőri teendő átadása és átvétele tárgyában. Budapest, 1920. június 10. MOL K 592. 143. csomó, 18. tétel (1920).

553 42/1919. Bartoniek Géza jelentése a Közoktatásügyi Népbiztosság Diákszociális Ügyosztályához Budapest, 1919. április. 23. MDKL 50. doboz 96/3. dosszié.

554 *„Az Eötvös Collegiumot, az internátus szervezetének és vezetésének érintetlenül hagyása mellett, a középiskolai tanítóképzés szempontjából a Középiskolai Tanítóképző Főiskolával egybeolvasztom, s a collegium tanító személyzetéből azokat, kiknek működését a főiskola saját feladata elvégzésére igénybe veszi, a nevezett főiskola megfelelő létszámába osztom be. Erről a vezetőséget tudomás végett azzal a felhívással értesítem, hogy – a főiskola igazgatósága részéről az egybeolvasztás és létszám-egységesítés végrehajtása érdekében teendő konkrét intézkedések, illetve előterjesztések megbeszélése céljából – nevezett főiskola vezetőségével lépjen érintkezésbe."* 159.085 VI/. 1. osztály. Lukács György népbiztos helyettes az Eötvös Collegium beolvasztása tárgyában. Budapest, 1919. július 14. MOL K 636. 49. doboz, 25. tétel (1919).

555 Balázs Béla, eredeti nevén Bauer Herbert 1902–1906 között volt az intézet tagja magyar–német szakos hallatóként (MDKL 1. doboz 2. dosszié 3. csomó).

Utóbbi pedig a Collegium Direktóriumának tagjaként tiltakozott az ellen, hogy a Közoktatásügyi Népbiztosság a Vörös Hadsereg katonáit beszállásolja az intézetbe.[556] Kosáry Domokos szerint végül a Collegium megőrizte önállóságát, de átnevezték Lenin Kollégiummá (Kosáry 1989: 27). Az autonómia visszaadására vonatkozóan nem áll rendelkezésre levéltári forrás, az intézet új elnevezése pedig nem nyert hivatalos megerősítést. A Lenin Kollégium, nem hivatalos megnevezés, vélhetően Haász Árpádtól származott, aki a Közoktatásügyi Népbiztosság Diákszociális ügyosztályának vezetője volt.[557]

1919 második felében a proletárdiktatúra valamennyi intézkedését érvénytelenítették, így az intézet is visszanyerte önállóságát, a minisztérium pedig Balassa József menesztését követően elvetette az új tanárképzésre való átállást. Ennek ellenére a Collegium működése továbbra is veszélyeztetve volt, hiszen 1919 szeptemberében a Nemzeti Hadsereg tiszti különítményei helyiségeinek egy részét lefoglalta katonai célokra. A katonák jelentősen megterhelték az egyébként is gazdasági gondokkal küzdő intézet költségvetését, hiszen az általuk lefoglalt lakószobákban és a nagy ebédlőben állandóan fűteni és világítani kellett, emellett a megnövekedett személyi forgalommal jelentősen megzavarták a lassan meginduló tudományos képzést. Bartoniek ezért novemberben előbb kártérítést kért a parancsnokságtól,[558] majd december első felében távozásra szólította fel a tiszti különítményt.[559] Ehhez a minisztérium is hozzájárult, miután 1919. december 8-án újabb különítmény akarta beszállásolni magát a Ménesi útra.[560] Tóth Lajos államtitkár közbenjárására

---

[556] Nagy Lajos 1915–1922 között volt a Collegium latin–történelem szakos hallgatója. 1919 márciusában az intézet bizalmi testületének, a Direktóriumnak lett megválasztott tisztségviselője (MDKL 14. doboz 14. dosszié 41. csomó).

[557] *„Nincs tudomásom arról a csúnya sértésről, a Leninről való elnevezéssel, illetve gyakorlatilag hallottam az elnevezés használatát, de nem képzeltem, hogy ez iránt hivatalos irat is kiadatott volna. Ha mégis ezt Haas Árpádéknak kellett elkövetniük."* Mészáros Károly miniszteri titkár levele Bartoniek Gézához. Budapest, 1919. szeptember 12. MDKL 88. doboz 185/5. dosszié.

[558] 104/1919. Bartoniek Géza levele a Budapesti I. kerületi Tiszti Különítmény tek. Parancsnokságának. Budapest, 1919. november 26. MDKL 88. doboz 185/4. dosszié.

[559] 109/1919. Bartoniek Géza levele a Budapesti I. kerületi Tiszti Különítmény tek. Parancsnokságának. Budapest, 1919. december 10. MDKL 88. doboz 185/4. dosszié.

[560] *„1919. december 8-án megjelent a Collegiumban egy század három alakulata tiszt kíséretében. Felszólítottak, hogy mutassam be nekik a Collegium helyiségeit, melyeket ők egy tiszti különítmény (Palace hotelben) igénybe venni akartak. Felszólítottam őket, hogy a Collegiumnak összes helyisége igénybe van véve és így a t. különítménynek nem adható át. Erre a (fiatalabb tisztek) agresszívan léptek fel: »Nem jöttünk disputálni. Ide megfelelő lakó kell.« Erre azt feleltem: Most már nem mondhatom le a helyiségeket. […] én mindent el fogok követni, hogy ide ne telepedhessenek be. Másnap elmentem a közoktatásügyi minisztériumba Tóth Lajos államtitkártól levelet*

a Nemzeti Hadsereg Fővezérsége igazolta, hogy a Collegium helyiségeit nem lehet katonai célokra lefoglalni.[561]

Bár a katonák 1920 januárja folyamán távoztak, a költségvetési problémák miatt az intézet és a VKM viszonya hűvössé vált. Ezt jól mutatja, hogy a Collegium 25 éves fennállása alkalmából tartott *Te Deum*ra, amelyet az intézettel szemben levő lazarista templomban tartottak, nem hívták meg a minisztert. A misét Szerecz Imre keszthelyi premontrei tanár tartotta, két egykori collegista premontrei kanonok ministrálásával. A szertartást követően a díszteremben gyűltek össze megemlékezni az alapításról és a háborús hősökről. Miután az esetre fény derült a sajtóból, Bartoniek a családias légkörrel és helyszűkével magyarázta a meghívó elmaradását. Egyúttal előre vetítette, hogy 1920. szeptember 21-én a Collegium tényleges működésének megkezdése, az első hallgatók beköltözésének negyed százados évfordulójára külön megemlékezés szervezését tartaná szerencsésnek, amelyre a minisztert is szívesen látná.[562]

Az ünnepség nem jött létre, ellenben a minisztérium elhatározta, hogy Teleki Pált fogja a curatori tisztség betöltésére felkérni. A VKM és a Collegium kapcsolata az igazgató váratlan nyugdíjazása miatt jutott holtpontra, amelyen az új curator javaslata lendítette át a feleket.[563] A válság hatására jött létre Az Eötvös Collegium Volt Tagjainak Szövetsége 1921. július 3-án, amelynek egyik fő célkitűzése az volt, hogy a collegisták társadalmi súlyuknál fogva közéleti védelmet nyújtsanak az intézetnek. A szervezetet a Belügyminisztérium is bejegyezte, első elnöke Gombocz Zoltán lett, munkáját Horváth János alelnökként, Szabó Miklós jegyzőként, illetve Lukcsics Pál „gazdaként", azaz pénzügyi felügyelőként segítette (Kosáry 1989: 29). Az évente legalább egyszer ülésező szervezet nyilvántartotta a végzett tagokat, és rendszeresen tájékoztatta őket a Collegium ügyeiről Szövetségi Füzetek kiadásával.[564]

---

eszközöltem ki a miniszterből Horthy fővezérhez." Bartoniek Géza feljegyzése az 1919. december 8-i eseményekről. MDKL 50. doboz 96/4. dosszié.

561 5573/1919. Magyar Nemzeti Hadsereg Fővezérségének igazolása Bartoniek Géza részére. Budapest, 1919. december 13. MDKL 50. doboz 96/4. dosszié.

562 64/1920. Bartoniek Géza jelentése a Báró Eötvös József Collegium 25. tanévének alkalmából rendezett ünnepséggel kapcsolatosan. Budapest, 1920. július 9. MOL K 592. 143. csomó, 18. tétel (1920).

563 A válságról a Nép című lap is beszámolt (MDKL 89. doboz 185/a. dosszié).

564 A közéleti védelem mellett megjelent célként az alapító okiratban a collegisták közötti barti érintkezés és az összetartozás tudatának erősítése, az intézet aktív és volt növendékeinek támogatása az önművelődésben és tudományos törekvéseikben a kutatómunka elősegítésével vagy műveik kiadásával, illetve szükség esetén a szövetségi tagok családtagjainak anyagi támogatása. Felterjesztés az Eötvös Collegium Volt Tagjainak Szövetségének alapszabályzata

Teleki Pál curator az igazgató személyével kapcsolatos kérdések tisztázása után kezdeményezte a Szervezeti szabályzat módosítását, mivel az 1895-öst megalkotásakor ideiglenesnek szánták. A curator úgy vélte, hogy az eredeti szabályzat beváltotta a hozzá fűzött reményeket, néhány kitétele azonban megkopott, így ezek módosulásra szorulnak. Az új szabályzatot az 1921. július 1-jén tartott curatori értekezlet (tanári értekezlet a curator részvételével) fogadták el, majd többszöri felterjesztés után nyerte el végleges formáját.[565] A változtatások nagyobb része két kivételtől eltekintve stiláris jellegű, vagy a korábbihoz képest pontosította a növendékek, illetve a tanárok feladatait. A II. 2. pont viszont egy lényegi változtatást tartalmazott: az 1895-ös szabályzat mindössze annyiban jelölte meg a curator feladatát, hogy a miniszter megbízottjaként a felügyeletet minden irányban gyakorolja. Az új szabályzat ezt azzal egészítette ki, hogy minden tanulmányi és személyi vonatkozású ügyben kizárólagos felterjesztési jog illeti meg. Ez a módosítás alighanem az igazgató nyugdíjazásával kapcsolatos események nyomán került a dokumentumba, hiszen ezt a kérdést egy ehhez hasonló érveléssel sikerült a curatornak rendeznie. A másik lényegi változás a III. 4. ponton történt: az eredeti szabályzat ugyanis a tanerők ideiglenes alkalmazásáról rendelkezett, ezt úgy módosították, hogy a Collegium tudományos képzési rendszerét a miniszter által kinevezett tanári kar és szükség szerint ideiglenesen megbízott előadók vezetik.[566] A Fegyelmi szabályzaton a curator nem óhajtott módosítani. Felterjesztésében arra is felhívta a VKM figyelmét, hogy az intézet ügyeit 1919 óta a minisztérium Középiskolai Ügyosztálya kezelte. Mivel ez kérdésessé tette a Collegium főiskolai jellegének elismerését, ezért kérte a minisztériumot, hogy az ügyvitel kerüljön vissza a IV. Egyetemi és Főiskolai Ügyosztály kezelésébe.[567] Az új szervezeti szabályzatot és Teleki Pál személyét a curatori tisztségre Klebelsberg Kunó VKM-miniszter 1923. április 16-án terjesztette fel a kormányzóhoz jóváhagyásra. Horthy, miután meggyőződött arról, hogy a kinevezés és a változtatás nem jár többletköltséggel, jóváhagyta mindkét felterjesztést.[568]

ügyében a magyar kir. belügyminiszterhez. Budapest, 1921. november 17. MDKL 83. doboz 163/1. dosszié.

565 A Báró Eötvös József Collegium Szervezeti szabályzatának szövege, amely a Hivatalos Közlöny 1923. szeptember 1-jei számában jelent meg a Függelékben.

566 A felsorolt pontokon kívül az alábbi részek változtak: II. 3. c.), III.5, 6, 7. IV. 88/1921–4 Cur. sz. Teleki Pál felterjesztése a VKM-miniszterhez. Budapest, 1921. július 18. MDKL 50. doboz 95/3. dosszié.

567 12/1923. Bartoniek Géza felterjesztése a VKM-miniszterhez a Szerezeti szabályzat módosítására vonatkozóan. Budapest, 1923. január 23. 50. doboz. 95/3. dosszié.

568 95.001/1923. sz. IV. Klebelsberg Kunó VKM-miniszter értesíti Teleki Pál curátort Horthy Miklós kormányzó legfelsőbb elhatározásáról a Szervezeti szabályzat és a curator személyének jóváhagyásáról. MOL K 636. 161. doboz, 25. tétel (1923).

Rövid időre úgy tűnt, hogy a világháború utáni válságos időszakot sikerült Teleki Pálnak konszolidálnia, hiszen az új szervezeti szabályzattal és az intézet ügyvitelének visszakerülésével a minisztérium IV. ügyosztályához az Eötvös Collegium a békebeli időszakhoz hasonló helyzetbe került. Az 1924. XXVII. törvénycikk (A középiskolai tanárok képzéséről és képesítéséről) elfogatását követően kibontakozó jogértelmezési vita nyomán azonban az intézet autonómiáját ismét veszély fenyegette. A jogalkotó a budapesti egyetemen 1899-re létrejött struktúrát emelte országos szintűvé a középiskolai tanárképzésben: a tanárjelölteknek négy évig kellett saját szakjukat hallgatni az egyetemen, de a tanárképesítés megszerzésének feltételéül előírta a tanárképző intézeti órák négyéves látogatását és egyéves középiskolai gyakorlat sikeres teljesítését (Garai 2011: 201–202).[569] A törvény 9. §-a rendelkezett arról, hogy a tanárképző intézetek székhelyén internátusok létesítendők a tanárjelöltek ellátására. A miniszteri végrehajtási javaslat ezzel kapcsolatban megállapította, hogy az internátusok létrehozásához a mintát az ekkor már közel 30 éve sikeresen működő Eötvös Collegium szolgáltatta, amely a tanárképzés területén kiemelkedő eredményeket ért el.[570] Így a kultusztárca lényegében elismerte az intézet fontos szerepét, amelyet a magyar középiskolai tanári professzió kialakulásában és fejlődésében játszott.

A Collegium által képviselt tanárképzési modell tehát törvényi megerősítést nyert, amely egyúttal garantálhatta volna az intézet autonómiáját is, paradox módon azonban nem ez történt. Noha a jogalkotó az ország egyéb tudományegyetemein is létre akart hozni a budapestihez hasonló tanárképző internátusokat, mégis a törvény 4. § második bekezdése lehetőséget adott az intézetek önállóságának korlátozására azáltal, hogy a tanárképző intézeti órák látogatása alól az egyéb magyarországi főiskolai vagy külföldi egyetemek hallgatói számára részleges vagy teljes felmentést csak a tanárképzők igazgatótanácsának javaslatára adhatott a VKM-miniszter.[571] A törvénnyel

569 1924: XVII. 6. §: *„Az 1883. évi XXX. tc. 61. §-ának 3. pontja akként módosul, hogy kivétel nélkül minden tanárjelölt kimutatni tartozik, hogy a főiskolai tanfolyam elvégzése után még legalább egy évet valamely nyilvános középiskolában, elsősorban a tanárképző intézettel kapcsolatos gyakorlati középiskolában, a végrehajtási rendeletben szabályozandó tanítási gyakorlattal töltött. A tanárképző intézetek székhelyén gyakorlóiskolák állítandók fel. Addig is, míg ilyenek fel nem állíthatók, a helybeli középiskolák fenntartói tartoznak megengedni, hogy középiskoláik gyakorlati tanárképzés céljaira igénybe vehetők legyenek."*

570 Az 1924: XXVII. törvény miniszteri indoklása (Mészáros–Németh–Pukánszky 2003: 479).

571 1924: XXVII. 4. § (2): *„Hogy ez a követelmény mily mértékig korlátoztassék azokra a tanárjelöltekre, kik másnemű hazai főiskolákon, főiskolai intézményekben vagy külföldi egyetemeken (főiskolákon) végezték, illetőleg végzik tanulmányaikat vagy tanulmányaiknak egy részét, a tanár-*

kapcsolatos miniszteri utasítás kidolgozása céljából miniszteri értekezletet hívtak össze 1924. április 30-ra, amelyre Bartoniek Gézát is meghívta Klebelsberg Kunó, a VKM és a Collegium viszonyának látványos javulását eredményezve ezzel. Az értekezleten két kérdésben várták az igazgató véleményét: egyrészt milyen további reformokra van szükség a tanárképzés területén, másrészt pedig, milyen intézkedéseket kellene a minisztériumnak foganatosítania annak érdekében, hogy a középosztály fiataljai minél nagyobb számban jelentkezzenek a tanári pályára. *„Nevezetesen, nem kellene-e az Eötvös kollégiumot kifejleszteni és a vidéki egyetemekkel kapcsolatosan hasonló intézményeket létesíteni."*[572]

A VKM az 1924. XXVII. törvény 4. §-ban előírt rendelkezéseket az Eötvös Collegium tagjainak számára korlátozni kívánta, elismerve ezzel az internátusban folyó magas színvonalú tudományos munkát. A minisztérium Bartoniektől várta a javaslatot, hogy a tanárképző intézeti órák alól milyen mértékben nyerjenek felmentést a collegisták.[573] Erre vonatozó megállapításait a minisztérium sürgetését követően[574] 1925 augusztusának derekán terjesztette fel. Az igazgató úgy érvelt, hogy a Szervezeti szabályzat III. 5, 6 és 7. pontjainak kidolgozásakor, amelyek a collegisták tanulmányi kötelezettségeire vonatkoznak, a tanárképző intézet tagjai számára kibocsátott „Utasítást" vették alapul, amely a szaktárgyakban végzendő tanulmányokat részletezte. Ezeket a követelményeket az internátus működésének kezdetétől fogva a tagság megtartásához szükséges minimális feltételként támasztották a hallgatók elé. Bartoniek szerint erre az adott lehetőséget, hogy a Collegium tagjait a kezdetektől fogva a tehetséges és tehetős társadalmi csoportokból válogatta, akik anyagliag nem nélkülöztek, így képesek voltak a megemelt követelményeket teljesíteni, ellentétben a tanárképző intézet kevésbé tehetős társadalmi csoporthoz tartozó tagjaival. A könyvtár és a magasan képzett szakvezetők révén az intézet képes legalább ugyanazt a képzést biztosítani, mint a tanárképző, így kérte a négyéves kötelező tagság és az órák alól való felmentést a collegisták részére, mivel internátusi

képző intézet igazgatótanácsának meghallgatásával a vallás- és közoktatásügyi miniszter állapítja meg. A miniszternek ez a rendelete csak a törvényhozás útján változtatható meg."

572 1988/1924. eln. sz. Klebelsberg Kunó VKM-miniszteri levél Bartoniek Gézának a tanárképzés ügyének tárgyában. Budapest, 1924. április 7. MDKL 50. doboz 95/4. dosszié.

573 50769/1945. IV. sz.. VKM-miniszteri rendelet az Eötvös Collegium Igazgatóságának részére az 1924. XXVII. törvény értelmezéséről. és a 4. § (2) korlátozásáról. Budapest, 1925. július 2. MDKL 50. doboz 95/4. dosszié.

574 59.189./1925. IV. sz. A VKM IV. ügyosztályának felszólítása Bartoniek Gézához javaslatának felterjesztésére vonatozóan. Budapest, 1925. augusztus 13. MDKL 50. doboz 95/4. dosszié.

elfoglaltságaik lehetetlenné tették, hogy az egyetem és a Collegium mellett egy harmadik intézet óráit is látogassák.[575]

A minisztérium elküldte a felterjesztést a tanárképző intézet igazgatójának is, aki 1925. október 8-ára a bölcsészeti karon tartandó igazgatótanácsi ülésre hívta az Eötvös Collegium vezetőjét a fennálló helyzet megvitatására.[576] Bartoniek Géza számára hamarosan világossá vált az igazgatótanács tagjainak álláspontja. Ennek tisztázásában segítségére volt régi barátja, Dóczi Imre, aki levélben kereste meg azért, hogy nyújtson támpontot a debreceni egyetem és az 1925-ben létrejött tanárképző intézet, illetve az egy évvel korábban alapított református tanárképző internátus kapcsolatára vonatkozóan.[577] Dóczi 1925. novemberi levelében arról informálta Bartonieket, hogy megkeresték Klebelsberget a debreceni internátus tagjainak a tanárképző intézeti órák látogatása alóli felmentésre vonatkozó előterjesztéssel. A budapesti esethez hasonlóan a felterjesztés Debrecenben is a tanárképző igazgatótanácsa elé került, amely nem javasolta a felmentést arra hivatkozva, hogy az internátus nem főiskolai jellegű intézmény. Ez lehetetlen helyzetet eredményezett, mivel a növendékek nem tudták saját intézményük mellett az egyetem és a tanárképző óráit is látogatni. A miniszter többszöri megkeresésükre sem volt hajlandó értekezletet összehívni a kialakult helyzet tisztázására, ellenben Pap Károlytól, a debreceni tanárképző intézet igazgatójától úgy értesült, hogy Pap fővárosi kollégái, Petz Gedeon és társai is arra az elhatározásra jutottak, hogy az Eötvös Collegium hallgatóit is kötelezik a tanárképző óráinak látogatására.[578]

---

[575] 92/1925. Bartoniek Géza javaslata az 1924: XXVII. tc. 4. § (2) korlátozására vonatkozóan. Budapest, 1925. augusztus 19. MDKL 50. doboz 95/4. dosszié.

[576] Tk. 119./1925–1926. Petz Gedeon, a Tanárképző Intézet igazgatójának levele Bartoniek Géza igazgatóhoz igazgatótanácsi ülésre való meghívás céljából. Budapest, 1925. október 1. MDKL 50. doboz 95/4. dosszié.

[577] Dóczi azt is megjegyezte, hogy Karai Sándor a Debreceni Református Gimnázium és Kollégium igazgatója az internátust az Eötvös Collegium mintájára szervezte meg. 4 szakvezető nyelvi tanár (magyar, klasszika-filológia, német és francia) délutáni foglalkozásokon segíti a tanárjelöltek munkáját. Ez tulajdonképpen valóban megfelelt a Collegium korai, 1895–1910 közötti képzési rendszerének. Dóczit a következő kérdések érdekelték: Milyen kapcsolat állt fent a Collegium és a budapesti tanárképző intézet között? A Collegiumban szerzett érdemjegyek befolyásolják-e a tanárképesítő vizsgára való jogosultságot? A Collegium tagjai kötelezően tagjai-e a tanárképző intézetnek, óráit látogatniuk kell-e? Dóczi Imre levele Bartoniek Gézához az Eötvös Collegium és a tanárképző intézet kapcsolatára vonatkozóan (Debrecen, 1925. augusztus 24. MDKL 50. doboz 95/2. dosszié).

[578] Dóczi Imre levele Bartoniek Gézához az 1924. XXVII. törvénycikk 4. § nyújtotta felmentés elutasítására vonatkozóan. Debrecen, 1925. november 5. MDKL 50. doboz 95/2. dosszié.

Az igazgatótanácsi ülést követő jelentésében Bartoniek is arra a következtetésre jutott, hogy a tanárképző a kérdésben már határozott. Az ülésen ugyanis nyilatkozattételre szólították fel arra vonatkozóan, hogy fenntartja-e a miniszterhez intézett felterjesztést. Miután továbbra is fenntartotta az álláspontját Petz a következő szavakat idézte hozzá: *„ezt a kötelezettséget a miniszter a Tanárképző Intézet Tanácsának véleményének meghallgatása után korlátozhatja. Korlátozhatja, de nem szüntetheti meg.”*[579] Dóczi felvilágosítása után azonban egyértelművé vált számára Petz álláspontja. A jogi vita csak 1926 decemberére tisztázódott Teleki Pál kompromisszumos javaslatának elfogadásával, amely alapvetően megváltoztatta az intézet addigi helyzetét.

A minisztérium az 1924. XXVII. törvény 13. §-a hivatkozva előírta a Collegium azon tagjainak, akik tanárképesítést akartak szerezni a kötelező tanárképző intézeti tagságot. Az indexekben az internátus mindenkori vezetőjének kellett igazolnia a collegiumi tagságot, illetve annak megszűnését. A 4. § második bekezdésének értelmében azonban a Collegiumot olyan főiskolai intézetnek ismerte el, amelynek tudományos képzési rendszere miatt korlátozható a hallgatók részvételi kötelezettsége a tanárképző intézeti órákon. *„Ezért a kollégium igazgatósága tartozik félévről-félévre tanulmányi rendjét a tanárképző intézet elnökségének megküldeni, hogy megállapítható legyen, milyen előadásokat hallgatnak a kollégium tagjai a kollégiumban, hogy a tanárképző intézet megfelelő előadásai alól felmenthetőek legyenek.”*[580]

Bár a VKM rendelete feltételezte a két intézmény közötti együttműködést, valójában a tanárképző tagságának kötelező tételével, illetve előadásaik egyeztetésével a Collegium tanulmányi autonómiája sérült, hiszen működőképességének fenntartása érdekében képzési rendszerét alá kellett rendelnie a Petz Gedeon és hivatali utódai által vezetett intézet tanulmányi rendjéhez. A minisztérium ezzel megváltoztatta az internátus helyzetét is a magyar tanárképzés rendszerében, ugyanis amíg korábban az egyetem és a tanárképző intézet mellett működő független intézmény volt, addig az 1924. XXVII. törvény által létrehozott új struktúrában, inkább a tanárképző alá rendelődött tanulmányi okokból kifolyólag, bár továbbra is megőrizte a közvetlen minisztériumi felügyelet és egy rövid időre az önálló költségvetés nyújtotta előnyöket. Ugyanakkor a Collegium sorsa szorosan egybefonódott az új, országosan

[579] Bartoniek Géza jelentése a VKM-miniszterhez a tanárképző intézeti igazgatótanácsi üléséről. Budapest, 1925. október 15. MDKL 50. doboz 95/4. dosszié.

[580] 88.200/1926. IV. sz. Tóth Lajos államtitkár rendelete az 1924: XXVII. törvény 4. § (2) érvényesítése az Eötvös Collegiumra tárgyában. Budapest, 1926. december. 3. MDKL 50. doboz 95/4. dosszié.

kiépült tanárképzési rendszerrel, ennek esetleges változtatásai magukban hordozták az intézet fennmaradásának kérdését is.

Ráadásul az intézet helyzetét tovább rontotta, hogy a 7000/1925. (XI. 6.) évi miniszterelnöki rendelet értelmében a Collegium és a budapesti Tanárképző Intézet külön címen szereplő költségvetését összevonta „*középiskolai tanárképzők és a báró Eötvös Collegiumnál alkalmazott tanárok és tisztségviselők*" cím alá. Így a korábban meglevő egy V., két VI. és három VII. fizetési osztályú állások helyett összesen a két intézet számára öt VI. és négy VII. fizetési osztályú állást állapítottak meg. Mindkét intézetnek két-két VI. fizetési osztályú, illetve az internátusnak a fennmaradó VII. fizetési osztályú állások jutottak. Az igazgatói állást a VI. fizetési osztályba fokozta le. Ez súlyosan sértette a Collegium önálló főiskolai jellegét, hiszen költségvetési különállása lényegében megszűnt, igazgatójának társadalmi presztízse pedig számottevően csökkent az alacsonyabb fizetési osztályba való helyezéssel. A fizetési státuszok szempontjából pedig kifejezetten hátrányba jutott, hiszen például a Polgári Iskolai Tanárképző Intézetnél ugyanez a rendelet két V. fizetési osztályú állást hagyott meg.

7.6. A Collegium belső életének változásai 1919–1927 között

A collegisták egy része lelkesen támogatta az őszirózsás forradalmat, és később is részt vett a közéletben. Ady Endre ravatalánál őrséget álltak, majd üdvözölték a Tanácsköztársaság kikiáltását (Győry 1960: 88). Voltak azonban olyanok is, akik a kényszersorozások elől vidéken kerestek menedéket, és csak 1919 második felében tértek vissza ismét az intézetbe.

Az anyagi problémák miatt az ellátás a háború éveihez képest is tovább romlott, ehhez társult a szénhiány miatt a fűtés akadozása is. Ilyen körülmények között igen nehéz volt a korábban jellemző elmélyült tudományos munkát folytatni. Ezt akadályozta az is, hogy a tanárok egy része is elhagyta az intézetet. A forradalmakat követően a Collegiumban 1919 márciusa és augusztusa között tartózkodó collegistáknak be kellett számolniuk tevékenységükről. Többségük a fővárosban maradást azzal indokolta, hogy a háború miatt több évet vesztettek tanulmányi idejükből, és ezt akarták pótolni, vagy szakdolgozatukat, esetleg disszertációjukat készítették el a könyvtárban. Kisebb részük családi állapotukkal indokolták maradásukat: szüleik elhunytak, vagy megszállt területekről származtak, így hazautazásuk nehézkes volt.

1919. március 26-án a tanári karhoz hasonlóan a diákok is bizalmi testületet hoztak létre. A szavazást Lukcsics Pál mint korelnök felügyelte. Ekkor még a collegisták többsége az internátusban tartózkodott, hiszen összesen 54-en

adták le voksukat. Az öttagú Direktórium tagja lett Vasskó Béla (47 szavazat),[581] Nagy Lajos (44 szavazat),[582] Müller (Molnos) Lipót (39 szavazat),[583] a Svájcból visszatérő Weifert László (28 szavazat),[584] valamint Nagy Balázs (21 szavazat).[585] A testület a Népbiztosság felszólítására jött létre, működésük során nem szegültek szembe Bartoniekkel.[586] Legjelentősebb intézkedésük az volt, hogy a népgyűlés határozatára emelt emléktábla állítására, amelyen a világháborús harcokban elesett hősi halottakat örökítették meg, illetve az ehhez szükséges közadakozást felügyelték.[587]

A proletárdiktatúrát elkötelezetten kevesen támogatták az intézetben. Kardos Pál[588] visszaemlékezésében Weifert Lászlót, Müller (Molnos) Lipótot, Kováts Albertet és Paulinyi Oszkárt jelölte meg kommunista szimpatizánsként. Weifert, akit megviselt a négyéves francia internálás, elvállalta a Collegium kommunista párti megbízottjának szerepét is. Kováts[589] pedig már 1919 márciusa előtt népszerűsítette a collegisták körében a szélső baloldali eszméket. Paulinyi önként állt be, és harcolta végig a Vörös Hadseregben az 1919 májusa és júniusa között a felvidéki hadjáratot.[590] Az új hadseregbe való belépésre pedig Firbás Oszkár[591] buzdította társait (Győry 1960: 101). A Közoktatásügyi

---

581 1913–1921 között volt magyar–német szakos hallgató. 1916–1918 között orosz hadifogságban volt (MDKL 22. doboz 22. dosszié 66. csomó).

582 MDKL 14. doboz 14. dosszié 41. csomó.

583 1915–1922 között volt magyar–latin szakos hallgatója az intézetnek (MDKL 14. doboz 13. dosszié 40. csomó).

584 MDKL 23. doboz 23. dosszié 68. csomó.

585 1912–1919 között volt latin–történelem–magyar szakos hallgató az intézetben (MDKL 14. doboz 14. dosszié 41. csomó).

586 Póttagok: Major Róbert 20, Soós Andor 17, Wolf Miklós 13, Radulovits Ágoston 12, Ullreich Vilmos 10 szavazat. Jegyzőkönyv az Eötvös Collegium bizalmi testületének választásáról. Budapest, 1919. március 27. MDKL 51. doboz 97/1. dosszié.

587 Jegyzőkönyv a Collegium ifjúságának 1919. június 4-én tartott üléséről. Budapest, 1919. június 5. MDKL 51. doboz 98/2. dosszié.

588 1917–1922 között volt magyar–német szakosként tagja az intézetnek, később a debreceni egyetem irodalomtörténeti professzora lett. Fia, Kardos (Pándi) Pál ugyancsak az intézet tagja volt 1945 után, aktívan részt vett a Collegium marxista tudósképzővé való átalakításában (MDKL 9. doboz 11. dosszié 26. csomó).

589 1919–1924 között volt a collegium magyar–francia szakos hallgatója. 1915–1918 között megszakítás nélkül teljesített frontszolgálatot (MDKL 10. doboz 11. dosszié 30. csomó).

590 Kardos Pál (1969): Nagy események sodrában. *Alföld*, 20. 3. sz. 5–8. MDKL 89. doboz 185/a. dosszié.

591 Firbás 1912–1919 között volt a Collegium tagja történelem–földrajz szakos hallgatóként (MDKL 5. doboz 6. dosszié 14. csomó).

Népbiztosság is próbálta az új politikai rendszert propagandaanyagok terjesztésével népszerűsíteni a collegisták között.[592] Az iratokat ugyancsak Firbás Oszkár vette át az igazgató külön megbízottjaként.[593] A népbiztosságnak arra is volt gondja, hogy ne csupán a fővárosban tartózkodó hallgatók kapják meg a röplapokat, hanem azok is, akik katonai szolgálaton voltak, de időközben visszatértek az intézetbe. A Collegium megszüntetésére vonatkozó rendelet, illetve a Diákszociális Ügyosztály által beszállásolt vörös katonák azonban aligha növelték a collegisták körében a diktatúra támogatottságát.

A Tanácsköztársaság összeomlását követően a visszatérő régi collegisták közül igen sokan léptek be az egyetemi karhatalmi alakulatokba. A tiszti rangot viselők az 1919/1920. tanévben végig, néhányan később is katonai egyenruhát viseltek mind a Collegiumban, mind az egyetemen. A tanárok között is voltak olyan személyek, akik hosszú harctéri szolgálatukat követően nehezen illeszkedtek vissza a polgári életbe. Jelképes alakká vált közöttük Szabó Miklós, aki maga is sokáig egyenruhában adta óráit, modora pedig a frontszolgálat alatt igen érdessé vált (Bassola 1998: 63). A karhatalmi szolgálatban való részvételt nehezményezte a tanári kar, hiszen ez gyakran az órai látogatások elmaradását, később pedig alapvizsgai, illetve szakvizsgálati rossz eredményeket vont maga után.

Az intézetben a rendszeres munka csak 1920 januárjával, az egyetemi képzés újbóli megindulásával indulhatott el ismét. A felvételi eljárás 1919 nyarán elmaradt, mivel a népbiztosság megtiltotta a felvételi pályázat kihirdetését, a gólyák helyett utalta be azt a 13 katonát, akiket végül 1919 szeptemberére eltávolítottak a minisztérium egyetértésével a Collegiumból.[594] Az elmaradt felvételit 1919 decemberének végén, 1920. január elején pótolták be. A tanév végén a tanárok igazolását követően a collegisták tevékenységét is egyenként vizsgálták az 1920. május 1-jei tanári értekezleten. A proletárdiktatúra alatti magatartásuk miatt hét diák esetében tartották szükségesnek további vizsgálatok lefolytatását.[595] Közülük ketten távoztak az intézetből: Major Róbert

[592] *„Felhívom Önt, hogy a propagandairatok átvétele végett megbízottját – az otthonban lakók számát is feltüntetendő igazoló írással – küldje az Ifjúmunkás Szociális ügyosztályba."* Közoktatásügyi Népbiztosság Diákszociális Ügyosztályának levele az Eötvös Collegium Igazgatóságához. Budapest, 1919. június 23. MDKL 50. doboz 96/3. dosszié.

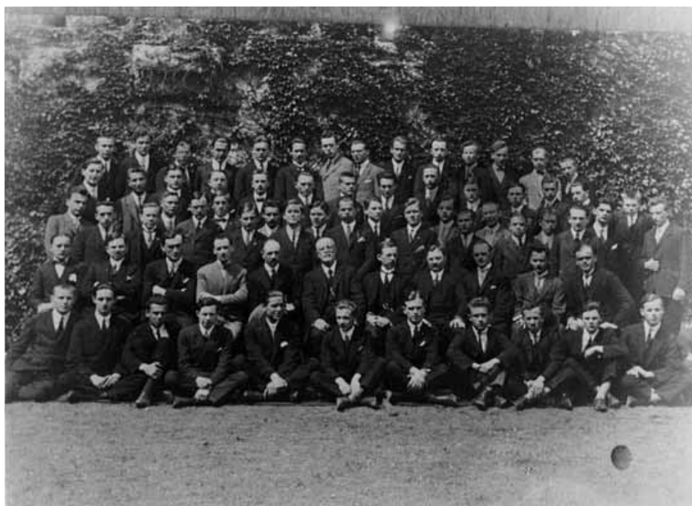
[593] 65/1919. Bartoniek Géza megbízása a propagandaanyagok átvételére Firbás Oszkár részére. Budapest, 1919. június 28. MDKL 50. doboz 96/3. dosszié.

[594] 119/1919. Bartoniek Géza jelentése az elmaradt felvételi ügyében a VKM-miniszterhez. Budapest, 1919. december 31. MOL K 636. 85. doboz, 25. tétel. 79. csomó (1920).

[595] Kocsis Károly, Major Róbert, Nagy Lajos, Paulinyi Oszkár, Vasskó Béla, Vitális Sándor, Weifert László. Az 1920. május 1-jén tartott tanári értekezletének jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/a dosszié.

és Vitális Sándor. Major 1920. október 9-én mondott le tagságáról, de vélhetően ennek nem politikai okai voltak.[596] Vitálist pedig tanulmányi teljesítménye miatt kellett távoznia 1920 júniusában.[597] Így lényegében politikai indokok miatt senkit sem távolítottak el a Collegium tagjai közül.

A hangulat azonban feszült maradt az intézetben. Ezt bizonyítja, hogy az egyik lektor, Francois Gachot drámajátéka (Jeux de Dames) kapcsán, amely ekkor jelent meg, botrány tört ki: a collegisták egy csoportja tiltakozott a mű ellen, és párbajra hívták ki Gachot-t. Sauvageot visszaemlékezése szerint két párbajsegéd jelent meg Gachot szobájánál. A segédek Sauvageot közbelépésére távoztak, az ügyet azonban nem hagyták annyiban, mert a collegisták közölték, hogy bojkottálni akarják mindkét lektor óráit. Ettől csak akkor álltak el, amikor a francia nyelvmesterek azzal fenyegették meg az intézetet, hogy hazautaznak, és az École minden kapcsolatot megszakít magyar testvérintézményével (Sauvageot 1988: 278–280).

15. kép: A Báró Eötvös József Collegium tagjai a B.G.-időszak utolsó éveiben

[596] A Tanácsköztársaság időszaka alatt rövid ideig a rendőrség kötelékéhez tarozott. A lemondás indokát nem jelölte meg (MDKL 12. doboz 13. dosszié 36. csomó).

[597] Mauritz Béla jelezte Bartoniek számára, hogy Vitális az alapvizsgán egyáltalán nem felelt meg, meg kellett volna buktatnia, de ezt a Collegiumra való tekintettel nem tette meg. Mauritz Béla levele Bartoniek Géza igazgatóhoz Vitális Sándor alapvizsgája ügyében. Budapest, 1920. július 29. Ezután Vitális rövid úton eltávolították az intézetből (MDKL 22. doboz 22. dosszié 67. csomó).

A collegiumi diákszokások a politikai szélsőségek ellenére nem változtak meg alapvetően. Ugyanis ezek sikeresen tartották mederben a collegisták lázadozásait, amelyek még az 1920-as évek elején is gyakran előfordultak az ország állapota vagy az elbukott forradalmak miatt (Féja 1965: 20). A családrendszer és a beavatási szertartások továbbra is biztosították a kontinuitást a gólyák és a „tanár urak" között. Az évfolyamok közötti létszámarány 1926 után állt helyre, ezt követően a tanári kar úgy érzékelte, hogy a békebeli viszonyok visszatértek az intézetbe. A Collegium igazgatója azonban megöregedett, és ez azt eredményezte, hogy nem tudta úgy felügyelni a növendékek tanulmányi teljesítményét, ahogyan azt korábban tette. Vélhetően a tanulmányi fegyelem újbóli megszilárdítása vezette arra Teleki Pál curatort, hogy Szabó Miklóst kérje fel ideiglenesen az igazgatói pozíció betöltésére Gombocz Zoltán hazatéréséig (vö. Kosáry 1989: 30).

1923-ban a Testnevelési Tanács a Collegiumot akarta a megreformált testnevelő tanárképzés központjává tenni. Ezt úgy képzelték el, hogy bizonyos tudományterületek mellé illesztették volna a testnevelési ismereteket. Erről mind a tanárképző intézet, mind az igazgató felterjesztéssel élt a minisztériumba. Előbbi a tornaterem felhasználásával elfogadhatónak találta a szervezet javaslatát, utóbbi pedig Teleki Pálhoz hasonlóan elutasította. Teleki érvelése főleg arra épült, hogy az új képzés szerinte harmadik szaktárgyként jelenik meg, amely főleg elméleti képzéssel járt volna, ez pedig túlterheléssel fenyegette a növendékeket. A curator szerint a collegistáknak heti 35–46 órát kellett elvégezniük az intézetben, a testnevelés felvétele harmadik tárgynak pedig tovább növelte volna ezt az időtartamot, ahelyett, hogy a szellemi fáradtságból testileg regenerálódhatnának. Így a tornatanári képzést „arra termett ifjakkal" javasolta kipróbálni a Collegium keretein kívül. Az internátusban az intenzívebb testnevelést a cserkészet meghonosításával látta biztosítottnak. Erre a célra, mint Országos Főcserkész, Fodor Ferencet, a Szociálpolitikai Intézet cserkészeti osztályának vezetőjét kérte fel. Célja az volt, hogy a cserkésztisztképzést meghonosítsák az intézetben (vö. Dénesi 1995: 102).[598] Bartoniek Géza egy 1925-ös felterjesztésében számolt be a testnevelés ügyéről a Collegiumban. A Szervezeti szabályzat III. 8. pontja a kezdetektől fogva gondot fordított a felvettek fizikai fejlesztésére, az új épületben a tornaterem és a kert tágas teret adott a különböző sportok űzésére, amelyet az ifjúság fel is használt. Vívásban és a tornában szerzett jártasságukat a curatornak is bemutatták, aki igen elégedett volt a látottakkal. Ezt igen jelentős áldozatok

[598] 183/1923. Cur. sz. Teleki Pál curator felterjesztése a VKM-miniszterhez a Testnevelési Tanács javaslata kapcsán. Budapest, 1923. novembere. MDKL 51. doboz 98/a/1. dosszié.

árán voltak képesek elérni, hiszen zsúfolt órarendjük miatt a nap különböző részeiben kis csoportokban kellett edzeniük. A gyakorlatokat katonaviselt vagy valamilyen sportágban járatos collegisták irányították (megemlítette közülük Keresztury Kámánt, Miklóssy Jánost és Vas Jenőt). Kiemelte, hogy az intézetben a Báró Eötvös Loránd Véncserkészcsapat is megkezdte működését, amelynek a cserkésztisztek elméleti és gyakorlati képzés volt a fő célja. 1925 februárjában 14 collegista volt tiszti rangban, de többen a vizsga teljesítésére készültek.[599] A minisztérium maga is támogatta a testgyakorlást, és engedélyezte az elavult sportfelszerelések cseréjét az igen magas infláció ellenére.[600]

A torna mellett a kikapcsolódásra a vizsgált időszakban a belföldi és a külföldi kirándulások biztosítottak lehetőséget a collegisták számára. 1922-ben az Esztergom-Szászvári kőszénbányában tett látogatást a collegisták egy csoportja Bartoniek Géza vezetésével.[601] Majd 1924. május 25-re a Kunszentmártoni Református Gimnázium Tornaköre hívta meg a Collegium diákságát, hogy mérjék össze erejüket és tudásukat a gimnazistákkal 80 és 100 méteres síkfutásban, magasugrásban, diszkoszvetésben, váltófutásban, kézigránát-hajításban, súlylökésben és futballban. A program emellett tartalmazott még „zenés botgyakorlatokat", illetve női „zenés buzogánygyakorlatokat" is.[602] A meghívásnak a Collegium 30 tagja tett eleget részben kísérőként, részben az egyes sportágakban versenyzőként.[603] Emellett az intézet felújította azt a korábban kialakult szokást is, hogy mindenszentek ünnepe alkalmával ellátogatnak Ercsibe, az Eötvös család nyughelyére. A látogatás során gyászmisét is tartottak a Collegium névadójáért.[604]

Külföldi utazásokra az ország nemzetközi elszigeteltsége és a gazdasági nehézségek miatt csak korlátozottan, ösztöndíjak révén volt lehetősége

599 12/1925. Bartoniek Géza felterjesztése a VKM-miniszterhez százötvenmillió tízezer korona sportfelszerelséi támogatásra vonatkozóan. Budapest, 1925. február 9. MDKL 51. doboz 98/a/1. dosszié.

600 41/1925. Bartoniek Géza felterjesztése a VKM-miniszterhez a Testnevelési Tanács Ügyosztálya által megállapított fejlesztési összegről. Budapest, 1925. április 22. MDKL 51. doboz 98/a/1. dosszié.

601 Eredetileg 40 növendék akart részt venni a kiránduláson, de ilyen sok látogatót nem tudott fogadni az üzem, így csak 13-an vettek részt a tanulmányi úton. 80/1922. Bartoniek Géza levele az Esztergom-Szászvári Kőszénbánya Rt. Igazgatóságának. Budapest, 1922. május 16. MDKL 36. doboz 56. dosszié.

602 A Kunszentmiklósi Református Gimnázium Tornakörének levele Bartoniek Gézához. Budapest, 1924. május 25. MDKL 36. doboz 56. dosszié.

603 Beszámoló az 1924. május 25-i Kunszentmártoni Református Gimnáziumban rendezett atlétikai versenyről és futballmérkőzésről. MDKL 36. doboz 56. dosszié.

604 133/1926. Körlevél Eötvös József sírjánál 1926. november 3-án teendő látogatásról. Budapest, 1926. októbere. MDKL 36. doboz 56. dosszié.

a collegistáknak. Az 1923/1924. tanévben a meglevő mellé újabb két főiskolai tanulmányokat folytató hallgató számára létesített az olasz kormány 2500 líra díjazású ösztöndíjat. Klebelsberg Kunó VKM-miniszter a díjakat olyan hallgatóknak akarta adományozni, akik behatóan foglalkoztak az olasz nyelvvel, és tudásukat várhatóan a közoktatás javára kívánják kamatoztatni. A miniszter Bartoniek Gézát is meghívta az ösztöndíj adományozására alakított bizottságba.[605] Ennek eredményeként az igazgató által javasolt collegisták, Egry Gyula[606] és Faragó József[607] nyerték el az ösztöndíjakat.[608] A következő esztendőben is jelölt az igazgatóság collegistákat Italo Siciliano egyetértésével az ösztöndíj elnyerésére.[609] Pályázatuk eredményességét garantálta, hogy a Collegium olasz nyelvtanára egyben az olasz konzulátus kulturális attaséja, másrészt pedig a római Collegium Hungaricum vezetője, Gerevich Tibor maga is az internátus egykori növendéke volt. Az olasz főváros mellett Berlinbe is pályázhattak a Collegium növendékei. Erre ugyancsak az adott lehetőséget, hogy a berlini Collegium Hungaricum szervezője és vezetője 1926-os haláláig Gragger Róbert, egykori Eötvös collegista volt. Így 1924 nyarán Ölvedi László,[610] Bucsics Gyula[611] mellett Ferenczy Géza[612] és Padányi Gulyás Béla[613] nyert elhelyezést az intézetben.[614]

---

[605] 1374/1924. Klebelsberg Kunó VKM-miniszter leirata Bartoniek Gézának az olasz kormány ösztöndíjának adományozásáról. Budapest, 1924. március 7. MDKL 36. doboz 55. dosszié.

[606] 1915–1924 között végezte tanulmányait klasszika-filológiai tudományterületen (MDKL 4. doboz 5. dosszié 12. csomó).

[607] 1921–1925 között végezte tanulmányait az intézetben magyar–francia szakos hallgatóként. A Collegiumban Italo Sicilianótól vett olasz nyelvórákat (MDKL 5. doboz 6. dosszié 13. csomó).

[608] 1537/1924. Klebelsberg Kunó VKM-miniszter leirata Bartoniek Gézának az ösztöndíjat elnyertek személyéről. Budapest, 1924. március 14. MDKL 36. doboz 55. dosszié.

[609] Az 1925/1926. tanévben Bogyay Attila, Král Rudolf, Lőcsey Antal és Pallos László személyét terjesztették fel az ösztöndíjra. 108/1925. Bartoniek Géza levele a VKM-miniszterhez az olasz ösztöndíjra pályázók személyéről. Budapest, 1925. szeptember 26. MDKL 36. doboz 55. dosszié.

[610] 1922–1927 között volt magyar–német szakos hallgatóként az intézet növendéke. Tragikus sorsú felvidéki költőként 1931. április 21-én hunyt el (MDKL 15. doboz 15. dosszié 44. csomó).

[611] 1921–1925 között volt magyar–német szakos hallgatóként az intézet tagja (MDKL 3. doboz 2. dosszié 7. csomó).

[612] 1923–1927 között volt magyar–német–filozófia szakosként az internátus növendéke. A bécsi tudományegyetem magyar lektora és a bécsi Collegium Hungaricum könyvtárosa lett (MDKL 5. doboz 6. dosszié 14. csomó).

[613] 1921–1925 között volt történelem–földrajz szakos hallgató a Collegiumban (MDKL 6. doboz 7. dosszié 17. csomó).

[614] Ölvedi, Bucsics és Ferency 9 millió koronát kaptak, míg Padányi útját 5 millió koronával támogatta a minisztérium. 43.752/1924. III.b. ügyosztály. A VKM-miniszter levele Bartoniek

Akárcsak az előző alkorszakban, 1919–1927 között is fogadott a Collegium 9 külföldi hallgatót. A politikai helyzet stabilizálódásával az 1921/1922. tanévben érkeztek az első vendégek az intézetbe Krajncev Ivan szerbhorvát[615] és Zübeir Hamid tatár származású[616] hallgatók személyében. 1922 és 1924 között Gottfried Höhne és Walter Matthes német, valamint Rolf Grönlund[617] finn hallgatók voltak a Collegium vendégei. Höhne a berlini Collegium Hungaricum asszisztense volt, magyar és szláv nyelvészetet tanult. Matthes pedig a berlini, illetve marburgi egyetemen tanult régészetet és történelmet.[618] 1925–1928 között egy felvidéki magyar, Ozorák Ferenc, egy zürjén, Vazul Lütkin és két török hallgató, Namik Husszein és Ragib Huluszi érkezett az internátusba. Utóbbiak török filológiát hallgattak a budapesti egyetem bölcsészeti karán.[619] Ozorák a prágai Károly Egyetemen klasszika-filológiát tanult, mindössze fél évet tartózkodott a magyar fővárosban. Lütkin finnugor nyelvész volt, és ugyancsak rövid ideig tartózkodott a Collegiumban (vö. Nagy 1995: 85–88).[620] A világháború utáni feszült politikai és gazdasági helyzet ellenére a külföldi hallgatók és a collegisták között nem történtek összetűzések az előző időszaktól eltérő módon. Ebben vélhetően szerepe lehetett annak, hogy az intézet vezetése alaposan fontolóra vette a vendégek befogadását, okulva a világháborút megelőző időszak atrocitásaiból.

Összefoglalóan megállapítható, hogy az első világháború és a forradalmak az intézet belső életére is erős hatást gyakoroltak. A visszatérő katonák sokáig nem tudtak visszailleszkedni a polgári élet viszonyai közé, a problémát ráadásul fokozta, hogy a gazdasági nehézségek nyomán az 1914 előtt megszokott körülmények lényegében megszűntek: a közélelmezés és az intézet infrastruktúrája fokozatosan romlott le, ezek feljavítására pedig csak az 1920-as éve közepén került sor anyagi erőforrások híján. 1926-ra ugyan a zsúfolt évfolyamok

Gézához a berlini Collegium Hungaricum nyári ösztöndíjasainak támogatásáról Budapest, 1924. májusa. MDKL 36. doboz 55. dosszié.

615 1921–1922 között tartózkodott a Collegiumban, szaktárgyát minősítési lapja nem jelöli meg (MDKL 34. doboz 51. dosszié).

616 1921 márciusa és 1923 decembere között magyar és keleti nyelvészetet tanult a Collegiumban, később a török állami múzeumok főfelügyelője lett Ankarában (MDKL 35. doboz 52. dosszié).

617 Tanulmányairól nem áll rendelkezésre semmilyen adat. Mindössze fél évet töltött az intézetben (MDKL 34. doboz 50. dosszié).

618 MDKL 34. doboz 51. dosszié.

619 Namik Husszein később az ankarai egyetem tanára lett (MDKL 34. doboz 51. dosszié). Ragib Huluszi pedig a konstantinápolyi egyetemen lett tanár (MDKL 35. doboz 52. dosszié).

620 MDKL 34. doboz 51. dosszié.

elhagyták az intézetet, az igazgató előrehaladott életkora és egészségi állapotának fokozatos romlása azonban újabb kihívások elé állították a Collegiumot. A békebeli anyagi lehetőségek területén, amelyek korábban lehetővé tették az új épületbe költözést, illetve a csoportos tanulmányi utakat soha nem tértek vissza az intézmény későbbi történetében. A fokozatosan romló gazdasági feltételek ellenére megpróbálták a magas színvonalú tudományos munkát megőrizni, illetve az 1924. XXVII. törvény által teremtett új feltételekhez igazítani.

16. kép: Gombocz Zoltán az Eötvös Collegium épülete előtt

8. Az Eötvös Collegium története 1928–1935 között

8.1. Az 1928–1935 között felvettek és elutasítottak területi és felekezeti megoszlása

Gombocz Zoltán igazgatóságának időszaka alatt összesen 388-an, évente átlagosan 55 hallgató nyújtotta be felvételi pályázatát a Collegiumba. A jelentkezők közel 100 fős mértékű visszaesése az előző időszakhoz képest alighanem a gazdasági világválság 1931-es Magyarországra való begyűrűzésének a következménye. A pályázók közül 140 fő vált tagjává az intézetnek, 248 főt pedig elutasítottak.

A felvettek születési helyének területi eloszlása tekintetben az előző korszakhoz hasonló folyamatok figyelhetőek meg a Gombocz-érában is: a sikeresen pályázók abszolút többsége, 56%-a az ország nyugati és középső területeiről (19% Dunántúl, 37% Duna-Tisza köze), 13%-uk pedig a keleti országrészből származott. A Duna–Tisza közén születettek között a főváros részesedése 75%-os (összesítésben, pedig 27,8%-os), ami drámaian rávilágít a településszerkezeti egyenlőtlenségekre, illetve a Collegium társadalmi rekrutációs hátterére.[621] Az országhatárokon túli területeken született a felvettek közel harmada, 28%-a. Nagyobb részük, 14%-uk (3,61%)[622] felvidéki, illetve 11%-uk (4,67%) erdélyi származású volt, a délvidéki területeken a collegisták 3%-a (1,17%) látta meg a napvilágot.[623] Felvételüket lehetővé tette az a körülmény, hogy a Bartoniek-időszakban kialakult gyakorlatnak megfelelően 5–6 helyet rendszerint az elszakított területről érkező pályázóknak tartottak fent.

A vármegyék rangsorában ugyancsak megfigyelhetők a területi aránytalanságok. Az előző időszakhoz hasonlóan ezúttal is Pest-Pilis-Solt-Kiskun

---

[621] 1930-ban az ország lakosságának 16%-a volt fővárosi illetőségű. Így a régiós eloszlásból is látható az Eötvös-collegisták esetén, hogy az intézet főleg az urbanizáltabb társadalmi csoportokból válogatta tagjait (vö. Gyáni 2006: 207).

[622] Zárójelben tüntettem fel a Pázmány Péter Tudományegyetem hallgatóinak lakhelyét az 1927/1928. tanév második felében (Sine nomine 1929: 352).

[623] Az 1928–1935 között felvettek születési helyeinek régiók szerinti eloszlását lásd a Függelék 65. ábráján. Az alkorszakban felvételizők 3%-ról nincs adat arra vonatkozóan, hol születtek. A felvettek és az elutasítottak területi és megyei besorolására vonatkozó adatokat lásd a 10. táblázatban.

vármegyéből érkezett a sikeresen pályázók relatív többsége, arányuk azonban megduplázódott, így a felvettek 34%-át adták (a főváros részesedése, 100%-nak véve a kategóriát, 83%-os).[624] De az összes egyetemi hallgatóhoz viszonyított fővárosi illetékességgel bíró collegista aránya így is elmaradt az egyetemi hallgatók hasonló adataihoz képest. Az élmezőnyhöz tartozó törvényhatóságok között is többségben vannak a nyugati vármegyék: a felvettek 5%-a Veszprém, 4-4%-a Vas és Borsod, 3-3%-a pedig Sopron, Abaúj-Torna, Baranya, illetve Máramaros vármegyében született.[625] A rangsor első tizenöt helyezettje között mindössze két határon túli, illetve három tiszántúli megye található.[626]

A felvettek és az elutasítottak területi megoszlása (%)					
Felvettek					
Tájegységek szerinti megoszlás			**Vármegyék szerinti megoszlás**		
Megnevezés	**Collegium**	**Országos**	**Megnevezés**	**Collegium**	**Országos**
Dalmácia	0	0	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	34	15,6
Délvidék	3	0	Veszprém	5	2,7
Dunántúl	19	26,4	Vas	4	3,1
Duna–Tisza köze	37	58	Borsod	4	3,4
Erdély	11	0	Sopron	3	0,4
Felvidék	14	0	Abaúj-Torna	3	1
Tiszántúl	13	15,5	Baranya	3	2,8
Nincs adat	3	0	Máramaros	3	0

[624] Asztalos József kimutatásai szerint az 1929/1930. tanévben I. évfolyamra a Pázmány Péter Tudományegyetemre iratkozott hallgatók 66,8%-a lakott Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében, illetve a fővárosban (Asztalos 1930: 89).

[625] Az 1930. évi népszámlálás adatai szerint Veszprém vármegyében élt a lakosság 2,79%-a, Vasban 3,15%-a Borsod, Gömör és Kishont összevont vármegyékben 3,40%-a, Sopron vármegyében 4,82%-a Abaúj-Tornában 1,04%-a, míg Baranyában 2,85%-a (*Az 1930. évi népszámlálás* 1941: 2).

[626] Az 1919–1944 között felvettek születési hely szerinti teljes eloszlásáról készített térképet, amelynek színskálájából jól látható a nyugati és középső országrészek dominanciája, lásd a Függelék 7. ábráján.

Elutasítottak					
Tájegységek szerinti megoszlás			Vármegyék szerinti megoszlás		
Megnevezés	**Collegium**	**Országos**	**Megnevezés**	**Collegium**	**Országos**
Dalmácia	0	0	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	19	15,6
Délvidék	5	0	Vas	5	3,1
Dunántúl	24	26,4	Borsod	5	3,4
Duna–Tisza köze	32	58	Somogy	4	4,4
Erdély	9	0	Heves	4	3,6
Felvidék	10	0	Csongrád	4	1,7
Tiszántúl	16	15,5	Békés	3	3,7
Nincs adat	3	0	Győr	3	2,2

10. táblázat. A felvettek és az elutasítottak területi és megyei megoszlása egybevetve az országos népességi adatokkal[627]

A születési helyek közigazgatási besorolásából látható, hogy tovább nőtt az urbanizált településekről érkezők aránya: a collegisták 65%-a született törvényhatósági (100%-nak véve a kategóriát a főváros részesedése 80%-os), illetve megyei jogú városokban (21%). Ez az arány meghaladta a hasonló egyetemi adatokat, hiszen az 1929/1930. tanvében az I. évfolyamra iratkozott hallgatók 55,6%-a élt törvényhatósági jogú városban (50,1%-uk a fővárosban, 5,5%-uk más törvényhatósági jogú városban (Asztalos 1930: 89). A Bartoniek-éra utolsó szakaszához hasonlóan a felvettek nem egészen harmada, 32%-a született 5–10 000 fős lakossággal bíró nagyközségben (6%), illetve 5000 fő lélekszáma alatti kisközségben (26%).[628] Az intézet tehát az ország népességének azon kis részéből válogatta inkább tagjait, akik a fővárosban vagy közvetlen környezetében, esetleg a Dunántúlon születtek, és a középosztály felsőbb részeihez tartoztak. Azoknak a collegistáknak, akik nem városi jellegű településen éltek, hasonlóan urbanizált társaikhoz, ugyancsak olyan társadalmi háttérrel kellett rendelkezniük, amely lehetővé tette a térbeli mobilitást. A collegisták tehát főleg az urbanizált, jómódú középosztálybeli vagy a kisebb települések anyagilag

[627] A lakosság 1930-as területi eloszlására vonatkozó adatokat közli: *Az 1930. évi népszámlálás* 1941: 2.

[628] A felvettek 3%-ról nincs adat a születési hely településtípusának tekintetében.

tehetősebb társadalmi csoportjaiból érkezhettek. Ezt erősítik meg az érettségi helyére vonatkozó adatok is, hiszen a felvettek 64%-a születési helyétől eltérő településen maturált, míg 35%-uk pedig azon a településen érettségizett, ahol meglátta a napvilágot.[629] A megelőző alkorszakokhoz képest nagyobb mobilitást alighanem a közfoglalkoztatásban álló gyámok (középiskolai tanárok, köz-igazgatási tisztviselők) magas száma magyarázza, akik a gyakori áthelyezések miatt rendszerint lakóhelyet változtattak.

A felvettekhez hasonlóan az elutasítottak között is abszolút többséget, 56%-ot azok a pályázók tették ki a korszakban, akik a Duna–Tisza közében (32%), illetve a Dunántúlon (24%) születtek. Előbbiek esetében a főváros részesedése csak 29%-os (az összes elutasított között pedig mindössze 9%-os). A keleti országrészben a sikertelen pályázók 16%-a, míg az 1920-ban elcsatolt területeken 24%-uk (Felvidék 10%, Erdély 9%, Délvidék 5%) látta meg a napvilágot.[630] A határon túli pályázók számának megduplázódása az elutasítottak között azzal magyarázható, hogy egy részük bizonyosan már Magyarországon élt a felvétel pillanatában, így számukra nem tartottak fent külön helyeket az intézetben.

A felvettekhez hasonlóan az elutasítottak között is a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében születettek kerültek relatív többségbe (19%), de arányuk így is elmaradt a sikeresen pályázókétól (amely 34% volt). Az élmezőnyhöz tartozik 5-5%-kal Vas (4%)[631] és a sikertelenül pályázók között rendre jól szereplő Borsod (4%) és Jász-Nagykun-Szolnok (1%) vármegyék. Az első tízben kapott helyet 4-4%-kal Somogy (1%), Heves (1%), Csongrád (2%) és Békés (2%), illetve 3-3%-kal Győr (1%) és Bihar (2%).[632] Tehát a keleti, illetve déli országrészek törvényhatóságai magasabb számban fordulnak elő az elutasítottak között. Ez magyarázható azzal, hogy ezek a területek hagyományosan kevésbé urbanizáltak és iparilag is fejletlenebbek, mint Budapest és környéke, illetve a nyugati országrész. A születési helyek jogállása tekintetében az figyelhető meg, hogy a jelentkezők relatív többsége, 49%-a 5000 fő alatti kisközségben (41%), vagy 5–10 000 fős nagyközségben (8%) született (ugyanez az arány a felvetteknél 32% volt 26, illetve 6%-os megoszlásban), míg városi jellegű településen 48%-uk (a felvetteknél 65%) élt. A törvényhatósági városok (26%) között a Budapesten születettek ará-

[629] A felvettek 1%-ról nincs adat az érettségi helyének tekintetében.

[630] Az alkorszakban elutasítottak 3%-ról nincs adat a születési hely régió szerinti besorolására vonatkozóan. A felvettek és az elutasítottak területi és megyei besorolására vonatkozó adatokat lásd a 10. táblázatban.

[631] Zárójelben feltüntetem a felvettek hasonló adatait a könnyebb összehasonlítás végett.

[632] Az 1919–1944 közötti elutasított hallgatók születési helyének megyei eloszlásáról készített térképet lásd a Függelék 8. ábráján.

nya csupán 35%-os, ez a felvettek arányához képest jelentős mértékű visszaesés. A megyei jogú városból érkezők (22%) viszont a sikeresen pályázókhoz hasonló arányban képviseltették magukat az elutasítottak között.[633] A térbeli mobilitás a felvettekéhez hasonló adatokat mutat, hiszen 37%-uk maturált születési helyén, 56%-uk pedig attól eltérő településen.[634] A területi megoszlásról összefoglalóan megállapítható, hogy a Collegium történetének megelőző időszakaihoz hasonlóan a sikeresen pályázók inkább a városi (fővárosi) módosabb középosztálybeli rétegeiből kerültek ki, míg az elutasítottak között több volt a keleti vagy déli országrészben születettek aránya, akik vélhetően kevésbé vagyonos társadalmi rétegekből kerültek ki, és jellemzően nem az urbanizált népességhez tartoztak.

A felvettek körében az intézmény történetének előző korszakaihoz hasonlóan a római katolikusoké volt a legnagyobb felekezet, a collegisták 52%-a (60,25% a bölcsészeti karokon)[635] tartozott közéjük. Ez akárcsak a korábbi időszakokban alulreprezentáltságukat jelenti, nem csupán a budapesti tudományegyetem adataihoz, de a társadalomban tapasztalható arányaikhoz képest is (vö. Gyáni 2006: 216). Tehát alulreprezentáltságuk hagyománya nem tört meg, ugyanakkor az a tendencia sem szakadt meg, hogy a protestáns felekezetek jelentősen túlreprezentáltak az intézetben. A collegisták 22%-a (13,62% a bölcsészeti karokon) vallotta magát reformátusnak, amely valamelyest az egyetemi adatokat is meghaladja, az evangélikusok (19% a collegisták között, 8,82% a bölcsészeti karokon) pedig több mint két és félszeresen voltak felülreprezentáltak társadalmi, illetve az egyetemen tapasztalható mértékükhöz képest. A görögkatolikus felekezethez tartozó collegisták ugyancsak felülreprezentált mértékben voltak jelen az intézetben az egyetemi hallgatók hasonló arányaihoz viszonyítva (1,41% a bölcsészeti karokon), így majdnem elérték a társadalomban elfoglalt pozícióikat (vö. Gyáni 2006: 216). Az izraelita felekezethez a felvettek 1%-a (8,12% a bölcsészeti karokon) tartozott, ez messze elmaradt társadalmi és az egyetemi hallgatók között tapasztalható arányaiktól is.[636] Ennek magyarázata nem csupán abban keresendő, hogy más szakmákhoz képest kevésbé ambicionálták a tanárrá válást, hanem abban is, hogy a Numerus Clausus módosítása, az 1928. XIV. törvény immár nem felekezeti, hanem a foglalkozási ágakhoz

[633] Az elutasítottak 3%-ról nincs adat a születési hely közigazgatási besorolása tekintetben.

[634] Az elutasítottak 7%-ról nem áll rendelkezésre a mobilitási hajlandósággal kapcsolatosan adat.

[635] Zárójelben közlöm Asztalös József kimutatásai alapján az 1929/1930. tanévben az I. évfolyamos bölcsészeti hallgatók felekezeti megoszlását (Asztalos 1930: 78).

[636] A felvett hallgatók 4%-ról nincs felekezeti hovatartozás megállapítását lehetővé tevő információ. A felvettek és az elutasítottak felekezeti besorolására vonatkozó adatokat lásd a 11. táblázatban.

kötötten tartotta távol a zsidóság jelentős részét az egyetemi továbbtanulás lehetőségétől (Gyurgyák 2001: 129–130). Ennek előírásait pedig rendszerint a collegiumi felvételi során is érvényesítették.

Az elutasítottak között a római katolikus felekezethez tartozók aránya 63% (52%),[637] amely megközelíti társadalmi és egyetemi arányaikat (vö. Gyáni 2006: 216). Az előszelekció azonban igen erősen sújtotta őket: noha a jelentkezők között összességében is kevesebb az arányszámuk (57,5%), mint ahogyan az egyetemi hallgatóság köreiben tapasztalható, de a felvételi eljárás nyomán még ezt a mértéket is alulmúlják a felvettek között. Ugyanakkor a protestáns felekezetekhez tartozó hallgatók eredményesebbek voltak, hiszen az elutasítottak 20%-át (22%) adták a reformátusok, illetve 12%-át (19%) az evangélikusok (a jelentkezők között átlagosan 21% volt a reformátusok és 15,5% az evangélikusok aránya, mindkét felekezet az átlagosnál nagyobb mértékben jutott be az intézetbe). A sikertelenül pályázók 1-1%-át a görögkatolikusok (2% a felvettek között), illetve az izraelita felekezetű hallgatók, 0,4%-át (1% a felvettek között) pedig az unitáriusok (1 fő) adták.[638] A kis felekezetek közül a görögkatolikusok tehát országos arányszámukat felülmúlva pályáztak, eredményességüket tekintve azonban így is meghaladták az egyetemi hallgatók közötti mértéküket.

[637] Zárójelben ezúttal a felvettek felekezeti adatait közlöm az összehasonlítás megkönnyítése céljából.

[638] Az elutasított hallgatók 3%-ról nincs felekezeti hovatartozás megállapítását lehetővé tevő adat.

A felvettek és az elutasítottak felekezeti megoszlása (%)				
Felekezetek	**Felvettek**	**Elutasítot-tak**	**Pázmány Péter Tud. Egy. Bölcsészeti Karának adatai**	**Országos adatok**
Római katolikus	52	63	60,2	64,8
Görögkatolikus	2	1	1,4	2,3
Görögkeleti (ortodox)	0	0	0,3	0,5
Református	22	20	13,6	20,7
Evangélikus	19	12	8,8	6,14
Izraelita	1	1	8,1	5,1
Unitárius	0	0,4	0,6	n.a.
Nincs adat	4	3	0	0

11. táblázat. A felvettek és az elutasítottak felekezeti megoszlása egybevetve az egyetem bölcsészeti karának hallgatóira vonatkozó, valamint az országos adatokkal[639]

8.2. Az 1928–1935 között felvettek és elutasítottak középiskola típusai és tudományterületek szerinti megoszlása

Akárcsak az 1919–1927 közötti időszakban, a Gombocz-érában is befolyásolta a középiskolák helyzetét a jogi környezet változása, az 1934. XI. törvény életbe lépése nyomán. A Hóman Bálint által képviselt oktatáspolitika arra a következtetésre jutott, hogy a differenciált középiskolai rendszer nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, ezért a reáliskolát és a reálgimnáziumot megszüntették, illetve a gimnázium intézménytípusába integrálták. A reform későbbi elemeként az 1938-ban megjelent új gimnáziumi tanterv nagyobb hangsúlyt fektetett a nemzeti szempontból fontos tantárgyakra (történelem, magyar irodalomtörténet), amely ugyancsak a piaci kereslet módosulását eredményezte (Németh 2004: 449), bár ez a vizsgált időszakban nem befolyásolta jelentősen a Collegium képzési rendszerét.

---

[639] A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán az 1929/1930. tanévben az I. évfolyamos hallgatókra vonatkozó adatokat közli: Asztalos 1930: 78, a görögkatolikus, illetve az unitáriusokra vonatkozó adatok az 1927/1928. tanévben a bölcsészeti kari hallgatókra vonatkozik, közli: Sine nomine 1929: 350–351. Az 1930-as országos adatok megtalálhatóak: *Az 1930. évi népszámlálás* 1941: 23.

Az állami intézményrendszerben érettségizett a felvettek 41%-a (18%-uk reálgimnáziumban, 14%-uk reáliskolában, 9%-uk pedig gimnáziumban maturált). A Collegium történetében először fordult elő, hogy nem valamely egyházi felekezet által fenntartott intézményrendszerből nyert felvételt a hallgatók többsége. Ez vélhetően a fokozatosan bővülő állami középiskolai hálózatnak köszönhető. A katolikus középiskolákban érettségizők aránya a sikeresen pályázók között 27% volt (18% katolikus gimnázium, 9% katolikus reálgimnázium), ez jelentős csökkenésként értékelhető az előző időszakhoz képest. Református középiskolában a collegisták 20%-a (19% református gimnázium, 1% református reálgimnázium), míg evangélikus fenntartású intézetekben 10%-a, (6% evangélikus gimnázium, 4% evanglikus reálgimnázium), izraelita felekezeti gimnáziumban pedig 1%-uk maturált.[640] A római katolikusok közel tízszázalékos térvesztése nyomán keletkező rést tehát főleg az állami, illetve a kálvinisták által fenntartott intézmények tudták betölteni.[641]

A középiskolák abszolút rangsorának első két helyén református intézet található. Az első helyet a Budapesti Református Főgimnázium foglalja el 14 felvett collegistával. A reformátusok dinamikus térnyerése a tudáseliten belül 1890 óta megfigyelhető folyamat (Kende–Kovács 2011a: 92), a trianoni döntést követően azonban az egyik legnagyobb iskolafenntartóvá vált a felekezet. Ennek eredményeként már az 1919–1927 közötti időszakban is több református intézet jelent meg a felvettek rangsorának első húsz helyezettje között. A vizsgált időszakra pedig a dobogó második fokát is egy a felekezet által fenntartott intézet, a neves Sárospataki Református Gimnázium és Kollégium foglalja el (6 fő). A harmadik helyen a Budapesti Ciszterci Rendi Szent Imre Gimnáziummal a VIII. ker. Magyar Királyi Zrínyi Miklós Reálgimnázium osztozik (5-5 fő). Az első tíz helyezett között több fővárosi székhelyű intézet is helyet kapott (4-4 fővel a budapesti II. kerületi Érseki Királyi Katolikus Gimnázium, a Budapesti Ág. Evangélikus Gimnázium és a budapesti IV. ker. Kegyes Tanító Rendi Gimnázium). Emellett az élmezőny egyetlen állami fenntartású intézete a győri állami reáliskola (4 fő)

[640] A felvettek 1%-ról nincs adat arra vonatkozóan, hogy milyen típusú középiskolában maturált.

[641] Sajnos nem állnak rendelkezésre a bölcsészkari vagy az érettségizett hallgatókról arra vonatkozó adat, hogy milyen fenntartású gimnáziumban maturáltak. Az intézménytípsut illetően viszont lehetséges az összehasonlítás. A Collegium tagjai a vizsgált időszakban 52%-ban gimnáziumban, 32%-ban reálgimnáziumban, 14%-ban pedig reáliskolában érettségiztek. Ezzel szemben az 1929/1930-ban I. évfolyamra a Pázmány Péter Tudományegyetemre iratkozott hallgatók 52%-a reálgimnáziumi, 32%-a gimnáziumi, 6%-a reáliskolai és 9%-a felső kereskedelmi iskolai képesítéssel bírt (Asztalos 1930: 78).

volt, amelyre szintén nem volt példa korábbi korszakokban, legfeljebb az elutasítottak között. Az alföldi református intézmények szinte teljesen hiányoznak a felvettek középiskolái közül, helyükre főleg fővárosi székhelyű középiskolák kerültek (budapesti I. ker. Werbőczy István Reálgimnázium, budapesti II. ker. Állami Mátyás Király Reálgimnázium, budapesti VII. ker. Állami Madách Imre Gimnázium 1-1 fő).

A felvettek középiskoláinak székhelye 58%-ban helyezkedett el törvényhatósági jogú városban, a kategóriában a főváros részesedése 70%-os. Ez az adat két tényezőnek köszönhető: egyrészt az agglomerációban letelepedő határon túliak és a vidéki területekről betelepülő migránsok is fővárosi intézményekbe adták gyermekeiket magasabb színvonalú képzés reményében (vö. Gyáni 2006: 208). Másrészt összefügg a Collegium ajánlási rendszerével is, ugyanis a végzettek nagy része települt le a fővárosban vagy annak közvetlen környezetében, tanári pályafutásukat pedig budapesti gimnáziumokban kezdve ajánlásaikkal segítették felvételihez tanítványaikat. A középiskolák székhelyének 23%-a megyei jogú városban, 15%-a 5–10 000 fős nagyközségben, mindössze 3%-a pedig 5000 fő alatti kisközségben helyezkedett el.[642] Alighanem ugyancsak a migrációs folyamatokkal, illetve az ajánlási rendszerrel magyarázható a megyei jogú városokban érettségizettek drasztikus (17%-os) visszaesése és a nagyközségekben maturáltak megduplázódása az előző időszakhoz képest. Utóbbiak között Aszód, Gödöllő, Újpest, illetve Sárospatak, tehát többnyire a fővároshoz közel eső települések adtak több collegistát az intézetnek. Beszédes adat, hogy ugyan a felvettek közel harmada született az elcsatolt országrészekben, de a középiskolai székhelyeknek mindössze 3%-a tartozott az utódállamok fennhatósága alá, 96%-a pedig magyar impérium alatt működött.[643] Tehát a menekültek nagy része főleg budapesti gimnáziumba íratta be gyermekét, a határokon túl rekedtek közül pedig igen keveseknek volt lehetősége felvételi pályázatot benyújtani a Collegiumba részben az utódállamok kisebbségi politikája, részben ezzel összefüggésben financiális okokból kifolyólag.

A felvettekhez hasonlóan (ez az arány 41% volt körükben) az elutasítottak relatív többsége is, 39%-a maturált az állami középfokú iskolákban (29% állami reálgimnázium, 11% állami reáliskola, 9% állami gimnázium). A felekezetek között a római katolikus intézményben érettségiztek legtöbben, a sikertelenül pályázók 29%-a (27% a felvetteknél) végezte katolikus gimnáziumban (23%),

[642] A felvettek 1%-ról nincs adat arra vonatkozóan, hogy milyen településen helyezkedett el a középiskola.

[643] Ugyancsak 1%-ukról nincs adat arra vonatkozóan, hogy középiskoláinak székhelye az új országhatárok között vagy az utódállamok területén található-e.

reálgimnáziumban (5%) vagy reáliskolában (1%) tanulmányait. A protestáns felekezetek közül ezúttal is a református intézményekből (10% református gimnázium, 6% református reálgimnázium, a felvetteknél 20% volt arányuk) pályázók felülmúlták az evangélikus középiskolákét (6% evangélikus gimnázium, 4% evangélikus reálgimnázium, a felvetteknél is 10%-os volt részesedésük).[644] Az állami fenntartású középiskolák dinamikus térnyerésének magyarázata az állami intézményhálózat bővülése mellett az, hogy a végzett collegisták nem csupán a főváros környéki középiskolákban kezdték meg pályájukat, de szinte rendre állami intézetekben nyertek helyettes óraadói tanári állást, mivel maguk is az állam neveltjei voltak.[645] Így középiskolai diákjaik tehetségesebbnek vélt részét rendszerint ajánlották felvételre az intézet vezetőségének. Az elutasítottak középiskoláinak abszolút rangsorát is egy budapesti, állami fenntartású intézet, a VI. ker. Állami Kemény Zsigmond Reáliskola vezeti 9 elutasított pályázóval. A rangsor második és harmadik helyén a miskolci Királyi Katolikus Fráter György Reálgimnázium, a Pápai Református Gimnázium és Kollégium (7-7 fő), illetve a felvettek között az utolsó helyek egyikén szereplő budapesti VII. ker. Állami Madách Imre Reálgimnázium (6 fő) szerepel. Az első tízben mindössze egy lutheránus, a nyíregyházi Evangélikus Kossuth Lajos Reálgimnázium (5 fő) kapott helyet, ellentétben a kálvinistákkal, akik több intézménnyel is képviseltetik magukat (a pápai mellett a Miskolci Református Lévay József Reálgimnázium, illetve a Kecskeméti Református Reálgimnázium 5-5 fő). A rangsor tizedik és a huszadik helyei között bukkan fel két patinás lutheránus intézet, amely korábban számos collegistát adott, a Szarvasi Evangélikus Gimnázium (5 fő), illetve a Budapesti Ág. Ev. Gimnázium (4 fő). Az alföldi református intézetek pedig a lista legvégén szerénykednek: Mezőtúri Református Gimnázium (3 fő), Hajdúnánási Református Reálgimnázium (2 fő), Hajdúböszörményi, illetve Kisújszállási Református Reálgimnázium (1-1 fő). Megállapítható tehát, hogy a jelentkezők között összességében érvényesült a budapesti székhelyű, állami, illetve református fenntartású intézetek expanziója a vizsgált időszakban.

Az elutasítottak középiskoláinak székhelye 39%-ban törvényhatósági jogú városokban működött, a főváros részesedése ebben az alkategóriában 44%-os, amely jelentősen elmarad a felvettek adataitól. A megyei jogú városokban

[644] Az elutasított hallgatók 6%-nak középiskola típusára vonatkozólag nincs adat.

[645] Bartoniek Géza már 1905-ben ilyen módon érvelt a végzett tagokról készített kimutatásokat tartalmazó felterjesztésében: *„A kimutatottak nagy része a jelen tanévben hirdetett pályázatokon részt vettek, s kérem Nagyméltóságodat, kegyeskedjék őket, mint az állam neveltjeit kegyes figyelmére méltatni.”* 76/1905. Bartoniek Géza jelentése a végzett tagokról a VKM-miniszternek. Budapest, 1905. június 25. MDKL 51. doboz 97/1. dosszié.

működő középiskolákban a sikertelen pályázók 37%-a maturált. A felvetettekkel ellentétben ezek döntően nem Budapest agglomerációjához tartozó városok, hanem az ország nyugati és keleti felében található közigazgatási központok (Szombathely, Pápa, Eger, Nyíregyháza és Békéscsaba) voltak. A kisközségben 12%-uk, míg a nagyközségekben 6%-uk maturált.[646] Megállapítható tehát, hogy az elutasítottak kisebb mértékben fejezték be középfokú tanulmányaikat városi jellegű településen, ráadásul ezek távol estek az ország ipari centrumaitól, így feltételezhető, hogy alacsonyabb társadalmi csoportok szülötteiként próbálták felhasználni a Collegiumot, mint mobilizációs csatornát. Akárcsak a felvettek esetében, a visszautasított pályázóknál is megfigyelhető, hogy középiskoláik székhelye szinte kizárólag a trianoni országhatárokon belül működött (96%-ban). Mindössze egy olyan pályázó volt, aki az utódállamokban maturált, és mégsem nyert felvételt az internátusba.[647]

A Gombocz-érában a filoszok és a dögészek között korábban meglevő kétharmados, egyharmados arány felborult, a collegisták 84%-a rendelkezett bölcseleti, mindössze 15%-uk pedig természettudományos szakkal.[648] A legnépszerűbb szakpárosítás a klasszika-filológia mellett a történelem–latin lett 17-17 felvett hallgatóval. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a Collegium képzési profilja visszatért volna az 1919 előtti állapotokhoz. A latint ugyanis többnyire a modern nyelvi szakkal párosították, de ezek is rendre a rangsor hátsó felében találhatóak (latin–magyar 5 fő, latin–német 3 fő, latin–olasz 2 fő). A dobogó alsóbb részeire a francia–magyar (15 fő), illetve a német–magyar (12 fő) szakpárosítás került fel. A Collegium történetében először jelentek meg nagyobb létszámban olyan hallgatók, akiknek egyik szakja az angol volt. Összesen 18 hallgató tanult angol–német (9 fő), angol–francia (5 fő), angol–latin, illetve angol–magyar (2-2 fő) szakon. A dögészek között a legnépszerűbb szakpárosítás változatlanul a matematika–fizika (9 fő) volt, az élmezőnyhöz tartozott a földrajz-természetrajz (4 fő), illetve a kémia-természetrajz (4 fő), ezen kívül néhány collegista matematika–ábrázológeometriát, illetve kémia–fizikát (2-2 fő) hallgatott.

646 Az elutasítottak 6%-ról nincs adat arra vonatkozóan, hogy milyen településen helyezkedtek el.

647 6%-ukról nincs adat ebben a tekintetben, hogy középiskolájuk székhelye az 1920-as határok között vagy azokon túl volt-e. Az egyetlen határon maturált elutasított Limbacher Rezső volt, aki 1928-ban magyar–német szakkal próbált bekerülni a Collegiumba (MDKL 28. doboz 38. dosszié 30. csomó).

648 A felvettek 1%-ról nincs adat abban a tekintetben, hogy milyen tudományterületen végezték tanulmányaikat.

Az elutasítottak között is többségben voltak a bölcseleti tudománnyal rendelkezők, a pályázók 75%-a volt filosz, 21%-a pedig dögész.[649] A legtöbb sikertelenül pályázó (48 fő) matematika–fizika szakpárral szeretett volna az intézet tagjává válni. Rajtuk kívül 5 jelentkező jelölt meg természettudományos szakpárosítást, közülük 3 fő a földrajz–természetrajz, 1-1fő pedig a fizika–kémia, illetve természetrajz–kémia szakot hallgatta. A filosz szakok közül a magyar–német (29 fő), illetve a francia–német (28 fő) stúdiumok voltak népszerűek, de az élmezőnyhöz tartozott a magyar–francia (25 fő) szakpár is. A történeti stúdiumok a rangsor hátsó felében kaptak helyet (latin–történelem 13 fő, történelem–földrajz 10 fő). Érdekességként megjegyezhető, hogy a felvettek között előkelő helyen szereplő klasszika-filológia az elutasítottak között az utolsó helyek egyikén szerénykedik, 5 elutasított jelentkezővel, amely arra enged következtetni, hogy körükben nem volt jelentős ebben az időszakban az előszelekció. A klasszika-filológia kivételezett helyzetét alighanem az a tény is elősegítette, hogy az intézet vezetésében szerepet kapott Szabó Miklós, aki tanári jelentéseiben utalt a Collegium fontosságára az ókortudományok utánpótlásképzésében.[650]

8.3. Az 1928–1935 között felvettek és elutasítottak társadalmi státuszának, tanulmányi sikertelenségük és elutasításuk okainak vizsgálata

Az őstermelés főkategóriájába a felvettek apáinak mindössze 5%-a (9,5% a bölcsészeti karokon)[651] tartozott (4% 0–5 kat. holdas kisbirtokos, 1% kisbérlő napszámos). Számuk az előző időszakhoz képest is jelentős mértékben csökkent, és mint az adatokból látható, egyetemi jelenlétüket is alulmúlták. Ennek oka azzal magyarázható, hogy az 1920-as évek elején, az 1920. XXXVI. törvénnyel végrehajtott Nagyatádi-féle földosztás sem változtatta meg a birtokszerkezet súlyos aránytalanságait, ráadásul a kisbirtokosok helyzetén sokat rontott, hogy az első világháború miatti gabonakonjunktúra 1924/1925 fordulójára véget ért, és egy tartós agrárválság alakult ki, amely a világgazdasági válság hatására 1931-ben tovább súlyosbodott. A középparasztinak számító 20–50 kat. holdas tulajdonosok is alig-alig voltak képesek megélhetésüket biztosítani. Így gyermekeikre a továbbtanulás helyett a földmunka várt (Gyáni 2006: 311–312), ennek nyomán érthető, hogy számuk a Collegiumban is csökkent.

[649] Az elutasítottak 6%-ról nincs adat a tudományterületre vonatkozóan.

[650] Szabó Miklós jelentése a klasszika-filológiai órákról az 1927/1928. tanévben. Budapest, 1928. május 31. MDKL 52. doboz 101/4/a. dosszié.

[651] Zárójelben közlöm Asztalos József kimutatását az 1929/1930. tanévben az ország tudományegyetemein bölcsészeti karra, I. évfolyamra iratkozott hallgatóinak társadalmi státuszára vonatkozó adatait (Asztalos 1930: 87–88).

Az ipar, bányászat, kohászat, közlekedés főkategóriájába a gyámok 11%-a (17,3% a bölcsészeti karokon) tartozott, ez jelentős növekedés az előző időszakhoz képest. A főkategórián belül az apák 6%-a dolgozott kisiparosként (bognármester, könyvkötő, szabómester), illetve gyári munkásként (géplakatos, malommunkás). Számuk emelkedése azzal magyarázható, hogy gyermekeik számára egzisztenciájuk kiszámíthatóbb volt, így inkább tudták garantálni számukra a továbbtanulás lehetőségét, mint a mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozó társaik. Ez pedig jó kiinduló alapot jelenthetett a középosztály felé történő mobilizációra is. A munkásságot ugyanis csupán a békebeli termelésre való átálláskor, illetve 1931–1932-ben az ipart is elérő válság nyomán sújtotta munkanélküliség. A konjunkturális időszakban a szakmunkások bérezése elérhette a 150–200, míg a betanított munkásoké a 80–100 pengőt is. Ezt a bérszintet újból csak 1935-re sikerült ismét megközelíteni (Gyáni 2006: 343–344). Ugyancsak a főkategórián belül a gyámok 4%-a (10,8% a bölcsészeti karokon a kereskedelem, hitel és közlekedés összevont főkategóriában a tisztviselők aránya) tevékenykedett a pénz és hitelélet terültén, mint magántisztviselő vagy banktisztviselő, illetve 1%-uk (1,6% a bölcsészeti karokon a kereskedelem, hitel és közlekedésben dolgozó egyéb alkalmazottak aránya) a kereskedelem és vendéglátásban műszaki kereskedőkként vagy pincérként működött. Rang- és presztízshierarchia szempontjából bizonyosan nem tartozott egyik csoport sem a középosztályba, ugyanakkor a magántisztviselők az 1930-as évek elejének havi átlagos 170 pengős, valamint a banktisztviselők 250–270 pengős juttatásaikkal képesek lehettek az intergenerációs mobilitást elősegíteni. Alacsony számukat az magyarázza, hogy ezekben a foglalkozási ágakban a hazai zsidóság jelentős mértékben képviseltette magát (Gyáni 2006: 275–276). A Numerus Clausus miatt tehát legfeljebb akkor kerülhettek be a felsőoktatásba és a Collegiumba, ha vallásukat elhagyták, és kikeresztelkedtek.

A közszolgálat főkategóriájában tevékenykedő gyámok aránya a felvettek között 47%-os (38,5% a bölcsészeti karokon), amely az előző időszakhoz képest jelentős növekedés. Az apák 5%-a volt protestáns lelkész, így arányuk az előző időszakhoz képest több mint kétszeresére nőtt. A gyámok 7%-a állt pályafelvigyázóként, mozdonyfűtőként vagy postai főtisztként vasúti és postai szolgálatban. A lelkészekkel szemben azonban sem képzettségükből, sem jövedelmi viszonyaikból fakadóan nem tartoztak a középosztály tagjai közé. Az apák 3%-a egyéb közigazgatási funkcióban községi vagy városi tisztviselőként, 2%-uk pedig a pénzügyi igazgatás területén királyi pénzügyi tanácsos vagy állampénztári főtisztként tevékenykedett. Előbbiek havi 300–400 pengős illetményükkel

a középosztály alsó szegmenséhez tartoztak, majd 1929-et követően végzettség híján visszaszorultak az „új tekintetesek" rendjébe, utóbbiak a VI. fizetési osztálybeli jövedelmükből kifolyólag a középosztály részei maradtak a korszakban. 1-1%-uk pedig a műszaki és ipari, ezen kívül a kereskedelmi igazgatásban, mint királyi műszaki tanácsos vagy miniszteri tanácsosi minőségben gyárigazgató, illetve az egészségügyi igazgatásban főorvosként, valamint igazságügyi szolgálatban királyi törvénytanácsi elnökként, esetleg városi bíróként működött. A VI., illetve V. fizetési osztályba tartozó gyámok havi 800–1200 pengőt is meghaladó jövedelmükkel a középosztály legfelső szintjéhez tartoztak, a „nagyságosok", illetve „méltóságosok" rendjébe (vö. Gyáni 2006: 282). A collegisták között a tisztviselők gyermekinek aránya messze elmaradt a hasonló egyetemi adatoktól, ennek oka abban keresendő, hogy vélhetően inkább jogi pályán mozogtak. A gyámok 27%-a (17,6% a bölcsészeti karokon) állt tanügyi vagy tudományos intézetek szolgálatában. Közöttük 15 gimnáziumi, három reálgimnáziumi, illetve ugyancsak három reáliskolai tanár mellett hét egyetemi tanár is található. Utóbbiak jövedelmi szintje ugyancsak meghaladta a havi 1000 pengőt, így szintén a középosztály első feléhez tartoztak (ibid. 282), előbbiek pedig legfeljebb a VI. fizetési osztályig juthattak. A középosztály alsóbb csoportjaihoz tartozó polgári iskolai tanárságot (2 fő), illetve a tanítóságot (4 fő) mindössze hat felvett collegista képviselte, számuk a Bartoniek-éra utolsó időszakához képest kevesebb mint felére csökkent, amely alighanem a gazdasági válság következménye. Tehát az intézet továbbra is főleg a gimnáziumi tanárság önrekrutációját segítette, illetve csekély részüknek lehetővé tette az egyetemi tanárság elérésével a magasabb társadalmi csoportba való emelkedést.

A véderő kötelékeiben szolgáló gyámok aránya 3% a vizsgált időszakban. Alulreprezentáltságuk a Collegiumban éppúgy hagyományosnak mondható, mint a szabadfoglalkozású értelmiségieké: az ügyvédi praxist folytató apák aránya 4%, míg a mérnök, állatorvosi, illetve irodalmi és művészeti foglalkozásúaké 1-1%. Jelenlétük azonban így is jelentős emelkedést mutat az előző alkorszakhoz képest, de mobilizációs csatornáik, akárcsak a tisztviselőké, más pályák felé vonzották gyermekeiket. A járulékból élők (12%) és a foglalkozás nélküliek, árvaházak által eltartottak (14%) aránya a felvettek több mint negyedét, 26%-át (17,6% a bölcsészeti karokon)[652] adják. A főkategórián belül azonban egyetlen munkaképes, inaktív gyám sem található, többségüket nyugdíjas mérnökök vagy ügyvédek, illetve gimnáziumi tanárok, tanítók, lelkészek

[652] Asztalos egybevontan kezelte a nyugdíjasokat, tőkejáradékosokat és magánzókat. A véderőnél szolgáló gyámok arányának megállapítása nem lehetséges, mivel egybevonta a köztisztviselők kategóriájával (Asztalos 1930: 87–88).

özvegyei alkotják.[653] Akárcsak a korábbi korszakok esetében, a Gombocz-éra felvételi politikája kapcsán is megállapítható, hogy az intézet főleg a középosztály gyermekeinek felvételét és képzését támogatta, vagy olyan romba dőlt egzisztenciák újjáépítését, amelyek korábban ehhez a társadalmi csoporthoz tartoztak. A gyámok mindössze 12%-a tevékenykedett a magánszektorban, túlnyomó részük az állam által nyújtott jövedelmekből élt.

[653] Az 1928–1935 között felvettek társadalmi státuszának megoszlását lásd a Függelék 11. ábráján. A gyámok 1%-ról nincs adat foglalkozására vonatozóan. A felvettek és az elutasítottak gyámjaira vonatozó foglalkozási adatok egybevetését a bölcsészkari népességgel, illetve az országos adatokkal lásd a 12. táblázatban.

<table>
<tr><th rowspan="2">Az 1928-1935 között felvettek és elutasítottak gyámjainak foglalkozása (%)</th><th colspan="2">Collegium</th><th rowspan="2">Bölcsészeti karok 1929/1930</th><th rowspan="2">Országos adatok 1930</th></tr>
<tr><th>Felvettek</th><th>Elutasítottak</th></tr>
<tr><td>I. Őstermelés</td><td>5</td><td>10</td><td rowspan="3">9</td><td rowspan="3">51,8</td></tr>
<tr><td>Kisbirtokos (0-5 kat. hold)</td><td>4</td><td>8</td></tr>
<tr><td>Kisbérlő, napszámos</td><td>1</td><td>2</td></tr>
<tr><td>II. Ipar, bányászat, kohászat, közlekedés</td><td>11</td><td>13</td><td rowspan="2">17,3</td><td rowspan="4">32,3</td></tr>
<tr><td>Ipar, bányászat, kohászat, közelkedés</td><td>6</td><td>10</td></tr>
<tr><td>Kereskedelem, vendéglátás</td><td>1</td><td>2</td><td rowspan="2">15,9</td></tr>
<tr><td>Pénz és hitelélet</td><td>4</td><td>1</td></tr>
<tr><td>III. Közszolgálat</td><td>47</td><td>36</td><td>38,5</td><td rowspan="10">5</td></tr>
<tr><td>Egyházi szolgálat</td><td>5</td><td>1</td><td rowspan="2">17,6</td></tr>
<tr><td>Tanügyi szolgálat és tud. intézetek</td><td>27</td><td>18</td></tr>
<tr><td>Igazságügyi szolgálat</td><td>1</td><td>0,4</td><td rowspan="15">38,5</td></tr>
<tr><td>Egészségügyi igazgatás és szolgálat</td><td>1</td><td>0</td></tr>
<tr><td>Földművelésügyi igazgatás és szolgálat</td><td>0</td><td>1</td></tr>
<tr><td>Pénzügyi igazgatás</td><td>2</td><td>0</td></tr>
<tr><td>Műszaki/ipari és keresk. igazgatás</td><td>1</td><td>0</td></tr>
<tr><td>Egyéb közigazgatás, minisztériumok tisztviselői</td><td>3</td><td>9</td></tr>
<tr><td>Vasúti és postai szolgálat</td><td>7</td><td>7</td></tr>
<tr><td>IV. Véderő</td><td>3</td><td>1</td><td>0,8</td></tr>
<tr><td>V. Értelmiségi szabadpálya</td><td>7</td><td>4,8</td><td rowspan="7">5</td></tr>
<tr><td>Ügyvéd, közjegyző</td><td>4</td><td>2</td></tr>
<tr><td>Orvos, fogorvos</td><td>0</td><td>1</td></tr>
<tr><td>Gyógyszerész</td><td>0</td><td>0,4</td></tr>
<tr><td>Mérnök, építész</td><td>1</td><td>0,4</td></tr>
<tr><td>Állatorvos</td><td>1</td><td>0</td></tr>
<tr><td>Irodalom, művészet</td><td>1</td><td>1</td></tr>
<tr><td>VI. Nyugdíjasok, háztulajdonos, tőkepénzes</td><td>26</td><td>30</td><td rowspan="3">17,2</td><td rowspan="3">5,5</td></tr>
<tr><td>Nyugdíjas</td><td>12</td><td>9</td></tr>
<tr><td>Foglalkozás nélküliek, árvaházak által eltartottak</td><td>14</td><td>21</td></tr>
<tr><td>Nincs adat</td><td>1</td><td>6</td><td>0</td><td>0</td></tr>
</table>

12. táblázat. A felvettek és az elutasítottak gyámjainak foglalkozása egybevetve a bölcsészeti karok hallgatóira vonatkozó, valamint az országos foglalkoztatási adatokkal[654]

[654] Az 1929/1930. tanév bölcsészeti kari hallgatóira vonatkozó adatokat közli: Asztalos 1930:

A szelekció mértéke 20%-os a vizsgált időszakban, amely csökkenést jelent a Bartoniek-éra utolsó éveihez képest.[655] A felvett 140 hallgatóból 108-an tudták tanulmányaikat befejezni, 27-en tanulmányi idejük lejárta előtt távoztak az intézetből, 5 hallgatóval kapcsolatban pedig nem tartalmaznak információt erre vonatkozóan a források. Bár úgy tűnik, hogy nominálisan csökkent az eltávolítottak száma, és ezért első pillantásra jogosnak tűnhet Keresztury Dezső kései kritikája Gombocz fegyelmezési módszereire vonatkozóan,[656] de az adatokból látható, hogy az intézet szelekciós mechanizmusai módosultak a korábbi időszakokhoz képest. A collegisták 27%-nak elégtelen alapvizsgai vagy szakvizsgai eredménye miatt kellett távoznia az intézetből.[657] Ez egy, az intézet képzési rendszerében tetten érhető paradigmaváltás eredménye, amelynek egyik elemeként a tanulmányokban bekövetkező visszaesést azonnali kizárással sújtották a szervezeti szabályzat III. 9. pontjára hivatkozva.[658] Ilyen esetekben két módszert alkalmaztak az eltávolításra: a tanári kar által történő kizárást,[659] illetve a lemondatást. Utóbbi esetben az igazgató levél útján vagy személyesen közölte, hogy a tanári (curatori) értekezlet határozata alapján a tanulmányi eredmény miatt a tagságát megvonták, a lemondással pedig megkímélheti magát a collegista a jogi eljárás jelentette

87–88. Az ország népességére vonatkozó tevékenységszerkezeti kimutatások megtalálhatóak: *Az 1930. évi népszámlálás* 1934: 48.

655 Jánki Gyula kimutatásai szerint az 1932/1933. tanévben az egyetemi hallgatók 17%-a szüneteltette hét félév vagy annál hosszabb ideje tanulmányait. Ez a csoport lényegében félbeszakította tanulmányait (Jánki 1934: 95). Tehát a Collegium szelekciója még így is meghaladta a felsőoktatásban általában tapasztalt mértéket.

656 Keresztury Dezső visszaemlékezésében így magyarázta Szabó Miklós 1935-ben történt igazgatói kinevezését: *„Miután Gombocz Zoltán nagyon is lazára engedte a gyeplőt, a tekintélyes öreg diákok úgy döntöttek, hogy váratlan halála után a Collegium latin-görög szakos tanárát, Szabó Miklóst teszik meg utódául"* (Keresztury 1993: 251).

657 Jánki kimutatásai szerint az 1932/1933. tanévben a hallgatók 19,1%-a szakította meg tanulmányait tanulmányi okokra hivatkozva (Jánki 1934: 95).

658 A megváltozott szemléletet híven tükrözik Szabó Miklós sorai, aki egy lemondó nyilatkozattal kapcsolatban indokolta meg özvegy Gáspár Dénesné számára fia távozását az intézetből. Az érvelés lényege, hogy a felvétel egy megelőlegezett kitüntetés, amelynek meg kell felelni a collegiumi munka során. Ha tanulmányi szempontból az illető csak az átlagot üti meg, akkor tagsága megszüntethető. Ez a szemléletmód alapvetően meghatározta az intézet képzési rendszerét a későbbi időszakokban is. Szabó Miklós levele özv. Gáspár Dénesnének. Budapest, 1937. április. 4. MDKL 5. doboz 7. dosszié 15. csomó.

659 Heppner Sándor tagságát a tanári kar határozata alapján egyszerűen megszüntették a szervezeti szabályzat III. 9. pontjára hivatkozva az 51/1936. 1936. június 13-án Budapesten kelt határozattal (MDKL 7. doboz 8. dosszié 20. csomó).

nehézségektől.[660] 19%-uk önként mondott le a tagságról, de a legtöbb esetben itt is tanulmányi okok álltak a háttérben.

15%-ukat politikai okokból távolították el az intézetből. 1932. június 13-án ugyanis megjelent a rendőrség a Collegiumban, és kommunista szervezkedésben való részvétel gyanújával letartóztattak hét collegistát: Bertók Jánost, Jákó Gézát, Mód Pétert, Schöpflin Gyulát, Stolte Istvánt, Szabó Zoltánt és Szigeti Imrét. Teleki Pál javaslatára valamennyi érintett tagságát felfüggesztették a rendőrségi vizsgálat időtartamára.[661] Szabóét és Szigetiét azonban később visszaállították, miután kiderült, hogy a szervezkedésben nem vettek részt.[662] A többieket viszont kizárták, mivel a bíróság is jogerősen három-négy hónapos szabadságvesztéssel, illetve az összes magyarországi egyetemről történő kizárással sújtotta őket (Tombor 1995: 135).

11%-uk financiális okokból kényszerült megválni tagságától,[663] mivel családjuk anyagi helyzetének romlása miatt a tartásdíjat sem tudták fizetni.[664] Számos alkalommal előfordult, hogy az igazgató ezt követően a felgyülemlett hátralék miatt kénytelen volt a Kincstári Jogügyi Igazgatósághoz fordulni az elmaradt befizetések behajtása érdekében. Az eljárások azonban ritkán jártak

[660] Király Uzor elégtelen alapvizsgája miatt a következő értesítést kapta: *„127/1932. A tanévzáró kurátori értekezlet határozata alapján értesítem, hogy kollégiumi tagsága az 1932/33-as tanévre nem hosszabbítható meg. Mellékelem kollégiumi tagságáról való lemondó nyilatkozatát, melyet aláírva hozzám mielőbb eljuttatni szíves legyen. Budapest, 1932. július 15. Gombocz Zoltán s.k."* MDKL 10. doboz 11. dosszié 28. csomó. Kiss Gyulától 1933. januárjában hasonló okok miatt vonták meg a tagságot: *„6/1933. Hivatalosan értesítem, hogy a január hó 18-án tartott kurátori konferencia kollégiumi tagságát folyó főiskolai év második felére nem hosszabbította meg. Felkérem, hogy a mellékelt lemondó nyilatkozatot hozzám postafordultával aláírva visszajuttatni szíveskedjék. Budapest, 1933. január 30. Gombocz Zoltán s.k."* MDKL 10. doboz 11. dosszié 28. csomó.

[661] 44/1932. Teleki Pál curator felterjesztése a a VKM-miniszterhez a kommunista összeesküvés ügyében. Budapest, 1932. június 13. K 636. 655. doboz, 42. tétel, 697. csomó (1932–1936).

[662] Szabó elhagyta a Collegiumot, mivel Gombocz Zoltán ideiglenesen kizárta a tagok közül, felmerült a gyanú, hogy részt vett a kommunista szervezkedésben. Gombocz ezen intézkedését 74/1939-es ügyiratszámmal 1939. március 30-án helyezte hatályon kívül Szabó Miklós (MDKL 19. doboz 19. dosszié 55. csomó).

[663] Ez az arány az egyetemi hallgatók körében az 1932/1933. tanévben 33,8%-os volt (Jánki 1934: 95).

[664] Cziráki Géza 1937. június 28-án mondott le. Előtte kérte, hogy minősítsék át tagságát ingyenesre. Ez nem történt meg. Valószínűleg anyagi okok sarkallhatták a lemondásra. Ezt támasztja alá, hogy távozása után 30 pengő hátraléka maradt a tartásdíjból (MDKL 3. doboz 3. dosszié 8. csomó). Rézer Gyula is hasonló indokok miatt vált meg a tagságtól 1932. július 3-án. 1932. április 19-én Gombocz Zoltán figyelmeztette apját, hogy csak egyhavi tartásdíjat fizetett be a fia, ha kéthavi tartásdíjhátralék felgyülemlik, az a collegiumi tagság elvesztésével jár. Felkéri, hogy május 6-ig fizessen. A család anyagi helyzete azonban ezt nem tette lehetővé (MDKL 17. doboz 17. dosszié 49. csomó).

eredménnyel,[665] mivel ezek a személyek annyira szegények voltak, hogy a hatóság egyszerűen nem tudta ingóságaikból fedezni saját eljárásának díját, valamint a kért összeget előteremteni.[666] A collegisták 8%-át fegyelmi vétség miatt távolították el az intézetből.[667] Ugyancsak 8%-uk[668] egészségügyi problémák miatt kényszerült tagságától megválnia.[669] Pályaváltoztatás miatt mindössze egy fő távozott,[670] egy collegista pedig tagságának időtartama alatt elhunyt.[671]

A sikertelenül pályázó hallgatók apáinak 10%-a (5% a felvetteknél) tartozott az őstermelés főkategóriájába kisbirtokosként (8%) vagy kisbérlőként, napszámosként (2%). Nominálisan több mint kétszeresen meghaladta számuk a felvettek hasonló adatait, és az egyetemi hallgatók arányait is felülmúlta.

---

665 Kiss Gyulát tanulmányi okok miatt kizárták, de hátraléka maradt a tartásdíjból. Szabó Miklós kereste meg egy levéllel, amelyben tudatja, hogy a Collegium felé tartozása van. Majd miután nem volt hajlandó törleszteni, Szabó Miklós 1938-ban és 1939-ben is felszólította a tartozás kiegyenlítésére (60 pengővel tartozott). Végül 1939-ben átadta az ügyet a Kincstári Jogügyi Igazgatóságnak, hogy hajtsák be a tartozást. Kiss a hivatalt is megvezette, hogy törleszti havi 5 pengőben az adósságát. Szabó Miklós 66/1939. 1939. március 23-án kelt levelében jelezte, hogy a részletfizetés nem történt meg. Két hónappal későbbi levelében viszont már arról tájékoztatta a Kincstári Jogügyi Igazgatóságot, hogy a törlesztés megtörtént (MDKL 10. doboz 11. dosszié 28. csomó).

666 Erre jó példa Stolte István este, akit a kommunista szervezkedésben való részvétel miatt kizártak. 1932. április 18-án Gombocz Zoltán felhívta Stolte Lénárd figyelmét arra, hogy nem fizeti a collegiumi tartásdíjat, két hónap hátralék pedig a tagság megvonását eredményezi. Május 8-ig adott határidőt. Végül 107/1942. Budapesten, 1942. június 11-i levelében Szabó Miklós azt kérte a Jogügyi Igazgatóságtól, hogy Stolte István hátralékát engedjék el, mert peres eljárástól eredmény nem várható, mindketten szegények, a hátralék nem hajtható be (MDKL 18. doboz 18. dosszié 54. csomó).

667 Porga Lajos 1935. október 5-én mondott le. 1935. szeptember 28-án Budapesten kelt jelentésében leírta, hogy kapott egy röplapot az egyetemen, amelyet elolvasott, és egy megadott címre (Szentkirályi u.) elment, hogy a röplap tartalmát megvitassa (Egyetemisták és Főiskolások Tandíjreform Bizottsága volt a társaság neve). A vita igen inspirálóan hatott rá, kapott a jelen levőktől újabb röplapokat, hogy terjessze a Collegiumban, de erre nem került sor. Amikor azonban kíváncsiságból ismét elment, már detektívek fogadták, akik bevitték a rendőrkapitányságra kihallgatni. A történteket jelentette a Collegium igazgatójának, ám mégis ajánlották számára a lemondást az 1932-es botrányt követően (MDKL 16. doboz 16. dosszié 47. csomó).

668 A bölcsészkari hallgatók körében ez az arány 19,6%-os az 1932/1933. tanévben (Jánki 1934: 95).

669 Szegszardy-Csengery József 1935. október 1-jén lemondott tagságáról. Miután elhalasztott alapvizsgáját teljesítette, 1936. június 19-én újból felvételért folyamodott. Rendes felvételi eljárás keretében végül újra felvették (MDKL 19. doboz 19. dosszié 56. csomó).

670 Papp László 1929-ben matematika–fizika szakos hallgatóként lemondott, és felvételizett Debrecenbe az orvosi karra (MDKL 15. doboz 16. dosszié 45. csomó).

671 Berde Sándor 1933. december 5-én hunyt el betegség következtében (MDKL 2. doboz 2. dosszié 4. csomó).

Az uradalmi gazdatisztek, kocsisok, kovácsmesterek, illetve agrárproletárok nem tudták sem az anyagi, sem a műveltségi feltételeit megteremteni gyermekeik számára az intézetbe való bejutáshoz. Helyzetüket nehezítette, hogy az 1929/1930. tanévtől a minisztérium felemelte ugyan a Collegium ingyenes helyeinek számát az összes tagsági hely negyedére, de ezt költségvetési szempontból úgy hajtották végre, hogy az egész fizetős és a féldíjas helyek díjait évi 430-ról 600 pengőre, illetve 230-ról 300 pengőre emelték.[672] Tehát ha ezeknek a csoportoknak a gyermekei nem tartoztak a legkiválóbbak közé, hogy ingyenes helyre felvegyék őket, az intézetbe jutási esélyük minimálisra csökkent családjuk anyagi teherbíró képességének híján.

Az ipar, bányászat, kohászat, közlekedés főkategóriájába a gyámok 13%-a (11% a felvetteknél) tarozott, amely valamelyest meghaladta a felvettek hasonló arányát. De a Collegiumba jelentkezők között számuk elmaradt társadalmi jelenlétüktől (vö. Gyáni 2006: 217). Az elutasítottak között többségben voltak a kevésbé képzett, segédmunkások gyermekei (asztalossegéd, kötélgyártó, kővésnöksegéd, zománcozó), akiknek jövedelmi viszonyai elmaradtak szakmunkás társaiktól. A főkategórián belül a kereskedelem és vendéglátás, illetve a pénz és hitelélet alkategóriáiba a gyámok 2%-a, illetve 1%-a tartozott, amely a felvettek arányaitól is elmaradt. Pályázati eredménytelenségük oka azzal magyarázható, hogy a Numerus Clausus előírásai miatt nem kerülhettek be az intézetbe.

Az elutasítottak gyámjainak 36%-a (47% a felvetteknél) tarozott a közszolgálat főkategóriájába, amely azt is jelenti, hogy az előző időszakhoz képest az előszelekció jobban sújtotta az e foglalkozási ágazatban tevékenykedőket. A főkategórián belül az apák 9%-a minisztériumi vagy egyéb közigazgatási tisztviselőként tevékenykedett, míg 7%-uk a vasút, illetve a posta szolgálatában állt. Az apák 0,4, illetve 1-1%-a állt igazságügyi, valamint földművelésügyi igazgatási és egyházi alkalmazásban. Ezek a csoportok – a lelkészeket leszámítva – a köztisztviselői törvény 1929-es, illetve 1934-es módosítása révén kiszorultak a középosztályból, így a korábbiaknál nagyobb mértékű kiszorulásuk a Collegiumba sikeresen pályázók közül vélhetően ennek tudható be. Az előző időszakoknál ugyancsak nagyobb mértékben sújtotta a tanügyi vagy tudományos intézeteknél szolgáló gyámok gyermekeit az előszelekció (18%, a felvetteknél arányuk 27%-os). 20 gimnáziumi tanár (közöttük egy gimnáziumi igazgató), 23 tanító (közöttük hét népiskolai igazgató), valamint

[672] A collegiumi helyek felét a teljes fizetős helyek adták, a fennmaradó negyed részét pedig a félfizetős helyek. Az 1929. június 14-én tartott évzáró tanári értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/b. dosszié.

egy polgári iskolai tanár gyermekét utasították el a személyes elbeszélgetés alkalmával. Tehát az „új tekintetesek" rendjéből a középosztály felé törekvő tanítóság fiai közül alig-alig tudtak a Collegiumba kerülni. A véderő főkategóriájába az elutasított pályázók apáinak 1%-a (3% a felvetteknél) tartozott, tehát a jelentkezők között összességében véve is igen alacsony volt számuk, akárcsak a szellemi szabadfoglalkozású pályán mozgó ügyvédeké (2%), orvosoké (1%) vagy művészeti területen (1%) területen tevékenykedőké. A járulékból élő gyámok (9%), illetve a foglalkozás nélküliek, árvaházak által eltartottak (21%) tették ki az elutasítottak közel harmadát (30%, 26% a felvetteknél). Közöttük számos hadirokkant, illetve hadiözvegy vagy hadiárva található. A főkategóriába tartozó összesen 110 jelentkező közül mindössze 36 vált a Collegium tagjává.[673] Ebből a csoportból a vizsgált korszakban a mezőgazdaságból élő gyámok által eltartottakhoz hasonlóan csak kiemelkedő tehetség vagy az adott társadalmi csoport átlagát meghaladó anyagi tehervállalás útján lehetett az intézetbe bekerülni.

Teleki Pál curator javaslatára az 1928/1929. tanévben pályázó hallgatókat 1928. június 25. és 28. között személyes elbeszélgetésre hívták be az intézetbe, ez a felvételi eljárási folyamat kapta később a „fejkopogtatás" vagy „fejtapogatás" elnevezést az intézetben.[674] Az igazgató és a curator döntésén alapuló eljárást, amely kizárólag a pályázati anyag (érettségi eredménye, középiskolai bizonyítványok, ajánlások) elbírálására támaszkodott felváltotta egy három lépcsőből álló kiválasztási folyamat. A pályázóknak először a megjelölt szakterületekhez tartozó szaktanárokkal kellett elbeszélgetniük tudományos kérdésekről. Ilyenkor rendszerint a jelöltek előzetes tájékozottságát mérték fel. A bentlakás alatt a pályázók kapcsolatba kerültek az idősebb collegistákkal, akik az együttélésre való alkalmasság szempontjából vizsgálták a jelentkezőket, és tettek jelentést a tanári karnak, végül pedig a minden tekintetben alkalmas jelölteket az igazgató fogadta kihallgatáson (Garai 2009: 137). Az elutasítás indoka 75%-ban az volt, hogy a pályázó nem felelt meg a szaktanári elbeszélgetésen, azaz választott tudományterületén teljesen járatlannak bizonyult. Ez egyben azt is jelzi, hogy míg korábban a Collegium az egyetemi ismeretek kiegészítését és elmélyítését tekintette fő feladatának, 1928-ban ez átalakult és a tudományos kiképzés vált fő céljává. Ezért a jelölteknek nem volt elegendő

---

673 Az 1928–1935 között elutasítottak gyámjainak foglalkozását lásd a Függelék 12. ábráján. 6%-uk esetében nincs arra vonatkozó adat, hogy mi volt a gyám foglalkozása. A felvettek és az elutasítottak gyámjaira vonatozó foglalkozási adatok egybevetését a bölcsészkari népességgel, illetve az országos adatokkal lásd a 12. táblázatban.

674 Az 1928. május 4-én tartott tanári értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/b. dosszié.

jeles előmenetelű gimnáziumi bizonyítványokat vagy érettségit bemutatni, szaktudományos tájékozottságukról is számot kellett adniuk. Azokkal a pályázókkal szemben különösen szigorúan jártak el, akik mögött egy- vagy kétéves egyetemi képzés állt: csak a kitűnő vagy a dicséretes alapvizsgai eredményeket vették figyelembe, ugyanis Teleki Pál tapasztalatai szerint a tanárok gyakran adtak jelest a tanárjelölteknek azért, hogy tandíjmentességük megmaradhasson.[675] A tanári kar állásfoglalását befolyásolhatta, ha a pályázó rokona korábban már tagja volt az intézetnek, de tanulmányi ideje előtt távozott. Ilyen esetekben, ha csak az illető nem mutatott rendkívüli képességeket, rendszerint elutasították kérvényét.[676] A felvételi pályázat eredményességét természetesen továbbra is befolyásolta – bár kisebb súllyal –, hogy az ajánlások valóban alkalmasnak tartották-e a jelöltet a tanári pályára, illetve a collegiumi tanulmányok folytatására.[677] Az ajánlások súlyának csökkenését mutatja az is, hogy a felvételre a korábbi időszakokkal ellentétben sokszor az ajánló személye sem nyújtott garanciát, így akadt olyan jelölt is, akit Hóman Bálint személyesen ajánlott az igazgatóság figyelmébe, mégsem vették fel az intézetbe.[678]

Egy jelöltet eredményei és ajánlásai ellenére azért utasítottak el, mert határon túliként Magyarországon illegálisan működő politikai csoportokkal tartott fent kapcsolatokat. Akárcsak a korábbi időszakokban, a Collegium elvárta tagjaitól, hogy társadalmi és politikai szempontból feddhetetlenek legyenek.[679]

---

[675] *„A felvételek rendje az, hogy elsősorban a tanulmányi előmeneteleket ítéljük meg és pedig nem egyszerűen a kalkulusok alapján, hanem a gimnáziumi tanároknál vagy a már egyetemen levőknél az egyetemi tanároknál levő informatiok alapján és gyakran felveszünk tiszta jelesekkel szemben bizonyos tárgykörökben speciális nagy képességeket eláruló ifjúkat, tehát nem a formák, hanem a lényeg szerint ítélünk. A már kiválasztottak iránt egyéb, tehát erkölcsi, nemzeti, stb. vonatkozások tekintetében érdeklődünk úgy az iskolán keresztül, mint ott ahol tudunk, más utakon is."* Teleki Pál levele Lukács Béla országgyűlési képviselőhöz Budapest, 1932. szeptember. 8. MDKL 31. doboz 44. dosszié 44. csomó.

[676] Papp György bátyja, Papp László 1929-ben mondott le pályaváltoztatás miatt. Felvételi anyagában utalást történt arra, hogy elutasításában ez is szerepet játszhatott. Matematika–fizika szakpárt jelölte meg, ahol egyébként is igen erőteljesen sújtotta az előszelekció a jelölteket (MDKL 30. doboz 42. dosszié 38. csomó).

[677] Nagy Istvánt azért utasították el, mert a Sárospataki Teológiai Akadémia igazgatója vívódó személyiségnek ábrázolta, aki kiforratlan, és semmi iránt sem tudja magát teljes lélekkel elkötelezni (MDKL 29. doboz 40. dosszié 35. csomó).

[678] Hegedűs István magyar–német szakosként szeretett volna tagjává válni a Collegiumnak, de a fejkopogtatáson nem felelt meg (MDKL 26. doboz 34. dosszié 18. csomó).

[679] Limbacher Rezső esetében felmerült a gyanú, hogy kapcsolatban állt prágai kommunista körökkel (a két világháború között Csehszlovákiában legálisan működhetett a kommunista párt Magyarországgal ellentétben), így meghívták ugyan a felvételre, de végül elutasították. Gyakran járt át Magyarországra, ahol kapcsolatba került a Híd című folyóirat szerkesztőivel

Ugyancsak egy jelöltet utasítottak el internátusi együttélésre való alkalmatlanságból kifolyólag.[680] A pályázók 7%-át a tanári kar kifejezetten nem ajánlotta, és a tanári pályától is eltanácsolta súlyos szakmai ismeretek hiánya miatt. 2%-ukat ajánlották felvételre, de helyhiány miatt mégsem kerültek az intézet tagjai közé, azokhoz hasonlóan, akiket a szaktanárok másodsorban ajánlottak (2%), így szintén férőhely hiánya miatt nem váltak collegistává. A másodsorban történő ajánlást azokban az esetekben tették meg, amikor a jelölt nem volt minden tekintetben kifogástalan, de elképzelhetőnek tartották, hogy a collegiumi munka során képességeik kibontakozhatnak. Akkor volt esélyük felvételt nyerni, ha az elsősorban ajánlott valamilyen okból kifolyólag nem foglalta el a helyét, ez a vizsgált időszakban az esetek 3%-ban fordult elő, vagy ha későbbiekben egyetemistaként pályafutását a Collegium tanárai szemmel tartották, és ismét ajánlották felvételre. A pályázatok 2-2%-át azért utasították el, mert az a pályázati határidő lejárta után érkezett be, illetve hiányos volt.[681]

Az új felvételi rendszert az Est című napilapban érte bírálat Wlassics Felicián esete miatt, aki természetrajzi középiskolai tanulmányi versenyen első helyezést ért el, de mégsem vált a Collegium tagjává, emiatt állítása szerint elesett a tanári pályára lépés lehetőségétől.[682] Szabó Miklós szintén a napilap hasábjain védte meg a tanári kar döntését: az ekkor már igazgatóvá kinevezett klasszika-filológus rámutatott arra, hogy Wlassics sohasem volt teljesen jeles tanuló, állításával szemben, csak az érettségin kapta mindegyik tárgyból a legjobb minősítést (az ilyen pályázókat a Collegiumban vétlen jeleseknek nevezték). A személyes bemutatkozás épp azt a célt szolgálta, hogy országos viszonylatban tudják összehasonlítani a jelölteket, így a legérdemesebbek kerülhetnek be az intézetbe. Szabó szerint az elutasított Wlassics helyett pedig olyan személy került be az intézetbe, aki jobb tanuló volt a középiskolában, és tudományos hajlamokat árult el a fejkopogtatás során.[683]

és a Bartha Miklós Társasággal. A Magyar Kir. Konzulátus levele Bartoniek Gézának. Pozsony, 1929. április 5. MDKL 28. doboz 38. dosszié 30. csomó.

680 Rimler János 1932-es pályázatakor már 23 éves volt, és elvégezte a jogász szakot, latin–német szakkal szeretett volna az intézetbe kerülni, de túlkorosságára hivatkozva elutasították (MDKL 30. doboz 43. dosszié 42. csomó).

681 Az elutasítottak 7%-nál nincs semmilyen indok feltüntetve az elutasításra vonatkozóan.

682 Erről az Est 1935. augusztus 30-i száma számolt be a 13. oldalon (MDKL 33. doboz 48. dosszié 56. doboz).

683 Az Eötvös-kollégium igazgatójának bíráló nyilatkozata a középiskola tanulmányi versenyekről. Az Est. 1935. szeptember 4. (szerda). 11. MDKL 33. doboz 48. dosszié 56. doboz.

17. kép: Gombocz Zoltán és a Collegium tanári karának tagjai az 1930-as évek első felében

8.4. Az Eötvös Collegium tanári karának és képzési rendszerének változásai 1928–1935 között

Az intézet igazgatói teendőinek ellátását ideiglenes jelleggel Szabó Miklós látta el 1927 decembere és 1928 augusztusa között.[684] A berlini kiküldetéséről hazatérő Gombocz Zoltán hivatalosan 1928. szeptember 1-jétől vált a Collegium tényleges vezetőjévé, emellett azonban megtartotta egyetemi katedráját is.[685] Így az 1925-ös rendelet értelmében nem a VI. fizetési osztályba, hanem az V.-be tartozott, ebből fakadóan *pro forma* nem csökkent az intézet vezetésének társadalmi presztízse.

[684] 9/1927. Teleki Pál curator levele a VKM-miniszterhez Szabó Miklós ideiglenes igazgatói megbízásáról. Budapest, 1927. december 28. MOL K 636. 243. doboz, 24. tétel, 279. csomó (1927).

[685] Miután a budapesti egyetem magyar nyelvészeti professzora, Simonyi Zsigmond 1919-ben meghalt, utódjaként Melich János és Gombocz Zoltán jöhetett szóba. Szinyei József, a kinevezés ügyében felállított szakbizottság előadója Melichet javasolta a katedra élére. Melich azonban maga helyett Gomboczot javasolta, ő maga pedig a szláv filológia egyetemi katedráját foglalta el (Németh 1972: 119). Döntésében szoros munkakapcsolatukon kívül alighanem szerepet játszhatott a Collegiumhoz való kötődése is, hiszen az első világháború alatt maga is az intézet oktatója volt.

Gombocz 1928-ra a magyar tudományos élet elismert alakja lett, aki az egyetemen is igen nagy népszerűségnek örvendett a hallgatóság körében. Tudományos és közéleti súlyát jelzi, hogy 1927. február 17-én Bethlen István miniszterelnök audienciára hívta egy folyóirat szerkesztőbizottsági tagságára való felkérés ügyében.[686] Még 1927-ben útjára indul a kormányzat által dotált periodika *Magyar Szemle* néven, amely a konzervatív reformprogramot állította fókuszának középpontjába, és egyfajta szellemi ellensúlyt akart képezni a *Nyugat* című folyóirattal szemben tudományos igényű írásművek közlésével. Gombocz nem csupán szerkesztőbizottságában kapott helyett a főszerkesztő Szekfű Gyula mellett, de neve a szerzők között is megtalálható (Gombocz 1931: 218–221; Huszár 1978: 33).[687]

A kultúrpolitika vezetőivel is igen jó kapcsolatokat ápolt, hiszen Klebelsberg Kunó egy 1930. április 23. és május 12. közötti külföldi útjára magával vitte, mint miniszteri kísérőt.[688] 1934-ben pedig elnyerte az egyetem bölcsészeti karának dékáni pozícióját is, így a Collegium vezetője a tudományos és hivatali karrierjének csúcspontjára érkezett. Bartoniek Géza tudatosan készítette fel a Collegium vezetésére, az internátus irányítását pedig az a körülmény is segítette, hogy Teleki Pál curatorként biztosította a politikai támogatást. A kettőjük közötti viszony ugyancsak szívélyes volt, hiszen kölcsönösen elismerték egymás tudományos teljesítményét, az intézet szerepéről pedig hasonlóan gondolkodtak. Így nem alaptalanul alakult ki a későbbi visszaemlékezésekben erről

686 A folyóirat célját a miniszterelnök abban határozta meg, hogy jogi, külpolitikai, szociálpolitikai, művelődési és gazdasági kérdéseket tudományos tárgyilagossággal mutasson be az érdeklődő közönség számára felülemelkedve a pártpolitikai szempontokon. Bethlen a folyóirat elindításával látta biztosítottnak a demagógia letörését és a politikai részvétel lehetőségének a kiterjesztését: *„A nemzet politikai nevelésének kérdése állandóan foglalkoztat, hiszen a közügyekben való részvételnek a kor szelleménél fogva elkerülhetetlen általánossága éppen e nevelés híján rejt magában súlyos veszélyeket. Ábrándok, melyek az elérhetetlenért, vagy éppen a károsért lelkesítenek; majd csalódottság, mely a szükségessel szemben is közönyössé tesz, váltakoznak gyakran az öntudatra ébresztett, de kellő tudással el nem látott tömegek lelkében.”* Bethlen István miniszterelnök levele Gombocz Zoltánhoz. Budapest, 1927. január 25. MDKL 39. doboz 66/a. dosszié.

687 A Magyar Szemlében fontos szerepet játszottak az Eötvös-collegisták, hiszen szerkesztői 1944-ig (Szekfű Gyula és Eckardt Sándor) közülük kerültek ki. Emellett a szerkesztőbizottságban és a szerzők között is jelentős számban képviseltették magukat. A Magyar Szemle Társaság Baráti Köre létrehozása pedig igencsak emlékeztet az Eötvös Collegium Volt Tagjai Szövetségére, amelynek egyik feladata volt, hogy az egykori növendékek tudományos karrierjét segítse elindítani műveik kiadásával (vö. Huszár 1978: 34).

688 27/1930. Gombocz Zoltán levele a XI. kerületi állampénztárhoz az illetmények Szabó Miklós nevére utalásának ügyében. Budapest, 1930. április 5. MDKL 39. doboz 66/a. dosszié.

az időszakról egy prosperáló, a „második aranykor” képzet a Collegiumról, amely már-már a békebeli viszonyokat idézte.[689] 1930-ban, Bartoniek Géza halálát követően elfoglalta az igazgatói lakást, de lakáspénzét továbbra is fenntartották az igazgatói teendők során felmerülő reprezentációs költségek fedezésére.[690] Kiterjedt külföldi kapcsolatainak és tudományos munkásságának elismeréseként megkapta a svéd Vasa Rend középkeresztjét, a finn Fehér Rózsa Rend középkeresztjét, illetve a Francia Becsületrend lovagkeresztjét.[691] Egyéni előmenetele mellett az intézet „reneszánszára” vonatkozó kései megállapítások azonban csak részben helytállóak, hiszen a világgazdasági válság eredményeként csökkent az intézetbe jelentkezők száma, illetve a Collegium gazdasági mozgástere is jelentős mértékben szűkült. Emellett a hivatali teendőkkel járó elfoglaltságok olyan mértékben lekötötték Gombocz figyelmét, hogy a fegyelem erőteljesen fellazult, noha ennek helyreállítására történtek érdemi erőfeszítések igazgatóságának kezdeti időszakában. Ez pedig az intézet történetének egyik legsúlyosabb válságát eredményezte 1932-ben.

A kommunista szervezkedés lelepleződése, illetve a diákok letartóztatása, bíróság elé állítása nem ingatta meg Gombocz pozícióját. 1932 októberétől Pauler Ákos vezetésével előadás-sorozatot indított az intézetben *A filozófia alapkérdései* címmel, amelynek célja a collegisták helyes világnézetének kialakítása volt. A díszteremben megrendezett előadásra meghívta Szily Kálmán VKM-államtitkárt és Fandoffer Pál miniszteri osztálytanácsost is.[692] Páratlan karrierjének 1935. május 1-jén egy bölcsészkari rektori elektorválasztó ülésen bekövetkezett váratlan halála vetett véget.[693]

---

[689] Erre utal Németh Gyula (Németh 1972: 208) és Kosáry Domokos (*Keveléz* 2007f: 22.), valamint Keresztury Dezső (Keresztury 1993: 103) is visszaemlékezéseikben. Bár utóbbi igazgatói tevékenységét bírálta, de úgy látta, hogy a Collegium szellemisége benne öltött testet, mivel sokoldalúan volt művelt.

[690] 34/1930. Teleki Pál curator levele a VKM-miniszterhez Gombocz Zoltán lakáspénze ügyében. Budapest, 1930. április 25. MDKL 39. doboz 66/a. dosszié.

[691] 142/1934. Gombocz Zoltán levele Horthy Miklós kormányzónak kitüntetések viselésének engedélyezése végett. Budapest, 1934. október 12. MDKL 39. doboz 66/a. dosszié.

[692] 153/1932. Gombocz Zoltán meghívója Szily Kálmán VKM-államtitkárnak Pauler Ákos előadására. Budapest, 1932. október 11. MDKL 51. doboz. 97/1. dosszié.

[693] A kari ülésen Gombocz Domanovszky Sándor nevének felolvasásakor megakadt, és megpróbálta megismételni a történészprofesszor nevét. Ez azonban már nem sikerült, mivel rosszul lett, és a feje az asztalra esett. Szívinfarktust kapott, amelyen a rövid idő alatt a helyszínre érkező orvosok sem tudtak segíteni (Németh 1972: 238–239). Halála a közvéleményt is megrázta, számos napilap adott tudósítást elhunytáról: Nemzeti Újság 1935. május. 2., Budapesti Hírlap 1935. május. 3., Magyar Hírlap 1935. május. 2., Esti Kurír 1935. május 3., Magyarország 1935. május 3., Új Magyarország 1935. május 2. Magyarság 1935. május. 3., 8 Órás Újság, Pester Loyld

A magyar és német irodalmi tanszak Farkas Gyula távozásával megüresedett, helyére Szabó Miklós ideiglenes igazgatóként Koszó Jánost[694] javasolta Teleki Pál curator számára. Koszó mellett a kémia–természetrajz vezetésére Gombocz Endre[695] kinevezését is javaslatba hozta.[696] Teleki Pál hasonló szellemű felterjesztést intézett a miniszterhez, amelyben Farkas Gyula helyére Koszót, Hoffmann Frigyesére pedig Gomboczot javasolta.[697] Előbbi kinevezését a kormányzó 1928. december 13-án hagyta jóvá, amellyel a VI. fizetési osztályba nevezte ki havi 555 pengős illetménnyel azzal a kikötéssel, hogy a német irodalomtörténeti stúdiumokat is vezetnie kellett.[698] Koszó 1935-ig maradt az intézet tanári karának tagja, ezt követően a pécsi Erzsébet Tudományegyetemre nyert kinevezést, mint rendes tanár. Utóbbi viszont, bátyja, Gombocz Zoltán közbenjárására sem lett az intézet tanára, mivel Hoffmann státuszának terhére Tomasz Jenőt nevezték ki.[699]

A magyar nyelvészet területén is változás történt, ugyanis Zsirai Miklóst 1933-ban a budapesti egyetemre nevezték ki egyetemi tanárrá. Helyére a curator Pais Dezső személyét javasolta, aki ekkor már a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja volt. Teleki azt akarta elérni, hogy korára és képzettségére való tekintettel a VI. fizetési osztályba nevezzék ki az intézet leendő tanárát. Ezt azonban megakadályozta, hogy az 1931-ben alapított szegedi Eötvös Loránd Kollégium[700] igazgatóját, Náray-Szabó Istvánt a budapesti

1935. május. 1., Pesti Hírlap 1935. május. 2., Függetlenség 1935. május 2., Újság 1935. május 2. 1935. május 3., Pesti Napló 1935. május. 3., 1935. május. 12., Budapesti Hírlap 1935. május 2., Képes Pesti Újság, Az Est 1935. május. 2. (MDKL 39. doboz 66/b. dosszié).

694 Koszó magyar–német–francia szakos hallgatóként volt az intézet tagja 1910–1914 között, az első világháború után a berlini Collegium Hungaricumban is tevékenykedett, majd a Polgári Tanárképző Főiskola rendes tanárává nevezték ki (MDKL 10. doboz 11. dosszié 30. csomó).

695 Gombocz Zoltán testvére, 1900–1904 között volt a Collegium tagja kémia–természetrajz szakos hallgatóként. Tanulmányait kitűnően végezte el (MDKL 6. doboz 7. dosszié 16. csomó).

696 70/1927. Szabó Miklós igazgató levele Teleki Pál curatorhoz Koszó János és Gombocz Endre kinevezése ügyében. Budapest, 1927. június 24. MDKL 40. doboz 70/9. dosszié.

697 72/1928. Teleki Pál curator levele a VKM-miniszterhez Koszó János és Gombocz Endre kinevezése ügyében. Budapest, 1928. április 3. MDKL 40. doboz 70/9. dosszié.

698 96189/1928. A VKM IV. ügyosztálya Teleki Pál curatornak Koszó János kinevezése ügyében. Budapest, 1928. december 20. MOL K 636. 293. doboz, 22. tétel, 253. csomó (1928).

699 Gombocz Endre szegedi kinevezése is felmerült, de a budapesti egyetemi állás előnyösebb lett volna számára, mivel a Természettudományi Társulat főtitkáraként tanári illetményét ki tudta volna egészíteni. Végül azonban a Magyar Nemzeti Múzeum Növénytárában kapott állást. Gombocz Zoltán levele a VKM-miniszterhez öccse, Gombocz Endre kinevezése ügyében. Berlin, 1928. április 4. MOL K 636. 293. doboz, 22. tétel, 253. csomó (1928).

700 A szegedi intézményt Náray-Szabó István és Bay Zoltán kezdeményezésére hozták létre

Eötvös Collegium tanári állományának terhére nevezték ki a VIII. fizetési fokozatba.[701] Ez a körülmény a két intézet kapcsolatát igencsak megterhelte, a budapesti internátus igazgatói rendre megpróbálták elérni, hogy szegedi kollégájuk fizetését más illetményalapból kapja, 1938-ig azonban ez a törekvés nem járt sikerrel. Paisot végül a VII. fizetési osztályba nevezte ki a minisztérium.[702] Mivel az igazgatóság kívánatosnak tartotta, hogy egész nap a hallgatók rendelkezésére álljon, ezért a Collegiumban jelöltek ki számára lakást, amiért méltányos lakáspénz megállapítását kérték a minisztériumtól.[703] Miután ezt sem sikerült elérni, Gombocz ismét kérte, hogy léptessék elő a VI. fizetési osztályba. Ezt úgy tartotta lehetségesnek, hogy Zsirai Miklós megürült státuszának terhére csoportosították volna át Náray-Szabó fizetését,[704] erre azonban csak 1935 júliusában került sor.[705]

A klasszika-filológia duális felosztása továbbra is megmaradt, Szabó Miklós általában az I. és II. éves latin, illetve a III. és IV. éves görög, míg Moravcsik Gyula a III–IV. éves latin, illetve az I–II. éves görög szakos tanulmányokat vezette. Szabó továbbra is a VI. fizetési osztályban maradt, ezen az sem változtatott, hogy Teleki Pál curator javaslatára 1929. február 23-án a kormányzó kinevezte a Collegium aligazgatójává.[706] Így az óratartás mellett a reprezentációs és egyéb hivatali kötelességei miatt elfoglalt Gombocz Zoltán munkáját segítette. Moravcsik Gyula 1930 szeptemberétől 5 hónapos szabadságot kapott a kultuszminisztertől, mivel a görög Hareison-alapítány 2000 pengős ösztöndíjat adományozott számára görögországi kutatásokhoz.[707] Munkája elismeréseként

ugyancsak az École Normale Supérieure mintájára. A budapesti és a vidéki intézet között azonban a lényeges különbség az volt, hogy utóbbinak inkább természettudományos képzési profilja volt. Kapcsolat a két intézet között azon kívül, hogy a budapesti Collegium egykori természettudós növendékei tanítottak a szegedi testvérintézetben, nem állt fent.

701 450-1-19/1929. Klebelsberg Kunó VKM-miniszter levele Szabó Miklós aligazgatóhoz Náray-Szabó István kinevezéséről. Budapest, 1929. december 20. MDKL 41. doboz 73/4. dosszié.

702 18897/1933. A VKM IV. ügyosztály levele Teleki Pál curatornak Pais Dezső kinevezése ügyében. Budapest, 1933. június 28. MDKL 40. doboz 71/9. dosszié.

703 108/1933. Gombocz Zoltán levele a VKM-miniszterhez Pais Dezső lakáspénze ügyében. Budapest, 1933. október 18. MDKL 40. doboz 71/9. dosszié.

704 38/1934. Gombocz Zoltán levele a VKM-miniszterhez Pais Dezső kinevezése ügyében. Budapest, 1934. június 15. MDKL 40. doboz 71/9. dosszié.

705 41/1936. Szabó Miklós igazgató működési bizonyítványa Pais Dezsőről. Budapest, 1936. május 29. MDKL 40. doboz 71/9. dosszié.

706 45011/1929. A VKM IV. ügyosztályának levele Teleki Pál curatorhoz Szabó Miklós aligazgatói kinevezése ügyében. Budapest, 1929. március 16. MDKL 40. doboz 67. dosszié.

707 470-5-78/1930. Klebelsberg Kunó VKM-miniszter levele Gombocz Zoltánhoz Moravcsik Gyula szabadságolása ügyében. Budapest, 1930. szeptember 30. MDKL 40. doboz. 71/5. dosszié.

1935-ben megkapta a görög Megváltó Rend tiszti keresztjét is,[708] majd egy évvel később kinevezték a budapesti egyetem rendes tanárává, emiatt kénytelen volt collegiumi megbízatását feladni.[709] Tomasz Jenőt eredetileg a gazdasági ügyek kezelésére szerződtette az intézet, 1928-ban ezt kiegészítették a folyamatosan gyarapodó könyvtár kezelésének a feladatával is, így Teleki azt kérte a minisztertől, hogy nevezzék ki könyvtárossá is, aki szükség esetén a modern filológiai szakokat egyre nagyobb számban a latinnal párosító hallgatók oktatásában is részt vehet.[710] Farkas Gyula távozását követően pedig könyvtárosi és titkári állását átminősítették rendes tanári állássá a VII. fizetési osztályba sorolva havi 255 pengős fizetéssel, amelyet 303 pengő lakáspénz egészített ki.[711] Akárcsak tanártársainak többsége maga, illetve családja is az intézetben lakott egészen 1950-ig. Az 1933/34. tanévben pedig az I–II. éves latin szakkal rendelkező „öszvér klasszikusok" számára is adott órát,[712] Moravcsik távozását követően pedig Szabó Miklós mellett a klasszika-filológia rendes tanárává vált.

A történelem tárgyak oktatását továbbra is Madzsar Imre látta el tiszteletdíjas (1930/1931. tanév első félévében tiszteletdíja 204 pengő volt[713]), illetve Lukcsics Pál rendes tanárként. Utóbbi az előző időszaktól eltérően egyetlen alkalommal sem kért szabadságolást az intézetből, 1936-ban pedig Pais Dezsővel együtt a VI. fizetési osztályba nyert kinevezést.[714] A hallgatók számát tekintve egyre nagyobb súllyal bíró angol filológia szak vezetését 1928-ban

[708] 5452/1935. A VKM-miniszter levele Gombocz Zoltánhoz Moravcsik Gyula kitüntetésének engedélyezése ügyében. Budapest, 1935. augusztus 29. MDKL 40. doboz. 71/5. dosszié.

[709] A tanári kartól búcsúzó levelében a következőképpen vall az intézethez fűződő viszonyáról: *„S ha most az intézet kötelékéből el is távozom, méltóztassék meggyőződve lenni, hogy azokat a szálakat, amelyek a Kollégiumhoz fűznek, szétszakíthatatlanoknak érzem, falai közé mindenkor örömmel fogok visszatérni és boldog leszek, ha új munkakörömbe a kollégiumi szellemet átvihetem."* Moravcsik Gyula búcsúlevele az Eötvös Collegium tanári karától. Budapest, 1936. szeptember 1. MDKL 40. doboz. 71/5. dosszié.

[710] 168/1928. Teleki Pál curator levele a VKM-miniszterhez Tomasz Jenő könyvtárossá történő kinevezése ügyében. Budapest, 1928. október 16. MDKL 40. doboz 71/10. dosszié.

[711] 90.147/1928. Klebelsbeg Kunó VKM-miniszter levele Teleki Pál curatorhoz Tomasz Jenő VII. fizetési osztályba történő kinevezése ügyében. Budapest, 1928. december 13. MDKL 40. doboz 71/10. dosszié.

[712] Lásd erről Tomasz Jenő jelentése az I–II. éves latin szakosok előmeneteléről az 1933/1934. tanévben. Budapest, 1934. május 28. MDKL 52. doboz 101/5/b. dosszié.

[713] MDKL 41. doboz 72/a. dosszié.

[714] 25.663/1935. A VKM IV. ügyosztályának, Orlay Ferenc miniszteri tanácsos levele Szabó Miklós igazgatónak Lukcsics Pál VI. fizetési osztályba történő kinevezéséről. Budapest, 1935. július 19. MDKL 40. doboz 70/10. dosszié.

egy félév erejéig Tóth Kálmán,[715] illetve Schmidt (Szenczi) Miklós[716] látták el. Előbbi távozását követően Németh Sándort kérték fel Schmidthez hasonlóan tiszteletdíjas óraadónak. Az 1935/1936. tanévben mindkettőjük illetménye 300-300 pengő volt heti két óra tartása fejében.[717] Ugyanebben a tanévben hosszú időt követően ismét szerepet kapott Fest Sándor az angol és a német nyelv oktatásában, de ekkor már rendes kinevezett tanárként, a VII. fizetési osztályba sorolva.[718] A francia nyelv oktatását továbbra is Szegő Albert a bentlakás és teljes ellátás fejében, illetve 1928-tól Horváth Endre látták el. Utóbbi az 1929/1930. tanévben heti 4 óra tartásáért évi 800 pengő tiszteletdíjat kapott,[719] ez azonban az 1935/1936. tanévre heti 2 óra fejében 300 pengőre módosult.[720]

A természettudományos tárgyak közül a természetrajzot Filarszky Nándor 1933-ig oktatta, ekkor a minisztérium nem hosszabbította tovább 36 éven át tartó megbizatását, mivel nyugdíjazás előtt állt.[721] Filarszky az 1930/1931. tanév I. félévében heti 4 óra fejében kapott 400 pengő tiszteletdíjat. Távozását követően 1937-ig a természetrajz oktatása lényegében megszűnt az intézetben. A földrajzórákat továbbra is Fodor Ferenc látta el heti 1 órában, ezért az 1930/1931. tanév I. félévében 100 pengőt kapott, amely 1935/1936-ra 150 pengőre emelkedett. A matematikát Grynaeus István 1933–1936 között oktatta a Collegiumban heti 2 órában, amiért az 1935/1936. tanévben évi

---

715 1926–1928 között volt a Collegium tagja magyar–angol szakos filológusként, 1928-ban távozott az intézetből és református lelkészként tevékenykedett tovább (MDKL 21. doboz 20. dosszié 62. csomó).

716 1924–1929 között volt a Collegium tagja klasszika-filológia–angol szakosként. 1925-ben Aberdeenben (Skócia) végzett egy 3 éves képzéssel járó egyetemet, amelynek végén angolból és görög nyelvből középiskolai tanári képesítést nyert. Teleki kérte budapesti elhelyezését, hogy a Collegiumban tudjon tanítani. 1930. szeptember 7-én Gombocz Zoltán is kérte Sipőcz Jenő főpolgármestert, hogy a fővárosban nevezzék ki tanárnak. 1937-ben kinevezték a londoni egyetem szláv és kelet-európai intézetének magyar előadójává. Lektor lett Londonban. 1938. április 28-i levelében utalt arra, hogy még egy évet marad Londonban utána pedig hazatér, és a Collegiumban lesz tanár. Kosáry Domokos számára ő szerzett kapcsolatot brit történészekkel (MDKL 17. doboz 18. dosszié 51. csomó).

717 MDKL 41. doboz 72/a. dosszié.

718 25443/1935. A Szily Kálmán államtitkár levele Teleki Pál curatorhoz Fest Sándor kinevezése ügyében. Budapest, 1935. július 11. MDKL 40. doboz 70/3. dosszié.

719 92/1929. Gombocz felkérése Horváth Endre részére francia órák tartására. Budapest, 1929. október 10. MDKL 41. doboz 72/1 dosszié.

720 MDKL 41. doboz 72/a. dosszié.

721 12744/1933. Szily Kálmán államtitkár levele Szabó Miklóshoz Filarszky Nándor megbízásáról. Budapest, 1933. február 13. MDKL 41. doboz 72/1. dosszié.

300 pengőt kapott. Megbízását a következő tanévre is meghosszabbította volna az igazgatóság, de 1936 szeptemberében elhunyt.[722]

Teleki Pál és Gombocz Zoltán kapcsolatainak és közbenjárásának köszönhetően a korábbi időszakokhoz képest jelentősen megnőtt az idegen nyelvű lektorok száma az intézetben. A hagyományos francia, német és az 1920-as évek elején létrejött olasz kapcsolatok mellé angol, észt és finn anyanyelvű tanárok is érkeztek az intézetbe. A francia lektorokról Aurélien Sauvageot 1931-es távozását követően 1935-ig alig állnak rendelkezésre források. Annyi bizonyos, hogy ezekben az esztendőkben egy Carrere nevű lektort delegált az École. A francia szakórák vezetését Szegő és Horváth mellett az igazgató látta el, aki maga is tökéletesen bírta a nyelvet. 1934-ben merült fel, hogy a fővárosban felállítandó Francia Kulturális Intézetet a Collegiumban hozza létre a minisztérium, de ezt Gombocz kategorikusan elvetette, helyette azt javasolta, hogy egy volt collegista vagy az internátus francia szakvezetője legyen az új intézet mindenkori igazgatója (Nemes 1989: 104). Carrer-t követően az École Georges Deshusses-t küldte az intézetbe. A kiszemelt lektorról a párizsi magyar nagykövet is jelentést tett Kánya Kálmán külügyminiszternek. A nagykövet szerint Deshusses kitűnő eredményt ért el modern filológus növendékként az Ulm úton, középiskolai tanári oklevele megszerzését követően előbb a zágrábi, majd a prágai Francia Intézetben volt kiküldetésben két, illetve egy éven keresztül. Ez alatt megtanult horvátul, szerbül és csehül is, nyelvtudásának köszönhetően kapcsolatba lépett ezen országok tudományos és irodalmi köreivel. Magyarországi kiküldetésének fő célja az Eötvös Collegium lektori feladatainak ellátása mellett a magyar nyelv megtanulása. A nagykövet megjegyezte, hogy már az École hallgatójaként is részt vett az Élő Keleti Nyelvek Főiskolájának összes magyar nyelvű előadásán. A francia Külügyminisztérium, illetve a Nemzetnevelésügyi Minisztérium személyét szemelte ki a főiskolán létrehozandó közép-európai történeti tanszak élére, így minden befolyástól mentesen, eredetiben akarta olvasni a magyar nyelvű történeti forrásokat, illetve kapcsolatokat akart kialakítani a magyar tudományos körökkel. Feladatai közé tartozott a Francia Intézet megszervezésével kapcsolatosan egy magyar nyelvű francia folyóirat elindítása, amely a hazai francia befolyást erősíthette volna. A követ kifejezetten kívánatosnak tartotta jelenlétét, hiszen: *„Megbízása szerint az eddigi baloldali-orientációjú francia lektorokkal szemben neki a jobb*

[722] Váratlan halála olyan nagy anyagi terhet okozott családjának, hogy Teleki Pál curator javaslatára kiutalták az egyéves tiszteletdíját, 300 pengőt, illetve ugyanilyen nagyságú összeggel járultak hozzá a temetkezés költségeihez is. 172/1936. Teleki Pál curator levele a VKM-miniszterhez Grynaeus István halála ügyében. Budapest, 1936. október 2. MDKL 41. doboz 72/1. dosszié.

felé is igyekeznie kell barátokat szerezni (alapfelfogása ilyen irányú) és politikai elfogultságtól mentesen képviseli a francia művelődést.”[723] A követ jellemzése miatt a VKM is hozzájárult Deshusses collegiumbeli kinevezéséhez 1935 első napjaiban, aki ezt követően még hét esztendőt tartózkodott hazánkban.[724]

Ugyancsak 1935 januárjában érkezett az intézetbe a hindu származású Bonnerjea René, aki ekkor még külföldi hallgatói státuszban volt a Collegium tagja. Az 1935/1936. tanévre azonban megkapta a Collegium ingyenes tagságát, és a bölcsészetkari tandíj alól is felmentette a minisztérium, mivel az egyetemen szanszkrit lektorrá választották.[725] Hamar elsajátította a magyar nyelvet, később az internátus angol–francia társalgó tanárává nevezte ki a minisztérium. Középiskolai tanulmányait ugyanis a IV. Henrik párizsi líceumban végezte, majd ezt követően az Egyesült Államok fővárosában található George Washington Universityn szerzett bachelor diplomát 4 éves egyetemi tanulmányokat követően. 1936 decemberére a kiegészítő érettségi teljesítése után pedig megszerezte bölcsészdoktori címét is, így 1937/38. tanévtől már a tanári kar munkájában is részt vehetett.[726]

Az osztrák Ernst Häckel mellett két német származású tanár látta el a német lektori teendőket. Az egyikük 1928–1930 között Hans Göttling volt, aki Gombocz Zoltán igazolása szerint igen nagy felkészültséggel rendelkezett a német irodalomtörténet területén. A Collegium lektori feladatainak ellátása mellett 1929-ben elnöke lett a Német–Magyar Útbaigazító Irodának is. Megbizatásának lejárta után a francia fővárosba távozott.[727] Göttlinget Hans Jobs követte, aki korábban a pécsi egyetem lektora volt.[728] Jobs 1935-ig tartózkodott a Ménesi úton, ez alatt 1931 júniusában néhány collegistával részt vett a mainzi Institut für Völkerpädagogik által szervezett nemzetközi rendezvényen, amelyet a minisztérium is támogatott,[729] illetve a Német Tudományos

[723] A párizsi magyar nagykövet jelentése Kánya Kálmán m. kir. külügyminiszternek Georges Deshussesről. Szigorúan Bizalmas. Párizs, 1934. november 6. MDKL 46. doboz 84/a/7. dosszié.

[724] 18.103/1935. IV. 1. sz. Szily Kálmán államtitkár levele Teleki Pál curatorhoz Georges Deshusses megbízásáról. Budapest, 1935. január 7. MDKL 46. doboz 84/a/7. dosszié.

[725] Bonnerjea René kérelme a VKM-miniszterhez ingyenes collegiumi tagság és a tandíj elengedése ügyében. Budapest, 1935. szeptember 14. MDKL 46. doboz 84/5. dosszié.

[726] Bonnerjea René Minősítési lapja. MDKL 46. doboz 84/5. dosszié.

[727] 5/1930. Gombocz Zoltán igazolása Hans Göttling tevékenységéről. Budapest, 1930. január 24. MDKL 47. doboz 84/b/2. dosszié.

[728] Hans Göttling levele Szabó Miklós aligazgatóhoz Hans Jobs szállása ügyében. Bamberg, 1929. szeptember 16. MDKL 47. doboz 84/b/2. dosszié.

[729] Az útiköltségek fedezésére a minisztérium 500 pengőt biztosított. 6497/1931. IV. Ybl Ervin

Akadémia megbízásából megbeszéléseket szervezett, és magyar munkatársakat toborzott egy összefoglaló munka megírására az 1920 utáni új magyar államról.[730] Ezen kívül az 1934-ben Magyarországra látogató Klaus Haushofer, aki a Volksdeutscher Rat elnöke volt, és a magyar politikai elit, illetve a magyarországi németség közötti hivatalos találkozók szervezésében is közreműködött (Jacobsen 1979: 157).[731] Tehát elődeikhez, illetve más nemzetiségű lektorokhoz hasonlóan kulturális attaséként is működtek magyarországi tartózkodásuk alatt. Hasonló tevékenységet folytatott az 1935 áprilisában a Collegiumba érkező Walther Schurig is, aki 1942-ig maradt Budapesten. Akárcsak Jobs, Schurig is eredetileg a pécsi egyetem német lektora volt, onnan hívták meg a budapesti egyetem bölcsészeti karára, ennek kapcsán pedig a Collegiumba is a nyelvmesteri feladatok ellátására.[732] Az intézet anyagi lehetőségeinek beszűkülésére jellemző, hogy a minisztérium Schurig díjazását az ingyenes lakhatással és a teljes ellátás biztosításával kívánta megoldani.[733] Így mind a német, mind a francia lektorok saját országaiktól kapták díjazásaikat.[734]

Az olasz lektori feladatokat az 1933 októberében a magyar fővárost elhagyó Italo Sicilanótól Paolo Calabro vette át, aki az olasz kormány megbízottjaként több éve felügyelte az olasz nyelvi oktatást Budapesten, már megbízása előtt a Collegiumban lakott, és némi szerepet vállalt a nyelvi órák ellátásában.[735] Calabro 1936-ig maradt az intézet kötelékében, elődjéhez hasonlóan juttatásait az olasz kormány állta, az internátus csupán a lakhatást és az ellátást biztosította.[736]

Az olasz mellett számos más nyelv számára szerezett Teleki Pál és Gombocz Zoltán a Collegium számára nyelvtanárt. 1928-ban a curator Londonban

miniszteri osztálytanácsos levele Gombocz Zoltán igazgatóhoz. Budapest, 1931. június 19. MDKL 47. doboz 84/b/2. dosszié.

730 Hans Jobs levele Szabó Miklóshoz a Collegiumban való elszállásolás ügyében. München, 1936. június 23. MDKL 47. doboz 84/b/2. dosszié.

731 Köszönöm Paksa Rudolfnak, hogy felhívta a figyelmem erre az értékes információra.

732 29/1935. Teleki Pál curator levele a VKM-miniszterhez Walther Schurig megbízásáról. Budapest, 1935. április 15. MDKL 47. doboz 84/b/2. dosszié.

733 21.560/1934. IV. Fülei-Szántó Endre miniszteri osztálytanácsos levele Teleki Pál curatorhoz Walther Schurig megbízásáról. Budapest, 1935. június. 28. MDKL 47. doboz 84/b/2. dosszié.

734 Lásd erről az 1935/1936. tanévről készített kimutatásokat a tiszteletdíjakról. MDKL 41. doboz 72/a dosszié.

735 106/1933. Gombocz Zoltán felterjesztése a VKM-miniszterhez Paolo Calabro megbízásáról. Budapest, 1933. október 18. MDKL 47. doboz 84/b/4. dosszié.

736 23.508/1933. IV. Szily Kálmán államtitkár levele Gombocz Zoltánhoz Paolo Calabro megbízásáról. Budapest, 1933. november 3. MDKL 47. doboz 84/b/4. dosszié.

találkozott Barker Vernon Duckworthtal, és meggyőzte, hogy legyen az intézet angol nyelvi lektora. Ez szükséges volt, hiszen az angol szakosok száma jelentős mértékben megnőtt az intézetben. Az Oxfordban végzett fiatal tanár Yolland professzor véleményét is kikérte, aki szintén ajánlotta számára a collegiumi állás elfoglalását.[737] Duckworth, aki 1937-ig maradt Budapesten, az ingyenes bentlakás és ellátás mellett évi 600 koronás tiszteletdíjat kapott, mivel a budapesti egyetem bölcsészeti karának lektorává is megválasztották.[738] Oinas Felix, az észt–magyar kultúregyezmény eredményeként érkezett Magyarországra, alighanem Gombocz invitálására, de már csak az igazgató halálát követően kezdte meg tevékenységét a Collegiumban, évi 300 pengőt adományozott számára a minisztérium honoráriumként (vö. Kicsi 2006: 59).[739] Lauri Hakulinen finnugor nyelvész az 1932–1934 közötti időszakban volt a Collegium lektora, ugyancsak egy kétoldalú megállapodás, a finn–magyar kulturális egyezmény keretében került a Collegiumba. Tiszteletdíja havi 100 dollárt (1933-ban 574, 1934-ben már csak 351 pengőt) tett ki, mivel a világválság hatására, a dollár és a magyar fizetőeszköz is veszített értékéből, de ezt a minisztérium rendre kompenzálta.[740] Távozását követően azonban hosszú ideig nem volt finn lektora az intézetnek, a nyelv oktatását az 1935/1936. tanévben Lakó György, Kálmán Béla[741] és részben Oinas Felix vette át.[742] Ez azonban ideiglenes megoldás volt Viljo Tervonen 1942-es megérkezéséig.

A tanári kar változásairól megállapítható, hogy az 1925-ös szanálási rendelet óta tovább romlott a Collegium tanárainak helyzete a fizetési osztályokban való előrehaladás szempontjából, hiszen Zsirai Miklós megüresedett VI. fizetési

[737] Barker Vernon Duckworth levele Gombocz Zoltán igazgatóhoz. London, 1928. október 13. MDKL 46. doboz 84/1. dosszié.

[738] 410-11-318/1930. Klebelsberg Kunó levele a Collegium igazgatóságához Barker Vernon Duckworth díjazásáról. Budapest, 1930. március 29. MDKL 46. doboz 84/1. dosszié.

[739] 21.813/1935.IV. A VKM IV. ügyosztály Szily Kálmán államtitkár levele Szabó Miklós igazgatóhoz. Budapest, 1935. május 23. MDKL 46. doboz 84/3. dosszié.

[740] 12/1934. Gombocz Zoltán igazgató felterjesztése a VKM-miniszterhez Lauri Hakulinen tiszteletdíja ügyében. Budapest, 1934. február. 20. MDKL 46. doboz 84/4. dosszié.

[741] 1930–1936 között volt collegista német–francia–magyar szakosként. Az 1934/1935. tanévben Tallinban töltött egy évet ösztöndíjjal (MDKL 9. doboz 11. dosszié 26. csomó).

[742] Lákó György jelentése a finn tanításról az 1935/1936. tanévben. Budapest, 1936. május 28. MDKL 53. doboz 101/6/a. dosszié. Lákó 1926–1930 között volt tagja a Collegiumnak magyar–német szakos hallgatóként. 1936-ban ingyen lakhatott a Collegiumban, cserébe finn nyelvet tanított. 1936-ban a jászapáti gimnáziumba nevezték ki helyettes tanárnak. Lákót megpróbálta az igazgatóság Ceglédre áthelyeztetni, de ez csak 1939-re sikerült, ekkor a budapesti II. ker. királyi katolikus gimnáziumba rendelték (MDKL 11. doboz 12. dosszié 33. csomó).

osztályú állásának helyére nevezte ki Klebelsberg Náray-Szabó Istvánt, aki azonban nem Budapesten teljesített szolgálatot. A magasabb osztályba való emelkedésre a korábbi korszakoktól eltérően csak akkor nyílt lehetőség, ha az intézet tanárai közül valaki az egyetemi tanárok sorába emelkedett. Koszó, Moravcsik és Zsirai személyében erre is akadt példa a vizsgált időszakban, így újfent megállapítható, hogy a Collegium a tudományos karrier építése szempontjából is igen előnyös volt, hiszen bő egy évtizedes internátusi szolgálatot követően a tanári kar tagjai az egyetemekre nyertek kinevezést. A tiszteletdíjas tanárok helyzete is sokat romlott, hiszen az 1930-as évek közepére a IX. fizetési állásból finanszírozott tiszteletdíjak értéküket vesztették, így az igazgatóság többnyire az ingyenes bentlakással és ellátással próbálta meg a honoráriumot pótolni. Ugyanakkor a romló anyagi feltételek ellenére az intézet képzési rendszere sokoldalúbbá vált, hiszen több nyelvi lektor teljesített a Collegiumban szolgálatot.

Az 1927 utáni időszakban a Collegium képzési rendszere is jelentős változásokon ment keresztül a curator reformjainak hatására. Az 1926/1927. tanévtől először a történeti,[743] francia nyelvészeti,[744] illetve a klasszika-filológiai[745] stúdiumoknál jelentek meg a két félévre bontott tanulmányi jelentések, amelyek a collegiumi munka fokozottabb felügyeletét vetítették előre. Ezek a változtatások a következő két évben a többi tudományterületen is elterjedté és általánossá váltak. A collegisták fokozottabb ellenőrzésére vezették be 1928 februárjában a tanári kar hathetenkénti ülésezését, amelyeken főleg a hallgatók előrehaladását tárgyalták volna.[746] Ez a kezdeményezés azonban az 1929/1930. tanévre lényegében elhalt, és megmaradt a tanévenkénti két ülés.

Teleki Pál kezdeményezésére a Collegium szelekciós rendszere háromszintűvé vált. Az előszelekció során 1928-tól a tanárok személyes elbeszélgetéseken mérték le a jelentkezők tájékozottságát. Csak azok a pályázók számíthattak felvételre, akik választott területükön némi jártasságot és átlagon felüli érdeklődést tanúsítottak. A második szinten a collegiumi órákon való teljesítményt figyelték a szakvezetők. A curator indítványozta, hogy az első két évben szigorúbban rostálják meg a felvetteket annak érdekében, hogy a nemkívánatos elemektől hamar

743 Madzsar Imre jelentése a történelem szakos órákról az 1926/1927. tanév II. félévében. Budapest, 1927. június 24. MDKL 52. doboz 101/3/c. dosszié.

744 Németh Sándor jelentése a francia nyelvi órákról az 1926/1927. tanév II. felében. Budapest, 1927 júniusa. MDKL 52. doboz 101/3/c. dosszié.

745 Szabó Miklós jelentése a klasszika-filológiai tanulmányokról az 1926/1927. tanév I. félévében Budapest, 1926. december 20. MDKL 52. doboz 101/3/c. dosszié.

746 Az 1928. február 27-i tanári értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/b. dosszié.

megszabaduljanak, és helyüket tehetséges ifjak foglalják el.[747] Ezt követően azokat a hallgatókat, akiknek egyetemi tanulmányaikban törés jelentkezett (elégtelen alapvizsga, rossz teljesítmény a collegiumi órákon) elbocsájtották az intézetből. Ehhez kapcsolódóan egy háromfokú minősítési rendszert is bevezettek 1928 decemberétől, amelynek eredményeiről minden félév végén értesülhettek a collegisták. A legjobb fokozatot azok érhették el, akiknek a teljesítményét kiemelkedőnek ítélte meg a szaktanár. Ezek a hallgatók általában tudományos érdeklődést mutattak saját szakterületükön. A kielégítő minősítést azok kapták, akiknek a teljesítményére vagy magatartására nem merült fel panasz. Elmarasztalásban pedig azok részesültek, akiknek a teljesítménye vagy magatartása kifogás alá esett. Általában két egymást követő félév utáni kifogásolható teljesítményt kizárással szankcionáltak.[748] A rendszer harmadik szintjét pedig ugyancsak a tagság első időszakában a gólyákkal szembeni megkülönböztetett bánásmódban jelentette a felsőbb évesek részéről. Kiváló minősítést rendszerint azok kaptak, akik tudományos eredményeket értek el már az intézetben eltöltött éveik alatt. Azoknak a teljesítményét, akik csak átlagos képességeket árultak el, gyakran jellemezték úgy a jelentésekben, hogy különösebb eredményeket a tudomány nem várhat tőlük, de jó középiskolai tanár fog belőlük válni.[749] Az intézet képzési profilja tehát a tudományos elit utánpótlásának irányába tolódott el.

A vizsgált időszakban probléma merült fel azzal kapcsolatban, hogy néhány collegista képzésének túl korai szakaszában specializálta magát egy-egy szaktárgyban, majd külföldi ösztöndíjat nyerve a szakvizsga teljesítését elmulasztva hagyják el az országot.[750] Visszatérésük alkalmával munkakedvük lecsökkent, és gyakran lemondtak a záróvizsga teljesítéséről. Ennek megelőzése érdekében Gombocz Zoltán és Szabó Miklós közös indítványára a tanári értekezlet elfogadta, hogy minden III. éves collegista a III. év végén köteles volt jelentést tenni arról, hogy szakdolgozati témájában milyen eredményeket tudott felmutatni. A szakvizsgára való jelentkezés előtt pedig az igazgatóság részére kellett először a jelentkezési lapot és a szakdolgozatot bemutatni, a tanárjelöltek

[747] Az 1929. június 14-én tartott évzáró tanári értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/b. dosszié.

[748] Az 1928. december 22-én tartott félévzáró tanári értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/b. dosszié.

[749] Farkas Gyula is így jellemezte Tóth Kálmán teljesítményét, aki okleveles református lelkészként érkezett a Collegiumba. Farkas Gyula jelentése a magyar irodalmi órákról az 1926/1927. tanévben. Budapest, 1927. június 24. MDKL 52. doboz 101/3/c. dosszié.

[750] A problémát Fodor Ferenc vetette fel. Lásd 1929. június 14-i tanári értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/b. dosszié.

ezt követően adhatták be kérvényeiket és dolgozatukat a tanárvizsgáló bizottsághoz.[751] Emellett 1929 júniusában megtiltották Koszó János javaslatára, hogy a szakdolgozatokat esztétikai okok miatt a szerzőktől eltérő személyek másolják le.[752]

Számos probléma merült fel a német nyelvoktatással kapcsolatosan. 1928 februárjában ismét kötelezővé tették hallgatását. Minden collegistának oly fokon kellett németül megtanulnia, hogy saját szaktárgyához kapcsolódó irodalmakat képesnek kellett lennie megérteni. Farkas Gyula megvizsgálta az összes I–III. éves collegistát, a hiányos tudással rendelkezőket Moravetz Károly, Maurer Jenő, Keresztury Dezső és Antal László seniorok készítették fel heti két órában.[753] Ennek ellenére 1931-ben megállapították, hogy a német nyelvszakosok körében is eredménytelenség mutatkozott, amelynek okát abban látták, hogy a nyelv oktatása nem illeszkedett a növendékek igényeihez: a hallgatóknak ugyanis sok, a német nyelvemlékekhez kapcsolódó stúdiumot kellett teljesíteniük, az élő nyelvvel pedig keveset találkoztak. Ezért javasolta az értekezlet, hogy a szellemtörténeti és filológiai problémák helyett már az I. évtől kezdve folytassanak nyelvi tanulmányokat, illetve készítsenek fordításokat.[754]

A tanulmányi rendszer átalakításának és felügyeletének megerősítésből fakadóan az igazgatóságnak sikerült elérnie az 1929/1930. tanév végére, hogy egyetlen collegiumi tag sem tért ki a vizsgák teljesítése elől, vagy nyújtott elégtelen teljesítményt.[755] De ennek ellenére a morális fegyelmet nem sikerült fenntartani, hiszen Gombocz hivatali elfoglaltságai és intézetvezetési filozófiája nyomán nem gyakorolt olyan típusú felügyeletet a collegisták fölött, mint elődje.

8.5. Az Eötvös Collegium és a VKM mint felettes hatóság viszonya 1928–1935 között

A Collegium és felettes hatóságának viszonya nem mutatott olyan típusú ingadozásokat, mint az 1919–1927 közötti időszakban, noha a kapcsolat romlására számos körülmény adott volna indokot. Az intézet a 7000/1925. miniszterelnöki rendelet óta *pro forma* főiskolai jellegét elveszítette, tanulmányi autonómiáját

[751] Az 1929. szeptember 21-i tanári értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/b. dosszié.

[752] Az 1929. június 14-én tartott évzáró tanári értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/b. dosszié.

[753] Az 1928. február 27-i tanári értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/b. dosszié.

[754] Az 1931. január 7-i félévzáró tanári értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/b. dosszié.

[755] Az 1930. június 13-i tanévzáró értekezletet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/b. dosszié.

pedig korlátozta a minisztérium, hogy feloldja az internátus és a tanárképző intézet közötti jogi vitát, amely az 1924. XXVII. törvény elfogadását követően állt elő.

Gombocz Zoltán tudományos és közéleti súlya, amelynek köszönhetően neve ismert és elfogadott lett a politikai elit legmagasabb szintjein, illetve Teleki Pál garanciát nyújtott arra, hogy a Collegiumot az 1930-as évek első felében jelentkező politikai és gazdasági válság ne rázhassa meg súlyos mértékben. Gombocz kinevezése elé a minisztérium nem gördített akadályokat, Bartoniek tiszteletbeli örökös igazgatóvá történő kinevezéséhez azonban lényegében nem járult hozzá. Bartoniek Gézát ugyan 1928-ban Gombocz javaslatára kitüntették a II. osztályú magyar érdemrenddel érdemei elismeréseként, de Teleki eredeti felterjesztésében azt javasolta a minisztérium részére, hogy a kormányzó számára olyan értelmű felterjesztést készítsenek, amelyben Gombocz Zoltánt az intézet igazgatójává, Bartonieket pedig tiszteletbeli vezetőjévé nevezik ki.[756] A kormányzó azonban csak Gombocz igazgatói kinevezését hagyta jóvá, a szimbolikus kinevezést nem.

A 9000/1927. (XI. 1.) miniszterelnöki rendelet ismét szabályozta a közalkalmazottak bértáblázatát, így az oktatási intézetek alkalmazottainak illetményeit is. A rendelkezésből kimaradt a Polgári Tanárképző Főiskola, az Erzsébet Nőiskola, a Képzőművészeti Főiskola, a Zeneművészeti Főiskola, a Színművészeti Akadémia és az Eötvös Collegium is. A minisztérium felszólította az intézetek vezetőit, hogy közösen készítsenek beadványt a bérrendezésre vonatkozóan.[757] Az érintettek egyetértésben terjesztették fel beadványaikat a minisztériumba, ebben a tekintetben érdemi intézkedés azonban nem történt. Teleki Pál ezért 1935-ben,[758] illetve 1936-ban is kérte az intézet főiskolai jellegének elismerését. Utóbbiban ismét kiemelte, hogy az intézet lényegében a szanálási rendelet óta kialakult helyzetben van: az igazgató pozícióját lefokozták a VI. fizetési osztályba, ezen kívül két VI. fizetési osztályú, illetve négy VII. fizetési osztályú tanári állás állt a Collegium rendelkezésére. Ez viszont súlyos hátrányt okozott más főiskolákkal szemben, amelyeknek vezetői az V., tanárai pedig a VI. fizetési osztályba tartoztak. Megemlítette Fest Sándor esetét, aki

[756] B/139. Teleki Pál felterjesztése Gombocz Zoltán kinevezésére és Bartoniek Géza tiszteletbeli igazgatói címmel való kitüntetésére. Budapest, 1927. június 24. MOL K 636. 243. doboz, 24. tétel, 279. csomó (1927).

[757] Gyulai Ágoston állami polgári iskolai tanárképző főiskola igazgatójának levele Szabó Miklós ideiglenes igazgatóhoz. Budapest, 1928. február 25. MDKL 41. doboz 73/2. dosszié.

[758] 13/1935. cur. sz. Teleki Pál curator felterjesztése a VKM-miniszterhez, amelyben kéri a Collegium főiskolai jellegének elismerését. Budapest, 1935. MDKL 41. doboz 73/3. dosszié.

a collegiumi kinevezésekor VI. fizetési osztályú középiskolai tanár volt, de az intézetben csak egy VII. fizetési osztályú állás állt rendelkezésre, ezért a kinevezés elfogadásakor le kellett mondania korábbi, magasabb illetményéről. Így tulajdonképpen a Collegium tanárai a középfokú oktatási intézet tanárságával szemben is hátrányba kerültek. Teleki ezért kérte az internátus kifejezett főiskolai jellegének elismerését, továbbá a mindenkori igazgató V. fizetési osztályba történő visszahelyezését, illetve a tanárok tekintetében azt, hogy vezessék be a szeminumos rendszert, amely lehetővé tette volna az életkor és az eltöltött szolgálati idő előrehaladtával egy olyan kulcs alkalmazását az előléptetésnél, amely megfelelt az intézet a felsőoktatásban elfoglalt különleges pozícióinak. Emellett megjegyezte, hogy különleges esetekben a tanárok elől sem kellene elzárni az V. fizetési osztályba jutás lehetőségét, mivel ezt a szanálási rendelet a Polgári Tanárképző Főiskola számára is biztosította.[759] A minisztérium az indoklást elfogadhatónak és méltányolandónak találta, de csak az 1939/1940. évi költségvetésben látott rá fedezetet, így hosszú időre ismét *ad acta* került az ügy.

Az intézet helyzetét súlyosbította, hogy 1931-ben Náray-Szabó István részére lefoglalták az egyik VI. fizetési osztályú állást. Teleki Pál curator 1931-es felterjesztésében próbálta meg a kialakult helyzetet orvosolni. Az Eötvös Loránd Kollégium fenntartását feleslegesnek nevezte, mivel onnan csak természettudósok kerültek ki, a budapesti Collegium viszont szellemtudományos és természettudós nemzedékek egész sorát bocsátotta ki falai közül. Így kérte Náray-Szabó státuszának visszarendelését a Collegiumhoz.[760] A felterjesztésre Karafiáth Jenő VKM-miniszter a következő választ adta a curator számára: *„…ami Gombocz Zoltán igazgatói állásának más célra való felhasználását illeti, az egészen független az Eötvös Loránd Kollégiumtól. Ugyanis még 1929 decemberében Klebelsberg, az akkor külföldről hazatért fiatal chemikust: dr. Náray-Szabó Istvánt nyugdíjképes álláshoz akarván juttatni… kollégiumi adjunktussá kinevezte és a szegedi Horthy Miklós Kollégiumhoz szolgálattételre beosztotta. Ezt az intézkedést – akár van Eötvös Loránd Kollégium, akár nincsen – visszacsinálni már nem lehet”*.[761]

---

759 202/1936. Teleki Pál curator felterjesztése a Collegium főiskolai jellegének elismerésére. Budapest, 1936. MOL K 636. 655. doboz, 42. tétel, 697. csomó (1932–1936).

760 Teleki Pál curator felterjesztése Hóman Bálint VKM-miniszterhez. Budapest, 1931. december 30. MDKL 41. doboz 73/4. dosszié.

761 Karafiáth válasza csak egy későbbi, 1938-as Szabó Miklós által Teleki Pálhoz, mint VKM-miniszterhez intézett felterjesztésből derült ki. Szabó Miklós felterjesztése Teleki Pál VKM-miniszterhez. Budapest, 1938. október 2. MDKL 41. doboz 73/4. dosszié.

A minisztériummal való kapcsolatot az sem befolyásolta számottevően, hogy az intézet történetében először a sajtónyilvánosság útján politikai jellegű támadások érték a Collegiumot. Az első ilyen jellegű cikk a Magyarság 1930. július 24-i számának hasábjain jelent meg *Luxuslakosztályt rendeztek be az Eötvös-kollégiumban a külföldi tudós vendégek számára* címmel. Az ismeretlen szerző azt kifogásolta, hogy a minisztérium a gazdasági válság közepette támogatja külföldi tudósok számára fényűző lakosztály berendezését az intézetben. Szabó Miklós aligazgató tárgyilagos olvasói levélben cáfolta a kritikus írást. Egyrészt rámutatott arra, hogy az intézet lakosztályai puritán jellegűek, a külföldi vendégek számára pedig nem fényűző, csupán ízléses szobát rendeztek be. A Collegium megalapítása óta számos külföldi kapcsolatot épített ki francia, német, olasz és osztrák tudományos körökkel. Ezek az államok gyakorta saját maguk fizették küldötteik magyarországi tartózkodását, illetve biztosítottak ösztöndíjat a magyar hallgatóság számára, amely számos előnnyel bírt a tanárképzés szempontjából. Így Szabó szerint nem szükséges különösebben megindokolni a szoba fenntartását, amely a magyar állam számára jelentős összegeket takarít meg, hiszen ellenkező esetben a kultuszminisztérium kénytelen lenne a külföldi előkelőségeket drága szállodákban elhelyezni.[762] A minisztériumban azonban nem keltett aggodalmat a cikk, amelyre az igazgatóság azonnal reagált.

Az 1932-es kommunista szervezkedés utáni letartóztatásokat követően viszont számos kritika érte az intézet vezetését. Az Új Nemzedék című lapnak Keresztes Fischer Ferenc belügyminiszter is nyilatkozatot adott, aki szigorú fellépést és az ügy teljes felderítését ígérte a közvélemény számára.[763] A Magyarság több írásban is foglalkozott a szervezkedéssel: 1932. június 18-án szerző nélküli cikk jelent meg *Ki a felelős a bolsevista diákokért?* címmel. Az író meg nem nevezett forrásokra hivatkozva azt állította, hogy a közelmúltban többször értesült a collegisták egy csoportjának szélsőséges irodalmi körökben való jelenlétéről és a marxista nézetek terjedéséről az intézetben. Ez utóbbival kapcsolatban túlzó jelleggel megállapította, hogy a Collegium volt az egyetlen magyar felsőoktatási intézmény, ahol ilyen nézetek egyáltalán követőkre tudtak találni. Egyúttal felvetette az igazgató felelősségének a kérdését, aki nem tudott szoros kapcsolatokat kialakítani diákjaival, vélhetően ezért kerültek szélsőségesek befolyása alá. A szerző végül rámutatott arra, a korszakban népszerű nézetre, hogy

---

[762] Szabó Miklós (1930): Szabó Miklós aligazgató olvasói levele. *Magyarság*. 1930. július 27. (Vasárnap) MDKL 88. doboz 185/5. dosszié.

[763] [Sine nomine] (1932a.): *„A kormány a legszigorúbban kiírtja a kommunista mételyt"*. A belügyminiszter nyilatkozata. *Új Nemzedék*. 1932. június 17. (péntek) 3. MDKL 89. doboz 185/a. dosszié.

a megcsonkított országban a diplomás munkanélküliek könnyen kerülhettek tiltott politikai ideológiák befolyása alá. Ezért az illetékes helyen a megfelelő konzekvenciák levonását javasolta.[764] Milotay István ugyancsak e periodika hasábjain támadta a szervezkedőket, illetve áttételesen a Collegiumot. A szerző a letartóztatott diákokat olyan jómódú filozoptereknek állította be, akik egy intellektuális játék során jutottak el a kommunizmushoz nem sejtve annak sötét oldalait.[765] Léber János pedig a Magyar Kultúra című folyóiratban megjelent írásában azt állította, hogy a diákokat vélhetően a pénz csábította *„Moszkva szellemi zsoldjába"*. Emellett az igazgatót azzal vádolta, hogy az általa vezetett intézetben a hallgatókból kiveszett a hagyományok tisztelete, elvesztették hithű katolikus hazafiságukat. *„Nem egyszer jöttek már szerkesztőségünkbe középiskolai hittantanárok, akik szomorú szívvel panaszolták, hogy legszebb reménységeikből, legvirtuóbb, legdédelgetettebb lelki virágaikból, ateista, száraz kórók, erkölcsi hullák lettek egy-két esztendő alatt az Eötvös-kollégium kertészetében"* (Léber 1932: 48).[766]

A Collegium vezetése hivatalosan nem, csupán tagjai reagáltak érdemben a támadásokra a Nemzeti Újságban közzétett nyilatkozatukkal. A hallgatók kifejezték egyet nem értésüket az esettel kapcsolatosan megjelent sajtókommentárokkal, illetve azzal, hogy az intézet egészét és az igazgatóságot elmarasztalták néhány társuk cselekedetei miatt. Meglátásuk szerint a diákság kiváló hazai tudósok vezetése mellett nyert tudományos és erkölcsi kiképzést, ha ennek ellenére politikailag kétes körökbe került néhányuk, azt fájlalták ugyan, de a kollektív felelősségre vonást nem tudták elfogadni. Nyilatkozatuk végén aláhúzták, hogy az intézet addig is számos esetben tett tanulságot az önzetlen hazafiságról, meggyőződésük, hogy tagjainak később is szerepe lesz az ország jövőjének alakításában.[767]

A curator még a letartóztatás napján felterjesztéssel élt a minisztériumba az eseményekkel kapcsolatosan. Ebben ismertette az érintettek tanulmányi előmenetelét, illetve megállapította, hogy társaik nyilatkozata szerint valamennyi résztvevő zárkózott jellemű volt, akikről nem feltételezték, hogy részt vehetnek

[764] [Sine nomine] (1932b.): Ki a felelős a bolsevista diákokért? *Magyarság*, 13. 135. sz. 4. (1932. június 18. Szombat) MDKL 89. doboz 185/a. dosszié.

[765] Milotay István (1932): Levél egy forradalmár filozopterhez. *Magyarság*, 13. 136. sz. 1–2. (1932. június 19. Vasárnap) MDKL 89. doboz 185/a. dosszié.

[766] Léber János (1932): Bolsevista diákok. *Magyar Kultúra*, 19. 13–14. sz. 45–49. MDKL 89. doboz 185/a. dosszié.

[767] [Sine nomine] (1932c.): Az Eötvös Collegium ifjúságának nyilatkozata. *Nemzeti Újság*, 1932. június 21. MOL K 636. 655. doboz, 42. tétel, 697. csomó (1932–1936).

politikai mozgalmakban. Csupán Stolte Istvánról jegyezte meg, hogy a curatori értekezlet éppen a letartóztatása napján hozott volna határozatot kizárásáról, mivel tanulmányi eredménye számottevően romlott. Ezt szerencsétlen családi körülményeivel magyarázta. Teleki egyben javasolta, hogy valamennyi letartóztatott tagságát függesszék fel ideiglenesen a vizsgálat időtartamára, jogerős bírói elmarasztalást követően pedig a kizárásokat érvényesítsék mindegyik elítélttel szemben.[768] Gombocz Zoltán az érintettek minősítési lapjait is felterjesztette a VKM-miniszterhez, a szervezkedéssel kapcsolatban pedig lényegében ugyanarra a következtetésre jutott, mint a curator: semmilyen előjelet nem tapasztalt az érintettek viselkedésében, ami előrevetítette volna a bekövetkezett eseményeket.[769] A minisztérium elfogadta a Collegium vezetőinek magyarázatát az eseményekre vonatkozóan, a sajtóval ellentétben pedig semmilyen elszámoltatást, vagy szankciót nem helyezett kilátásba az intézettel vagy annak vezetőivel szemben (Sziklay 2003: 331). Pauler Ákos filozófiai előadásának 1932. október 22-i megszervezésével és Szily Kálmán államtitkár meghívásával[770] az igazgató lényegében megtette azokat a diplomáciai lépéseket a minisztérium felé, amelyek nyomán a bizalom továbbra is teljes maradt iránta, noha az egykori collegisták beszámolói alapján megállapítható, hogy az eset kirobbanása, a nyomozók megjelenése az épületben, az előállítások és az ennek nyomán kibontakozó sajtótámadás meglehetősen megviselték Gomboczot (Németh 1972: 210–211).

Személye és az intézet iránti bizalom meglétét jelzi, hogy 1932 októberében a könyvtár fejlesztésére kért rendkívüli, 600 pengős segélyt a minisztérium megítélte,[771] noha ebben az időszakban zajlott a szervezkedés bírósági tárgyalása és az ítélethirdetés, amelyben az intézet öt volt tagját jogerősen elítélték. Az esetről természetesen a sajtó is tudósított, amely a Collegium hírnevének szempontjából igen kínos volt.[772] Hivatali karrierje azonban töretlen maradt, amelynek eredményeként 1934-re a bölcsészkar dékánja lett.

768 44/1932. Teleki Pál curator felterjesztése a kommunista összeesküvés ügyében Budapest, 1932. június 13. MOL K 636. 655. doboz, 42. tétel, 697. csomó (1932–1936).

769 48/1932. cur. sz. Gombocz Zoltán felterjesztése a kommunista összeesküvés résztvevőire vonatkozóan. Budapest, 1932. júniusa. MOL K 636. 655. doboz, 42. tétel, 697. csomó (1932–1936).

770 Gombocz Zoltán meghívója Szily Kálmán államtitkár úrnak Pauler Ákos filozófiai előadására. Budapest, 1932. október 19. MDKL 51. doboz 97/1. dosszié.

771 149/1932. Gombocz Zoltán rendkívüli hiteligénylése a Collegiumi könyvtár részére. Budapest, 1932. október 25. MOL K 636. 655. doboz, 42. tétel, 697. csomó (1932–1936).

772 [Sine nomine] (1932d.): Bírósági riport. Vörös diákok a bíróság előtt. *Magyarország*, 1932. október 4. (kedd) MDKL 89. doboz 185/a. dosszié.

Tragikus halálát követően a minisztérium hozzájárult, hogy értékes nyelvészeti könyvtárát a VKM megvásárolja, illetve hozzácsatolja önálló egységként a Collegium könyvtárához. Bár a Collegium tanáraiból álló szakértői csoport (Pais Dezső, Zsirai Miklós, Ligeti Lajos, Trócsányi Zoltán, Rásonyi László) 21 698 pengőre értékelte a hagyatékot, a minisztérium kiküldötte, Pasteiner István (az Egyetemi Könyvtár főigazgatója), pedig csak 10 000 pengőre, a curator közvetítésével Gombocz Endre hozzájárult az utóbbi ajánlat elfogadásához.[773] Így az értékes állomány az intézet kezelésében maradt, hozzájárulva ezzel a későbbi nyelvtudós generációk képzéséhez.

Gombocz Zoltán hivatali utódlásának kérdése ugyan egy hónap alatt, 1935 júniusára elintéződött. De ez alatt az idő alatt számos jelölt neve felmerült az igazgatói poszt betöltésére. Hivatali posztjából fakadóan a legesélyesebb közülük Szabó Miklós aligazgató volt, aki 1911 augusztusa óta tartozott az intézet tanári karához. De Szabó és Eckhardt Sándor 1945-ös levelezéséből kiderült,[774] hogy a VKM más jelöltek személyében is gondolkodott. Felmerült Láng Nándor, az ekkor elismert régésznek, művészettörténésznek, Gyulai Ágost, a VKM tisztviselőjének és a Magyar Pedagógiai Társaság titkárának, valamint Horváth János mellett magának Eckhardtnak a személye is. Tehát az intézet korábbi történetének időszakaival ellentétben a VKM apparátusában felmerült az az elgondolás is, hogy egy az intézethez semmilyen módon nem kötődő (Láng és Gyulai ilyen jelöltek voltak) személy töltse be az internátus vezetői posztját. Vélhetően ez ösztönözte arra az Eötvös Collegium Volt Tagjai Szövetségének vezetőit és legtekintélyesebb tagjait (Gerevich Tibort, Eckhardt Sándort, Szekfű Gyulát, Ligeti Lajost, Pais Dezsőt és Horváth Jánost), hogy egy Szikszay kávéházi megbeszélés során közösen lépjenek fel Szabó Miklós igazgatósága mellett.[775] Teleki akárcsak 1921-ben Bartoniek Géza nyugdíjazásakor, a stabilitás mellett döntött, így javaslatára a kormányzó 1935 júniusában kinevezte Szabó Miklóst a Collegium igazgatójává korábbi díjazásában, a VI. fizetési osztályban meghagyva.[776]

---

773 4/1936. cur. sz. Teleki Pál curator jelentése Gombocz Zoltán könyvtárának megvásárlása ügyében Budapest, 1936. január 9. MOL K 636. 655. doboz, 42. tétel, 697. csomó (1932–1936).

774 Ezúton köszönöm Markó Veronikának, hogy felhívta a figyelmem az MTAKK Ms. 5207/9. jelzett alatt rejtőző értékes forrásokra.

775 Eckhardt Sándor levele Szabó Miklósnak. Budapest, 1945. október 9. MTAKK Ms. 5207/9.

776 43/1935. Teleki Pál curator levele a VKM-miniszternek Szabó Miklós igazgató díjazása ügyében. Budapest, 1935, június 7. MDKL 40. doboz 67. dosszié.

18. kép: A Collegium dögészeinek csoportképe az 1920-as évek második felében

8.6. A Collegium belső életének változásai 1928–1935 között

Az 1927/1928. tanév során, illetve Gombocz Zoltán igazgatóságának első időszakában bevezetett tanulmányi változtatások jelentős mértékben hozzájárultak a tanulmányi fegyelem megszilárdulásához. A „fegyelmezett szabadság" légkörét alakította ki az intézet vezetése, amely azt jelentette, hogy a hallgatók minden segítséget megkaptak munkájukhoz, de a tudományos eredmények eléréséhez vezető utat a saját erőfeszítéseik eredményeként kellett megtenniük. A Bartoniek-érától eltérően az igazgatóság abba nem szólt bele, hogy a collegistáknak mely területen kell kiemelkedő teljesítményt elérniük (Schöpflin 1991: 40–42; Sziklay 2003: 329).

Az egyetemen csak a Collegium egykori növendékeinek előadásait hallgatták (Szekfű Gyula, Pais Dezső, Horváth János, Gombocz Zoltán), idejük nagy részét a könyvtárban töltötték saját szakterületük egy-egy témájának kidolgozásával. Így a „kolostori jellegű" munka továbbra is meghatározta az intézet növendékeinek életét. Gombocz nem csupán az egyetemi hallgatóság köreiben (l. Mátrai 1982: 94; Fejtő 1990: 90), de a collegisták között is igen népszerű volt, hiszen többen úgy vélték, hogy benne öltött leginkább testet az intézet szellemisége (Keresztury 1993: 103). Gyakran feljárt lakosztályokba társalogni, vagy ha külföldi vendégeket fogadott igazgatói irodájában, magához hívatta egy-egy tanítványát, hogy megszokják a nemzetközi érintkezés szabályait (Keveléz 2007f: 22). Sőtér István *Fellegjárás* című regényében, amely ezt az időszakot

örökíti meg, az igazgató alteregójaként értelmezhető „Méliusz" is a sokoldalúan művelt, tanítványai által rajongásig szeretett, ugyanakkor bizonyos félelemmel szemlélt tudóst jeleníti meg, aki gyakran viszi el kedvelt növendékeit vacsorára vagy operába (Bodnár 2003: 162).

A kommunista szervezkedésben való részvételhez Sőtér regénye szerint az vezetett el, hogy a Collegium tajgai lemondtak a világról, és teljességgel a tudománynak szentelték magukat, néhány collegista azonban úgy döntött, hogy az önsanyargatást megtagadva inkább az 1930-as évek eleji lázadozó magyar közélete felé fordul (Sőtér 1986: 23). Ez egybevág Schöpflin Gyula, a szervezkedésben részt vevő és később négy hónapi szabadságvesztésre ítélt collegista visszaemlékezésével: *„1931 a világválság éve volt, lehetetlenné vált továbbra is szemet hunyni a nyomorúság, igazságtalanság egyre sűrűsödő komor fellegei felett – s ezen belül a magyar helyzetet még rikítóbbnak, elviselhetetlenebbnek láttuk. […] Magyarázatot kerestünk a világ és a társadalom kérdéseire, tiszta, átfogó gondolatrendszert, amely kielégítő választ tud adni az égető kérdésekre mind személyi, mind társadalmi téren*" (Schöpflin 1991: 52–53). A collegisták tehát elsősorban nem politikai meggyőződésből, hanem a világgazdasági válság nyomán fokozódó társadalmi egyenlőtlenségekre adott lehetséges válaszként tájékozódtak a szélső baloldali eszme felé. A szervezkedés két okból került a politikai rendőrség látókörébe: egyrészt az egyik résztvevő, Stolte István a rendőrség beépített embere volt, másrészt Bertók János a szórólapok egyetemi terjesztése alkalmával iratait a propagandaanyagok között felejtette (Tombor 1995: 132–133).

Bár a Collegium közvéleménye előtt nem volt ismeretlen, hogy a szervezkedés résztvevői milyen politikai nézetek felé tájékozódnak, a rendőrség megjelenése az egész intézetet megdöbbentette. A letartóztatottak kiszabadításáért Aurélien Sauvageot is megpróbálta befolyását latba vetni azzal fenyegetve meg a külügyminisztériumot, hogy tartós börtönbüntetés esetén a francia sajtó napirendre fogja tűzni a kérdést (Sauvageot 1988: 354). Ez azonban érdemben nem befolyásolta az eljárást. A heves sajtótámadásra pedig az intézet ifjúsága reagált közös nyilatkozatban a Nemzeti Újság hasábjain, ugyancsak érdemben kevéssé hatva a politikai jellegű támadásokra. Az igazgatóság kérésére 1932 szeptemberében csupán a gólyavizsgát tartották meg az intézetben, a „lehúzás intézményét" szüneteltették egy félév erejéig, amíg a Collegium körüli vihar le nem csillapodott (Ruttkay 2007a: 33).

Gombocz személyes kudarcnak fogta fel a letartóztatásokat, rendszerint indulatos lett, ha a kérdés felmerült, vagy ha résztvevői felbukkantak

a Collegiumban.[777] Sőtér regényében ezt úgy ábrázolta lélektanilag, hogy a szervezkedők eltávolítását követően „Méliusznak" megszűnt az élni akarása, és rövidesen elhunyt (vö. Sőtér 1986: 179). Hirtelen halála ugyancsak megrázta a collegistákat. Még 1935-ben Madarassy Walter tervei alapján emlékérmet verettek tiszteletére,[778] majd 1936. május 1-jén, elhunytának egyéves évfordulóján az intézet testületileg koszorúzta meg sírját. Ezt követően minden év novemberének első felében a Kerepesi úti temetőben felkeresték az intézet halottait.[779] 1937. március 20-án a Volt Tagok Szövetsége a Zeneművészeti Főiskolán szervezett hangversenyt, amelynek bevételeiből síremlékművet készítettek az egykori igazgató számára.[780] A bevételekből és további adományokból végül Bartoniek Géza számára is állítottak síremléket, ezeket 1937. október 30-án testületileg leplezte le és koszorúzta meg az intézmény.[781]

[777] Schöpflin Gyula börtönből való kiszabadulását követően felkereste az igazgatót, hogy segítsen számára ösztöndíjat szerezni a vogulok és osztjákok közé abból a célból, hogy modernizálhassa Reguly Antal gyűjteményét. Gombocz érthető okok miatt visszautasította arra hivatkozva, hogy nincs kapcsolata a szovjet tudományos élet szereplőivel (Schöpflin 1991: 65).

[778] Lukcsics Pál értesítése az Eötvös Collegium Volt Tagjainak Szövetsége részére a Szövetség ügyeiről: Bartoniek Géza síremléke, Gombocz-emlékérem. Budapest, 1935. szeptember 23. MDKL 83. doboz 163/2. dosszié.

[779] Szabó Miklós igazgató hirdetménye Gombocz Zoltán halálának első évfordulójáról. Budapest, 1936. április 28. MDKL 51. doboz 97/2. dosszié.

[780] Szabó Miklós igazgató hirdetménye Gomocz Zoltán emlékére rendezett hangversenyről. Budapest, 1937. március. 11. MDKL 51. doboz 97/2. dosszié.

[781] Szabó Miklós igazgató hirdetménye Bartoniek Géza és Gombocz Zoltán síremlékének leleplezése ügyében. Budapest, 1937. október 29. MKDL 51. doboz 97/3. dosszié.

19. kép: A Gombocz-emlékérem előlapja és hátoldala

Az igazgató kiterjedt külföldi kapcsolatai miatt az intézet történetében minden eddiginél nagyobb számban jelentek meg külföldi hallgatók. Gombocz-éra alatt összesen 47 külföldi csereösztöndíjas volt a Collegium vendége. A legtöbben, 14-en az Amerikai Egyesült Államokból érkeztek a Ménesi útra.[782] Közülük

[782] Időrendben a következő személyek voltak a Collegiumban: Fehér Milton (1928–1929), MDKL 34. doboz 50. dosszié, Mc, Carthy Edward (1929–1930), MDKL 34. doboz 50. dosszié, Müller Gyula (1930), MDKL 34. doboz 51. dosszié, Sándor János és Tatter Henrik (1930 novembere – 1931 júniusa), MDKL 35. doboz 52. dosszié, Tóth Béla (1930), MDKL 35. doboz 52. dosszié, Alexander (1931), MDKL 34. doboz 50. dosszié, Shadbold Edward (1931–1932)

számosan a 20. század elején kivándorolt magyarok gyermekei, akiket szüleik visszaküldtek megismerni az óhaza kultúráját a Magyar–Amerikai Csereösztöndíj keretei között. Minősítési lapjuk és személyi anyagaik igen változóak forrásértéküket tekintve, így csupán néhányuk esetében állapítható meg, hogy milyen tudományterületen tevékenykedtek, illetve hogy pontosan mennyi időt töltöttek az intézetben. Számosan közülük beszélték a magyar nyelvet, de akadt olyan magyar nevű vendég is, aki az intézetben kezdte elsajátítani szülei anyanyelvét. Az együttélés azonban nem volt teljesen gondtalan, hiszen az 1935-ben érkezett Beckhy Irwinget Szabó Miklós javaslatára egy, a Collegiumon kívüli lakásban helyezte el a minisztérium, ugyanis az amerikai többször vitába keveredett a collegistákkal, amelyek során megsértette társainak világnézeti érzékenységét. Mivel az eset nem egyszer fordult elő és a collegisták is több alkalommal panaszkodtak rá, ezért az igazgató jobbnak látta, ha a családrendszerből kiszakítják a vendéget, és saját lakást biztosítanak számára.[783] Az ügy súlyosságát jelzi, hogy Teleki Pál curator is felterjesztést intézett a miniszterhez, amelyben a következőkkel indokolta Beckhy eltávolítását: „*…a mi ifjúságunktól merőben elütő szellemével* [Beckhy Irving] *– zsidó származású, atheista-nemzetközi gondolkodású fiatalember – oly éles ellentétbe került lakótársaival, hogy az együttlakás többé már nem volt lehetséges*”. Egyúttal arra is kérte a minisztert, hogy a jövőben küldjék el az intézet számára azoknak a csereösztöndíjasoknak az adatait, akiket a Collegiumban kívánnak elhelyezni, hogy ne ismétlődhessen meg az eset. Egyúttal megjegyezte, hogy jogászok és orvosok elhelyezése az internátusba célszerűtlen, mivel az intézmény képzési rendszerét nem tudják igénybe venni.[784] A VKM azonban mindkét kérést figyelmen kívül hagyta (vö. Nagy 1995: 89).

A második legnagyobb külföldi hallgatói csoport a németeké volt, akik 10 vendéggel képviseltették magukat az intézetben.[785] A németek a Német

a Zeneművészeti Főiskola hallgatója, MDKL 35. doboz 52. dosszié, Ecker Lowel (1932), MDKL 34. doboz 50. dosszié, Tóth Sándor (1932–1934) angol–magyar szakos, MDKL 35. doboz 52. dosszié, Ehász Ferenc (1933) kulturális mérnök, MDKL 34. doboz 50. dosszié, Svirbely József (1933), MDKL 35. doboz 52. dosszié, Kurjack Dennis (1933–1935) történelem szakos, MDKL 34. doboz 51. dosszié, Bechy Irwing (1935–1936) történelem–földrajz szakos, MDKL 34. doboz 50. dosszié (vö. Nagy 1995: 89).

[783] 99/1936. Szabó Miklós jelentése a Hóman Bálint VKM-miniszternek Beckhy Irwingről. Budapest, 1936. november 12. MDKL 34. doboz 50. dosszié.

[784] Teleki Pál curator levele Hóman Bálint VKM-miniszterhez Beckhy Irwingről. Budapest, 1936. november 16. MDKL 34. doboz 50. dosszié.

[785] Krüger Ing (1930) könyvtáros, MDKL 34. doboz 51. dosszié, Duschy Ebenhard (1931) orvos, MDKL 34. doboz 50. dosszié, Kiehn Albert (1931–1932) jogász, MDKL 34. doboz 51. dosszié, Pfotenhauer Max (1931–1932) finnugor nyelvész, MDKL 35. doboz 52. dosszié,

Birodalmi Nevelésügyi Minisztérium és a VKM között 1934. október 13-án kötött megállapodás értelmében érkeztek az országba. A szerződésbe bevonták az Országos Ösztöndíjtanácsot és a Deutsche Akademische Austauschdienstet is. Ennek értelmében 1934–1936 között évente két-két, majd később három-három hallgató látogathat kölcsönösen Magyarországra, illetve Németországba. Teleki Pál 1934-ben azt kérte Gombocztól, hogy szüneteltessék a német–magyar cserekapcsolatokat, ugyanis értesülései szerint Geller Károly, Michaleis Adolf és Hans Jobst tanár részt vettek a birodalmi németek magyarországi szerveződéseiben, és a magyarországi németség köreiben is propagandát fejtettek ki. Erre vonatkozóan azonban nem történt érdemi intézkedés (Nagy 1995: 86). 1936-ban Kalckreuth Friedrich ösztöndíjának lejártakor köszönőlevelet írt a Collegium igazgatóságának és a VKM-miniszternek, amelyben kiemelte, hogy itt tartózkodása során próbálta a magyar diákság érdeklődését felkelteni az új Németország sajátosságai iránt. Meglepődve tapasztalta, hogy a könyvtárban nem találta meg az 1920-as Párizs környéki békék szövegét sem magyar, sem német nyelven, illetve az új német állam kultúrpolitikai törekvéseit összefoglaló munkák is hiányoztak az állományból. Javasolta ezek mielőbbi pótlását.[786]

Gombocz Zoltán tudományos érdeklődésének és kapcsolatrendszerének megfelelően a lektorok mellett számos északi országból érkező vendég hallgatót fogadott a Collegium: hat finnt,[787] öt svédet,[788] illetve négy észtet.[789] A finnek

Michaelis Adolf (1932–1935) finnugor nyelvészet, MDKL 34. doboz 51. dosszié, Geller Karl (1933) közgazdaságtan, MDKL 34. doboz 50. dosszié, Hassmann Franz (1934–1935), MDKL 34. doboz 51. dosszié, Kroitsch Hans (1935), MDKL 34. doboz 51. dosszié, Peters Manfred (1934–1935), MDKL 35. doboz 52. dosszié, Klackreuth Friedrich (1935–1936) jogász, MDKL 34. doboz 51. dosszié (vö. Nagy 1995: 86–87).

786 Kalckreuth Friedrich köszönő levele a Collegium igazgatóságához. Budapest, 1936. június 30. MDKL 34. doboz 51. dosszié.

787 Räsänen Martti (1930–1931), MDKL 35. doboz 52. dosszié, Schrowe Yrjö (1932–1933) a budapesti egyetem finn lektora is volt egyben, MDKL 35. doboz 52. dosszié, Hakulinen Lauri (1932–1934) a Collegium finn lektora egyben, MDKL 34. doboz 51. dosszié, Sovijärvi Antti (1934–1935) finnugor nyelvész, MDKL 35. doboz 52. dosszié, Siro Paavo (1935–1936) finnugor nyelvész, MDKL 35. doboz 52. dosszié, Kettunen Lauri (1935–1937) 1942–1943 között visszatért, és a Collegium finn lektora lett, MDKL 34. doboz 51. dosszié (vö. Nagy 1995: 87).

788 Larsson Matte (1931) lundi egyetemről, MDKL 34. doboz 51. dosszié, Thulstrup Ake (1931) történelem szakos, MDKL 35. doboz 52. dosszié, Sternberg Stern (1932) angol–francia szakos, MDKL 35. doboz 52. dosszié, Fredborg Arvis (1934–1935), MDKL 34. doboz 50. dosszié, Lindgren Gunnare (1935–1937) régész–néprajz szakos, MDKL 34. doboz 51. dosszié (vö. Nagy 1995: 90).

789 Reismann Elek (1931–1934) finnugor nyelvészet, MDKL 35. doboz 52. dosszié, Noot Vassel

mindegyike a finn–magyar kulturális megállapodás keretében kapott ösztöndíjat hazánkba, hasonlóan a svédekhez és az észtekhez, akik szintén egy-egy egyezmény alapján látogathattak el a Ménesi útra. Közülük egyedül Stern Sternberggel kapcsolatban adódott probléma, aki ismeretlen okból kifolyólag nem érkezett meg az intézménybe.[790]

A környező országok közül Lengyelországból és Csehszlovákiából érkeztek külföldi állampolgárságú hallgatók a Collegiumba. A lengyel kapcsolatokat Divéky Adorján történész kezdeményezte (Nagy 1995: 88).[791] Kessler Edgár pedig felvidéki magyarként tanulmányozta disszertációja elkészítéséhez a Csallóközi települések anyagait a Magyar Néprajzi Múzeumban.[792] Mellettük két görög hallgató is helyet kapott az intézetben, részben a Hareison-ösztöndíjalap révén, részben pedig a görög követség közbenjárására (Nagy 1995: 90).[793]

A Collegium nemcsak fogadott külföldi hallgatókat, hanem tagjai számára azt is biztosította, hogy korlátozott számban Bécsbe látogathassanak a nyári szünet erejéig. Erre a bécsi Collegium Hungaricummal kötött megállapodás nyújtott keretet, amelyet Szabó Miklós kezdeményezett 1928 májusában.[794] Az első collegisták 1928. július 20. és szeptember 8. között tartózkodhattak az osztrák fővárosban. A bécsi intézet vezetője azt is garantálta, hogy nyárra ott tartja egyik német nyelvmesterét, aki órákat ad a növendékek számára.[795]

(1932) finnugor nyelvészet, MDKL 34. doboz 51. dosszié, Must Gusztáv (1933–1934), MDKL 34. doboz 52. dosszié, Saareste Albert (1935–1936), MDKL 35. doboz 52. dosszié (vö. Nagy 1995: 91).

790 Stern Sternberg személyi anyaga. MDKL 35. doboz 52. dosszié.

791 Janusz Pajewski (1930–1931) történelem szakos, MDKL 35. doboz 52. dosszié, Antoni Knot (1930–1931) történelem szakos, MDKL 34. doboz 51. dosszié, Lucajn Russjan (1931–1932) történelem szakos, a bécsi Collegium hungaricumba, illetve a Magyar Történeti Intézetbe is ajánlotta Gombocz Zoltán. 9/1932. Gombocz Zoltán ajánlása Lucjan Russjannak. Budapest, 1932. március 1. MDKL 35. doboz 52. dosszié. Zbigniew Kosciuszko (1932–1933) történelem szakos, később a bécsi Collegium hungaricumban is elhelyezést nyert, MDKL 34. doboz 51. dosszié, Sanislo Cholewinski (1934–1936) klasszika-filológia szakos, de magyart és történelmet is hallgatott, MDKL 34. doboz 50. dosszié (vö. Nagy 1995: 88–89).

792 MDKL 34. doboz 5. dosszié.

793 Verros Spiros (1928–1933) a Közgazdaságtudományi egyetem hallgatója volt, MDKL 35. doboz 52. dosszié, Liontas Konstantin (1929–1930) operaénekes volt, MDKL 34. doboz 51. dosszié.

794 A bécsi Collegium Hungaricum igazgatójának levele Szabó Miklóshoz a nyári nyelvgyakorlattal kapcsolatosan. Bécs, 1928. május 31. MDKL 36. doboz 55. dosszié.

795 Az első hallgatók a bécsi Collegium Hungaricumban: Gyurgyer Ferenc, Gyalay Béla, Koczor József, Bernáth Béla, Vigenfeld István, Lákó György, Huber Árpád, esetleg: Molnár Benjámin, Szent-Iványi Béla 103/1928. Szabó Miklós aligazgató levele a VKM-miniszterhez a bécsi nyári látogatással kapcsolatban. Budapest, 1928. június 5. MDKL 36. doboz 55. dosszié.

A VKM támogatta a kezdeményezést, a collegistáknak csupán a szállás árát kellett fizetniük, amelyért cserébe ellátást is kaptak, ezt a minisztérium rendszerint 0,7 schillingben állapított meg.[796] A bentlakást általában azoknak a német szakosoknak engedélyezték, akik kiemelkedő tanulmányi eredményeket értek el, és a tanári kar dicséretében részesültek. 1930-ban az ösztöndíj már csak augusztusra szólt.[797] 1931-et követően azonban valószínűleg megszakadt költségvetési fedezet hiányában, ugyanis nincs arra vonatkozóan forrás, hogy a következő években is Bécsben tölthették a nyarat a Collegium tagjai.[798]

A collegisták szabad idejükben a Gellérthegyre, illetve a Duna-partra tettek kirándulásokat. Emellett elődeikhez hasonlóan nem vetették meg az éjszakai életet sem. A növendékek törzshelye a *Kis Rabló* nevű vendéglő volt, ahol Jankovich Ferenc mellett gyakran megfordult Sziklay László, Képes Géza és Schöpflin Gyula is (Sziklay 2003: 347; 358). A Bartoniek-érával ellentétben Gombocz sohasem feddte meg éjszakai kimaradások miatt a collegistákat, csupán azt várta el, hogy tanulmányi eredményeik továbbra is kitűnőek legyenek. Ellenkező esetben ugyanis érvényesítette az új szelekciós rendszer előírásait, amely rendszerint a tagság megszűnéséhez vezetett.

A Gombocz-éráról összefoglalóan megállapítható, hogy a korszakkal kapcsolatosan kialakult prosperáló vélekedés inkább az igazgató személyének, hivatali presztízsének és kiterjedt külföldi kapcsolatrendszerének köszönhető, amelynek eredményekét a Collegium pozícióit sikerült a nemzetközi tudományosság térképén megerősíteni. Így az intézmény képzési rendszere továbbra is sokrétű volt, azaz számos tudományterületet lefedett, noha a gazdasági környezet egyre kedvezőtlenebbé vált. Ugyanakkor 1935-ben számos megoldatlan kérdés maradt utódjára: a jelentkezők drasztikus visszaesése a Bartoniek-éra utolsó éveihez képest, amely jelentősen szűkítette a rekrutációs lehetőségeket. A tiszteletdíjak fokozatos elértéktelenedése, amely bizonyos tudományterületek

[796] A VKM IV. ügyosztályának levele Gombocz Zoltánhoz a bécsi Collegium Hungaricumban való nyári bentlakással kapcsolatosan. Budapest, 1929. június 11. MDKL 36. doboz 55. dosszié. 1929-ben Tálasi István, Lákó György, Szent-Iványi Béla, Kardeván Jenő és Horváth József kapták meg a nyári ösztöndíjat. A bécsi Collegium Hungaricum igazgatójának levele Gombocz Zoltánhoz. Bécs, 1929. július 12. MDKL 36. doboz 55. dosszié.

[797] Ekkor Horváth Lehel, Komoróczy György, Rácz István, Zana István, Oszeczky Dénes és Lakó György kapták meg az ösztöndíjat. 63/1930. Tomasz Jenő kérvényező levele a VM IV. ügyosztályához Budapest, 1930. július 25. MDKL 36. doboz 55. dosszié.

[798] 1931-ben az alábbi személyek nyerték el az ösztöndíjat: Belső Ferenc, Bogyay Tamás, Czunya Miklós, Király Uzor, Mihályfy László, Véges István, Szalay Sándor. 41/1931. Gombocz Zoltán levele a VKM-miniszterhez a bécsi Collegium Hungaricum nyári ösztöndíjával kapcsolatban. Budapest, 1931. június 9. MDKL 36. doboz 55. dosszié.

oktatásának megszűnésével fenyegette a Collegiumot. A legsúlyosabb probléma pedig az intézet korábbi, 1924, illetve 1925 előtti presztízsének helyreállítása, a rendes tanárok fizetési besorolásának kérdése és a főiskolai cím nyílt elismertetése a VKM-mel.

Ugyancsak megoldatlan maradt a kommunista szervezkedést követően, hogy az intézmény hogyan viszonyuljon a politika kérdéséhez. Az irányelv és a collegistákkal szembeni elvárás továbbra is az maradt, hogy politikai mozgalmakban aktívan ne vegyenek részt. Azonban az 1930-as évek második felének feszültebb közéleti légkörében elkerülhetetlenné vált, hogy az igazgatóság ezzel kapcsolatosan egyértelműen tisztázza viszonyát, ugyanis Pauler Ákos filozófiai előadásainak nem volt folytatása. Szabó Miklósnak tehát nehéz örökséget kellett magához vennie, amelyet tovább súlyosbított a külső körülmények fokozatos romlása.

9. Az Eötvös Collegium története 1936–1944 között

20. kép: Szabó Miklós az Eötvös Collegium igazgatójaként

9.1. Az 1936–1944 között felvettek és elutasítottak területi és felekezeti megoszlása

Szabó Miklós 1935–1944 közötti igazgatóságának időszaka alatt összesen 360 fő nyújtotta be pályázatát a Collegiumba. Évente átlagosan 40 fő jelentkezett az intézetbe, amely jóval alacsonyabb adat a korábbi időszakok hasonlói mutatóihoz képest. A felvételizők közül 184 fő vált tagjává az intézetnek, 176 főt pedig elutasítottak.

A trianoni békeszerződésből fakadó területi változások, illetve a második világháború alatti területi gyarapodások[799] hatásai egyaránt megfigyelhetők a Collegium rekrutációján ebben az időszakban. A felvettek 64%-a az ország középső és nyugati területeiről (34% Duna–Tisza köze, 29% Dunántúl), 21%-uk pedig a keleti részeiből származott. A Duna–Tisza közén születettek között a fővárosiak aránya 56,4%-os (országosan pedig 19%-os), tehát a budapesti születésűek nyomasztó fölénye a felvett collegsiták között a Horthy-korszak utolsó harmadára visszaesett, illetve megközelítette a népesség 1941-es népszámlálási adatok szerinti megoszlását (Gyáni 2006: 207).[800] Az 1941-es népszámlá-

---

799 Az 1938. november 2-i I. bécsi döntést követően az egykori Felvidékhez tartozó területekből 11 927 km² ismét Magyarország részévé vált. 1939. március 15–18. között a magyar hadsereg elfoglalta Kárpátalját, amely újabb 12 000 km²-el gyarapította az ország területét. 1940. augusztus 30-án, a II. bécsi döntés eredményeként, Észak-Erdély részeként, 43 000 km², 1941. április 11-ét követően pedig az egykori Délvidék egy részének elfoglalásával, újabb 11 500 km²-es terület került ismét magyar fennhatóság alá a második világháború végéig (Romsics 2004: 246–251). A megnagyobbodott országterület miatt a VKM a Collegium létszámát is felemelte.

800 Az 1941-es népszámlálási adatok szerint a magyar lakosság 18,4%-a a fővárosban és agglomerációjában élt (Gyáni 2006: 208).

lási adatok szerint a fővárosban élt a lakosság 12,5%-a (Dányi–Dezső–Ember 1979: 20–21). A területi eloszlás módosulásával és a keleti országrész számbeli súlyának növekedésével vélelmezhető, hogy a felvett collegisták társadalmi háttere is megváltozott valamelyest a korábbi időszakokhoz képest. Meglepő adat, hogy a határon túli jelentkezőkkel szemben folytatott helyfenntartó gyakorlat, illetve az 1938–1941 közötti terület visszacsatolások ellenére is a felvettek mindössze 14%-a (a Gombocz-érában ez épp a duplája volt) került ki közülük (9% Erdély, 3% Felvidék, 2% Délvidék).[801] Szabó Miklós 1941-es felterjesztésében a területgyarapításokkal indokolta a Collegium 60-ról 66 főre történő létszámbővítését. A hat új helyre két-két erdélyi, délvidéki és végzett református teológusokat vett fel a minisztérium engedélyével.[802]

A vármegyék rangsorát a korábbi korszakokhoz hasonlóan Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye vezeti a felvettek 29%-val, amely kismértékű csökkenés az előző alkorszakhoz képest (közöttük a fővárosiak aránya 64,8%). Az 1941. évi népszámlálási adatok szerint a lakosság 28,9%-a koncentrálódott ezekre a területekre (Dányi–Dávid–Ember 1979: 20–21), ugyanakkor az 1938/1939. tanévben a felsőoktatási hallgatók szüleinek 43,9%-a élt a székesfővárosban vagy Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében (Lázár 1940: 224). Mögötte továbbra is a dunántúli törvényhatóságok kerültek többségbe: 5-5%-kal Tolna, Vas és Veszprém vármegyék,[803] a középmezőnyben kaptak helyet 4-4%-kal déli és keleti megyék: Baranya, Békés és Hajdú.[804] Miként korábban, a Szabó-érában is a határon túli vármegyék a rangsor végén szerénykednek 1–2%-kal, közülük Kolozs vármegye érte el a legjobb eredményt (2%).[805]

---

801 Az alkorszakban felvételizők 2%-ról nincs adat arra vonatkozóan, hol születtek.

802 Utóbbiak felvételét azzal indokolta, hogy a katolikusokhoz hasonlóan a reformátusok is végzett teológusokat kívántak alkalmazni oktatási intézeteikben. A hat új hely között kettő-kettő volt ingyenes, fél fizetéses, illetve teljes fizetéses. 40.422/1941. IV. sz. A VKM IV. ügyosztályának rendelete a Collegium taglétszámának felemelése tárgyában. Budapest, 1941. július. 1. MOL K 636. 44–2. tétel, 883. doboz (1937–1941).

803 Az 1941. évi népszámlálás adatai szerint Tolna vármegyére a népesség 2,93%-a, Vasra 2,54%-a, míg Veszprémre 2,86%-a koncentrálódott (Dányi–Dávid–Ember 1979: 20–21). Az 1938/1939. tanévben a hallgatók szüleinek 1,9%-a lakott Tolnában, 2,8%-a Vasban, míg 2,3%-a Veszprémben (Lázár 1940: 224).

804 Az 1941. népszámlálási adatok szerint Baranyában élt a népesség 2,72%-a, Békésben 3,63%-a, míg Hajdú vármegyében 2,02%-a (Dányi–Dávid–Ember 1979: 20–21). Az 1938/1939. tanévben pedig a hallgatók szüleinek 1,5%-a élt Baranyában, 2,5%-a Békésben, míg 0,9%-a Hajdú vármegyében (Lázár 1940: 224).

805 Az 1919–1944 között felvettek születési hely szerinti teljes eloszlásáról készített térképet lásd a Függelék 7. ábráján.

A felvettek és az elutasítottak területi megoszlása (%)							
Felvettek							
Tájegységek szerinti megoszlás				**Vármegyék szerinti megoszlás**			
Megnevezés	**Collegium**	**Egyetemi**	**Országos**	**Megnevezés**	**Collegium**	**Egyetemi**	**Országos**
Tiszántúl	21	65,9	14,1	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	29	43,9	28,9
Duna–Tisza köze	34		49,5	Tolna	5	1,9	2,9
Dunántúl	29	24,8	36,2	Vas	5	2,8	2,5
Felvidék	3	9,3	n.a.	Veszprém	5	2,3	2,8
Erdély	9	n.a.	n.a.	Baranya	4	1,5	2,7
Délvidék	2	n.a.	n.a.	Békés	4	2,5	3,6
Dalmácia	0	n.a.	n.a.	Hajdú	4	0,9	2
Nincs adat	2	0	0	Borsod	3	1,6	3,4
Elutasítottak							
Tájegységek szerinti megoszlás				**Vármegyék szerinti megoszlás**			
Megnevezés	**Collegium**	**Egyetemi**	**Országos**	**Megnevezés**	**Collegium**	**Egyetemi**	**Országos**
Tiszántúl	14	65,9	14,1	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	26	43,9	28,9
Duna–Tisza köze	48		49,5	Borsod	9	1,6	3,4
Dunántúl	25	24,8	36,2	Jász-Nagykun-Szolnok	5	3	4,5
Felvidék	6	9,3	n.a.	Somogy	4	2,5	3,8
Erdély	5	n.a.	n.a.	Baranya	3	1,5	2,7
Délvidék	0	n.a.	n.a.	Békés	3	2,5	2,5
Dalmácia	0	n.a.	n.a.	Csongrád	3	1,2	1,2
Nincs adat	2	0	0	Bács-Bodrog	2	0,5	0,5

13. táblázat. A felvettek és az elutasítottak területi és megyei megoszlása egybevetve az egyetemi hallgatók, illetve az országos népességi adatokkal[806]

806 Az egyetemi hallgatók szüleinek lakhelyére vonatkozó adatokat az 1938/1939. tanévben közli:

A születési helyek településtípusonkénti eloszlása a korábbi alkorszakhoz képest az urbanizált környezetből érkezők arányának csökkenését mutatja, hiszen a felvettek 57%-a született törvényhatósági (34%, a törvényhatósági városok között is csökkent a fővárosiak aránya 55,5%-ra), illetve megyei jogú városban (23%).[807] A felvettek 41%-a született 5–10 000 fős nagyközségben (8%), illetve 5000 fő alatti lakossággal bíró kisközségben (33%).[808] A területi eloszlás ilyen mértékű, 10%-os átrendeződése mögött a jelentkezők szociológiai hátterének átrendeződése állhat. A korábbi időszakoktól eltérően tehát feltételezhető, hogy az agrárnépességből nagyobb arányban kerültek ki a sikeresen pályázók, mivel még az 1930-as években is az iparból élők 85%-a a fővárosra, illetve elővárosaira koncentrálódott (Gyáni 2006: 209). Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy többségük még így is a városi környezetben élő jómódú polgárság soraiból nyert felvételt az intézetbe. A változást erősíti az a tény is, hogy a korábbi időszakhoz képest a felvettek kisebb része, 55%-a érettségizett születési helyétől eltérő településen, míg 44%-a azon a településen maturált, ahol meglátta a napvilágot.[809]

Az elutasítottak 73%-a érkezett az ország középső és nyugati területeiről: csaknem felük, 48%-uk a Duna–Tisza közéről, 25%-uk pedig a Dunántúlról. 14%-uk a Tiszántúlon, 11%-uk pedig a határon túli területeken látták meg a napvilágot (6% Felvidék, 5% Erdély).[810] Tehát a jelentkezők között összességében nőtt a nyugati és középső országrészekből pályázók aránya, mégis kisebb mértékben jutottak be, mint a Gombocz-érában. Ennek a változásnak a legfőbb nyertesei a Tiszántúlról felvételizők voltak, akik nagyobb arányban kerültek az intézetbe.

Az elutasítottak vármegyei eloszlásának rangsorát Pest-Pilis-Solt-Kiskun vezeti 26%-kal (29% a felvettek körében), mögötte az ebben a csoportban hagyományosan jól szereplő törvényhatóságok következnek: 9% Borsod (3% a felvettek körében), 5% Jász-Nagykun-Szolnok (3% a felvettek körében),

Lázár 1940: 224. Az 1941. évi népszámlálás alapján készültek a népesség területi eloszlására vonatkozó részek, ezek megtalálhatóak: Dányi–Dávid–Ember 1979: 20–21.

807 Az 1941. évi népszámlálási adatok szerint a népesség 21,28%-a élt törvényhatósági jogú városokban (a collegistáknál ez az arány 34% (Dányi–Dávid–Ember 1979: 20–21). Az 1938/1939. tanévben az összes egyetemi hallgató szüleinek 42,8%-a élt ezen a településtípuson (Lázár 1940: 224).

808 A felvettek 2%-ról nincs adat a születési hely településtípusának tekintetében. A felvettek és az elutasítottak születési helyének egybevetését az egyetemi hallgatók szüleinek lakhelyével, illetve a népesség országos eloszlásával lásd a 13. táblázatban.

809 A felvettek 1%-ukról nincs adat az érettségi megszerzésének helye tekintetében.

810 Az alkorszakban elutasítottak 2%-ról nincs adat a születési hely régiók szerinti besorolására vonatkozóan.

4% Somogy (1% a felvettek körében). De nem sokkal marad le a többi, iparilag kevésbé fejlett vármegye sem: 3-3% Baranya, Békés, Csongrád (4-4% a felvetteknél Baranya és Békés, míg Csongrád 3%).[811] Az intézmény történetében immár hagyományos módon ezekből a keleti és déli megyékből kerülnek ki az elutasítottak jelentős része.

A születési helyek közigazgatási besorolása tekintetében megállapítható, hogy az elutasított pályázók között ugyancsak abszolút többségben (51%, a felvetteknél ez az arány 57%) voltak azok, akik törvényhatósági (35%), illetve megyei jogú városokban születtek. Ez az előző időszak hasonló adataihoz képest kismértékű növekedés. Ugyanakkor a kisközségekből (40%), illetve az 5–10 000 fős nagyközségekből (7%) érkezők aránya ebben a csoportban valamelyest csökkent (a felvetteknél összesített arányuk 41%).[812] A törvényhatósági városokban születettek között pedig a fővárosiak aránya 49%-ra nőtt. Úgy tűnik, hogy az intézet tagjai a korábbi időszakoknál nagyobb arányban kerültek ki a kevésbé urbanizált csoportok közül. A térbeli mobilitási arány lényegében megfordult a felvettek csoportjához képest: az elutasítottak 55%-a születési helyén szerezte meg érettségi bizonyítványát, míg 44%-uk attól eltérő településen.[813] A területi megoszlásról összefoglalóan megállapítható, hogy továbbra is az ország nyugati, illetve középső területeiről került ki a jelentkezők többsége, de a sikeresen pályázók között nagyobb mértékben kerültek be a falvakból, illetve nagyközségekből. Ez vélhetően a különböző társadalmi csoportok közötti arányok kiegyenlítődését is eredményezte.

A felvettek között ugyan relatív többségben voltak a római katolikusok (49%),[814] de arányuk az előző időszakhoz képest csökkent. Ez a két világháború közötti egyetemi és társadalmi arányaiktól jelentős, több mint tízszázalékos mértékben elmaradt (vö. Gyáni 2006: 216). Erre a jelenségre Szabó Miklós is felfigyelt az 1940/1941. évi felvételi jelentésében. 22 pályázó között mindössze nyolc volt katolikus, amely arányaiban messze elmaradt országos és egyetemi jelenlétüktől. Az igazgató szerint közülük olyan kevesen jelentkeztek tanári

[811] Az 1919–1944 közötti elutasított hallgatók születési helyének megyei eloszlásáról készített térképet lásd a Függelék 8. ábráján. A felvettek és az elutasítottak születési helyének egybevetését az egyetemi hallgatók szüleinek lakhelyével, illetve a népesség országos eloszlásával lásd a 13. táblázatban.

[812] Az elutasítottak 2%-ról nincs adat a születési hely közigazgatási besorolására vonatkozóan.

[813] Az elutasítottak 4%-ról nem áll rendelkezésre a mobilitási hajlandósággal kapcsolatosan adat.

[814] Az 1938/1939. tanévben a hallgatók között a római katolikus felekezethez tartozók aránya 66% volt (Lázár 1940: 217). Tehát a collegisták között igencsak alulreprezentáltak voltak ennek a felekezetnek a tagjai.

pályára, hogy legtöbbjüket a tanító rendek felszívták, így világiak alig akadtak köztük.[815] A második legnagyobb felekezet továbbra is a református maradt, de arányuk jelentősen megnőtt: a collegisták 36%-a vallotta magát kálvinistának.[816] Másfélszer meghaladták 20–21%-os társadalmi és egyetemi arányukat (vö. Gyáni 2006: 216.; Kendes–Kovács 2011b: 108–109). Térnyerésük az evangélikusok kárára ment végbe, akik a felvettek 9%-át alkották. Ez meghaladta valamelyest társadalmi arányukat (6,2%).[817] A görög szertartású katolikusok a sikeresen pályázók 2%-át adták, míg a görögkeletiek, illetve a baptisták 1-1%-át.[818] Előbbiek társadalmi arányuknak megfelelően, de egyetemi jelenlétüket felülmúlva voltak jelen a Collegiumba, akárcsak utóbbiak, akik mindkét szempontból felülreprezentáltan képviseltették magukat az internátusban (ibid. 108–109).[819] A felvettek közül teljesen hiányoznak az izraelita felekezethez tartozók,[820] amely egyértelműen a zsidótörvények, illetve az azok nyomán végrehajtott represszív intézkedések, a holokauszt következményei. Az 1938. XV. törvény (I. zsidótörvény) nem tartalmazott az egyetemi felvételre vonatkozó korlátozó rendelkezéseket, a gazdasági és az értelmiségi pályákon korlátozta a zsidóság arányszámait (Gyurgyák 2001: 138–139). Az 1939. IV. törvény viszont 6%-ban korlátozta a felsőoktatási intézetekben (illetve 12%-ban a József Nádor Műszaki Egyetem gazdasági stúdiumain) a felveendő zsidónak minősített személyeket (Gyurgyák 2001: 146). Erre vonatozóan a törvény végrehajtása kapcsán megalkotott 7300/1939. (VII. 28.) miniszterelnöki rendelet tartalmazott előírásokat, amely azonban a főiskolák között nem sorolta fel az Eötvös Collegiumot. Ezért Szabó Miklós állásfoglalást kért a VKM-től, hogy irányadóak-e az intézkedé-

[815] 174/1940. Szabó Miklós igazgató javaslata a felvétel ügyében az 1940/1941. tanévben. Budapest, 1940. június 29. MOL K 636. 44–2. tétel, 883. doboz (1937–1941).

[816] Az 1938/1939. tanév egyetemi hallgatóinak körében a reformátusok aránya 19,2%, tehát a collegisták között majdnem kétszeresen felülreprezentáltak voltak (Lázár 1940: 217).

[817] Az 1938/1939. tanév egyetemi hallgatóinak körében az evangélikusok aránya 7,2% volt, tehát az egyetemi hallgatókhoz viszonyítva a Collegiumban felülreprezentált létszámban voltak jelen a felekezet tagjai (Lázár 1940: 217).

[818] Az 1938/1939. tanév egyetemi hallgatóinak körében a görögkatolikusok aránya 2,2%, tehát ehhez képest a collegisták között valamelyest alulreprezentáltak voltak, a görögkeletiek aránya a Collegiumhoz hasonlóan 1% volt, míg a baptistákra vonatkozóan nincs adat (Lázár 1940: 217).

[819] A felvett hallgatók 2%-ról nincs felekezeti hovatartozás megállapítását lehetővé tevő adat. A felvett és az elutasított hallgatók felekezeti megoszlálásnak egybevetését az egyetemi hallgatóságra vonatkozó, illetve az országos adatokkal lásd a 14. táblázatban.

[820] Az 1938/1939. tanévben az izraeliták aránya 3,9% volt a hallgatóság körében (Lázár 1940: 217).

sek a Collegiumra nézve is. A minisztérium a rendelet előírásait érvényesítette az intézettel szemben is, illetve arra kötelezte az igazgatóságot, hogy a rendelet szövegének vonatkozó részeit a felvételi pályázati kiírásban is szerepeltesse.[821]

Az elutasítottak között a római katolikusok aránya 66% (49% a felvetteknél). Úgy tűnik, hogy az előszelekció meglehetősen nagymértékben sújtotta őket, de a jelentkezők között összességében véve (57,5% akárcsak a Gombocz-érában) sem érik el társadalmi, illetve egyetemi arányaikat (vö. Gyáni 2006: 216; Kende–Kovács 2011b: 108). A második legnagyobb felekezet akárcsak a felvettek körében, a kálvinistáké, akik a sikertelenül pályázók közel harmadát, 28%-át (36% a felvetteknél) adták. Az evangélikusok a fel nem vettek 3%-át (9% a felvetteknél) adták, így ők tekinthetők a legeredményesebb vallási felekezetnek, hiszen kétharmaduk bejutott az intézetbe. Az elutasítottak között 1-1%-kal képviseltették magukat a baptisták (1% a felvetteknél), illetve a görögkatolikusok (2% a felvetteknél).[822] Az izraelita felekezethez tartozók ebben a csoportban sem jelentek meg, amely a jogi környezetnek és a velük szemben ellenséges közhangulatnak, illetve egzisztenciájuk ellehetetlenülésének tudható be.

A felvettek és az elutasítottak felekezeti megoszlása (%)				
Felekezetek	**Felvettek**	**Elutasítottak**	**Az egyetemi hallgatók adatai**	**Országos adatok**
Római katolikus	49	66	66	65,7
Görögkatolikus	2	1	2,2	2,5
Görögkeleti (ortodox)	1	0	1	0,4
Református	36	28	19,2	20,8
Evangélikus	9	3	7,2	6,2
Izraelita	0	0	3,9	4,3
Baptista	1	1	n.a.	n.a.
Nincs adat	2	1	0	0

14. táblázat. A felvettek és az elutasítottak felekezeti megoszlása egybevetve az egyetemi, valamint a megfelelő országos adatokkal[823]

[821] 70/1940. Szabó Miklós igazgató állásfoglalás kérése az 1939: IV. tc. alkalmazására vonatkozólag. Budapest, 1940. március 9. MOL K 636. 44–2. tétel, 883. doboz (1937–1941).

[822] Az elutasított hallgatók 1%-ról nincs felekezeti hovatartozás megállapítását lehetővé tevő adat. A felvett és az elutasított hallgatók felekezeti megoszlálásnak egybevetését az egyetemi hallgatóságra vonatkozó, illetve az országos adatokkal lásd a 14. táblázatban.

[823] Az egyetemi hallgatók felekezeti megoszlását az 1938/1939. tanévben közli: Lázár 1940: 217.

9.2. Az 1936–1944 között felvettek és elutasítottak középiskola típusai és tudományterületek szerinti megoszlása

A felvettek 28%-a állami gimnáziumban, 7%-a állami reálgimnáziumban, míg 2%-uk állami reáliskolában szerezte meg érettségi bizonyítványát, így az állami intézményrendszerben a sikeresen pályázók 37%-a végezte el középfokú tanulmányait. Ez a korábbi időszakhoz képest mérsékelt csökkenést mutat, de lényegében nem változtat azon a Gombocz-érában kialakult tendencián, hogy a pályázók relatív többsége az állami tanintézetekből érkezett a Collegiumba.

A vallási felekezetek közül a római katolikus intézetekből érkezők kerültek többségbe 28%-kal (26% római katolikus gimnázium, 2% római katolikus reálgimnázium), őket szorosan követték 25%-kal (24% református gimnázium, 1% református reálgimnázium) a korszakban a jelentősen előretörő kálvinisták. Az evangélikusok pozíciói az intézményfenntartók között nem csökkent drámaian, 10%-os mértékben, mint a felekezeti adatoknál látható volt, hiszen a pályázók 9%-a ezekből a középiskolákból érkeztek.[824] Az állami intézmények mérsékelt térvesztése a reformátusok számának további növekedését eredményezte a felvettek között.[825]

Az intézetek abszolút rangsorát két református fenntartású középiskola, a Budapesti Református Gimnázium, illetve a Pápai Református Gimnázium és Kollégium vezetik 10-10 felvettel. Megosztott második helyen állnak 6-6 felvett collegistával a Budapesti Ciszterci Rendi Szent Imre Gimnázium, a Budapesti Ág. Evangélikus Gimnázium, a ceglédi Magyar Királyi Állami Kossuth Lajos Gimnázium, illetve a Budapesti Állami Szent László Gimnázium. Harmadik helyre pedig 5 felvett collegistával a Sárospataki Református Gimnázium és Kollégium került. Megfigyelhető, hogy a rangsor első tíz helyezettje közül öt budapesti székhelyű intézmény. Ezen kívül az is látható, hogy a sikeresen pályázó reformátusok nem az alföldi mezővárosok középiskoláiból érkeztek, hanem egy-egy nevesebb fővárosi, észak-magyarországi vagy dunántúli intézményre koncentrálódtak. Az első 20 helyezett közé bekerült egy határon túli intézet, a Kolozsvári Református Gimnázium és Kollégium 3 felvett collegistával.

Az 1941. évi népszámlálás alapján a népesség felekezeti megoszlására vonatkozó adatok megtalálhatóak: Dányi–Dávid–Ember 1978: 23.

824 A felvettek 1%-ról nincs adat arra vonatkozóan, hogy milyen típusú középiskolában maturált.

825 Sajnos nem állnak rendelkezésre adatok a vizsgált alkorszakban arról, hogy milyen volt a középsikolák intézményrendszerének fenntartói struktúrája. Arra vonatkozóan sem találtam releváns adatot, hogy az adott alkorszakban az egyetemi vagy a bölcsészkari hallgatók milyen megoszlásban szerezték érettségi bizonyítványaikat a különböző középiskolatípusokban.

A korábbi időszakokban a felvettek és az elutasítottak között is megjelenő alföldi mezővárosok gimnáziumaiból mindössze 5 fő nyert felvételt a Collegiumba (4 fő a Hódmezővásárhelyi Református Bethlen Gábor Gimnáziumból, 1 fő pedig a Hajdúböszörményi Református Bocskai István Gimnáziumból).

A felvettek középiskoláinak székhelye 54%-ban törvényhatósági jogú városokban helyezkedett el, amely mérsékelt, négyszázalékos csökkenés a korábbi időszakhoz képest. Az alkategóriában azonban a főváros részesedése csupán 49%-os a Gombocz-éra 70%-val szemben. A főváros mellett főleg Debrecenből (a „kálvinista Rómából" távozó római katolikusok), Miskolcról, Győrből és Sopronból jöttek hallgatók a Collegiumba. A megyei jogú városokból érkezett a felvett collegisták harmada (33%). Ezek részben Budapest vonzáskörzetéhez tartozó, a korszakban páratlanul nagy népességkoncentrációval rendelkező települések, Vác és Cegléd (vö. Gyáni 2006: 208), illetve regionális központok, mint Pápa, Nyíregyháza vagy Szekszárd. Az 5–10 000 fős nagyközségekben levő középiskolákból érkezők közel felére csökkentek az előző időszakhoz képest (8%), a kisközségekből érkezők aránya ugyanakkor 4%-ra nőtt Szabó Miklós igazgatósága alatt.[826] A megyei jogú városokból érkezők tehát főleg a kisebb települések rovására növekedtek meg. Az előző időszakhoz képest köszönhetően a határrevíziónak háromszor több olyan hallgató érkezett a Collegiumba, akik érettségi bizonyítványukat nem a trianoni határok között szerezték meg, arányuk 9%. Ugyanakkor a túlnyomó többségük, 90%-uk a trianoni határok között működő intézetekben maturált.[827]

Az elutasítottak 31%-a állami gimnáziumban, 8%-uk állami reálgimnáziumban, 3%-uk pedig állami reáliskolában szerezték meg érettségi bizonyítványukat. 42%-os összesített arányuktól valamelyest elmaradnak a felvettek hasonló adatai (37% volt a felvettek körében), de a jelentkezők között így is relatív többségben (39,5%) voltak az állami intézetekben érettségi bizonyítványt szerzők. Amelynek oka főleg abban keresendő, hogy az oktatáspolitika mind az 1920-as, mind az 1930-as években nagy figyelmet fordított a középosztály felemelése érdekében erre az oktatási szférára, tehát az állami intézetek expanziója jellemezte mind a klebelsbergi, mind a hómani oktatásirányítást. Akárcsak a felvettek között, a sikertelenül pályázók körében is a legnagyobb vallási felekezet a fenntartókat tekintve a római katolikus volt, innen érkezett a sikertelen pályázatok csaknem harmada, 32%-a (30% római katolikus

[826] A felvettek 1%-ról nincs adat arra vonatkozóan, hogy milyen településen helyezkedett el a középiskola.

[827] Ugyancsak 1%-ukról nincs adat arra vonatkozóan, hogy középiskoláinak székhelye az új országhatárok között vagy az utódállamok területén található-e.

gimnázium, 2% római katolikus reálgimnázium; a felvettek között 28% volt összesített arányuk). A felvettekkel ellentétben az elutasítottak között a reformátusok ezúttal nem követték szorosan a katolikusokat, a sikertelenül pályázók csupán 17%-a érettségizett kálvinista fenntartású középiskolában (25% volt a felvettek között arányuk). Ez az adat nagyságrendileg megegyezik az előző alkorszak hasonló arányszámával. Ellentétben az evangélikus intézetből érkezők számával, akik ebben a csoportban is csökkenést mutattak: 6% (5% evangélikus gimnázium, 1% evangélikus reálgimnázium; a felvettek között 9%-os volt összesített arányuk).[828]

A középiskolák abszolút rangsorát a Győri Szent Benedek Rendi Kat. Czuczor Gergely Főgimnázium és a Miskolci Lévay József Református Gimnázium vezetik 5-5 elutasított jelentkezővel. Az élmezőnyhöz tartozik 4-4 sikertelen pályázóval a budapesti I. ker. Werbőczy István Gimnázium, a Jászapáti Királyi Katolikus Széchenyi István Gimnázium, a Kaposvári Állami Sommsich Pál Gimnázium, illetve a Sárospataki Református Gimnázium és Kollégium. Utóbbi esetében feltűnő, hogy mind a felvettek, mind az elutasítottak között az élmezőnyben végzett a Szabó-érában. Az első tízben csak három fővárosi illetékességű középiskola található (a Werbőczy mellett a Tanárképző Intézet Gyakorló Gimnáziuma és a budapesti bencés gimnázium). Az elutasítottak sokkal kevésbé koncentrálódtak a fővárosban vagy annak vonzáskörzetébe tartozó középfokú intézetekben, egyenletesen oszlottak meg a megyei jogú városokban. Ugyanakkor ebben a csoportban korábban rendre a középmezőnyben vagy a rangsor utolsó helyein szereplő alföldi mezővárosok intézetei a felvettek közötti öt főt és két kisújszállási sikertelen pályázót leszámítva erőteljesen visszaszorultak a Collegiumba pályázók között.

Az elutasítottak középiskoláinak csaknem fele, 48%-a a törvényhatósági jogú városokban helyezkedett el, amely közel 10%-os emelkedés a korábbi alkorszakhoz képest. Az alkategóriában a fővárosi székhelyű középiskolák száma ugyanakkor 38%-ra csökkent. A megyei jogú városokban az elutasítottak közel harmada, 32%-a érettségizett. Ezekben a városokban közös elem, hogy az ország ipari és gazdasági központjaitól mind messze helyezkednek el, döntően pedig agrárnépesség adta lakosságának nagyobb részét (Gyöngyös, Balassagyarmat, Makó, Szentes, Szekszárd). 5–10 000 fős nagyközségben 10%-uk (Jászapáti, Sárospatak, Békés), míg 5000 fő alatti kisközségben 8%-uk szerezte meg középfokú bizonyítványát (Kunszentmiklós, Aszód, Orosháza).[829]

828 Az elutasított hallgatók 3%-nak középiskola típusára vonatkozólag nincs adat.

829 Az elutasítottak 2%-ról nincs adat arra vonatkozóan, hogy milyen településen helyezkedtek el.

A kevéssé urbanizált településről érkezők aránya összességében azonban ebben a csoportban nem változott az előző időszakhoz képest. Átstrukturálódás a városi környezetből érkezők esetében figyelhető meg, hiszen ott a főváros domináns szerepe csökkent, és az elutasítottak nagyobb része a vidéki megyei jogú városokból próbált meg a Collegiumba kerülni. A sikertelenül pályázók 5%-a érettségizett a trianoni határokon túl működő intézetekben, míg 93%-uk az 1920-as határok között működő gimnáziumokban maturált.[830]

Szabó Miklós igazgató követte elődje felvételi politikáját abban a tekintetben, hogy a Collegiumba változatlanul, 85%-ban filosz szakokkal rendelkező hallgatókat vett fel, a felvettek pedig kevesebb, mint ötödét, 14%-át adták a dögészek.[831] A legnépszerűbb bölcseleti szakpár a sikeresen pályázók között a klasszika-filológia volt (20 fő). Az élmezőnyhöz tartozott az „öszvér filosz" történelem–földrajz (14 fő), illetve a magyar–latin (14 fő), a magyar–német (13 fő), valamint a latin–történelem (12 fő) párosítás is. Az 1938-ban kiadott új gimnáziumi tantervnek köszönhetően, amely nagyobb súlyt fektetett az úgynevezett nemzeti tantárgyakra (Németh 2004: 449) a modern nyelvszakok egymással történő párosítása lecsökkent, ebben a csoportban az angol–német szakpár volt a legnépszerűbb (10 fő). A modern filológiai szakokat a legtöbb esetben magyarral vagy latinnal párosították (magyar–angol 9 fő; francia–latin 7 fő; latin–német, latin–olasz 3-3 fő). Az ország soknemzetiségűvé válásával pedig megjelentek olyan szakpárok is, amelyek csak 1918 előtt voltak jellemzőek az intézetben: szerb–horvát (1 fő), szerb–magyar (1 fő), szlovák–történelem (1 fő). A képzési profil tehát a modern filológiai irányból ismét a klasszikus felé tolódott el, illetve nagyobb hangsúlyt kaptak az oktatáspolitika által preferált tudományterületek. A természettudományos szakok között a matematika–természetrajz (8 fő), illetve a matematika–fizika (7 fő), valamint a kémia–természetrajz (5 fő) szakpárosítás voltak a legnépszerűbbek.

Az elutasítottak között a filoszok aránya valamivel kisebb, 80%-os volt, a dögészeké pedig 17%-os.[832] A magyar–német szakpárt választották a sikertelenül pályázók legnagyobb számban (24 fő), ezt követte a magyar–latin (22 fő), illetve a latin–történelem (10 fő) párosítás. A modern filológiai szakok akárcsak a felvettek esetében, ebben a csoportba is háttérbe szorult vélhetően a piaci kereslet módosulása miatt. Érdekes adat, hogy akárcsak a Gombocz-érában

[830] 2%-ukról nincs adat ebben a tekintetben, hogy középiskolájuk székhelye az 1920-as határok között, vagy azokon túl volt-e.

[831] A collegisták 1%-ról nem tudjuk ebben az időszakban, hogy milyen szakokkal rendelkezett.

[832] Az elutasítottak 3%-ról nincs adat a választott tudományterülettel kapcsolatban.

a klasszika-filológiát választók (6 fő) igen alacsony számban képviseltették magukat az elutasítottak között. Lényegében az összes ókori filológus jelentkező háromnegyede bejutott az intézetbe. Ez más tudományterületek esetében nem figyelhető meg. A dögészek között a kémia–fizika szakpárt választották a legnagyobb számban (23 fő) a vizsgált időszakban. Természettudományos területen ezt követte a matematika–fizika szakpárosítás 20 sikertelen pályázóval, illetve jókora lemaradással a természetrajz–kémia, 8 fővel.

9.3. Az 1936–1944 között felvettek és elutasítottak társadalmi státuszának, tanulmányi sikertelenségük és elutasításuk okainak vizsgálata

Az őstermelés kategóriájába a felvettek 12%-a tartozott (11% 0–5 kat. hold kisbirtokos, 1% kisbérlő napszámos). Számuk az előző időszakhoz képest több, mint duplájára nőtt, amely a felvételi politika jelentős módosulásaként érhető tetten.[833] A kisbirtokos parasztság, illetve az egyetlen gazdatiszt gyámmal rendelkező collegisták számára lehetővé vált, hogy az egyre kisebb presztízzsel rendelkező, de a rang és presztízshierarchia, valamint a jövedelmi viszonyok tekintetében még mindig a középosztályi egzisztenciák között számon tartott középiskolai tanárság soraiba emelkedjenek. Az agrárválság az 1930-as évek felére sem enyhült, ezt jelzi a hitbizomány bevezetése 1936-ban a legalább 30 kat. holdas kisbirtokokra. Gyermekeik jelentkezése a Collegiumba egyúttal jól jelzi ennek az életformának a fokozatos ellehetetlenülését (Gyáni 2006: 314). Az ipar, bányászat, kohászat, közlekedés főkategóriájába a gyámok 18%-a tartozott.[834] Ez ugyancsak jelentős, hét százalékos emelkedés a Gombocz-éra hasonló adataihoz képest. A főkategórián belül a gyámok jelentős többsége, 12%-a gyári munkásként vagy kisiparosként (bognármester, cipész, autókárpitos, szabómester), 4%-uk a kereskedelem és vendéglátásban kereskedőként, illetve kereskedelmi alkalmazottként, 2%-uk pedig a pénz- és hiteléletben (bankigazgató, banki alkalmazott, irodai altiszt, magántisztviselő, vállalati tulajdonos) tevékenykedett. A munkásság két világháború közötti 4%-os egyetemi jelenlétét jelentősen felülmúlták (Borsodi 2003: 310).

---

[833] Az őstermeléshez tartozók aránya az 1938/1939. tanévben az egyetemi hallgatók körében összesen 15,5%-os volt (Lázár 1940: 223). Megállapítható, hogy ezek a társadalmi csoportok a Collegiumban a korábbi időszakokhoz képest történő emelkedés ellenére is alulreprezentált volt az egyetemi hallgatóság hasonló arányaihoz viszonyítva.

[834] Az egyetemi hallgatóság körében az ipar, bányászat, kohászat főkategóriájába tartozó gyámok aránya 15,7% volt az 1938/1939. tanévben (Lázár 1940: 223). Ehhez mérten tehát a főkategóriához tartozó collegisták felülreprezentált mértékben voltak jelen az egyetem hallgatóihoz képest az internátusban.

<table>
<tr><th rowspan="2">Az 1936–1944 között felvettek és elutasítottak gyámjainak foglalkozása (%)</th><th colspan="2">Collegium</th><th rowspan="2">Egyetemi hallgatók 1938/1939</th><th rowspan="2">Országos adatok 1941</th></tr>
<tr><th>Felvet-tek</th><th>Elutasí-tottak</th></tr>
<tr><td>I. Őstermelés</td><td>12</td><td>12</td><td rowspan="3">15,1</td><td rowspan="3">48,7</td></tr>
<tr><td>Kisbirtokos (0–5 kat. hold)</td><td>11</td><td>10</td></tr>
<tr><td>Kisbérlő, napszámos</td><td>1</td><td>2</td></tr>
<tr><td>II. Ipar, bányászat, kohászat, közlekedés</td><td>18</td><td>18</td><td rowspan="4">32,6</td><td rowspan="4">35</td></tr>
<tr><td>Ipar, bányászat, kohászat, közelkedés</td><td>12</td><td>14</td></tr>
<tr><td>Kereskedelem, vendéglátás</td><td>4</td><td>3</td></tr>
<tr><td>Pénz és hitelélet</td><td>2</td><td>1</td></tr>
<tr><td>III. Közszolgálat</td><td>37</td><td>39</td><td>32,8</td><td rowspan="11">5,1</td></tr>
<tr><td>Egyházi szolgálat</td><td>8</td><td>2</td><td rowspan="2">10,8</td></tr>
<tr><td>Tanügyi szolgálat és tud. intézetek</td><td>20</td><td>13</td></tr>
<tr><td>Igazságügyi szolgálat</td><td>1</td><td>1</td><td rowspan="16">32,8</td></tr>
<tr><td>Egészségügyi igazgatás és szolgálat</td><td>0</td><td>0</td></tr>
<tr><td>Földművelésügyi igazgatás és szolgálat</td><td>2</td><td>1</td></tr>
<tr><td>Pénzügyi igazgatás</td><td>1</td><td>2</td></tr>
<tr><td>Műszaki/ipari és keresk. igazgatás</td><td>1</td><td>1</td></tr>
<tr><td>Egyéb közigazgatás, minisztériumok tisztviselői</td><td>1</td><td>11</td></tr>
<tr><td>Vasúti és postai szolgálat</td><td>3</td><td>8</td></tr>
<tr><td>IV. Véderő</td><td>1</td><td>2</td><td>1,7</td></tr>
<tr><td>V. Értelmiségi szabadpálya</td><td>8</td><td>6</td><td rowspan="8">5,1 egybevonva a közszolgálattal</td></tr>
<tr><td>Ügyvéd, közjegyző</td><td>2</td><td>2</td></tr>
<tr><td>Orvos, fogorvos</td><td>1</td><td>1</td></tr>
<tr><td>Gyógyszerész</td><td>0</td><td>0</td></tr>
<tr><td>Mérnök, építész</td><td>2</td><td>1</td></tr>
<tr><td>Állatorvos</td><td>1</td><td>0</td></tr>
<tr><td>Irodalom, művészet</td><td>2</td><td>2</td></tr>
</table>

Az 1936–1944 között felvettek és elutasítottak gyámjainak foglalkozása (%)	Collegium		Egyetemi hallgatók 1938/1939	Országos adatok 1941
	Felvet-tek	Elutasí-tottak		
VI. Nyugdíjasok, háztulajdonos, tőkepénzes	23	22	18,6	6,6
Nyugdíjas	10	8		
Foglalkozás nélküliek, árvaházak által eltartottak	13	14		
Nincs adat	4	3	0	0

15. táblázat. A felvettek és az elutasítottak gyámjainak foglalkozása egybevetve az egyetemi hallgatókra vonatkozó, valamint az országos foglalkoztatási adatokkal[835]

A közszolgálat főkategóriájába a felvettek gyámjainak 37%-a tevékenykedett, ez az előző időszak adataihoz képest jelentős, 10%-os csökkentést mutat.[836] Az alkategórián belül az apák 8%-a tevékenykedett protestáns, többségében református lelkészként. 1-1%-uk állt igazságügyi szolgálatban bíróként, a műszaki és ipari igazgatás területén bányahatósági főtanácsosként vagy királyi iparügyi felügyelőként, valamint a pénzügyi igazgatás területén királyi pénzügyi tanácsosként. A VI. fizetési osztályban azonos társadalmi csoporthoz, a középosztály felsőbb rétegeihez tartoztak. Ugyancsak 1%-uk egyéb közigazgatási vagy minisztériumi tisztviselőként, illetve 2%-uk a földművelésügyi igazgatás területén földművelésügyi minisztériumi számellenőrként vagy az Alsó-dunántúli Mezőgazdasági Kamara tisztviselőjeként működött. Társadalmi helyzetüket az 1933. XVI. törvény szabályozta, amely felsőfokú végzettség esetén utat engedett a középosztály magasabb szféráiba a VI. fizetési osztályig. A gyámok 3%-a állt vasúti és postai szolgálatban, számuk az előző időszak hasonló értékének kevesebb mint felére esett. Lényegében pont az 1933-as törvény hatására nem emelkedhettek a IX. fizetési osztálynál feljebb, így nem tartoztak a középosztály tagjai közé (Gyáni 2006: 264–265). A felvettek apáinak 20%-a tevékenykedett tanügyi vagy tudományos intézetek

835 Az egyetemi hallgatók szüleinek foglalkozási megoszlását az 1938/1939. tanévben közli: Lázár 1940: 223. A teljes népesség foglalkoztatási adatai az 1941. évi népszámlálás alapján megtalálhatóak: Dányi–Dávid–Ember 1978: 26.

836 Az 1938/1939. tanévben az egyetemi hallgatók körében a közszolgálat főkategóriájához tartozó gyámok aránya 33% volt. Tehát a collegisták közötti csökkenő számuk ellenére is felülmúlták a hasonló egyetemi arányokat (Lázár 1940: 223).

szolgálatában, közöttük két főiskolai, négy egyetemi, hat polgári iskolai tanár, nyolc tanító és 19 gimnáziumi tanár.[837] A tanítókat és az egyetemi tanárokat leszámítva valamennyien a középosztályhoz tartoztak: előbbiek azonban az „új tekintetesek", míg utóbbiak inkább a nagypolgárság sorait gyarapították. A tanügyben dolgozó gyámok aránya azonban így is jelentős mértékben csökkent a korábbi időszakokhoz képest. Elfordulásuk a Collegiumtól Szabó Miklós számára is kézzelfogható volt. Ezért 1939/1940. tanévi felvételi ügyében azt kérte a minisztériumtól, hogy sürgősen emelje a tanári hivatás presztízsét, ugyanis a középiskolai tanárság gyermekei inkább a szabad értelmiségi pályák felé fordultak. Megjegyezte, hogy a műveltebb társadalmi csoportok helyett az alacsonyabb képzettségű értelmiség, valamint az agrárproletárság, altiszti, kiskereskedői, kisiparosi és a gyári munkásság rétegei adják gyermekeiket a Collegiumba.[838] Ez a megállapítás a felvettek statisztikai adatainak tükrében helytállónak tűnik.

A véderőnél a gyámok 1%-a szolgált csendőri tiszthelyettesként, illetve városi rendőrként, számuk a korábbi időszakhoz képest harmadára apadt. A szabadfoglalkozású értelmiségi gyámok aránya viszont nem fogyatkozott meg, de csoportjuk továbbra is alulreprezentált volt. 1-1%-uk tevékenykedett állatorvosként vagy orvosként, illetve mérnökként. 2-2%-uk pedig ügyvédként vagy közjegyzőként, valamint az irodalom és művészet területén íróként, újságíróként és színészként biztosította egzisztenciáját. Csekély jelenlétüket az intézetben nem orvosolta, hogy ezeknek a pályáknak az önrekrutációja hagyományosan magas, ráadásul a köztisztviselők nagyobb része is a szabad pályák felé fordult, akik a Collegium természetes utánpótlásbázisát jelentették korábban. A járulékból élők (10%) és a foglalkozás nélküliek, árvaházak által eltartottak (13%) aránya a felvettek kevesebb mint negyedét, 23%-át adják.[839] Akárcsak a korábbi alkorszakokban, az 1936–1944 közötti periódusban is főleg az egykor középosztályi egzisztenciával bíró csoportok gyermekeit vették

837 Közel kétszeresen voltak felülreprezentálva a Collegiumban a tanügyben szolgáló gyámok, az 1938/1939. tanévi egyetemi hallgatók 10,8%-os arányához képest (Lázár 1940: 223).

838 216/1939. Szabó Miklós jelentése az 1939/1940. évi felvételiről a VKM-miniszter részére. Budapest, 1939. június 29. MOL K 636. 44–2. tétel, 883. doboz (1937–1941).

839 Lázár József tanulmányában a nyugdíjasok, tőkejáradékosok, magánzók kategóriájának összevonásával 18,6%-os adat jön ki erre a csoportra (Lázár 1940: 223). Tehát úgy tűnik, hogy az egyetemi hallgatókét meghaladó arányban kaptak helyet e társadalmi csoport tagjai a Collegiumban. Az 1936–1944 között felvettek társadalmi státuszának megoszlását lásd a Függelék 13. ábráján. A gyámok 4%-ról nincs adat foglalkozására vonatozóan. A felvettek és az elutasítottak gyámjaira vonatozó foglalkozási adatok egybevetését az egyetemi hallgatókkal, illetve az országos adatokkal lásd a 15. táblázatban.

fel az intézetbe (egyetemi tanár, gimnáziumi tanár, lelkész, ügyvéd árvái). A gyámok 24%-a tevékenykedett a magánszektorban, a collegisták apáinak jelentős része továbbra is az államtól kapta juttatásait. A felvettek társadalmi változásairól megállapítható, hogy az intézet nyitottabbá vált az alsóbb társadalmi csoportok felé, abból a szükségszerűségből fakadóan, hogy a középiskolai tanári helyett a képzett értelmiség nagyobb része a szabadfoglalkozású pályákra küldte gyermekét.

A szelekció mértéke 32,2%%-os a vizsgált időszakban, amely több mint 10%-os emelkedés a Gombocz-érához képest. A tanulmányaikat sikertelenül végzők számának növekedése két tényezővel magyarázható: egyrészt a második világháború igen sok collegistának kettétörte egzisztenciáját, vagy katonai szolgálata hátráltatta tanulmányai befejezését. Másrészt Szabó Miklós igazgató a tanulmányi és fegyelmi ügyek tekintetében kérlelhetetlennek bizonyult: a kihágásokat és a tanulmányi eredménytelenséget a szervezeti szabályzat III. 9. pontjának előírásai szerint ítélte meg, azaz megszüntette a collegiumi tagságot. A tanulmányi idejük lejárta előtt távozó collegisták 28%-a önként mondott le tagságáról. Ezekben az esetekben a lemondás körülményeit nem indokolták meg, de feltételezhető, hogy tanulmányi okok álltak a háttérben.[840] A collegisták ötödét (20%-át) kifejezetten tanulmányi okokra hivatkozva távolították el az intézetből.[841] Néhányan közülük az alapvizsgáig sem jutottak el rossz tanulmányi teljesítményük miatt,[842] míg mások éppen azon,[843] vagy a szakvizsgán teljesítettek elégtelenül.[844] De a tagságot abban az esetben is megvonták, ha a tanári kar úgy ítélte meg, hogy a collegista semmilyen előrehaladást nem tett szaktrágyaiban.[845]

---

[840] Arató Frigyes, matematika–fizika szakos collegista I. évesként mondott le a tagságról, (MDKL 1. doboz 1. dosszié 1. csomó). Árkos Antal magyar–latin szakos hallgatóként 1944-ben II. évesen mondott le a tagságról (MDKL 1. doboz 1. dosszié 1. csomó). A felsőbb évesek esetén szinte bizonyos a tanulmányi indok. 1939. szeptember 15-én Csonka József klasszika-filológus hallgató vált meg a tagságától nem egészen kéthetes collegiumi tartózkodást követően. A háttérben ebben az esetben alighanem a felsőbb évesek részéről a gólyákkal szembeni megkülönböztetett bánásmód állhat (MDKL 3. doboz 3. dosszié. 9. csomó).

[841] Az 1938/1939. tanévben készített felmérés szerint az egyetemi hallgatók 10%-a hagyta abba egyetemi tanulmányait tanulmányi okokra hivatkozva (Lázár 1940: 223).

[842] Csengő Nándor latin–olasz szakos collegistától azért vonták meg tagságát, mert az alapvizsgára előkészítő görög nyelvi vizsgán bukott meg. 210/1938. Szabó Miklós igazgató levele Csengő Nándor részére. Budapest, 1938. június 27. MDKL 3. doboz 3. dosszié 9. csomó.

[843] Kárpáti László földrajz–természetrajz szakos collegista tagsága épp azért szűnt meg, mert az alapvizsgán elégtelen osztályzatot kapott (MDKL 9. doboz 11. dosszié 27. csomó).

[844] Erdélyi Mihály földrajz–természetrajz szakos hallgató szakvizsgája elégtelen lett, ezért tagsága 1940 júniusában megszűnt (MDKL 4. doboz 5. dosszié 12. csomó).

[845] Nagy Imre német–olasz szakos hallgató tagságát azért vonták meg, mert a tanári kar úgy vélte,

A tanulmányi okokból eltávolítottak száma azonban így is jelentősen csökkent az előző időszakhoz képest, és ez azt jelzi, hogy a Gombocz-éra alatt sikerült a tanulmányi fegyelmet helyreállítani az intézetben.

A collegisták 14%-a pályaváltoztatás miatt vált meg tagságától. Akadt az internátusnak olyan tagja, aki a kicsapó határozatot megelőzve jelentette be pályaváltoztatási szándékát,[846] míg mások úgy vélték, hogy a tanárságot nem tudják hivatásul választani, ezért katonai,[847] jogi[848] vagy orvosi pályára léptek át.[849] A collegisták 12%-a anyagi okok miatt hagyta el az intézetet.[850] Közülük néhányan még a második világháború kitörése előtt, társadalmi helyzetükből fakadóan nem tudták a tartásdíjat fizetni,[851] míg mások családjának a háború hatására roppant meg egzisztenciája.[852] Az anyagi indokok miatt távozók aránya azonban lényegében változatlan maradt az előző időszakhoz képest.

A collegisták 7%-nak fegyelmi vétség miatt kellett az internátusból távoznia. Szabó Miklós igazgatósága alatt vezették be 1937-től a Fogadalmat.[853]

hogy nem remélhető tőle a komolyabb tanulmányi előrehaladás. Ezért a szervezeti szabályzat III. 9. pontjára hivatkozva megszüntették tagságát. 159/1940. Szabó Miklós igazgató levele Nagy Imréhez. Budapest, 1940. június 23. MDKL 14. doboz 14. dosszié 41. csomó.

846 Kétszery Zsoltot a tanári kar 1943. június 5-i levélben figyelmeztette, hogy tanulmányi teljesítményének változatlansága esetén alkalmazni fogják a szervezeti szabályzat III. 9. pontjának szankcióit. Kétszery erre lemondott tagságáról, és katonai pályára lépett (MDKL 10. doboz 11. dosszié 28. csomó).

847 Nagy Gábor angol–német szakos collegista ugyancsak katonai pályára tért át, a Ludovika növendéke lett (MDKL 14. doboz 14. dosszié 41. csomó).

848 Orbán László ugyancsak angol–német szakos hallgató a jogi karra nyert felvételt, ezért kilépett a Collegiumból (MDKL 15. doboz 15. dosszié 44. csomó).

849 Ritter Sándor az 1941/1942. tanév második felében ideggyengeség miatt betegszabadságot kapott, ezt követően pedig 1943. szeptember 13-án bejelentette, hogy az orvosi karon fogja tanulmányait folytatni (MDKL 17. doboz 17. dosszié 50. csomó).

850 Lázár József kimutatásai szerint az 1938/1939. tanévben a hallgatók 34,5%-a szüneteltette tanulmányait anyagi okokra hivatkozva (Lázár 1940: 223).

851 Bolla Gyula magyar–német szakos collegista szülei nehéz anyagi helyzetére hivatkozva vált meg tagságától (MDKL 2. doboz 2. dosszié 5. csomó).

852 Kuba Rezső 1943 decemberében egész fizetős helyével és egzisztenciális kilátástalanságával indokolta távozását az intézetből (MDKL 11. doboz 11. csomó 32. dosszié).

853 Legalábbis a legkorábbi Fogadalmak ettől az évtől datálhatók. Urbán Ernő magyar–francia szakos collegista éppen azért mondott le, mert a Fogadalmat több esetben megszegte. Szabó Miklós adatlapjára írta, hogy züllött életmódot élt, minden ellenőrzés alól kivonta magát, és az 1939 folyamán történt sorozatos lopások miatt ráterelődött a gyanú, de bizonyítékot nem sikerült ellene felmutatni, így eljárás nem indult. Lemondatásában az is szerepet játszhatott, hogy francia alapvizsgája csak elégséges lett. Az igazgató 1939. szeptember 22-i levelében amelyet Urbán édesanyjához írt maga is elismeri, hogy ő bírta a lemondásra, máskülönben

Ez egy nyilatkozat volt, amelynek aláírásával a collegisták kötelezték magukat, hogy betartják az intézet házi és a könyvtárhasználati rendjét. Ezen kívül azt is vállalniuk kellett tekintettel a szélsőséges politikai mozgalmak térnyerése miatt, hogy csak olyan társadalmi szervezetek munkájában vesznek részt, amelyek szigorúan vallásos jellegűek. Ösztöndíj, segély vagy bármilyen pénzügyi támogatásra vonatkozó kérelmet először az igazgatóság számára kellett a növendékeknek bemutatniuk, csak ez után küldhették el az illetékes hatóságokhoz. A Fogadalmat minden tanév elején szignálniuk kellett a hallgatóknak, ha megszegték valamely pontját, akkor tagságukról önként le kellett mondaniuk.[854] Az igazgatóság ezzel próbálta meg elejét venni annak, hogy a tagságon keresztül a Collegiumot politikai támadások érjék.[855]

Ugyancsak 7%-uknak egészségügyi okok miatt kellett tagságuktól megválnia.[856] A Collegiumban rendszeresen visszatérő idegkimerültség mellett a „tüdővész" miatt kellett a növendékeknek tanulmányaikat félbeszakítani vagy tagságukról lemondani.[857] 12%-ukról pedig nincs adat, csupán annyi bizonyos, hogy képzésüket nem fejezték be az intézetben. Ezeknek az eseteknek nagyobb része 1944/1945. tanévben felvetteket érinti, akik helyüket gyakorlatilag nem is foglalhatták el, mivel katonai szolgálatra kellett jelentkezniük a front közeledtével. Az igazgatóság csak áttételes információk útján értesült arról, hogy a collegisták ugyan életben vannak, de vélhetően nem fogják tanulmányaikat folytatni.[858] A harci cselekmények során összesen 21, az intézethez köthető

hivatalos eljárás keretében kicsapták volna. 90 pengős hátraléka volt, de Szabó Miklós nem tudta behajtatni, mivel szülei anyagi körülményei ezt nem tették lehetővé (MDKL 22. doboz 21. dosszié 64. csomó).

854 A Fogadalom pontos szövegét lásd a Függelékben.

855 A Fogadalom kifejezett megszegése miatt Urbán Ernő mellett Vágó Györgynek kellett lemondania. Vágó többször engedély nélkül távozott éjszaka a Collegium épületéből, emellett tanulmányi idő alatt hangosan rádiót hallgatott, illetve zongorázott (MDKL 22. doboz 22. csomó 65. dosszié).

856 Feniczy György egészségi állapotának kedvezőtlenné válásával indokolta a távozást (MDKL 5. doboz 6. dosszié 14. csomó). Böngérfy András pedig szintén az intenzív szellemi igénybevétel miatt többször megbetegedett, a collegiumi munka egészségét megterhelte, ezért lemondott (MDKL 2. doboz 2. dosszié 6. csomó).

857 Temesi István 1940-ben tüdővész gyanújával került kórházba, majd szanatóriumba. Mivel állapota nem javult, lemondott tagságáról (MDKL 20. doboz 20. dosszié 60. csomó).

858 Beszteri Józsefet 1944-ben vették fel német–latin szakra, de gyakorlatilag nem foglalta el helyét. 1945-ben Tomasz Jenő aligazgató mindössze annyit rögzített róla, hogy állítólag lemondott (MDKL 2. doboz 2. dosszié 4. csomó). Hasonlóan semmilyen információ nincs Eckhardt Istvánról, aki szintén 1944-ben nyert felvételt német–olasz szakra. Állítólag fogságba került, de a későbbiekben sem jelentkezett az intézetnél (MDKL 4. doboz 5. dosszié 12. csomó). Fehér

személy hunyt el, közülük ketten voltak a Collegium aktív tagjai,[859] hárman pedig volt tanárai,[860] akik katonaként vagy a bombázások során haltak hősi halált.

Akárcsak a felvettek csoportjában, az elutasítottak gyámjainak is 12%-a tartozott az őstermelés főkategóriájába 0–5 kat. holdas kisbirtokosként (10%), illetve kisbérlőként vagy napszámosként (2%). A jelentkezők között is összességében tehát 12%-ra tehető a főkategóriában tevékenykedő gyámok aránya, amely a korábbi korszak hasonló adatához képest (7,5%) emelkedést mutat. Így tehát megállapítható, hogy az intézet korábbi alkorszakaihoz képest nagyobb mértékben jelentkeztek és jutottak be az agrárnépesség köréből az intézetbe. Az ipar, bányászat, kohászat, közlekedés főkategóriájába a felvettekhez hasonlóan az elutasítottak apáinak is 18%-a tartozott. A főkategórián belül a gyámok 14%-a tevékenykedett kisiparosként (cipész, bognár, ács, asztalos, szabó), a különbség a felvettekhez képest abban ragadható meg, hogy körükben jóval kevesebb volt a jól képzett és magas fizetésű szakmunkás, illetve gyári munkás. 3%-uk a kereskedelem és vendéglátásban vendéglősként vagy kereskedőként, míg 1%-uk a pénz- és hitelélet alkategóriájában biztosítási titkárként működött. A főkategóriában tehát a felvettekhez képest az alacsonyabb képzettségű és jövedelmű gyámok tartoztak. A Gombocz-éra 12%-os és az egyetemi hasonló adatokhoz képest – kiváltképp, ami a gyári munkásság arányát illeti – ez jelentős emelkedésként értékelhető.

A közszolgálat főkategóriájába a sikertelenül pályázók apáinak 39%-a tartozott (37% volt a felvettek között). A Collegium történetében először fordult elő, hogy a főkategóriába tartozók nagyobb számban képviseltették magukat az elutasítottak, mint a felvettek között. A gyámok 2-2%-a tevékenykedett protestáns lelkészként vagy a pénzügyi igazgatás területén vámellenőri felügyelőként, számviteli ellenőrként, esetleg városi főszámvevőként. 1-1%-uk igazságügyi szolgálatban bíróként vagy járásbíróként, földművelésügyi igazgatás területén erdőmérnökként vagy műszaki és ipari, kereskedelmi igazgatás területén vasgyári felügyelőként, esetleg ipartestületi jegyzőként biztosította egzisztenciáját.

Gábort ugyancsak 1944-ben vették fel latin–francia szakra, 1944. november 2-án hadifogságba esett, Ukrajnában, Kijev körüli szénbányákban végzett kényszermunkát (MDKL 5. doboz 6. dosszié 13. csomó).

[859] Szőke István, földrajz–történelem szakos collegista 1944 folyamán esett el (MDKL 20. doboz 19. dosszié 59. csomó). Pálvölgyi Egon esete nem egyértelmű. Az 1943-ban felvett természettan–kémia szakos collegista fogságba esett. Tomasz Jenő adatlapjára azt írta, hogy fogságba esett, majd fogságban elhunyt. Ugyanakkor azt is rögzítette utólag, hogy 1945. július 26-án tagságáról lemondott (MDKL 16. doboz 16. csomó 46. dosszié).

[860] Fest Sándor az angol és német nyelv tanára volt a Collegiumban, Szabó Dezső ismert közíró, Veress Pál, a matematika és fizika tanára, egyetemi magántanár.

Mindannyian a VI., illetve a VII. fizetési osztályban a középosztályhoz tartoztak, ellentétben a vasúti és postai alkalmazottakkal, akik az elutasítottak között 8%-ban voltak jelen postai tisztként vagy vasúti pályafelügyelőként. Egyéb minisztériumi, törvényhatósági tisztviselőként a gyámok 11%-a tevékenykedett. 13%-uk pedig tanügyi és tudományos intézeteknél szolgált (20% volt a felvettek csoportjában), közöttük csupán kilenc gimnáziumi tanár és igazgató, illetve ugyanennyi népiskolai tanító, valamint igazgató, emellett pedig mindössze egyetlen egyetemi tanár volt található a csoportban. Ezekből az adatokból és a közszolgálat összesített, 37,5%-os eredményéből is látszik, hogy Szabó Miklós nem túlzott, amikor a középiskolai tanárság elfordulását nehezményezte a minisztériumban. A Gombocz-éra jelentkezői között a közszolgálthoz tartozók aránya még 41,5%-os volt, a csökkenés pedig egyértelműen a tanárság önrekrutációs hajlamának mérséklődésével magyarázható.

A véderő kötelékeiben a gyámok 2%-a szolgált katonatisztként vagy városi rendőrként (1% a felvettek körében). Arányuk lényegében változatlan maradt a korábbi korszakokhoz képest, akárcsak az értelmiségi szabadpályákon tevékenykedőké (6%). Utóbbiak között az apák 1-1%-a tevékenykedett orvosként vagy mérnökként, 2-2%-uk pedig irodalmi, művészeti területen (író, operaénekes, szobrász), illetve ügyvédként. A járulékból élők (8%) és a foglalkozás nélküliek, árvaházak által eltartottak (14%) aránya a felvettekhez hasonlóan (összesített arányuk 23% volt a felvettek csoportjában) alacsonyabb volt a korábbi korszakokhoz képest az elutasítottak között.[861] A Szabó-érára is igaz azonban velük kapcsolatban az a kitétel, amelyet korábban is megállapítottunk: az elutasítottak között többségében voltak azok, akik korábban nem tartoztak a középosztályhoz. Ebben az értelemben tehát a Collegium továbbra is kevéssé volt nyitott az alsóbb társadalmi csoportok felé.

Az elutasítás leggyakoribb indoka a korszakban az volt, hogy a sikertelenül jelentkezők 32%-át a tanári kar nem ajánlotta a felvételre. Ezekben az esetekben általában a felvételin mutatott tájékozatlanság játszott szerepet a jelölt eltanácsolásában. Közöttük volt olyan hallgató, aki már alapvizsgát is tett, de annak eredménye „mindössze” jó volt, így felvételét a szaktanárok nem támogatták.[862] A szakmai tájékozatlanságon az sem segített, ha a jelöltnek jó

[861] Az 1936–1944 között elutasítottak társadalmi státuszának megoszlását lásd a Függelék 96. ábráján. A gyámok 3%-ról nincs adat foglalkozására vonatozóan. A felvettek és az elutasítottak gyámjaira vonatozó foglalkozási adatok egybevetését az egyetemi hallgatókra vonatkozó, illetve az országos adatokkal lásd a 15. táblázatban.

[862] Borsi György 1938-ban jelentkezett földrajz–természetrajz szakkal, de alapvizsgai eredménye miatt elutasították (MDKL 24. doboz 26. dosszié 6. csomó).

ajánlásai voltak, illetve apja egyetemi tanár volt.[863] A középiskolai előmenetel gyengesége mellett,[864] volt olyan jelentkező is, akit zsidó származása miatt kellett a tanári karnak elutasítania.[865] A jelentkezők 29%-át az intézmény tanárai másodsorban ajánlották, így helyhiány miatt utasították el jelentkezésüket. Előfordult olyan eset, hogy a hallgatót nem szakmai képességei, hanem jelleme miatt soroltak a második helyre,[866] illetve ugyancsak akadt olyan jelentkező, akit képességei mellett származása miatt sem juttattak be a Collegiumba, de Szabó Miklósnak sikerült elérnie, hogy elkezdhesse tanulmányait a bölcsészeti karon.[867] A pályázók 15%-át a tanári kar eltanácsolta a tanári pályától, ugyanis súlyos jellembeli hibát[868] vagy szakmai tájékozatlanságot árultak el a fejkopogtatás során. A sikertelenül pályázók 13%-a azért nem lehetett tagja az intézetnek, mert a felvételi eljárás folyamán visszavonták folyamodványukat. Közöttük akadt olyan pályázó, aki a félfizetéses díjat sem tudta vállalni, így lemondott a tagság lehetőségéről,[869] mások pedig a tanári kar eltanácsoló határozatát nem akarták megvárni.[870] A pályázók 7%-át ajánlották ugyan felvételre, de helyüket mégsem foglalták el. Közülük mindössze egy személyről

[863] Lambrecht Miklós 1940-ben jelentkezett földrajz–természetrajz szakra, apja, Lambrecht Kálmán egyetemi tanár volt. Tájékozatlansága miatt nem nyert felvételt (MDKL 28. doboz 38. dosszié 29. csomó).

[864] Welker Ottó 1941-ben jelentkezett olasz–történelem szakra, a gimnázium 5–7. osztálya között azonban tanulmányi átlaga elégséges volt (MDKL 33. doboz 48. dosszié 56. csomó).

[865] Pfliegel Tódor 1941-ben jelentkezett a Collegiumba kémia–fizika szakkal. Mivel édesanyja zsidó származású volt, ezért az 1941. XV. törvény értelmében nem vehette fel az intézet (MDKL 30. doboz 42. dosszié 39. csomó).

[866] Erdő Sándor 1944-ben jelentkezett magyar–francia szakpárral, a tanári jellemzések szerint társainál rosszabb képességei mellett jellemével sem fért volna össze az internátusi bentlakás (MDKL 25. doboz 30. dosszié 11. csomó).

[867] Vámos Gyula 1943-ban jelentkezett természettan–kémia szakkal a Collegiumba. A tanári kar másodsorban ajánlotta. Szabó Miklós azonban megjegyezte ajánlójához, Takács Józsefhez írott levelében, hogy a minisztérium utasítása szerint nem vehetnek fel olyan személyeket az intézetbe, akiknek két nagyszülője zsidó származású. Az igazgató azonban ígéretet tett arra, hogy eléri a bölcsészkarra való beiratkozás lehetőségét az ifjú számára. Szabó Miklós levele Takács Józsefhez. Budapest, 1943. június 29. MDKL 33. doboz 48. dosszié 55. csomó.

[868] Vörös Károly 1944-ben jelentkezett latin–történelem szakkal a Collegiumba. Mindegyik tanár kiemelte fölényeskedő alkatát, amely miatt eltanácsolták a pályától is (MKDL 33. doboz 48. dosszié 55. csomó). Vörös azonban később neves társadalomtörténeti kutatóvá vált.

[869] Nyárády Zoltán 1937-ben földrajz–természetrajz szaktárgyakkal adta be jelentkezését az intézetbe. Alapvizsgája kitűnő volt. Pályázatát visszavonta, mivel nem kapta meg az ingyenes tagságot (MDKL 29. doboz 40. dosszié 36. csomó).

[870] Fehér Dezső 1941-ben angol–magyar szakosként pályázott, a tanári kar nem ajánlotta, így pályázatát visszavonta (MDKL 25. doboz 31. dosszié 12. csomó).

bizonyítható, hogy a második világháború miatt nem foglalta el internátusi helyét.[871] A pályázók 2%-át azért tanácsolta el a tanári kar, mert testi fogyatékosságaik miatt speciális igényeiket nem tudták kielégíteni,[872] vagy internátusi együttélésre alkalmatlannak találták őket túlkorosság miatt.[873] Egy hallgató pedig azért nem kerülhetett a tagok közé, mert pályázati határidő lejárta után küldte el jelentkezését.[874] Összességében megállapítható, hogy a korábbi időszakokhoz hasonlóan a legtöbb esetben a jelölteket szakmai indokok miatt utasították el a felvételtől, három alkalommal azonban az is megfigyelhető volt,[875] hogy a zsidósággal szembeni represszív intézkedések nyomán kellett a Collegiumnak zsidó származású személyek jelentkezését visszautasítani.[876]

9.4. Az Eötvös Collegium tanári karának és képzési rendszerének változásai 1936–1944 között

1935 júniusában Szabó Miklós aligazgató vette át az intézmény vezetését. Horthy Miklós kormányzó a VI. fizetési osztályban hagyta meg Szabót, ami az intézet presztízsének csökkenéseként értékelhető. A minisztérium nem engedélyezte, hogy a reprezentációs költségek fedezésére megmaradjon lakáspénze, mivel az Egyetemi és Főiskolai Ügyosztály ezt egyéb természetbeni juttatásokkal kompenzálta.[877]

[871] Györffy Miklós 1943-ban magyar–francia szakkal jelentkezett az intézetbe. A tanári kar első sorban ajánlotta, mégsem vették fel. Vélhetően a háború miatt nem tudta helyét elfoglalni. 1946-ban ismét próbálkozott, de akkor már túlkorossága miatt utasították el (MDKL 26. doboz 33. dosszié 16. csomó).

[872] Deák József 1939-ben jelentkezett a Collegiumba magyar–történelem szakkal. Súlyos testi hibái miatt Szabó Miklós igazgató elzárkózott felvételétől (MDKL 25. doboz 29. dosszié 10. csomó).

[873] Harangi László 1937-ben jelentkezett az intézetbe történelem–földrajz szakos hallgatóként. A felvételkor túl idős volt már, így a tanári kar részben ezért, részben pedig elégséges érettségi bizonyítványa miatt utasította el (MDKL 26. doboz 34. dosszié 18. csomó).

[874] Szári Lajos 1941-ben jelentkezett történelem–latin szaktárgyakkal de pályázata késői beérkezése miatt kérelme nem volt tárgyalható (MDKL 31. doboz 45. dosszié 47. csomó).

[875] Pflieger Tódor és Vámos Gyula mellett részben ezért utasították el Cseh Istvánt. Csehet a tanári kar másodsorban ajánlotta, így nem vették volna fel, de Szabó Miklós megjegyezte, hogy a Collegium azért sem vehette volna fel, mert mindkét nagyszülője zsidó származású (MDKL 25. doboz 28. dosszié 9. csomó). Keleti Lászlót 1941-ben jelentkezett, klasszika-filológiai szakpárral. Származásától függetlenül első helyen ajánlották. Keleti azonban mégsem foglalta el helyét (MDKL 27. doboz 37. dosszié 24. csomó).

[876] Az elutasítottak 2%-nál nincs semmilyen indok feltüntetve az elutasítás indokára vonatkozóan.

[877] 129. 152/1935. VKM IV. ügyosztályának, Szily Kálmán államtitkár levele, Teleki Pál curatorhoz Szabó Miklós lakáspénze ügyében. Budapest, 1935 júniusa. MDKL 40. doboz 67. dosszié.

Juttatásainak kiegészítésére 1935 decemberében ismételten kísérletet tett az igazgató. Ez alkalommal arra hivatkozott, hogy vezetői kinevezésével megüresedett az egyik klasszika-filológiai tanári állás, ezt azonban nem lehetett betölteni, mert a rendes tanári állások közül egy Náray-Szabó István részére volt lefoglalva. Mivel kénytelen volt részt venni igazgatóként a klasszika-filológiai szakvezetésben, ezért kérte, hogy számára külön tiszteletdíjat állapítsanak meg.[878] A törekvés nem volt sikeres, ezért 1938 márciusában Teleki Pál curator ismét arra kérte a minisztériumot, hogy Szabó Miklóst nevezzék ki az V. fizetési osztályba, mivel 1919 óta változatlan a fizetési besorolása, igazgatói kinevezésekor pedig az V. fizetési osztályú jelleg adományozásával hagyták meg a VI. fizetési osztályban, ami egy későbbi kinevezés lehetőségére utalt.[879] A Collegium tanári körében a korábbi alkorszakokban szokatlan jelenség volt, hogy ilyen hosszú időn keresztül egyetlen fizetési kategóriában maradjanak a szakvezetők. A kinevezést a VKM elvben elfogadta, de a pénzügyminisztérium ellenállásán meghiúsult, így Fülei-Szántó Endre miniszteri tanácsos szerint erre csak a következő pénzügyi évben volt lehetőség.[880] 1939. december 31-én a kormányzó végül kinevezte legfelsőbb elhatározásával az V. fizetési osztályba,[881] visszaállítva ezzel a Collegium presztízsét, de juttatásai folyósításával továbbra is gondok akadtak.[882]

1941-ben megkapta a német–magyar kapcsolatok ápolásáért a Német Sasrend I. osztályú kitüntetést[883] és a Német Akadémia Humboldt-érmét (Markó 2011a: 119). Részben emiatt 1945 után megfosztották igazgatói székétől. Teleki Pál curator 1941. április 3-i halálát követően felmerült, hogy Hóman Bálint VKM-miniszter töltse be a curatori posztot, amelyhez az érintett

[878] 154/1935. Szabó Miklós levele a VKM-miniszterhez szakvezetői tiszteletíj megállapítása ügyében. Budapest, 1935. december 1. MDKL 40. doboz 67. dosszié.

[879] 68/1938. Teleki Pál curator levele a VKM-miniszterhez Szabó Miklós kinevezése ügyében. Budapest, 1938. márciusa. MDKL 40. doboz 67. dosszié.

[880] Szabó Miklós levele a VKM-miniszterhez kinevezése ügyében. Budapest, 1938. március 29. MDKL 40. doboz 67. dosszié.

[881] 39.372/1939. A VKM IV. ügyosztályának, Szily Kálmán államtitkár levele Szabó Miklóshoz az V. fizetési osztályba történő kinevezéséről. Budapest, 1939. december 31. MDKL 40. doboz 67. dosszié.

[882] 1940 márciusában arra panaszkodott a VKM-miniszternek, hogy kinevezése ugyan megtörtént, de még mindig régi fizetését kapja. Kéri, hogy a fizetési osztályának megfelelő juttatásokban részesítsék. 69/1940. Szabó Miklós levele a VKM-miniszterhez illetményének folyósítása ügyében. Budapest, 1940. március 9. MDKL 40. doboz 67. dosszié.

[883] 334/1941. Szabó Miklós levele Hóman Bálint VKM-miniszterhez külföldi kitüntetés viselésének engedélyezése céljából. Budapest, 1941. szeptember 25. MDKL 40. doboz 67. dosszié.

előzetes hozzájárulását adta, de végül miniszteri feladatai miatt erre nem került sor (vö. Markó 2011a: 118). Teleki már kultuszminiszteri kinevezését követően (1938. május 14.) le akart mondani a curatorságról, de ezt a Volt Tagok Szövetsége és az igazgató is helytelenítette. Szabó Miklós azt javasolta számára, hogy ideiglenesen függessze fel az államügyek ellátása idejére a curatori működését, és maga helyett Szekfű Gyulát, vagy Horváth Jánost bízza meg a tisztség ellátásával.[884] Teleki azonban megtartotta tisztségét, és helyettest sem nevezett ki, 1939. február 16-i miniszterelnöki kinevezését követően viszont csak igen ritkán jelent meg az intézetben. A fontos személyi ügyekről ugyan tájékoztatta az igazgató, de curatori minőségben tevékenysége lényegében szünetelt.[885] Halálát követően a curatori tisztség ellátatlan maradt az intézet 1950-es megszűnéséig. Ez azt eredményezte, hogy a Collegium nem élvezhetett olyan közéleti és politikai támogatást, amelyet korábban Eötvös Loránd vagy maga Teleki biztosított számára. A közélet fokozatos szélső jobboldalra tolódásával az intézetet is politikai indíttatású támadások érték, amelynek eredményeként Szabó Miklóst 1944. július 15-i hatállyal menesztették pozíciójából (Markó 2011a: 121).

Bár a Lakatos-kormány kultuszminisztere, Rakovszky Iván elhatározta rehabilitálását és visszahelyezését a Magyar Nemzeti Múzeumtól a Collegium élére, erre az 1944. október 16-i nyilas puccs miatt nem került sor. Helyette Tomasz Jenő vezette az intézetet, aki 1940-től az aligazgatói pozíciót töltötte be.[886] Tomasz számára nem lehetett szokatlan az új szerepkör, hiszen korábban a nyári szabadságolások alkalmával rendszeresen helyettesítette Szabó Miklóst, aki az ausztriai Krumpendorfban[887] vagy Balatonszabadiban található villájában töltötte a júniusi–augusztusi időszakot.[888] 1944 októberének második felében nevezte ki Baráth Tibor, a VKM Egyetemi és Főiskolai Ügyosztályának új

[884] Szabó Miklós igazgató felterjesztése Teleki Pál VKM-miniszterhez a Collegium ügyeiről. Budapest, 1938. október 2. MDKL 41. doboz 73/4. dosszié.

[885] Szabó Miklós levele Gerevich Tiborhoz, a bölcsészeti kar dékánjához. Budapest, 1941. május 3. MDKL 88. doboz. 185/6. dosszié.

[886] 26441/1940. A VKM IV. ügyosztály, Szily Kálmán államtitkár levele Szabó Miklós igazgatóhoz Tomasz Jenő aligazgatói kinevezése ügyében. Budapest, 1940. január 27. MDKL 40. doboz 71/10. dosszié.

[887] 56/1936. Szabó Miklós levele a VKM-miniszterhez nyári szabadság ügyében. Budapest, 1936. június 27. MDKL 40. doboz 67. dosszié.

[888] 32.449/1940. A VKM IV. ügyosztály Szily Kálmán államtitkár levele Szabó Miklóshoz nyári szabadságának engedélyezése ügyében. Budapest, 1940. július 20. MDKL 40. doboz 67. dosszié.

vezetője,[889] Kolozsvári Medzuy Bélát[890] a Collegium élére. Kolozsvári legfeljebb 1944. december első feléig maradt az intézetben, ezt követően a kormányzattal együtt nyugat felé távozott a szovjet csapatok elől. Budapest ostromának végéig, 1945. február 13-ig ismét Tomasz Jenő vette át a Collegium irányítását. Jóllehet Szabó Miklós az igazgatói lakásban tartózkodott, és az ostromot is az intézmény óvóhelyén élte túl családjával, annak ügyeibe nem avatkozott be. A harcokat követően Tomasz Jenő, Pais Dezső és Eperjessy Kálmán együttesen kérlelték Szabót, hogy vegye kézbe ismételten az irányítást. A jogalapot erre az teremtette, hogy az intézmény számára a francia nagykövetség által kiállított menlevélen Szabó Miklós szerepelt igazgatóként, és a VKM új vezetője, Teleki Géza miniszter is őt hívta meg az első tárgyalásokra.[891] Ekkor egy újabb politikai támadás eredményeként az ideiglenes kormány kultuszminisztere jóváhagyta a jogelődje által kiadott 58.593/1944. IV. 1. számú rendeletet, és a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárához osztotta be szolgálattételre. Igazgatói lakását 1945. augusztus 1-jéig kellett átadnia az új vezető, Keresztury Dezső részére (vö. Markó 2011a: 123).[892] Szabó Miklóstól levélben búcsúztak el egykori tanártársai,[893] a kapcsolat azonban nem szakadt meg véglegesen,

[889] Baráth Tibor anyaga nem volt megtalálható a Collegium levéltárában a kutatás időpontjában. 1925–1930 között volt történelem–földrajz szakos hallgatója az intézetnek. Tanárai nem tartották különösebben tehetségesnek. Lásd Fodor Ferenc jelentése a földrajz órákról az 1926/1927. tanévben. Budapest, 1927. június 22. MDKL 52. doboz 101/3/c. dosszié.

[890] Eredetileg Medzuy Béla, Kolozsvári Mihály református lelkész fogadta örökbe, ekkor vette fel a „Kolozsvári" nevet. 1924-ben vették fel matematika–fizika szakos hallgatóként, tanulmányait 1928-ban végezte el (vö. Markó 2011a: 122). MDKL 13. doboz 13. dosszié 38. csomó.

[891] Szabó Miklós levele Eckhardt Sándornak. Budapest, 1945. október 8. MTAKK Ms. 5207/9.

[892] Teleki Géza levele Szabó Miklós igazgatónak áthelyezéséről. Budapest, 1945. május 4. MDKL 94. doboz 199. dosszié. Eredetileg a tanárképző intézetbe osztották be, de a politikai támadás eredményeként a minisztérium úgy döntött, hogy ha nem felel meg személye az Eötvös Collegium ifjúságának, akkor jobb, ha az egyetemi hallgatósággal sem kerül kapcsolatba. Így döntöttek az akadémiai könyvtár mellett. Szabó Miklós levele Eckhardt Sándornak. Budapest, 1945. október 8. MTAKK Ms. 5207/9.

[893] *„Mi, a Br. Eötvös József Collegium tanárai, ezidei első konferenciánkon vettük tudomásul, hogy a vallás és közoktatásügyi miniszter új állomáshelyre osztotta be Igazgató urat. Őszintén sajnáljuk, hogy személyes búcsút nem vehettünk, s ezért érezzük kötelességünknek, hogy ezúton, levélben adjunk kifejezést annak a baráti tiszteletnek, amelyet Ön iránt mindannyian érzünk. A Collegium tanárai tudják milyen odaadással dolgozott Igazgató Úr az intézet élén, s meg vannak győződve arról, hogy új beosztásában ugyanolyan fáradhatatlan eréllyel és hűséggel fogja szolgálni a magyar műveltség ügyét, mint a Collegiumban. Amikor a régi tisztelettel búcsút mondunk, szívből kívánjuk, hogy új munkahelyén áldás és siker kísérje működését. Fogadja mélyen tisztelt Igazgató Úr megkülönböztetett nagyrabecsülésünk kifejezését: Keresztury Dezső, Szauder József, Bonnerjea René, Tomasz Jenő, Harsányi Sándor, Ankeira Santieri, Kosáry Domokos."* Keresztury

hiszen 1947-ben az egykori igazgató a Szövetség választmányi tagjává vált (ibid. 124).

Koszó János megüresedett helyére Szabó Miklós 1936-ban Keresztury Dezsőt hívta meg a magyar irodalom tanszak élére a Collegiumba.[894] A magyar nyelvészeti órákat 1937-ig Pais Dezső tartotta, ekkor azonban kinevezték a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti karán megüresedett magyar nyelvészeti tanszék tanárává.[895] Az 1938/1939. tanévben Laziczius Gyula látta el tiszteletdíjas tanárként évi 300 pengős honorárium[896] fejében az órák vezetését.[897] 1939-től a második világháború lezárulásáig Hadrovics László[898] ugyancsak tiszteletdíjas oktatóként vezette a kurzusokat évi 300 pengős honoráriumért,[899] majd az 1943/1944. tanévtől heti 4 óra fejében 960 pengőért.[900]

Dezső igazgató és a Collegium tanári testületének levele Szabó Miklós leköszönt igazgatóhoz. Budapest, 1945. július 5. MDKL 94. doboz 199. dosszié.

894 Keresztury maga is collegista volt 1922–1928 között magyar–német szakos hallgatóként. Hugo Kleinmayr ajánlására 1924–1926 között a bécsi Collegium Hungaricumban kapott ösztöndíjat (Keresztury 1993: 104–106). 1928–1936 között a berlini Collegium Hungaricumban volt lektor, illetve könyvtáros (Tóth 2004: 151).

895 24454/1937. A VKM IV. ügyosztály, Hóman Bálint miniszter levele Szabó Miklóshoz Pais Dezső kinevezése ügyében. Budapest, 1937. július 1. MDKL 40. doboz 71/9. dosszié.

896 Az 1938/1939. tanév tiszteletdíjai. MDKL 41. doboz 72/a. dosszié.

897 Laziczius Gyula jelentése a magyar nyelvészeti szakórákról az 1938/1939. tanévben. Budapest, 1939. május 17. MDKL 53. doboz 101/7/a. dosszié.

898 Hadrovics László 1929–1932 között volt collegista magyar–német–latin szakos hallgatóként. 1940-ben lett egyetemi magántanár (MDKL 7. doboz 8. dosszié 19. csomó).

899 Az 1939/1940. tanév tiszteletdíjai. MDKL 41. doboz 72/a. dosszié.

900 Az 1943/1944. tanév tiszteletdíjai. MDKL 41. doboz 72/a. dosszié.

21. kép: A „jó magyar kiejtési verseny bizottsága",
a háttérben Gombocz Zoltán portréja, 1937. december 7.

A klasszika-filológiai stúdiumok közül a görögöt 1944-es menesztéséig Szabó Miklós igazgató tartotta. 1936-ig az előző alkorszakhoz hasonló felosztásban tartották az órákat Moravcsik Gyulával. Utóbbit azonban 1936-ban kinevezték a budapesti egyetem bölcsészeti karának rendes tanárává,[901] így az 1937/1938-as tanévtől Tomasz Jenő is részt vett a szakvezetésben, kizárólag latin órákat tartott. 1937-re kinevezést nyert Teleki Pál curator előterjesztésére a VI. fizetési osztályba, három évvel később pedig a Collegium második számú vezetőjévé vált, de továbbra is ő felügyelte a gazdasági ügyeket.[902] A klasszika-filológusok számának növekedésében és felvételi eredményességükben alighanem szerepet játszott, hogy az intézet vezetői ezekről a tudományterületekről kerültek ki.

---

901 *„S ha most az intézet kötelékéből el is távozom, méltóztassék meggyőződve lenni, hogy azokat a szálakat, amelyek a Kollégiumhoz fűznek, szétszakíthatatlanoknak érzem, falai közé mindenkor örömmel fogok visszatérni és boldog leszek, ha új munkakörömbe a kollégiumi szellemet átvihetem."* Moravcsik Gyula búcsúlevele az Eötvös Collegium tanári karától. Budapest, 1936. szeptember 1. MDKL 40. doboz 71/5. dosszié.

902 24.469/1937. IV. sz. A VKM levele Szabó Miklós igazgatónak Tomasz Jenő kinevezéséről a VI. fizetési osztályba. 1937. július 1. MDKL 40. doboz 71/10. dosszié.

Koszó János 1935-ös távozását követően az 1935/1936. tanévben a német irodalomtörténeti órák vezetését ideiglenesen Fest Sándor látta el.[903] Az 1938/1939. tanévig nincs adat arra vonatkozóan, hogy ki tartotta ezeket a stúdiumokat. Ekkor az intézet régi hallgatója, Pukánszky Béla tért vissza a Collegiumba, és látta el tiszteletdíjas tanárként az óraadói feladatokat évi 600 pengős tiszteletdíj fejében az 1942/1943. tanévig.[904] Ebben az esztendőben nyert kinevezést az intézethez Mollay Károly[905] a VIII. fizetési osztályba Göbl (Gáldi) László helyére, akit a Kolozsvári Tudományegyetemen kapott egyetemi tanári állást. Mollay 1944. május 24-én vonult be az 1. honvéd gyalogezred 2. zászlóaljához.[906] 1944 augusztusában ugyan előléptették a VII. fizetési fokozatba,[907] de a harcok során szovjet fogságba esett. Így a német irodalomtörténet tanítása kényszerű távozása után szünetelt a Collegiumban.

A romanisztika szakórák vezetésére rendelték szolgálattételre az intézményhez Gáldi Lászlót[908] 1936-ban, mint helyettes középiskolai tanárt.[909] Működése olyan sikeres volt, hogy Teleki Pál 1937-ben kérte a minisztériumtól a Collegiumba való kinevezését egy VII. fizetési osztályú állás terhére a IX. fizetési osztályba.[910] Az 1937/1938. tanévre elnyerte az olasz kormány 4000 lírás ösztöndíját, ezért 1938 áprilisa és júniusa között szabadságolták.[911] 1939–1940 között ugyancsak tanulmányi szabadságot kapott külföldi tanulmányútja miatt,[912] amely azonban

[903] Fest Sándor jelentése az angol és német irodalomtörténeti szakórákról az 1935/1936. tanév II. felében. Budapest, 1936. május 29. MDKL 53. doboz 101/6/a. dosszié.

[904] Az 1940/1941. tanév tiszteletdíjai. MDKL 41. doboz 72/a. dosszié.

[905] 1932–1937 között volt az intézet német–francia szakos hallgatója (MDKL13. doboz 13. dosszié 39. csomó).

[906] 84/1944. Szabó Miklós igazgató levele a Központi Illetményhivatalnak Mollay Károly katonai szolgálatának jelentéséről. Budapest, 1944 júniusa. MDKL 40. doboz 71/4. dosszié.

[907] 59390/1944. A VKM IV. ügyosztályának, Mester Miklós államtitkár levele Szabó Miklós igazgatóhoz Mollay Károly kinevezéséről a VII. fizetési osztályba. Budapest, 1944. augusztus 1. MDKL 40. doboz 71/4. dosszié.

[908] Eredetileg Göbl László, 1929–1933 között volt a Collegium magyar–francia–román szakos hallgatója (MDKL 6. doboz 7. dosszié 16. csomó).

[909] 37576/1936. Hóman Bálint levele Szabó Miklós igazgatóhoz Gáldi László helyettes középiskolai tanárrá való kinevezéséről. Budapest, 1936. szeptember. 28. MDKL 40. doboz 70/4. dosszié.

[910] 84/1937. Teleki Pál curátor előterjesztése a VKM-miniszterhez Gáldi László és Kosáry Domokos kinevezéséről. Budapest, 1937. április 30. MDKL 40. doboz 70/4. dosszié.

[911] 62/1938. Szabó Miklós levele a VKM-miniszterhez Gáldi László szabadságolásáról. 1938. március 23. MDKL 40. doboz 70/4. dosszié.

[912] 37239/1939. Eyssen Tibor miniszteri tanácsos levele Szabó Miklós igazgatóhoz Gáldi László szabadságolásáról. Budapest, 1939. november 30. MDKL 40. doboz 70/4. dosszié.

nem hátráltatta előmenetelét, mivel kinevezték a VIII. fizetési osztályba.[913] Gyors felemelkedésére jellemző, hogy egy évvel később már a VII. fizetési osztályba került Szenci Miklóssal és Kosáry Domokossal együtt,[914] majd 1942-ben a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem rendes tanárává nevezték ki.[915] Nem szakadt el végleg a Ménesi úttól, hiszen a világháború után ismét a Collegium tanárává vált Keresztury Dezső jóvoltából. A francia irodalomtörténeti órákat érintette, hogy az 1927 óta szolgálatot teljesítő Szegő (Gyegyai) Alberttől 1939-ben vált meg az intézet Szabó Miklós kezdeményezésére. Szabó azzal érvelt, hogy Szegő már 1929 óta bent lakott az intézetben, és helye jobb volna egy fiatal tanár számára, aki szót tud érteni a növendékekkel. Emellett Szegő az 1939: IV. törvény *(A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról)* hatálya alá esett.[916] A francia tanár érdemeinek elismerése mellett a miniszter a 30.843/1939. IV. számú rendeletével 1939. július 24-én mentette fel a collegiumi szolgálat alól. Az igazgató sajnálkozását fejezte ki amiatt, hogy elhagyja az intézetet, de biztosította arról, hogy a formai összeköttetéseken megszűnése ellenére nem felejtik el személyét.[917] Ígéretét tartva 1940-ben kérte Szily Kálmán államtitkárt, hogy Szegő ne veszítse el állását a budapesti Kossuth Lajos Felsőkereskedelmi Fiúiskolában,[918] ezen kívül 1944-ben igazolást állított ki részére arról, hogy a Collegium tanára volt, amely mentesítette a sárga csillag viselése alól.[919]

Megüresedett helyét Knauz (Kenéz) Ernő[920] töltötte be. Kenéz ideális választás volt az igazgatóság részéről, hiszen 1936/1937. tanévben az École

913 32259./1939. A VKM IV. ügyosztály, Szily Kálmán államtitkár levele Szabó Miklóshoz Gáldi László kinevezéséről a VIII. fizetési osztályba. Budapest, 1939. július 1. MDKL 40. doboz 70/4. dosszié.

914 37.567./1940. Szily Kálmán államtitkár levele Szabó Miklóshoz Gáldi László, Szenci Miklós és Kosáry Domokos kinevezéséről a VII. fizetési osztályba. Budapest, 1940. december 30. MDKL 40. doboz 70/4. dosszié.

915 850/1941/42. A kolozsvári Ferenc József Tud. Egy. Bölcsészt-, Nyelv-, és Történettudományi Karának levele Szabó Miklós igazgatóhoz. Kolozsvár, 1942. július 11. MDKL 40. doboz 70/4. dosszié.

916 134/1939. Szabó Miklós levele a VKM-miniszterhez Szegő Albert felmentése ügyében. Budapest, 1939. június 5. MDKL 41. doboz 72/4. dosszié.

917 254/1939. Szabó Miklós igazgató levele Szegő Albertnek. Budapest, 1939. augusztus 5. MDKL 41. doboz 72/4. dosszié.

918 Szabó Miklós igazgató levele Szily Kálmán államtitkár részére Szegő Albert ügyében. Budapest, 1940. január. 15. MDKL 19. doboz 19. dosszié 56. csomó.

919 Szabó Miklós igazolása Szegő Albert tanári működéséről az Eötvös Collegiumban. Budapest, 1944. június 15. MDKL 19. doboz 19. dosszié 56. csomó.

920 1932–1938 között volt az intézet magyar–francia szakos növendéke (MDKL 10. doboz 11. dosszié 29. csomó).

Normale Supérieure növendéke volt, ezt követően, pedig a Collegiumban seniorként segédkezett francia órák tartásában, illetve az egyetem francia tanszékének gyakornokává is megválasztották. Kenéz tiszteletdíja a Collegiumban való ingyenes lakhatásból és ellátásból állt.[921] Tomasz Jenő 1940-es aligazgatói kinevezésével Kenéz vette át a könyvtári adminisztráció kezelését, nélkülözhetetlen szolgálatai miatt kérte a minisztériumtól Szabó Miklós, hogy nevezzék ki a Collegiumhoz rendes gimnáziumi tanárrá.[922] 1942-es kinevezésekor nem csupán a francia órák tartásával, hanem titkári segédfunkciókkal és a könyvtári állomány kezelésével is megbízták annak érdekében, hogy Tomasz Jenő csak a gazdasági ügyekre koncentrálhasson.[923] A nem szakosok számára tartott francia órákat 1937-ig Horváth Endre vezette,[924] de a tiszteletdíjak értékének csökkenése, illetve új természettudós tiszteletdíjas tanárok megbízása miatt szolgálatairól lemondtak.[925] Helyét Bonnerjea René vette át, aki angol és francia órák tartásában is segédkezett lakhatás és teljes ellátás fejében, ugyancsak nem szakosok részére.[926] Az olasz szakvezetést az 1940/1941. tanévtől mind senior, majd 1943-tól tiszteletdíjas óraadói minőségében Szauder József látta el.[927]

Lukcsics Pál 1936. november 16-án bekövetkezett haláláig vezette a történelemi szakórákat a Collegium rendes, kinevezett tanáraként. 1935 júniusában Teleki Pál javasolta kinevezését a VI. fizetési osztályba, amelyet Szabó Miklós igazgatói kinevezése folytán megüresedett státusz tett lehetővé.[928] A minisztérium hozzájárult a kinevezéshez, ám Lukcsics első világháborús sérülése

---

921 271/1939. Szabó Miklós igazgató levele a VKM miniszterhez Kenéz Ernő kinevezéséről. Budapest, 1939. szeptember 6. MDKL 41. doboz 72/2. dosszié.

922 309/1941. Szabó Miklós igazgató levele a VKM-miniszterhez Kenéz Ernő kinevezése ügyében. Budapest, 1941. november 29. MDKL 41. doboz 72/2. dosszié.

923 119919/1942. A VKM VI. ügyosztályának Kováts Gyula miniszteri osztályfőnök levele Szabó Miklós igazgatóhoz Kenéz Ernő végleges kinevezése ügyében. Budapest, 1942. április 1. Magyar Országos Levéltár K 636. 44–2. tétel, 883. doboz (1937–1941).

924 1910–1914 között volt a Collegium kalsszika-filológia hallgatója. Kitűnően tudott franciául, először Gombocz Zoltánkérte fel óratartásra 1929-ben (MDKL 7. doboz 8. dosszié 21. csomó).

925 275/1937. Szabó Miklós igazgató búcsúlevele Horváth Endréhez. Budapest, 1937. szeptember 7. MDKL 41. doboz 72/1. dosszié.

926 21.701/1937. IV. Szily Kálmán államtitkár levele Teleki Pál curatorhoz Bonnerjea René megbízásáról. Budapest, 1937. június 11. MDKL 46. doboz 84/5. dosszié.

927 Lásd erről az 1943. szeptember 16-án tartott tanévnyitó értekezlet jegyzőkönyvét (MDKL 54. doboz 102/c. dosszié).

928 42/1935 cur. sz. Teleki Pál curator levele a VKM-miniszterhez Lukcsics Pál előléptetése ügyében. Budapest, 1935. június 7. MOL K 636. 655. doboz, 42. tétel, 697. csomó (1932–1936).

nyomán kialakult krónikus tüdőbetegségében másfél év múlva elhunyt.[929] Helyére Kosáry Domokos[930] került szolgálattételre a Collegiumba helyettes óraadói tanárként.[931] A fizetési osztályokban példátlanul gyorsan haladt előre: 1938 júniusában a IX. fizetési osztályba léptette elő a minisztérium igazgatói előterjesztés nélkül.[932] Másfél évvel később, 1939 decemberében már a VIII. fizetési osztályban található, szintén előzetes igazgatói vagy curatori felterjesztés nélkül.[933] 1941 januárjában előbb a VII. fizetési osztályba nyert kinevezést,[934] majd a Teleki Pál Tudományos Intézethez tartozó Magyar Történettudományi Intézet Osztályigazgatója lett collegiumi állásának épségben hagyásával Hóman Bálint jóvoltából.[935] Gyors előrehaladását ráadásul úgy sikerült elérnie, hogy 1938. április 1-jétől 1939 szeptemberéig angliai tanulmányúton,[936] 1940. november 18-tól 1941. szeptember 15-ig pedig az Amerikai Egyesült Államokban volt

---

[929] 25.663/1935. A VKM IV. ügyosztályának, Orlay Ferenc miniszteri tanácsos levele Szabó Miklósnak Lukcsics Pál kinevezése ügyében. Budapest, 1935. július 19. MDKL 40. doboz 70/10. dosszié.

[930] Kosáry 1931–1936 között volt történelem–latin szakosként az intézet tagja. Tanulmányait végig kiválóan végezte (MDKL 10. doboz 11. dosszié 30. csomó).

[931] 35557/1937. Tasnádi Nagy András államtitkár a VKM VI. ügyosztályának levele Szabó Miklós igazgatóhoz Kosáry Domokos kinevezéséről. Budapest, 1937. szeptember 29. MDKL 40. doboz 71/2. dosszié.

[932] 23233/1938. Szily Kálmán államtitkár levele Szabó Miklós igazgatónak Kosáry Domokos IX. fizetési osztályba történő kinevezéséről. Budapest, 1938. június 30. Az igazgató a kinevezési okiratra írta rá, hogy előzetes felterjesztés nélkül történt meg a kinevezés (MDKL 40. doboz 71/2. dosszié).

[933] 39.345./1939. Hóman Bálint VKM-miniszter levele Szabó Miklós igazgatóhoz Kosáry Domokos VIII. fizetési osztályba történő kinevezéséről. Budapest, 1939. december 31. MDKL 40. doboz 71/2. dosszié.

[934] 19/1941. Szabó Miklós igazgató levele Kosáry Domokoshoz VII. fizetési osztályba történő kinevezéséről. Budapest, 1941. január 24. MDKL 40. doboz 71/2. dosszié.

[935] 30115./1941. Hóman Bálint VKM-miniszter levele Szabó Miklós igazgatóhoz Kosáry Domokos Teleki Pál Tudományos Intézet Magyar Történettudományi Intézet osztályigazgatójává történő kinevezéséről. Budapest, 1941. december 12. MDKL 40. doboz 71/2. dosszié. Kosáry későbbi visszaemlékezésében felidézte, hogy először a Magyar Szemle című folyóirat vacsoráin találkozott Hóman Bálinttal, aki miniszterként hozzájárult nyugati külföldi tanulmányi útjaihoz. A Teleki Pál Tudományos Intézthez történő kinevezését is jóváhagyta a collegiumi tanári állásának épségben hagyása mellett, amelyet kifejezetten Kosáry kért a minisztertől. Hóman tehát támogatta ifjú kollégáját, aki 1946-ban az egykori kultszuminiszter elleni népírósági perben a vád tanújaként megpóbálta árnyalni pártfogójának háború alatti szerepét, sikertelenül, hiszen életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték (Kosáry 2003: 25–28).

[936] 20524/1938. Szily Kálmán államtitkár levele Szabó Miklóshoz Kosáry Domokos szabadságolása ügyében. Budapest, 1938. március 25. MDKL 40. doboz 71/2. dosszié.

kiküldetésen,[937] tehát szolgálati idejének jelentős részét nem a Collegiumban töltötte. Eredetileg a latin szakvezetésben is részt kellett volna vennie, de erre csak az 1937/1938. tanévben került sor,[938] ezt követően kizárólag történelemórákat tartott. Hosszas szabadságolása miatt Szabó Miklósnak kérvényeznie kellett a minisztériumtól, hogy pótlása miatt 1266 pengő tiszteletdíjat biztosítsanak heti nyolc óra ellátására.[939] Ezt az összeget honoráriumként az 1939 szeptemberében már nyugdíjazott, de emiatt reaktivált Madzsar Imre számára juttatták.[940] Az igazgató Kosáry gyors előrelépését és az intézetből való hosszas távolmaradását többször is sérelmezte: 1938 júniusában Huszti József, a Collegium korábbi klasszika-filológiai tanára kérdőre vonta, hogy miért nem támogatja veje (Kosáry) középiskolai tanári kinevezését a Collegiumba.[941] Szabó válaszlevelében elhárította a vádakat, egyúttal megállapította, hogy a tehetséges ifjú fiatal kora ellenére túlságosan gyorsan vált az intézmény rendes tanárává.[942] Az igazgató később sem támogatta előmenetelét, 1943-ban pedig kísérletet tett arra, hogy a Collegium érdekeire hivatkozva egy új történész szakvezető kinevezését érje el a minisztériumnál.[943] Törekvése azonban sikertelen maradt, Kosáry egészen 1950-ig maradt a Collegium kötelékében. Ilyen típusú nyomásgyakorlás és az igazgatóság támogatásának hiányában végrehajtott gyors előmenetelre (három év alatt három fizetési osztály) azonban az intézmény történetében nem akadt példa.

---

937 364/1940. Szabó Miklós igazgató levele Kosáry Domokoshoz szabadságolása ügyében. Budapest, 1940. november 9. MDKL 40. doboz 71/2. dosszié.

938 Kosáry Domokos jelentése a II. és III. évesek számára tartott latin órákról az 1937/1938 tanév II. felében. Budapest, 1938. március 31. MDKL 53. doboz 101/6/c. dosszié.

939 274/1938. Szabó Miklós levele a VKM-miniszterhez tiszteletdíj kérvényezése ügyében. 1938. szeptember 16. MDKL 40. doboz 71/2. dosszié.

940 295/1938. Szabó Miklós igazgató előterjesztése a VKM-miniszternek Madzsar Imre reaktiválására. Budapest, 1938. szeptember 29. MDKL 40. doboz 71/2. dosszié.

941 Huszti József elismert kutatóként kifejezetten nyomást gyakorolt Szabó Miklósra. Érvelése abban összegezhető, hogy pártolja Kosáry collegiumi tanárrá való kinevezését, mivel Klára lányának, akivel 1937 decemberében kötöttek házasságot, biztosítani kell egy stabil egzisztenciát. Nem értette, hogy miért merülhet fel Kosáry tanársága körül kérdés. Huszti József levele Szabó Miklóshoz. Balatonvilágos, 1938. június 29. MDKL 10. doboz 11. dosszié 30. csomó.

942 Kosáry 24 évesen helyettes középiskolai tanár, 26 éves korára pedig rendes középiskolai tanár lett a Collegium alkalmazásában, ez pedig az adott kor viszonyai között páratlanul gyors előrehaladást jelentett Szabó Miklós szerint. Szabó Miklós válaszlevele Huszti József részére. MDKL 10. doboz 11. dosszié 30. csomó.

943 Szabó Miklós levele Mártonffy Károly miniszteri tanácsosnak Kosáry Domokos megbízatásának megszüntetése ügyében. Bizalmas. Budapest, 1943. május 5. MDKL 40. doboz 71/2. dosszié.

Részben a történelem szakoktatáshoz kapcsolódik, hogy 1941-től Nagy Zoltánt a Gyűjteményegyetem létszámában való meghagyással a Collegiumhoz osztották be szolgálattételre művészettörténeti órák tartására.[944] Nagy az 1941/1942., illetve az 1942/1943. tanévben tartott kurzusokat az intézményben. Mivel a művészettörténetnek korábban nem volt előzménye az intézet képzési rendszerében, ezért ennek kidolgozását is feladatául szabta az igazgatóság. Első félévében három előadás-sorozat mellett két kisebb csoportra bontott gyakorlatot tartott, de a művészettörténeti korszakok tárgyalását nyolc félévre lebontva képzelte el az összes collegista számára, a művészettörténész szakosok anyagait pedig négy félévre tagolva tárgyalta volna: az I. évesek a magyar középkort a gótika időszakának végéig, a III. évesek pedig a reneszánsztól a 20. századig tárgyalták volna a művészettörténeti korszakok sajátosságait.[945] A következő tanévben a konkrét munkamódszert is sikerült kidolgoznia: az órákat a collegisták bemutatói és az ezek nyomán kialakult viták töltötték ki. Bár kívánatosnak tartotta, hogy az anyagot évfolyamalapú órákon tárgyalják, hogy minden hallgatót jobban megismerhessen, illetve múzeumi látogatásokra is időt tudjanak szakítani, de erre végül nem került sor, mivel a minisztérium a Műemlék Országos Bizottsághoz helyezte át,[946] így a művészettörténeti órák csak 1943-ban indultak újra Dercsényi Dezső ideiglenes megbízásával heti négy órában évi 960 pengő díjazással.[947]

Az angol nyelvi és irodalom tanszak vezetését Fest Sándor látta el 1935 óta, aki a VII. fizetési osztályt, amelybe épp a Collegiumhoz való beosztása miatt került, 1937-ban hagyta maga mögött, és érte el ismét a VI. fizetési osztályt.[948] 1939-ben azonban kinevezték a debreceni Tisza István Tudományegyetem Bölcsészeti karán létrehozott angol nyelvi és irodalmi tanszék élére.[949] Munkáját 1937-ig Németh Sándor segítette tiszteletdíjas tanárként heti két órában évi

[944] 36362/1941. VKM IV. 1. ügyosztályának levele Szabó Miklós igazgatóhoz Nagy Zoltán áthelyezéséről a Collegiumhoz. Budapest, 1941. január 29. MDKL 41. doboz 72/3. dosszié.

[945] Vitéz Nagy Zoltán jelentése a művészettörténeti órákról az 1940/1941. tanév II. felében. Budapest, 1941 májusa. MDKL 53. doboz 101/8/a. dosszié.

[946] 64.415/1943. VKM IV. 1. ügyosztály. Martonffy Károly miniszteri tanácsos levele Szabó Miklós igazgatóhoz Nagy Zoltán áthelyezése ügyében. Budapest, 1943. március 19. MDKL 41. doboz 72/3. dosszié.

[947] Tiszteletdíjak az 1943/1944. tanévben. MDKL 41. doboz 72/a. dosszié.

[948] 24.469/1937. Hóman Bálint VKM-miniszter levele Teleki Pál curatorhoz Fest Sándor VI. fizetési osztályba való kinevezéséről. Budapest, 1937. július 1. MDKL 40. doboz 70/3. dosszié.

[949] 138/1938. Szabó Miklós igazgató előterjesztése a VKM-miniszterhez Fest Sándor pályázata ügyében. Budapest, 1938. június 13. MDKL 40. doboz 70/3. dosszié.

300 pengő honorárium ellenében.[950] Fest távozása miatt Teleki Pál már 1938 áprilisában kezdeményezte a minisztériumnál, hogy az 1928 és 1937 között tiszteletdíjas tanár minőségben az intézetben oktató Schmidt (Szenczi) Miklóst, aki a londoni egyetem szláv és kelet-európai intézetének magyar előadója volt (School of Slavonic and East European Studies) 1939-re hívják vissza a Collegiumba. Hazatéréséig Országh Lászlót, a II. kerületi érseki gimnázium rendes tanárát bízták meg helyettesítésével, aki 1937-től már tagja volt a tanári karnak, hiszen a nem angol szakosok óráit vezette.[951] Országh 1937-től lakott a Collegiumban, a korábbi német lektor, Walther Schurig kétszobás lakását kapta meg. Mivel a gimnázium fenntartói érdekből nem járult hozzá szabadságolásához, és az internátusban is tanítania kellett,[952] ezért tiszteletdíj helyett ingyenes lakást és 1942-ig ingyenes ellátást biztosított számára a minisztérium,[953] ez egyben jól jelzi a Collegium mozgásterét a tiszteletdíjazás területén. Szenczi Miklóst ugyan kinevezték előbb a VIII.,[954] majd a VII. fizetési osztályba,[955] de helyét nem foglalta el, mivel a minisztérium rendre meghosszabbította londoni megbízatását.[956] Országh munkáját 1944. április 20-i bevonulásáig részben Mastermann Neville angol lektor, illetve Eddy József amerikai magyar származású tanár, valamint Bonnerjea René segítette. Utóbbi 1937-től Országhtól vette át a nem angol szakosok, Horváth Endrétől pedig a nem francia szakosok

[950] 158/1936. Szabó Miklós igazgató levele Németh Sándor részére Budapest, 1936. szeptember 10. MDKL 41. doboz 72/3. dosszié.

[951] 77/1938. Teleki Pál curátor levele a VKM-miniszterhez Szenczi Miklós kinevezése ügyében. Budapest, 1938. április 7. MDKL 40. doboz 71/8. dosszié.

[952] 30.926/1938. A VKM IV. ügyosztály Fülei-Szabó Endre miniszteri tanácsos levele Szabó Miklóshoz Országh László szabadságolása ügyében. Budapest, 1938. december 28. MDKL 40. doboz 71/8. dosszié.

[953] 25203/1939. A VKM IV. ügyosztály Fülei-Szabó Endre miniszteri tanácsos levele Szabó Miklós igazgatóhoz Országh László tiszteletdíja ügyében. Budapest, 1939. március 14. 1942-től csökkent Országh óraszáma, így csak az ingyenes lakhatás maradt meg tiszteletdíjából, az ellátást térítés ellenében vehette igénybe. 84524/1942. VKM IV. 1. ügyosztályának levele Szabó Miklós igazgatóhoz Országh László tiszteletdíja ügyében. Budapest, 1942. január 29. MDKL 41. doboz 72/3. dosszié.

[954] 32.257/1939. A VKM IV. ügyosztály Szily Kálmán államtitkár levele Szabó Miklós igazgatóhoz Szenczi Miklós kinevezéséről a VIII. fizetési osztályba. Budapest, 1939. július 1. MDKL 40. doboz 71/8. dosszié.

[955] 37.567/1940. Hóman Bálint VKM-miniszter levele Szenczi Miklóshoz VII. fizetési osztályba történő kinevezéséről. Budapest 1940. december 30. MDKL 40. doboz 71/8. dosszié.

[956] 3695/1940. Szily Kálmán államtitkár levele Szabó Miklóshoz Szenczi Miklós londnai megbizatásának meghosszabbításáról. Budapest, 1940. június 21. MDKL 40. doboz 71/8. dosszié.

nyelvi oktatását. 1940-ben megkapta a magyar állampolgárságot,[957] majd 1942 decemberében kinevezték a Collegium rendes tanárává a X. fizetési osztályba sorolva.[958] Rendes tanárrá történő kinevezéséig tiszteletdíja havi 240 pengő volt,[959] amely a Collegiumból való 1942-es kiköltözését követően 400 pengőre emelkedett.[960] Az intézet számára azonban igen komoly problémát okozott, hogy magyar állampolgárként 1942 és 1944 folyamán is több alkalommal katonai szolgálat miatt kellett bevonulnia.[961]

A Collegium vezetése fontosnak tartotta, hogy a növendékek a környező népek nyelvével is megismerkedjenek. Ezért Zaleski Zbigiew lengyel lektor lengyel, Gáldi László román, Hadrovics László horvát és szerb, az 1940-ben megbízott tiszteletíjas előadó, Mészáros Zsolt[962] pedig szlovák nyelvet és történelmet oktatott az érdeklődőknek. Mészáros tiszteletdíja abban merült ki, hogy 60 pengős tartásdíját az óratartás fejében a felére mérsékelte a minisztérium.[963] Emellett a finnugor nyelvészet sem merült feledésbe Gombocz Zoltán halála után. Finn nyelvet Kálmán Béla 1939-es távozását követően az 1939/1940. és az 1940/1941. tanévben Lakó György[964] tartott.[965]

---

[957] 121/1940. Szabó Miklós igazgató felterjesztése a VKM-miniszterhez Bonnerjea René magyar állampolgársági kérvénye ügyében. Budapest, 1940. május 26. MDKL 46. doboz 84/5. dosszié.

[958] 96470/1942. VKM IV. ügyosztályának levele Szabó Miklóshoz Bonnerjea René kinevezéséről a X. fizetési osztályba. Budapest 1942. december 31. MDKL 40. doboz 71/1. dosszié.

[959] 397/1940. Szabó Miklós felterjesztése a VKM-miniszterhez Bonnerje René tiszteletdíja ügyében. Budapest, 1940. december 11. MDKL 46. doboz 84/5. dosszié.

[960] 47.708/1941. IV. 2. sz. Szily Kálmán államtitkár levele Szabó Miklós igazgatóhoz Bonnerjea René tiszteletdíjának emelése ügyében. Budapest, 1941. december 18. MDKL 46. doboz 84/5. dosszié.

[961] Lásd erről Szabó Miklós igazgató levele Máder Béla m. kir. honvéd százados úrnak. Budapest, 1944. február 5. MDKL 46. doboz 84/5. dosszié.

[962] 1939–1940 között volt az intézet tagja magyar–francia szakos hallgatóként. 6 félévig járt a pozsonyi Komensky Egyetemre magyar–francia–szlovák szakra, ahol kitűnően alapvizsgázott. Ezt követően került Budapestre, ahol magyarból és franciából jó minősítésű szakvizsgát tett (MDKL 13. doboz 13. dosszié 38. csomó).

[963] 27.133/1940. IV. 1. A VKM IV. ügyosztály Eyssen Tibor miniszteri tanácsos levele Szabó Miklós igazgatóhoz Mészáros Zsolt óraadói megbízásáról. Budapest, 1940. március 7. MDKL 41. doboz 72/3. dosszié.

[964] Lakó 1926–1930 között volt az intézet magyar–német szakos hallgatója (MDKL 11. doboz 12. dosszié 33. csomó).

[965] 275/1940. Szabó Miklós igazgató levele Lakó Györgynek finn nyelvtanítás megbízása ügyében. Budapest, 1940. szeptember 1. MDKL 41. doboz 72/2. dosszié.

Teleki Pál kifejezett kérésére a nemzetnevelés fontosságára való hivatkozással, illetve az 1932-es kommunista szervezkedés óta megoldatlan társadalomlélektani kurzus problémája miatt bízták meg Mátrai Lászlót filozófiaórák tartásával heti két órában évi 300 pengő díjazás ellenében,[966] amely 1944-re heti négy órára és 960 pengős honoráriumra emelkedett.[967] Mátrai szerint az intézet a filozófia- és a néprajzi órákat azért vezette be, hogy a politikai típusú támadásokat elhárítsa. Erre azonban nem utalnak a források, mint ahogy arra sem, hogy 1944. március 19-e után Ortutay Gyulával együtt lemondtak volna a szakvezetésről (vö. Mátrai 1982: 137).[968] A néprajzi órák vezetésére Szabó Miklós igazgató Orutayt kérte fel, mivel Györffy István munkássága több collegistát is inspirált néprajzi kutatások végzésére.[969] Az igazgató azt javasolta, hogy egy féléves 10 órából álló tanfolyamot tartson az intézetben 100 pengős díjazás ellenében.[970] 1940 májusában terjesztette munkatervét az igazgató elé, amely szerint heti három órában javasolta a néprajzi órák tartását a Collegiumban: heti egy-egy órában nyertek bevezetést a hallgatók a néprajz alapfogalmaiba, olvastak néprajzi forrásokat, illetve készítettek és vitattak meg néprajzi témájú szemináriumi dolgozatokat, valamint ehhez kapcsolódóan ismertette a néprajzi kutatás módszereit.[971] A collegisták végül heti négy órában hallgatgathatták évfolyamalapú bontásban a néprajztudomány egyes kérdéseit.[972] 1945 után azonban egyikük sem vállalt szerepet a Collegium képzési rendszerében.

A földrajzszakórák vezetését Teleki Pál kérésére Fodor Ferenc látta el 1923 óta heti két órában. 1939-ben azonban kinevezést nyert a pécsi tankerület élére, így távozott a Collegiumból. 1939. december 19-i búcsúztatásán megemlítette, hogy bár nem volt az intézet neveltje, de 16 évi tanári működése

---

[966] Szabó Miklós igazgató levele Mátrai László egyetemi könyvtári segédőr úrnak. Budapest, 1939. szeptember 12. MDKL 41. doboz 72/3. dosszié.

[967] Tiszteletdíjak az 1943/1944. tanévben. MDKL 41. doboz 72/a. dosszié.

[968] Az 1944. augusztus 10–12. között lezajlott fejkopogatáson részt vevő tanárok névsorában megtalálható Mátrai László is. 103/1944. koll. sz. Tomasz Jenő aligazgató jelentése az 1944/1945. évi felvételivel kapcsolatban. Budapest, 1944. augusztus 16. MOL K 636. 1024. doboz, 44–1. tétel (1942–1944–1).

[969] Szabó Miklós felkérése Ortutay Gyulának néprajzi órák tartására. Budapest, 1940. február 21. MDKL 41. doboz 72/3. dosszié.

[970] 73/1940. Szabó Miklós felkérése Ortutay Gyulához néprajzi órák tartására. Budapest, 1940. március 11. MDKL 41. doboz 72/3. dosszié.

[971] Ortutay Gyula néprajz órai munkaterve. Budapest, 1940. május 15. MDKL 41. doboz 72/3. dosszié.

[972] 172/1943. Szabó Miklós igazgató megbízása Ortutay Gyula részére néprajzi órák tartására. Budapest, 1943. október 1. MDKL 41. doboz 72/3. dosszié.

alatt a Collegium szellemi műhelyévé vált.[973] Utódjául a curator Bulla Béla[974] és Kádár László[975] közül az utóbbit választotta. Bulla elődjéhez hasonlóan heti két órában tartotta az órákat, amelyekért évi 300, 1944-től 480 pengős díjazásban részesült.[976] A földrajz mellett a természetrajz szakosok az 1937/1938. tanévtől Kesselyák Adorján[977] előadásában állattani órákat,[978] illetve Zólyomi Bálint révén pedig növénytani órákat hallgathattak a Collegiumban heti két-két órában.[979] Zólyomi 1944-ig maradt az intézet kötelékében, Kesselyák azonban 1940-ben távozott, mivel a szegedi Polgári Iskolai Tanárképző Intézet állattani tanszékére nevezték ki.[980] Emellett a matematika- és fizikaszakórák vezetését Veress Pál[981] vállalta el heti két órában, ugyancsak tiszteletdíjas tanári minőségben. Bár 1938-ban sokrétű elfoglaltsága miatt lemondott a szakvezetésről,[982] 1940-ben ismét vállalta a felkérést, egészen a második világháború végéig, 1945 első felében tragikus körülmények között hunyt el.[983]

A természettudományos képzés újjáélesztése mellett a collegistáknak lehetősége volt Zibolen Endre[984] révén neveléstudományi órákat is hallgatnia az intézetben az 1943/1944. tanévben. Emellett Kerényi György 1938–1940., illetve az 1942/1943. tanévben vezette szakképzett énektanárként a Collegium

---

973 Az 1939. december 19-én tartott tanári értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/c. dosszié.

974 Bulla 1924–1928 között volt az intézet történelem–földrajz szakos neveltje. Tanulmányait mindvégig kitűnően végezte (MDKL 3. doboz 2. dosszié 7. csomó).

975 Kádár 1926–1930 között volt a Collegium természetrajz-földrajz szakos hallgatója (MDKL 9. doboz 11. dosszié 26. csomó).

976 Kimutatás az 1943/1944. tanévi tiszteletdíjakról. MDKL 41. doboz 72/a. dosszié.

977 Kesselyák 1924–1929 között volt a Collegium természetrajz–földrajz szakos hallgatója (MDKL 9. doboz 11. dosszié 27. csomó).

978 275/1940. Szabó Miklós igazgató felkérése Kesselyák Adorján részére állattani órák tartására. Budapest, 1940. szeptember 1. MDKL 41. doboz 72/2. doboz.

979 311/1937. Szabó Miklós felkérése Zólymi Bálintnak növénytani szakórák tartására. Budapest, 1937. október 10. MDKL 41. doboz 72/5. dosszié.

980 Az 1941. január 16-i félévnyitó tanári értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/c. dosszié.

981 Veress 1911–1919 között volt az intézetben matematika–fizika szakos hallgató (MDKL 22. doboz 22. dosszié 66. csomó).

982 Veress Pál levele Szabó Miklós igazgatóhoz. Budapest, 1938. december 17. MDKL 41. doboz 72/5. dosszié.

983 275/1940. Szabó Miklós igazgató felkérése Veress Pálnak matematikaórák tartására. Budapest, 1940. szeptember 9. MDKL 41. doboz 72/5. dosszié.

984 Zibloen 1932–1936 között magyar–német szakos hallgatóként volt a Collegium tagja. Tanulmányait mindvégig kitűnően végezte (MDKL 23. doboz 24. dosszié 29. csomó).

kórusát.[985] Évi 400 pengős tiszteletdíjának fedezete 1940-ben megszűnt,[986] ezért 1942-től tudott ismét részt venni az intézet tanári karának munkájában. 1943-ban viszont lemondott megbizatásáról, mivel az érdeklődés erőteljesen csökkent órái iránt. Azt javasolta az igazgatóságnak, hogy az ifjúságot társas énekléssel vagy népzenei gyakorlatok meghirdetésével lehetne a zene számára megnyerni.[987]

Teleki Pál arról is gondoskodott, hogy a Collegium növendékeinek ne kelljen az egyetemi testnevelésórákat látogatnia. 1936. novemberi felterjesztésében nemzetnevelési szempontokra és az intézmény különleges helyzetére hivatkozva kérte a minisztert, hogy biztosítson többletforrásokat egy testnevelőtanár megbízásához.[988] A minisztérium hozzájárult a kéréshez, és Bácsalmási Péter, olimpiai tízpróbázót rendelte ki tiszteletdíjas tanárként az intézethez heti négy órában, egyúttal a növendékeket felmentette az egyetemi óralátogatások alól.[989] Bácsalmási működése sikeres volt, ezért 1937/1938. tanévtől rendszeresen meghosszabbították megbízását évi 300 pengő tiszteletdíj fejében.[990] 1941-től Cseke Dénes látta el a tornaórák megtartásának feladatát, mivel a minisztérium Bácsalmásit áthelyezte a Collegiumtól.[991] 1941 áprilisától 1941 augusztusáig azonban szüneteltek az órák, mivel Csekének katonai szolgálatra kellett bevonulnia. Ezt követően azonban 1944 nyaráig megszakítás nélkül látta el teendőit, amelynek eredményeként előbb havi 120 pengőre,[992] majd 1943-ra havi 130 pengőre emelték tiszteletdíját.[993] A tornaórák általában

985 Szabó Miklós levele Szakolczay-Riegler Ernő Zeneművészeti főiskolai tanárnak énektanár megbízásáról. Budapest, 1938. január 27. MDKL 41. doboz 72/2. dosszié.

986 Szabó Miklós levele Kerényi Györgynek megbízásának felfüggesztéséről. Budapest, 1940. október 15. MDKL 41. doboz 72/2. dosszié.

987 Kerényi György lemondó levele Szabó Miklós igazgatóhoz. Budapest, 1943. szeptember 23. MDKL 41. doboz 72/2. dosszié.

988 203/1936. Teleki Pál curator felterjesztése a VKM-miniszterhez testnevelőtanár megbízásáról. Budapest, 1936. november 16. MDKL 51. doboz 98/a/2. dosszié.

989 93.122/1937. VII. 2. üo. 1. sz. Huszka Ernő miniszteri osztályfőnök levele Szabó Miklós igazgatóhoz a testnevelési órák engedélyezéséről, Bácsalmási Péter megbízásáról. Budapest, 1937. január 15. MDKL 51. doboz 98/a/2. dosszié.

990 370/1939. Szabó Miklós igazgató felterjesztése a VKM-miniszterhez új testnevelőtanár kinevezése ügyében. Budapest, 1939. november 23. MDKL 51. doboz 98/a/2. dosszié.

991 177432/1941. IX. ü.o. Wlassics Gyula államtitkár levele Szabó Miklós igazgatóhoz Cseke Dénes megbízásáról. Budapest, 1941. február 10. MDKL 51. doboz 98/a/2. dosszié.

992 181777/1941. IX. 2. üo. A VKM IX. ügyosztályának levele Szabó Miklós igazgatóhoz Cseke Dénes tiszteletdíjának emeléséről. Budapest, 1941. október 17. MDKL 51. doboz 98/a/2. dosszié.

993 242508/1943. XII. üo. A VKM XII. ügyosztályának levele Szabó Miklós igazgatóhoz Cseke Dénes

négy 15 fős csoportokban zajlottak heti egy-egy alkalommal, ezen kívül igény szerint vívási gyakorlatokon is részt vehettek a növendékek a párbajképesség megőrzése végett.[994]

A francia lektorokról és az École Normale Supérieure-ral való kapcsolatról kevés adat áll rendelkezésre. Georges Deshusses 1935-ben érkezett a Ménesi útra. Elődjeihez hasonlóan részt vett a collegiumi és az egyetemi francia lektori teendők ellátásában, ezen kívül a francia követségen működött kulturális attaséként. A tanári értekezlet jegyzőkönyvei és a felvételi jelentések szerint 1944 augusztusáig bizonyosan Magyarországon tartózkodott.[995] Az 1912–1914 között ugyancsak lektori minőségben működő Aurélien Diegon fiát, Claude Diegont is kinevezték a Collegiumba 1943 folyamán, mint az Ulm úti intézet neveltje. Középiskolai tanulmányait a IV. Henrik líceumban végezte, 1941-ben vált az École tagjává, és egy évvel később szerzett középiskolai tanári képesítést klasszika-filológia és francia nyelvészetből. Hungarológiai tanulmányok iránt érdeklődött, ezért akarta tudását a Ménesi úton szélesíteni.[996] Tervét a párizsi magyar intézet vezetője, Molnos Lipót is támogatta,[997] így a kultuszminisztérium hozzájárult alkalmazásához.[998] Az átutazási vízuma azonban sokat késlekedett, így Diegon elkezdte a felkészülést az aggrégation versenyvizsgára. Édesapja kérésére nem akarták félbeszakítani a felkészülést, ezért Molnos azt javasolta, hogy a vizsga sikeres teljesítését követően mint végzett tanár foglalja el helyét. Az aggrégation teljesítését nem gátolhatta politikai indok, ugyanis a leendő lektor egy francia minisztériumban teljesített szolgálatot, mint német tolmács. Így Diegon és Molnos is arra kérte az igazgatót, hogy a vízum meghosszabbítása érdekében küldjön számukra igazolást arról, hogy a Collegium gondoskodott lektorról, és csupán a következő, 1944/1945-ös tanévtől tartanak

tiszteletdíjának ügyében. Budapest, 1943. szeptember 28. MDKL 51. doboz 98/a/2. dosszié.

994 35/1944. Szabó Miklós igazgató jelentése a VKM-miniszternek a Collegium testnevelési gyakorlatairól. Budapest, 1944. január 31. MDKL 51. doboz 98/a/3. dosszié.

995 Lásd erről az 1943. december 20-i tanévzáró értekezlet jegyzőkönyvét. MDKL 54. doboz 102/c. dosszié. Illetve 103/1944. koll. sz. Tomasz Jenő jelentése az 1944/1945. évi felvételivel kapcsolatban. Budapest, 1944. augusztus 16. MOL K 636. 1024. doboz, 44–1. tétel (1942–1944–1).

996 128/1943. Szabó Miklós felterjesztése a VKM-miniszterhez Calude Diegon lektori megbízásáról. Budapest, 1943. július 3. MDKL 46. doboz 84/a/7. dosszié.

997 Molnos Lipót, a párizsi Magyar Intézet igazgatójának levele Szabó Miklóshoz. Párizs, 1943. június 7. MDKL 46. doboz 84/a/7. dosszié.

998 68947/1943. IV. sz. 1. Mártonffy Károly miniszteri osztálytanácsos levele Szabó Miklós igazgatóhoz Claude Diegon lektori kinevezéséről. Budapest, 1943. július 23. MDKL 46. doboz 84/a/7. dosszié.

igényt szolgálataira.[999] Nincs adat arra vonatkozóan, hogy megérkezett volna Magyarországra, vélhetően a bizonytalan politikai helyzet miatt nem vállalkozott az utazásra (vö. Nemes 1989: 101).

Diegon helyett a Collegiumnak így is sikerült francia nyelvmestert találnia Paul Lemaire, fizika–matematika szakos tanár személyében. Lemaire hadifogoly volt, a balatonboglári katonai táborhoz tartozott, de Kerékgyártó Elemér[1000] és Fehér Lipót segítségével egyetemi matematikai tanulmányait Budapesten folytathatta. Vélhetően előbbi révén került a Collegium látókörébe.[1001] A minisztérium az ingyenes lakás és ellátás mellé a francia nyelvórák tartása fejében havi 50 pengős zsebpénzt is folyósított számára.[1002] 1944 májusában azonban kiköltözött a Collegiumból, mivel felesége is Budapestre érkezett, így a városban keresett és kapott lakást.[1003] Későbbi sorsáról nem állnak rendelkezésre források, a párizsi testvérintézménnyel való kapcsolatok ismételt felvételére csak a második világháborút követően történt kísérlet.

A német lektori feladatokat az 1925 óta a Collegiumban levő Ernst Häckel látta el. Szolgálatai miatt a kultuszminisztérium 1936-ban tiszteletdíját havi 375-ről 430 pengőre emelte.[1004] 1937-ben pedig a magyar–osztrák kapcsolatok ápolásáért és a magyar fővárosban végzett szolgálataiért osztrák állami kitüntetésben részesült, amelyet a Collegium is támogatott.[1005] 1942-től a német államtól kapta fizetését, amely kisebb bonyodalmat okozott javadalmazásában.[1006] 1944-ben azonban a Német Birodalom budapesti képviselete jelezte

[999] 72/1944. Molnos Lipót igazgató levele Szabó Miklós igazgatóhoz Claude Diegon vízumának meghosszabbításáról. Párizs, 1944. január 26. MDKL 46. doboz 84/a/7. dosszié.

[1000] Kerékgyártó 1936–1941 között volt történelem–magyar–angol szakos hallgató a Collegiumban (MDKL 9. doboz 11. dosszié 27. csomó).

[1001] 66/1943. Szabó Miklós levele Szinyei Merse Jenő VKM-miniszterhez Paul Lemaire alkalmazásáról. Budapest, 1943. április 2. MDKL 46. doboz 84/a/7. dosszié.

[1002] 13.664/1943. eln. C. Paikert Géza miniszteri osztálytanácsos levele Szabó Miklós igazgatóhoz Paul Lemaire megbízásáról. Budapest, 1943. április 30. MDKL 46. doboz 84/a/7. dosszié.

[1003] 75/1944. Szabó Miklós levele a VKM-miniszterhez Paul Lemaire kiköltözéséről. Budapest, 1944. május 15. MDKL 46. doboz 84/a/7. dosszié.

[1004] 134/1936. Szabó Miklós igazgató levele Ernst Häckelnek tiszteledíj emelése ügyében. Budapest, 1936. július 23. MDKL 47. doboz 84/b/2. dosszié.

[1005] 336/1937. Teleki Pál curator felterjesztése a VKM-miniszterhez Ernst Häckel kitüntetése ügyében. Budapest, 1937. november 6. MDKL 47. doboz 84/b/2. dosszié.

[1006] Häckel ugyanis erről nem értesült időben, így 1942 április–szeptember közötti tiszteletdíját egy összegben előre felvette (2622 pengő). Ennek visszafizetésére nem lett volna anyagi fedezete, ezért a minisztérium szolgálataira való tekintettel elengedte az összeget. 96.203/1942. IV. 1. sz. Mártonffy Károly miniszteri osztálytanácsos levele Szabó Miklós igazgatóhoz Ernst Häckel ügyében. Budapest, 1942. december 23. MDKL 47. doboz 84/b/2. dosszié.

a Külügyminisztériumnak, hogy Häckelt visszahívják Németországba egy tudományos intézeti állás betöltésére, így 1944 szeptemberétől már bizonyosan nem tartózkodott a Ménesi úton.[1007]

Két német nemzetiségű nyelvi lektora volt a Collegiumnak a vizsgált időszakban. Vélhetően mindkettőjük jó kapcsolatot ápolt az 1933 utáni német politikai rezsimmel. Walther Schurig 1935-ben érkezett az intézetbe, 1939-től a Magyar–Német Főiskolai Iroda és a Német Tudományos Akadémia cserekapcsolatokért felelős ügyek vezetője volt. Tevékenysége alatt fejlődött ki egy nyári ösztöndíjrendszer, amelynek alapján minden évben nyolc collegista tölthette a nyarat német nyelvterületeken. A VKM a magyar–német kapcsolatok fejlesztéséért 1940-ben kitüntetésre javasolta,[1008] amelyet Szabó Miklós igazgató ugyan támogatott, de megjegyezte: *„Bár egyéb irányú igen sokoldalú elfoglaltsága miatt csak kevés időt szentelhet az Eötvös Collegiumnak s az ifjúság tudományos nevelésének, működése értékes kiegészítést jelent a német irodalmi szakvezetés körében."*[1009] 1943-ban azonban távoznia kellett a magyar fővárosból, mivel a német propagandaügyi minisztériumhoz osztották be szolgálattételre.[1010] Utódja Kurt Berger lett, aki a marburgi egyetem német irodalomtörténeti professzora volt, életrajzában feltüntette, hogy tagja volt az NSDAP-nak, a marburgi tudományos vizsgahivatalnak, illetve az NS-Dozentenbundesnek, amely a német tudósok politikai alapú szervezete volt. Bár az igazgató nem tett utalást arra, hogy a collegisták között politikai propagandát végzett volna, de aligha véletlen, hogy kizárólag a III–IV. éves végzős germanisták számára tarthatott heti négy órában irodalomtörténeti stúdiumokat,[1011] míg elődjei a nem szakosok, illetve akár a frissen felvettek számára is tarthattak nyelvi stúdiumokat. 1944 májusára azonban valószínűleg már nem tartózkodott az intézetben, így lényegében az 1943/1944. tanév végére a német lektori állások betöltetlenek voltak.

[1007] 69.418/1944. V. sz. Paikert Géza miniszteri osztálytanácsos levele Szabó Miklós igazgatóhoz Ernst Häckel visszahívása ügyében. Budapest, 1944. február 5. MDKL 47. doboz 84/b/2. dosszié.

[1008] 30.585/1940. IV. 1. sz. Szily Kálmán államtitkár levele Szabó Miklós igazgatóhoz Walther Schurig kitüntetéséről. Budapest, 1940. június 1. MDKL 47. doboz 84/b/2. dosszié.

[1009] 136/1940. Szabó Miklós levele a VKM-miniszterhez Walther Schurig jellemzéséről. Bizalmas. Budapest, 1940. június 6. MDKL 47. doboz 84/b/2. dosszié.

[1010] 12.099/1943. eln C. Paikert Géza miniszteri tanácsos levele Szabó Miklós igazgatóhoz Walther Schurig távozásáról. Budapest, 1943. január 16. MDKL 47. doboz 84/b/2. dosszié.

[1011] 251/1943. Szabó Miklós igazgató jelentése a VKM-miniszterhez Kurt Bergerről. Budapest, 1943. december 30. MDKL 47. doboz 84/b/2. dosszié.

Paolo Calabro 1933-tól látta el az olasz lektori feladatokat az internátusban, a VKM az 1935/1936. tanévre is megbízta a nyelvi órák ellátásával,[1012] de a tanári értekezletek jegyzőkönyvei szerint egészen 1940-es Berlinbe távozásáig részt vett az intézmény munkájában.[1013] Calabro mellett 1937-től ingyenes lakás és ellátás fejében Francesco Nicosia is szerepet vállalt az olasz órák vezetésében 1940-ig.[1014] Így rövid időre két anyanyelvi lektort is sikerült szerződtetnie az intézménynek. Calabro utódjának kiválasztásában, a budapesti Olasz Kulturális Intézet (Institutio Italiano di Cultura) igazgatója volt segítségére Szabó Miklósnak, aki Giacomo Baldinit ajánlotta. Baldini a budapesti egyetem olasz nyelvi lektora volt, emellett a Kulturális Intézetben tartott előadás-sorozatokat. A Collegium igazgatója azonban ezt a megoldást ideiglenesnek tekintette, amíg a pisai Scuola Normale Superiore egy végzett növendékét nem küldi el a Ménesi útra.[1015] A minisztérium ígéretet tett rá, hogy az intézetben lakó nyelvi lektor kérdése a legközelebbi magyar–olasz kulturális tárgyalások lényeges kérdése lesz.[1016] Ennek ellenére a második világháború végéig nem sikerült az intézet számára lektort találni. Ráadásul Baldini 1943 májusában távozott a magyar fővárosból, és jelezte az igazgatóság számra, hogy nem is óhajt visszatérni, mivel 1943. szeptember 3-án Olaszország fegyverszünetet kötött a szövetséges és társult hatalmakkal. Helyére Szabó Miklósnak Alberto Gianolát sikerült megnyernie, aki Romániából érkezett Magyarországra. Az igazgató felterjesztésében kiemelte, hogy kollégái politikai szempontból kifogástalannak tartják, ezért az olasz vezetésben adódott szükséghelyzet megoldására alkalmasnak mutatkozik.[1017] A minisztérium tudomásul vette a kialakult helyzetet, így megbízta Gianolát az órák tartásával 1944. június 30-ig havi 165 pengős honorárium fejében.[1018] Arra vonatkozóan nincs adat, hogy Gianola kitöltötte-e

[1012] 27.098/1935. IV. Szily Kálmán államtitkár levele Szabó Miklós igazgatóhoz Paolo Calabro megbízásáról. Budapest, 1935. szeptember 11. MDKL 47. doboz 84/b/4. dosszié.

[1013] Erről lásd az 1940. december 17-én tartott tanári értekezlet jegyzőkönyvét. MDKL 54. doboz 102/c. dosszié.

[1014] 32.167/1939. IV. sz. Szily Kálmán államtitkár levele Szabó Miklós igazgatóhoz Francesco Nicosia megbízásáról. Budapest 1939. július 31. MDKL 47. doboz 84/b/4. dosszié.

[1015] 335/1940. Szabó Miklós igazgató felterjesztése a VKM-miniszterhez Giacomo Baldini lektori megbízásáról. Budapest, 1940. október 15. MDKL 47. doboz 84/b/4. dosszié.

[1016] 7.183/1940. eln. C. Paikert Géza miniszteri osztálytanácsos levele Szabó Miklós igazgatóhoz Giacomo Baldini megbízásáról. Budapest, 1940. november 22. MDKL 47. doboz 84/b/4. dosszié.

[1017] 211/1943. Szabó Miklós igazgató felterjesztése a VKM-miniszterhez Alberto Gianola lektori megbízásáról. Budapest, 1943. október 15. MDKL 47. doboz 84/b/4. dosszié.

[1018] 16.194/1943. V. Paikert Géza miniszteri osztálytanácsos levele Szabó Miklós igazgatóhoz

megbizatását, de az bizonyos, hogy a francia, német anyanyelvi oktatáshoz hasonlóan az olasz is szünetelt az 1943/1944. tanév lezárulását követően.

Teleki Pálnak sikerült Barker Vernon Duckworthöt követően angol nyelvi lektornak megnyernie Neville Mastermannt, aki 1938. január 15-én érkezett a Ménesi útra.[1019] Mastermann Cambridge-ben végzett történeti tanulmányokat, ismerte hazánk nyelvét és múltját, így ideális jelöltnek mutatkozott a Collegium számára. Lektori tevékenységéért a minisztérium ingyenes lakhatást és ellátást, valamint havi 150 pengős tiszteletdíjat biztosított.[1020] Tartózkodása alatt kapcsolatba került Szekfű Gyulával, illetve utazásokat tett a magyar vidéken, főleg Szatmár vármegyében.[1021] A világháború miatt azonban meg kellett szakítania tevékenységét, 1939 őszén hazatért Angliába. Mivel Magyarország ebben az időszakban a fegyveres semlegesség politikáját folytatta, és nyíltan egyik katonai tömbhöz sem csatlakozott, ezért elképzelhetőnek tartotta visszatérését a Ménesi útra.[1022] Mastermann távolléte alatt az intézet egy amerikai magyart, Eddy Józsefet alkalmazta angol nyelvmesterként. Mivel mind a Collegium, mind a lektor részéről történtek erőfeszítések a visszatérés elősegítésére, ezért 1940. február 3-tól ismét az internátusban tanított,[1023] de Szabó Miklós kérésére Eddy is alkalmazásban maradt az intézménynél 1940 szeptemberéig. A brit azonban ekkora már nem tartózkodott a magyar fővárosban.

Eddy maga jelentkezett 1939 júliusában Szabó Miklósnál, hogy alkalmazza angol nyelvmesterként az intézményben. Angol nyelvtanári képesítéssel rendelkezett ugyan, de tudományos ambíciói nem voltak.[1024] Részben ezért, részben pedig abból az okból kifolyólag, hogy ebben az időszakban az intézet rendelkezett saját lektorokkal, az igazgató elutasította kérését, de a politikai helyzet bizonytalansága miatt nem zárkózott el attól, hogy később alkalmazza

Alberto Gianola megbízásáról. Budapest, 1943. december 4. MDKL 47. doboz 84/b/4. dosszié.

1019 Neville Mastermann levele Szabó Miklós igazgatónak. London, 1938. január 8. MDKL 46. doboz 84/1. dosszié.

1020 Szily Kálmán államtitkár levele Szabó Miklós igazgatóhoz Neville Mastermann lektori megbízásáról. Budapest, 1938. február 3. MDKL 46. doboz 84/1. dosszié.

1021 Neville Mastermann levele Szabó Miklós igazgatóhoz. Sajókeresztúr, 1938. június 28. MDKL 46. doboz 84/1. dosszié.

1022 Neville Mastermann levele Szabó Miklós igazgatóhoz. London, 1939. október 25. MDKL 46. doboz 84/1. dosszié.

1023 39/1940. Szabó Miklós igazgató levele a VKM-miniszterhez Neville Mastermann és Eddy József alkalmazásáról. Budapest, 1940. február 6. MDKL 46. doboz 84/1. dosszié.

1024 Eddy József levele Szabó Miklós igazgatóhoz. Budapest, 1939. július 11. MDKL 46. doboz 84/2. dosszié.

a Collegiumban.[1025] Mivel Mastermann a háború kitörése miatt kénytelen volt távozni az országból, ezért Szabó Fest Sándornál érdeklődött Eddy Józsefről. A frissen kinevezett debreceni tanár ismerte az amerikait, és javasolta alkalmazását I. évesek, illetve nem szakosok tanítására.[1026] Az igazgató ezt követően javasolta a minisztérium számára, hogy Mastermann lektori díjazásából 100 pengőt adományozzanak tiszteletdíjul Eddynek az ingyenes lakás és ellátás mellett.[1027] Eddy 1940-ben megnősült, így kiköltözött az intézetből, a minisztérium ugyan megemelte díjazását 175 pengőre,[1028] de 1940 szeptemberében lejáró megbizatását Szabó Miklós javaslatára nem hosszabbította meg.[1029] A lektori feladatokat Harsányi Sándor nyerte el, aki ugyancsak amerikai születésű magyar volt, a Columbia Egyetemen folytatott angol nyelvi és irodalmi tanulmányokat, 1939 szeptemberében érkezett a Ménesi útra, tanulmányait a kultusztárca havi 50 pengős ösztöndíjjal segítette.[1030] Harsányi 1940 októberében nyerte el a lektori tisztséget, havi 100 pengős tiszteletdíját pedig fokozatosan 200-ra emelték 1944-ig.[1031] Az angol nyelv anyanyelvi oktatása azonban ezt követően sem szűnt meg, mivel az ostrom időszakát az intézet óvóhelyén élte át (Dörnyei 2004: 70).

Oinas Felix 1935 szeptemberében érkezett a Collegiumba mint észt csereösztöndíjas.[1032] 1936-os távozása azonban ideiglenesnek bizonyult, hiszen 1938 májusában megválasztották a budapesti egyetem észt lektorává, így visszatért az 1938/1939. tanévben ismét a Collegiumba.[1033] Mivel Oinas a Collegium könyvtá-

---

[1025] Szabó Miklós levele Eddy Józsefhez. Budapest, 1939. július 14. MDKL 46. doboz 84/2. dosszié.

[1026] Fest Sándor levele Szabó Miklóshoz. Debrecen, 1939. szeptember 8. MDKL 46. doboz 84/2. dosszié.

[1027] 287/1939. Szabó Miklós igazgató levele a VKM-miniszterhez Eddy József alkalmazásáról. Budapest, 1939. szeptember 6. MDKL 46. doboz 84/2. dosszié.

[1028] 77/1940. Szabó Miklós igazgató levele Eddy József részére tiszteletdíj emelése ügyében. Budapest, 1940. március. 13. MDKL 46. doboz 84/2. dosszié.

[1029] 298/1940. Szabó Miklós igazgató felterjesztése a VKM-miniszterhez az angol nyelvi lektor személyére. Budapest, 1940. szeptember 21. MDKL 46. doboz 84/2. dosszié.

[1030] 417/1939. Szabó Miklós levele Harsányi Sándornak. Budapest, 1939. december 30. MDKL 46. doboz 84/2. dosszié.

[1031] 114/1943. Szabó Miklós igazgató feltejesztése a VKM-miniszterhez Harsányi Sándor lektori megbízásának meghosszabbításáról. Budapest, 1943. június 9. MDKL 46. doboz 84/2. dosszié.

[1032] 21.813/1935.IV. A VKM IV. ügyosztály, Szily Kálmán államtitkár levele Szabó Miklós igazgatóhoz Oinas Felix lektor megbízásáról. Budapest, 1935. május 23. MDKL 46. doboz 84/3. dosszié.

[1033] Oinas Felix levele Szabó Miklós igazgatóhoz. Kambja, 1938. május 19. MDKL 46. doboz 84/3. dosszié.

rában egy észt részleget akart megszervezni, ezért az igazgató támogatta ismételt elhelyezését az intézményben azzal a feltétellel, hogy a kultuszminisztérium észt nyelvórák tartását is kötelezővé teszi számára.[1034] Az észt mellett finn nyelvleckéket is adott, emellett ígéretének megfelelően jelentősen gyarapította a Collegium könyvállományát, ezért a minisztérium az 1939/1940. tanévre is megbízta a lektori teendők ellátásával.[1035] Szabó azt is kieszközölte a VKM-nél, hogy ezt követően is maradhasson az intézetben, a balti államok szovjet megszállása után azonban az észt–magyar kultúregyezmény érvényét vesztette, így Oinasnak le kellett mondania magyarországi útjáról.[1036] Valter Soever épp a megszűnő észt követség munkatársaként ajánlotta fel szolgálatait a Collegiumnak 1940 decemberében.[1037] A minisztérium ingyenes lakás és ellátás fejében engedélyezte Soever alkalmazását az intézetben az 1940/1941. tanévre.[1038]

22. kép: Szabó Miklós igazgató és a tanári kar tagjai fogadják Kettunen Lauri finn lektort, 1942

[1034] 262/1938. Szabó Miklós igazgató felterjesztése a VKM-miniszterhez Oinas Felix elhelyezéséről a Collegiumban. Budapest, 1938. szeptember 7. MDKL 46. doboz 84/3. dosszié.

[1035] 30732/1939. IV. Fülei-Szántó Endre miniszteri osztálytanácsos levele Szabó Miklós igazgatóhoz Oinas Felix lektori megbízásáról. Budapest, 1939. június 17. MDKL 46. doboz 84/3. dosszié.

[1036] Oinas Felix levele Szabó Miklóshoz. Tartu, 1940. október 8. MDKL 46. doboz 84/3. dosszié.

[1037] 401/1940. Szabó Miklós igazgató felterjesztése a VKM-miniszterhez Valter Soever alkalmazásáról. Budapest, 1940. december 16. MDKL 46. doboz 84/3. dosszié.

[1038] 37.149/1940. IV. 1. sz. A VKM IV. ügyosztály Mártonffy Károly miniszteri osztálytanácsos levele Szabó Miklós igazgatóhoz Valter Soever alkalmazásáról. Budapest, 1941. február 1. MDKL 46. doboz 84/3. dosszié.

1942-ben visszatért a Collegiumba Kettunen Lauri, aki korábban, 1935–1937 között csereösztöndíjasként már járt az intézetben (Nagy 1995: 87), helyét 1943 januárjában vette át Tervonen Viljo, aki elődjéhez hasonlóan előbb csereösztöndíjas volt, ezt követően előbb az interntáus, majd 1943 augusztusától az egyetem bölcsészeti karának lektora is lett. Tiszteletdíját eredetileg havi 300 pengőben állapította meg a minisztérium,[1039] amelyet 1944 áprilisában 400 pengőre emeltek.[1040] Megbizatását az 1944/1945. tanévre is meg akarták hosszabbítani, de 1944 júniusában távozott az intézetből.[1041] Helyét Ankeria Santieri müncheni finn lektor vette át, aki Zsirai Miklósnál folytatott nyelvészeti tanulmányokat.[1042] 1943 novemberében csereösztöndíjaként kapott elhelyezést az intézetben, mint Lauri Hakulinen tanítványa, aki korábban maga is finn lektor volt 1932–1934 között. Viljo távozását követően azonban *de facto* finn lektorrá vált. Budapest ostromát Harsányihoz hasonlóan maga is a Collegium óvóhelyén élte túl. A pincében töltött hetek alatt oroszul tanította a collegistákat felkészülve a szovjet megszállás várható következményeire (Dörnyei 2004: 70).

A tanári kar változásairól megállapítható, hogy a Szabó-érában igen nagy volt a fluktuáció. A 13 rendes tanár közül mindössze Szabó Miklós és Tomasz Jenő maradtak állandó tagjai az intézetnek, a 21 tiszteletdíjas tanár közül pedig egyetlen olyan sem volt, aki a teljes alkorszakban a Collegium alkalmazásában maradt volna. Ennek oka a második világháború társadalmi hatásaiban keresendők. Az intézet történetében eddig két ismeretlen jelenség is előfordult: Szegő Albertnek nyilvánvalóan származása miatt kellett az internátustól megválnia, Kosáry Domokos pedig az igazgatóság támogatásának hiányában is igen gyorsan ívelő karriert futott be. A lektoroknál hasonló tendenciák figyelhetőek meg, az igazgató és a curator végig törekedett valamennyi fontosabb modern nyelv számára anyanyelvi lektort biztosítani, de az angol (amerikai) és a finn kivételével 1944 nyarára a bizonytalan politikai helyzet miatt mindegyik idegen nyelvi tanár távozott az országból.

[1039] 15072/1943. eln. C. Paikert Géza min. osztálytanácsos levele Szabó Miklós igazgatóhoz Viljo Tervonen lektori megbízásáról. Budapest, 1943. augusztus 6. MDKL 46. doboz 84/4. dosszié.

[1040] 70.300/1944. V. 1. sz. Paikert Géza min. osztálytanácsos levele Viljo Tervonenhez. Budapest, 1944. április 12. MDKL 46. doboz 84/4. dosszié.

[1041] 70.787/1944. V. A VKM V. ügyosztályának levele Szabó Miklós igazgatóhoz Tervonen Viljo megbízásának hosszabbításáról. Budapest, 1944. április 20. MDKL 46. doboz 84/4. dosszié.

[1042] 220/1943. Szabó Miklós igazgató felterjesztése a VKM-miniszterhez Ankeria Santieri csereösztöndíjas elhelyezéséről. Budapest, 1943. november 3. MDKL 46. doboz 84/4. dosszié.

A Collegium képzési rendszere a Gombocz-érához képest nem változott lényegét tekintve, hiszen a tanulmányi fegyelem megszilárdítását célzó intézkedéseket Gombocz Szabó Miklós és a curátor egyetértésével fogadtatta el a tanári karral. A filozófiai, a néprajzi és a neveléstudományi órák bevezetésével viszont sokoldalúbb lett, egyúttal eleget tett a curator kívánalmának, a nemzeti irányultság hangsúlyozásának.[1043] 1937-ben indítványozta a collegiumi órák látogatásának szigorú nyomon követését (a nyelvórák esetében is), illetve a tanárok részéről félév eleji munkaterv elkészítését, amely a tanulmányi rend egységesítését vetítette előre. A szelekció következetes alkalmazásának híve volt, miként Teleki Pál is. Ez összefügg azzal a szemléletmóddal, hogy a tagság elnyerése egy megelőlegezett bizalom, amelynek a collegiumi munka során következetesen meg kell felelni. Ha ez a bizalom megszűnt, akkor a tagság bármikor visszavonható volt (vö. Markó 2011a: 116).[1044] Ezektől az intézkedésektől azt várták, hogy az intézet alapításának korai időszakában megfigyelhető magas színvonalú munkavégezés alakuljon ki ismét a Collegiumban.

A collegiumi órák látogatásának szigorú megkövetelése ugyanakkor azt eredményezte, hogy a növendékek alig-alig jártak be az egyetemre. Sok esetben csak az intézet volt tagjainak – akik időközben tudományos hírnévre tettek szert – egyetemi előadásait látogatták, de előfordult, hogy internátusi kötelezettségeik miatt erről is elmaradtak. Erre a problémára híva fel a figyelmet Veress Pál 1941-ben. A matematika tiszteletdíjas előadója sérelmezte, hogy sem egyetemi, sem tanárképző intézeti óráit nem látogatják a collegisták, noha mindannyian hozzá voltak alapvizsgára beosztva. Az elmélyült collegiumi munka azt eredményezte, hogy speciális szakterületeken igen nagy jártasságról tettek tanúbizonyságot, de általános tájékozottságuk sokszor kívánnivalót hagyott maga után. A maga részéről azt tartotta kívánatosnak, hogy a szaktárgyi elmélyültséget egyeztessék az adott tudományterületen való általános műveltség kiegészítésével.[1045] Ez azonban nem merült fel a tanári értekezleteken később. Az intézmény ugyanis egyértelműen az elmélyült tudományos munkát támogatta képzésével, amelynek egyik szükségszerű velejárója volt a korai specializáció. Veress vélhetően a saját collegiumi időszakában uralkodó

[1043] Erről lásd Szabó Miklós igazgató megemlékezése Teleki Pál curatorról. Az 1941. május 29-i évzáró tanári értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/c. dosszié.

[1044] Lásd Szabó Miklós levele özv. Gáspár Dénesnének. Budapest, 1937. április. 4. MDKL 5. doboz 7. dosszié 15. csomó. Illetve az 1937. december 15-én tartott félévzáró értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/c. dosszié.

[1045] Veress Pál jelentése a matematikai szakórákról az 1940/1941. tanév II. felében. Budapest, 1941. május 29. MDKL 53. doboz 101/8/a. dosszié.

felfogás (magasan kvalifikált középiskolai tanárok nevelése) és az 1928 utáni képzési paradigma között meghúzódó ellentétet ismerte fel (tudományos elit utánpótlása). A Gombocz-, majd a Szabó-éra alatt uralkodó képzési célok azonban 1948-ig változatlanok maradtak.

Figyelemre méltó eredményként értékelhető az igazgatóság részéről, hogy a folyamatosan romló politikai és gazdasági körülmények ellenére sikerült újjászervezni a természettudományos képzést, illetve az egyetemtől független testnevelési órák bevezetését. Ezt csak úgy érhették el, hogy az 1933/1934. tanévtől az 1943/1944. tanévig változatlan nagyságrendű tiszteletdíjakat átcsoportosították,[1046] illetve az 1936/1937. tanévtől bevonták az intézet képzési rendszerébe a seniorokat (vö. Markó 2011a: 116). A végzett vagy utolsó éves tagok esetleges bevonása a tanulmányi vezetésbe korábban is megfigyelhető volt, de ennek intézményes formája nem alakult ki. Szabó Miklós a rendszer létrehozásáért azzal érvelt, hogy a pályájuk kezdetén álló fiatal tudósjelölteknek jelentős segítség az intézetben való visszatartás egzisztenciális szempontból, ugyanakkor a Collegium számára is hasznos, mivel olyan *„gyakorlatok vezetésében, amely munkára eddig részben tiszteletdíjas tanerőket kellett alkalmazni, holott ezek egy része lelkes, tudományosan képzett ifjak által is megoldható”*.[1047] A seniorok mindegyike bölcseleti, leginkább klasszika-filológiai tudományterületről került ki 1945-ig.[1048]

A háború közeledtével az igazgató megkívánta, hogy a szaktanárok szorosabban ellenőrizzék a növendékeket, nehogy politikával foglalkozzanak. Az ellenőrzés fokozása végett célszerűnek tartotta félévközi konferenciák szervezését, miként Gombocz Zoltán időszakának első felében, de az akkori kezdeményezéshez hasonlóan ez is hamarosan elhalt.[1049] Emellett a tanári konferenciákon a hallgatók szakok szerinti értékeléséről Ernst Häckel javaslatára áttértek a név

[1046] Erről az igazgató panaszkodott 1941-ben. A tiszteletdíjak jelentős emelkedése csak 1943-tól figyelhető meg. 81/1941. Szabó Miklós jelentése a Collegium költségvetéséről. Budapest, 1941. március 19. MOL K 636. 44–2. tétel, 883. doboz (1937–1941).

[1047] 147/1936. Szabó Miklós igazgató felterjesztése a VKM-miniszterhez a seniori helyek létesítése ügyében. Budapest, 1936. augusztus 15. MDKL 47. doboz 85. dosszié.

[1048] Az 1936/1937. tanévben Borzsák István, Sőtér István, az 1937/1938. tanévben Borsányi Károly, Kenéz Ernő az 1938/1939. tanévben Kenéz Ernő, Szemerényi Oswald, majd Szemerényi megüresedő helyére ismét Borzsák István, az 1939/1940. tanévben Soltész János, Harmatta János, az 1940/1941. tanévben Balázs János, Szauder József, az 1941/1942. tanévben ismét ugyanők, az 1942/1943. tanévben Szauder József és Bánhegyi György, az 1943/1944. tanévben Szabó József és Harmatta János nyerte el a seniori helyeket (MDKL 47. doboz 85. dosszié).

[1049] Az 1939. szeptember 14-én tartott tanári értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/c. dosszié.

szerinti értékelésre. Így minden egyes collegista csupán egyszer került sorra, amely jelentősen lerövidítette a konferenciák időtartamát (Markó 2011a: 116).[1050] Jelentős változásként értékelhető a képzési rendszerben, hogy Szabó Miklós javaslatára a VKM elfogadta, hogy a válságban lévő tanári pályára való jelentkezésre ösztöndíjakkal próbálják meg ösztönözni a tehetségesebb ifjakat. Ugyanis az igazgató szerint azért fordultak el a Collegiumtól tömegesen a magasan képzett értelmiségi családok gyermekei, mert úgy gondolták, hogy más pályákon anyagi nehézségeiket meg tudják oldani, hiszen főiskolai tanulmányok alatt is nyitva álltak a pénzkereseti lehetőségek. Ezért azt javasolta, hogy a Collegiumba vagy teljesen ingyen (ez évi 18 000 pengővel terhelte volna meg a költségvetést), vagy ösztöndíjakkal (évi 9000 pengő értékben) serkentse a jelentkezési kedvet. A VKM az utóbbi megoldást látta elfogadhatónak, így a 20 ingyenes mellett a 20 egész fizető felvettnek évi 300 pengős, az ugyancsak 20 félfizetőnek évi 150 pengős ösztöndíjat juttattak az 1941/1942. tanévtől.[1051] Emellett azt is elfogadta, hogy a tagság időtartamát ötévesre, tehát a gyakorlóév időszakára is kiterjessze az intézet az 1942/1943. tanévtől.[1052]

9.5. Az Eötvös Collegium és a VKM mint felettes hatóság viszonya 1936–1944 között

Bár a VKM apparátusában Gombocz Zoltán halálát követően felmerült, hogy saját jelöltet ültetnek az intézet igazgatói székébe, a Volt Tagok Szövetségének egységes fellépése meghiúsította ezeket az elképzeléseket, így Szabó Miklós egy hónap leforgása alatt elfoglalhatta a vezetői pozíciót. Ebben segítségére volt Teleki Pál curator, aki maga is támogatta Szabó Miklós jelöltségét stabilitást biztosítva az intézetnek.

Az immár Szabó igazgatása alatt álló Collegium legfőbb célkitűzése 1940-ig abban merült ki, hogy a 7000/1925. (XI. 6.) évi miniszterelnöki rendelet által teremtett helyzetből, amelyet a 9000/1927. (XI. 1.) miniszterelnöki rendelet változatlanul hagyott, kitörjön, és az intézmény főiskolai rangját elismertesse a minisztériummal. A Collegium helyzetére először Teleki Pál 1935-ös felterjesztése hívta fel a VKM figyelmét, amelyben kérte az igazgató visszahelyezését az V. fizetési osztályba, ahová a többi főiskolai jellegű intézet vezetője is tartozott, illetve a tanárok fizetési státuszának olyan módon történő rendezését,

---

[1050] Az 1941. január 16-i félévnyitó tanári értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/c. dosszié.

[1051] 81/1941. Szabó Miklós jelentése a Collegium költségvetéséről. Budapest, 1941. március 19. MOL K 636. 44–2. tétel, 883. doboz (1937–1941).

[1052] Az 1942. május 28-i tanévzáró értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/c. dosszié.

ahogyan az a Polgári Tanárképző Főiskola esetében történt (igazgató V. fizetési osztály, öt VI. fizetési osztályú tanár és hét VII. fizetési osztályú tanár).[1053] 1936-ban a curator kiegészítette azzal kérését, hogy miniszteri döntéssel ismerjék el a Collegium főiskolai jellegét, illetve a tanári fizetések kapcsán vezessék be a szemináriumos rendszert.[1054] Mivel a minisztérium erre csak az 1939/1940. évi költségvetésben látott fedezetet, ezért az igazgató 1938-ban ismét felterjesztéssel élt a kérdésekben. Javaslatainak kedvező elrendezését attól is remélhette, hogy időközben, 1938. május 14-től Teleki Pál curator töltötte be a kultuszminiszteri posztot. Szabó ismételten azt kérte, hogy a Náray-Szabó István (akit időközben 1938-ban műegyetemi tanárrá neveztek ki) számára lefoglalt VI. fizetési osztályú állást rendeljék vissza az intézethez, a tanári kar számára vezessék be a szolgálati idő alapján történő illetményezést, illetve az igazgatót nevezzék ki az V. fizetési osztályba.[1055] A pénzügyminisztérium ellenállása miatt 1939 decemberéig csak az igazgatói kinevezés történt meg. A tanári állások kérdése azonban továbbra is rendezetlen maradt.

A tiszteletdíjak átcsoportosításának és Teleki Pál támogatásának köszönhető, hogy a Collegiumban a nemzeti szempontú nevelés ügyét szem előtt tartva olyan tudományterületeket vezettek be a képzésbe, amelyek korábban nem voltak képviseltetve (filozófia, művészettörténet, néprajz, neveléstudomány). Ezen kívül felvetette a lehetőségét a rendszeres tanulmányi kirándulások visszaállításának is, amelyeken az ifjúság a visszacsatolt területeket ismerhette meg. Az előirányzott 2000 pengős támogatásból (600 pengő tiszteletdíj, 1400 pengő kirándulásokra és nyári néprajzi gyűjtő utakra) a minisztérium 1600 pengőt ítélt meg.[1056] A kultusztárca támogatta továbbá a Collegium taglétszámának 60-ról 66-ra emelését, illetve ösztöndíjrendszer bevezetését, amelyet a magasabb képzettségű társadalmi csoportok az intézettől való lefordulása tett indokolttá. Az 1936–1944 közötti alkorszak leíró statisztiakai elemzéséből látható volt, hogy az alsóbb társadalmi csoportokból érkező hallgatók a korábbi időszakokhoz képest nagyobb arányban jelentkeztek és nyertek felvételt az intézetbe. Erre a jelenségre Szabó Miklós 1939-ben hívta fel először

[1053] 13. cur. sz./1935. Teleki Pál curator felterjesztése a VKM-miniszterhez, amelyben kéri a Collegium főiskolai jellegének elismerését. Budapest, 1935. MDKL 41. doboz 72/3. dosszié.

[1054] 202/1936. Teleki Pál curator felterjesztése a Collegium főiskolai jellegének elismerésére. Budapest, 1936. MOL K 636. 655. doboz, 42. tétel, 697. csomó (1932–1936).

[1055] Szabó Miklós igazgató felterjesztése Teleki Pál VKM-miniszterhez a Collegium tanárainak státuszrendezésére vonatkozóan. Budapest, 1938. október 2. MDKL 41. doboz 73/4. dosszié.

[1056] 53/1939. Szabó Miklós igazgató felterjesztés az ifjúság nemzeti irányú neveléséről. Budapest, 1939. február 23. MOL K 636. 44–2. tétel, 883. doboz (1937–1941).

a döntéshozók figyelmét,[1057] majd 1940-ben is sürgette megoldását,[1058] végül 1941-ben az ösztöndíjak bevezetését követően jelentette, hogy a megelőző évekhez képest jóval több folyamodó vett részt a felvételi eljárásban.[1059] Emellett azt is sikerült elérnie, hogy az 1933–1940 között változatlan nagyságú, 54 000 pengős költségvetési támogatást a minisztérium 60 100 pengőre emelje, illetve a tiszteletdíjak mértékét ugyancsak magasabban állapítsa meg.[1060]

23. kép: Hóman Bálint kultuszminiszter távozik a Collegium épületéből Szabó Miklós igazgató kíséretében, 1937

A VKM és a Collegium kapcsolata a korábbi időszakban, Hóman Bálint minisztersége idején is szívélyes volt az igazgatói és a tanári bérek rendezetlensége ellenére. Ezt támasztja alá, hogy a minisztérium támogatta Szabó Miklós arra vonatkozó elképzelését, hogy a Collegium igazgatójaként hivatalos kapcsolatfelvételi tárgyalásokat indítson a pisai Sculoa Normale Superiore testvérintézménnyel. Ehhez az inspirációt Luigi Russo pisai tanár adta számára, aki felvetette, hogy a Superioréban külföldi cserediákok elhelyezésére

1057 216/1939. Szabó Miklós igazgató jelentése az 1939/1940. évi felvételiről. Budapest, 1939. június 29. MOL K 636. 44–2. tétel, 883. doboz (1937–1941).

1058 174/1940. Szabó Miklós igazgató javaslata a felvétel ügyében az 1940/1941. tanévben. Budapest, 1940. június 29. MOL K 636. 44–2. tétel, 883. doboz (1937–1941).

1059 40.422/1941. IV. sz. A VKM IV. ügyosztály a Collegium taglétszámának felemelése tárgyában. Budapest, 1941. július 1. MOL K 636. 44–2. tétel, 883. doboz (1937–1941).

1060 81/1941. Szabó Miklós jelentése a Collegium költségvetéséről. Budapest, 1941. március 19. MOL K 636. 44–2. tétel, 883. doboz (1937–1941).

is adott a lehetőség. A kezdeményezést Vinci nagykövet úr is pártfogolta, aki az olasz diplomácia első embere volt a magyar fővárosban (Krász 1995: 119).[1061] A kapcsolatfelvételre a párizsi École Normale Supérieure meghívása biztosította a lehetőséget, ugyanis az Ulm úton új laboratóriumot avattak fel, amelynek ürügyén meghívták a budapesti testvérintézetet is. Az igazgató úgy vélte, hogy a két eseményt össze lehet kapcsolni, így 1937. május 10–31. között szabadságolást, illetve 500 pengős úti segélyt kért.[1062] A VKM hozzájárult az utazáshoz,[1063] amelynek eredményeként az igazgató Párizsban eleget tehetett egyetlen külföldi meghívottként a felavató ünnepségre való meghívásnak. Szabó Miklós beszámolója szerint a francia politikai élet, élükön a köztársasági elnökkel és a Nemzeti Nevelésügyi Miniszterrel, igen kedvező megnyilatkozásokat tettek a Collegiummal és a magyarsággal kapcsolatosan. E kijelentéseket támasztja alá, hogy az École-ban 1937-ben egyetlen külföldi kapott helyet, aki a Collegium növendéke volt, illetve a francia kormány 25 000 frank értékű könyvajándékot ajánlott fel az internátusnak. Az igazgató azt is megjegyezte, hogy látogatása egybeesett Sauvageot, korábbi lektor *Découverte de la Hongrie* (Magyarország felfedezése) című munkájának megjelenésével, amelynek nyomán a francia közvéleményben igen kedvező benyomások keletkeztek az országról, amely minden irányban tovább kamatoztatható. Pisában Szabó megismerkedhetett az 1932-ben átalakított Scuolával, amelynek középiskolai tanárképző tagozatával vette fel a kapcsolatot, és ennek igazgatójával szóbeli megállapodást kötött a cserekapcsolatok létesítéséről.[1064] Kialakításukat Teleki Pál is támogatta, aki azt javasolta, hogy lehetőleg végzős, V. éves collegistákat delegáljanak Olaszországba, így az olasz cserediák nem egy rendes collegiumi növendék helyét foglalhatja el, hanem a külföldi hallgatók között kap helyet. Javasolta továbbá, hogy 300 pengő zsebpénz mellé ingyenes lakást és ellátást biztosítsanak számukra. A VKM támogatta az elképzelést azzal a feltétellel, hogy a hallgatóknak maguknak kellett utazási költségeiket előteremteniük.[1065]

[1061] 61/1937. Szabó Miklós igazgató felterjesztése a pisai Scuola Normaléval való kapcsolat létesítésére. Budapest, 1937. április 11. MDKL 82. doboz 161/3. dosszié.

[1062] 75/1937. Szabó Miklós igazgató felterjesztése a párisi ÉNS laboratóriumának felavató ünnepségére való meghívás ügyében. Budapest, 1937. április 30. MDKL 82. doboz 161/3. dosszié.

[1063] 21.365/1937. IV. sz. Szily Kálmán VKM-államtitkár levele Szabó Miklós igazgatóhoz a párizsi ÉNS és a pisai Scuola NormaleSuerioreban való látogatásról. Budapest, 1937. május 9. MDKL 82. doboz 161/3. dosszié.

[1064] 127/1937. Szabó Miklós jelentése a pisai SNS-ben tett látogatásáról Teleki Pál curator részére. Budapest, 1937. június 20. MDKL 82. doboz 161/3. dosszié.

[1065] 127/1937. Teleki Pál curátor felterjesztése a pisai Scuola Normaléval való csereviszony létesítése ügyében. Budapest, 1937 júniusa. MOL K 636. 44–2. tétel, 883. doboz (1937–1941).

Ugyancsak a kapcsolatok kiegyensúlyozottságára utal, hogy 1937. október 22-én Hóman Bálint személyesen kísérte el a Collegium meglátogatására finn kollégáját, Uuno Hannulát. A látogatás során az igazgatóság ünnepélyesen fogadta a vendégeket, akik a tanórákat is megtekintették.[1066]

A kiegyensúlyozott viszonyon az sem változtatott, hogy 1935 novemberében egy ismeretlen levélíró azzal vádolta meg a Collegiumot, hogy a gólyákkal szemben alkalmazott „lehúzás" során a felsőbb évesek brutálisan elverik a frissen érkezetteket, és emiatt többen lemondtak tagságukról. Az író szerint a gólyákat megfélemlítették, ezért nem mernek bántalmazásukról nyilatkozni a felsőbb hatóságok felé. A minisztérium vizsgálatot rendelt el, amelynek nyomán Szabó Miklós megállapította, hogy az említett diákszokás azért alakult ki, hogy az elsőévesek túlzott önbizalmát letörjék. Ez egy szimbolikus aktus, amelynek során felfektették az idősebbek fiatal társaikat az asztalra, és hátsó felüket „megpaskolták". Kihallgatta a vallásos érzetű elsőéveseket, akik egytől egyik visszautasították a szerző megállapításait, illetve részletesen ismertette az 1939 novemberéig távozott hallgatók tagságuktól való megválásuk indokait.[1067] A minisztérium a vizsgálatot és a felerjesztett lemondási indokokat elfogadta, egyúttal megállapította, hogy a diákszokás és a levélíró állításai között nincsenek összefüggések.[1068]

Teleki Pál 1941-es halálát követően sem változott meg a viszony a Collegium és felettes hatósága között. Ennek oka abban keresendő, hogy Hóman Bálint szóbeli beleegyezését adta a curatori tisztség elvállalására, de politikai megbizatása miatt erre nem került sor. Miután Magyarország kinyilvánította a hadiállapot beálltát a Szovjetunióval (1941. június 27.), a budapesti szovjet követség megszűnt. A képviselet értéktárgyainak, így könyvtárának értékesítésével a szovjetek a svéd követséget bízták meg, amely értesítette a Collegiumot

[1066] Szabó Miklós igazgató hirdetménye Uuno Hannula és Hóman Bálint VKM-miniszter látogatásáról. Budapest, 1937. október 22. MDKL 51. doboz 97/3. dosszié.

[1067] *„Az esetek a következők: Varsányi László II. és Koncz Mihály I. éves hallgatókat felvették a Ludovika Akadémiára. Tolnai István I. éves hallgató 1 heti itt tartózkodás után jelentette be, hogy atyja nem tudja vállalni a tartásdíjat, így lemond és jogi pályára lép, amelyet könnyebben elvégezhetőnek tart. Temesi István I. éves hallgató tényleg betegség miatt távozott, de azért, mert kétoldali nyílt tuberkulózist állapítottak meg nála az orvosok. Jelenleg a Horthy Miklós közkórházban fekszik, onnan pedig 1 évi szanatóriumi kezelésre kell mennie."* 364/1939. Szabó Miklós igazgató felterjesztése a VKM-miniszterhez egy névtelen levél ügyében. Budapest, 1939. november 15. MDKL 51. doboz 98/2. dosszié.

[1068] 37. 629. sz. alatt a VKM IV. ügyosztály előterjesztése Szabó Miklós igazgató jelentésével kapcsolatban. MOL K 636. 44–2. tétel, 883. doboz (1937–1941).

1941. szeptember 4-én, hogy a könyvtár egy részét eladná az intézetnek.[1069] A VKM hozzájárult a vásárláshoz abból a megfontolásból, hogy a könyvek magánforgalomba nem kerülhettek. Így a könyvtár irodalomtörténeti, szépirodalmi, ifjúsági művei az intézetbe, az egyéb munkák pedig a parlamenti könyvtárba kerültek (vö. Markó 2011a: 117).[1070] 1942-ben az igazgatóság megbízást kapott arra a minisztériumtól, hogy az internátus pincehelyiségéből légoltalmi pincét alakítson ki. A kiadások fedezésére 4000 pengőt indítványozott előre, amelyet a VKM meg is ítélt a Collegium számára.[1071] Bár a helyiség átalakítása nem várt kiadásokkal is járt vízbetörés miatt, amelyet egy régi vízvezetékcső szétrepedése okozott, a minisztérium ennek 2000 pengős munkálatait is finanszírozta.[1072] A légoltalmi helyiség nem csupán az ostrom alatt nyújtott felbecsülhetetlen szolgálatot, hanem már ebben az időszakban is, hiszen Pőzel István királyi kormányfőtanácsos, a Budapest Székesfővárosi Takarékpénztár Rt. főügyésze és családja több alkalommal Budapest bombázása során ebben a légoltalmi helyiségben nyert menedéket, amely miatt 2000 pengős adományt juttatott az intézetnek.[1073] A minisztérium azt is támogatta, hogy az internátus tagjai az 1941 folyamán bevezetett jegyrendszer által kialakított napi fejadagokon felül további sertéshús- és kenyérpótjegyeket kapjanak, tekintettel a fokozott szellemi igénybevételre.[1074]

Hóman Bálint hivatali utódja, Szinyei Merse Jenő 1943. október 8-án tett látogatást az intézetben. Szabó Miklós a minisztériummal előre egyeztette a fogadóbizottság válogatott tagjait, akik a tanári karon kívül a Volt Tagok Szövetségéből kerültek ki.[1075] Az igazgató üdvözlő beszédében kiemelte, hogy

[1069] 50.a/1947. coll. sz. Tomasz Jenő jelentése az orosz követségi könyvek megvételéről. Budapest, 1947. február 17. MOL XIX-I-1-h. 112. doboz 90–3. tétel (1946–1947).

[1070] Az 1941. szeptember 15-én tartott tanévnyitó értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/c. dosszié.

[1071] 247/1942. Szabó Miklós jelentése légoltalmi óvóhely kiépítéséről. Budapest, 1942. szeptember 30. A munkálatok műszaki részét Miakich Károly építészmérnök irányította, a kivitelezését pedig Bogyó János építési vállalkozó hajtotta végre. 318/1942. Sz. M. felterjesztése légó pince számlájának felterjesztése, műszaki felülvizsgálat végett. Budapest, 1942 októbere. MOL K 636. 1024. doboz, 44–1. tétel (1942–1944–1).

[1072] 10/1943. Szabó Miklós felterjesztése a talajvíz elvezetésére a légoltalmi pincéből. Budapest, 1943. január 13. MOL K 636. 1024. doboz, 44–1. tétel (1942–1944–1).

[1073] 340/1942. Szabó Miklós igazgató jelentése Pőzel István adományáról. Budapest, 1942. december 21. MOL K 636. 1024. doboz, 44–1. tétel (1942–1944–1).

[1074] 66/1942. Szabó Miklós igazgató kérvénye a kenyérpótjegy és sertéshúspótjegy megítélésére. Budapest, 1942. április 8. MOL K 636. 1024. doboz, 44–1. tétel (1942–1944–1).

[1075] A bizottság tagjai: Mauritz Béla ny. r. tanár Rector Magnificus, Németh Gyula, Eckhardt Sándor,

az Eötvös Collegium megalapítása óta lényegében ugyanazt a célt teljesíti, ami miatt megalkotói, Eötvös Loránd és Bartoniek Géza létrehozta: a magyar közoktatás számára tudományosan képzett tanerőket biztosít. Kiemelte, hogy a magyar állam jóvoltából az intézet elnyerhette végleges elhelyezését a Nagyboldogasszony úti palotában, továbbá megállapította, hogy Teleki Pál curator és Gombocz Zoltán a kiválasztás rendszerének tökéletesítésével és széles körű tudományos tájékozottságukkal az intézet képzését kiszélesítették. *„Hogy e szellemet 50 év alatt éberen tudtuk tartani, annak legfőbb biztosítéka az volt, hogy az állam legfőbb hatóságai részéről maga az Eötvös Collegium is a legteljesebb szabadságot élvezte működése minden ágában. Kevés pontja van a magyar közéletnek, ahol a befolyástól mentes függetlenség és szabadság oly zavartalanul érvényesülhetne, mint nálunk.”*[1076] Az igazgató arra kérte a minisztert, hogy szigorúan vizsgálja meg működésüket és törekvéseiket, hogy méltó-e a Collegium az állam további áldozatvállalásaira.[1077] Bár ekkor nem esett kifogás az intézménnyel kapcsolatban, 1944-ben a szélső jobboldali politikai mozgalmak pont az intézet hagyományos, a polgári társadalom igényeire szabott célkitűzései miatt kezdték el támadni Szabó Miklós személyét.

1944 májusában jelent meg az *Egyedül Vagyunk* szélső jobboldali lap hasábjain ismeretlen szerző tollából a *Változást a balfelé tévelyedett Eötvös Collegiumban* című írás, amely alcímével is jelezte *(Az álhumanista szellem fellegvárába is behatol az új világ),* hogy a szerző politikai alapon kívánta megvizsgálni az intézet tevékenységét. Az író a Györffy-kollégium élére kinevezett kormánybiztos ürügyén találta érdemesnek a Ménesi úti intézet bemutatását, amelyen úrrá lett az „álhumanista szellem”, ez pedig sok esetben a bolsevizmus kiindulópontjául szolgált a múltban. Megjegyzi, hogy az internátus a tudósok képzését tekintette fő feladatának, ezt számos kiváló tudóssal bizonyította is, a kisiklott életutak mellett azonban megfigyelhető volt az a jelenség is a végzett collegisták körében, hogy a középiskolai tanárságot egyértelmű visszalépésnek tekintették.[1078]

Horváth János, Gerevich Tibor, Szekfű Gyula, Moravcsik Gyula, Pais Dezső, Ligeti Lajos, Bulla Béla Kniezsa István, Bay Zoltán, Kodály Zoltán. Szabó Miklós levele Lőrinczy Szabolcs miniszteri tanácsosnak a VKM miniszter fogadóbizottságának névsorát illetően. Budapest, 1943. szeptember 29. MDKL 88. doboz. 185/5. dosszié.

1076 Szabó Miklós igazgató beszéde Szinyei Merse József VKM-miniszter látogatásakor. Budapest, 1943. október 8. MDKL 88. doboz. 185/5. dosszié.

1077 A látogatásról a sajtó is beszámolt. Lásd: [Sine nomine] (1943): A kultuszminiszter látogatása az Eötvös Collegiumban. *Nemzeti Újság*, 1943. október 9. MDKL 89. doboz 185/a. dosszié.

1078 Ez a gondolat alighanem Antal Lászlótól, az intézet egykori neveltjétől származik, aki épp azt kifogásolta, hogy a Collegiumban a növendékek szaktudományos elmélyültséget szereztek, így nem a középiskolai tanárságra készítették fel őket. A collegisták ezekre a tanárokra

Azzal vádolta a Collegiumot, hogy az 1920-as, 1930-as években körülötte kialakult mítoszt az egykori növendékek céhbeli összetartása hívta életre, amely a tudományos pályára történő kinevezéskor érvényesült. Az igazgatókkal kapcsolatban megállapította, hogy Gombocz Zoltán tudós volt, nem nevelő, Szabó Miklós pedig túlságosan színtelen. Az intézetbe csupán a Népszava és a Magyar Nemzet járt a napilapok közül, kifogásolta a franciás szellemet és a diákszokásokat. A válság egyértelmű jelenként rögzítette az 1932-es kommunista szervezkedést, illetve azt, hogy az igazgató megelégelve a diákság világpolgári szellemét korlátozta önkormányzatuk autonómiáját. Ezen kívül azt is megemlítette, hogy az újabb nemzedékek elfordultak az intézettől, hiszen a korábbi több száz felvételét kérvényező fiatal elmaradása nyomán az utóbbi években alig tudták betölteni az elsőéves helyeket (vö. Markó 2011a: 119).[1079]

Szabó Miklós kötelességének érezte, hogy reagáljon a politikai természetű vádakra, ezért rövid időn belül válaszolt az ismeretlen szerzőnek. Az igazgató hosszasan, 15 oldalon keresztül fejtegette, hogy a középiskolai tanárság helyzetére a Collegiumnak kevés befolyása lehet, azért a mindenkori kultusztárca a felelős, amely hagyta a tanári pálya kedvező társadalmi megítélését elveszni. Az internátus ugyanakkor nem tekinthet el a tudományos képzéstől – ismételte Eötvös Loránd szavait –, hiszen csak az lehet jó középiskolai tanár, aki maga is lépést tart a tudományok fejlődésével. Cáfolta továbbá, hogy több százan jelentkeztek az intézetbe, illetve azt is, hogy csupán az ismeretlen szerző által említett két napilapra fizetett elő a Collegium. Megemlítette továbbá, hogy külföldi testvérintézeteik, illetve az internátusban elszállásolt cserediákok és professzorok mindig elismeréssel adóztak a növendékek teljesítménye és az internátus képzési rendszere előtt. Ez az elismerés abban is testet öltött, hogy az igazgató megkapta a magyar–német kultúrkapcsolatok ápolásáért a német birodalmi Sas rendet, illetve a Német Akadémiától a Humboldt-érmet.[1080]

középszerű emberekként tekintettek. A collegista lét tragédiája abban ragadható meg, hogy speciális képzettségükre nem volt igény a közoktatásban, így sorscsapásként élték meg, ha vidéki gimnáziumokba kerültek, és a tudományos pályáról leszorították őket. Antal László (1942): A kitűnőek iskolája és a kitűnőek az iskolában. Az Eötvös Collegium válsága. *Újság*, 1942. augusztus 30. 6. MTAKK Ms. 5207/99. Tőle függetlenül Paksa Rudolf is hasonló következtetésre jutott kései írásában bizonyos visszaemlékezések és szépirodalmi alkotások elemzéséből (Paksa 2009: 126–132).

1079 [Sine nomine] (1944): Változást a balfelé tévelyedett Eötvös Kollégiumban. Az álhumanista szellem fellegvárába is behatol az új világ. *Egyedül Vagyunk*. 1944. május 12. 9. MTAKK Ms. 5207/91.

1080 A kitüntetések említése nyilvánvalóan saját személyének védelme érdekében történt. Azt azonban nem sejtette, hogy 1945-ben, a háborút követően írásának éppen erre a kitételére hivatkozva

Megjegyezte, hogy az ismeretlen szerző tulajdonképpen nem is személyét vagy az intézetet támadta, hanem a Collegium működési elveit megalkotó Eötvös Lorándot, illetve azt az 1920-as évek válságainak hatására valamelyest módosító Teleki Pált (vö. Markó 2011a: 119–120).[1081]

Az 1944. március 22-i kormányváltást követően alapvetően megváltozott a politikai légkör az országban, hiszen a Szójay Döme vezette kabinet a németek minden kérését fenntartások nélkül teljesítette, illetve tehetetlenül szemlélte a nyilasok közéleti térnyerését. Szabó Miklós igazgatói pozíciója is megingott, amely magánlevelezéséből is rekonstruálható (Markó 2011a: 121). Menesztését vetítette előre Baráth Tibor, az intézmény egykori tagjának újabb sajtótámadása, amely ugyancsak az Egyedül Vagyunk hasábjain jelent meg. Baráth szerint a századfordulón azért hozták létre a Collegiumot, mert az önálló állami léthez tartozik, hogy az ország saját értelmiséggel rendelkezzen, amely képes az európai eszmeáramlatokhoz csatlakozni. A könyvtár és a sajátos képzési rendszer egy kitűnőek iskoláját hozott létre, amely a liberális nacionalizmus szellemében bocsátotta ki falai közül a tudósokat. Baráth az állítja, hogy az intézet fokozatosan lazított a nemzethez fűző szálait, amelynek eredményeként az 1930-as évek elejére megjelentek a Ménesi úton a bolsevik szervezkedők. Az igazgatóság szemére vetette, hogy a világnézeti fordulat végrehajtása helyett csupán tüneti kezelést alkalmaztak, és kizárták a kommunista tagokat. Hibaként rótta fel, hogy a Collegium beemelte könyvtárába a szovjet követség könyvállományának egy részét, illetve azt, hogy a tanári karban olyan személyeket alkalmaztak, akik a zsidóság közvetlen befolyása alatt álltak. A korabeli politikai publicisztika elemi szabályait is figyelmen kívül hagyva nem fejtette ki, hogy állításait milyen értesülésekre alapozza, de írásának lezárásában mintegy programként jelölte ki, hogy az intézetnek vissza kell adni eredeti célkitűzését, hogy korszerű nemzeti célokat szolgálhasson. Ezt a célt pedig a világnézeti alapon, szociális formában kiterjedő nacionalizmust szem előtt tartó képzési rendszer kialakításában jelölte meg.[1082]

akartak ellene sajtóhadjáratot indítani. Lásd erről Eckhardt Sándor levele Szabó Miklós részére elmozdításának ügyében. Budapest, 1945. szeptember 22. MTAKK Ms. 5207/9.

[1081] Szabó Miklós (1944): *„Pro Domo". Az „Egyedül vagyunk"* 1944. május 19-i számában megjelent *„Változást a balfelé tévelyedett Eötvös Collegiumban"* című cikkéhez. Antiqua Rt., Budapest. 1–15. MDKL 89. doboz 185/a. dosszié.

[1082] Baráth Tibor (1944): Adják vissza az Eötvös Collegiumot eredeti hivatásának! Baráth Tibor levele az Egyedül Vagyunkhoz. *Egyedül Vagyunk*, 1944. június 16. 11. MTAKK Ms. 5207/91.

24. kép: Tomasz Jenő igazgatóhelyettes fiával, a Collegium romos épületében, 1945

Antal István kultuszminiszter ennek az elvárásnak igyekezett megfelelni, amikor 1944. július 15-i hatállyal 58.593/1944. IV. 1. számú rendeletével felmentette Szabó Miklóst az igazgatói poszt betöltése alól, és a Magyar Nemzeti Múzeumhoz helyezte át. Az ügyek vitelével ideiglenesen Tomasz Jenőt bízta meg.[1083] Bár a Lakatos-kormányban Rakovszky Iván kultuszminiszter rehabilitálni akarta Szabót, erre az időközben bekövetkezett események miatt nem került sor. Az 1944. október 16-án végrehajtott nyilas puccsot követően megalakult Szálasi-kabinetben Baráth Tibor is szerepet vállalt: az Egyetemi és Főiskolai Ügyosztály vezetője lett a kultuszminisztériumban. Korábbi írásának megfelelően gondoskodott arról, hogy a Collegium élére a hatalom új birtokosainak megfelelő szellemiségű vezetőt ültessen Kolozsvári Medzuy Béla személyében.

[1083] Érdekes módon Teleki Géza, az ideiglenes kormány VKM-minisztere ugyanarra a rendeletre hivatkozva mentette fel egy év múlva Szabó Miklóst. Teleki Géza levele Szabó Miklós igazgatónak áthelyezéséről. Budapest, 1945. május 4. MDKL 94. doboz 199. dosszié.

Az új igazgatónak mindössze három intézkedésére maradtak források. Ezekből arra lehet következtetni, hogy a korábbi vezetőkkel szemben nem törekedett a Collegium autonómiájának fenntartására, a nyilas adminisztráció minden kérését ellenvetés nélkül jóváhagyta. Első intézkedéseinek egyike volt, hogy a tanári kart feleskette a Szálasi-féle adminisztrációra.[1084] Ezt követően pedig hozzájárult ahhoz, hogy az 1. honvéd rohamtüzérosztály pótütege elszállásolást kapjon az intézetben.[1085] Az igazgatóság korábbi kiélezett közéleti, katonai helyzetekben hasonló eljárás esetén erélyesen tiltakozott, ez ebben az esetben elmaradt, ráadásul a hozzájárulás alapján a katonák saját belátásuk szerint maradhattak az internátus épületében. Az ellen sem emelt kifogást Kolozsvári, hogy a VKM egy részének Budára történő költöztetése miatt a minisztérium Baráth Tibor rendeletére lefoglalta az intézet III. emeleti helyiségeit, az ebédlőt és a dísztermet.[1086]

Ennek kivitelezésére azonban nem került sor, hiszen a szovjet ostromgyűrű 1944. december 24-re körülfogta a fővárost, így a nyilas diktatúra fenntartói nyugatra menekültek, velük tartott a megbízott igazgató, Kolozsvári M. Béla is. Az igazgató eredetileg a Collegium tagságát is nyugatra akarta telepíteni, végül azonban egyedül távozott a Dunántúlra 1944. december 9-én (Hajdú 2004: 50). Az ostrom végéig Tomasz Jenő vezette az ügyvitelt, 1945. február végén kérte fel az ugyancsak az épületben tartózkodó Szabó Miklóst, hogy ismét foglalja el az igazgatói posztot. A régi-új igazgató 1945 nyaráig vezette az intézetet, amikor ismét, ezúttal véglegesen leváltotta Teleki Géza VKM-miniszter. Elmozdítása mögött ismételten politikai indokok álltak: egy bölcsészeti kari tanácsi ülést követően Ligeti Lajos az ott jelen lévő volt collegistákat (Eckhardt Sándort, Gerevich Tibort, Horváh Jánost, Pais Dezsőt és Szekfű Gyulát) félrehívta, és tájékoztatta őket arról, hogy aktív collegisták

[1084] 152/1944. Kolozsvári M. Béla megbízott igazgató jelentése az eskü letételéről. Budapest, 1944. október 30. MOL K 636. 1024. doboz, 44–1. tétel (1942–1944–1).

[1085] *„Létszám 62 fő (tiszt és legénység). Az elszállásolás az alakulat elvonásáig tart. A legénység a tornateremben, a tisztek egy növendéklakosztályban, az iroda egy alagsori személyzeti szobában kapott elhelyezést, a gépjárművek az udvaron vannak.”* 142/1944. Kolozsvári M. Béla megbízott igazgató jelentése katonai elszállásolás ügyében. Budapest, 1944. október 25. MOL K 636. 1024. doboz, 44–1. tétel (1942–1944–1).

[1086] *„Értesítem az Igazgatóságot, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium egy részének Budára költözése miatt a kollégium III. emeleti helyiségeit, valamint a tanácstermet és a dísztermet a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium részére lefoglalom. A miniszter rendeletéből: Baráth Tibor s.k. egyetemi ny. rk. tanár az egyetemi ügyosztály főnöke.”* 62.606-1944./IV. sz. Baráth Tibor rendelete az Eötvös József Collegium helyiségeinek lefoglalásáról. Budapest, 1944. december 5. MDKL 88. doboz. 185/5. dosszié.

egy csoportja megkereste őt, és egy Szabó Miklós elleni sajtóhadjárat tervét vázolták fel számára. A Pro Domo bizonyos részeit felhasználva (a német kitüntetések, a Völklischer Beobachtung előfizetése az intézet számára) akarták tervüket végrehajtani. Mivel ez az igazolási eljárások időszaka volt, a rögtönzött megbeszélésen egyetértettek abban – Horváth Jánost leszámítva –, hogy a botrányt meg kell előzni, mivel az nyugdíjvesztéshez vagy koncepciós politikai eljáráshoz is vezethetett volna. Ligeti tájékoztatta a collegistákat, akik Kosáry Domokost vagy Keresztury Dezsőt akarták az intézet élén látni.[1087]

1945 áprilisának végén Gerevich Tibor lakásán tájékoztatták Szabó Miklóst a történtekről. Azt javasolták számára, hogy a miniszternél maga kérje nyugdíjazását, hiszen erre néhány év múlva egyébként is sor került volna. Szabó első megdöbbenésében belement a kérésbe, hogy a találkozót követő napon maga adja le nyugdíjazási kérelmét Gerevich dékáni hivatalában egy miniszteri megbízottnak. Másnap azonban mégsem ment el a megadott időpontban, ugyanis feleségével megbeszélve a kérdést arra jutott, hogy megbizatását 1944-ben felfüggesztették, a miniszter pedig ezt tetszése szerint jóváhagyhatja. Teleki ennek ellenére mégis leváltotta, és szolgálattételre a Magyar Tudományos Akadémiára helyezte át.[1088] A miniszter bizalmasa útján megüzente, hogy nem tehet mást, mivel úgy látta – Szabó Miklós szerint –, hogy a régi igazgatót senki sem támogatta (vö. Markó 2011a: 123–124).[1089] Így Keresztury Dezső, az új igazgató 1945. június 10-én már arról tehetett jelentést a kultuszminiszter számára, hogy a 3183/1945. elnöki számú rendelete alapján az internátus igazgatását átvette.[1090]

Az intézet történetében korábban nem fordult elő, hogy a diákság aktív módon próbáljon az üresedésben lévő igazgatói pozícióí betöltésére vonatkozólag fellépni vagy jogköreit gyakorló vezető ellen politikai támadást intézni. Az is meglehetősen szokatlan volt, hogy ezekhez a törekvésekhez indirekt módon a VKM is hozzájáruljon. A hallgatóság az 1944 októbere után előidézett *ex lex* állapotot használták fel saját céljaik eléréséhez. Szabó Miklós leváltása mögött vélhetően a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség collegiumi szervezete állt, amelynek működését korlátozni akarta az igazgató.[1091]

[1087] Eckhardt Sándor levele Szabó Miklós részére elmozdításának ügyében. Budapest, 1945. szeptember 22. MTAKK Ms. 5207/9.

[1088] Teleki Géza levele Szabó Miklós igazgatónak áthelyezéséről. Budapest, 1945. május 4. MDKL 94. doboz 199. dosszié.

[1089] Szabó Miklós levele Eckhardt Sándornak. Budapest, 1945. október 8. MTAKK Ms. 5207/9.

[1090] 35/1945. Keresztury Dezső megbízott igazgató jelentése a Collegium igazgatásának átvételéről. Budapest, 1945. június 10. MDKL 88. doboz. 185/5. dosszié.

[1091] Legalábbis erre utalt Klaniczay Tibor visszaemlékezésében: *„A felszabadulás után tovább apadt*

9.6. A Collegium belső életének változásai 1936–1944 között

Szabó Miklós igazgatóvá választásával átalakult a Collegium belső légköre, hiszen ismeretes volt a diákság körében, hogy az első világháborús katonai szolgálata alatt modora igen érdessé vált. A Gombocz Zolán által alkalmazott közvetlenség és „fegyelmezett szabadság" légköre eltűnt, Szabó mindvégig bizonyos távolságtartással kezelte a collegisták ügyeit.

Jelleme akkor változott meg valamelyest, amikor megházasodott. Felesége közvetlen viszonyt ápolt a collegistákkal, átvette a konyha irányítását, amelynek eredményeként a collegiumi étkeztetés minősége látványosan javult. *„Micu néni* [Szabó Miklós feleségének neve a collegisták között] *nagyon népszerű lett a collegisták körében, ez nem csak abban mutatkozott meg, hogy a viselkedés illedelmesebb, a ház csöndesebb lett, hanem abban is, hogy a kabarék műsorában is úgy jelent meg Micu néni, mint a ház angyala*" (Keresztury 1993: 252). Ennek ellenére az igazgató alakja a későbbi visszaemlékezésekben a diáksággal szót érteni képtelen vezetőként vált ismertté. Kifogásait az igazgatói irodában kíméletlen hangnemben közölte a collegistákkal (vö. Keveléz 2007f: 24).

25. kép: Szabó Miklós igazgató tanítványai körében, 1937

A diákszokások is jelentős változásokon estek át. A gólyavizsgát kiegészítette a Janicsek-emlékverseny, amelynek első említése 1941-ből ismert.[1092]

a növendékek száma. Akik maradtunk, csatlakoztunk a MADISZ-hoz. Szabó Miklós visszavette a kormányrudat, de az itt maradt kollégisták nem akceptálták, mint igazgatót, mert azt mondta, hogy nem tűri a »diákszovjetet«, vagyis a kollégisták tanácsát, amely ekkor – mint említettem – engem választott elnökké." Barta András (1975): Emlékezés az alma materre. A 80 éves Eötvös Kollégiumról beszél Klaniczay Tibor akadémikus. *Magyar Nemzet*, 1975. szeptember 21. (vasárnap) 9. MDKL 89. doboz 185/a. dosszié.

1092 A verseny névadója Janicsek István volt, aki 1920–1925 között volt az intézet történelem–földrajz szakos hallgatója. Tudományos pályafutása kettétört, vélhetően emiatt ideg-összeroppanást

A megmérettetés lényege abban merült ki, hogy a frissen felvetteknek egy memoritert kellett elsajátítaniuk nem szokványos módon. A szavalást nehezítették a „tanár urak" keresztkérdései és közbevetései, amelynek eredményeként rendszerint nem tudták teljesíteni a kitűzött feladatot, az idősebb collegisták legnagyobb örömére. A verseny első nyertese Kováts Miklós[1093] volt, akit elküldtek a dékáni hivatalba, hogy vegye fel kiváló helyezéséért az emlékverseny pénzjutalmát. A hivatalból azonban eltanácsolták az ifjút, mivel a beígért tiszteletdíj természetesen nem létezett (Ruttkay 2007b: 107–108).

Különleges szerepet töltött be az intézet életében Krencz János, aki 1922 óta szolgált a Collegiumban, de csak 1941 decemberében lett I. osztályú altiszt.[1094] Krencz minden collegistát névről ismert, tudta szakukat és mosószámukat. Rendszerint a portaszolgálattal járó teendőket látta el. Ha a collegisták az egyetemre készülődtek vizsgát tenni, akkor ezt rendszerint bejelentették Krencz úrnak, aki jókívánságait fejezte ki. Ez a rituálé elmaradhatatlan kelléke volt az alapvizsgára, illetve szakvizsgára való felkészülésnek, egyben azt is jelzi, hogy a kiszolgáló személyzetet az intézet fontos részének tekintették a növendékek (Keveléz 2007d: 150.). Volt azonban a személyzetnek olyan tagja is, aki visszaélt az igazgató bizalmával: 1941. június 11-ről 12-re virradó éjjel ugyanis kirabolták az igazgató lakását. A tolvaj valószínűleg nem tudta, hogy az életét kockáztatja, ugyanis 1936 óta a mindenkori igazgató számára a Székesfővárosi Rendőrfőkapitányság engedélyezte, hogy egy kakasos zsebpisztolyt tartson, mivel a hivatali helyiségben lévő páncélszekrényben rendszerint nagyobb mennyiségű készpénzt tároltak.[1095] Szabó azonban nem ébredt fel, így az ismeretlen tettes 500 pengő értékben tulajdonított el személyes tárgyai közül. Lehetséges elkövetőként az igazgató Illés Tóbiást, egykori kisegítő fűtőt jelölte meg, akit

kapott, és a Lipótmezői Idegszanatóriumba szállították gyógykezelésre. Az a legenda alakult ki róla, hogy elkezdte végigolvasni a Collegium könyvtárát betűrendben. De mindössze a „G" betűig jutott. Életéről és a hozzá kapcsolódó legendáriumról lásd: Arató–Perényi 2011: 269–310.

1093 Kováts 1941–1946 között volt francia–latin szakos hallgató. Később is részese volt diáktréfának: Angyal Lajos, Lukács Sándor és Hajdú Péter társaságában 1943. június 3-án felgyújtottak egy papírkosarat a lakosztályukban, ezért igazgatói megfeddésben részesültek (MDKL 10. doboz 11. dosszié 30. csomó).

1094 36/1942. Szabó Miklós igazgató levele Krencz Jánoshoz I. osztályú altisztté való kinevezése alkalmából. Budapest, 1942. február 16. MDKL 42. doboz 74/1. dosszié.

1095 A pisztoly tartását eredetileg Gombocz Zoltán kérvényezte. Ezt Szabó Miklós több alkalommal meghosszabbította. 7/1936. Szabó Miklós igazgató levele a Székesfővárosi Rendőrfőkapitányságnak pisztolytartás engedélyezése ügyében. Budapest, 1936. január 17. Az engedély megújítását lásd: 41/1943. Szabó Miklós igazgató kérelme a pisztolytartás engedélyezése ügyében. Budapest, 1943. február 25. MDKL 51. doboz. 98/1/a. dosszié.

botrányos körülmények között kellett az intézetből eltávolítani. Illés ugyanis 1941 pünkösd hétfőjén illuminált állapotban jelent meg a Collegiumban, ahonnan csak rendőri segítséggel tudták eltávolítani. Elbocsátását nehezen tudta elfogadni, fenyegetések között távozott a Ménesi útról.[1096] A tettest végül nem sikerült elfogni, így a nyomozást megszüntették.[1097]

A tanév két legfontosabb eseménye a szokásos évi kabaré, amelynek időpontja átkerült december 6-ra, Miklós-napra, illetve a júniusi garden party volt. Mindkét alkalommal az idősebb collegisták mellett hölgyek is bebocsátást nyerhettek az intézetbe, amely számos későbbi szerelmi kapcsolat, házasság kialakulásához vezetett (Ruttkay 2007a: 48–49). Szinyei Merse Jenő VKM-miniszter 1943. októberi látogatását követő kabaré *A miniszter a filoszterben* címet kapta. Ennek egyik jelenetében a Szabó Miklóst alakító Orosz László a következő szavakkal kísérte be a minisztert a díszterembe: *„Itt vannak az elődeim arcképei, ide pedig bölcs előrelátással saját szobromat helyeztem el”* (Keveléz–Ruttkay 2007: 172). Az előadást követően az igazgató a darab valamennyi szereplőjét irodájába hívatta, és keményen leszidta őket arcátlanságukért. Az esetet követően az igazgató és a diákság közötti viszony hűvössé vált, hiszen a collegisták az önkény jeleként értelmezték Szabó reakcióját, utóbbi pedig tekintélyének megkérdőjelezését látta a jelenet mögött (vö. Markó 2011a: 118).

1938-tól rendezték meg Keresztury Dezső javaslatára az *Esti beszélgetések* elnevezésű ifjúsági rendezvénysorozatot a Collegiumban, amelyet rendszerint a díszteremben tartottak. Az összejöveteleken irodalmi és közéleti kérdésekről vitatkozhatott a hallgatóság (vö. Szigeti 2000: 160), illetve időként tekintélyes végzett tagokat is meghívott az igazgatóság, akik saját collegiumi élményeik mellett tudományos munkásságukat is bemutatták.[1098] Mivel ezeknek az időpontja rendszerint szerdára esett, ezt a hagyományt folytatták 1945 után *Szerda esték* elnevezéssel (vö. Markó 2011a: 116–117).

1937-től a VKM engedélye alapján a testnevelési órák is az intézetben zajlottak le. Ehhez azonban szükség volt a tornaterem felújítására, mivel hiányoztak

1096 A következő tárgyak tűntek el: A pénztárcájából 2 db 100 pengős, 3 db 20 pengős, 1 db 5 pengős. Elvitt egy zsebpénztárcát kb. 10 pengő értékkel, 2 pengősökkel és apró pénzzel, egy sötét szürke nadrágot kb. 40 P értékben, egy világos vászon házi kabátot 40 P értékben, egy fehér inget Sz. M. monogrammal 20 P értékben, egy „Zenith” márkájú, fekete számlapos, bőrszíjas karórát 80 P értékben, illetve egy ébresztő zsebórát 80 P értékben. 129/1941. Szabó Miklós igazgató feljelentése a Budapesti Rendőrfőkapitányságnak. Budapest, 1941. június 12. MDKL 51. doboz. 98/1/a. dosszié.

1097 2/4970/1941. sz. határozattal 1941. szeptember 24-én a nyomozás lezárult, mivel a tettest nem sikerült felderíteni. MDKL 51. doboz. 98/1/a. dosszié.

1098 Az 1938. május 18-i tanári értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/c. dosszié.

a gyakorlatokhoz szükséges felszerelések, illetve a terem egyéb berendezései is elavultak.[1099] A minisztérium összesen 1528 pengő értékben vásárolt felszereléseket kosárlabdázáshoz, tornagyakorlatok végzéséhez, futballhoz, illetve magasugráshoz. Ezen kívül a terem új vakolatot és padlózatot kapott, bordásfalakat építettek be, illetve megoldották fűthetőségét is a téli testmozgás biztosítására.[1100]

Emellett a collegistáknak lehetősége volt belföldi tanulmányi kirándulásokon részt venni, illetve az intézmény számára fenntartott ösztöndíjak révén külföldi utazásokat tenni. 1938 júniusában Rados Tamás pannonhalmi bencés szerzetes volt a Collegium vendége, aki távozását követően a Szent István-év alkalmából meghívta az internátus egészét a Pannonhalmi apátság megtekintésére.[1101] A látogatásra 1938. szeptember 24-én került sor, ennek során megtekintették a Szent Gellért Főiskolát is. Az egykori repetens kollégium továbbfejlesztéséből létrejött főiskolát Szabó Miklós, a látogatást megköszönő levelében az Eötvös Collegium testvérintézetének nevezte, mivel fő céljaik hasonlóak voltak, és képzésük néhány eleme is megegyezett az igazgató szerint.[1102] A VKM által 1939 februárjában adományozott 1000 pengőből[1103] 1939. május 25–26. között a felvidékre tettek utazást a Collegium tagjai (35 fő) és tanárai (23 fő). Az útvonal magában foglalta a Losonci-tavat, Füleket, Rimaszombatot, Rozsnyót, Krasznahorkát, Szádalmást és Kassát.[1104] 1943-ban pedig Esztergomban tekintette meg az igazgató vezetésével a collegisták egy csoportja a székesegyházat és az a körül folyó ásatásokat.[1105]

A második világháború kitörése miatt külföldre utazni csak Németországba volt lehetséges a collegisták számára. A nyári ösztöndíjakat Walther Schurig lektor garantálta 1939–1942 között, mivel a Német Tudományos Akadémia

[1099] 129/1937. Szabó Miklós igazgató felterjesztése a VKM-miniszterhez a tornaterem felújítása ügyében. Budapest, 1937. június 21. MDKL 51. doboz 98/a/2. dosszié.

[1100] 95918/1937. Vitéz Tárczay-Felidices Román miniszteri osztálytanácsos miniszteri rendelete Lopos Gyula vállalkozóhoz a báró Eötvös József Collegium tornatermének felújítására vonatkozóan. Budapest, 1937. október 11. MDKL 51. doboz 98/a/2. dosszié.

[1101] Rados Tamás levele Szabó Miklós igazgatóhoz. Budapest, 1938. június 9. MDKL 36. doboz 56. dosszié.

[1102] Szabó Miklós igazgató levele a pannonhalmi apátnak. Budapest, 1938. szeptember 25. MDKL 36. doboz 56. dosszié.

[1103] Lásd 53/1939. Szabó Miklós igazgató felterjesztés az ifjúság nemzeti irányú neveléséről. Budapest, 1939. február 23. MOL K 636. 44–2. tétel, 883. doboz (1937–1941).

[1104] Az 1939. május 25–26 közötti felvidéki kirándulás beszámolója. MDKL 36. doboz 56. dosszié.

[1105] Szabó Miklós igazgató levele Leopold Antal prelátus, főszékesegyházi kanonoknak. Budapest, 1943. június 1. MDKL 36. doboz 56. dosszié.

cserekapcsolatokért felelős munkatársa volt. 1939-ben[1106] és 1940-ben[1107] is nyolc-nyolc collegistát terjesztett fel az igazgatóság ösztöndíjra. 1942-ben összesen 12 növendéknek ajánlottak fel ösztöndíjat német részről: négynek a budapesti Deutsches Wissenschaftliches Institut, nyolcnak pedig a Deutsches Studienwerk für Ausländer nevű szervezet. A forrásokból csak a tudományos ösztöndíjra jelöltek névsora derült ki: Hajdú Péter, Lám Leó, Lontay László és Krähling Henrik pályázatait bírálták el kedvezően. Az igazgató a VKM kérésére valamennyiükről jellemzést készített. Az előbbi hárommal kapcsolatban megállapította, hogy erkölcsi és nemzethűségi szempontból kifogástalanok, így kiutazásuk elé nem gördített akadályt. Krählinggel[1108] kapcsolatban azonban megjegyezte, hogy az 1941-es népszámláláskor németnek vallotta magát, társainak arról panaszkodott, hogy a németek nem tekintik „néptársnak", ő pedig kevéssé érezte magát magyarnak. A Volksbundnak ugyanakkor nem volt tagja, és bevallása szerint nem támogatta politikájukat. Szabó azért támogatta végül kiutazását, hogy tapasztalatai alapján megoldhassa lelki válságát.[1109] 1942 után Schurig távozása és a harci cselekmények miatt vélhetően megszűntek az ösztöndíjak.

A Szabó-éra alatt összesen 73 külföldi hallgató vendégeskedett a Collegiumban. Legnagyobb számban, 15 fővel[1110] az olaszok képviseltették magukat, közülük

---

[1106] Szabó Miklós javaslata alapján Berlinbe Lakatos Ernő III történelem-földrajz, Szigethy Miklós III. német–francia, Lipcsébe Lőrincze Lajos III. magyar–német, Habis György III. magyar–német, Münchenbe Rácz István III. klasszika-filológia, Heidelbergbe Németh Zoltán IV. magyar–angol, Vozáry Pál IV. magyar–francia, Vargha Tamás II. matematika–fizika szakos hallgatók kaptak ösztöndíjat. 139/1939. Szabó Miklós igazgató felterjesztése nyári németországi csereösztöndíjra vonatkozóan. Budapest, 1939. június 9. MOL K 636. 44–2. tétel, 883. doboz (1937–1941).

[1107] Cornides István II. matematika–fizika., Laub Emil II. klasszika-filológia, Vargha Tamás III. matematika–fizika, Rajniss István IV. matematika–vegytan szakos hallgatók kiküldéséhez. Ha további helyek is fennmaradnak, akkor Király István I. magyar–német, Huszthy Péter I. német–angol, Vágó György I. német–angol, Bogdány Ferenc III. német–francia szakos hallgatók kiküldését is támogatja az igazgatóság. 152/1940. Szabó Miklós igazgató felterjesztése nyári németországi csereösztöndíjra vonatkozóan. Budapest, 1940. június 15. MOL K 636. 44–2. tétel, 883. doboz (1937–1941).

[1108] Krähling 1940–1946 között volt az intézet magyar–német szakos, baranyai sváb származású hallgatója. 1945-ben eltűnt katonai szolgálat közben, csupán 1946-ban jelentkezett ismét a Collegiumban. Szüleit a világháború lezárása után kitelepítették, ő azonban maradt és nevét Kéri Henrikre magyarosította (MDKL 11. doboz 11. dosszié 31. csomó).

[1109] 95/1942. Szabó Miklós igazgató levele Hóman Bálint VKM-miniszternek. Budapest, 1942. május 25. MDKL 36. doboz 55. dosszié.

[1110] Belmonte Orazio közgazdász, 1943. MDKL 34. doboz 50. dosszié. Bonetti Eugenio orvos, 1940–1941. MDKL 34. doboz 50. dosszié. Brigidi Gugliemio zenész, 1939–1941. MDKL 34. doboz 50. dosszié. Marcolini Mario, orvos 1937–1938. MDKL 34. doboz 51. dosszié.

öten voltak a pisai Scuola Normale Superiore növendékei.[1111] Az itáliai ösztöndíjasok közül egyedül Gugliemio Brigidivel kapcsolatban merült fel probléma: Brigidi a Zeneművészeti Főiskola hallgatója volt, zongorajátéka pedig zavarta a Collegium nyugalmát, így Szabó Miklós arra kérte a minisztériumot, hogy zenészeket csak abban az esetben helyezzenek el az intézetben, ha gyakorlási lehetőséget máshol tudnak számára biztosítani (vö. Nagy 1995: 92).[1112] Az olaszokat követték a németek 13 vendég hallgatóval.[1113] A 14. német vendég, Klaus Frommelt 1936-ban nem érkezett meg a Ménesi útra, így róla semmi sem derül ki a forrásokból.[1114] Némelyik cserediákkal szemben az igazgatónak többször felmerült az a gyanúja, hogy a magyarországi németség, illetve szélső jobboldali mozgalmakban fejtettek ki tevékenységet. Szankciókat azonban nem foganatosított velük szemben egyetlen esetben sem (Nagy: 1995: 86). Hat cserediák érkezett az Amerikai Egyesült Államokból[1115] és Bulgáriából,[1116] öt pedig

Opice Vincenzo klasszika-filológus, 1943. MDKL 34. doboz 51. dosszié. Ratti Giuseppe jogász, 1941. MDKL 35. doboz 52. dosszié. Reho Luigi irodalomtörténész 1940–1941, MDKL 35. doboz 52. dosszié. Tacconi Alessandro közgazdász 1943, MDKL 35. doboz 52. dosszié. Tassi Leonardo jogász 1941, MDKL 35. doboz 52. dosszié. Tempesti Folco történelem–irodalom 1938–1939, MDKL 35. doboz 52. dosszié.

1111 Barberi Lirio belgyógyász, 1940. MDKL 34. doboz 50. dosszié. Barberis Liugi sebész, 1940. MDKL 34. doboz 50. dosszié. Dolmetta Adolfo jogász 1938, MDKL 34. doboz 50. dosszié. Lenzi Eugenio orvos 1939, MDKL 34. doboz 51. dosszié. Spolidoro Yorik jogász 1941, MDKL 35. doboz 52. dosszié.

1112 173/1940. Szabó Miklós igazgató levele a VKM minisztérium részére. Budapest, 1940. június 29. MDKL 34. doboz 50. dosszié.

1113 Bräuler Friedelhelm orvos 1939–1940, MDKL 34. doboz 50. dosszié. Claus Wolfgang jogász 1938–1939, MDKL 34. doboz 50. dosszié. Dörken Horst orvos 1943, MDKL 34. doboz 50. dosszié. Dünisch Ferdinand 1937–1938, MDKL 34. doboz 50. dosszié. Henzler Ottó történelem 1942, 1943-ban katonaként elesett, MDKL 34. doboz 51. dosszié. Keil Joachim jogász 1937–1938, MDKL 34. doboz 51. dosszié. Leydeckher Wolfgang orvos 1941, MDKL 34. doboz 51. dosszié. Otto Eberhard Horst közgazdaságtan 1936–1937, MDKL 34. doboz 51. dosszié. Pohl Franz állatorvos 1938–1939, MDKL 35. doboz 52. dosszié. Schlachter Wolfgang finnugor nyelvész 1942–1943, MDKL 35. doboz 52. dosszié. Schneider Dietrcih jogász 1937–1938, MDKL 35. doboz 52. dosszié. Schreiber Günther orvos 1938–1939, MDKL 35. doboz 52. dosszié. Walmann Anton jogász 1942–1943, MDKL 35. doboz 52. dosszié.

1114 MDKL 34. doboz 50. dosszié.

1115 Gall Edward Stephen jogász 1936–1938, MDKL 34. doboz 50. dosszié. Madden Harry 1936, MDKL 34. doboz 51. dosszié. Mastrude Roger irodalomtörténész 1939–1940, MDKL 34. doboz 51. dosszié. Revey Lajos 1939–1940. 1940. március 28-án kiköltözött a Collegiumból nősülés miatt. Valószínűleg Magyarországon telepedett le (MDKL 35. doboz 52. dosszié). Ruchort Wilhelm építészmérnök 1944, MDKL 35. doboz 52. dosszié. Urbán Ernő magyar–angol szakos tanár 1937–1938, MDKL 35. doboz 52. dosszié.

1116 Dervingov Alexandrov történelem 1942, MDKL 34. doboz 50. dosszié. Dolapcsiev Blagovest

Görögországból,[1117] négyen érkeztek Lengyelországból[1118] és Törökországból,[1119] hárman pedig Finnországból[1120] és Japánból.[1121] Mellettük két határon túli magyar,[1122] két észt[1123] és osztrák,[1124] illetve ugyanennyi svéd[1125] vendéghallgató

matematika 1942, MDKL 34. doboz 50. dosszié. Kolacsev Alexandrov orvos 1942–1943. A magyar–bolgár kulturális egyezmény alapján tartózkodott a Collegiumban (MDKL 34. doboz 51. dosszié). Kosztov Kyrill 1940, MDKL 34. doboz 51. dosszié. Tanev Tacso művészettörténet, etnológia 1938–1940, MDKL 35. doboz 52. dosszié. Tzanoff Georgi 1942–1943, MDKL 35. doboz 52. dosszié.

1117 Diaphia Demeter mezőgazdász 1939–1942, MDKL 34. doboz 52. dosszié. Drizis Parmenion állatorvostan 1940–1948, MDKL 34. doboz 50. dosszié. Gülekas Gergely állatorvostan 1940–1942, MDKL 34. doboz 50. dosszié. Kardalis Mihály állatorvostan 1940–1943, MDKL 34. doboz 51. dosszié. Parisis Jordanis orvos 1943–1944, MDKL 35. doboz 52. dosszié.

1118 Bazylow Lajos történelem, 1936–1937, MDKL 34. doboz 50. dosszié. Felczak Jan Waclaw történelem 1938–1939, A lengyel ellenállás és a londoni lengyel kormány összekötője volt. Előbb Varsó és Párizs, majd Varsó és London között létesített földalatti futárszolgálatot (Nagy 1995: 89) (MDKL 34. doboz 50. dosszié). Kudzinowski Czestav finnugor nyelvészet 1937–1939, MDKL 34. doboz 51. dosszié. Wojtocicz Péter történelem 1937–1938, MDKL 35. doboz 52. dosszié.

1119 Bastav Serif bizantinológiát és turkológiát hallgatott, 1941–1948, MDKL 34. doboz 50. dosszié. Hassan Musztafa török–mongol 1938–1945, MDKL 34. doboz 51. dosszié. Kafesoglu Ibrahim történelem–régészet 1943–1945, MDKL 34. doboz 51. dosszié. Kis Etyen Sirri gépészmérnök 1941–1944, MDKL 34. doboz 51. dosszié.

1120 Hiekkanen Vesa finnugor nyelvészet 1937–1938, MDKL 34. doboz 50. dosszié. Karakha Eino összehasonlító indoeurópai nyelvészet 1941, MDKL 34. doboz 51. dosszié. Ankeria Santieri finnugor nyelvészet, szláv nyelvészet. 1944-től a Collegium finn lektorát helyettesítette, 1943–1948, MDKL 35. doboz 52. dosszié.

1121 Ahn Ekitai zeneszerző 1938–1942. 273/1940. Szabó Miklós kéri, hogy Ahntól mihamarabb vonják meg a Collegiumban való lakás lehetőségét, mert a Collegium szellemi életével magatartása összeegyeztethetetlen, egyfajta panzióként tekint az intézményre. Gyakran tartózkodik külföldön, és ezen alkalmak során a rendőrség kijelentkezést rendszerint elfelejti megtenni. Szabó Miklós levele a VKM-miniszterhez Ahn Ekitai ügyében. Budapest, 1942. október 12. MDKL 34. doboz 50. dosszié (vö. Nagy 1995: 92). Takei Muneo a vasedai egyetem tanára 1944, MDKL 35. doboz 52. dosszié. Tokunaga Yasumoto tokiói egyetemi tanár, egyetemi lektor 1940–1942, MDKL 35. doboz 52. dosszié.

1122 Kiss Gyula jogász 1942, MDKL 34. doboz 51. dosszié. Tóth László jogász 1942, MDKL 35. doboz 52. dosszié.

1123 Mägiste Julius egyetemi tanár 1937–1938, MDKL 34. doboz 51. dosszié. Viiret Juhan finnugor nyelvészet 1938–1939, MDKL 35. doboz 52. dosszié.

1124 Königshofer Miklós német–franica szakos. Magyar–osztrák kulturális egyezmény alapján tartózkodott a Collegiumban (MDKL 34. doboz 51. dosszié). Oberhuber Károly görög–indogermanisztika 1936–1937, MDKL 34. doboz 51. dosszié.

1125 Ewald Dahlgren zenetörténet 1940–1942. 1941. március 15-én Dahlgren is mondott ünnepi köszöntőt a külföldi diákok nevében, ebben leszögezi, hogy tudja mit jelent a magyarok számára ez az ünnep. A Collegium egy nagyszerű hely, hiszen ezen keresztül megismerhették a magyar nyelvet és kultúrát, amelyet meg is szerettek. Reméli, hogy a háború ellenére a Collegium

látogatott a Ménesi útra. Csupán egy-egy francia,[1126] kanadai,[1127] kínai,[1128] valamint szlovák[1129] nemzetiségű látogatója volt az intézetnek a vizsgált időszakban (vö. Nagy 1995: 83–93). A külföldi vendégek a háborús nehézségek ellenére is az intézetben tartózkodhattak. 1943. július 1. és augusztus 15. között szünetelt a collegiumi étkezde működése, mivel a gazdasági nehézségek miatt az igazgatóság képtelen volt fenntartását kigazdálkodni. Néhány külföldi vendégnek azonban így is engedélyezték az épületben való tartózkodást, mivel a hadi helyzet miatt nem tudtak hazájukba visszautazni.[1130] Közülük később számosan az ostrom heteit is a Ménesi úti óvóhelyen élték túl: Bastav Serif, Hassan Musztafa, Kafesoglu Ibrahim, Drizis Parmenion, Harsányi Sándor és Ankeria Santieri. Hassan igen jól megtanult magyarul, különböző tájszólásokban volt képes beszélni, ezzel szórakoztatta a pincehelyiségben rekedteket, míg a finn – ahogyan korábban már utaltam rá – orosz tanfolyamot tartott, illetve hősies helytállást tanúsított az 1945. február 11-én az intézetbe betörő és erőszakoskodó szovjet katonákkal szemben, akiket válogatott orosz szitkokkal késztetett meghátrálásra (Dörnyei 2004: 69).

A háború okozta gazdasági nehézségeket a collegisták is érzékelték már 1939 folyamán. 1939. október 7-től az igazgatóság takarékossági intézkedéseket vezetett be az áramfogyasztással kapcsolatosan, majd 1940 márciusától

a béke szigete maradhat, amelyre később is jó lesz visszaemlékezni (MDKL 34. doboz 50. dosszié). Dahlgren 1943-ban nősült meg, ebben az évben már kisfia születéséről számolt be Szabó Miklósnak. Valószínű, hogy Magyarországon telepedett le (Nagy 1995: 91). Wickman Bo 1937–1938, MDKL 35. doboz 52. dosszié.

1126 Basile Róbert mérnök, 1943–1944, az École Normale Superieure hallgatója volt (MDKL 34. doboz 50. dosszié).

1127 Graham Róbert angol–német, 1939–1943. 1939. március 15-én beszédet mondott a külföldi diákok nevében (MDKL 34. doboz 50. dosszié).

1128 Chao Tung-Sung kínai lektor 1942–1943. A személyi anyagából nem volt világos, hogy az egyetem vagy a Collegium lektora volt-e. Nem játszott fontos szerepet az intézet képzési rendszerében, ugyanis más iratban nem bukkan fel a neve (MDKL 34. doboz 50. dosszié).

1129 Jankovic Vendel levéltáros, 272/1942. Szabó Miklós azt kérte, hogy Jankovichnak úgy adjon a kultuszminisztérium a külföldi csereösztöndíjasokkal egyenlő feltételű bentlakást, hogy cserébe írja elő, heti két óra szlovák nyelvóra tartását számára. 1943-ban ugyanezekkel a feltételekkel maradhatott (MDKL 34. doboz 51. dosszié).

1130 Az érintett személyek a következők: Drizis Parmenion, görög ösztöndíjas, Harsányi Sándor, amerikai állampolgár, nyelvtanár, Hassan Mustafa török állampolgár Jankovic Vendelin szlovák levéltáros Lemaire Paul, francia állampolgár, nyelvtanár Kafesoglu Ibrahim, török ösztöndíjas Karadalis Mihály, görög ösztöndíjas Kis Etyen Sirri, török ösztöndíjas Don Suarez Eugenio spanyol újságíró. 127/1943. Szabó Miklós felterjesztése külföldi állampolgárok nyári tartózkodása ügyében. Budapest, 1943. július 1. MOL K 636. 1024. doboz, 44–1. tétel (1942–1944–1).

Szabó Miklós megtiltotta, hogy a lakosztályokban éjfél után villanyt használjanak.[1131] Ezen kívül a korszakban egyre inkább terjedő rádiókészülékek és telefon használatát is több alkalommal szabályozta, illetve korlátozta az igazgatóság. Az intézetben 1938-ban szereltek fel telefonkészülékeket, ezeken csak 14 és 17 óra között lehetett beszélni, legfeljebb három percig.[1132] A zongora használatát 1939-ben[1133] és 1942-ben is szabályozta az intézet vezetése. A díszteremben levő zongorát hétköznapokon 8 és 10 között, illetve délután 14 és 17 óra között lehetett használni, vasárnap és ünnepnapokon ilyen korlátozás nem volt. A rádióhasználattal kapcsolatban elterjedt az a szokás, hogy az ifjak vagy tanulás mellett hallgattak zenét, vagy a munkaidejük nagy részét ennek a szórakozásnak szentelték. Ezért használatával kapcsolatban is bevezették a zongorára vonatkozó előírásokat, illetve az igazgatóság kilátásba helyezte teljes betiltásukat.[1134] Az étkezésre vonatkozó előírásokat is szigorították: a Collegiumból való távolmaradást be kellett jelenteni az étkezdén, hogy az élelmiszer-alapanyagokkal spórolni tudjon az intézmény. A „Fogadalom" irányelveinek érvényesítését vonhatták maguk után azok az esetek, amelyben a növendékek ezt nem tették meg.[1135]

A főváros 1944. április 4-i bombázását követően Szabó Miklós úgy döntött, hogy 1944. április 14-ével berekeszti a félévet. Az alap- és szakvizsgákra készülők kivételével mindenkinek távoznia kellett az intézetből. Mivel a félévkezdés bizonytalan volt, ezért az igazgatóság úgy határozott, hogy a collegistákat külön-külön értesíti a tanulmányok folytatásáról.[1136] Mivel a harcok 1944 őszén elérték a trianoni Magyarország területét is (1944. szeptember 25-én a szovjet csapatok elfoglalták Makót), ezért az intézmény tagságának jelentős részét katonai szolgálatra hívták be (Romsics 2004: 266–267).

[1131] A tiltás nem vonatkozott az állandó tanári lakásokra és a seniori szobákra. Szabó Miklós hirdetménye a Collegiumban a villanyárammal való takarékosság ügyében. Budapest, 1940. március 30. MDKL 51. doboz 97/4. dosszié.

[1132] Szabó Miklós igazgató hirdetménye a telefonhasználatról. Budapest, 1938. január 11. MDKL 51. doboz 97/3. dosszié.

[1133] Szabó Miklós igazgató hirdetménye a zongorahasználattal kapcsolatosan. Budapest, 1939. november 17. MDKL 51. doboz. 97/4. dosszié.

[1134] Szabó Miklós igazgató hirdetménye a rádióhasználattal kapcsolatosan. Budapest,1942. január 24. MDKL 51. doboz 97/5. dosszié.

[1135] Szabó Miklós igazgató hirdetménye az étkezéssel kapcsolatosan. Budapest, 1941. szeptember 29. MDKL 51. doboz 97/5. dosszié.

[1136] Szabó Miklós igazgató tájékoztatása az 1943/44-es tanév befejezéséről. Budapest, 1944. április 14. MDKL 51. doboz 97/5. dosszié.

A Collegiumban csak igen kevesen kezdhették meg a munkát.[1137] 1944. október 16. után a nyilas kormányzat elrendelte, hogy minden 17–60 év közötti férfi köteles hadi szolgálatot teljesíteni. A frontszolgálat elkerülésére kezdték el szervezni az egyetemisták a Kisegítő Karhatalmi Alakulatok (Kiska) zászlóaljait, amelyek közül a legismertebbek a Görgey-, és a Táncsics-zászlóalj voltak. A collegisták az utóbbihoz csatlakoztak. A zászlóalj II. szakaszát alkották az intézet növendékei – amelyet maguk között „Leprának" hívtak (Barta 2013: 29) –, parancsnokul Klaniczay Tibort[1138] választották meg. 1944 októberétől decemberéig az Üllői úti klinikákon kellett szolgálatot teljesíteniük meghatározott napokon, majd a front közeledtével egy Köztelek utcai kollégiumban nyertek állandó elhelyezést. 1944. december 24-én azonban a városparancsnokság kivezényelte mindegyiküket Vecsés közelébe frontszolgálatra (Hajdú 2004: 46). Klaniczaynak sikerült csapatát Pest határának közelébe visszavezényelni, és kapcsolatba lépett Tomasz Jenővel, aki hajlandónak mutatkozott a szökevényeket befogadni. 1944 decemberének végén határozta el az alakulat, hogy a Mária Terézia laktanyából (később Kilián laktanya) szerzett kéthetes szabadságoló leveleket hamis pecsétekkel ellátva feloszlatják az alakulatot, és visszatérnek a Ménesi útra. Tartózkodásuk „törvényesítése" érdekében Klaniczay tanácsára a Horthy Miklós út (ma Bartók Béla nevét viseli) 37. szám alatt orvosi rendelőt rendeztek be a Műegyetemről szerzett orvosi eszközök segítségével (Lukácsy 2004: 97). A segélyhely külső helyisége kórteremként, belső része pedig műtőként funkcionált, a működést Szarka Lajos és Jákli János orvosok, illetve Dörnyei Sándor és Zulauf Teofil víz- és betegszállítók közreműködésével tartották fent. Bár többször inzultálták a személyzetet és a betegeket is a nyilasok, de személyi sérülés egyik alkalommal sem történt (Dörnyei 2004: 73–75).

A Collegium kinevezett igazgatója, Kolozsvári M. Béla 1944 decemberének elején távozott az intézetből. Helyette Tomasz Jenő vette át az irányítást, aki megpróbált élelmiszer-tartalékokat felhalmozni, illetve a beszállásolt német és magyar katonák túlkapásait megakadályozni. Az élelmiszereket

[1137] Dörnyei Sándor visszaemlékezése szerint 1944 őszén az alábbi hallgatók kezdték meg a munkát az intézetben: V. évesek Csüry István, Imolya Imre Kövendi Dénes. IV. évesek: Hajdú Péter, Heckenast Gusztáv, Klaniczay Tibor, Kováts Miklós, Lukácsy Sándor, Zulaf Teofil. III. évesek: Debreczeni Ferenc Dizseri Sándor, Leel-Őssy Sándor, Mikolás Miklós. II. évesek: Gyapay Gábor, Simon Jenő. I. évesek: Antal Ottó, Brusznyai Árpád, Dörnyei Sándor, Eperjessy Géza, Molnár László, Sárosi Bálint. Rajtuk kívül az intézetben bujkált Kerékgyártó Elemér és Heckenast Ottó is katonaszökevényként (Dörnyei 2004: 69).

[1138] Klaniczay 1941–1946 között volt a Collegium tagja magyar–olasz szakos hallgatóként. Később a magyar irodalomtörténet professzora lett (MDKL 10. doboz 11. dosszié 29. csomó).

több helyre, így az óvóhelyre és a könyvtárba rejtették el, hogy esetleges rekvirálások esetén ne az egész készlet kobozzák el. Ez a lépés kifizetődő volt, ugyanis 1945. január 11-én nyilasok jelentek meg az internátusban, és így csupán a készlet egy részét tudták elvinni magukkal.[1139] A Collegium keleti szárnya alatti óvóhelyen húzódtak meg az intézetbe menekült tanárok, minisztériumi tisztviselők, a nyugatiban pedig a collegisták. Tomasz irányítása alatt megszervezték a vízellátást a közeli kutakból, illetve a kenyérszállítást a Gellért Szálló mellett működő sütödéből. Az utcai harcok közepette e feladatok ellátása igen veszélyes volt (Hajdú 2004: 52–53). A német és a magyar katonák közötti konfliktusok is magukban hordozták egy fegyveres összetűzés lehetőségét, de erre végül nem került sor. 1945. február 10-re a németek nagy része távozott az intézményből a szovjet katonák várható megjelenése miatt (Imolya 2004: 35–37).

A Collegiumot 1945. február 11-én a kora délutáni órákban érték el a szovjet csapatok. Miután megvendégelték őket, az intézményben tartózkodó valamennyi férfit előállították, és egy kelenföldi gyűjtőfogolytáborba szállították. Tomasz Jenő magával vitte az intézet anyakönyveit, amely tartalmazta a tagságra vonatkozó adatokat. Másnap reggel a fogolytáborban megjelent Harsányi Sándor és Hassan Musztafa, akik külföldi állampolgárokként elérték, hogy a tábor vezetője tárgyaljon Tomasszal. Ennek eredményeként az aligazgatónak sikerült bemutatnia azokat a mentesítő iratokat, amelyek a Collegiumot tudományos intézeti jellegét igazolták a katonai hatóságok számára. Az anyakönyvek segítségével az előállítottak mindegyike visszatérhetett az intézetbe (Dörnyei 2004: 76.).

A Collegium épületén is nyomokat hagyott az ostrom. Tomasz Jenő jelentése szerint az intézetet egy nagyobb összeláncolt légibomba, négy kisebb légibomba, amelyek közül kettő nem robbant fel, és számos aknatalálat érte. A nagyobb légibomba az épület nyugati szárnyán óriási pusztításokat végzett: a tetőzetet és a padlást, illetve három III. emeleti, öt II. emeleti és két I. emeleti szobát teljesen megsemmisített. A tornatermet a két kisebb légibomba döntötte romba, amelyet előtte a beszállásolt katonák is jelentősen megrongáltak. Tüzérségi ágyúlövedékek tették használhatatlanná a Collegium nagyobb vendégszobáját, illetve aligazgatói irodáját. Aknatalálatot kapott az ebédlő, a II. emelet nyugati szárnyán levő tanári szobák, illetve mosdók, a betegszoba, valamint a könyvtár

[1139] Tomasz Jenő jelentésében 1945. január 11-re tette a nyilas rekvirálás időpontját. 40/1945. Tomasz Jenő jelentése az Eötvös Collegium háborús kárairól (Dörnyei 2004: 129–134). Ezzel szemben Imolya Imre 1945. január 13-ra tette a nyilasok megjelenését a Collegiumban, állítása szerint fizettek az elvett élelmiszerekért (Imolya 2004: 25).

bizonyos részei, az igazgatói és aligazgatói lakások. A könyvtári állományt és az egyéb vagyontárgyakat köszönhetően az alagsorba való menekítésüknek alig-alig érték veszteségek: a németek megrongálták a lemenekített ablaküvegek egy részét, két zongora sérült meg, illetve megsemmisültek Eötvös József és fia, Loránd mellszobrai.[1140]

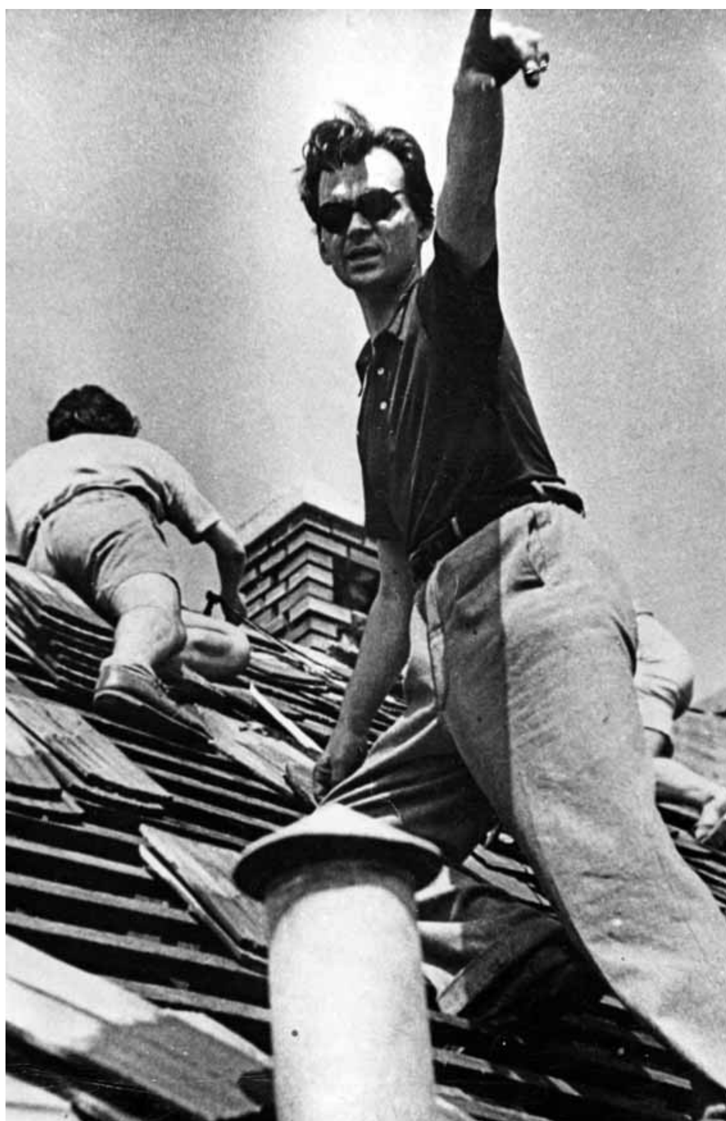

26. kép: A Collegium tornatermének romjai, 1945

A második világháború befejezése és a Collegium alapításának 50. évfordulója nehéz helyzetben találta az intézetet: a tanárok és az aktív tagság jelentős része vidéken tartózkodott, vagy katonai szolgálatot teljesített. Akadt közöttük olyan is, aki hadifogságba került, és több hónap, esetleg évek múltán térhetett csak haza. Az internátus épülete súlyos károkat szenvedett, amelynek

[1140] Ezen kívül további veszteségek érték az intézetet, ugyanis 1945 januárjában 12 darab vaságyat adott az aligazgató a Horthy Miklós út 37. szám alatt működő orvosi ügyeletnek, illetve márciusban az intézet közelében működő katonai parancsnokságokat bútorozták be az internátus vagyontárgyait képző eszközökből. 40/1945. Tomasz Jenő jelentése az Eötvös Collegium háborús kárairól (Dörnyei 2004: 129–134).

eredményeként jelentős része lakhatatlanná vált. Ráadásul a megszálló szovjet csapatok a magyartól gyökeresen eltérő politikai kultúrából érkeztek, amely előre vetítette a közélet bizonyos fokú átalakulását. Az új politikai konstellációban pedig a Collegiumnak is meg kellett találnia megfelelő támogatókat, hogy az egyetemi intézményrendszerben sérülékeny pozícióit megőrizhesse.

27. kép: Keresztury Dezső igazgató a Collegium tetőszerkezetének újjáépítését irányítja, 1945

10. Az Eötvös Collegium története 1945–1948 között

10.1. Az 1945–1948 között felvettek és elutasítottak területi és felekezeti megoszlása

Keresztury Dezső 1945–1948 közötti igazgatósága alatt 220 folyamodó nyújtotta be pályázatát a Collegiumba a tagság elnyerése céljából. Közülük 84 fő vált collegistává, 136 fő pályázatát pedig elutasították. Évente átlagosan 73 fő jelentkezett az intézetbe, amely az internátus addigi történetének legmagasabb adatát jelenti, ezt csak az 1948–1950 közötti időszak 81,5 fős eredménye múlja felül. A pályázók számának jelentős emelkedése meglepő, hiszen az ország hadszíntérré válása és a nyomában fellépő gazdasági válság ellenére kellett a jelentkezőknek jelentős anyagi erőfeszítést tenniük az intézményi tagság elnyeréséhez és megtartásához (vö. Gyarmati 2011: 79–83).

A felvettek területi megoszlásával kapcsolatban megállapítható, hogy a fővárosiak aránya erőteljesen megnőtt a korábbi időszakokhoz képest. A sikeresen pályázók 63%-a, akárcsak a Szabó-érában az ország középső és nyugati területeiről kerültek ki (Duna–Tisza köze 35%, Dunántúl 29%), 30%-uk pedig az ország keleti részeiből származott. Az utóbbi adat jelentős emelkedése annak tudható be, hogy 1944 decemberére a szovjet csapatok lényegében elfoglalták a Tiszántúlt, míg az ország nyugati felén a harcok 1945. április közepéig elhúzódtak (Romsics 2004: 269; Gyarmati 2011: 40). Így az 1945/1946. évi felvételi eljárásban mindössze ketten érkeztek a Dunántúlról, öten pedig Tiszántúlról. A későbbi felvételiken azonban a korábbi időszakoknak megfelelő tendenciák figyelhetők meg. A Duna–Tisza közéről jelentkezők között a budapestiek aránya 86,2%-ra nőtt, országos részarányuk pedig 30,9%-ra emelkedett. A Szabó-érával ellentétes folyamatok egyrészt azzal magyarázhatóak, hogy a háború nyomán megrongálódott közlekedési infrastruktúra lassú helyreállása miatt a vidéki folyamodók nehezebben tudtak eljutni a fővárosba, másrészt pedig a térbeli mobilitáshoz anyagi erőforrás szükséges, amelyet a gazdaság lassú stabilizálódása miatt csak igen kevesen engedhettek meg maguknak (Romsics 2004: 305). Tehát a fővárosi jelentkezők helyzeti előnyben voltak az intézet budapesti székhelye miatt. A felvettek mindössze 7%-a érkezett az 1938. január 1-jei határokon túl (Felvidék 4%, Erdély 2%, Délvidék 1%). Ennek oka abban

keresendő, hogy 1945 után az újjáalakuló Csehszlovákia és Jugoszlávia a magyar kisebbséget kollektív bűnösként kezelte, és erőteljesen represszív politikát folytatott velük szemben (Gyarmati 2011: 88–92). Így jelentkezésük az intézetbe a határok stabilizálódását követően szinte lehetetlenné vált.[1141]

A felvettek vármegyei rangsorát, mint az intézet eddigi történetében mindig, Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye vezeti a sikeresen pályázók 36%-val, amely a Gombocz-időszak hasonló eredményét is meghaladta. A korszakban felvett 30 Pest megyei jelentkezőből 26 volt fővárosi illetékességű (86,6%). Az öszszes sikeresen pályázó hallgató között pedig lényegében minden harmadik személy budapesti születésű volt. Az élmezőnyhöz tartozó törvényhatóságok között a korábbi alkorszakoktól eltérően több keleti vármegye is megtalálható (10% Hajdú, 8% Somogy, 6% Tolna, 5-5% Baranya, Békés, Bihar). [1142] Az ország ipari és gazdasági tengelyének számító Bécs–Budapest-útvonal mentén elhelyezkedő vármegyék alig-alig találhatók meg a felvettek között, amely a háború következményeivel magyarázható.[1143]

[1141] Az 1945–1948 között felvettek mindegyikének ismerjük születési helyét és régióját. A felvettek és az elutasítottak születési helyének egybevetését a népesség országos eloszlásával lásd a 16. táblázatban.

[1142] Az 1941. népszámlálási adatok szerint a fővárosban élt a lakosság 12,5%-a, Pest-Pilis-Solt-Kiskun (16,4%) vármegye és a főváros lakossága együtt pedig az ország lakosságának 28,9%-át adta. Tehát a fővárosi illetékességgel bíró collegisták a lakossági arányszámot meghaladó mértékben voltak jelen az intézetben. Ugyancsak az 1941-es adatok szerint Hajdúban a lakosság 2,02%-a, Somogyban 3,84%-a Tolnában 2,93%-a Baranyában 2,72%-a, Békésben 3,63%-a, míg Biharban 1,97%-a élt. Tehát ezekből a törvényhatóságokból is lakosságszámuk arányában felülreprezentáltan voltak jelen collegisták a Ménesi úton (Dányi–Dávid–Ember 1979: 20–21).

[1143] Az 1945–1950 között felvettek születési hely szerinti teljes eloszlásáról készített térképet lásd a Függelék 15. ábráján.

A felvettek és az elutasítottak területi megoszlása (%)					
Felvettek					
Tájegységek szerinti megoszlás			**Vármegyék szerinti megoszlás**		
Megnevezés	**Collegium**	**Országos**	**Megnevezés**	**Collegium**	**Országos**
Dalmácia	0	0	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	36	28,9
Délvidék	1	0	Hajdú	10	2
Dunántúl	29	36,2	Somogy	8	3,8
Duna–Tisza köze	35	49,5	Tolna	6	2,9
Erdély	2	0	Baranya	5	2,7
Felvidék	4	0	Békés	5	3,6
Tiszántúl	30	14,1	Bihar	5	1,9
Nincs adat	0	0	Borsod	4	3,4
Elutasítottak					
Tájegységek szerinti megoszlás			**Vármegyék szerinti megoszlás**		
Megnevezés	**Collegium**	**Országos**	**Megnevezés**	**Collegium**	**Országos**
Dalmácia	0	0	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	37	28,9
Délvidék	2	0	Békés	10	3,6
Dunántúl	24	36,2	Vas	5	2,5
Duna–Tisza köze	47	49,5	Csanád	4	1,9
Erdély	2	0	Heves	4	3,4
Felvidék	1	0	Hajdú	4	2
Tiszántúl	23	14,1	Somogy	4	3,8
Nincs adat	1	0	Győr-Moson	3	2,2

16. táblázat. A felvettek és az elutasítottak területi és megyei megoszlása egybevetve az országos népességi adatokkal[1144]

A születési helyek településtípusonkénti vizsgálatával kapcsolatban megállapítható, hogy a felvettek 72%-a érkezett törvényhatósági (55%), illetve megyei jogú városokból (17%). A törvényhatósági jogú városok alkategóriájában Budapest

[1144] Az 1941. évi népszámlálás orságos adatait közli: Dányi–Dávid–Ember 1979: 20–21.

részesedése 56,5%-os, amely megerősíti azt a megállapítást, hogy a fővárosiak helyzeti előnyükből fakadóan kaptak nagyobb számban helyet az intézetben.[1145] Az urbanizált településekről érkezők magasabb száma is azzal magyarázható, hogy a lassan újjáépülő infrastruktúra számukra könnyebben elérhető volt társadalmi pozíciójukból vagy lakhelyükből kifolyólag. A sikeresen pályázók mindössze 28%-a érkezett 5000 fő alatti kisközségből (22%), illetve 5–10 000 fős lakossággal rendelkező nagyközségből (6%).[1146] Az intézet 1945 előtti történetében egyetlen alkorszakban sem koncentrálódott ennyire a tagság az urbanizált társadalmi csoportokra. Ez az adat drámaian rávilágít arra, hogy a lassan újjáépülő ország gazdasági, társadalmi folyamataiba a háborút követő néhány évben milyen lassan tudtak az ország ipari centrumaitól távol eső vidékek bekapcsolódni. Ezt erősíti az a tény is, hogy a felvettek 62%-a születési helyén szerzett érettségi bizonyítványt, csupán 37%-uk pedig attól eltérő településen maturált.[1147] A sikeresen pályázók kisebb része volt mobilis, mint bármelyik korábbi alkorszakban. A háborús pusztítást követően tehát azok a csoportok adták gyermekeiket az intézetbe, akik fővárosi lakhellyel bírtak, vagy vidéki városi lakosként vagyonuk egy részét és társadalmi pozícióikat sikerült megőrizniük, esetlegesen az új államhatalom által preferált társadalmi csoportokba tartoztak.

A sikertelenül pályázók 71%-a az ország középső, illetve nyugati részeiről (Duna–Tisza köze 47%, Dunántúl 24%), 23%-uk pedig a keleti országrészből érkezett. A fővárosiak aránya a Duna–Tisza közéről érkezők között 53,9%-os, országos részarányuk pedig 25,7%. Tehát az összes jelentkezőt tekintve a budapestiek aránya 28,3% volt. Ez ugyancsak megerősíti a fővárosiak helyzeti előnyére vonatkozó megállapítást, hiszen ez meghaladja a két világháború közötti valamennyi alkorszak hasonló adatait. Az 1938. január 1-jei határokon túl születettek összesített aránya 5% (2-2% Erdély, Délvidék, 1% Felvidék). Magas arányuk az elutasítottak között szokatlan, hiszen a Collegium korábbi felvételi politikája szerint az utódállamokból érkező jelentkezők nagyobb részét

[1145] Az 1941. évi népszámlálási adatok szerint a lakosság 21,28%-a élt törvényhatósági jogú városokban (Dányi–Dávid–Ember 1979: 20–21). Tehát a lakosságszám arányához viszonyítva és az egyetemi hallgatóság 1938/1939. évi adataihoz viszonyítva is (46,2%) jelentősen felül voltak reprezentálva a Budapestről és egyéb törvényhatósági jogú városokból érkező collegisták (Lázár 1940: 224–226).

[1146] Az 1938/1939. tanében készült hallgatói kimutatások szerint az egyetemi hallgatóság 53,8%-a származott egyéb, tehát nem városi jellegű településről, kisközségekből vagy nagyközségekből (Lázár 1940: 224–226). Ez az adat ugyancsak arra mutat rá, hogy 1945 után a collegisták között mennyire alulreprezentált volt a kevéssé urbanizált településekről érkezett hallgatók aránya.

[1147] A felvettek 1%-ról nincs adat az érettségi helyének tekintetében.

felvették, csak különleges indokok esetében utasították el jelentkezésüket. Úgy tűnik, hogy ez nem öröklődött át az 1945 utáni időszakra.[1148]

Az elutasítottak születési helyének vármegyei rangsora hasonló adatokat tartalmaz, mint a felvetteké: relatív többségük, 37%-uk (36% a felvettek körében) Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyében látta meg a napvilágot (Budapest részesedése 80%-os). Az élmezőnyhöz hasonlóan a sikeresen pályázókhoz főleg déli és keleti vármegyék tartoznak: 10% Békés (5% a felvetteknél), 5% Vas (2% a felvettenél), 4-4% Csanád, Hajdú, Heves, Somogy.[1149] A felvettekhez képest kisebb mértékben, de így is abszolút többségük, 64%-uk törvényhatósági (43%, a budapestiek aránya az alkategórián belül 67,8%-os), illetve megyei jogú városból (21%) érkezett.[1150] A jelentkezők összességét tekintve fölényben voltak az urbanizált jellegű településekről származó hallgatók (68%). A sikertelenül pályázók 35%-a érkezett 5–10 000 fős nagyközségből (9%), illetve 5000 fő alatti kisközségből (26%).[1151] Az alkorszak összes jelentkezőjének kevesebb, mint harmada, 31,5%-a került ki ezekről a településekről. Arányuk folyamatos csökkenése mögött az 1930-as évek első felétől folyamatosan elhúzódó agrárválság állhat, amelyet a világháborús harci cselekmények és az 1945 utáni gazdasági konszolidáció jellege (agrárolló mesterséges szétnyitása) tovább súlyosbított (Romsics 2004: 309). A visszautasítottak között egy további érdekesség is megfigyelhető: nagyobb arányban érettségiztek születési helyüktől eltérő településen (54%-uk, 43%-uk pedig születési helyükön),[1152] mint sikeresen pályázó társaik. Ennek magyarázata abban keresendő, hogy amíg korábbi alkorszakokban a kevéssé urbanizált települések azon társadalmi csoportjainak, akik elegendő erőforrással rendelkeztek gyermekeik társadalmi mobilitást elősegítő intézetekbe való elhelyezéséhez, a világháború utáni gazdasági konszolidáció során elvesztették tőkéjük jelentős részét. Így helyzeti hátrányukat, amely a fővárostól való távoli

[1148] Az alkorszakban elutasítottak 1%-ról nincs adat a születési helyek régiók szerinti eloszlása tekintetében. A felvettek és az elutasítottak születési helyének egybevetését a népesség országos eloszlásával lásd a 16. táblázatban.

[1149] Az 1945–1948 közötti elutasított hallgatók születési helyének megyei eloszlásáról készített térképet lásd a Függelék 16. ábráján. Hajdú vármegye részesdése a felvettek között 10% volt, Somogyé pedig 8%. Csanádra és Hevesre vonatkozólag nincs adat a vizsgált alkorszakban.

[1150] A felvettek 55%-a érkezett tövényhatósági, míg 17%-uk megyei jogú városból. Tehát az elutasítottak között alacsonyabb mérétkben voltak jelen az urbanizált településről érkező hallgatók.

[1151] A felvettek között a kisközségekből (22%) és nagyközségekből (6%) érkezők összesített aránya 28% volt. Tehát az elutasítottak között nagyobb mértékben jelentek meg a nem urbanizált településekről érkező folyamodók. Az elutasítottak 1%-ról nincs adat a születési helyek közigazgatási besorolása tekintetében.

[1152] Az elutasítottak 3%-ról nem áll rendelkezésre a mobilitással kapcsolatosan adat.

lakhelyük eredményezett, csak a középiskolai tanulmányok erejéig tudták kompenzálni, gyermekeiket vélhetően lakhelyükhöz közeli vidéki egyetemek, főiskolák képzésére iratták be.

A felvettek között a római katolikusok aránya 43%-os a vizsgált időszakban. Ez messze elmaradt a két világháború közötti egyetemi hallgatóság, illetve a második világháború utáni társadalmi arányaiktól is (Romsics 2004: 318).[1153] A második legnagyobb felekezet továbbra is a református maradt 30%-kal, de a Szabó-érához képest arányuk jelentősen csökkent. Így is felülmúlták azonban az 1945 utáni társadalmi arányaikat.[1154] Az evangélikusok aránya tovább csökkent, 5%-ra, amely a világháború utáni társadalmi pozícióikat is alulmúlta (Romsics 2004: 318).[1155] A zsidósággal szembeni represszív intézkedéseket az 1946. XXV. törvény hatálytalanította (ibid. 309). Ennek köszönhetően ismét megjelentek az intézet hallgatói között a hazai zsidósághoz tartozó collegisták. A sikeresen pályázók közötti arányuk elérte az 5%-ot, amely meghaladta az intézet 1945 előtti történetének valamennyi hasonló adatát, 1945 utáni társadalmi arányaikhoz képest pedig több mint háromszorosan voltak felülreprezentálva (Romsics 2004: 308).[1156] Megjelenésük az intézetben társadalmi visszailleszkedésük és a mobilitási csatornák elérésére tett igen nagy erőfeszítésként értékelhető, amelyet olyan módon hajtottak végre, hogy közben megrendült egzisztenciájukat is újjáépítették. A felvettek 1%-a vallotta magát unitáriusnak.[1157] A felekezeti adatok között feltűnő, hogy igen

[1153] Az 1938/1939. tanévben az egyetemi hallgatók 66%-a (Lázár 1940: 217), míg az 1941. népszámlálás adatai szerint a 20–24 éves korcsoport 67,68%-a tartozott a római katolikus felekezethez (Dányi–Dávid–Ember 1978: 224).

[1154] Lázár József kimutatása szerint az 1938/1939. tanévben az egyetemi hallgatók 19,2%-a volt református (Lázár 1940: 217). 1941. évi népszámlálás adatai szerint a 20–24 éves korcsoport 19,22%-a tartozott ehhez a felkezethez (Dányi–Dávid–Ember 1978: 224). Tehát a reformátusok mindkét csoporttal összehasonlítva jelentős mértékben felülreprezentálva voltak jelen a Collegiumban.

[1155] Az 1938/1939. tanévben az egyetemi hallgatók között az evangélikusok aránya 7,2% a (Lázár 1940: 217), míg az 1941. népszámlálás adatai szerint a 20–24 éves korcsoport 5,67%-a tartozott ehhez a felekezethez (Dányi–Dávid–Ember 1978: 224). Az evagnélikusok így alulreprezentálva voltak jelen mind a népességet, mind az egyetemi hallgatókat tekintve a Collegiumban 1945 után.

[1156] Lázár József kimutatása szerint az 1938/1939. tanévben az egyetemi hallgatók között 3,9% volt az izraeliták aránya (Lázár 1940: 217), míg az 1941. népszámlálás adatai szerint a 20–24 éves korcsoportban 3,55% volt a felekezethez tartozók aránya (Dányi–Dávid–Ember 1978: 224).

[1157] Az 1938/1939. tanévben az egyetemi hallgatók körében 0,4% volt az unitáriusok aránya (Lázár 1940: 217), az 1941. évi népszámlálás adatai szerin a 20–24 éves korcsoportban 0,12% volt (Dányi–Dávid–Ember 1978: 224).

magas azoknak a száma, akik nem adták meg felekezeti hovatartozásukat. Ez nem az adminisztrációs hiányosságokra visszavezethető probléma, hanem az 1947/1948. évi felvételitől figyelhető meg az a jelenség, hogy a baloldali politikai szélsőség térnyerésével a folyamodók pályázati eredményességük érdekében nem tüntették fel felekezeti hovatartozásukat.[1158]

Az elutasítottak között a római katolikus felekezethez tartozók aránya ugyan valamivel magasabb, 48%-os (43%),[1159] de ez is messze elmaradt egyetemi és társadalmi pozíciójuktól. A jelentkezők között összességében is igen csekély, 45,5%-os volt arányuk a Keresztury-érában. A sikertelenül pályázók között is a református volt a második legnagyobb felekezet 24%-os arányukkal (30%), amely csökkenést mutat ugyan az előző időszakokhoz képest, de 1945 utáni társadalmi pozícióikat összességében így is jelentősen felülmúlták. A lutheránusok az elutasítottak között háromszorosan felülreprezentáltak voltak a felvettek és társadalmi arányaikhoz képest, hiszen a sikertelen pályázók 15%-a tartozott ehhez a felekezethez (5%). Az elutasítottak 5%-a tartozott az izraelita (5%), 2%-a pedig az unitárius felekezethez (1%). Előbbiek tehát igen jelentős számban jelentkeztek az intézetbe, akárcsak az utóbbiak, akik szintén társadalmi arányukat többszörösen felülreprezentálva jelentek meg a folyamodó között. Az elutasított pályázók között is megfigyelhető az a jelenség, hogy az 1947/1948. tanévtől nem adták meg felekezeti hovatartozásukra vonatkozó adatukat.[1160]

[1158] A felvett hallgatók 16%-ról nincs felekezeti hovatartozás megállapítását lehetővé tevő adat. Az egyetemi hallgatókra vonatkozóan nincs adat a felekezeten kívüliekre. Az 1941. évi népszámlálás adatai szerint a 20–24 éves korcsoportban 0,01% volt a felekezeten kívüliek aránya (Dányi–Dávid–Ember 1978: 224). A felvettek és az elutasítottak felekezeti adatainak, az 1938/1939. tanév egyetemi hallgatóinak, illetve az 1941. évi népszámlálás alapján a 20–24 éves korosztálynak, továbbá a teljes népesség vallási adainak egybevetését lásd a 17. táblázatban.

[1159] Zárójelben tüntettem fel a felvettek felekezeti adatait a könnyebb összehasonlítás végett.

[1160] Az elutasított hallgatók 6%-ról nincs felekezeti hovatartozás megállapítását lehetővé tevő adat. A felvettek esetében ez az arány 16%-os volt.

A felvettek és az elutasítottak felekezeti megoszlása (%)					
Felekezetek	**Felvet-tek**	**Elutasí-tottak**	**Egyetemi hallgatók (1938/1939)**	**20-24 éves korcsoport (1941)**	**Országos adatok (1941)**
Római katolikus	43	48	66	67,6	65,7
Görögkatolikus	0	0	2,2	3	2,5
Görögkeleti (ortodox)	0	0	1	0,4	0,4
Református	30	24	19,2	19,2	20,8
Evangélikus	5	25	7,2	5,6	6,2
Izraelita	5	5	3,9	3,5	4,3
Unitárius	1	2	0,4	0,1	n.a.
Nincs adat	16	6	0	0	0

17. táblázat. A felvettek és az elutasítottak felekezeti megoszlása egybevetve az egyetemi hallgatók, valamint a 20–24 éves korosztály, illetve a teljes népesség adataival[1161]

10.2. Az 1945–1948 között felvettek és elutasítottak középiskola típusai és tudományterületek szerinti megoszlása

A korábbi időszakok tendenciájának megfelelően a felvettek relatív többsége, 49%-a állami fenntartású intézetben szerezte meg középfokú iskolai végbizonyítványát (44% állami gimnázium, 4% állami reálgimnázium, 1% állami kereskedelmi iskola).[1162] Kiemlekedően magas arányuk azzal magyarázható, hogy a felvettek között minden harmadik collegista fővárosi születésű volt, ahogyan az előző fejezetben bemutattam. Budapesten pedig meglehetősen nagy az állami fenntartású közokatatási intézetek aránya az ország más részeihez viszonyítva a korszakban (Karády 2012: 148).

A felekezeti fenntartású intézmények rangsorát a sikeresen pályázó között 20-20%-kal vezették a római katolikus és a református fenntartású intézetek. Ez az eredmény az utóbbiak részéről igen jelentős teljesítmény, ha figyelembe vesszük, hogy a 19. század óta ugyan folyamatosan bővült a kálvinista iskolahálózat, a katolikus iskolarendszer azonban sokkal több intézményt foglalt

[1161] Az 1938/1939. tanév egyetemi hallgatóinak felekezeti adatait közli: Lázár 1940: 217. A 20–24 éves korosztály, illetve a teljes népesség vallási adatai megtalálhatóak: Dányi–Dávid–Ember 1978: 224.

[1162] Az állami fenntartású intézetek aránya az 1936–1944 közötti alkorszakban 37% volt. Ilyen nagyságrendű növekedés egyértelműen az államosítás miatt következett be. Az állami intézményrendszerben maturálók arányának növekedésére jellemző, hogy az 1948–1950 közötti időszakban a felvételizők 79%-a szerezte középiskolai végbizonyítványát állami fenntartású középiskolában.

magában. A felvettek 7%-a maturált evangélikus, 3%-uk pedig izraelita felekezeti gimnáziumban.[1163]

A középiskolák abszolút rangsorát a Budapesti Tanárképző-intézeti Középiskolai Gyakorlógimnáziuma, a Kaposvári Állami Sommsich Pál Gimnázium és a Budapesti Ciszterci Rendi Szent Imre Gimnázium vezette 6-6 felvett collegistával. Az első tíz között a gyakorlógimnáziumon kívül további három fővárosi székhelyű középiskola található (Budapesti Evangélikus Gimnázium 5 fő, 3-3 fő Budapesti Kegyesrendi Gimnázium, 2 fő II. kerületi érseki katolikus gimnázium). Ezen kívül ugyancsak három református intézet is helyet kapott: 4-4 felvettel a Debreceni Református Gimnázium és Kollégium és a Kisújszállási Református Gimnázium, valamint 3 felvettel a Karcagi Református Gimnázium. A ranglista tizedik és huszadik helyei között főleg a keleti és déli országrészben található középiskolák találhatók (Hódmezővásárhelyi Református Bethlen Gábor Gimnázium, Miskolci Állami Fráter György Gimnázium, Pécsi Állami Széchenyi István Gimnázium), a korábbi időszakok neves evangélikus (Soproni, Bonyhádi Evangélikus Líceum) vagy református intézetei (Pápai Református Gimnázium és Kollégium) közül egy sem található meg a felvettek között. Ugyancsak hiányoznak a hajdúvárosok református iskolahálózatának intézetei, amelyek, ha szerény mértékben is, de minden időszakban képviseltették magukat.

A felvettek középiskoláinak székhelye 62%-ban törvényhatósági jogú városokban található a vizsgált időszakban. Az alkategórián belül a főváros részesedése 53,8%-os, amely megerősíti a születési helyek területi eloszlása és a középiskolák abszolút rangsora nyomán kialakult képet: a Keresztury-éra collegistáinak többsége a fővárosi gimnazisták közül került ki. Budapest mellett főleg Debrecen, Hódmezővásárhely és Pécs képviseltette magát a törvényhatósági városok között nagyobb számban. A gimnáziumok 23%-a megyei jogú városban helyezkedett el, ebben az alkategóriában kiemelkedik Kaposvár, illetve Zalaegerszeg (utóbbi oka abban keresendő, hogy Keresztury Dezső maga is Zalaegerszegen végezte középfokú tanulmányait). Az intézmények 9%-a az 5–10 000 fős nagyközségben, 5%-uk pedig 5000 lélekszám alatti kisközségben működött. A kisebb települések aránya tehát valamelyest nőtt a Szabó-érához képest. Ezek a megyei jogú városokhoz hasonlóan szintén főleg az ország keleti részeire koncentrálódtak (Orosháza, Mezőkövesd, Békés).[1164] A felvettek középiskoláinak szinte mind-

[1163] A felvettek 1%-ról nincs adat arra vonatkozóan, hogy milyen típusú középiskolában maturált.

[1164] A felvettek 1%-ról nincs adat arra vonatkozóan, hogy milyen településen helyezkedett el középiskolájuk.

egyike (95%-a) a trianoni határok között működött, mindössze 4%-uk székhelye volt az utódállamok területén. Ez az adat ugyancsak jól megvilágítja azt, hogy a határon túli magyarság számára milyen kevéssé volt elérhető a Collegiumba való jelentkezés a második világháborút követő időszakban.

Az elutasítottak 41%-a (49% a felvetteknél) végezte középfokú tanulmányait állami fenntartású intézetben. Tehát a jelentkezők közel fele, 45%-a az állami intézményrendszerben érettségizett. A felekezetek között a római katolikus gimnáziumban maturálók voltak többségben a sikertelen pályázók körében is (23%, a felvetteknél 20%), őket szorosan követték a református intézetből érkezők (20%, a felvettek körében is hasonló arányuk). Meglepő adat, hogy a fel nem vettek közel egy nyolcada, 12%-a (7% volt a sikeresen pályázóknál) lutheránus fenntartású intézetekben végezte tanulmányait. A korábbi időszakokra jellemző evangélikus felülreprezentáltság a felvettek között, amely először a Szabó-érában tört meg, a második világháborút követő időszakra már az elutasítottakra volt inkább jellemző.[1165]

Akárcsak a felvettek esetében, a sikertelen pályázók csoportjában is a középiskolák abszolút rangsorát egy fővárosi intézet vezeti, a Budapesti Református Gimnázium, 11 elutasított folyamodóval. A dobogó alsóbb fokain a Makói Állami Csanád Vezér Gimnázium 6, illetve az Egri Cisztercita Szent Bernát Gimnázium található 5 eltanácsolt pályázóval. Az első tíz helyezett között további három fővárosi székhelyű intézet található (4-4 fő a budapesti I. ker. Werbőczy István Gimnázium, a Kölcsey Ferenc Gimnázium, 3 fő a II. kerületi érseki katolikus gimnázium). A rangsor tizedik és huszadik helyei között ugyancsak főleg fővárosi, illetve a keleti országrészben működő intézmények találhatók: 2-2 fő Debreceni Református Gimnázium és Kollégium, Hódmezővásárhelyi Református Gimnázium, Budapesti Evangélikus Gimnázium; emellett a Collegium korábbi időszakaiban meghatározó utánpótlást biztosító intézetek, mint a Soproni Evangélikus Líceum és a Pápai Református Gimnázium és Kollégium is itt szerénykednek. Akárcsak a felvetteknél, az elutasítottak csoportjából is hiányoznak a hajdúvárosok református intézeteinek növendékei, amely alighanem a debreceni egyetem földrajzi közelségének következménye. Ugyanez megállapítható a szegedi egyetem vonzáskörzetébe tartozó középiskolákkal kapcsolatban is. Noha a rangsor hátsó részein akad 1-1 elutasított pécsi székhelyű gimnáziumból jelentkező (Pécsi Állami Gróf Széchenyi István Gimnázium, Pécsi Tanárképző-intézeti Gyakorló Gimnázium, Pécsi Jézus Társasága Pius Gimnázium és Kollégium), de összességében megállapítható,

1165 Az elutasított hallgatók 4%-nak középiskola típusára vonatkozólag nincs adat.

hogy a második világháború utáni gazdasági nehézségekből kifolyólag a vidéki tudományegyetemek vonzáskörzetéből a korábbi időszakokkal szemben alig-alig akadt pályázó a Collegiumban.

Az elutasítottak középiskoláinak kevesebb, mint fele, 49%-a működött törvényhatósági jogú városokban, amely jelentős eltérés a felvettekhez képest. Ebben az alkategóriában a főváros részesedése 62%-os, tehát közöttük is inkább a budapestiek domináltak. A sikeresen pályázókkal ellentétben főleg az ország középső és nyugati területein található városok képviseltették magukat nagyobb számban (Baja, Pécs, Sopron). A megyei jogú városok viszont nagyobb számban fordultak elő, az elutasítottak középiskoláinak közel harmada, 32%-a helyezkedett el ezeken a településeken (Eger, Makó, Szombathely, Pápa, Zalaegerszeg). 16%-uk pedig 5–10 000 fős nagyközségben (8%), illetve 5000 fő alatti kisközségben működött. Ezek is főleg az ország keleti részeire koncentrálódtak azonban, akárcsak a felvettek esetében (Szarvas, Kisvárda, Orosháza, Békés).[1166] A sikertelenül pályázók mindössze 1%-a végezte tanulmányait a trianoni országrész határain kívül, túlnyomó többségük pedig az 1938. január 1-jei határokon belül működő gimnáziumokban maturált.[1167]

A Collegium felvételi politikája 1945 után abból a szempontból nem módosult jelentős mértékben, hogy az intézetbe kerülő hallgatók többsége továbbra is filosz volt. A Gombocz- és a Szabó-érához képest azonban nagyobb számban kerültek dögészek az intézetbe: a felvettek 77%-a bölcseleti, míg 23%-a természettudományi szakkal rendelkezett. Legnagyobb számban a matematika–fizika szakosok váltak a Collegium tagjaivá (12 fő), jókora lemaradással követték azonban a fizika–kémia (4 fő) és a természetrajz–földrajz, valamint természetrajz–kémia párosítással rendelkező hallgatók (1-1 fő). A bölcseleti tudományok közül legnagyobb mértékben a francia–magyar, magyar–német (8-8 fő) szakokkal rendelkező hallgatók váltak collegistává. A klasszika-filológia csupán a dobogó második fokára szorult megosztva az angol–magyar párosítással (7-7 fő). Ismét a modern filológiai szakok irányába tolódott el az intézet képzési profilja: a hagyományos, latin, történeti, magyar filológiai stúdiumokat is főleg angol, francia és orosz szakokkal párosították az ország új geopolitikai helyzetének és az ebből fakadóan átalakult piaci keresletnek köszönhetően. Emellett olyan szakok is helyet kaptak a Collegiumban, amelyek korábban

1166 Az elutasítottak 3%-ról nincs adat arra vonatkozóan, hogy középiskolájuk milyen településen helyezkedtek el.

1167 Az elutasítottak 3%-ukról nincs adat ebben a tekintetben, hogy középiskolájuk az 1938. január 1-jei államhatárok között vagy azon túl helyezkedett-e el.

egyáltalán nem vagy megjelentek ugyan az intézet képzési rendszerében, de a collegisták kiegészítő stúdiumként hallgatták: néprajz–művészettörténet (1 fő), történelem–szociológia (2 fő).

A sikertelenül pályázók között hasonló arányban fordultak elő dögészek: 23%-uk természettudományos, míg 67%-uk jelölt meg bölcseleti tudományterületet a jelentkezéskor.[1168] Az elutasítottak többsége matematika–fizika szakpárral (24 fő) szeretett volna a Collegium tagjává válni, amellyel hagyományosan igen nehéz volt az intézetbe kerülni. Ezt követte a fizika–kémia (5 fő), illetve a kémia–természetrajz (1 fő) párosítás, de akadt, aki a rajz (1 fő) vagy közgazdaságtan (1 fő) területével próbálkozott bejutni. Bölcseleti tudományok közül a magyar–történelem (20 fő), latin–magyar (15 fő), illetve magyar–francia (12 fő) szakpárosítások voltak a legnépszerűbbek az elutasítottak körében. Körükben is megfigyelhető, hogy a történeti, illetve magyar filológiai stúdiumokat főleg a modern nyelv és irodalomszakokkal párosították, így a klasszika-filológia (1 fő) egyértelműen háttérbe szorult, ez ugyancsak a piaci kereslet módosulásának köszönhető.

10.3. Az 1945–1948 között felvettek és elutasítottak társadalmi státuszának, tanulmányi sikertelenségük és elutasításuk okainak vizsgálata

Az őstermelés főkategóriájába a gyámok 8%-a tartozott 0–5 kat. holdas kisbirtokosként (7%), illetve kisbérlőként vagy napszámosként (1%).[1169] Arányuk az előző időszak mértékéhez képest egyharmadával csökkent, noha a 600/1945 (III. 17.) miniszterelnöki rendelettel végrehajtott földbirtokosztás fő kedvezményezettjei épp ez a társadalmi csoport volt (3,2 millió holdat osztottak ki 5 holdas parcellákban 642 000 jogosult között [Romsics 2004: 284; Gyarmati 2011: 50]).

A mezőgazdaságból élő gyámok csökkenése azzal magyarázható, hogy a háború utáni gazdasági stabilizáció során a kormányzat jelentős adóterhekkel sújtotta a parasztságot, ráadásul vállukra nehezedett a szovjet hadsereg ellátási kötelezettsége is (Gyarmati 2011: 54–55). A problémát tetézte, hogy a mezőgazdasági cikkek árait jóval alacsonyabban állapították meg az ipariakénál, így mesterségesen előidézték az agrárolló szétnyílását. A mezőgazdasági termékek ára 40–50%-kal maradtak el az ipariakétól, így a földművelő népességnek dupla annyi terméket kellett előállítania egy egységnyi áru megvásárlásáért,

[1168] Az elutasítottak 7%-ukról nincs adat a választott tudományterülettel kapcsolatban.

[1169] Az 1938/1939. tanévben az egyetemi hallgatók körében az őstermelés főkategóriájához tartozó gyámok aránya 15,5% volt (Lázár 1940: 223), ehhez mérten tehát a Collegiumban alulreprezentáltak voltak ennek a társadalmi csoportnak a tagjai.

mint ipari munkát végző társaiknak (Romsics 2004: 309). Tehát gyermekeik számára igen nagy anyagi áldozatvállalások nyomán biztosíthatták az egyetemi végzettség megszerzését.

Az őstermeléssel szemben az ipar, bányászat, kohászat, közlekedés főkategóriájába tartozó gyámok aránya a Szabó-éra 18%-os adatát is meghaladta, az apák 21%-a tartozott ide.[1170] A főkategórián belül a gyámok 11%-a kisiparos (asztalos, könyvkötő, szabó, kötélgyártó), illetve kisebb részben gyári munkás volt. 5-5%-uk tartozott a kereskedelem és vendéglátás (borkereskedő, fűszerkereskedő, étteremtulajdonos), valamint a pénz és hitelélet alkategóriájába (pénzügyi tisztviselő, magántisztviselő). Arányuk növekedése mögött két tényező állhat: egyrészt az ipari termelésben részt vevők már a háború lezárását követően olyan kedvezményekben részesültek (magasabb fejadag, fizetésük elérhette az 1938-as békeévben kapott bérezésük 50%-át is), amely a többi társadalmi csoporttal szemben stabilabb egzisztenciát biztosított (Gyarmati 2011: 82–83). Másrészt a lassan újjáéledő kereskedelembe és pénzügyi életbe hamar bekapcsolódott a zsidóság azon része, amely túlélte az üldöztetéseket, és hazatért Magyarországra. Egzisztenciájuk ugyancsak lehetővé tette, hogy a Collegium, mint mobilitási csatorna felé tereljék gyermekeiket, ahonnan 1939 óta lényegében ki voltak rekesztve.

A közszolgálat főkategóriájában a gyámok abszolút többsége, 51%-a tevékenykedett, amely az előző időszakhoz képest jelentős, 14%-os emelkedés.[1171] Ugyanakkor a főkategórián belül az egyes alkategóriák között jelentős átrendeződés figyelhető meg. Az egyházi szolgálatot teljesítő apák aránya a korábbi időszakok töredékére, 2%-ra csökkent. Mindegyikük református egyházi szolgálatban állt, evangélikus lelkipásztor nem található közöttük. 4-4%-uk állt igazságügyi, illetve pénzügyi igazgatás szolgálatában törvényszéki tanácselnökként, járásbírósági elnökként vagy a Nemzeti Bank felügyelőjeként, esetleg székesfővárosi gazdasági felügyelőként. 5-5%-uk tevékenykedett műszaki, ipari és kereskedelmi igazgatás (gépgyári főmérnök, gyárigazgató, ipari tisztviselő) vagy egyéb közigazgatási, minisztériumi tisztviselőként (állami tisztviselő, városi tisztviselő). Az új politikai rendszerben a felsorolt

[1170] Lázár József kimutatásai szerint az 1938/1939. tanévben az ipar, bányászat, kohászat, közlekedés főkategóriájához az egyetemi hallgatók gyámjainak 15,7%-a tartozott (Lázár 1940: 223). Tehát a Collegiumban felülreprezentált mértékben voltak jelen az ehhez a társadalmi csoporthoz tartozó hallgatók egyetemi társaikhoz képest.

[1171] Az 1938/1939. tanév egyetemi hallgatóinak 33%-a tartozott a közszolgálat főkategóriájához, így látható, hogy a collegisták között jelentős mértékben voltak jelen az ehhez a társadalmi csoporthoz tartozó hallgatók az 1945–1948 közötti időszakban (Lázár 1940: 223).

foglalkozási kategóriák gyakorlói elvileg a társadalom felsőbb csoportjaihoz tartoztak, hiszen a VIII–V. fizetési osztályba sorolva illetményüknek garantálnia kellett volna a középosztály alsóbb, illetve felsőbb csoportjai számára fenntartott életszínvonalat. A stabilizáció érdekében azonban békebeli fizetésük nagy részét, 60–70%-át elvették (Romsics 2004: 309). Amíg a háború előtt a gyári munkásság átlagfizetése kitette az állami adminisztráció egy főre eső havi jövedelmének háromnegyedét, addig 1945 után a közigazgatásban dolgozók havi átlagbére alig érte el a munkásság bérének kétharmadát (Gyarmati 2011: 83). Tehát társadalmi presztízsük jelentős mértékben csökkent, a B-listázásokkal, illetve az államosításokkal párhuzamosan pedig megindult politikai üldöztetésük is. Folyamatosan romló egzisztenciális kilátásaik késztethették arra a gyámokat, hogy gyermekeiket a jogi vagy mérnöki helyett a kisebb presztízzsel bíró tanári pályára adják. Az apák 7%-a vasúti és postai szolgálatban állt állomásfőnökként, gépkezelőként, postai tisztként vagy postai segédellenőrként. Mivel az 1945 utáni kormányzatok ezeket a területet a gyáriparhoz hasonlóan stratégiai fontosságúnak tekintették, ezért egzisztenciális helyzetük a munkássághoz hasonlóan stabil volt. A vasutasok esetében számottevő előny volt az adott korszakban, hogy gyermekeik számára biztosították az újjáépülő vasúti infrastruktúra kedvezményes használatát (Romsics 2004: 315), ezek a körülmények biztosíthatták, hogy arányuk a Szabó-éra duplájára emelkedhetett.

A főkategóriában a legtöbben, mint az intézmény történetének eddig minden alkorszakában a tanügyi és tudományos intézeteknél teljesítettek szolgálatot. A gyámok 24%-a tevékenykedett tanítóként (4 fő) gimnáziumi tanárként, igazgatóként (8 fő), egyetemi (5 fő), illetve polgári iskolai tanárként (2 fő).[1172] Feltűnő, hogy a korszak közoktatásügyi tendenciáival ellentétben a tanítóság továbbra is igen alacsony létszámban képviseltette magát. Ugyanakkor a középiskolai és egyetemi tanárság gyermekei adták a felvettek derékhadát annak ellenére, hogy előbbiek társadalmi presztízse igen nagy mértékben csökkent, hiszen 1938-as fizetésük 20%-át kapták meg a nivellálás után (Romsics 2004: 309), utóbbiak jövedelmi viszonyai ugyan valamivel kedvezőbben alakultak, de az igazoltató eljárások megindulásával, illetve a politikai rendszer 1948-as átalakulásával párhuzamosan folyamatosan számolniuk kellett egzisztenciájuk veszélybe kerülésével.

A véderő főkategóriájához kapcsolódó gyámmal egyetlen felvett collegista sem rendelkezett. Értelmiségi szabadpályán az apák 8%-a mozgott: 2-2%-uk

[1172] Az 1938/1939. tanév egyetemi hallgatók gyámjainak 10,8%-a állt tanügyi szolgálatban (Lázár 1940: 223). Tehát a collegisták között felülreprezentáltságuk az 1945–1948 közötti időszakban kétszeres volt az egyetemi hallgatóság 1939-es adataihoz képest.

ügyvéd, közjegyző, illetve az irodalom és művészet területén tevékenykedő színész, valamint újságíró volt, míg 4%-uk orvosként működött. Arányuk az előző alkorszakokhoz képest lényegében változatlan maradt, alulreprezentáltságuk hagyományosnak mondható a Collegiumban. A járulékból élők (5%) és a foglalkozás nélküliek, árvaházak által eltartottak aránya (8%) a felvettek között mindössze 13% volt.[1173] Ám itt is megfigyelhető, miként az intézmény megelőző időszakaiban is, hogy korábban középosztálybeli egzisztenciával bíró gyámok gyermekei kerültek be az intézetbe (bíró, katonatiszt, lelkész árvái). A gyámok 26%-a tevékenykedett a korszakban folyamatosan szűkülő privátszférában, döntő többségük az államtól kapta jövedelmét. A collegisták társadalmi hátteréről megállapítható, hogy a Keresztury-éra eredményei alapvetően a két világháború közötti felvételi tendenciákhoz illeszkedik. Az egyetlen eltérést az ipar, bányászat, kohászat, közlekedés főkategóriájába tartozó gyámok, a felvettek ötödét meghaladó aránya jelenti. A Collegium azonban továbbra is a középiskolai és az egyetemi tanárság önrekrutációját biztosító intézet maradt.

[1173] A nyugdíjasok, járadékosok, tőkepénzesek kategóriájának összevonásával Lázár József kimutatásai szerint az egyetemi hallgatók 18,6%-a tartozott ebbe a csoportba (Lázár 1940: 223). Tehát ebben az időszakban a Collegiumba felvett hallgatók között valamelyest alul voltak reprezentálva az 1938/1939. tanév egyetemi adataihoz mérten. Az 1945–1948 között felvettek társadalmi státuszának megoszlását lásd a Függelék 17. ábráján. A gyámok mindegyikének ismert a foglalkozása. A felvettek és az elutasítottak, valamint az 1938/1939. tanév egyetemi hallgatók gyámajinak foglalkozása egybevetve a teljes népesség foglalkozási adaival megtekinthető a 18. táblázatban.

<table>
<tr><th rowspan="2">Az 1945–1948 között felvettek és elutasítottak gyámjainak foglalkozása (%)</th><th colspan="2">Collegium</th><th rowspan="2">Egyetemi hallgatók 1938/1939</th><th rowspan="2">Országos adatok 1941</th></tr>
<tr><th>Felvettek</th><th>Elutasítottak</th></tr>
<tr><td>I. Őstermelés</td><td>8</td><td rowspan="3">10</td><td rowspan="3">15,1</td><td rowspan="3">48,7</td></tr>
<tr><td>Kisbirtokos (0–5 kat. hold)</td><td>7</td></tr>
<tr><td>Kisbérlő, napszámos</td><td>1</td></tr>
<tr><td>II. Ipar, bányászat, kohászat, közlekedés</td><td>21</td><td>19</td><td rowspan="4">32,6</td><td rowspan="4">35</td></tr>
<tr><td>Ipar, bányászat, kohászat, közlekedés</td><td>11</td><td>14</td></tr>
<tr><td>Kereskedelem, vendéglátás</td><td>5</td><td>5</td></tr>
<tr><td>Pénz és hitelélet</td><td>5</td><td>0</td></tr>
<tr><td>III. Közszolgálat</td><td>51</td><td>34</td><td>32,8</td><td rowspan="10">5,1</td></tr>
<tr><td>Egyházi szolgálat</td><td>2</td><td>1</td><td rowspan="2">10,8</td></tr>
<tr><td>Tanügyi szolgálat és tud. intézetek</td><td>24</td><td>10</td></tr>
<tr><td>Igazságügyi szolgálat</td><td>4</td><td>0</td><td rowspan="15">32,8</td></tr>
<tr><td>Egészségügyi igazgatás és szolgálat</td><td>0</td><td>2</td></tr>
<tr><td>Földművelésügyi igazgatás és szolgálat</td><td>0</td><td>0</td></tr>
<tr><td>Pénzügyi igazgatás</td><td>4</td><td>1</td></tr>
<tr><td>Műszaki/ipari és keresk. igazgatás</td><td>5</td><td>1</td></tr>
<tr><td>Egyéb közigazgatás, minisztériumok tisztviselői</td><td>5</td><td>13</td></tr>
<tr><td>Vasúti és postai szolgálat</td><td>7</td><td>6</td></tr>
<tr><td>IV. Véderő</td><td>0</td><td>1</td><td>1,7</td></tr>
<tr><td>V. Értelmiségi szabadpálya</td><td>8</td><td>8</td><td rowspan="7">5,1 egybevonva a közszolgálattal</td></tr>
<tr><td>Ügyvéd, közjegyző</td><td>2</td><td>0</td></tr>
<tr><td>Orvos, fogorvos</td><td>4</td><td>4</td></tr>
<tr><td>Gyógyszerész</td><td>0</td><td>0</td></tr>
<tr><td>Mérnök, építész</td><td>0</td><td>3</td></tr>
<tr><td>Állatorvos</td><td>0</td><td>0</td></tr>
<tr><td>Irodalom, művészet</td><td>2</td><td>1</td></tr>
</table>

Az 1945–1948 között felvettek és elutasítottak gyámjainak foglalkozása (%)	Collegium		Egyetemi hallgatók 1938/1939	Országos adatok 1941
	Felvettek	Elutasítottak		
VI. Nyugdíjasok, háztulajdonos, tőkepénzes	13	25	18,6	6,6
Nyugdíjas	5	7		
Foglalkozás nélküliek, árvaházak által eltartottak	8	18		
Nincs adat	0	3	0	0

18. táblázat. A felvettek és az elutasítottak gyámjainak foglalkozása egybevetve a bölcsészeti karok hallgatóira vonatkozó, valamint az országos foglalkoztatási adatokkal[1174]

Az 1945–1948 között felvett 84 hallgató közül 50-en nem töltötték ki tanulmányi idejüket, annak lejárta előtt távoztak az intézetből. A szelekció mértéke tehát a Szabó-éra hasonló adatának csaknem kétszeresére, 59,5%-ra emelkedett. Ebben nem csupán Keresztury-hitvallása játszott szerepet: *„Vissza kell tehát térnünk néhai gróf Teleki Pál curátor felfogásához: a collegiumi tagság nem örökös, az, aki méltatlannak bizonyult collegiumi tagságára, távolítassék el"*[1175], hanem az átalakuló közéleti viszonyok is. A tanulmányaikat sikertelenül befejező hallgatók 30%-a önként lemondott tagságáról: nem csupán a beilleszkedési nehézségek vagy tanulmányi okok miatt távoztak a hallgatók, hanem politikai okok miatt is. Keresztury Dezső távozásakor a kommunista kötődésű igazgató kinevezésének hírére többen önként megváltak tagságuktól.[1176] A felvettek 26%-a kifejezetten politikai indíttatású kizárási eljárásokban veszítette el tagságát 1948-at követően. A kizárások két időszakra különíthetőek el: 1948 júniusa és 1949. májusa, illetve 1949 szeptembere és októbere.[1177]

[1174] Az 1938/1939. tanév egyetemi hallgatók gyámjainak foglalkozási adatait közli: Lázár 1940: 223. Az 1941. évi népszámlálás foglalkoztatási adatai a teljes népességre vonatkozóan megtalálható: Dányi–Dávid–Ember 1978: 23.

[1175] Keresztury az értekezleten azt is kérte a tanároktól, hogy a tanulmányi szempontokon kívül semmilyen egyéb körülményre, így a szociális helyzetre se legyenek tekintettel a tanárok. Az 1945. november 17-i tanévzáró tanári értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/d. dosszié.

[1176] Garay Ákos francia–történelem szakos hallgató 1948. június 23-án mondott le tagságáról (MDKL 5. doboz 7. dosszié 15. csomó). Hajnal Imre matematika–fizika szakos collegista 1948. június 30-án mondott le (MKDL 7. doboz 8. dosszié 19. csomó). Száva-Kováts Endre történelem–földrajz szakos collegista ugyancsak1948 júniusában hagyta el az intézetet (MDKL 19. doboz 19. dosszié 56. csomó).

[1177] Mivel ezek az eljárások a Collegium marxista tudósképzővé való átalakításához szolgáltak eszközül az új igazgatóság számára, ezért ezek jellegét a 11.3. fejezetben fejtem ki bővebben.

A collegisták 20%-a tekintetében semmilyen magyarázat nem áll rendelkezésre a távozás körülményeire, mindössze annyi bizonyos, hogy tagsági idejük lejárta előtt elhagyták az intézetet. 10%-uk távozott anyagi helyzetének megrendülése miatt.[1178] A gazdasági nehézségek miatt eleve kérdéses volt néhány hallgatónál, hogy a tartásdíjat képes lesz-e előteremteni, az 1945–1946 közötti időszak pedig ebből a szempontból sokakat megoldhatatlan kihívások elé állított.[1179] Elégtelen tanulmányi teljesítmény miatt a collegisták 8%-át bocsátotta el a tanári kar.[1180] Nem csupán a rossz alap- vagy szakvizsgai eredmények, illetve a collegiumi órákon való elégtelen teljesítmény, de az intenzív szellemi munka is szerepelt a távozási okok között.[1181] A collegisták 8%-a pályaváltoztatás miatt vált meg tagságától, ez nem csak akkor következett be, ha a hallgató szakterületet váltott, hanem abban az esetben is, ha a tanári hivatást nem akarta gyakorolni.[1182] A felvettek 2%-nak kellett egészségügyi okok miatt tagságukról lemondania.[1183] A távozást ezekben az esetekben is az intenzív szellemi munka következtében fellépő egészségi ártalmak váltották ki.

Az elutasítottak apáinak 10%-a tartozott az őstermelés főkategóriájába 0–5 kat. holdas kisbirtokosként (a felvetteknél 8% volt arányuk). A jelentkezők közötti összesítés tekintetében az őstermelésben tevékenykedő gyámok aránya mindössze 9%, amely elmarad a Szabó-éra hasonló adataitól. Tehát a világgazdasági válság nyomán az 1930-as évek közepéig elhúzódó agrárválság, amelyet a háborús konjunktúra ideiglenesen enyhített, a harcokat követő gazdasági stabilizáció révén ismételten nehéz helyzetbe hozta a földművelésből élőket. Egzisztenciális helyzetük bizonytalanságából fakadóan pedig gyermekeik is kisebb esélyekkel kerülhettek be a Collegiumba. A parasztság távolmaradása

[1178] Harcos Ottó magyar–német szakos hallgató 1947. május 5-én mondott le financiális okok miatt (MDKL 7. doboz 8. dosszié 19. csomó).

[1179] Szabó László 1945. augusztus 21-én mondott le anyagi okokra hivatkozva, tehát el sem foglalta collegiumi helyét (MDKL 19. doboz 19. dosszié 55. csomó). Tóbiás Áron magyar–orosz szakos collegista pedig 1946. szeptember 30-án mondott le financiális okok miatt (MKDL 20. doboz 21. dosszié 61. csomó).

[1180] Rajnai László latin–olasz szakos hallgatónak rossz tanulmányi teljesítménye miatt kellett távoznia (MDKL 16. doboz 17. dosszié 48. csomó).

[1181] Gacsályi Géza klasszika-filológus collegista legalábbis erre hivatkozva nyújtotta be lemondását 1946. szeptember 7-én (MDKL 5. doboz 7. dosszié 15. csomó).

[1182] Erre jó példa Jakucs László esete, aki természetrajz–földrajz szakos volt. A tanári vizsgát azonban nem akarta letenni, hanem szabadbölcsészként kívánta az egyetemi képzést befejezni. Emiatt tagságától meg kellett válnia (MDKL 8. doboz 10. dosszié 24. csomó).

[1183] Cseh István matematika–fizika szakos hallgató 1948-ban jelentette be lemondását egészségügyi okok miatt (MDKL 3. doboz 3. dosszié 9. csomó).

az intézettől a kortársak számára is feltűnő volt, ezért Tomasz Jenő a sajtó útján értesítette az agrárnépességet a Collegium nyújtotta lehetőségekről, ám anyagi erőforrások híján a népszerűsítés aligha lehetett sikeres e társadalmi csoporton belül.[1184]

Az ipar, bányászat, kohászat, közlekedés főkategóriájába tartozott a sikertelenül pályázók gyámjainak 19%-a (21% a felvettek körében). A felvettekhez hasonlóan a főkategórián belül az apák nagyobb része kisiparosként (szabó, asztalos, szatócs), kisebb része pedig gyári munkásként biztosította megélhetését. A kereskedelem, vendéglátás alkategóriájába a fel nem vettek 5%-a tartozott (ingatlanközvetítő, kereskedő, pincér). A Keresztury-éra jelentkezői között a főkategóriába tartozók összességében (20%) jelentősen meghaladták a Gombocz- és a Szabó-időszak hasonló adatait. Számbeli növekedésük annak köszönhető, hogy kedvezményezett társadalmi csoportként egzisztenciájuk stabil volt.

A közszolgálat főkategóriájába a sikertelenül pályázók gyámjainak 34%-a tartozott (51% a sikeresen pályázók csoportjában). 1-1%-uk a műszaki, ipari és kereskedelmi, illetve a pénzügyi igazgatás, 2%-uk pedig az egészségügyi igazgatás területén tevékenykedett. Lelkészként ugyancsak 1%-uk teljesített szolgálatot a református egyház keretein belül. 6%-uk a vasút és a posta területén működött, míg 10%-uk a tanügyi és tudományos intézetek kötelékébe tartozott (24% a felvettek körében). Közöttük nyolc tanító és elemi iskolai igazgató, egy-egy gimnáziumi tanár és polgári iskolai igazgató, valamint főiskolai tanár, illetve két egyetemi tanár található. Úgy tűnik tehát, hogy a tanítók gyermekei nagy számban folyamodtak a Collegiumba, felhasználva a demokratikus társadalmi változásokat, ám az intézet előszelekciós rendszerén mindössze egyharmaduk jutott át. Az egyetemi tanárok és a gimnáziumok gyermekeit nem sújtották ilyen feltűnő mértékben a tanári kar kiválasztási mechanizmusai. A főkategórián belül az apák 13%-a teljesített szolgálatot egyéb közigazgatási vagy minisztériumi tisztviselőként. Magas számuk a sikertelenül pályázók között egyrészt magyarázható azzal, hogy egzisztenciájuk és presztízsük épp a vizsgált időszakban csökkent jelentős mértékben, másrészt pedig a Collegium elkerülendő a politikai támadásokat, csak azon gyámok gyermekeit fogadta, akiket az igazoló eljárások minden kérdésben tisztáztak.

A gyámok 1%-a szolgált a védérő kötelékében rendőrként (a sikeresen pályázók gyámjainak egyike sem tartozott a védérő kötelékébe). 8%-uk pedig az értelmiségi szabadpályákon mozogott: az irodalom, művészet területét egy

[1184] 198/1946. Tomasz Jenő aligazgató jelentése az 1946/1947. tanévi felvételiről. Budapest, 1946. július 30. MOL XIX-I-1-h. 112. doboz 90–3. tétel (1946–1947).

festőművész képviselte, többen mérnök gyermekeként jelentkeztek az internátusba (vegyészmérnök, erdőmérnök, építészmérnök), de legtöbben apjuk orvosi pályáját cserélték fel a tanárira (4%). E foglalkozások gyakorlóinak nagyobb előfordulását ebben az időszakban az is okozhatta, hogy a pedagógusi diploma megszerzéséhez – még a collegiumi tagsággal együtt is – kevesebb anyagi erőforrás befektetését igényelte, mint a mérnöki vagy az orvosi oklevélé.

A járulékból élők (7%) és a foglalkozás nélküliek, árvaházak által eltartottak (18%) adták a sikertelenül pályázók negyedét (a felvetteknél ez az arány 13%).[1185] Ebben a csoportban arányuk kétszeresen felülmúlta a sikeresen pályázók közötti számukat. Ezeknek a személyeknek az egzisztenciáját a háború törte meg, sok esetben teljes családjukat is elvesztették a harcok vagy a deportálások következményeként. A Collegium nyújtotta mobilitási csatorna lehetővé tette volna számukra a társadalom középosztályába való bekerülésüket, személyes tragédiáik azonban gyakorta olyan lélektani következményekkel jártak, hogy nagyobb közösségben képtelenek voltak élni, vagy huzamosabban nem tudtak intenzív szellemi munkát végezni. Így a tanári kar a financiális kérdések mellőzésével főleg utóbbi indokok miatt utasította el jelentkezésüket.

A sikertelenül pályázók abszolút többségét, 52%-át azért utasították el, mert a jelentkezők nem feleltek meg a tanári kar által támasztott szakmai követelményeknek a fejkopogtatás során. Közülük több jelentkező a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pártjainak ajánlásával próbált bejutni az intézetbe.[1186] A korábbi időszakokhoz hasonlóan az sem számíthatott a tagság elnyerésére, akinek középfokú végbizonyítványa nem „kitűnő", hanem csupán „jó" rendű volt.[1187] A folyamodó pályázatát abban az esetben is elutasították, ha a jelentkező nem csupán szakmai szempontoknak nem felelt meg, de kinyilvánította, hogy nem óhajt a tanári pályára lépni.[1188]

1185 Az 1945–1948 között elutasítottak társadalmi státuszának megoszlását lásd a Függelék 18. ábráján. A gyámok 3%-ról nincs adat foglalkozására vonatozóan. A felvettek és az elutasítottak, valamint az 1938/1939. tanév egyetemi hallgatók gyámajinak foglalkozása egybevetve a teljes népesség foglalkozási adaival megtekinthető a 18. táblázatban.

1186 Császtvay István 1947-ben a Nemzeti Parasztpártból származó ajánlásaival próbált az intézet tagjává válni, sikertelenül (MDKL 25. doboz 28. dosszié 9. csomó). Geist Róbertet a Magyarországi Szociáldemokrata Párt prominense, Szalai Sándor ajánlotta Keresztury Dezsőnek, hiába, ugyanis Geistnek hiányzott a görögpótló tárgyakból az érettségi vizsgája. Így jelentkezését sem nyújthatta volna be az intézetbe (MDKL 26. doboz 32. dosszié 14. csomó).

1187 Kiss Ernő érettségi bizonyítványa mindössze „jó" rendű volt, emellett rajztanár akart lenni. Így semmiképpen sem kerülhetett volna a Collegiumba (MDKL 27. doboz 37. dosszié 25. csomó).

1188 Tálas Barna magyar–történelem szakon adta be jelentkezését, de folyamodványában elismerte,

Az elutasítottak 21%-át másodsorban ajánlotta a tanári kar felvételre, így helyhiány miatt folyamodványukat végül elutasították. A korábbi időszakoknak megfelelően ezt az indokot akkor alkalmazták, amikor a jelölt elárult ugyan némi jártasságot szakterületén, de nem volt minden tekintetben megfelelő, vagy akadt sokkal tehetségesebb ifjú is ugyanazon a tudományterületen.[1189] A szaktudományos szempontokat a tragikus sorsú ifjak esetében sem írták felül az emberi együttérzésből fakadó emberiességi szempontok, hiszen a Collegium elsősorban a tudományos kvalitásokkal bíró tehetségeket kereste.[1190] Az eltanácsolt hallgatók 13%-a esetében a jelentkezők felvételét a tanári kar kifejezetten ellenezte. Ennek a legtöbb esetben szakmai indokai voltak,[1191] de akadtak olyan jelöltek is, akiket lélektani okokra hivatkozva utasítottak el, és a tanári pályától is eltanácsolták őket.[1192]

A sikertelenül pályázók 7%-a a felvételi eljárás folyamán pályázatát visszavonta. Többen az elutasító határozat előtt léptek vissza, míg másokat erre a lépésre a gazdasági szanálás, illetve rossz anyagi körülményeik kényszerítettek.[1193] A pályázók 2%-át ajánlották ugyan felvételre, de helyüket mégsem

hogy a tanári pálya helyett sokkal inkább a lélektani kérdések foglalkoztatják. Mivel egyik szaktárgyából sem felelt meg, és egyébként is elvetette a tanári pályára való lépést, természetesen nem vették fel (MDKL 32. doboz 46. dosszié 50. csomó).

1189 Jó példa erre Húsvéti Sándor, aki 1945-ben jelentkezett magyar–francia szakosként a Collegiumba, minden tanára másodsorban ajánlotta, mert mutatott némi jártasságot a magyar irodalomtörténetben, és franciául is beszélt, de nem ütötte meg az internátus által elvárt szakmai mércét (MDKL 26. doboz 34. dosszié 20. csomó).

1190 Haár László 1945-ben jelentkezett történelem–szlovák szakosként a Collegiumba. Folyamodványában megjegyezte, hogy családjával együtt deportálták Auschwitzba, ahonnan egyedül tért haza. Több szaktanár is megjegyezte együttérzését, de képességei alapján másodsorban ajánlották (MKDL 26. doboz 34. dosszié 17. csomó).

1191 Ada-Winter Péter 1947-ben jelentkezett matematika–fizika szakosként az intézetbe. Matematikai alapvizsgája dicséretes, a fizika viszont elégséges volt. Emellett a tanári kar megjegyezte, hogy idegállapota labilis, hajlamosnak tartották fanatizmusra. Így kifejezetten ellenezték felvételét (MDKL 24. doboz 26. dosszié 1. csomó).

1192 Rubin Szilárd 1946-ban jelentkezett magyar–történelem szakosként a Collegiumba. A háború során teljes családját elvesztette. A szaktanárok ideges, zárkózott jellemként írták le, akinek lélektani állapota miatt a tanári pályára való alkalmassága is kérdéses (MDKL 30. doboz 43. dosszié 42. csomó). Sávoly Miklós 1947-ben adta be jelentkezését magyar–német szakosként az internátusba. Két évig volt hadifogoly, amely igencsak megviselte. Rubinhoz hasonlóan lélektani indokok miatt utasították el, és a tanárság gyakorlását sem javasolták számára (MDKL 31. doboz 44. dosszié 43. csomó). Sebestyén János 1947-ben kémia–fizika szakosként szeretett volna a Collegium tagjává válni. Háborús sérülése nyomán súlyos ideggyengeségben szenvedett, így Rubinhoz és Sávolyhoz hasonló indokokkal utasították el (MDKL 31. doboz 44. dosszié 43. csomó).

1193 Csonka László 1946-ban nyújtotta be a jelentkezését a Collegiumba. Pályázatát azonban visszavonta, mivel a Pécs–Budapest vasúti retúrjegy árát képtelen volt kifizetni (96 millió pengő) (MDKL 25. doboz 28. dosszié 9. csomó).

foglalták el.[1194] Ugyancsak 2%-uk azért nem válhatott az intézet tagjává, mert internátusi együttélésre alkalmatlanok voltak túlkorosság[1195] vagy súlyos testi fogyatékosságból kifolyólag.[1196] A folyamodók 1%-a azért nem válhatott a Collegium tagjává, mert pályázatát a leadási határidő után juttatta el az intézetbe.[1197] Miként az intézet korábbi időszakaiban, úgy a Keresztury-érában is főleg szakmai indokokra hivatkozva utasították el a legtöbb jelentkezőt.[1198] Új jelenség volt a Collegium történetében, hogy többen, politikai szervezet tagságára való hivatkozással próbáltak az internátusba bekerülni, ám ekkor az intézmény még elhárította az ilyen típusú pályázatokat. Ugyancsak ismeretlen volt a korábbi időszakokban, hogy a harci cselekmények polgári lakosságra gyakorolt lélektani hatásai miatt kelljen pályázókat elutasítani és eltanácsolni a tanári hivatástól.

10.4. Az Eötvös Collegium tanári karának és képzési rendszerének változásai 1945–1948 között

Szabó Miklós második, 1945. májusi menesztését követően Teleki Géza VKM-miniszter Keresztury Dezsőt bízta meg az igazgatói feladatok ellátásával.[1199] Miként 1935-ben ezúttal is több jelölt jött szóba a poszt betöltésére (Kosáry Domokos, Szabó Árpád,[1200] Kövendi Dénes[1201]), de Szekfű Gyula,

[1194] Juhos Albertet 1946-ban a tanári kar a kémia–fizika szakos jelentkezők közül első helyen ajánlotta, de helyét végül mégsem foglalta el (MDKL 27. doboz 36. dosszié 22. csomó).

[1195] Nagy Zoltán 1947-ben adta be jelentkezését a Collegiumba angol–magyar szakos hallgatóként. De azelőtt elvégzett a debreceni egyetem jogi karán 8 félévet, így a felvétel időpontjában betöltötte a 24. életévét. Túlkorossága miatt elutasították (MDKL 29. doboz 40. dosszié 35. csomó).

[1196] A jeles neveléstudós, Karácsony Sándor elsőszülött fia, aki apja nevét viselte agyvérzéssel született, így fél oldala lebénult. Internátusi együttélésre való alkalmatlansága miatt jelentkezését elutasították (MDKL 27. doboz 37. dosszié 23. csomó).

[1197] Például Somogyi Zoltán, aki 1947-ben pályázati határidő lejárta után nyújtotta be folyamodványát, így kérvénye nem volt elbírálható (MDKL 31. doboz 44. dosszié 45. csomó).

[1198] Az elutasítottak 2%-nál nincs semmilyen indok feltüntetve az elutasításra vonatkozóan.

[1199] 35/1945. Keresztury Dezső megbízott igazgató jelentése a Collegium igazgatásának átvételéről. Budapest, 1945. június 10. MDKL 88. doboz. 185/5. dosszié.

[1200] Szabó Árpád 1931–1935 között volt klasszika-filológus–francia szakosként az intézet növendéke. 1935–1938 között Frankfurtban tartózkodott, ott írta meg habilitációját. A Frankfurti Kultrumorfológiai Intézetben dolgozott, lépéseket tett annak érdekében, hogy Frankfurtban magyar lektorátus létesüljön. 1940-ben Debrecenbe nevezték ki tanárrá. A háborút követően a kommunista párt tagja lett (MDKL 19. doboz 19. dosszié 55. csomó).

[1201] Kövendi Dénes 1912–1916 között volt a Collegium tagja klasszika-filológus hallgatóként. Tanulmányait kitűnően végezte, 1940-től azonos nevű fia is tagja volt az intézetnek magyar–latin szakosként (MDKL 11. doboz 11. dosszié 31. csomó).

Pais Dezső, illetve Horváth János Keresztúryt támogatták (Tóth 2004a: 23; Köves-Zulauf 2004: 17), a minisztérium pedig ismételten jóváhagyta a Volt Tagok Szövetségének informális döntését.

Az 1945. november 4-i választásokat követően létrejövő koalíciós kormányban a Nemzeti Parasztpárt kapta meg a kultusztárcát, amelynek miniszteri székébe a párton belüli és a koalíciós partnerek egyetértéstől övezve ültették Keresztury Dezsőt. Tárcáját mind a Tildy-kabinetben, mind Nagy Ferenc kormányában megtartotta, míg végül 1947. március 14-én megvált miniszteri posztjától (Romsics 2004: 326). Lemondását követően megszűnt a politikai védőháló, amely addig megillette a Collegiumot, és hamarosan heves sajtótámadás indult személye és az intézmény ellen. Mivel az 1948. május 5-i diákelnök-választást követően nem volt hajlandó Révai József által megjelölt, a collegiumi kommunista frakció által nemkívánatosnak tekintett személyeket eltávolítani a Collegiumból, ezért 1948. július 31-gyel távozott az intézet éléről. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárába osztotta be egykori collegiumi tanárkollégája, Ortutay Gyula VKM-miniszter. Internátusi tanári állása azonban egészen 1950. február 7-ig megmaradt, ekkor mind Eötvös-collegiumi, mind az akadémiai állásából felmentették (Tóth 2004a: 27).

Kultuszminiszterségének időszaka alatt Keresztury az igazgatói teendők ellátását Tomasz Jenő aligazgató számára engedte át, aki a gazdasági és az újjáépítési munkálatokon kívül a szakvezetési feladatok összehangolását is ellátta. Ebben az időszakban Keresztury a napi ügyek vitelében egyáltalán nem vett részt, ezeket Tomasz irányította, miként az a tanári ülések jegyzőkönyvéből rendre kitűnik.[1202] A miniszter Keresztury Dezső pedig sokkal inkább a curatori tisztséghez kapcsolódó funkciókat gyakorolta, amely hivatali elfoglaltságaiból adódóan szükségszerűen következett be. Ám ez a hallgatólagos feladatmegosztás igen előnyös volt a Collegium számára, hiszen az intézet felterjesztéseit VKM-miniszterként rendre el tudta fogadtatni a minisztériumi apparátussal. A politikai támogatás mellett az újjáépítés és a gazdasági kérdések területén is megsokszorozódott a Collegium mozgástere. Ez a magyarázata annak, hogy 1948-ig fel sem merült új curator keresésének a gondolata. Keresztury igazgatói lemondását követően a tisztség elvállalására Révai Józsefet kapacitálta biztosítandó az intézmény működésének hátterét, ám a kommunista kultúrpolitikus a feladatot nem vállalta (Papp 2004: 63).

[1202] Lásd erről például az 1946. szeptember 17-i tanévnyitó, az 1946. december 19-i félévzáró értekezletek jegyzőkönyveit. MDKL 54. doboz 102/d. dosszié.

A Collegium tanári karának háború alatti tevékenységét 1945 nyara folyamán vizsgálták az igazolóbizottságok. Először Tomasz Jenő aligazgatót igazolta a VKM II. számú igazoló bizottsága 1945. július 26-án. Tomasznak komoly érdemei voltak az élelmiszerek felhalmozásával abban, hogy az intézet óvóhelyén senki sem vesztette életét, illetve a szovjet hadsereg egyetlen collegistát sem hurcolt el kényszermunkára. Emellett a Collegium vagyontárgyainak megóvása és megmentése is nevéhez fűződik.[1203] Az ostrom során tanúsított helytállása miatt az intézet tanári karának legtekintélyesebb tagjává vált. A tanári kar fennmaradó részének tevékenységét az Ortutay Gyula elnöklete alatt működő Igazoló Bizottság ellenőrizte, amely a Magyar Nemzeti Múzeumban kapott helyet.[1204] Az eljárás során egyetlen személy ellen sem merült fel kifogás, még Szabó Miklóst, az időközben politikai okokból menesztett igazgatót is igazolta a bizottság.[1205]

Tomasz Jenő 1945 novemberétől lényegében az igazgatói feladatokat látta el. 1946 októberében kinevezést nyert az V. fizetési osztály 2. fokozatába,[1206] majd egy évvel később az 1. fokozatot is elérte.[1207] Ez a Collegium tanárai és elöljárói által elérhető legmagasabb illetményfokozat volt. Az intézet ügyvitelének kezelése mellett egyedül vezette az 1944/1945. tanév második felében a klasszika-filológiai stúdiumokat,[1208] majd a görög nyelvórákat Harmatta János és Zulauf Teofil vették át az 1945/1946. tanév első félévétől. Ezt követően korábbi szerepéhez hasonlóan csak latin nyelvórákat tartott. Harmatta az intézet korábbi növendéke és senioraként lett a klasszika-filológia megbízott tanára.[1209] Mint a budapesti egyetem görög tanszékének oktatója főleg görögöt tanított, de emellett tartott latin stílusgyakorlati órákat is Tomasz Jenő óraterhelésének enyhítése végett

---

[1203] 46/1945. Keresztury Dezső igazgató levele a Magyar Nemzeti Múzeumban működő Igazoló Bizottságához. Budapest, 1945. június 30. MDKL 50. doboz 96/a dosszié.

[1204] 373/1945. I.B. Magyar Nemzeti Múzeum Igazoló Bizottságának levele Keresztury Dezső igazgatóhoz. Budapest, 1945. július 24. MDKL 50. doboz 96/a dosszié.

[1205] 76/1945. Keresztury Dezső igazgató kimutatása a Collegium alkalmazottairól. Budapest, 1945. július 30. MDKL 50. doboz 96/a dosszié.

[1206] 183.570/1946. A VKM VI. ügyosztály Ferenczy Emil miniszteri tanácsos levele Keresztury Dezsőhöz. Budapest, 1946. október 26. MDKL 41. doboz 73/a. dosszié.

[1207] 34a/1947. Keresztury Dezső igazgató igazolása Tomasz Jenő jövedelmi viszonyairól. Budapest, 1947. február 1. MDKL 41. doboz 73/a. dosszié.

[1208] Tomasz Jenő jelentése a latin és görög szakórákról az 1944/1945. tanévben. Budapest, 1945. július 19. MKDL 53. doboz 101/9/c. dosszié.

[1209] 1935–1940 között klasszika-filológia szakos hallgatója, 1939/1940., illetve 1943/1944. tanévben pedig a Collegium seniora. Tanulmányait mindvégig kitűnően végezte (MDKL 7. doboz 8. dosszié 19. csomó).

(vö. Tóth 2004b: 149).[1210] Harmatta az intézet 1950-es bezárásáig szerepet vállalt a szakvezetésben.[1211] Zulauf Teofil pedig seniorként vett részt a görög nyelvórák vezetetésében 1948-ig, ekkor lemondott a szakvezetésről.[1212]

A magyar nyelvészet és irodalmi órákat Pais Dezső és Keresztury Dezső vezették 1948-ig. Pais 1945 után visszatért a Collegiumba, és Keresztury igazgatóságának időszakában egymaga vezette a magyar nyelvészeti órákat. Kereszturyt miniszterségének időszakában Képes Géza,[1213] Makay Gusztáv,[1214] illetve Waldapfel József helyettesítette (Tóth 2004b: 146; 151). Lemondása után azonban ismét maga látta el az irodalomtörténeti órák vezetését heti 9 órában.[1215] Waldapfel Barta János helyére érkezett a Collegiumba, aki nem tudta vállalni a szakvezetést. A tanárképző intézeti tanár vezette az I. és III., míg Makay a II. és IV. évesek részére a kurzusokat.[1216] Waldapfel 1948 után is szerepet vállalt az intézet szakvezetésében, továbbra is a magyar irodalomtörténeti órákat vezette, a Collegium marxista tudósképzővé való átalakítását szorgalmazta, de tevékenyen nem vett részt az átalakítási folyamatban.[1217]

A német irodalom és nyelv szakvezetését Dallos György és Rákosi Zoltán[1218] látták el, akik a hadifogságba került Mollayt helyettesítették hazatéréséig. Bár úgy tűnt, hogy Mollay már 1947 novemberében visszatérhet a Ménesi útra, erre nem került sor, így szolgálataikat meghosszabbították, de 1948 februárjában Dallos gyenge egészségi állapota miatt lemondott a szakvezetésről,[1219]

[1210] Harmatta János jelentése latin és görög nyelvórákról az 1946/1947. tanév II. felében. Budapest, 1947. június 17. MDKL 54. doboz 101/10/a. dosszié.

[1211] 1515-29/1949. V. 1. sz. A VKM V. ügyosztály Bikácsi László miniszteri osztálytanácsos jóváhagyása az 1949/1950. tanév II. félévének órarendjére vonatkozóan. Budapest, 1949. november 29. MDKL 41. doboz 73/a. dosszié.

[1212] Lásd az 1948. február 3-i tanári értekezlet jegyzőkönyvét. MDKL 54. doboz 102/d. dosszié.

[1213] 1928–1933 között volt az internátus magyar–német szakos hallgatója (MDKL 9. doboz 11. dosszié 27. csomó).

[1214] 1928–1933 között volt a Collegium magyar–francia szakos tagja (MDKL 12. doboz 13. dosszié 36. csomó).

[1215] 122/1947. Jelentés az óraadó tanárokról és az általuk tartott szaktárgyakról. Budapest, 1947. április 24. MDKL 41. doboz 73/a. dosszié.

[1216] Az 1946. december 19-i félévzáró értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/d. dosszié.

[1217] Lásd erről az 1950. január 9-i tanári értekezlet jegyzőkönyvét. MDKL 54. doboz 102/d. dosszié.

[1218] Rákosi 1934–1939 között volt a Collegium magyar–német szakos hallgatója (MDKL 17. doboz 17. dosszié 49. csomó).

[1219] 278/1947. Keresztury Dezső igazgató levele Dallos Györgynek Budapest, 1947. november 18. MDKL 41. doboz. 73/a. dosszié.

aki előbb heti két, majd négy órában vezette a nyelvórákat az 1946/1947. tanév második felétől (vö. Tóth 2004b: 146).[1220] Rákosi 1947 októberében szabadságot kapott egy olaszországi tanulmányútra, amelyet előbb 1948. január 31-ig adtak meg,[1221] majd meghosszabbították 1948 októberéig.[1222] Ebben az időszakban Krammer Jenő[1223] vezette a német nyelvstúdiumokat.[1224]

A romanisztika szakórák tekintetében az intézet nem szűkölködött a tanerőkben. Visszatért a fővárosba a Kolozsvári Tudományegyetemről Gáldi László, aki a francia mellett román és orosz szakórák vezetésében is szerepet vállalt.[1225] Kenéz Ernő a könyvtárosi feladatok ellátása mellett ugyancsak részt vett a francia szakórák vezetésében.[1226] Molnos Lipótot, a párizsi Magyar Intézet korábbi igazgatóját 1944. január 1-jétől osztották be a Collegiumhoz.[1227] Az 1943/1944. tanévben egyetlen francia irodalomtörténeti órát vezetett,[1228] majd 1944 júniusában ismét a VKM-ben teljesített szolgálatot, a francia ügyek referense lett.[1229] 1945 után ismét a Collegiumban tanított francia irodalomtörténetet 1948-ig. Keresztury távozásával azonban

[1220] 122/1947. Jelentés az óraadó tanárokról és az általuk tartott szaktárgyakról. Budapest, 1947. április 24. MDKL 41. doboz. 73/a. dosszié.

[1221] 148.037/1947. A VKM IV. ügyosztály levele Keresztruy Dezső igazgatóhoz Rákosi Zoltán szabadsága ügyében. Budapest, 1947. november 5. MDKL 41. doboz. 73/a. dosszié.

[1222] 155.076/1948. A VKM IV. ügyosztály Alexits György államtitkár levele Keresztury Dezső igazgatóhoz Rákosi Zoltán szabadságának meghosszabbítása ügyében. Budapest, 1948. január. 17. MDKL 41. doboz. 73/a. dosszié.

[1223] Krammer 1919–1924 között volt a Collegium francia–német szakos növendéke. Pozsonyi születésű és 1940-ig az érsekújvári gimnáziumban teljesített szolgálatot, így szlovákul igen jól megtanulhatott. Emiatt alkalmazhatták a szlovák nyelvórák vezetésére is (MDKL 11. doboz 11. dosszié 31. csomó).

[1224] Krammer Jenő jelentése német és szlovák nyelvórákról az 1947/1948. tanév II. felében. Budapest, 1948. június 25. MDKL 54. doboz 101/10/b. dossz.

[1225] Az 1946. december 19-i félévzáró értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/d. dosszié. Lásd továbbá 122/1947. Jelentés az óraadó tanárokról és az általuk tartott szaktárgyakról. Budapest, 1947. április 24. MDKL 41. doboz. 73/a. dosszié.

[1226] Kenéz Ernő jelentése a francia nyelvórákról az 1946/1947. tanév II. felében. Budapest, 1947. június 20. MDKL 54. doboz 101/10/a. dosszié. Tóth Károly megállapításával ellentétben szakosok óráinak vezetésében is segédkezett (vö. Tóth 2004b: 150–151).

[1227] 69.116/1943. A VKM IV. 1. ügyosztály levele Szabó Miklós igazgatóhoz Molnos Lipót áthelyezése ügyében. Budapest, 1943. augusztus. 7. 41. doboz 72/3. dosszié.

[1228] Molnos Lipót jelentése a III. évesek francia nyelvóráiról az 1943/1944. tanév II. felében. Budapest, 1944. április 19. MDKL 53. doboz 101/9/b. dosszié.

[1229] 2954/1944. A VKM V. ügyosztályának levele Tomasz Jenő aligazgatóhoz Molnos Lipót áthelyezése ügyében. Budapest, 1944. július 15. MDKL 53. doboz 101/9/b. dosszié.

maga is elhagyta az intézetet (vö. Tóth 2004b: 155).[1230] Az 1939-ben származása miatt eltávolított Szegő (Gyergyai) Albert Keresztury Dezső javaslatára lett ismét a Collegium tanári karának tagja, ezúttal rendes, kinevezett tanárként a VI. fizetési osztályba sorolva.[1231] Szegő 1947. január 30. és június 30. között Svájcban és Franciaországban próbálta a magyar–francia kapcsolatokat újjáépíteni, amelynek eredményeként ismét francia lektorok érkeztek a magyar fővárosba.[1232] Visszatérése után azonban bekapcsolódott a francia szakvezetésbe, és megkísérelte az V. fizetési osztályba való kinevezést is elérni.[1233] Bonnerjea René továbbra is az intézményben teljesített szolgálatot, mint rendes, kinevezett tanár. 1947-re Kenéz Ernővel együtt a Collegium tanári állásainak átszervezésével főiskolai adjunktusokká léptek elő a VIII. fizetési osztályba sorolva.[1234] Bonnerjea emellett a korábbi időszakok gyakorlatának megfelelően részt vett a nem angol szakosok számára tartott angol társalgási órák vezetésében is. Az olasz nyelvórák vezetését továbbra is Szauder József látta el, 1947-ben azonban olaszországi tanulmányúton tartózkodott, hazatéréséig Takács János helyettesítette.[1235] Visszatérését követően ismét elfoglalhatta helyét, Keresztury távozását követően is tagja maradt a tanári karnak (vö. Tóth 2004b: 157).

Kosáry Domokos a Collegium mellett a Teleki Pál Tudományos Intézet történeti részlegének vezetője, illetve 1946-tól a budapesti egyetem újkori

[1230] Molnos Lipót jelentése a francia nyelvi órákról az 1947/1948. tanév II. felében. Budapest, 1948. június 24. MDKL 54. doboz 101/10/b. dosszié.

[1231] Erre az adott lehetőséget, hogy Keresztury igazgatóvá történő kinevezésével megüresedett egy VI. fizetési osztályú állás. 136/1945. Keresztury Dezső igazgató levele Teleki Géza VKM-miniszterhez Szegő Albert kinevezése ügyében. Budapest, 1945. szeptember 24. MDKL 41. doboz 73/a. dosszié.

[1232] 17174/1947. A VKM VI ügyosztály Jencs Ápád min. osztálytanácsos levele Keresztury Dezső igazgatóhoz. Budapest, 1947. február 13. MDKL 41. doboz 73/a. dosszié.

[1233] 51/1948. Keresztury Dezső igazgató felterjesztése a VKM-miniszterhez Szegő Albert V. fizetési osztályba való kinevezéséről. Budapest, 1948. január 28. MDKL 41. doboz 73/a. dosszié.

[1234] A Collegium tanári állásainak átszervezése csak Kenéz és Bonnerjea esetében járt előléptetéssel. Mindkettőjüket főiskolai adjunktusokká nevezték ki. A tanári kar nagy része megmaradt eredeti fizetési kategóriájában főiskolai tanárként: Kosáry Domokos és Szegő Albertet főiskolai tanárokká nevezte ki, VI. fizetési osztály 3. fokozatába, Szenczi Miklós főiskolai rendkívüli tanárrá VII. fizetési osztály 1. fokozatába, Mollay Károlyt rendkívüli főiskolai tanárrá VII. fizetési osztály 2. fokozatba. 15.886/1947. A VKM VI. ügyosztály Keresztury Dezső VKM-miniszter levele az Eötvös Collegium igazgatóságának a tanári státuszok átszervezéséről. Budapest, 1947. január 3. MDKL 41. doboz 73/a. dosszié.

[1235] 278/1947. Keresztury Dezső levele Takács Jánoshoz. Budapest, 1947. szeptember 18. MDKL 41. doboz 73/a. dosszié.

magyar történeti tanszékén helyettesítette Szekfű Gyulát (Tóth 2004b: 152). Rendszerint heti két órában tartott órákat,[1236] intézetvezetőként, illetve helyettesítő egyetemi tanárként a VI. fizetési osztályba tartozott. A Szabó-érával ellentétben szabadságolására, illetve ebből fakadó helyettesítésére nem került sor. Szakvezetői posztját 1948. július 31. után is megtartotta. A művészettörténeti órák vezetését Nagy Zoltán távozását követően Fülep Lajos vette át 1947 szeptemberétől. A kultuszminisztérium 1947 szeptemberében helyezte a zengővárkonyi remetét értékes néprajzi gyűjteményének átadása fejében a Ménesi útra, ahol néprajzot és művészettörténetet tanított.[1237] Fülep érkezéséhez igen nagy reményeket fűzött Keresztury, de hamarosan csalatkoznia kellett. A kényszerű visszavonultság ugyanis jellemét erősen megviselte, így nehezen talált közös hangot a collegistákkal (Tóth 2009: 113).

Az átalakuló társadalmi és közéleti viszonyok tették szükségessé, hogy a collegisták tájékozottságot nyerjenek szociológiai kérdésekben is. Ezért Keresztury javaslatára Káldor György és Szalai Sándor tartottak szociológiai kurzusokat. Káldor azonban 1947 decemberében lemondott az órák további vezetéséről.[1238] Szalai a marxizmus elméletébe vezette be a hallgatókat, kurzusai során marxista alapmunkákat dolgoztak fel referátumok formájában.[1239] Óráit a hallgatók egy része kifejezett ellenszenvvel fogadta, és látogatását megtagadta. Emiatt Szalai többször panaszt tett az igazgatóságon kifogásolva az elmaradó növendékek mellett a collegisták csekély közgazdasági és történeti tájékozottságát.[1240]

A szociológia mellett a növendékeknek lehetősége volt filozófiát, pedagógiát, illetve lélektant is hallgatnia az intézetben. Mátrai László[1241] örökébe

[1236] 122/1947. Jelentés az óraadó tanárokról és az általuk tartott szaktárgyakról. Budapest, 1947. április 24. MDKL 41. doboz. 73/a. dosszié.

[1237] 132.607/1947. A VKM VI. ügyosztály Alexits György államtitkár levele Fülep Lajoshoz az Eötvös Collegiumba való beosztásáról. Budapest, 1947. szeptember 12. MDKL 41. doboz. 73/a. dosszié.

[1238] Káldor György levele Keresztury Dezsőnek igazgatónak megbízatása lemondásáról. Budapest, 1947. december 3. MDKL 41. doboz. 73/a. dosszié.

[1239] A következő munkákat olvasták a collegisták: Marx: *Das Kapital* című művének teljes nyolcadik fejezete; Engels: *A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig* című műve; Marx: *Le 18 Brumaire de Louis Bonaparte* című műve és a parasztság osztálytagozódásának problémájával kapcsolatban Leninnek és Sztálinnak erről írott cikkei szolgáltatták a kurzusok anyagát. Szalai Sándor jelentése a marxizmusról tartott előadásairól az 1946/1947. tanévben. Budapest, 1947. június 19. MDKL 54. doboz 101/10/a. dosszié.

[1240] Lásd erről Szalai Sándor jelentése a marxizmus órákról az 1947/1948. tanév I. félévében Budapest, 1947. december 20. MDKL 54. doboz 101/10/b. dosszié.

[1241] Mátrai a Keresztury-éra alatt az 1947. július 14-i felvételi értekezleten jelent meg. Semmilyen jel nem utal arra, hogy tanított is volna a Collegiumban (vö. Tóth 2004b: 154). Az 1947. július 14-i

Faragó László lépett, aki heti két órában Pauler Ákos *Bevezetés a filozófiába*, illetve *Logika* című munkáit tanulmányozta hallgatóival. Egyéni kérésre vizsgálták Platón *Államát* és Mannheim *Handwörterbuch der Soziologie* című munkáját is. Bár Faragó szerette volna elérni, hogy minden collegista számára kötelezővé tegye az igazgatóság óráit, de ez csupán az I. évesek számára volt előírás.[1242] 1948 júliusa után azonban távozott a Collegiumból. Akárcsak Prohászka Lajos, aki 1946 szeptemberében lett az intézet pedagógiai tanára. Órái során Dugas *(Le probléme de l'education)* és Spranger *(Die Bedeutung der wissenschaftlichen Pädagogik für das Volksleben)* egy-egy műve nyomán vizsgálta a nevelés kérdéseit, illetve a pedagógiai folyamat szereplőit.[1243] A szellemtudományi megközelítés híveként órái során növendékeivel körbejárták a nevelési eszmény fogalmát és jelentését különböző időszakokban, tisztázták az eszmény és az érték viszonyát megvilágítva ezzel előbbi relativitását.[1244] Lélektani órákat a Székesfővárosi Gyermeklélektani Intézet igazgatójaként Mérei Ferenc tartott 1946–1948 között. Óráit két csoportra bontotta: a kezdők számára, akik először tanulmányozták a pszichológia alapkérdéseit bemutatta a lélektan irányait és kutatási módszereit, illetve a tudományterület kifejlődésének történetét Lénárd Ferenc *A lélektan útjai* című munkája nyomán. Azok számára, akik több féléven keresztül hallgatták óráit Piaget *La representation du monde chez l'enfant* című művén keresztül tanulmányozták a gyermeklélektan új kutatási irányait.[1245]

Az angol nyelv és irodalom tanára továbbra is Szenczi Miklós volt hivatalosan, órát azonban nem adott az intézetben. Szenczit 1947 első felében kinevezték a budapesti egyetem rendes tanárává, helyére Kéry Lászlót[1246] szemelte ki

tagfelvételi értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/d. dosszié. A Keresztury-időszak tanári karáról összeállított függelék megemlíti, hogy Rajeczky Benjámin tartott 1945-ben filozófiai órákat Mátrai helyett. Erre vonatkozó adatot nem tartalmaztak az általam áttekintett források (vö. Tóth 2004b: 156). Az 1947. július 14-i tagfelvételi értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/d. dosszié.

[1242] Faragó László jelentése a filozófiai órákról az 1946/1947. tanév II. felében. Budapest, 1947. június 19. MDKL 54. doboz 101/10/a. dosszié.

[1243] Prohászka Lajos jelentése pedagógiai órákról az 1946/1947. tanév II. felében. Budapest, 1947. június 20. MDKL 54. doboz 101/10/a. dosszié.

[1244] Prohászka Lajos jelentése a pedagógiai órákról az 1947/1948. tanév I. félévében. Budapest, 1947. december 18. MDKL 54. doboz 101/10/b. dosszié.

[1245] Mérei Ferenc jelentése lélektani órákról az 1946/1947. tanév II. felében. Budapest, 1947 júniusa. MDKL 54. doboz 101/10/a. dosszié.

[1246] Kéry 1938–1944 között volt a Collegium magyar–angol szakos növendéke (MDKL 9. doboz 11. dosszié 27. csomó).

az igazgatóság.[1247] Kéry azonban a VKM-ben teljesített szolgálatot, ahol ragaszkodtak személyéhez, így Keresztúrynak új jelöltet kellett találnia. Az eredetileg Szenczi helyettesítésével megbízott Országh László azért nem jöhetett szóba, mert 1946 nyarán tért haza bajorországi amerikai fogságból,[1248] 1946/1947 folyamán ugyan bekapcsolódott a collegiumi szakvezetésbe, de 1947 nyarán kinevezték a debreceni egyetem angol tanszékének rendes tanárává.[1249] Így került az intézetbe Lutter Tibor, aki pályáját a Német Birodalmi Gimnáziumban kezdte, ott tanított 1945-ig. Ezt követően egy hosszabb angliai tanulmányutat tett, majd 1946-ban a szegedi tudományegyetem angol tanszékére nyert kinevezést.[1250] A minisztérium rendes tanárként a VII. fizetési osztály 3. fokozatába nevezte ki,[1251] előterjesztésénél Keresztury nem kérte, hogy főiskolai tanárrá nevezzék ki, így korábbi szolgálati viszonya alapján igen előnytelen helyzetbe került.[1252] A minisztérium nem léptette elő a VI. fizetési osztályba, hanem a VII.-ben hagyva ítélte oda a rendkívüli főiskolai tanári címet, amely meglehetősen szokatlan eljárás volt.[1253]

A szovjet hadsereg jelenléte és az ország geopolitikai helyzetének megváltozása szükségessé tette, hogy a szláv nyelvek intenzívebben jelenjenek meg a Collegium képzési rendszerében. A finn lektort helyettesítő, Ankeira Santieri mellett[1254] Gáldi László,[1255] illetve Hadrovics László tartott orosz nyelvórákat (Tóth 2004b: 148). Emellett Krammer Jenő jóvoltából szlovák nyelvórát is

[1247] 132/1947. Keresztury Dezső igazgató levele a VKM-miniszternek Kéry László kinevezése ügyében. Budapest, 1947. május 7. MDKL 41. doboz 73/a. dosszié.

[1248] Erről lásd Ország László levele az Eötvös Collegium Igazgatóságához. Pfarrkirchen (Bajorország), 1945. július 13. MDKL 41. doboz 72/3. dosszié.

[1249] Országh Fest Sándor helyét foglalta el, aki Budapest ostromakor hunyt el. Országh kinevezését lásd az 1947. június 20-i tanévzáró értekezlet jegyzőkönyvében. MDKL 54. doboz 102/d. dosszié.

[1250] 33/1948. Keresztury Dezső igazgató levele a VKM-miniszterhez Lutter Tibor kinevezéséről. Budapest, 1948. január 24. MDKL 41. doboz 73/a. dosszié.

[1251] 191.370/1948. Ortutay Gyula VKM-miniszter levele Keresztury Dezsőhöz Lutter Tibor kinevezéséről. Budapest, 1948. január 31. MDKL 41. doboz 73/a. dosszié.

[1252] 100/1948. Keresztury Dezső igazgató levele Ortutay Gyula VKM-miniszterhez. Budapest, 1948. március 1. MDKL 41. doboz 73/a. dosszié.

[1253] 192130/1948. A VKM. VI. ügyosztály Hollán Pál miniszteri titkár levele Keresztury Dezsőhöz. Budapest, 1948. március 19. MDKL 41. doboz 73/a. dosszié.

[1254] Ankeria Santieri jelentése finn és orosz nyelvórákról az 1944/1945. tanév II. felében. Budapest, 1945. július 19. MDKL 53. doboz 101/9/c. dosszié.

[1255] Gáldi László jelentése a romanisztikai szakórákról az 1946/1947. tanév II. felében. Budapest, 1947. június 20. MDKL 54. doboz 101/10/a. dosszié.

vehettek a Collegium növendékei heti két órában.[1256] Krammer sokoldalúságát bizonyítja, hogy a német és a szlovák mellett 1948-at követően a pedagógiai stúdiumok vezetését is rá bízták Prohászka helyett.[1257]

A természettudományos tárgyak közül a matematikát a nemzetközi hírű tudós, Hajós György, a fizikát pedig Faragó Péter[1258] tanította heti négy-négy órában (Tóth 2004b: 149).[1259] A biológia és a kémia szakvezetését Wolsky Sándor és Jermy Tibor[1260] tartották. Wolskyt minden bizonnyal az 1946/1947. tanév tavaszi félévében kérte fel az igazgatóság óratartásra,[1261] de az 1947/1948. tanévben már nem volt a tanári kar tagja. Jermy ezt követően vette át a szakvezetést, de ugyancsak egy tanévig maradt a tanári karban, ugyanis a Martonvásári Növény Egészségügyi Laboratóriumhoz való áthelyezése miatt lemondott a szakvezetésről.[1262] A földrajzórákat heti két órában Major Jenő vezette seniorként. Kurzusai során a collegisták megismerhették a földrajz történetét és fejlődését, a településföldrajzot, a statisztika szerepét a földrajzban, tájleírásokat, illetve Teleki Pál szerepét a magyar földrajztudományban.[1263] 1948 júliusát követően távozott a Collegiumból, így a földrajz oktatása megszűnt az intézetben.

A testnevelési órák vezetését a korábban már Bácsalmási Pétert helyettesítő Cseke Dénes gyakorlógimnáziumi tanár vette át ismét az 1944/1945. tanévben heti nyolc órában.[1264] A collegistáknak lehetőségük volt a kötelező testnevelési gyakorlatokat továbbra is az intézetben elvégezni. Az 1947/1948. tanévtől Keresztury Dezső kérésére ismét Bácsalmási lett a testnevelő tanár,

---

[1256] Az 1947. június 20-i tanévzáró értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/d. dosszié.

[1257] Prohászka Lajos Keresztury lemondása után elhagyta az intézetet. 430/1948. Lutter Tibor felterjesztése az óraadókról az 1948/49. tanév I. félévében. Budapest, 1948. október 22. MDKL 41. doboz 73/a. dosszié.

[1258] Faragó 1937–1940 között volt a Collegium matematika–fizika szakos tagja. MDKL 5. doboz 6. dosszié 13. csomó.

[1259] 122/1947. Keresztury Dezső felterjesztése az óraadókról a VKM-miniszterhez. Budapest, 1947. április 24. MOL XIX-I-1-h. 112. doboz 90–3. tétel (1946–1947).

[1260] Jermy 1935–1940 között volt a Collegium kémia–természetrajz szakos tagja. Tanulmányait kitüntetéssel végezte, az Écoleba is nyert ösztöndíjat, de Franciaország 1940-es német megszállása miatt ezt nem vehette igénybe (MDKL 9. doboz 10. dosszié 25. csomó).

[1261] Lásd erről az 1947. június 20-i tanévzáró értekezlet jegyzőkönyvét. MDKL 54. doboz 102/d. dosszié.

[1262] Jermy Tibor levele Lutter Tiborhoz. Budapest, 1948. június 24. MDKL 41. doboz 73/a. dosszié.

[1263] Major Jenő senior jelentése az 1946/1947. tanév II. felében a földrajzi szakórákról. Budapest, 1947. június 20. MDKL 54. doboz 101/10/a. dosszié.

[1264] 201.450/1944. A VKM XII. ügyosztály levele Szabó Miklós igazgatónak. Budapest, 1944. augusztus 22. MDKL 41. doboz 73/a. dosszié.

de óraszáma lecsökkent heti négyre.[1265] 1948 második felében azonban a VKM Országos Sporthivatala megszüntette elvi okokból a Collegium önálló testnevelési óráit arra hivatkozva, hogy a növendékeknek az egyetemi hallgatósággal együtt kell az egyetemi órák keretein belül testnevelési kötelezettségüket teljesíteniük.[1266]

A második világháborút követően csak igen nehezen tudott az intézet külföldi kapcsolatokra szert tenni. A francia szakvezetésbe 1946 második felében kapcsolódott be Pierre Bouteiller francia egyetemi lektor, [1267] aki a III–IV. évesek számára tartott heti egy alkalommal órát. 1947 nyarától váltotta Guy Turbet-Delof, aki az École Normale Supérieure növendéke volt. Keresztury már 1945-ben levelet írt az Ulm úti intézet igazgatójának, amelyben tájékoztatta az épület háborús kárairól, de kérte, hogy a cserekapcsolatokat elevenítsék fel.[1268] Vélhetően ennek eredményeként érkezett ismét normalista a Ménesi útra. A francia lektor elődeihez hasonlóan aktívan szerepet vállalt a nyelvi szakvezetéshez kapcsolódó feladatok ellátásában az 1948/1949. tanév végéig.

Német lektorként egy 1939–1940 között a bécsi Népi Múzeumban segédmunkatársként dolgozó tudósjelöltet, Heinz Kühnét sikerült megnyerni, aki az 1948/1949. tanévre meg is kapta a lektori kinevezést,[1269] de arra vonatkozóan nincs adat, hogy helyét el is foglalta volna. Angol nyelvi lektor szerződtetésére Keresztury már 1945 szeptemberében kísérletet tett. A kultusztárcát kérte fel, hogy próbáljon az intézmény számára nyelvmestert találni.[1270] A külügyminisztérium a hazánkban működő Brit Politikai Missziónak továbbította a kérést,[1271] amely ígéretet tett rá, hogy találnak a Collegium számára nyelvtanárt.[1272] A Keresztury-éra alatt négy brit és egy amerikai állampolgárságú

[1265] 315/1947. Keresztury Dezső igazgató levele a VKM-miniszterhez Bácsalmási Péter kinevezéséről. Budapest, 1947. október 26. MDKL 41. doboz 73/a. dosszié.

[1266] 6933/1948. Keresztes Tibor testnevelési tanácsos levele Lutter Tibor igazgatónak. Budapest, 1948. november 19. MDKL 51. doboz 98/a/3. dosszié.

[1267] Az 1946. december 19-i félévzáró értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/d. dosszié.

[1268] Keresztury Dezső levele az École Normale Supériure igazgatójának. Budapest, 1945 májusa. MDKL 51. doboz 97/a. dosszié.

[1269] Heinz Kühne levele az Eötvös Collegium igazgatóságához lektori kinevezéséről. Bécs, 1948. június 14. MDKL 47. doboz 84/b/3. dosszié.

[1270] 37/1945. Keresztury Dezső levele Teleki Géza VKM-miniszterhez. Budapest, 1945. szeptember 24. MDKL 46. doboz 84/1. dosszié.

[1271] 110.167/1945. A magyar külügyminisztérium átirata a Brit Politikai Missziónak. Budapest, 1945. november 17. MDKL 46. doboz 84/1. dosszié.

[1272] 94.198/7/45. A Brit Politikai Misszió közleménye a Külügyminisztériumnak. Budapest, 1945. november 21. MDKL 46. doboz 84/1. dosszié.

személy tartózkodott az intézményben. Harsányi Sándor a Collegium óvóhelyén töltötte az ostrom napjait, 1946 végéig részt vett az angol nyelvi szakvezetésben. Az 1945/1946. tanév második felében tiszteletdíját a IX. fizetési osztály 3. fokozatának illetménye alapján állapították meg,[1273] 1946 októberében viszont felfüggesztették támogatását költségvetési fedezet hiányában,[1274] így 1946 decemberében távozott az internátusból.[1275] G. Lowes az 1946/1947. tanév folyamán adott egyetemi lektorként angol nyelvórákat a Collegiumban.[1276] Ugyancsak 1947 folyamán tartózkodott a Collegiumban Richard Struges, aki szintén részt vett az angol szakvezetésben (Tóth 2004b: 156). Az 1948-as igazgatóváltást követően azonban mindketten elhagyták a Ménesi utat. Ekkor érkezett George Frederick Cushing, illetve Colin Mason az intézetbe, akik 1949-ig, az országból való kiutasításukig maradtak a Collegiumban. Cushing klasszika-filológiát, történelmet és francia nyelvet tanult Cambridgeben, az intézmény lektori állását nyerte el (Paksa 2004: 119).[1277] Mason pedig zeneszerző volt, a bentlakás fejében angol nyelvi órákat tartott. Személyiségéről, a collegistákhoz fűződő kapcsolatairól, Bartók Béla zeneszerzői munkásságához kapcsolódó kutatásairól Fodor András *Naplója* közöl adalékokat (Fodor 1991: 166–167).

Ankeria Santieri az ostrom alatt tanúsított hősies magatartása révén ugyancsak igen nagy tekintélyre tett szert a Collegium tanári karában. Megbizatásának hosszabbítását Keresztury maga kérte, mivel az intézet személye révén biztosítani tudta az orosz, illetve a finn nyelvórák tartását.[1278] Tiszteletdíjul 800 pengőt állapított meg a minisztérium 1946 júliusának végéig,[1279] amelyet időközben

[1273] 15.622/1946. sz. VIII. ügyosztály A VKM VIII. ügyosztály levele Keresztury Dezső igazgatóhoz Harsányi Sándor tiszteletdíjáról. Budapest, 1946. február 4. MDKL 46. doboz 84/2. dosszié.

[1274] 112.273/1946. X. 1. sz. A VKM X. ügyosztály levele Harsányi Sándorhoz. Budapest, 1946. október 1. MDKL 46. doboz 84/2. dosszié.

[1275] Az 1946. december 19-i tanévzáró értekezleten még jelen volt, de ezt követően nem említik a források. Lásd az 1946. december 19-i tanévzáró értekezlet jegyzőkönyvét. MDKL 54. doboz 102/d. dosszié.

[1276] G. Lowes keresztneve nem derült ki a forrásokból. Lásd az 1947. június 20-i tanévzáró értekezlet jegyzőkönyvét. MDKL 54. doboz 102/d. dosszié.

[1277] George Frederick Cushing életrajza. MDKL 46. doboz 84/1. dosszié.

[1278] 54/1945. Keresztury Dezső igazgató levele Teleki Géza VKM-miniszterhez Ankeira Santieri megbizatásának hosszabbításáról. Budapest, 1945. július 7. MDKL 46. doboz 84/4. dosszié.

[1279] 25.505/1945. V. 1. sz. Paikert Géza miniszteri osztálytanácsos levele Keresztury Dezső igazgatóhoz Ankeira Santieri tiszteletdíja ügyében. Budapest, 1945. július 13. MDKL 46. doboz 84/4. dosszié.

az infláció miatt 93 000 pengőre emelt fel,[1280] majd kiegészített 120 000 pengő segéllyel.[1281] A finn azonban 1946 szeptemberében azt kérte az igazgatóságtól, hogy a collegiumi orosz és finn órák tartása alól mentsék fel, mivel az egyetemen igen sok hallgatója volt, és saját doktori értekezésével sem tudott kellőképpen haladni.[1282] Ebben az időszakban, amíg a nyelvórák megtartását nem vállalta, Hajdú Péter[1283] tartotta a finn órákat az intézetben (Tóth 2004b: 148).[1284] Mivel lakást és ellátást az óraadás fejében kapott a Collegiumban, ezért a kultusztárca kilátásba helyezte ezek felfüggesztését, illetve az intézmény elhagyására szólították fel Ankeri Santieriát.[1285] Tekintettel arra, hogy a minisztérium rendeletei már a téli időszakban érkeztek meg, ezért méltányosságból az épületben maradhatott, és a teljes ellátást továbbra is élvezte.[1286] Távozását 1947 tavaszán egy nyilatkozattétellel akadályozta meg, amely szerint mégis meg kívánta tartani a nyelvórákat, így a kilakoltatásáról szóló határozat végrehajtását a minisztérium felfüggesztette. Lektori fizetését 106 forintról 200 forintra emelte, emellett 1947 júliusa és augusztusa között 1000 forintos tanulmányi segélyt kapott.[1287] Az igazgatóváltást követően azonban rövid ideig maradhatott a Ménesi úton.

A Collegium képzési módszerei alapvetően nem változtak: továbbra is az egyéni vezetésen, illetve a szemináriumi munkán alapult az internátus tanulmányi rendszere. A szelekciós rendszert az 1928-as mintájára dolgozták ki. A növendékeket három csoportba sorolták: az elsőbe azok kerültek, akiknek collegiumi munkája kifogástalan volt, a másodikba azok, akik ellen

[1280] 15.623/1946. VIII. 1. sz. Pakert Géza miniszteri osztálytanácsos levele Keresztury Dezső igazgatóhoz. Budapest, 1946. január 29. MDKL 46. doboz 84/4. dosszié.

[1281] 17.906/1946. VIII. 1. sz. Paikert Géza miniszteri osztálytanácsos levele Keresztury Dezső igazgatóhoz. Budapest, 1946. január 29. MDKL 46. doboz 84/4. dosszié.

[1282] 108781/1946. X. 1. sz. A VKM X. ügyosztály levele Keresztury Dezső igazgatóhoz. Budapest, 1946. szeptember 25. MDKL 46. doboz 84/4. dosszié.

[1283] Hajdú 1941–1944 között volt a Collegium magyar–német szakos tagja. 1944 májusában megházasodása miatt költözött ki az intézményből (MDKL 7. doboz 8. dosszié 19. csomó).

[1284] Hajdú Péter jelentése a finn nyelvi órákról az 1946/1947. tanév II. felében. Budapest, 1947. június 20. MDKL 54. doboz 101/10/a. dosszié.

[1285] 138.305/1946. X/a. 1. sz. Nemes József miniszteri osztályfőnök levele Ankeria Santierihez. Budapest, 1946. december 9. MDKL 46. doboz 84/4. dosszié.

[1286] Tomasz Jenő jelentése Ankeria Santieri ügyéről. Budapest, 1947. április 20. MDKL 46. doboz 84/4. dosszié.

[1287] 93467/1947. X. 1. sz. Révy Kornél miniszteri osztálytanácsos levele az Eötvös Collegium igazgatóságához Ankeria Santieri ügyében. Budapest, 1947. július 18. MDKL 46. doboz 84/4. dosszié.

valamilyen szempontból kifogás merült fel. A harmadik csoport tagjait azok a növendékek képezték, akik tanulmányi szempontból egyáltalán nem állták meg helyüket, így tagságukat megvonta a tanári kar.[1288] A második világháború után az intézet hasonló problémákkal találta magát szemben, mint 1918-at követően. A háború ugyanis a középiskolai oktatás színvonalára is erős hatást gyakorolt, így a Collegium tanulmányi eredményei is csökkentek. Keresztury ezért több alkalommal kérte a tanári kart, hogy a szelekciós elvet alkalmazzák következetesen.[1289] Az 1947/1948. tanévben nyolc collegista „jó", egy pedig „elégséges" osztályzatot szerzett a kollokviumokon. Emellett a tanári értekezlet azt is megállapította, hogy a szakdolgozatok területén is erőteljes minőségbeli hanyatlás következett be. Mivel ilyen jelenségre az 1920-as évek második fele óta nem volt példa, ezért kettős célkitűzést állapított meg a tanári kar: egyrészt erősíteni kívánták a felsőbb évesek önálló kutatómunkára való nevelését, másrész pedig orvosolni akarták az elsőévesek műveltségbeli hiányosságait. Ez utóbbit úgy akarták megoldani, hogy a tanárok havonta egyszer közös vacsorákon kötetlenül beszélgettek a collegistákkal, illetve egy 100–200 kötetből álló olvasmánylistát állítottak össze számukra, amelyet szaktárgyra való tekintet nélkül mindenkinek el kellett olvasnia.[1290] Tehát Gombocz Zoltán és Szabó Miklós elképzeléseihez hasonlóan Keresztury maga is a tanulmányi fegyelem helyreállításával kívánta a korábbi tanulmányi színvonalat elérni. Az igazgató további mélyreható szervezeti és tanulmányi reformot is végre akart hajtani a Collegiumban, emiatt kérte a kultusztárcát, hogy „*…egy olyan teljes felelősségű igazgató tanácsot kiküldeni szíveskedjék, amelynek tagjai a Collegium idősebb, tudományos és közéleti szempontból egyaránt tekintélyes volt növendékei közül kerüljenek ki.*"[1291] Ezeknek az elképzeléseknek csak a megléte bizonyos, a tervezett átalakulás részletei források hiányában nem ismeretek.

Az ország nemzetközi elszigeteltség ellenére az igazgatóságnak sikerült idegen nyelvű lektorokat biztosítania az intézet számára. Így képzési rendszerében – a német és az olasz lektor biztosításának kivételével – szinte teljes mértékben sikerült az 1939 előtti állapotokat helyreállítani. A változás abban ragadható meg, hogy amíg a Szabó-érában a társadalomtudományi szaktárgyak csak

[1288] Az 1945. november 17-i tanévzáró ülés jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/d. dosszié.

[1289] Lásd az 1947. június 20-i tanévzáró értekezlet jegyzőkönyvét. MDKL 54. doboz 102/d. dosszié.

[1290] Az első összejövetelt 1948. február 9-re tűzték ki. Lásd az 1948. február 3-i tanári értekezlet jegyzőkönyvét. MDKL 54. doboz 102/d. dosszié.

[1291] 226/1948. Keresztury Dezső levele Ortutay Gyula VKM-miniszterhez. Budapest, 1948. május 24. MDKL 50. doboz 96/a/4. dosszié.

kísérleti jelleggel jelentek meg a Ménesi úton, addig 1945 után szerepük jelentősen megnőtt. Tanulmányozásuk nem opcionális lehetőség volt, miként korábban, hanem bizonyos évfolyamok számára kötelező. Megállapítható, hogy a szláv filológia, különösen az orosz nyelv szerepe ugyancsak jelentős mértékben megnövekedett. Az internátus sokoldalú képzési rendszerének újbóli létrejötte azonban törékenynek bizonyult, hiszen Keresztury Dezső 1948. júliusi távozásával számosan kiváltak a tanári tagjai közül, amely bizonyos tudományterületek eltűnését eredményezte a Collegium képzési rendszeréből. Emiatt erősödhetett fel néhány egykori collegista visszaemlékezésében az az érzet, hogy a marxista tudósképzővé való átalakuláskor az internátus felszámolásának célja lebegett az intézet új vezetőinek szeme előtt (Keveléz 2007h: 142–144; Keveléz 2007a: 203–204).

10.5. Az Eötvös Collegium és a VKM, mint felettes hatóság viszonya 1945–1948 között, a Collegium társadalmi megítélésének változásai

A kultuszminisztérium a korábbi igazgatóválasztásokkal ellentétben nem állított saját jelöltet a Collegium vezető pozíciójának betöltésére. Szabó Miklós menesztését szükségszerűnek ítélte meg Teleki Géza miniszter, hiszen úgy vélte, támogatottsága megrendült.[1292] Keresztury Dezső személyét elfogadta, hiszen a Collegium Volt Tagjainak Szövetsége informális támogatásáról biztosította. Az intézet kapcsolata Telekivel szívélyes volt, hiszen a minisztérium támogatta a háborúban súlyosan megrongálódott épület helyreállítását.

Az újjáépítési munkálatok két szakasza különíthető el: az első 1945 augusztusától 1946. június 17-ig, a második 1946 szeptemberétől 1947 júniusáig tartott. Az első szakaszban a legszükségesebb munkákat végezték el: helyreállították a nyugati épületszárny kidőlt homlokzati részeit, illetve elvégezték a legfontosabb tetőfedő munkálatokat.[1293] A helyreállítás azért szakadt félbe, mert az infláció felgyorsulásával a havi 250 millió pengőt a minisztérium nehezen tudta kiutalni, illetve a pénzromlás ütemének felgyorsulásával az összeg nem fedezte a költségeket.[1294] Keresztury Dezső VKM-miniszteri minőségében megígérte a tanári értekezlet számára, hogy mindent el fog követni az újjáépítés mielőbbi befejezéséért,[1295] ennek megfelelően a pénzügyi stabilizációt követően a kultusztárca ismét elkezdte a szükséges összegeket folyósítani. Így az újjá-

[1292] Lásd Szabó Miklós levele Eckhardt Sándornak. Budapest, 1945. október 8. Ms. 5207/9.

[1293] Az 1947. június 20-i tanévzáró értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/d. dosszié.

[1294] 159/1946. Tomasz Jenő jelentése az újjáépítési munkák beszüntetéséről. Budapest, 1946. június 17. MOL XIX-I-1-h. 112. doboz 90–3. tétel (1946–1947).

[1295] Az 1945. november 17-i tanévzáró ülés jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/d. dosszié.

épített épületrész belső építészeti munkálataira további 107 000 forintot irányzott elő.[1296] A minisztérium támogatta a kisebb és a nagyobb vendéglakosztály újjáépítését, illetve bebútorozását is abból a megfontolásból, hogy a külföldi vendégek elhelyezésére lehetősége nyíljon az intézetnek. A vendégprofesszorok ugyanis mindannyian megelégedéssel távoztak a Ménesi útról, így a magyar kultúra potenciális támogatóivá váltak. A minisztérium VI., Egyetemi és Főiskolai Ügyosztálya, illetve a külföldi ügyekért felelős Xa. és Xb. ügyosztályok arányosan 10-10 ezer forinttal járultak hozzá a költségek fedezéséhez.[1297] A kivitelezéshez zárt közű versenytárgyalást hirdettek meg, amelyet egy budapesti vállalkozó, Graff Lajos nyert el 39 152 forintos kivitelezési költségével.[1298] A VKM tehát 1947 második feléig támogatta a Collegiumot. A munkálatok utolsó szakasza akkor fejeződött be, amikor a kultusztárca 2500 forintot adományozott a folyóirat-olvasó, társalgóterem ismételt berendezésére.[1299]

28. kép: Az Eötvös Collegium újjáépítésének munkálatai, 1945

[1296] 30525/1947. VI. A VKM VI. ügyosztálya a Collegium épületének újjáépítése ügyében. Budapest, 1947. február 6. MOL XIX-I-1-h. 112. doboz 90–3. tétel (1946–1947).

[1297] 71/1947. Tomasz Jenő felterjesztése a Collegiumi vendégszobák újjáépítése tárgyában. Budapest, 1947. március 5. MOL XIX-I-1-h. 112. doboz 90–3. tétel (1946–1947).

[1298] 61784/1947. VI. A VKM VI. ügyosztályának versenybírálata a Collegium újjáépítésére vonatkozóan. Budapest, 1947. április 18. MOL XIX-I-1-h. 112. doboz 90–3. tétel (1946–1947).

[1299] 162/1947 coll. sz. Keresztury Dezső levele a társalgó felszerelése tárgyában. Budapest, 1947. június 12. MOL XIX-I-1-h. 112. doboz 90–3. tétel (1946–1947).

Keresztury Dezső VKM-miniszterként nem csupán az intézet financiális lehetőségeit bővítette ki jelentős mértékben, hanem azt a törekvést is beteljesítette, amely az intézmény mindenkori vezetésének célkitűzése volt 1924 óta: a Collegium főiskolai jellegének elismerése. Ez a szándék az 1924. XXVII. törvénycikk jogértelmezése nyomán kialakult helyzet, illetve az 1925-ös szanálási rendelet következményei nyomán bontakozott ki az intézmény vezetésében. Az ügy kedvező elrendezését Teleki Pál 1935, 1936-os, illetve Szabó Miklós 1938-as felterjesztéseikben próbálták meg elérni. Törekvéseiket csak részben koronázta siker: mindössze Szabó Miklós V. fizetési osztályba történő kinevezését sikerült keresztülvinni, de ez csupán személyére vonatkozott, a mindenkori igazgatókra nem. A tanári fizetések, az intézet főiskolai jellege és az eredetileg Náray-Szabó István részére lefoglalt VII. fizetési osztályú tanári státusz továbbra is rendezetlen maradt.

1946 februárjában Tomasz Jenő aligazgató felterjesztéssel élt a Collegium főiskolai jellegének elismertetése ügyében. A kérelem benyújtásának indokát egyrészt az intézet 50 éves fennállása, másrészt pedig a 18.600/1945. II. pénzügyminisztériumi rendelet adta, amely rendezte a főiskolai tanszemélyzet illetményeit. A kérelem a tanári állások átszervezését leszámítva a korábbi, Teleki Pál, illetve Szabó Miklós által intézett felterjesztések kéréseit ismételte meg: miniszteri döntéssel biztosítsák a Collegium főiskolai jellegét, olyan módon, hogy ez az intézmény névhasználatában ne jusson kifejezésre. E kérés megindokolásául is a korábbi érvrendszert használta az aligazgató: az intézmény fennállása során mindig is a tudományos intézeteket megillető tanszabadságot élvezte, mivel a collegiumi órák során elsősorban az egyetemi tananyagot sajátították el a hallgatók. Ezt a szabadságot garantálta az is, hogy a VKM a Collegium ügyeit a tudományos intézetek, egyetemek, főiskolák ügyosztályán belül kezelte (1945 előtt IV. ügyosztály, 1945 után VI. ügyosztály). Ugyancsak az intézmény régi kérése volt az 1925-ös szanálási rendeletet követően, hogy a mindenkori igazgatót az V. fizetési osztályú státusz illesse meg. Ismételten kérte Tomasz, hogy a Náray-Szabó István részére lefoglalt, az Eötvös Loránd Kollégium számára kiutalt tanári státuszt helyezze vissza a kultusztárca a Ménesi útra. Ezen kívül a felterjesztés javasolta, hogy a könyvtárosi állást főiskolai adjunktussá, továbbá Bonnerjea René „nyelvmesteri" státusza „nyelvtanárira" minősítessék át, illetve szervezzenek egy V. és egy VII. fizetési osztályú tanári állást annak érdekében, hogy a szegedi és a budapesti intézményeket egyesíthessék (vö. Papp 2004: 55–56).[1300]

[1300] 40/1946. Tomasz Jenő felterjesztése a Collegium főiskolai jellegének elismerése végett. Budapest, 1946. február 25. MOL XIX-I-1-h. 112. doboz 90–3. tétel (1946–1947).

Miután a pénzügyminisztérium jóváhagyta 10.821/1946. II. számú rendeletével a Collegium tanári állásainak átszervezését Keresztury 1946. október 18-án készített Tomasz Jenő felterjesztésével egyező tartalmú javaslatot a minisztertanácshoz. A VKM VI. ügyosztályában két megoldási mód bontakozott ki az intézet főiskolai jellegének elismertetése körül: az egyik szerint a Collegiumot önálló tanárképző főiskolává szervezték volna át. Ez azonban nem csupán az intézmény szervezetét, de az 1924. XXVII. törvényt is érintette volna, így az átszervezéshez törvénymódosításra lett volna szükség. Ezért az ügyosztály a másik megoldási módot preferálta, amely szerint a tanár és tudósképzés területén elért eredmények elismeréseként adományoznának az intézmény számára főiskolai jelleget, amely önálló oklevél kiadására nem jogosította volna fel a Collegiumot. A XI/a. ügyosztály is ezt az érvelést fogadta el: a főiskolai jelleg adományozása nem tette szükségessé az oklevél-kiadási jog biztosítását, hiszen a jelleg adományozása épp azt a különbséget jutatta kifejezésre, hogy a Collegium jogállása nem minden tekintetben egyezett meg egy főiskoláéval. Ez a különbség abban ragadható meg, hogy főiskolai végbizonyítványt a végzett tagok számára nem állíthatott ki az intézet, de a növendékek főiskolai tanárok vezetésével főiskolai jellegű tanulmányokat folytattak.[1301]

Mivel Keresztury előterjesztése az ügyosztályok által javasolt megoldást tartalmazta, ezért a minisztertanács az előterjesztést 1946. október 25-én elfogadta. A VI. ügyosztály ezt követően kérte Nagy Ferenc miniszterelnököt és Tildy Zoltán köztársasági elnököt, hogy az intézmény fennállásának 50 éve alatt a tudós- és tanárképzés területén elért eredményei, illetve az 1924. XXVII. törvény 4. § (2) alapján, amely a Collegiumot olyan főiskolai jellegű intézetnek jelölte meg, amelynek tagjai kedvezményben részesültek a tanárképző intézetben folytatott tanulmányaikra vonatkozóan, nyilvánítsák a Báró Eötvös József Collegiumot főiskolai jellegű intézetté.[1302] A köztársasági elnök a miniszterelnök indítványára 1946. november 11-én adományozott főiskolai jelleget a Collegium számára (Lekli 1995: 41).[1303] A kedvező döntés és a kérések

[1301] A VKM VI. és XI/a ügyosztályának véleményezése az Eötvös Collegium főiskolai jellegű átszervezéséről. Budapest, 1946. április 11. MOL XIX-I-1-h. 112. doboz 90–3. tétel (1946–1947).

[1302] 12.4723/1946. IV. sz. A VKM VI. ügyosztálya az Eötvös József Collegium számára adományozandó főiskolai jelleg tárgyában. Budapest, 1946. október 28. MOL XIX-I-1-h. 112. doboz 90–3. tétel (1946–1947).

[1303] A miniszterelnöki előterjesztés ugyanazokat az érveket tartalmazta, mint amelyet Tomasz Jenő és a VKM VI. ügyosztálya kidolgozott. A leghangsúlyosabb ezek közül az volt, hogy 1945-ig 730 végzett növendéke volt az intézetnek. Közülük 115 fő vált egyetemi vagy főiskolai tanárrá, 25 főnek volt minisztériumi beosztása, 60 fő tudományos intézeteknél tevékenykedett, 18-an álltak külföldi szolgálatban, 58-an középfokú tanintézetekben tevékenykedtek igazgatóként,

maradéktalan teljesülése egyértelműen Keresztury Dezső miniszteri pozíciójának köszönhető. A főiskolai jelleg adományozása értelmezhető az átalakuló politikai és társadalmi viszonyok közötti stabilizációs lépésnek (Papp 2004: 57), megítélésem szerint azonban a cím elnyerése és a tanári állások átszervezése inkább az intézmény mindenkori vezetése által 1924 óta napirenden tartott kérdés kedvező megoldásaként értelmezendő. A főiskolai jelleg elnyerésével sikerült a Collegium sajátos helyzetét a magyar felsőoktatás intézményrendszerében jogi szempontból is kodifikálni, ez a törekvés mindig is tetten érhető volt az intézmény történetének korábbi időszakaiban. 1948-ig a felsőoktatás intézményrendszere, a hallgatók szociális összetétele kevéssé módosult, lényegi változások csak az 1948-as, illetve 1949/1950-es kettős egyetemi reformot követően mentek végbe (vö. Ladányi 1986: 10–12), amely alapvetően befolyásolta a Collegium pozícióit is.

29. kép: A Szabadon Szolgál a Szellem emlékérem előlapja és hátlapja

A Collegium 50 éves fennállása az 1945/1946. tanévre esett. Az évforduló megünneplésének kérdése már az 1945. július 28-i tanári értekezleten felmerült. Ligeti Lajos azt javasolta, hogy a szélesebb nyilvánosságot is vonják be az ünnepségekbe annak érdekében, hogy a közvélemény megismerhesse az intézetet, és a társadalom áldozatkészségét is megnyerjék az épület rekonstrukciójához. Hosszas vita után azonban az igazgató javaslatára a tanári kar úgy döntött, hogy az évfordulót az intézmény kebelén belül ünneplik meg, de ezekről napilapokban,

20 fő pedig írói vagy művészi pályára lépett. 400 egykori növendék vált középiskolai tanárrá. A Collegium tagjai közül 44-et választottak az MTA rendes tagjává (Lekli 1995: 41; Garai 2009: 133).

folyóiratokban tájékoztatják a nyilvánosságot,[1304] illetve előkészítik egy jubileumi évkönyv kiadását.[1305] Utóbbi megjelentetésére Keresztury indítványára a minisztérium 5000 forintot adományozott 1947-ben, emellett támogatta egy jubileumi emlékérem kibocsájtását 4000 forint értékben.[1306] A jubileumi emlékkönyv kézirata ugyan elkészült, de nem adták ki, torzóban maradt munkái a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában és Régi Könyvek Gyűjteményében találhatók.[1307] Az igazgató egy reprezentatív ünnepség szervezését is kilátásba helyezte 1947. október 26-ra. Az eseményre meghívta Ortutay Gyula VKM-miniszter mellett az Écolne Normale Supérieure igazgatóját, Aurélien Sauvageot professzort, korábbi francia, illetve Barker Vernon Duckworth angol nyelvi lektort.[1308] Arra azonban nem utalnak a források, hogy az ünnepség valóban létrejött volna.[1309] Így az intézmény 25. éves fennállásakor tartott szűk körű ünnepséghez hasonlóan zajlott le az 50. évfordulóról való megemlékezés is.

A könyvtár gyarapítását, miként a két világháború közötti időszakban, csak külföldi adományok révén tudta biztosítani a Collegium. Szegő Albert svájci utazásának egyik legfőbb hozadéka az volt, hogy a VKM ajánlásával egy nagyobb könyvadományt nyert el az intézet számára a Schweizerische Bücherspende elnevezésű szervezettől.[1310] Ugyancsak a könyvtárat érintette, hogy Tomasz Jenő eligazítást

---

[1304] Az 50 éves fennállásról az alábbi írások emlékeztek meg: Vass László (1945): Az Eötvös-Kollegium fél százada. *Esti Szabad Szó*, 47. 169. sz. 1–2. (1945. október 19. Péntek.) Molnár Aurél (1945): Ötveneves a Kollégium. Beszélgetés Keresztury Dezső igazgatóval az újjáépítés munkálatairól, a tagok életéről és a kollégium „titkáról". *Szabad Szó*, 47. 167. sz. 2. (1945. október 17. szerda) (MDKL 89. doboz 185/a. dosszié).

[1305] Lásd az 1945. július 28-i felvételi tanári értekezlet jegyzőkönyvét. MDKL 54. doboz 102/d. dosszié.

[1306] Az érem előlapján egy madarat elengedő női alak és a Keresztury által jegyzet *Szabadon Szolgál a Szellem* mottó látható. A hátoldalán pedig a következő latin nyelvű felirat: *In Memorium Sollemnium Semisaecularium Collegii a Josepho Eötvös Nominati MDCCCXCV MDCCCCXLV*. 39.486/1947 VI. sz. VKM IV. ügyosztálya a Collegium 50 éves fennállására kiadott jubileumi emlékkönyv támogatásának tárgyában. Budapest, 1947. február 28. MOL XIX-I-1-h. 112. doboz 90–3. tétel (1946–1947).

[1307] Ms. 5982/113–123.

[1308] 274/1947. Keresztury Dezső levele Ortutay Gyula VKM-miniszterhez. Budapest, 1947. szeptember 10. MDKL 51. doboz 97/6. dosszié.

[1309] Fodor András *Naplója* sem említi, hogy ebben az időpontban ünnepség zajlott volna az intézetben. Az 1947. október 26-án keltezett bejegyzésben arról értekezett Fodor, hogy voltak olyan collegisták, akik képtelenek voltak az intézmény szellemiségével azonosulni. Közülük kiemelte Sárosi Bálint IV. éves magyar–román szakos hallgatót (Fodor 1991: 37–38).

[1310] 100/1947. coll. sz. Keresztury Dezső felterjesztése könyvadományra vonatkozóan. Budapest, 1947. március 26. MOL XIX-I-1-h. 112. doboz 90–3. tétel (1946–1947).

kért a VKM jogi osztályától a szovjet nagykövetség könyvtárának 1941-es megvásárlása ügyében. Az aligazgató megemlítette, hogy a svéd királyi követség útján értesültek a vételi lehetőségről, amelynek lebonyolítását követően sajtótámadás érte a Collegiumot, ráadásul az intézetben német katonák szálltak meg a harcok alatt, így a könyvállomány nagy kockázatot jelentett az igazgatóság számára. A felülvizsgálatakor azonban kétely támadt afelől, hogy az anyaghoz szabályszerűen jutott-e hozzá az intézmény. Tomasz kérte a kultusztárcát, hogy érje el a kötetek megtartását, ugyanis elszállításuk esetén az orosz szakosok képzése igen nagy nehézségek elé nézne, hiszen ebben az időszakban nehéz volt orosz könyvekhez jutni.[1311] A minisztérium megállapította, hogy a könyvtár szabályszerűen került az intézmény tulajdonába, így az jogosan képzi a Collegium értékét.[1312] Az intézet az állásfoglalással alighanem a politikai támadás egy újabb, ezúttal a szélső baloldal részéről érkező hullámának próbálta meg elejét venni az ügy tisztázásával. Ezt a törekvést annyiban koronázta siker, hogy az úgynevezett „szakkollégiumi vitában" egyik fél sem említette meg a szovjet követség könyveinek ügyét.

30. kép: Keresztury Dezső az Eötvös Collegium diákságával helyreállítja az intézet könyvtárát, 1945

[1311] 50.a/1947. coll. sz. Tomasz Jenő jelentése az orosz követségi könyvek megvételéről. Budapest, 1947. február 17. MOL XIX-I-1-h. 112. doboz 90–3. tétel (1946–1947).

[1312] 106.436/11-1947. A külügyminisztérium jogi osztályának állásfoglalása az orosz könyvek tulajdonjogát illetően. Budapest, 1947. augusztus 26. MOL XIX-I-1-h. 112. doboz 90–3. tétel (1946–1947).

A vitaindító cikket, amely a Valóság 1946. októberi számában jelent meg az intézmény seniora, Major Jenő írta. Major szerint az ekkor létrejövő népi kollégiumok egy új típusú értelmiséget neveltek az ország számára, amelynek azonban nem szabad elnyomnia a társadalmat, hanem segítenie kell annak fejlődését (Major 1946: 245–246).[1313] A 20. századi magyar történelem első 50 évében két típusú kollégium alakult ki: a népi kollégiumok mintáját adó Györffy-kollégium, illetve az Eötvös Collegium. Utóbbi szorosan kapcsolódott az egyetem bölcsészeti karához, de tagjai nem zárkóztak el az élettől. Tudományos eszközei révén a Collegium elitet nevelt, de nem janicsárelitet, hiszen az intézmény a legsötétebb időkben is a gondolat szabadságának szigete volt. A Györffy-kollégium azonban a politika oldaláról közelítette meg az ifjúságot, képzése Major szerint csak akkor lehet sikeres, ha nevelési eszményét és módszereit az Eötvös Collegium már bevált rendszerével egyesíti (ibid. 250–254; Paksa 2004: 123).

Major írására Köpeczy Béla[1314] válaszolt ugyancsak a Valóság hasábjain egy hónappal később. Köpeczy kiemelte, hogy az új társadalom számára egy széles látókörű européer értelmiség kell, amely képes lehet a társadalom felemeléséhez. Egy ilyen típusú elit megteremtéséhez új intézmények szükségesek. A létrejött népi kollégiumok számára szolgálhat mintául az Eötvös Collegium, amely szemináriumi rendszere és szelekciós elvei révén biztosítja a magas színvonalú képzést (Köpeczy 1946: 255–256).[1315] A népi kollégiumok érdeme Köpeczy szerint abban állt, hogy az alsóbb társadalmi csoportok felé fordultak, de képzésükben át kell venniük az Eötvös Collegium szelekciós elveit és szemináriumi rendszerét, hogy ezermester dilettánsok helyett jól képzett szakembereket bocsássanak az ország rendelkezésére. Egyúttal megjegyezte, hogy a Collegium múltbeli bezárkózásának az volt az oka, hogy az 1945 előtti politikai rendszerben nem lehetett kritikát megfogalmazni. A kritika és a demokrácia azonban nem egymást kizáró fogalmak, így annak a reménynek adott hangot, hogy a művelt magyar értelmiség bezárkózás helyett aktív alakítója lesz az új magyar életnek (ibid. 257–259; Paksa: 2004: 123). Köpeczy burkolt bírálatára – az 1945 előtti időszak közéleti kérdéseitől való elzárkózás – Keresztury közölt választ a Valóság 1947. januári számában, egyben megemlékezett a Collegium 50 éves fennállásáról is. Az igazgató felidézte elődje, Bartoniek Géza alakját,

[1313] Major írását közli teljes terjedelmében: Szász 1985: 245–254.

[1314] Köpeczy 1940–1945 között volt a Collegium francia–román szakos hallgatója. Tanulmányait kitűnően végezte, ösztöndíjat nyert az École Normale Superieurebe is (MDKL 11. doboz 11. dosszié 31. csomó).

[1315] Köpeczy cikkét közli teljes terjedelemben: Szász 1985: 255–260.

aki a legváratlanabb helyeken és időben bukkant fel az intézményben, hogy ellenőrizze diákjait, ugyanakkor neki köszönhették a növendékek azt a szemléletmódot, amely szerint a collegistáknak nemcsak a tudományban, hanem az életben is meg kell állniuk helyüket. Visszaemlékezésében a diákság különböző archetípusait jelenítette meg: a bezárkózó és a nyughatatlan filoszt, akik a szellemi magaslatok után, a földi világban is tapasztalatokat akarnak szerezni (Keresztury 1947: 263–266).[1316] Ugyanakkor megjegyezte, hogy a politikai jelszavak mögé sohasem sorakozott fel az intézet teljessége, mert mindig volt igény a szabad kritikai gondolkodásra. Az 1920-as években nehéz időszakot élt át a Collegium, mivel a könyvtár fejlesztésére nem jutott elegendő forrás és a koszt is szegényes volt. Keresztury megismételve a Laczkó Géza által megalkotott toposzt: a Collegium képviselte a 19–20. század fordulóján a gall szigetet a mindent elárasztó germán vízözönnel szemben,[1317] megállapította, hogy aligha véletlen a magyar szellemi életben a collegisták vezető szerepe, mivel a Collegium az európai szellem hazai fellegvárává vált (ibid. 272–274; Paksa 2004: 124).

Új habitust képviselt a vitában Lakatos Imre,[1318] aki kifejezetten támadó hangvételű írást közölt a Valóság 1947. februári számában.[1319] A szerző szerint az új értelmiség kialakulása szorosan összefügg a kollégiumok kérdésével. 1945 előtt két olyan intézmény működött, ahol „demokratikus értelmiség" képzettséget nyerhetett: az Eötvös Collegium és a Györffy-kollégium. A két intézet között nem alakult ki jó kapcsolat, mert a Collegium lenézte a Györffy nevelési módszereit, és félt, hogy maga is áldozata lesz az utóbbi terjeszkedésének (NÉKOSZ). Lakatos szerint a megvetés kölcsönös volt, ugyanis a népi kollégisták a Ménesi út apolitikusságát kifogásolták. Cikkében hivatkozott Major és Köpeczy írásaira. Előbbiből azt emelte ki, hogy a népi kollégiumok nevelési módszereit szintézisbe kell hozni a Collegium képzési rendszerével, utóbbiból pedig azt ragadta meg, hogy a népi kollégiumok az alsóbb társadalmi csoportok felé fordultak ugyan, de a szemináriumi rendszer bevezetésével szakkollégiumokká kell

[1316] Keresztury írását teljes terjedelmében közli: Szász 1985: 262–279.

[1317] Laczkó Géza (1930): Bégé úr. Egy volt Eötvös-kollégista visszaemlékezik. *Pesti Napló*, 81. 41. sz. 2. (1930. február 19.) MDKL 89. doboz 185/a. dosszié.

[1318] Lakatos 1945–1948 között volt a Collegium tagja matematika–fizika szakos tanárként. Keresztury Dezső felvételénél túlkorossága miatt kétségét fejezte ki amiatt, hogy be tud-e illeszkedni az intézetbe, felvételéhez azonban végül hozzájárult (MDKL 11. doboz 12. dosszié 33. csomó). Lakatos végzett tanárként került a Collegiumba, ahol 1948-ig disszertációját írta, illetve elősegítette a Collegium marxista tudósképzővé alakulását (Mihályi 2012: 179).

[1319] Domokos Mátyás szerint Fodor András látta Lakatost az intézet könyvtárában, ahogyan a cikk megírásán dolgozott (Domokos 2004: 338).

átalakulniuk (Lakatos 1947: 280–282).[1320] Ezt követően megvizsgálta, hogy a két intézet milyen történeti hivatást töltött be, illetve ezek összeegyeztethetőek-e az átalakuló társadalmi, politikai viszonyokkal. Kétséget sem hagyva álláspontja felől előre leszögezte, hogy a Györffy-kollégium képzése összeegyeztethető az 1945 utáni társadalmi igényekkel, míg az Eötvös Collegiumé nem. A Ménesi úti intézmény ugyanis a polgári állam számára képzett tudósokat, de az intézeten is meglátszott a polgárosodás megrekedése. Ráadásul az is kudarcba fulladt, hogy az 1924. XXVII. törvény előírásainak megfelelően minden bölcsészkar mellett létrejöjjön egy az Eötvös Collegiumhoz hasonló intézmény. Az elitképző kollégium tagjai apolitikusak voltak, a szerző szerint 1944-ben is inkább izolációba vonultak tagjai, és semmit sem tettek a szélső jobboldali diktatúra ellen (ibid. 284–287). Az intézet növendékeinek identitását alapvetően befolyásoló két regényből, Laczkó Géza *Királyhágó*jából és Sőtér István *Fellegjárás*ából vett példákkal próbálta igazolni, hogy a Collegium úri magyar tudósokat és tanárokat képzett, akik megrészegültek önnön nagyságuktól. Szerinte az intézet története egybefonódott a magyar polgári társadalom tragédiájával, amely képtelen volt bármit is tenni a fasizmus ellen. A Collegium 1945 utáni szerepét ezzel szemben úgy állította be, hogy az apolitikusság és a növendékekben meglévő kritikai szellem a népi demokrácia ellen irányult. Úgy vélte, hogy a Györffy-kollégiumból fog kikerülni a népi demokrácia új tudományos elitje, mivel az intézet a közéleti szerepvállalásra készítette fel tagjait. Az Eötvös Collegiumnak is azt tanácsolta, hogy marxista tudósok felvételével és a népi kollégiumokkal való kapcsolat szorosabbra fűzésével indítson a tudományos fronton is harcot a fasizmus ellen (ibid. 298–303). Írásának utolsó részletében pedig Kereszturyt támadta, akit a konzervatív, úri tudományosság és Klebelsberg feltétlen hívének állított be. Azt tanácsolta számára, hogy honosítsa meg a haladás szellemiségét, különben elképzelhető, hogy utolsó lesz az igazgatók sorában (ibid. 310–311; Paksa 2004: 124–125).

Lakatos írása a politikai indíttatású támadások minden sajátosságát magán hordozta: a szerző egy koncepció alá rendezte a tényeket olyan módon, hogy azok mindegyike saját állításait támassza alá. Ennek érdekében attól sem riadt vissza, hogy elhallgasson bizonyos kérdéseket, vagy azokat másként állítsa be, mint ahogyan megtörténtek: elhallgatta, hogy az intézet növendékei mindig is érdeklődést tanúsítottak az ország közélete iránt. Ez számos ponton tetten érhető az 1918–1919-es forradalmak, illetve az 1930-as évek collegiumi közéletében is. Nyilvánvalóan megmásította a Collegium történeti szerepét

[1320] Lakatos cikkét teljes terjedelemben közli: Szász 1985: 280–311.

az 1944–1945-ös eseményekben, mivel tagadta, hogy a collegisták részt vettek volna az ellenállási mozgalomban. Írása azonban elérte célját: egyrészt az intézet diáksága Lakatos állításai miatt meghasonlott, és két részre szakadt, másrészt a közélet bizonyos szereplői is bekapcsolódtak a vitába, amely egyre inkább politikai síkra terelődött.

A Collegium ifjúsága a Valóság 1947. márciusi számában válaszolt Lakatos cikkére.[1321] Az írás kiemelte, hogy Lakatos marxista terminológiát alkalmazott, de nem riadt vissza túlzó általánosításoktól sem, megállapította, hogy noha tárgyilagosságra törekedett, de sorai között rendre előbukkant az indulatosság. Állításait személyén, illetve forrásfelhasználásán keresztül igyekezett gyengíteni a szerző: előbbivel kapcsolatban megjegyezte, hogy Lakatos túlkorossága ellenére került be a Collegiumba, ahol a társai rögtön bizalmukba fogadták, ezt jelezte a családapák gyűlésére való meghívása is. Mivel a marxizmust saját maga sem tette értékrendje részévé, sikertelenségét úgy állította be, mintha az a Collegium képzésének hibája lett volna. Másrészt nem kezelte kritikával forrásait: szépirodalmi művekre, a szájhagyományra és collegiumi kabarékra hivatkozott, tehát módszertani hibát követett el (Sine nomine 1947a: 312–314). A cikk tételesen tagadja, hogy a collegisták ne vettek volna részt az ellenállási mozgalomban, illetve akadályozták volna a marxizmus elterjedését. Az író szerint a bölcsészeti karon maguk a collegisták dolgozták ki a hallgatók felsőoktatási reformtervezetét (ibid. 317). Azt ugyanakkor nem utasította el, hogy a népi kollégiumokkal való kapcsolat nem volt felhőtlen, de ezt azzal magyarázta, hogy az Eötvös Collegium szakkollégium, így képzési céljai eltérőek. De aláhúzta, hogy az intézet saját hagyományait meghaladva továbbra is a társadalom szolgálatát látja el (ibid. 321–322; Paksa 2004: 125). A collegisták egy másik csoportja, 34-en a Március Tizenötödike című periodikában jelentetett meg választ Lakatos írására.[1322] A cikk jól rámutat a diákság meghasonlására, ugyanis a szerző már a bevezetésben megállapította, hogy a Collegium ifjúságának válasza nem az egész intézet álláspontját tükrözte. Noha az intézmény tudományos eredményei értéket jelentenek a demokrácia számára, de ezeket tovább kell fejleszteni radikális irányba. Így két lehetséges út állt a Ménesi út előtt: vagy egyszerű internátussá süllyed, és képzési rendszere kiüresedik, vagy a kelet-európai demokráciák szellemi fellegvárává válik (Sine nomine 1947b: 323–324). Kinyilvánította a diákság igényét az intézmény belső döntéshozatalában való

[1321] [Sine nomine] (1947): Az Eötvös Collegium ifjúságának válasza Lakatos Imre cikkére. *Valóság*, 1947. március.Az írást teljes terjedelmében közli: Szász 1985: 312–322.

[1322] [Sine nomine] (1947*)*: Az Eötvös-kollégisták nyilatkozata. *Március Tizenötödike*, 1947. március 26. Az írást közli teljes terjedelmében: Szász 1985: 323–326.

részesedésre: így befolyásolni akarták a tanárok megválasztását, a tagfelvételt és a tudományos képzés kialakítását. Egyúttal leszögezte, hogy a NÉKOSZ tagkollégiumaival jó kapcsolatokra törekedtek, részt vettek a MEFESZ munkájában és a felsőoktatási törvénytervezet kidolgozásában (ibid. 325–326; vö. Paksa 2004: 125–126). Az írás két szempontból is lényeges: egyrészt az intézmény korábbi történetében nem volt arra példa, hogy sajtónyilvánosság útján tárták volna fel a collegisták a közöttük meglévő törésvonalat az intézmény belső életét érintő kérdésekben. Másrészt ez tulajdonképpen a Collegiumban ekkora megalakuló kommunista frakció célkitűzéseit tartalmazta, amely mentén az intézet képzési rendszerét át akarták alakítani.

Klaniczay Tibor, aki egykor aktív részese volt az ellenállási mozgalomnak, ugyancsak reagált Lakatos írására. Válaszában kiemelte, hogy a támadó cikk figyelmen kívül hagyta a népi kollégisták munkás és paraszt származását, amelyből fakadóan ezeknek a hallgatóknak sokkal rövidebb utat kell megtennie a marxizmusig, mint az Eötvös Collegium jobbára polgári származású tagjainak. Utóbbiaknak meg kellett tagadniuk polgári egzisztenciájukat, noha 1945 után sokan rávetették magukat Lenin és Marx műveire, és számosan beléptek a pártba, nem sikerült a felvételnél érvényesíteni az ideológiai szempontokat (Klaniczay 1947: 327–330).[1323] Megállapította, hogy Lakatos hamis képet festett az 1920-as, 1930-as évek Eötvös Collegiumáról, mivel ebben az időszakban az intézet a leghaladóbb álláspontot képviselte a magyar közéletben. Az intézmény szelleme ugyanis azt kívánta meg, hogy mindig is a legkorszerűbb irányzatot képviseljék a tudományosságban, Klaniczay szerint ezért fontos, hogy a marxizmust is elsajátítsák. *„A progresszív Eötvös-kollégisták mindent elkövettek, hogy a Collegium ismét a haladás élvonalába lendüljön. Ehhez azonban a baloldal részéről megértésre és jóindulatú támogatásra van szükségük, nem pedig a tárgyilagosságtól távolodó cikkekre és a tények rosszindulatú beállítására*" (Klaniczay 1947: 336). A szerző tehát a 34 collegista nyilatkozatához hasonlóan nyíltan az intézet marxista tudósképzővé való átalakításának programját támogatta, Lakatos cikkében mindössze a túlzásokat és a tények elferdítését kritizálta (vö. Paksa 2004: 126).

A vita újabb szakaszához érkezett 1947 áprilisában, amikor a Collegium ügyéhez a politikai elithez szorosabban kapcsolódó személyek is megnyilvánultak a kérdésben. Lukácsy Sándor[1324] a Valóság 1947. áprilisi számában fejtette ki

---

[1323] Klaniczay cikkét teljes terjedelemben közli: Szász 1985: 327–336.

[1324] 1941–1945 között volt a Collegium magyar–francia szakos növendéke (MDKL 12. doboz 12. dosszié 35. csomó).

véleményét az ügyről.[1325] Megállapította, hogy az intézmény körül kialakult vita nem túlméretezett azok számára, akik tisztában vannak az internátus jelentőségével. A szerző szerint Klaniczay lényegében egyetértett Lakatossal, az igazi törésvonal a collegisták által megjelentett két válaszcikkben keresendő. A maga részéről egyértelművé tette, hogy a 34 collegista nyilatkozatával ért egyet, a Collegium ifjúságának írása csupán Lakatos személyét kritizálja, nem reflektált az intézet problémáira. Lukácsy Lakatoshoz hasonlóan számon kérte a németek elleni fegyveres ellenállást a hallgatóságon, állítása szerint a collegisták közül valójában csupán egyetlen személy vett részt az ellenállásban. Személyét pedig a jobboldali ifjúság arra használta fel, hogy a valós problémákat eltakarja. Megállapította azt is, hogy az ifjúság válasza azért hiteltelen, mert a baloldaliak kezdeményezték a Lakatos cikkére való reagálását, de az írás során lefolytatott vitában a jobboldaliak váltak hangadóvá, mivel egységfrontot alakítottak a jóval befolyásolhatóbb progresszív diákokkal szemben. Ez a taktika azonban Lukácsy szerint mégis csődöt mondott, mivel a 34 collegista írása hitet tett a népi demokrácia haladó erői mellett a konkrét feladatok kijelölésével, egyúttal szembenállásukat fejezték ki a múltat képviselőkkel szemben. A szerző írásának végén abbéli reményének adott hangot, hogy a közeljövőben a Collegium progresszív, azaz marxista típusú átalakítása is lejátszódhat (Lukácsy 1947: 338–340; vö. Paksa 2004: 126–127).

A Collegium vezetőségének szempontjából kedvezőtlen előjel volt, hogy Lukácsyt követően Losonczy Géza,[1326] a Magyar Kommunista Párt Központi Vezetőségének tagja, a Szabad Nép belpolitikai rovatának vezetője is kifejtette álláspontját a vitában a Szabad Nép 1947. április 17-i számában (Paksa 2004: 127).[1327] Losonczy írásában felelevenítette az 1932-es kommunista szervezkedést, ezt annak bizonyítékaként állította be, hogy az elnyomó Horthy-rendszerben is lehetőség volt a Collegiumban a szabad kritikai gondolkodásra. A szervezkedés azonban ebben törést hozott, mivel ezt követően indult meg az intézet vezetése részéről az apolitikus légkör kialakításának a folyamata. Lakatos és Lukácsy írásainak valamelyest ellentmondva megállapította, hogy az apolitikusság ellenére kialakult valamiféle ellenzéki légkör a nyilas diktatúra időszakában a Ménesi úton (Losonczy 1947: 343–344). Mivel az ország meg-

[1325] Lukácsy írását ugyancsak teljes terjedelemben közli: Szász 1985: 337–342.

[1326] Losonczy érintőlegesen kapcsolódott a Collegiumhoz, ugyanis 1935-ben és 1936-ban is megpróbált magyar–francia szakos hallgatóként az intézet tagjává válni. De jelentkezését mindkét alkalommal elutasította a tanári kar (MDKL 28. doboz 38. dosszié 30. csomó).

[1327] Losonczy írását közli: Szász 1985: 343–347. Megtalálható továbbá: MDKL 89. doboz 185/a. dosszié jelzet alatt.

szabadult az elnyomás alól, így a Collegiumnak nem érdemes tovább folytatnia ellenzéki magatartását. Ugyanakkor megállapította, hogy nem kell átalakulnia Györffy-típusú kollégiummá, továbbra is tudósképzőként kell működnie, amely demokratikus szellemiségű tudósokat bocsát ki falai közül. Ehhez azonban meg kell szüntetnie az elszigeteltséget. Az intézet vezetésének oly módon kell átalakulnia, hogy ne a fejlődés gátja, hanem támogatója legyen, ehhez megítélése szerint állami segítségre is szükség van, amelyet egy haladó szellemiségű tanári kar kinevezésével helyezett kilátásba (ibid. 346–347; Vö. Paksa 2004: 127). Losonczy tehát ugyancsak a marxista tudósképzővé való átalakítást szorgalmazta, a módszerek tekintetében azonban eltért a 34 collegista és a Lukácsy által javasolt úttól. Az állami beavatkozás felvetésével ugyanis nem kívánta megvárni, amíg a Collegium egy belső fejlődési folyamaton keresztül alakul át marxista tudósokat képző intézetté, hanem kilátásba helyezte annak fölülről megvalósuló mesterséges keresztülvitelét. Losonczy tulajdonképpen az egy hónappal korábban a kultuszminiszteri posztról lemondó Keresztury Dezsőnek adta tudtára alig burkolt formában, hogy a közélet átalakítása nem fog megállni a Collegium kapuja előtt.

Losonczy üzenetét felerősíthette az is, hogy írásának megjelenése előtt egy nappal ugyancsak kedvezőtlen hangvételű cikk foglalkozott az Eötvös Collegiummal a Szabad Népben. Ismeretlen szerző számolt be az Eötvös Collegium Volt Tagok Szövetségének tisztújításról. Az író megemlítette, hogy elnökké Kodály Zoltánt, társelnöknek Szekfű Gyulát, alelnöknek Nagy Miklóst és Zsirai Miklóst, főtitkárnak pedig Benda Kálmánt választották. A Szövetség választmányi tagjainak sorába azonban Mód Péter helyett 21:70 arányban Szabó Miklóst delegálták a megjelentek. Kettejüket szembeállítva a szerző kiemelte, hogy Mód részt vett az 1932-es kommunista szervezkedésben, amely miatt a rendőrség előállította, és a bíróság jogerősen elítélte. Szabó Miklóssal kapcsolatban megjegyezte, hogy 1945 után az ifjúság autonóm diákszervezeteit betiltotta, illetve 1944-es *Pro Domo* című írásában megemlítette, hogy birodalmi Sasrendet, illetve Humboldt-emlékérmet kapott a német–magyar kultúrkapcsolatok ápolásáért (Sine nomine 1947c: 2).[1328] Noha a tisztújítóknak erről tudomásuk volt, a munkásmozgalmi múlttal rendelkező Mód helyett mégis Szabót választották (vö. Markó 2011a: 124).

A vita jellege jól rámutat arra, hogy egy szakmai kérdés, hogyan telítődött a közélet fokozatos szélső baloldalra tolódásával politikai tartalmakkal, amelyek

[1328] [Sine nomine] (1947): A Német Sasrend mint ajánlólevél – 1947-ben. *Szabad Nép,* 1947. április 16. (szerda). 2. (MDKL 89. doboz 185/a. dosszié).

gyakran mellőzték a történeti tényeket, és csupán ideológiai szempontokat vettek figyelembe. Bár a rendelkezésekre álló források alapján a minisztériumban nem merült fel Keresztury eltávolításának a gondolata a sajtóvitát követően, de a VKM-mel való viszony megváltozott. Ennek egyik jele, hogy az igazgató 1947. novemberi felterjesztésében önkritikusan elismerte, hogy az ifjúság évtizedeken át visszavonult szaktárgyai körébe, ezért elszigetelődött a magyar élettől. Mivel komolyan akartak foglalkozni a közélet kérdéseivel és a magyarság életében lezajló változásokkal, ezért szerették volna megismerni a vidék problémáit. Már korábban szerveztek látogatást Jászapátiba, folytatandó a kirándulást és a vidék társadalmi kérdéseinek megismerését, a vasúti költségek fedezéséhez kért 500 forint támogatást.[1329] Az igazgató épp a sajtóvita egyik központi érvét használta felterjesztésében: a közélettől való elzárkózást, illetve a társadalmi kérdések felé történő nyitást. Ennek ellenére a kultusztárca költségvetési fedezet hiányában elutasította a kérést.

Mivel a közélet átalakítása a fordulat évében, 1948-ban felgyorsult, az igazgatónak két lehetősége maradt: az intézet élén maradva a kommunista párt elvárásainak megfelelően átalakítani a Collegium belső viszonyait vagy a változásokkal való egyet nem értést nyíltan kifejezésre juttatva távozni annak éléről. Az 1948. május 5-i diákelnök-választást követően kialakult belső konfliktus nyomán, amelybe nyíltan beavatkozott Révai József révén a kommunista párt, úgy döntött, hogy 1948. július 31-gyel lemond az igazgatói pozíciójáról. Ezt a kultusztárca tudomásul vette, utódjául az MDP tagját, Lutter Tibort nevezték ki az intézet élére megbízott igazgatóként.[1330] Az átalakítás tehát lényegében a Lukácsy és a Losonczy által javasolt forgatókönyvek egyvelegeként kezdődött el: egy belső konfliktus vezetett el az igazgatóváltáshoz, de a kinevezett kommunista igazgató segítette 1948 augusztusát követően a Collegium új képzési rendszerének a kialakítását.

[1329] 351/1947. Keresztury Dezső levele vidéki kirándulásokhoz segély kérése tárgyában. Budapest, 1947. november 20. MOL XIX-I-1-h. 112. doboz 90–3. tétel (1946–1947).

[1330] 329/1948. 201.331/1948. VI.1. Lutter Tibor levele a VKM-hez a Collegium igazgatásának átvételéről. Budapest, 1948. augusztus 1. MDKL 88. doboz. 185/5. dosszié.

31. kép: A Collegium földszinti helyiségének romjai, 1945

10.6. A Collegium belső életének változásai 1945–1948 között

A Collegium belső életét alapvetően meghatározta 1947 nyaráig a háborús pusztítás nyomán az épületben keletkező súlyos anyagi károk. A szétbombázott épületrészből a törmelékek eltakarítását és az anyagi javak mentését már közvetlenül az ostromot követően elkezdték az épületben maradt collegisták Tomasz Jenő vezetésével. A legszükségesebb munkálatokat pedig 1945 nyarán elvégezték, hogy egyáltalán az épület egy része lakhatóvá váljon az 1945/1946. tanév kezdetére (Ruttkay 2007d: 213).

Az 1945-ben felvételt nyert collegistáknak a következő élelmiszereket kellett beszolgáltatniuk havonta az étkeztetés biztosításához: két kilogramm liszt, 25 dekagramm zsír vagy helyette 0,30 liter étolaj, három kilogramm hüvelyes, tíz darab tojás vagy annak megfelelő élelmiszer értéke. Ezeken kívül fél kilogramm mosószappant, illetve az élelmiszerjegyüket is le kellett adniuk (Kucsman 2004: 124–125). Ennek ellenére az ellátás jó ideig akadozott,

és a mosás is csak 1946-tól állt helyre az intézményben, addig ruháik tisztántartásáról a növendékeknek maguk kellett gondoskodnia (Ruttkay 2007c: 240). A fűtés sem működött, 1945/1946 telén hosszas szénszünetre kényszerült az intézet, amelyre abból lehet következtetni, hogy már 1945. november 17-én, tehát a szokásosnál egy hónappal korábban megtartották a félévzáró tanári értekezletet.[1331] A collegistákat olyan szobákba zsúfolták össze, ahol a fűtés működött, vagy fűtőtesteket tudott az igazgatóság biztosítani. Emiatt a családrendszer, amely az internátus egyik legfőbb nevelési, illetve felügyeleti eszköze volt, ideiglenesen felbomlott. Ekkor szoktak rá a hallgatók arra, hogy az Országgyűlési Könyvtárba járjanak tanulni, mert ott a fűtést állandóan biztosították (Keveléz–Ruttkay 2007: 182). Az Anekria Santieri körül 1946 végén kibontakozó ügyből ismert, hogy ezzel a kérdéssel még 1946/1947 telén is komoly problémák adódtak, egész lakosztályok, így például Major Jenő senior szobája is fűtetlen maradt.[1332] A probléma véglegesen csak 1947 nyarán oldódott meg: a MÁVAG szakemberei 26 000 forintra becsülték a fűtési hálózat megjavítását, illetve új zuhanyzóhelyiségek kialakítását az alagsorban. Az összegből 24 000 forint volt a munkadíj, amelyet a Collegium nem tudott költségvetéséből kigazdálkodni. Ezért a javításokat a *Munkások a Tudományért* akció keretében végezték el, amely lehetővé tette, hogy a bérköltséget kulturális szolgáltatásokkal (modern és klasszikus nyelvi órák, történeti, irodalmi, földrajzi témájú előadások tartásával) egyenlítsék ki a collegisták.[1333]

A jó viszony később is megmaradt a Collegium és a MÁVAG között, ugyanis 1947. december 11-én az intézmény testületileg tett látogatást a gyárban, ahol Fodor András igen kedvező tapasztalatokat tett szert a munkássággal kapcsolatban (Fodor 1991: 57). 1948. február 11-én pedig az üzem nyolc képviselője jelent meg a Ménesi úton a Szerda Esték keretei között, amelynek során tevékenységükről meséltek a collegistáknak (Paksa 2004: 107). Ez a szívélyes kapcsolat 1948. április 15-én ért véget. Ekkor az Eötvös Collegium tagjainak az egyetemi munkássággal együtt kellett egyetemi rohammunkára mennie a MÁVAG gyárba. Ez egy propagandacélokat szolgáló egyetemi szimpátiatüntetés volt a hallgatóság részéről. A Collegium tagjaiból nem alakulhatott önállóan gárda, hanem szétosztották őket a népi kollégisták között. Ennek

[1331] Lásd az 1945. november 17-i tanévzáró ülés jegyzőkönyvét. MDKL 54. doboz 102/d. dosszié.

[1332] Tomasz Jenő jelentése Ankeria Santieri ügyéről. Budapest, 1947. április 20. MDKL 46. doboz 84/4. dosszié.

[1333] 160/1947. Keresztury Dezső levele a NIK Munkaverseny Bizottságának. Budapest, 1947. június 6. MDKL 51. doboz 97/6. dosszié.

ellenére a déli csoportszemlén az Eötvös-collegistákat a csoportvezető nyíltan megfeddte a népi kollégisták előtt, amely Fodor beszámolója szerint igen megalázó helyzetet eredményezett (Fodor 1991: 102–103).

A háború és annak következményei a belső életre is jelentős hatást gyakoroltak. A Collegium sajátos együttélési formája, a családi rendszer csak 1946 folyamán állt helyre. A szokásos évi kabaré időpontja december helyett a tanév második felének végére, rendszerint június közepére vagy végére esett. Ezt az eseményt, miként korábban is, zenés mulatságok követték, amelyeken hölgy vendégek is részt vehettek. A „régi Collegium" történetének utolsó kabaréja 1948. június 19-én zajlott le *Félistenek alkonyulása* címmel, amely érzékeltette a Collegium belső viszonyainak radikális átalakulását (Fodor 1991: 127–131). Az internátus életének jellemző mozzanatai mellett egyre több alkalommal jelentek meg politikai töltetű jelenetek is a paródiákban, ezt a közélet átalakulása eredményezte (Paksa 2004: 105). A politikai pártok a Keresztury-éra első időszakában bebocsátást nyertek a Collegium falai közé, ugyanis 1945. október 1–6. között, a november 4-i országgyűlési választásokat megelőzően politikai hetet tartottak az intézményben. 1945. október 1-jén Supka Géza a Polgári Demokrata Párt,[1334] október 2-án Szalai Sándor a Magyar Szociáldemokrata Párt,[1335] október 3-án Révai József a Magyar Kommunista Párt,[1336] október 5-én Veres Péter a Nemzeti Parasztpárt,[1337] illetve Oltványi Imre a Független Kisgazda Párt[1338] nevében tartottak előadásokat. Október 6-ára pedig Szabó Zoltán neves írót, falukutatót hívták meg a hetet záró előadóként.[1339] A Szerda Esték keretében természetesen tudósokat és közírókat, illetve neves sportolókat is vendégül láttak a Ménesi úton: az 1947/1948. tanévben megfordult az intézményben Bay Zoltán, Lukács György, Molnár Erik, ismételten Révai József, Illyés Gyula, Pilinszky János, Szabó Magda, Gyárfás Miklós, Mándy Iván, Somlyó György, Major Ottó, Benjámin László, Rába

[1334] 145/1945. Keresztury Dezső levele Supka Géza részére. Budapest, 1945. szeptember 26. MDKL 51. doboz 97/a. dosszié.

[1335] 145/1945. Keresztury Dezső levele Szalai Sándor részére. Budapest, 1945 szeptembere. MDKL 51. doboz 97/a. dosszié.

[1336] 145/1945. Keresztury Dezső levele Révai József részére. Budapest, 1945. szeptembere. MDKL 51. doboz 97/a. dosszié.

[1337] 145/1945. Keresztury Dezső levele Veres Péter részére. Budapest, 1945. szeptembere. MDKL 51. doboz 97/a. dosszié.

[1338] 145/1945. Keresztury Dezső levele Oltványi Imre pénzügyminiszter úrnak. Budapest, 1945. szeptember 26. MDKL 51. doboz 97/a. dosszié.

[1339] 145/1945. Keresztury Dezső levele Szabó Zoltán részére. Budapest, 1945. szeptembere. MDKL 51. doboz 97/a. dosszié.

György és Farkas Gizi asztaltenisz-világbajnoknő. Az előadásokat valamennyi esetben kérdések követték, amelyekkel főleg a politikusokat igyekeztek zavarba hozni a collegisták (Paksa 2004: 101–102).[1340]

A legfontosabb választott tisztség továbbra is a diákelnök maradt, aki a hallgatóságot képviselte az igazgatóság felé. Választását többnapos korteskedés előzte meg, amelyek során humoros rigmusokkal kampányoltak a jelöltek mellett (l. Fodor 1991: 37–38; Szász 1985: 41).[1341] A diákelnök továbbra is jogosult volt a Collegium diákságának egyetemességét, illetve a családapák gyűlését egybehívni, ahol rendszerint a gólyák feletti gyámkodás kérdéseit vitatták meg. Emellett 1945-t követően megjelent egy másik választott tisztség, a Sasrend-őr. A funkció a háborút követő romeltakarítás nyomán jött létre 1945 első felében: Kováts Miklós IV. éves collegista, aki korábban már részesült igazgatói megfeddésben a szemeteskosár felgyújtása miatt, megtalálta a könyvtárban Szabó Miklós elrejtett kitüntetését (Hajdú 2004: 54). Ennek őrzésére hozták létre a Sasrend-őri funkciót. A tisztséget általában olyan személy kapta, akit a megtiszteltetés módfelett feszélyezett. A kellemetlenséget ugyanis az okozta, hogy a korábbi politikai rendszert és Szabó Miklós közismerten merev modorát kigúnyolandó a Sasrend-őrnek a kitüntetést kényes testrésze elé kellett lógatnia. Ezt követően pedig az intézetben végighordozták, vagy az ebédlőben az asztalok tetejére felállva, a jól érvényesülő kitüntetést a gólyáknak csókkal kellett illetnie (Kucsman 2006: 100; Ruttkay 2007d: 222; Keveléz 2007g: 311–312).[1342] A Sasrend őrének volt egy másik fontos funkciója is, viselője ugyanis a diákelnök választásának rítusát vezényelte le: *„Mint minden ehhez hasonló rítusnak itt a kollégiumban, ennek is valami humoros-önironikus, de legalábbis félkomoly hangulata van. Jól mutatja ezt a titokzatos papírosztogatás, összeszámolás,*

[1340] Az 1947/1948-as tanév Szerdai Estéinek előadói Fodor András *Napló*ja (Fodor 1991) mellett egy levéltári dokumentum is rögzíti: Az 1947/48-as tanév első félévében tartott előadások („Szerda-esték”). MDKL 51. doboz 98/b/1/2. dosszié.

[1341] *„Elnökséghez nem kell ész, legyen elnök egy dögész!”* (Fodor 1991: 37). *„Kenyeret nem sülttököt, Kommunista elnököt!”* (Szász 1985: 45) Mindkettőt közli továbbá: Paksa 2004: 104.

[1342] Kucsman Árpád visszaemlékezése a Sasrend-őrök névsorát is közölte: Mikolás Miklós, 1942–1947 között matematika–fizika szakos collegista (MDKL 13. doboz 13. dosszié 38. csomó). Ruttkay Kálmán, 1941–1947 között magyar–angol szakos hallgató (MDKL 17. doboz 17. dosszié 50. csomó). Niederhauser Emil, 1945–1948 között történelem–magyar–orosz szakos collegista (MDKL 15. doboz 14. dosszié 43. csomó) (Niederhauser Bornyi Sándor helyett viselte a tisztséget, aki nem vállalta az őrzés szerepét). Eperjessy Géza, 1944–1946 között történelem–latin–magyar szakos collegista (MDKL 4. doboz 5. dosszié 12. csomó) (Kucsman 2006: 100). Az utolsó Sasrend-őr Ruttkay Kálmán volt az 1947/1948. tanévben. 1941–1948 között volt magyar–angol szakos hallgató a Collegiumban (MDKL 17. doboz 17. dosszié 50. csomó).

az állandó zaj, székdobálás, lazulás" (Fodor 1991: 76–77). Miután a Sasrendőr teljesítette feladatát, a diákelnök-választás felügyeletét, azt követően maga helyett újabb személyt jelölt ki a funkció betöltésére, aki a következő tanévben foglalta el „hivatalát" (Kucsman 2006: 112–113). A tisztség az 1947/1948. tanév végén az intézet átalakulásával, megannyi hagyományos diákszokással együtt megszűnt.

A vizsgált időszakban anyagi források hiánya és infrastrukturális nehézségek miatt belföldi utazásokra alig-alig nyílt lehetősége a collegistáknak. Mindössze két útról áll rendelkezésre forrás: 1947 folyamán Jászapátiba látogattak néprajzi gyűjtés céljából. 1948. február 15. és március 1. között pedig ezt a tevékenységet folytatták a Vasmegyei Szabadművelési Társaság meghívására az Őrségben. Egy hétig Kisrákoson, majd Szalafőn tartózkodtak, ellátogattak továbbá a következő helységekbe: Szaknyér, Nagyrákos, Pankasz, Ispánk, Őriszentpéter. 18 alkalommal adtak kétórás előadásokat irodalmi, történeti és társadalmi kérdésekről. Bár Major Jenő azt javasolta, hogy folytassák a gyűjtést, illetve az előadás-sorozatot, amelyhez 600–900 forintos többletköltségre lett volna szükség,[1343] ezekre azonban nem került sor, hiszen a VKM már 1947 őszén is elutasította a hasonló út szervezésére irányuló igazgatói felterjesztést. Ezek a gyűjtések vélhetően a sajtóvita nyomán megfogalmazott egyik legfőbb kifogást – a társadalmi kérdésektől való elzárkózást – próbálták orvosolni, érdemben azonban nem javítottak a Collegium közéleti megítélésén. Keresztury tervezte a sárospataki főiskola testületi meglátogatását is 1948 áprilisában, de annak igazgatója a látogatás elhalasztását kérte, így az igazgatóváltás miatt a terv meghiúsult.[1344]

A belföldi utakhoz hasonlóan a külföldi utazások területén is igen korlátozott lehetőségekkel rendelkezett az intézmény Magyarország nemzetközi kapcsolatainak beszűküléséből fakadóan. Tomasz Jenő 1947. március eleji felterjesztésében azt kérte a kultusztárcától, hogy az ország pénzügyi helyzetének figyelembevételével elsősorban a környező, Duna-medencei államokba biztosítsanak 15 collegista számára ösztöndíjat.[1345] Mivel ebben az időszakban még Keresztury Dezső töltötte be a miniszteri posztot, ezért a VKM 1000-1000 forintos ösztöndíjat biztosított 15 növendék számára az 1946/1947. tanév

[1343] Major Jenő jelentése az Eötvös Collegium Őrségben szervezett kutatói útjáról. MDKL 36. doboz 56. dosszié.

[1344] 203./1948. A sárospataki főiskola igazgatójának levele Keresztury Dezsőhöz. Sárospatak, 1948. április 23. MDKL 36. doboz 56. dosszié.

[1345] 87/1947. Tomasz Jenő levele Keresztury Dezső VKM-miniszterhez. Budapest, 1947. március 7. MDKL 36. doboz 55. dosszié.

nyarára.[1346] 1947 májusában valamennyi collegista számára vízumot igényelt az igazgatóság, amelyet a VKM közbenjárására a Külügyminisztérium biztosított.[1347] A következő tanévben 17 collegista számára kért Keresztury az előző évihez hasonló nyári ösztöndíjat.[1348] Noha a Collegium pozíciói részben a sajtóvita, részben az átalakuló közélet miatt romlottak, a minisztérium mégis kedvező döntést hozott, a csehszlovákiai és a jugoszláviai beutazást azonban nem javasolta, mivel ezekkel az országokkal Magyarországnak továbbra is feszült volt a kapcsolata. Az ösztöndíjak felhasználásra Romániát javasolta a minisztérium.[1349]

A környező országok mellett Szegő Albert svájci és franciaországi körútjának köszönhetően a lausanne-i, illetve a genfi egyetem is kilátásba helyezte 10–12 collegista számára lakhatásból és teljes ellátásból, valamint tandíjmentességből álló nyári ösztöndíj biztosítását. A VKM 6000 forinttal támogatta a kiutazást, amely végül részben vízumproblémák,[1350] részben az érintett egyetemek visszalépésén meghiúsult. Ezért Keresztury azt javasolta, hogy a VKM 1000-1000 forintos ösztöndíjat adományozzon a bécsi Collegium Hungaricumba a collegisták német nyelvtudásának fejlesztéséhez.[1351] A VKM végül csupán 500-500 forintos ösztöndíjakat ítélt meg a hallgatók utazásához.[1352]

[1346] 44.158/1947. VKM X. ügyosztályának levele Tomasz Jenő aligazgatóhoz. Budapest, 1947. március 13. MDKL 36. doboz 55. dosszié.

[1347] Az alábbi országokba utazhatott a 15 collegista: Csehszlovákia: Benczédy József V., Gyapay Gábor IV., Majdik Zoltán IV., Rózsa György IV., Vekerdi József II. Románia: Dizseri Sándor V., Hermann József IV., Nagy Miklós V., Németh Miklós III., Orosz László IV., Sárosi Bálint III., Török László III., Újlaki Kálmán IV., Trócsányi Zsolt III., Jugoszlávia: Rusvay Tibor III. éves hallgató. 148/1947. Keresztury Dezső felterjesztése a VKM-be 15 collegista 1000-1000 forintos külföldi ösztöndíjára. Budapest, 1947. május 28. MDKL 36. doboz 55. dosszié.

[1348] Csehszlovákia: Szabó János III., Benyhe János III., Kucsman Árpád III., Mihályi Gábor IV., Hankiss Elemér III. Románia: Papp Béla II., Sárosi Bálint IV., Simó Jenő IV., Bodolay Géza V., Kiss József V., Bornyi Sándor V. Jugoszlávia: Kiss Zsolt II., Szász Imre III., Kardos Pál III., Molnár László IV., Herczeg Tibor IV., Frankl Róbert IV. 227/1948. Keresztury Dezső felterjesztése a VKM-miniszterhez külföldi ösztöndíjak elnyerésére. Budapest, 1948. május 30. MDKL 36. doboz 55. dosszié.

[1349] 250.247/1948. Szentmihályi János miniszteri osztálytanácsos levele Lutter Tibor igazgatónak. Budapest, 1948. július 14. MDKL 36. doboz 55. dosszié.

[1350] Tomasz Jenő levele Ledermann László egyetemi m. tanár úrnak (Genf). Budapest, 1947. július 20. MDKL 36. doboz 55. dosszié.

[1351] 206/1947. Keresztury Dezső levele a VKM-miniszterhez bécsi ösztöndíj ügyében. Budapest, 1947. július 16. MDKL 36. doboz 55. dosszié. (Keresztury Starky Tibor, Hercegh Tibor és Szabó János számára kért támogatást, de úgy tűnik, hogy nem kapták meg.)

[1352] Az érintettek: Tarnai Andor, Banner József, Brusznyai Árpád, Dörnyei Sándor. 76648/1947.

Az igazgatóság megkísérelte intézményesíteni a Collegium sajátos képzési rendszerére hivatkozva a nyugati országokba való utazásokat is, erre azonban nem került sor az időközben bekövetkező politikai változások miatt.[1353] 1947 áprilisában Keresztury a londoni Morley College igazgatójához írott levelében kérte, hogy hozzanak létre csereösztöndíjat a brit és a magyar főváros között, ugyanis a Ménesi úton számosan volnának, akik tanulmányoznák az angol nyelvet, illetve irodalmat.[1354] A források nem utalnak arra, hogy bármilyen kapcsolat kialakult volna a két intézmény között, 1948 augusztusában azonban arról értesítették az igazgatóságot, hogy Majdik Zoltán[1355] és Ruttkay Kálmán 8-8 hónapos angliai ösztöndíjat nyertek.[1356] Ugyancsak 1947 áprilisában az igazgató arra tett javaslatot Ortutay Gyulának, hogy az 1848/1849-es szabadságharc 100. évfordulójának méltó megünnepléséhez a collegisták egy csoportja úgy járulna hozzá, hogy tisztáznák a forradalom olasz kapcsolatait. Ehhez az 1947/1948. tanév nyári szünetét négy collegista[1357] Rómában szeretné tölteni, lakhatásukat és ellátásukat a római Collegium Hungaricum biztosította.[1358] A minisztérium két hónapos tartózkodást engedélyezett, összesen 6000 forintot ítélt meg a kutatás befejezéséhez.[1359] A pályázók közül Manninger Miksa és Simó Jenő el is utazott az olasz fővárosba, ahol azonban kiderült, hogy a VKM nem folyósította a megítélt összeget. Így ismét a Collegium

VKM IV. ügyosztály Zsebők Zoltán miniszteri osztálytanácsos levele Keresztury Dezsőnek. Budapest, 1947. június 16. MDKL 36. doboz 55. dosszié.

1353 383/1947. Keresztury Dezső levele Ortutay Gyula VKM-miniszternek. Budapest, 1947. december 15. MDKL 36. doboz 55. dosszié.

1354 120/1947. Keresztury Dezső levele a londoni Morley College igazgatóságának. Budapest, 1947. április 5. MDKL 36. doboz 55. dosszié.

1355 Majdik 1942–1948 között volt német–angol szakos hallgató a Collegiumban. 1943-ban Münchenben, 1947-ben pedig Grazban járt ugyancsak ösztöndíjjal (MDKL 12. doboz 13. dosszié 36. csomó).

1356 250993/1948. Bóka László VKM-államtitkár értesítése Lutter Tibornak az angliai ösztöndíjak elnyeréséről. Budapest, 1948. augusztus 3. MDKL 36. doboz 55. dosszié.

1357 A kutatásban részt vevők: Debreczeni Ferenc, 1942–1947 között volt tagja a Collegiumnak magyar–olasz szakos hallgatóként (MDKL 4. doboz 4. dosszié 10. csomó). Simó Jenő, 1943–1947 között ugyancsak magyar–olasz szakos hallgatóként volt tagja az intézetnek (MDKL 8. doboz 18. dosszié 52. csomó). Manninger Miksa 1943–1948 között olasz–latin–magyar szakos collegista volt (MDKL 12. doboz 13. dosszié 36. csomó). Sallay Géza, 1945–1949 között volt magyar–olasz szakos collegista (MDKL 17. doboz 18. dosszié 51. csomó).

1358 116/1947. Keresztury Dezső igazgató levele Ortutay Gyula VKM-miniszternek. Budapest, 1947. április 14. MDKL 36. doboz 55. dosszié.

1359 65.481/1947. Bassola Zoltán államtitkár levele Keresztury Dezső igazgatónak. Budapest, 1947. május 31. MDKL 36. doboz 55. dosszié.

igazgatóságának kellett közben járnia, hogy az út ne fulladjon kudarcba.[1360] Emellett úgy tűnik, hogy ideiglenesen sikerült helyreállítani a pisai Scuola Normaléval a cserekapcsolatokat is, hiszen Sallai Géza 1947 folyamán az olasz testvérintézményben tartózkodott.[1361]

A Collegium törekedett az 1945 előtti széles külföldi kapcsolatrendszerét helyreállítani, ez a törekvés azonban részben financiális, részben politikai okok miatt kevéssé bizonyult sikeresnek. Ezt támasztja alá az is, hogy 1947/1948-as tanév végére a két angol, Colin Mason és George Frederick Cushing, illetve a francia lektoron, Guy Turbet-Delofon kívül nem tartózkodott a Ménesi úton külföldi állampolgár. A török Bastav Serif és a görög Drizis Parmenion, akik az ostrom hónapjait is az intézetben élték túl, ugyanis távoztak az országból.[1362] A minisztérium ugyan az 1947/1948. tanévre létesített egy svéd–magyar csereösztöndíjat, amelynek a központját a Collegiumba helyezte, de nincs adat arról, hogy érkeztek volna az intézetbe külföldi ösztöndíjasok.[1363] A VKM 1948. áprilisi utasítása szerint külföldi vendégeket csak a kultusztárca X., külföldi ügyosztályának előzetes engedélyével fogadhatott a Collegium.[1364] Ez az előírás önmagában nem lenne különösebben érdekes, hiszen az intézmény korábbi gyakorlatában is rendszerint kérte a VKM hozzájárulását egy-egy külföldi vendég huzamosabb tartózkodásához. 1948 második felétől azonban az előzetes bejelentésre nyilvánvalóan az előzetes politikai ellenőrzés végett volt szükség.

A Collegium szervezetének és belső életének átalakítási igényével fellépő kommunista frakció létrejötte 1946 második felére tehető. A szervezet létrejöttében több körülmény játszott lényeges szerepet: a harcok során az ellenállási mozgalomban többen kapcsolatba kerültek az illegális kommunista párttal, és be is léptek a szervezetbe. Érdeklődésüket a háború utánra vonatkozó demokratizálási ígéretük keltette fel elsősorban (Romsics 2004: 260–261). Egy részük azonban a Baloldali Blokk megalakulását követően, látva a párt valódi céljait, felhagyott az aktív politizálással (Keveléz 2007d: 158–160).[1365] Az 1945 után

[1360] Tomasz Jenő levele Ortutay Gyula VKM-miniszternek. Budapest, 1947. augusztus 19. MDKL 36. doboz 55. dosszié.

[1361] Lásd Sallai Géza személyi anyagát. MDKL 17. doboz 18. dosszié 51. csomó.

[1362] Lásd erről MDKL 34. doboz 50. dosszié.

[1363] 168524/1947. VI. VKM VI. ügyosztályának levele Keresztury Dezső igazgatóhoz Budapest, 1947. november 18. MOL XIX-I-1-h. 112. doboz 90–3. tétel (1946–1947).

[1364] 196.189/1948 VI. 1. sz. Tolnai Gábor miniszteri osztályfőnök levele az Eötvös Collegium Igazgatóságához. Budapest, 1948. április 26. MDKL. 50. doboz 96/a/4. dosszié.

[1365] Gyapay Gábor a Gestapo látókörébe is került, ezért az ostrom alatt bujkálásra kényszerült.

felvettek között is többen kommunista párti tagságot nyertek, részben politikai meggyőződésből, mint Nagy András vagy Mihályi Gábor (Mihályi 2012: 171), részben az 1944 során a magyarországi zsidóságot érintő üldöztetésekben való érintettségük miatt, mint Kardos (Pándi) Pál[1366] vagy Frankl (Falus) Róbert.[1367] A frakció Nagy András, illetve Lakatos Imre agitációja és a népi kollégistákkal való kölcsönös látogatások nyomán ölthetett szervezeti formát (vö. Papp 2004: 52). 1947 végére tagjai és a céljaikkal szimpatizálók száma elérte a 16 főt.[1368] Szerveződésüket támogatták azok az idősebb collegisták is, akik a kommunista párt vezető politikusaival ápoltak szorosabb kapcsolatot (Király István, Lám Leó, Szigeti József).

A frakció tevékenységét megkönnyítette, hogy az intézet belső hagyományait megbontották a kötelezően megtartandó megemlékezések, amelyeken többnyire az egyetemi hallgatósággal együtt kellett a Collegiumnak testületileg részt vennie. Az internátus hagyományaihoz nem illeszkedő ünnepségek sorozatát 1947. november 7-én az 1917. októberi forradalomról való megemlékezés nyitotta. Ekkor Gyapay Gábor tartott beszédet a Szovjetunió 30 éves fennállásáról, illetve Nagy Géza[1369] olvasta fel Gellért Oszkár versét Leninről, amely a collegisták között meglehetős derültséget váltott ki (Fodor 1991: 40). Ugyancsak törést eredményezett, hogy 1947. november 28-án a Szerda Esték keretében Lukács György tartott előadást, a kérdések során pedig a collegisták közül többen az „elvtárs" megszólítást használták (ibid. 48). Ezzel nyíltan demonstrálták politikai hovatartozásukat, illetve az előadó iránti szimpátiájukat. Az 1948. március 15-i ünnepségeket megelőzően 14-én az egyetemi hallgatóság fáklyás felvonulásán kellett a collegistáknak részt vennie, 15-én pedig

Később párttagsági könyvét a Dunába dobta (Keveléz 2007d: 160). Rajta kívül még Fazekas László lépett be biztosan a pártba, aki 1943–1947 között volt a Collegium magyar–történelem szakos tagja. Gyapayhoz hasonlóan vált meg párttagsági könyvétől (Kucsman 2006: 158) (MDKL 5. doboz 6. dosszié 13. csomó).

[1366] 1945–1950 között a Collegium tagja magyar–angol szakos hallgató. 1944-ben deportálták a németek, de túlélte, és hamar bekapcsolódott a politikai életbe. A Collegiumban a progresszívek csoportjának egyik központi alakja. A magyar irodalom- és kultúrtörténetbe Pándi Pálként tartják számon (MDKL 9. doboz 11. dosszié 26. csomó).

[1367] 1945–1950 között volt tagja az intézetnek latin–görög–orosz szakos hallgatóként (MDKL 5. doboz 6. dosszié 14. csomó).

[1368] Kucsman Árpád adja a legteljesebb névsort róluk:Lakatos Imre, Frankl Róbert, Csatári Dániel, Nagy András, Mihályi Gábor, Kardos Pál, Herczeg Tibor, Bakos Ferenc, Miklós Pál, Bodnár György, Békéssy András Manninger Miksa, Majdik Zoltán, Simó Jenő, Sallai Géza, Újlaki Kálmán (Kucsman 2006: 158).

[1369] Nagy 1947–1950 között volt angol–francia–magyar szakos tagja a Collegiumnak (MDKL 14. doboz 14. dosszié 41. csomó).

az országos ünnepi felvonuláson ugyancsak az egyetemi hallgatók között.[1370] Fodor ekkor jegyezte meg, hogy a népi kollégiumokat a demokrácia védőbástyájaként említették meg az ünnep során, míg a Collegiumról nem esett szó. Önmaguk ünneplését pedig egy keleti szokás átvételének minősítette (Fodor 1991: 90–91). A NÉKOSZ és a Collegium közötti nyílt ellentét Lakatos Imre cikkétől datálható, a két intézmény közötti éket pedig a politikai élet szereplői is tovább mélyítették (Pataki 2005: 236–237). 1948. május 1-jén a munka ünnepe alkalmából, a Hősök terén tartott felvonuláson ugyancsak a bölcsészeti hallgatók között meneteltek a collegisták (Fodor 1991: 109).

Mivel az MDP a hatalom megragadására törekedett, ezért az intézmény és annak hallgatói nem vonhatták ki magukat a fokozatosan kiépülő pártállam kultúrpolitikai kezdeményezései alól. Ennek köszönhető az, hogy a Collegium belső hagyományai mellett létrejött egy, az egyetemi hallgatóság egészét érintő új kultúra, amely erőteljesen átpolitizált volt. Az átalakuló viszonyokat jelezte a collegisták önkormányzati törekvéseinek a felerősödése, 1947 nyarán szervezeti változásokat javasoltak: arra kérték Ortutay Gyula VKM-minisztert, hogy megbízottaik jelen lehessenek a tanári értekezleteken, és szavazati jog nélkül kifejthessék véleményüket. A felterjesztést Keresztury támogatta, hiszen az értekezleteken a collegistákat érintő kérdések kerültek szóba. A felvételinél pedig a jelöltekkel való beszélgetéseikből megállapíthatták, hogy kik alkalmasak internátusi együttélésre.[1371] Az intézet korábbi történetében azonban nem fordult elő, hogy a collegisták törekedtek volna a döntési mechanizmusban való részvételre. Egy évvel később pedig önkormányzati tervet dolgoztak ki, amely sajnos nem maradt fenn, de Keresztury álláspontjával kapcsolatosan beszédes tény, hogy felterjesztésében nem pártfogolta a vitaanyag elfogadását, csupán a minisztérium véleményét kérte.[1372]

Az új politikai kultúra képviselői úgy vélték, hogy az 1948. május 5-i diákelnök-választáson saját jelölt állításával az intézmény belső életét az országos változásokkal összhangba hozhatják. Arra azonban nem számítottak, hogy a collegisták nagyobb részében még ekkor is erősebb volt az internátus szellemisége iránti lojalitás, mint a kommunista párttal való szimpatizálás, így saját jelölt állításával szálltak szembe a frakció törekvéseivel.

[1370] Keresztury Dezső hirdetménye a collegiumi ifjúság részére. Budapest, 1948. március 10. MDKL 51. doboz 97/6. dosszié.

[1371] 199/1947. A Collegium ifjúságának beadványa a VKM-miniszterhez. Budapest, 1947. július 4. MDKL 51. doboz. 97/6. dosszié.

[1372] 162/1948. Keresztury Dezső felterjesztése a VKM-miniszterhez az ifjúsági önkormányzat ügyében. Budapest, 1948. április 12. MDKL 51. doboz 97/6. dosszié.

32. kép: Lutter Tibor

11. Az Eötvös Collegium története 1948–1950 között

11.1. Az 1948–1950 között felvettek és elutasítottak területi és felekezeti megoszlása

A területi eloszlást a két világháború közötti közigazgatási rendszerben vizsgálom. Ugyan egy 1950. január 1-jei belügyminiszteri rendelet átalakította a közigazgatás egészét, de a Collegium utolsó évében már nem tartottak szervezett felvételit. Így tulajdonképpen az 1948-as és az 1949-es felvételi eljárások során felvetteket és eltanácsoltakat elemzem.

A születési helyek szerinti besorolás tekintetében[1373] régiós eloszlásban egyértelműen kiemelkedik, de az egyéb alkorszakoktól eltérően itt a felvettek pontosan felét adta a Duna–Tisza köze és benne Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye valamivel több mint harmadát, 39%-át. A régióban sikerrel pályázók 5%-a érkezett Heves és mindössze 2%-a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyéből.[1374] A születési település jogi állása tekintetében dominálnak a törvényhatósági jogú városok 40%-kal, és ebben a kategóriában a főváros részesedése több mint 70%-os. Tehát nagyjából minden harmadik felvett Budapesten látta meg a napvilágot, amely a korábbi időszakokkal szemben jelentős eltérésként értékelhető. Ugyanakkor számottevő a Duna–Tisza közéről, a főváros agglomerációs körzetéből, kisközségekből (5000 fős lakosság alatt) jelentkezők száma is, 36%.

A dobogó második és harmadik fokára szorul a Dunántúl és a Tiszántúl egyszázaléknyi különbséggel (22-21%). Előbbi esetében a Pécsett és Baranya vármegyében születettek száma jelentős, 6%. Utóbbiak esetében pedig Debrecen, Szeged emelkedik ki 2-2 fővel, de településtípusok tekintetében meghatározóbbak a nagyközségek (5000–10 000 fős lakosság): Tiszafüred, Polgár, Szarvas. Teljes részesedésük az almintán belül azonban mindössze 8%. A Collegiumba sikeresen felvételizők 15%-a született megyei jogú városban,[1375]

[1373] A felvettek esetében mindössze 1%-ukról nincs adat a születési helyükről. A felvettek és az elutasítottak területi eloszlásának egybevetését az országos népességi adatokkal lásd a 19. táblázatban.

[1374] Az 1949. évi népszámlálás eredményei szerint a lakosság 24,75%-a a fővárosban és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében, Hevesben 3,43%-a, Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében pedig 3,88%-a élt (*Az 1949. évi népszámlálás* 1952: 28–29).

[1375] Az alkorszakban felvett collegisták 55%-a tehát városi jellegű teleplésről érkezett az intézetbe.

ezek a településtípusok döntően ugyancsak ezekre a régiókra koncentrálódtak: Békéscsaba, Hajdúnánás, Kisújszállás, Nagybecskerek, Zalaegerszeg és Esztergom.[1376]

A határon túlról mindössze hat collegista származott a vizsgált alkorszakban, hárman a Délvidékről, ketten Erdélyből és egy hallgató a Felvidékről érkezett az intézetbe. A két világháború közötti tendencia kiteljesedése látható a határon túli jelentkezők számának folyamatos csökkenésében. A második világháborút követően az utódállamok felerősödő represssziója a magyar kisebbségekkel szemben csaknem ellehetetlenítette a jelentkezést a Collegiumba.

Az elutasítottak csoportjának[1377] vizsgálata megerősíti a fenti megállapításokat. A régiók tekintetében a sorrend itt is a felvettekéhez hasonlóan alakult: 49% Duna–Tisza köze, benne 53%-os részesedéssel a főváros, a Dunántúl és a Tiszántúl részesedése 26, illetve 21%-os, míg a határon túlról mindössze egyetlen jelentkező volt, Erdélyből. A születési helyek jogi állása szempontjából a törvényhatósági jogú városok szerepe kiemelkedő, 44%-os (40% a felvetteknél), benne abszolút, 60%-os többséggel Budapest. A megyei jogú városok és a kisközségek részesedése 28, illetve 24%-os (15%, illetve 36% a sikeresen pályázóknál). Nagyközségben az elutasított jelentkezők mindössze 2%-a (8% a felvetteknél) született. Utóbbiak esetében jelentős eltérés a felvettekhez képest, hogy mindössze egy folyamodó született a főváros vonzáskörzetéhez tartozó kistelepülésen, Budafokon. Ugyanakkor valamennyi kistelepülésen volt 5–8 km-es közelségben vasút, amely a korábbi alkorszakokban is látható módon jelentős mértékben hozzájárult a térbeli, közvetett módon a társadalmi mobilitáshoz. A megyei jogú városok esetében kiemelkedik Nyíregyháza és Gyula 2-2 elutasított jelentkezővel. A megyék közötti eloszlásban Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye abszolút fölénnyel vezet, a dobogó alsóbb fokaira fér fel Békés és megosztott harmadik hellyel Baranya, illetve Jász-Nagykun-Szolnok vármegye.

Ugyanez az arány az 1950/1951. tanév egyetemi hallgatóinak esetében 67,2%-os volt (Tolnai 1950: 367). Az intézet történetében először az egyetemi hallgatóság között nagyobb arányban jelentek meg az urbanizált településről érkezettek, mint a collegisták között.

[1376] A megyékre lebontott részletes besorolást az 1948–1950 között felvettek esetében lásd a Függelék 15. ábráján.

[1377] Mindössze 2%-ukról nincs adat a születési helységek tekintetében.

A felvettek és az elutasítottak területi megoszlása (%)					
Felvettek					
Tájegységek szerinti megoszlás			**Vármegyék szerinti megoszlás**		
Megnevezés	**Collegium**	**Országos**	**Megnevezés**	**Collegium**	**Országos**
Dalmácia	0	0	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	39	24,7
Délvidék	2	0	Baranya	6	2,7
Dunántúl	22	27,9	Heves	5	3,4
Duna–Tisza köze	39	47,8	Vas	5	2,5
Erdély	3	0	Veszprém	4	2,8
Felvidék	1	0	Békés	4	3,6
Tiszántúl	21	22,5	Csongrád	4	1,6
Nincs adat	1	0	Jász-Nagykun-Szolnok	2	4,5
Elutasítottak					
Tájegységek szerinti megoszlás			**Vármegyék szerinti megoszlás**		
Megnevezés	**Collegium**	**Országos**	**Megnevezés**	**Collegium**	**Országos**
Dalmácia	0	0	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	32	24,7
Délvidék	0	0	Békés	9	3,6
Dunántúl	26	27,9	Baranya	7	2,7
Duna–Tisza köze	49	47,8	Jász-Nagykun-Szolnok	7	4,5
Erdély	2	0	Csongrád	5	1,6
Felvidék	0	0	Somogy	4	3,8
Tiszántúl	21	22,5	Veszprém	4	2,8
Nincs adat	2	0	Zala	4	3,9

19. táblázat. A felvettek és az elutasítottak területi és megyei megoszlása egybevetve az országos népességi adatokkal[1378]

A felvettek és az elutasítottak születési helyének területi megoszlásáról 1948–1950 között összességében megállapítható, hogy a jelentkezők kétharmada Budapesten látta meg a napvilágot, vagy főváros közeli kistelepülésen. Ez vélhetően a településszerkezet aránytalanságaival, illetve a jelentkezők társadalmi

[1378] A népesség országos eloszlására vonatkozó adatok 1949-ben megtalálhatóak: *Az 1949. évi népszámlálás* 1952: 28–29.

státuszával magyarázható: a felvettek mindössze 39%-a szerzett születési helyén érettségi bizonyítványt, míg 56%-a születési helyétől eltérő településen. Az elutasítottaknál ez az arány éppen fordított: abszolút többségük: 61%-uk maturált születési helyén, és mindössze 37%-uk attól eltérő helységben. A második világháborút követően ezt csak azoknak a csoportoknak a gyermekei tehették meg, akik vagy a kiemelt társadalompolitika részesei voltak, és így külső erőforrásokból biztosíthatták a mobilitást, vagy azok, akiknek a háborús pusztítás ellenére is jelentős anyagi erőforrás állt rendelkezésükre.

A felekezeti megoszlás tekintetében ugyancsak megfigyelhetők a politikai átalakulás nyomai: az alkorszakban felvett collegisták esetében ugyanis mindössze 13%-ukról állapítható meg, hogy mely vallási csoporthoz tartoztak: 6%-uk református, 5%-uk római katolikus, 1% görögkatolikus, illetve izraelita felekezetű. 87%-uk a minősítési lapon nem tüntette fel vallását.[1379] Ez alighanem annak tudható be, hogy a vallási felekezethez való tartozás nyílt kifejezésre juttatása felvetette az osztályidegen elemként való megbélyegzés lehetőségét, amely a felsőoktatási továbbtanulási lehetőségekből való kizárást eredményezhette. Azok között, akik feltüntették a vallásukat, ketten az MDP tagjai voltak: Kovács László[1380] és Kövér Tibor,[1381] Pócs Lajos pedig a felekezeti szűrőt alighanem a jelentkezés megindokolásával kerülte meg sikeresen: „*Azért szeretnék a Collegiumba kerülni, hogy otthoni, reakciós környezetemet elhagyhassam.*"[1382] Hajdú József[1383] pedig a MEFESZ aktív tagjának vallotta magát, népi kollégistaként pedig kifejezetten jó esélyekkel pályázott az átalakuló Eötvös Collegiumba.

[1379] Ekkora adathiány mellett érdemi összehasonlításra nem nyílik mód. A Statisztikai Szemle felsőoktatással foglalkozó tanulmányai és az 1949. évi népszámlálás egyébként sem közlik az egyetemi hallgatók vagy a bölcsészeti hallgatók felekezeti adatait. Ez ugyanis mellékes szemponttá válik, a tanulmányok inkább a felsőoktatásban részt vevő hallgatók és szociális összetételük átalakulását emelik ki leginkább (l. Tolnai 1950: 365–367). A felvettek és az elutasítottak felekezeti hovatartozásának egybevetését az országos adatokkal lásd a 20. táblázatban.

[1380] MDKL 10. doboz 11. dosszié 30. csomó.

[1381] MDKL 11. doboz 11. dosszié 31. csomó.

[1382] MDKL 16. doboz 16. dosszié 46. csomó.

[1383] MDKL 7. doboz 8. dosszié 19. csomó.

A felvettek és az elutasítottak felekezeti megoszlása (%)			
Felekezetek	**Felvettek**	**Elutasítottak**	**Országos adatok**
Római katolikus	5	32	67,8
Görögkatolikus	1	0	2,7
Görögkeleti (ortodox)	0	0	0,4
Református	6	21	21,9
Evangélikus	0	10	5,2
Izraelita	1	2	1,5
Unitárius	0	0	0,1
Nincs adat	87	35	0

20. táblázat. A felvettek és az elutasítottak felekezeti megoszlása egybevetve az országos adatokkal[1384]

Az elutasítottak adataiból is hasonló következtetések vonhatóak le: 35%-uk nem adta meg vallását. Valamivel több mint harmaduk, 32% vallotta magát római katolikusnak (5% a felvetteknél), 21%-uk reformátusnak (6% a sikeresen pályázóknál), 10-uk evangélikusnak, 2%-uk izraelitának (az evangélikusokra nincs adat, az izraeliták a collegisták 1%-át adták). Ezekből az adatokból az adathiány magas száma miatt messzemenő következtetések nem vonhatók le. Az országos arányszámukhoz mérten az elutasítottak között felülreprezentáltak az evangélikusok, illetve az izraelita hallgatók (vö. Romsics 2004: 319). Úgy tűnik, hogy utóbbiak számára a második világháború után, mivel az adminisztratív akadályok elhárultak jelentkezésük elől, hosszú időt követően ismét egy lehetséges mobilizációs csatornaként jelent meg a Collegium.

11.2. Az 1948–1950 között felvettek és elutasítottak középiskola típusai és tudományterületek szerinti megoszlása

A vizsgálatba azokat a középiskolákat vontam be, amelyekben a Collegiumba jelentkezők megszerezték érettségi bizonyítványukat, hiszen a felvétel szempontjából a matúra minősítése volt az egyik kulcsmomentum minden alkorszakban.

Jelentős változás történt a vizsgált időszakban a közoktatás intézményfenntartói körében, hiszen az állami középiskolai intézményhálózatba olvaszották

[1384] A népesség felekezeti megoszlására voantkozó 1949-es adatok megtalálhatóak: *Az 1949. évi népszámlálás* 1950: 12.

az összes magyarországi középiskolát (köztük a felekezeti fenntartású intézeteket is) köszönhetően az 1948. XXXIII. törvény 1948. június 16-i elfogadásának, amely az MDP egyik legfőbb kultúrpolitikai célkitűzése volt (Gyarmati 2011: 126). A törvény elfogadásával a jogalkotó lényegében a magyar közoktatási szektor szinte teljes egészét államosította.

A sikeresen jelentkezők háromnegyede, 79%-a valamely állami fenntartású gimnáziumban szerezte érettségijét. 12%-uk református, 2%-uk római katolikus, 1%-uk pedig izraelita felekezeti gimnáziumban maturált.[1385] A felvettek között a legtöbb jelentkezőt a budapesti Kemény Zsigmond Dolgozók Gimnáziuma bocsátotta ki (4 fő), a képzeletbeli dobogón az ugyancsak fővárosi Tanárképző Intézet Gyakorló Gimnázium, a Hatvani Állami Bajza József Gimnázium és a Szombathelyi Állami Faludi Ferenc Gimnázium osztoznak (3-3 fővel). A rangsorban azonban megjelennek, igaz kevésbé előkelő helyen, olyan középiskolák is, amelyek korábbi alkorszakokban vezették a sikeresen felvételizők rangsorát, így a Budapesti Lónyai utcai Református Gimnázium vagy a szintén budapesti VII. kerületi Állami Madách Imre Gimnázium. Vidéki középiskolák közül a csurgói, debreceni, mezőtúri és a pápai református kollégiumok képviseltetetik magukat nagy hagyományú középiskolákként. Ugyanakkor ebben az időszakban egyetlen a római katolikus vagy az evangélikus felekezethez tartozó nagy presztízsű iskola sem adott tagot a Collegiumnak.

Tudományterületek, illetve szakok szerinti felosztás tekintetében azonban a korábbi időszakokban már megszokottá vált adatok köszönnek vissza: a felvett collegisták közel háromnegyede (73%) filosz, 26%-uk pedig dögész.[1386] Filosz szakok közül a magyar–történelem (13 fő), az orosz (9 fő) és a társadalomtudomány–filozófia (9 fő) voltak a legnépszerűbbek. Dögész szakok közül a hagyományos matematika–fizika (17 fő), matematika–természettan (3 fő) és a vegyészet (2 fő) vezették a népszerűségégi ranglistát.

Az elutasítottak esetében a középiskolák típusánál a felvetteknél megfigyelhető tendenciák fordítottja észlelhető: az állami fenntartású gimnáziumok aránya körükben csak 48%-os (79% a felvetteknél). Ez egy igen fontos, a felvételnél történő szelekció szempontjából is lényeges adat, hiszen a korszakban a középiskolák elsöprő többsége került állami tulajdonba. Így az egyéb, felekezeti kezelés alá tartozó gimnáziumok megjelenését, összesítésben magasabb arányát az állami gimnáziumokhoz képest az előzetes szelekció egyik elemének lehet tekinteni. Ebben a csoportban a római katolikus felekezetű középiskolák

[1385] A felvettek 6%-ról nem tudjuk milyen típusú középiskolában végezte el tanulmányait.

[1386] A felvettek 1%-ról nincs adat abban a tekintetben, hogy milyen szakos volt.

26%-os (2% a sikeresen pályázóknál) aránya mellett megjelentek a református (19%, 11% a felvetteknél) és az evangélikus felekezetű gimnáziumok is (7%).[1387] Az abszolút számok rangsorát is régi, bár inkább az elutasítottak körében előforduló gimnázium vezeti: a Nyíregyházi Evangélikus Kossuth Lajos Gimnázium (3 fő). A dobogó képzeletbeli fokozatain holtversenyben 2-2 fővel osztoznak a mezőtúri, a pápai, a sárospataki református kollégiumok, a Győri Állami Révai Miklós Gimnázium, a Zalaegerszegi Állami Gimnázium, a gödöllői premontrei gimnázium, illetve a Budapesti Dolgozók Esti Gimnáziuma.

A tudományterületek szerinti felosztás szempontjából a felvettekhez hasonló adatok figyelhetők meg: az elutasítottak 68%-a filosz, 18%-a dögész.[1388] A legnépszerűbb filosz szakok akárcsak a sikeresen felvételizők körében, e csoportban is a magyar–történelem párosítás (11 fő), de emellett a Collegiumban olyan hagyományos szakok is a dobogóra kerültek, mint a magyar–francia (7 fő) vagy a történelem–földrajz (3 fő). A természettudományos szakosok körében a matematika–fizika párosítás emelkedik ki (6 fő).

11.3. Az 1948–1950 között felvettek és elutasítottak társadalmi státuszának, tanulmányi sikertelenségük és elutasításuk okainak vizsgálata

A korszakban felvettek társadalmi státusza illeszkedett a politikai elvárásokhoz. Lutter Tibor kimutatásai szerint az 1949. július 11–17. között lezajlott felvételi során a végül felvételt nyert jelentkezők társadalmi pozíciói a következők voltak: munkások 37%, középparaszt, kisparaszt, szegényparaszt 36%, alkalmazottak, értelmiségiek 11-11%, kiskereskedők 5%.[1389]

Kimutatásaim során ehhez hasonló adatokat kaptam a két év statisztikáinak összesítése alapján. A kisbirtokosok (0–5 kat. hold) és a kisbérlők, napszámosok alkategóriáit összevonva a felvettek 26%-a élt földművelésből vagy mezőgazdasághoz kapcsolódó munkálatokból.[1390] A kisbirtokosok száma

[1387] Valamennyi elutasított hallgató esetében ismeretes az 1948–1950 közötti időszakban, hogy milyen fenntartású középiskolában végezte el tanulmányait.

[1388] Az elutasítottak 14%-ról nincs adat abban a tekintetben, hogy milyen szakos volt.

[1389] 340/1949. coll. sz. Lutter Tibor jelentése az 1949/1950. tanévi felvételiről. Budapest, 1949. július 31. MOL XIX-I-1-h. 1515/1949–1950 (358. doboz).

[1390] Az 1949/1950. tanévben az egyetemi hallgatók körében az őstermeléshez tartozó gyámok aránya 15,1% volt. Pontos számuk megállapítására azonban nincs lehetőség, mert egy kategóriába vonta a tőkéseket, kuláknak nyilvánított és B-listázott személyeket, akik a hallgatók 17,1%-át adták (Tolnai 1950: 367). Úgy tűnik azonban, hogy a collegisták között felülreprezenáltan jelentek meg ehhez a tárasadalmi csoporthoz tartozó hallgatók, először az intézet történetében. Az 1949. évi népszámlálási adatok szerint 1949-ben a népesség 49,1%-a tartozott az őstermelés főkategóriájához (*Az 1949. évi népszámlálás* 1952: 32).

az 1945-ös földosztást követően jelentősen megugrott, hiszen 1949-re 39% lett az 1 holdnál több földön gazdálkodók aránya a birtokkal rendelkező paraszti népesség körében (Romsics 2004: 318). Földjeik csekély mennyisége azonban nem biztosíthatott önálló életvitelt, így életszínvonal tekintetében alighanem egymáshoz nagyon közel álló csoportokról van szó. Az ipar, bányászat, kohászat és közlekedés főkategóriájába a felvettek apáinak 33%-a tartozott.[1391] Ez valamelyest meghaladta országos arányszámukat is (Romsics 2004: 318). Többségük gyári munkásként vagy szakmunkásként tevékenykedett, ami a korszakban igen stabil egzisztenciát biztosított, hiszen fizetésük kisebb mértékben csökkent, mint a közfoglalkoztatásban levők egyéb csoportjainak (pl. köztisztviselők, pedagógusok) jövedelme (ibid. 309). Az eddig kis mértékben jelen lévő társadalmi csoportok a felvettek meghatározó, abszolút többségét tették ki. Ez nyilvánvaló módon szoros összefüggésben állt a korszak társadalompolitikájával. A pénz- és hiteléletehez kapcsolódók foglalkozása, illetve kereskedők a gyámok 3-3%-a volt.[1392] Ez a korábbi korszakok tendenciáihoz illeszkedő eredmény, ugyanakkor számuk stagnálása mögött a zsidóság részéről történő jelentős erőfeszítések sejthetők, hogy gyermekeiket a világháború pusztításai után újfent a társadalmi mobilitást elősegítő intézetekbe juttassák (vö. Gyáni 2006: 301–302). Velük kiegészítve a mérnökök és építészek alcsoportját (3%), illetve az őstermelők főkategóriájának 26%-os adatát kapjuk meg az önálló keresetűek és magánszektorban tevékenykedők 35%-os adatát. A gyámok nagyobb része ugyanis vagy a korszakban bővülő és egyeduralkodóvá váló állami szektorban tevékenykedett, vagy járulékból élőként (nyugdíjas, árva, foglalkozás nélküli, eltartott) állami segélyt kapott, utóbbiak aránya a felvettek között 16%.[1393] A társadalmi változások legnagyobb kárvallottjai a Collegiumba felvételt nyert csoportok közül egyértelműen a tanügyi

---

[1391] Tolnai György kimutatásai szerint a munkás, szolgáltatási iparban dolgozó és kisiparos gyámok gyermekei adták az 1949/1950. tanévben az egyetemi hallgatók 32%-át (Tolnai 1950: 367). Az 1949. évi népszámlálás adatai szerint a népesség 34,1%-a tartozott ebbe a főkategóriába (*Az 1949. évi népszámlálás* 1952: 32). Tehát a Collegium tagjai valamelyest alulreprezentáltak voltak az egyetemi hallgatóság és a népesség adataihoz képest is.

[1392] Az 1949/1950. tanévben az egyetemi hallgatók gyámjainak 3,1%-a volt kiskereskedő (Tolnai 1950: 367), míg a népesség 4,3%-a tevékenykedett a kereskedelem és hitel főkategóriájában (*Az 1949. évi népszámlálás* 1952: 32). A Collegium tagjai tehát elérték az egyetemi hallgatóság arányait, a teljes népességre vonatkozó adatoktól viszont elmaradtak.

[1393] Az egyetemi hallgatókra vonatkozóan erre nincs adat (l. Tolnai 1950: 367). A teljes népességre vonatkozóan megállapítható, hogy a nyugdíjasok, valamint egyéb és ismeretlen foglalkozásúak kategóriáinak összevonásával a lakosság 8,2%-a tartozott ehhez a főkategóriához (*Az 1949. évi népszámlálás* 1952: 32).

szolgálatban és tudományos intézeteknél szolgáló gyámok lettek, akik szinte teljesen eltűntek a felvettek sorából, mindössze 4 collegista gyámja tartozott ebbe az alkategóriába.[1394] Ez a korábbi korszakokhoz képest jelentős változás, amely az intézet képzési rendszerében lezajlott paradigmaváltással hozható összefüggésbe.

Ehhez szorosan kapcsolódik a szelekció kérdésköre. A szelekció funkciója és mechanizmusa a korábbi alkorszakokhoz képest jelentősen átalakult, mintegy eszköze lett a Collegium marxista tudósképzővé történő átalakításának. A kizárások funkcióváltozásairól maga Lutter Tibor is írt egy a közoktatásügyi miniszterhez címzett 1949. augusztusi felterjesztésében: az intézet ötvenéves fennállása alatt a collegistáknak tanulmányi eredménytelenség vagy fegyelmi ügyek miatt kellett lemondaniuk tagságukról. A tanári kar soha nem élt a fegyelmi úton való eltávolítással, mert az az egyetemről való kizárást is maga után vonta volna. Lutter szerint ezt még 1932-ben, a kommunista szervezkedéskor és későbbi időszakokban sem alkalmazták.[1395] Az „új Collegium" legsúlyosabb botránya a kommunista elnökkel szembeni „reakciós" elnök megválasztására irányuló agitáció volt, amely miatt nyolc collegista azonnali kizárását javasolta, de ezt akkor a minisztérium helytelenítette. A felterjesztésében kizárt tagok ilyen súlyos mulasztást nem követtek el, ezért bár formailag lemondtak tagságukról, az *pro forma* kizárásként értékelendő. A politikai indíttatású kizárásoknak két hulláma különíthető el: 1948 júniusa és 1949 májusa, illetve 1949 szeptembere és októbere. A két időszakban közös elem, hogy minden esetben a Collegiumban működő MDP Pártbizottságának tagjai határoztak a kizárandók, illetve a „lemondásra" ítélt személyekről.[1396]

A lemondásokat tanulmányi okokkal indokolták főleg, de a minisztériumban részletes tanulmányi eredményüket és politikai magatartásukat bemutató elemzést kértek róluk, mivel csak megfelelő indoklással tekintették helyüket

---

[1394] Az 1948–1950 között felvettek gyámjainak foglalkozási megoszlását lásd a Függelék 19. ábráján. A gyámok 2%-nak foglalkozási adatai nem ismertek. A felvettek és az elutasítottak gyámjainak foglalkozását egybevetve az 1949/1950. tanév egyetemi hallgatók apáinak foglalkozásával, illetve az országos foglalkozatatási adatokkal lásd a 21. táblázatban.

[1395] Az igazgató ebben téved, többeket kizártak fegyelmi úton, akik bizonyíthatóan köztörvényes bűncselekményt követtek el, az ellen fegyelmi eljárást indítottak, és a Collegium tagságától megfosztattak. A kommunista szervezkedők esetében is ez történt Teleki Pál javaslatára valamennyiük tagságát ideiglenesen felfüggesztették, és az igazságügyi eljárás eredményétől tették függővé a tagság reaktiválását, illetve végleges megszűnését.

[1396] 328/1949 Lutter Tibor levele a VKM-miniszterhez kizárások ügyében. Budapest, 1949. augusztus 8. MDKL 51. doboz 98/b/1. dosszié.

megüresedettnek,[1397] így Lutter már idézett felterjesztésében vált világossá a szelekció korábbiaktól eltérő, új módja: valójában nem tanulmányi eredményei miatt kellett távoznia a „lemondott" collegistáknak,[1398] hanem politikai nézeteik vagy társadalmi helyzetük, osztályidegen voltuk miatt. Ez tovább módosult 1949 utolsó hónapjaira, amikorra a lemondással nem elégedtek meg a „progresszió" hívei. A Collegium MDP Pártbizottságának 1949. szeptember 27-i határozata értelmében ugyanis Lutter Tibor felelt *„azért, hogy a Kollégiumban még itt lévő reakciós és osztályidegen elemek a kollégium tagságának spontán megnyilatkozása segítségével a kollégiumból kikerüljenek"*.[1399] Tehát a kizárt tagokat a népgyűlésről átkeresztelt taggyűléseken (a Collegium valamennyi tagja hivatalos volt ezekre az eseményekre) az ebben az időszakban zajló koncepciós perek mintájára kijelölt ügyészek vádolták meg, majd a tagok szabadon véleményt mondhattak a vád valóságának a tartalmáról. A teljesítményen és az elért tanulmányi eredményeken alapuló szelekciós rendszert, amely a Collegium képzési rendszerének egyik záloga volt, felváltotta a társadalmi és politikai alapú szelekció.

Az elutasított hallgatók társadalmi státuszának vizsgálata a felvettekével ellentétes tendenciákat mutat. Némi túlzással a két világháború között felvételt nyert hallgatók eredményei köszönnek vissza: a gyámok relatív többsége, 18%-a tanügyi szolgálatban vagy tudományos intézeteknél tevékenykedett (a felvetteknél mindössze 4 fő), 15%-uk pedig tisztviselőként valamely minisztériumban vagy igazságügyi szervben. Körükben a szabadfoglalkozású értelmiségiek: a mérnökök, orvosok aránya is magasabb, 5% (a sikresen pályázók körében 3%). A mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozók, valamint az ipari, fuvarozási tevékenységből élő gyámok aránya mindössze 11, illetve 12% (a felvetteknél 26%, illetve 33%). Ezek az adatok egyértelműen arra utalnak, hogy a Collegium vezetése az eddigi tendenciáktól eltérően, az országos politikai változásokkal összhangban az egykori középosztály alsóbb társadalmi csoportjainak, illetve a kifejezetten szegénysorban élő agrárproletárok és városi munkások gyermekeinek felvételét támogatta. Jóllehet a járulékokból és nyugdíjból élő gyámok száma az elutasítottak között meghaladja a felvett

[1397] 1515-6 (2)/1949. V. 1. sz. Szabolcsi Mihály VKM-ügyosztályvezető levele Lutter Tibor igazgatóhoz a lemondott tagok ügyében. Budapest, 1949. július 30. MDKL 51. doboz 98/b/1. dosszié.

[1398] Fenyő Ivánt, Hankiss Elemért, Kiss Béla Zsoltot, Mohay Bélát és Boksay Györgyöt távolították el ekkor az intézetből.

[1399] Az Eötvös Collegium Pártbizottságának 1949. szeptember 27-én hozott határozatai. Budapest, 1949. szeptember 28. MDKL 51. doboz 98/b/1. dosszié.

hallgatóknál tapasztalt arányokat (összesen 23%, 16% a felvetteknél), de közöttük kifejezetten sok olyan személy van, akik az előző politikai kurzus során voltak tisztviselők, tehát a Horthy-korszak keresztény középosztályának felsőbb részéhez tartoztak, munkájukat azonban a B-listázások során vagy a politikai rendszer 1948-as átalakulását követően vesztették el, így politikailag megbízhatatlannak számítottak.[1400]

<table>
<tr><th rowspan="2">Az 1948–1950 között felvettek és elutasítottak gyámjainak foglalkozása (%)</th><th colspan="2">Collegium</th><th rowspan="2">Egyetemi hallgatók 1949/1950</th><th rowspan="2">Országos adatok 1949</th></tr>
<tr><th>Felvet-tek</th><th>Elutasí-tottak</th></tr>
<tr><td>I. Őstermelés</td><td>26</td><td rowspan="3">11</td><td rowspan="3">15,1</td><td rowspan="3">49,1</td></tr>
<tr><td>Kisbirtokos (0–5 kat. hold)</td><td>21</td></tr>
<tr><td>Kisbérlő, napszámos</td><td>5</td></tr>
<tr><td>II. Ipar, bányászat, kohászat,közlekedés</td><td>33</td><td>17</td><td>32</td><td>34,1</td></tr>
<tr><td>Ipar, bányászat, kohászat, közlekedés</td><td>27</td><td>12</td><td>24,6</td><td>24,7</td></tr>
<tr><td>Kereskedelem, vendéglátás</td><td>3</td><td>5</td><td>3,1</td><td>4,3</td></tr>
<tr><td>Pénz és hitelélet</td><td>3</td><td>0</td><td>4,3</td><td>n.a.</td></tr>
<tr><td>III. Közszolgálat</td><td>19</td><td>36</td><td rowspan="18">32,7</td><td rowspan="18">6,1</td></tr>
<tr><td>Egyházi szolgálat</td><td>1</td><td>0</td></tr>
<tr><td>Tanügyi szolgálat és tud. intézetek</td><td>4</td><td>18</td></tr>
<tr><td>Igazságügyi szolgálat</td><td>5</td><td>2</td></tr>
<tr><td>Egészségügyi igazgatás és szolgálat</td><td>0</td><td>0</td></tr>
<tr><td>Földművelésügyi igazgatás és szolgálat</td><td>0</td><td>0</td></tr>
<tr><td>Pénzügyi igazgatás</td><td>2</td><td>0</td></tr>
<tr><td>Műszaki/ipari és keresk. igazgatás</td><td>0</td><td>0</td></tr>
<tr><td>Egyéb közigazgatás, minisztériumok tisztviselői</td><td>5</td><td>12</td></tr>
<tr><td>Vasúti és postai szolgálat</td><td>2</td><td>4</td></tr>
<tr><td>IV. Véderő</td><td>0</td><td>0</td></tr>
<tr><td>V. Értelmiségi szabadpálya</td><td>5</td><td>6</td></tr>
<tr><td>Ügyvéd, közjegyző</td><td>0</td><td>0</td></tr>
<tr><td>Orvos, fogorvos</td><td>0</td><td>4</td></tr>
<tr><td>Gyógyszerész</td><td>0</td><td>0</td></tr>
<tr><td>Mérnök, építész</td><td>3</td><td>2</td></tr>
<tr><td>Állatorvos</td><td>0</td><td>0</td></tr>
<tr><td>Irodalom, művészet</td><td>2</td><td>0</td></tr>
</table>

[1400] Az 1948–1950 között elutasítottak gyámjainak foglalkozási megoszlását lásd a Függelék 20. ábráján. A sikertelenül pályázók 5%-nál nem áll rendelkezésre adat a gyám foglalkozására vonatkozóan. A felvettek és az elutasítottak gyámjainak foglalkozását egybevetve az 1949/1950. tanév egyetemi hallgatók apáinak foglalkozásával, illetve az országos foglalkoztatási adatokkal lásd a 21. táblázatban.

Az 1948–1950 között felvettek és elutasítottak gyámjainak foglalkozása (%)	Collegium		Egyetemi hallgatók 1949/1950	Országos adatok 1949
	Felvet-tek	Elutasí-tottak		
VI. Nyugdíjasok, háztulajdonos, tőkepénzes	15	23	n.a.	8,2
Nyugdíjas	5	12		
Foglalkozás nélküliek, árvaházak által eltartottak	10	11		
Nincs adat	2	5	0	0

21. táblázat. A felvettek és az elutasítottak gyámjainak foglalkozása egybevetve az egyetemi hallgatókra vonatkozó, valamint az országos foglalkoztatási adatokkal[1401]

Az elutasítási indokok között legtöbb esetben (60%) a fejkopogtatáson való szakmai eredménytelenség. A korábbi korszakokkal ellentétben azonban ebbe a kategóriába nemcsak azok kerültek, akik a választott szaktudományokban járatlanok voltak, hanem azok is, akik ideológiailag képzetlenek. Így a szakmai és politikai szempontoknak egyszerre kellett megfelelni a felvételi eljárás során. A tanári kar a felvételizők 7%-át kifejezetten nem ajánlotta, 11%-ukat pedig másodsorban ajánlották, így helyhiány miatt utasították el őket. Utóbbiak mindegyike 1948-ban felvételizett, 1949-ben a politikai alapú szelekció miatt helyhiány nem fordult elő, sőt év közben is tartottak gyorsított felvételi eljárásokat, amelynek során a Collegium tagságának számát 130 főre emelték. Ekkor főleg az 1949 júliusában megszüntetett NÉKOSZ tagkollégiumaiból nyertek felvételt tömegesen az egykori népi kollégisták (vö. Pataki 2005: 288, illetve Kucsman 2006: 186). Kifejezetten politikai megbízhatatlanság, illetve az internátusi együttélésre való alkalmatlanság (túlkoros, testi fogyatékosság) miatt a jelentkezők 3-3%-át utasították el. Akadt azonban olyan jelentkező is, aki jogerősen kiszabott fegyházbüntetése letöltése után jelentkezett az intézetbe.[1402] A pályázat hiányosságai és a felvételi eljárástól való visszalépés miatt a jelentkezők 3, illetve 5%-át utasították el.

[1401] Az 1949/1950. tanév egyetemi hallgatók gyámjainak foglalkozási adatait közli: Tolnai 1950: 367. A teljes népesség foglalkoztatási adatai 1949 megtalálhatóak: *Az 1949. évi népszámlálás* 1952: 32.

[1402] Németh Tibor azért kapott hét hónapos fegyházbüntetést, mert tagja volt a Hungarista Légiónak (MDKL 29. doboz 40. dosszié 36. csomó).

11.4. Az Eötvös Collegium tanári karának és képzési rendszerének változásai 1948–1950 között

Keresztury Dezső 1948. júliusi lemondásának körülményei, illetve az új igazgató, Lutter Tibor személye előrevetítette a Collegium személyzetének és képzési struktúrájának jelentős átalakulását.

Bonnerjea René 1937. szeptember 1-je óta látta el a Collegiumban az angol és francia nyelvű órák vezetésének egy részét. (A francia órákkal Szegő Albert, később Gáldi László és Kenéz Ernő, angol nyelvórák tartásával pedig Országh László óraterhelésén enyhített.) 1942. december 31-ével nevezte ki a VKM a X. fizetési osztályba besorolva a Collegium rendes tanárává.[1403] Lutter 1948. augusztus 16-án kelt szigorúan bizalmas minősítéssel ellátott levelében kérte a minisztert, hogy helyezze át Bonnerjea-t más felsőoktatási intézethez, például az ekkor szervezés alatt álló Közgazdaságtudományi Egyetemhez. Kérését úgy indokolta, hogy bár az indiai származású angol–francia tanár igen jól bírja a nyelveket, de tudományos felkészültsége nem üti meg a Collegium szabta mércét.[1404] Törekvése, úgy tűnik, nem járt sikerrel, hiszen Bonnerjea csupán egy évvel később, 1949 júliusában jelentette be távozási szándékát az intézettől, amelyet a minisztérium tudomásul vett.[1405]

Feltételezhető tehát, hogy Lutter igen határozott elképzelésekkel vette át a Collegium vezető pozícióját, és a számára megbízhatatlannak tűnő személyeket a tanári karból hamar megpróbálta eltávolítani. Fülep Lajos nem tartozott ebbe a csoportba, a Collegiumba történő 1947-es kinevezése óta az intézet egyik tanári lakosztályában lakott, cserébe páratlan értékű néprajzgyűjteményét a magyar államnak adományozta, amely ideiglenes jelleggel ezt az intézetben helyezte el.[1406] Az 1919-es eseményekben játszott szerepe és a Tanácsköztársaság időszaka után vállalt önkéntes száműzetése feddhetetlenné tette politikai szempontból, így a Collegium 1950-es megszűnéséig az internátusban lakott, néprajzi és művészettörténeti órákat tartott az érdeklődők

[1403] 96470/1942. A VKM IV. Egyetemi és Főiskolai ügyosztályának levele Szabó Miklós igazgatóhoz BonnerjeaRené kinevezése ügyében. Budapest, 1942. december 31. MDKL 40. doboz. 71/1. dosszié.

[1404] 343/1948. Lutter Tibor szigorúan bizalmas levele a VKM-miniszterhez Bonnerjea René ügyében. Budapest, 1948. augusztus. 16. MDKL 41. doboz. 73/a. dosszié.

[1405] 327/1949. Lutter Tibor levele a VKM-miniszterhez Bonnerjea René lemondása tárgyában. Budapest, 1949. július. 23. A minisztérium ezt 1949. augusztus 2-án vette tudomásul 1510-B-2./1949. számú jóváhagyó rendeletével (MDKL 41. doboz. 73/a. dosszié).

[1406] 132.607/1947. A VKM VI. Egyetemi és Főiskolai ügyosztályának, Alexits György államtitkár által szignózott levele Fülep Lajoshoz az Eötvös Collegiumba való kinevezése ügyében. Budapest, 1947. szeptember 12. MDKL 41. doboz. 73/a. dosszié.

számára (Tóth 2009: 111–113). Fodor Andrást Fülep órái emlékeztették 1949–1950-ben a régi Collegium szellemiségére, mivel úgy vélte, hogy a kommunista elvárásoknak megfelelően átalakított intézetben is szükséges a kritikai szellem fenntartása, illetve többször hangoztatta aggodalmát az országos politikában zajló események miatt (Fodor 1991: 207).

Király István azoknak a sorát gyarapította, akik az új igazgató személyével érkeztek az intézetbe. Természetesen, mint ahogy Lutter, úgy Király számára sem volt ismeretlen az internátus, hiszen 1939 és 1944 között maga is neveltje volt magyar–német szakos hallgatóként. A sárospataki református kollégium által biztosított ösztöndíjból tudta fedezni tartásdíjának tetemes részét. Noha gólyaként szakválasztása kérdéses volt, mivel Szabó Miklós igazgató ambicionálta volna a magyar felcserélését olasszal, a sárospataki ösztöndíj felfüggesztésének kilátásba helyezése végül eltérítette ettől a szándéktól a vezetőséget.[1407] Királyt fiatal irodalomtörténészként, a Magyar Nemzeti Múzeumhoz beosztott középiskolai tanárként rendelték szolgálattételre az Eötvös Collegiumba Keresztury Dezső megüresedett helyére.[1408] Király politikai elköteleződéséhez kétség sem férhetett, hiszen 1945 szeptemberében az Országos Köznevelési Tanács titkára lett, majd a Kultuszminisztériumban a 7–8 főből álló kommunista frakció titkárának választották meg, ezt a funkciót a Nemzeti Múzeumba történő áthelyezéséig viselte. Önmagát Szigeti József, Lázár György (Lám Leó) mellett Lukács György első tanítványai közé sorolta (Király sine anno: 42–49).[1409] 1949 novemberétől azonban helyette Kardos (Pándi) Pál[1410] látta el az intézet magyar nyelv és irodalom óráinak vezetését, mivel Király szolgálati helyét a minisztérium megváltoztatta.

Kosáry Domokos az intézet egykori neveltjeként[1411] még Szabó Miklós alatt nyerte rendes tanári kinevezését a történelem tanszak élére. Lutter Tibor

1407 Teleki Pál javaslatára pedig a három szak felvételét tiltották, mivel az veszélyeztette a tanulmányokban való megfelelő elmélyedést (MDKL. 10. doboz 11. dosszié 28. csomó).

1408 204204/1948. A VKM VI. Egyetemi és Főiskolai Ügyosztály Szántó György osztálytanácsos által szignált levele Lutter Tibor igazgatóhoz Király István kinevezése ügyében. Budapest, 1948. október 22. MDKL 41. doboz. 73/a. dosszié.

1409 MTAKK Ms. 2233/22.

1410 1945–1950 között a Collegium tagja magyar–angol szakos hallgató. 1944-ben deportálták a németek, de túlélte, és hamar bekapcsolódott a politikai életbe. A Collegiumban a progresszívek csoportjának egyik központi alakja. A magyar irodalom- és kultúrtörténetben Pándi Pálként tartják számon (MDKL 9. doboz 11. dosszié 26. csomó).

1411 1931–1936 között volt latin–történelem szakosként collegista. Tehetségének és nem utolsósorban apósa, Huszti József nyomására páratlanul gyorsan haladt a hivatali hierarchiában, 1938-ban nevezték ki a Collegium rendes tanárává (MDKL 10. doboz 11. dosszié 30. csomó).

a felmerült források tanulsága szerint nem kívánta eltávolíttatni. Ez vélhetően részben annak is köszönhető, hogy a korábbi időszakokhoz hasonlóan Kosáry igen gyakran kapott külföldi ösztöndíjakat, illetve 1945 után elfoglalta az újonnan létrehozott Teleki Pál Tudományos Intézet történeti részlegének vezetését. 1949 novemberében kérte 6 heti fizetéses szabadság engedélyezését, mivel a Magyar Tudományos Tanács az 5 éves terv keretein belül ekkor bízta meg a *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába* című, később elkészült monumentális munkájának az összeállításával.[1412] Így újból hosszú időre kiesett a szakvezetés teendőiből, *de jure* azonban az intézetnek mindvégig rendes tanára maradt.

Lényegében „új tanárként" tért vissza Mollay Károly, aki az intézet egykori tagjaként[1413] 1942-ben nyert kinevezést a Collegium rendes tanári státuszba előbb a VIII., majd 1944-ben a VII. fizetési fokozatba.[1414] Ugyanezen év májusában azonban bevonult, és a Szovjetunió elleni hadműveletek során hadifogságba esett. Mollay 1946. augusztus 20-án Moszkvában kelt levelében tudatta az intézet vezetőségével, hogy életben van,[1415] Keresztury a Magyar Kommunista Párt segítségét is kérte hazahozatalában,[1416] amelyre azonban csupán 1948. december 24-én került sor. Lutter kérte beosztását az intézetbe, ahol a német és a francia mellett az orosz nyelv szakvezetését is ellátta.[1417]

Ugyancsak új tanárként vett részt a klasszika-filológia szakvezetésében Szabó Árpád, aki Mollayhoz, Kosáryhoz és Királyhoz hasonlóan szintén tagja volt

---

1412 474/1949. Kosáry Domokos levele a VKM-miniszterhez fizetéses szabadság kérvényezése ügyében. Budapest, 1949. november 15. MDKL 41. doboz 73/a. dosszié.

1413 1932–1937 között volt collegista német–francia szakpárosítással, tanulmányait mindvégig kitűnően végezte (MDKL 13. doboz 13. dosszié 39. csomó).

1414 59390/1944. A VKM IV. Egyetemi és Főiskolai Ügyosztályának, Mester Miklós államtitkár által szignált levele Mollay Károly VII. fizetési fokozatba való kinevezéséről. Budapest, 1944. augusztus 1. MDKL 40. doboz 71 /4 dosszié.

1415 Mollay Károly levele Keresztury Dezsőhöz. Moszkva, 1946. április 20. Ebben közli Kereszturyval, hogy feleségének már háromszor írt, hogy tudassa a Collegiummal, életben van. Eddig nem kapott választ, így a Vöröskereszt levelezőlapján keresztül ír. Tudatja, hogy oroszul tanul, és egy orosz nyelvtan összeállításán dolgozik. Már hozzájut a hadifogoly magyarok által összeállított újsághoz, az Igaz Szóhoz, továbbá orosz könyvekhez is, így a szellemi tápláléka megvan. Örül, hogy a háború sebei lassan gyógyulnak, üdvözli a Collegiumot (MDKL 41. doboz. 73/a. dosszié).

1416 B/12/1948. Magyar Kommunista Párt Központi Vezetőségének titkársága, levél Keresztury Dezsőhöz, amelyben tudatják az igazgatóval, hogy megtették a szükséges lépéseket Mollay hazahozatalához a Szovjetunióból. Budapest, 1948. április 30. MDKL 41. doboz. 73/a. dosszié.

1417 4/1949. Lutter Tibor levele a VKM-miniszterhez. Ebben kérte Mollay visszahelyezését a Collegiumba. Budapest, 1949. január 5. MDKL 41. doboz. 73/a. dosszié.

az intézetnek.[1418] Szabó a görög nyelv oktatásában segédkezett.[1419] Vélhetően igen jól informált volt a Collegium jövőjével kapcsolatosan, ugyanis az intézet vezetőségének értesítése nélkül ismeretlen időpontban áthelyezték a budapesti tudományegyetem bölcsészeti karának klasszika-filológiai tanszékre.[1420]

Tomasz Jenő továbbra is *de jure* az intézet aligazgatója maradt. Egykori collegistaként a háború alatt szerzett érdemeivel és a Collegium gazdasági ügyeinek alapos ismeretei miatt munkája alighanem nélkülözhetetlen volt. A vizsgált időszakban azonban meglehetősen kevés szerepet vállalt, alighanem kerülendő a nyílt konfrontációt, hiszen az intézet átalakítását vélhetően nem támogatta. A latin szakosok számára tartott órákat, majd a Collegium megszüntetését követően a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) kezelésébe kerülő Eötvös Könyvtár vezetőjévé nevezték ki, 1950. december 23-án Debrecenben azonban egy szívműtét közben életét vesztette (Dörnyei 2004: 9; Markó 2011b: 230).

Szegő Albert ugyan 1939–1945 között nem lehetett az intézet tanára, származása miatt ugyanis ettől eltanácsolták, Keresztury Dezső igazgatósága alatt azonban visszanyerte korábbi státusát. 1948. augusztus 21-i folyamodványában kérte VI.-ból V. fizetési fokozatba való előléptetését. Ezt azzal indokolta, hogy 1926–1939 között ingyen lakhatásért cserébe tanított, a megaláztatásokért, amelyeket alacsony bérezése okozott, mindössze diákjai szeretete pótolta. 1945-ben a kultuszminisztérium ezt jóvátéve visszahelyezte korábbi állásába, 1948 tavaszán azonban nem léptették automatikusan elő.[1421] Ez azonban aligha lehet a véletlen műve, hiszen középiskolai tanárként az illetménytörvényben a középiskolai tanárok részére a VI. volt a legmagasabb elérhető fokozat. De ezt is csak középiskolai igazgatóként érhették el. 1923-ban ugyan az egyetemi oktatók számára külön fizetési osztályt létesítettek társadalmi különállásuk biztosítása végett, a Collegium azonban főiskolai jellegű intézet volt, 1946-tól

[1418] 1931–1935 között latin–görög szakos collegista. 1935 szeptemberében doktorált summa cum laude eredménnyel, 1935. szeptember 30-án mondott le tagságáról. 1935–1938 között Frankfurtban tartózkodott, ott írta meg habilitációját. A Frankfurti Kultúrmorfológiai Intézetben dolgozott, lépéseket tett annak érdekében, hogy Frankfurtban magyar lektorátus létesüljön. 1940-ben Debrecenbe nevezték ki tanárrá (MDKL 19. doboz 19. dosszié 55. csomó).

[1419] 346/1948. Lutter Tibor felterjesztése a VKM-hez Szabó Árpád az Eötvös Collegiumhoz való elhelyezésének ügyében. Budapest, 1948. augusztus 16. MDKL 41. doboz. 73/a. dosszié.

[1420] Talán épp felesége révén sikerült a gyors áthelyezést nyélbe ütnie, aki miniszteri titkár volt. De az sem elképzelhetetlen, hogy politikai összeköttetései voltak ebben segítségére, hiszen 1945 júniusa óta tagja volt a kommunista pártnak (MDKL 43. doboz 76–78. dosszié).

[1421] Szegő (Gyergyai) Albert levele a VKM-miniszterhez. 1948. augusztus 21. MDKL 41. doboz. 73/a. dosszié.

pedig deklaráltan is főiskola. Így a VI. fokozat volt az elérhető legmagasabb bérezési szint (Gyáni 2006: 282). Szegőt azonban talán épp Lutter támogató sorai miatt[1422] 1948. december 24. Szakasits Árpád köztársasági elnök az V. fizetési fokozatba léptette elő.[1423] Ezzel lényegében az igazgatóval azonos rangba emelkedett, a második világháború előtti „méltóságosok társadalmi rendjébe" (Kende–Kovács 2011b: 173–174).

Szigeti József ugyancsak az intézet neveltjéből[1424] lett Lutter Tibor javaslatára a Collegium tiszteletdíjas tanára. Lukács György tanársegédeként filozófiát és a marxista–leninista tudományos megközelítésbe való bevezető órákat tartott az intézetben, amelyeknek a látogatását minden collegista számára kötelezővé tették.[1425] A Collegium marxista tudósképzővé való átalakításának egyik élharcosává vált, amely a tanári értekezletekről készült jegyzőkönyvekből is kitűnik. Működése azonban nem tartott sokáig, az 1949/1950-es tanév elején véget ért. Ennek okai ismeretlenek, Szigeti vélhetően kiugrási lehetőségként tekintett tudományos, politikai karrierje szempontjából az intézetre, esetleg informálódott arról, hogy ez a tanév egyben az utolsó a Collegium számára.[1426]

A tanári karban tehát számos, lényegi változás következett be, amely előre vetítette az intézmény marxista tudósképzővé való átalakulását. Ugyanakkor az 1948/1949. tanév első felében óraadó maradt Deme László, aki magyar nyelvészetet oktatott, Harmatta János Tomasz Jenő latin óraterhelését enyhítette, illetve emellett görög órákat is adott, Halász Előd és Kiss József látták el a német nyelv és irodalom szakvezetését, Lutter Tibor, valamint Hatvany Józsefné Elrick Doris[1427] pedig az angol nyelv és irodalom vezetését. Guy Turbet-Delof,

[1422] 352/1948. Lutter Tibor levele a VKM-hez Szegő (Gyergyai) Albert kérvényének támogatása ügyében. Budapest, 1948. augusztus 21. MDKL 41. doboz 73/a. dosszié.

[1423] 211.792/1948. Ortutay Gyula VKM-miniszter levele Szegő (Gyergyai) Albertkez kinevezése ügyében. Budapest, 1948. december 24. MDKL 41. doboz 73/a. dosszié.

[1424] 1939–1944 között volt collegista magyar–angol szakosként, később azonban felvette a filozófia szakot is. Tanulmányait kitűnően végezte, magyarból és angolból is évfolyama egyik legjobbjaként tartották számon a tanári jelentésekben (MDKL 20. doboz 19. dosszié 59. csomó).

[1425] 528/1948. Lutter Tibor levele a VKM-miniszterhez Szigeti József kinevezése ügyében. Budapest, 1948. december 17. Szigeti feleségével, Révész Évával költözött be az intézet egy II. emeletén üresen álló szobába (MDKL 41. doboz. 73/a. dosszié).

[1426] 409/1949. Lutter Tibor igazolása Szigeti József tanári működéséről az Eötvös Collegiumban. Budapest, 1949. október 10. Szigeti óraadói tevékenységéért havi 400 forintos tiszteletdíjat kapott (MDKL 41. doboz 73/a. dosszié).

[1427] 1948 második felében került a Collegium látókörébe, férje Hatvany József újságíró, egyetemi tanár volt. Tagja volt az angol Kommunista Pártnak és a Magyar Dolgozók Pártjának is (MDKL 43. doboz 76–78. dosszié).

illetve Kenéz Ernő tanították a francia nyelvet és irodalomat. Előbbi azonban 1949 folyamán elhagyta az intézetet,[1428] így helyét a Collegium egykori neveltje Göbl (Gáldi) László vette át.[1429] Az orosz nyelvet és irodalmat Szauder József és Hadrovics László oktatta, 1949 második felében azonban őket váltotta a hazatérő Mollay. A matematikát és a természettudományos tárgyakat Hajós György és Szamosi Géza, míg a filozófiát és a pedagógiát Szigeti József és Krammer Jenő tartotta. A Ménesi úton az 1948/1949. tanév első felében 77 órát látogathattak hetente a collegisták.[1430] Ez kismértékű csökkenés Keresztury Dezső igazgatóságának időszakához képest, aki 1947 áprilisában összesen heti 82 óráról tett jelentést a kultuszminiszternek.[1431] 1949 novemberére azonban a minisztérium Egyetemi és Főiskolai ügyosztálya mindössze 35 órát hagyott jóvá.[1432] Tehát a Collegium képzési rendszerének, szakmai, tudományos része fokozatosan kiüresedett.

Az intézet 1950. augusztusi megszüntetésekor a VKM az intézet személyi állományának kérdését is rendezte. A személyi állomány azon részét, amely nem akadémiai munkát végzett, tehát tudományos minősítéssel nem rendelkezett, és az internátus kisegítő személyzetéhez tartozott (konyhaleányok, inasok, takarítók, altisztek) a Tanfolyamellátó Nemzeti Vállalat (továbbiakban TNV) munkatársaivá váltak, bérezésüket és pozíciójukat 1950. december 1-jéig tarthatták meg.[1433] Ezt követően a TNV feladata lett új munkahelyet vagy a kialakuló állami kollégiumi és menzahálózatban más beosztást találni számukra, így az új állami vállalat rendelkezési állományába kerültek.[1434]

1428 A Collegium elhagyására az motiválhatta, hogy ekkor nyert állást a Francia Nagykövetségen, ahol kulturális tanácsossá nevezték ki, később pedig a Francia Intézet igazgatójává vált.

1429 1929–1933 között magyar–francia–román szakos hallgatóként tagja a Collegiumnak. Tanulmányait kiválóan végezte (MDKL. 6. doboz 7. dosszié 16. csomó).

1430 430/1948. Lutter Tibor felterjesztése a VKM-miniszterhez az óraadókról az 1948/49. tanév I. félévében. Budapest, 1948. október 22. MDKL 41. doboz 73/a. dosszié.

1431 122/1947. Keresztury Dezső felterjesztése az óraadókról a VKM-miniszterhez. Budapest, 1947. április 24. MOL XIX-I-1-h. 112. doboz 90–3. tétel (1946–1947).

1432 1515-25/1949. V. 1. sz. A VKM V. ügyosztály Antal Sándor miniszteri ellenőr levele Lutter Tibornak a félévi tanrend jóváhagyásáról. Budapest, 1949. november 28. MDKL 41. doboz 73/a. dosszié. A jóváhagyás nem jelölte ki, hogy a magyar órákat ki fogja tartani, ezt később Kardos Pálra bízták.

1433 1515-11/1950. VII. sz. Az Eötvös József Kollégium kérdésének rendezése. Budapest, 1950. augusztus 8. MOL XIX-I-1-h. 1515/1949–1950 (358. doboz).

1434 Ezek a személyek a következők: Gupka Károly kapus, Lukácsi András hivatalsegéd, Molnár Ferenc hivatalsegéd, Molnár Ferencné hivatalsegéd, Szabó Júlia hivatalsegéd, Vágner Ilona gazdaasszony, özv. Gróman Ferencné konyhaleány, Kiss Erzsébet konyhaleány, Fehér Anna konyhaleány, Káldi Ilona konyhaleány, Szalay István hivatalsegéd, Kákonyi János hivatalsegéd, Mráz Lajos szakmunkás. MOL XIX-I-1-h. 1515/1949–1950 (358. doboz).

A tudományos személyzet egy részét a Collegium II. emeletén létrehozott és az MTA kezelése alá tartozó Eötvös Könyvtárhoz sorolták be: Tomasz Jenő lett a könyvtár kinevezett vezetője, de ide került Kenéz Ernő intézeti tanár, Dodek György könyvtáros, Németh Miklós irodakezelő, Krencz János hivatalsegéd és Kovács Ferenc kapus is.[1435]

Lutter Tibor 1950 második felében hagyta el igazgatói lakását, élete hátralévő részében az egyetem angol tanszékén tanított. Hatvany Józsefné Elrick Dorist vélhetően külföldi származása miatt nem osztották más tudományos intézethez, így a TNV rendelkezési állományába került, akárcsak Szegő Albert.[1436] Gáldi Lászlót a XI. kerületi Margit Leánygimnáziumhoz sorolták át szolgálattételre, Mollay Károlyt pedig a Mester Utcai Leánygimnáziumba helyezte át a minisztérium.[1437]

A nyelvi lektorok közül Ankeria Santierit Bonnerjea Renéhez hasonlóan próbálta eltávolítani Lutter. A hindu származású magyarral szemben azonban a finn esetében törekvése sikeresnek bizonyult. „*Ankeria Santieri sem tudományos felkészültség – sem pedagógiai készség, sem tanári magatartásban nem üti meg a mértéket, a Collegiumban való jelenléte az ifjúságra nincs jó hatással.*"[1438] A minisztérium nem méltányolta a második világháború végén, a Collegiumban tanúsított hősies helytállását, amellyel feltehetően több emberi életet mentett meg. Lutter kérte, hogy az 1948/1949. tanévben a kultusztárca már ne biztosítsa bentlakását az intézetben. Ankeria Santierinek így 1948 szeptemberében távoznia kellett a Ménesi útról. Távozásának körülményeiben szerepet játszhatott, hogy többször nyíltan hangoztatta az intézet folyosóján a kommunizmus eszméjével szembeni ellenérzéseit (Hajdú 2004: 55–56).

A francia lektorok közül Guy Turbet-Delof 1949 júniusáig bizonyosan az intézetben tartózkodott a tanári értekezletek jegyzőkönyvei szerint.[1439] Személyét pótlandó Lutter Kaminski Andrét hívta meg a lektori pozíció betöltésére.[1440]

[1435] 1515-12/1950. VI. sz. A VKM VI. főosztály levele az MTA Elnökségének a Collegium könyvtára ügyében. Budapest, 1950. augusztus 9. MOL XIX-I-1-h. 1515/1949–1950 (358. doboz).

[1436] A rendelkezési állományba kerülésről, illetve más intézetkehez való beosztásról a VKM 1515-13/1950. VII. 1. sz. Budapesten, 1950. augusztus 12-én kelt rendeletével gondoskodott (MDKL 43. doboz 76–78. dosszié).

[1437] MDKL 43. doboz 76–78. dosszié.

[1438] 343/1948. Lutter Tibor szigorúan bizalmas felterjesztése Ortutay Gyula VKM-miniszterhez. Budapest, 1948. augusztus 16. MDKL 46. doboz 84/4. dosszié.

[1439] Az 1949. július 6-i tanári értekezlet jegyzőkönyve. MDKL 54. doboz 102/d. dosszié.

[1440] Lutter Tibor levele Szántó Györgynek Kaminski André meghívásáról. Budapest, 1949. március 21. MDKL 46. doboz 84/6. dosszié.

Kaminski feleségével együtt óhajtott Magyarországra látogatni, ezt Lutter elfogadtatta a minisztériummal. Tiszteletdíját pedig évi 1600 forintban állapították meg.[1441] Noha Lutter kérte Kaminskit, hogy 1949. augusztus 1-jére legkésőbb érkezzen meg a Collegiumba a félév zavartalan kezdéséhez, sem az 1949/1950. második félévének,[1442] sem az egész tanévre vonatkozó tanrendben nincs feltüntetve óraadónak.[1443] Megállapítható, hogy Lutter a lektorok területén hasonló személyi politikát követett, mint a tanári kar egyéb tagjaival szemben: a politikai szempontból nem megfelelő személyeket eltávolíttatta a Collegiumból, helyükre pedig kommunista szimpatizáns tanerőket próbált meg szerezni az ország szűkülő külpolitikai lehetőségeihez mérten.

A Collegium képzési rendszerének átalakulásáról tanúskodnak a vizsgált időszakban keletkezett tanári értekezletek jegyzőkönyvei és a tanári jelentések is, csakúgy, mint az egykori collegisták visszaemlékezései. Lutter Tibor alighanem ezen a területen is határozott elképzelésekkel érkezett az intézetbe. Az 1948/1949-es tanév második felében kezdődött el a képzés átalakítása.

A szemináriumvezetők 1949. január 22-i értekezletén elhatározták, hogy az órák politikai vetületének erősítése céljából felhasználják a *Tartós Békéért, Népi Demokráciáért* című folyóiratot, annak bizonyos részeit közösen beszélik meg. A politikai tartalmú tananyagot egységesítették: a hirdetőtáblán hetenként közölte az igazgatóság a feldolgozandó részeket. A *Szovjetunió Kommunista Pártjának története* című kiadvány áttekintését és átismétlését követően tértek rá valamennyi órán a lenini–sztálini irodalom megismerésére, felhasználására az egyes szaktudományokon belül.[1444] Marxista órákat már 1948 februárjától hallhattak a collegisták Csatári Dániel és Nagy Tamás előadásában (Kucsman 2006: 162), ezeket a kurzusokat váltották fel az új tanévben Szigeti József és Szabó Árpád órái. Fodor András visszaemlékezésében Szigeti óráiról emelte ki, hogy azok rendszerint strukturálatlanok voltak, a hallgatóság igényeire alig-alig volt tekintettel az előadó (Fodor 1991: 166). A szaktudományos órák minősége leromlott a politikai kérdések tárgyalásának kizárólagossá válása miatt, így a munkamorál erőteljesen visszaesett. Az igazgató emiatt egy kérdőívet

[1441] 226/1949. Lutter Tibor levele Kaminski Andrénak Budapest, 1949. május 18. MDKL 46. doboz 84/6. dosszié.

[1442] 484/1949. Lutter Tibor felterjesztése a VKM-miniszterhez az 1949/1950. tanév első félévének rendjéről. Budapest, 1949. november 25. MDKL 50. doboz 96/a/7. dosszié.

[1443] 65/1950. Tomasz Jenő felterjesztése az 1949/1950-es tanév órarendjéről a VKM-miniszterhez. Budapest, 1950. február 18. MDKL 51. doboz 97/a. dosszié.

[1444] A szemináriumvezetők 1949. jan. 22-i értekezletének határozatai. Budapest, 1949. január. 30. MDL 51. doboz 98/b/1/2. dosszié.

töltetett ki a collegistákkal, amelyben minden tagnak a látogatott órákat és az időbeosztását kellett feltüntetnie (ibid. 181–182).

A politikai és a tudományos teljesítmény szempontjait próbálta meg a vezetőség összhangba hozni a munkaverseny bevezetésével. A hallgatók a szakórákon, az intézet közösségi életében, valamint az egyetemi mozgalmi életben való részvételért kaphattak pontokat.[1445] A félév végén a pontszámok alapján értékelték a collegistákat, ettől tették függővé a tagságukat. Az 1949-es politikai tisztogatások alól mentesült régi collegisták pontszámaikat rendszerint azzal igyekeztek emelni, hogy az egyetemen vezettek tanköröket, amely a korszak egyetemi képzésében egyre fontosabb szerepet játszott. Az ideológiai fejlettséget és a politikai munkát nem minden collegiumi órán tartották egyformán fontosnak. A Collegium előző időszakában is működő tanárok jelentéseiből (Faragó Péter,[1446] Gáldi László,[1447] Harmatta János,[1448] Szegő Albert,[1449] Mollay Károly[1450] és Szauder József[1451]) úgy tűnik, hogy előkerült ugyan egy-egy hallgató esetében az ideológiai fejlettség kérdése, de minősítésük megítélésében nem ez játszotta a döntő szerepet. Sajnos a Lutter Tibor által szerződtetett tanárok egyikétől sem maradt fenn tanári jelentés, így óráikról és értékelési szempontjaikról legfeljebb feltételezésekbe lehet bocsátkozni. Közülük Szigeti Józsefről állapítható meg bizonyosan, hogy a politikai, ideológia szempontok legalább olyan súlyúak voltak, mint a szaktudományosak, hiszen egy 1949. május 5-i tanári értekezleten a felvételi kérdése kapcsán hangsúlyozta, hogy a felveendő hallgatókkal kapcsolatban a szociális és a politikai megbízhatóság szempontjait kell főleg szem előtt tartani.[1452] Így tehát megálla-

---

[1445] A tanulmányi jelentésekből úgy tűnik, hogy kiváló collegiumi órai munkáért legfeljebb 3 pontot lehetett szerezni. Lásd Harmatta János tanulmányi jelentése a latin nyelvórákról az 1948/1949. tanév II. félévében. Budapest, 1949. július 7. MDKL 54. doboz 101/10/b. dosszié.

[1446] Faragó Péter jelentése a fizika szakórákról az 1948/1949. tanév II. felében. Budapest, 1949. május. MDKL 54. doboz 101/10/b. dosszié.

[1447] Gáldi László jelentése a romanisztikai szakórákról az 1948/1949. tanév II. felében. Budapest, 1949. június 7. MDKL 54. doboz 101/10/b. dosszié.

[1448] Harmatta János tanulmányi jelentése a latin nyelvórákról az 1948/1949. tanév II. félévében. Budapest, 1949. július 7. MDKL 54. doboz 101/10/b. dosszié.

[1449] Szegő Albert jelentése a francia nyelvórákról az 1948/1949. tanév I. felében. Budapest, 1949. január. MDKL 54. doboz 101/10/b. dosszié.

[1450] Mollay Károly jelentése a német nyelvórákról az 1948/1949. tanév II. felében. Budapest, 1949. július 7. MDKL 54. doboz 101/10/b. dosszié.

[1451] Szauder József jelentése magyar és olasz szakórákról az 1948/1949. tanév II. felében. Budapest, 1949. július 7. MDKL 54. doboz 101/10/b. dosszié.

[1452] Jegyzőkönyv az Eötvös Collegium 1949. május 5-én tartott tanári értekezletéről. MDKL 54. doboz 102/d. dosszié.

pítható, hogy a tananyag és a képzés egészének ideológiai, politikai szempontú alárendelése nem volt egészen sikeres. Az útkeresést támasztja alá, hogy az órák munkafegyelmének és szakmai színvonalának emelésére, illetve helyreállítására 1949 novemberében szakmai felelősöket jelölt ki a Collegium Pártbizottsága, közöttük olyan személyeket is, akikkel szemben korábban felmerült a politikai megbízhatatlanság vagy az ideológiai fejlettség elmaradottsága.[1453]

Akárcsak a dögészek, immár a filoszok is arra kényszerültek, hogy a korábbi korszakoktól eltérően tanulmányi idejüknek jelentős részét a bölcsészeti karon töltsék tankörvezetőként, amelyre a vezetőség a kar és az internátus között időlegesen megromlott viszony helyreállításának eszközeként tekintett. Az egyetemi reform kapcsán a kibontakozás lehetőségét Lutter abban látta, ha a tanárképzést fokozatos, felmenő rendszerben történő kiszorításával marxista tudósképzővé, aspiráns kollégiummá alakul át az intézet.[1454]

11.5. Az Eötvös Collegium és a VKM mint felettes hatóság viszonya, a megszüntetés kérdése

Lutter Tibor 1948. augusztus 1-jén vette át Keresztury Dezsőtől a Collegium igazgatását, amelyre a VKM 201.331/1948. VI. 1. számú rendelete hatalmazta fel.[1455]

Kinevezésében alighanem szerepet játszott Lakatos Imre, az intézet egykori neveltje, aki az Ösztöndíjtanács titkáraként jelentős befolyással rendelkezett a kultuszminisztériumban is (Lutter ebben az időszakban az Ösztöndíjtanács elnöki posztját töltötte be). A jelöltek között felmerült Szabó Árpád neve is, aki Lakatoshoz hasonlóan ugyancsak Lukács György tanítványi köréhez tartozott ekkoriban, a választás azonban a befolyásolhatóbb Lutterre esett, akitől a Collegium átalakítási folyamatának ellenőrzöttebb formában történő lebonyolítását remélhették (Mihály 2012: 179). Erre lehetőséget adott a frissen kinevezett igazgató múltja, amely miatt zsarolhatóvá vált: bár az ellenállási mozgalomban részt vett, a második világháború végéig a Német Birodalmi Gimnáziumban volt tanár, illetve 1946–1947 közötti szegedi egyetemi tanári időszaka alatt igen jó kapcsolatot ápolt egy Michael Halstedt nevű angol

[1453] Az Eötvös József Collegium MDP pártbizottságának 1949. november 14-én tartott ülésének határozatai. Budapest, 1949. november 14. MDKL 51. doboz 98/b/1/2. dosszié.

[1454] Az 1948/1949. tanév II. felében több mint 40 collegista volt tankörvezető a bölcsészeti karon. Jegyzőkönyv az Eötvös Collegium 1949. július 6-i tanári értekezletéről. MDKL 54. doboz 102/d. dosszié.

[1455] 329/1948. Hivatkozási szám: VKM 201.331/1948. VI.1. Lutter Tibor levele a VKM-miniszterhez a Collegium igazgatásának átvételéről. Budapest, 1948. augusztus 1. MDKL 88. doboz 185/5. dosszié.

lektorral, akit az állambiztonsági szolgálatok kémkedés gyanújával figyeltek meg (Pál 2010).[1456]

Igazgatóságának első felében egy olyan típusú harcot kellett vívnia a Collegium megmaradt tanulmányi autonómiájának megőrzéséért a tanárképző intézettel, mint amilyet Bartoniek Géza vívott 1924–1926 között. A Tanárvizsgáló Bizottság ugyanis 1948. decemberi levelében értesítette az igazgatóságot, hogy a kultuszminisztérium 209.002/1948. VI. 1. számú rendelete értelmében az intézet tanárjelölt tagjainak a gyakorlóév során a kötelező elméleti órák (gyakorló évi teoretikum, szaktárgyak tanításának módszertana) hallgatása alól nem mentesülhetnek, így a tanév második felében ezeket az órákat kötelesek látogatni.[1457] Ez a követelés az intézet szempontjából két okból volt elfogadhatatlan: egyrészt előrevetítette a korábban megnyirbált tanulmányi önállóság további visszafejlesztését, az intézet önálló óráinak a felszámolását. Másrészt az egyetemi és a tanárképző intézeti órák látogatása mellett lehetetlenné tette a collegiumi tudományos munka végzését. Ebből kifolyólag Lutter felterjesztéssel élt a VKM-miniszter felé annak érdekében, hogy e törekvések útját állja: hivatkozott a VKM 203. 952/1948. VI. 1. számú rendeletére, amely lehetővé tette, hogy az V. éves tanárjelöltek gyakorlatukat az Eötvös Collegiumban folytathassák le, mivel elméleti pedagógiai képzés is folyt az intézetben.[1458] A minisztérium végül egy az 1926. évihez hasonló megoldással vette elejét az internátus és a tanárképző intézet között kibontakozó polémiának: a Collegium tagjait mentesítette azon órák alól, amelyeket az egyetem által kibocsátott vizsgarendnek megfelelően a Ménesi úton is meghirdettek. A kötelezően elismert tárgyakat a bölcsészettudományi kar dékánja, mint a tanulmányi osztály vezetője és a Collegium igazgatója együttesen jelölték ki. Megállapodásukat az egyetemi tanrend fejlesztésével egyidejűleg jóváhagyás végett a VKM-miniszterhez kellett felterjeszteniük. A Collegiumban hallgatott előadásokat a tanulmányi osztálynak a félév végén *„Eötvös Kollégiumban hallgatta”*, illetve az ott teljesített kollokviumokat *„Eötvös Kollégiumban … eredménnyel kollokvált”* pecséttel kellett jeleznie. A collegiumi órákról és a kollokviumok eredményéről az igazgatónak minden félév végén a dékánhoz kellett összefoglaló

[1456] Szolgálatait az országos politikai ügyekben is kamatoztatták: 1950. február 11–16. között a Standard-per bírósági tárgyalásán ugyanis angol tolmácsként működött közre (Bándy 2003).

[1457] A Budapesti Állami Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság levele az Eötvös Collegium igazgatóságához. Budapest, 1948. december 10. MDKL 51. doboz 97/6. dosszié.

[1458] 526/1948. Lutter Tibor igazgató levele a VKM-miniszterhez az V. éves tanárjelöltek elméleti óráinak ügyében. Budapest, 1948. december 17. MDKL 51. doboz 97/6. dosszié.

jelentést intéznie.[1459] A minisztérium tehát az 1926-os *status quo* fenntartása mellett foglalt állást, a fordulat évében lezajlott politikai változások azonban hamarosan az intézet és felettes hatósága közötti kapcsolatok megváltozását eredményezték. Ez a Collegium történetében oly gyakran visszatérő „helykeresés" ismételt kiújulását eredményezte.

Az intézetet nem csupán az 1948–1950 közötti időszakban jellemezte az útkeresés, amely a hazai felsőoktatás viszonyai között újszerű intézet jellegéből adódott, hanem alapításának korai időszakában is. Ez 1899-re az egyetem kettős tanárképzési intézményrendszerének felszámolásakor ért véget. Ezt az állapotot „szentesítette" az 1924. XXVII. tc., amely kijelölte az intézet helyét a hazai tanárképzésben, ugyanakkor tanulmányi önállóságát csökkentette. A Collegium az azt követő évtizedekben indította meg küzdelmét főiskolai jellegének kultuszminiszteri elismeréséért, amely véglegesen rendezte volna pozícióját a hazai felsőoktatási intézetek sorában (vö. Papp 2004: 57).

1946 februárjában, a főiskolai cím elnyerésével úgy tűnt, hogy a második világháborút követő társadalmi, politikai átalakulás okozta kérdésfelvetések nem fogják az intézet létét alapvetően befolyásolni. A politikai inga azonban a szélső baloldal irányába lendült ki, és a kommunista átalakulás magával hozta a felsőoktatás átszervezését. Az 1948–1949-es első egyetemi reformnak alapvetően három célkitűzése volt: a népi demokrácia és a kiépülő szocialista tervgazdaság szükségleteinek alárendelődő oktatási rendszer kialakítása, a hallgatók szociális összetételének drasztikus módosítása, valamint az oktatás tartalmának ideológiai szempontú alárendelése (vö. Ladányi 1986: 11). Ennek következtében a tanárképzés két világháború közötti rendszerét is átalakították: ezt a 260/1949. minisztertanácsi rendelet szabályozta. A rendelet 9. paragrafusa értelmében a középiskolai tanárképző intézetek és tanárvizsgáló bizottságok megszűntek, személyzetük új beosztásáról pedig a VKM gondoskodott.[1460] A kötött tanrend bevezetése, a gyakorlógimnáziumok megszűnése, a pedagógiai és a pszichológiai órák számának megnövelése, illetve a tanulókörök államosításával a hallgatók óraterhelése jelentősen megnőtt, a képzés pedig átláthatatlanná vált (ibid. 13–19).[1461]

[1459] 212.116./1949. VI. 1. sz. Szántó György miniszteri tanácsos levele az Eötvös Collegium Igazgatóságának. Budapest, 1949. február 3. MDKL 51. doboz 97/6. dosszié.

[1460] 260/1949. (I. 12.) *Minisztertanácsi rendelet az egyetemi bölcsészeti és természettudományi képzés újjászervezése tárgyában*.

[1461] AZ MDP KV Agitációs és Propaganda Bizottság 1949. szeptember 29-i ülésén ugyancsak az anarchia és a túlterheltség elleni küzdelmet jelölték meg fő célként, amelynek egyik elemeként a tankörök önkéntessé tételét javasolták (MOL M-KS-276.f. 86. cs. 34. őrzési egység).

A rendelet a Collegium helyzetét alapvetően befolyásolta, hiszen megszüntette azt a kialakult struktúrát, amelyben működött, tanárképző intézetként pedig a megszűnés réme is felsejlett. Fodor András naplójában előbb Domokos Mátyás közvetítésével, majd személyesen Illés Lászlótól értesült arról, hogy az egyetemi pártbizottságban uralkodó elképzelés szerint előbb 1949 szeptemberétől, később 1950 nyarától akarták felszámolni az intézetet (Fodor 1991: 328; 357).

Az MDP Titkársága 1949. december 21-i ülésén tárgyalta és fogadta el az egyetemi túlterhelés elleni küzdelmet, ezt Rajk László és követői által kidolgozott stratégiának állították be, amellyel a munkás- és parasztszármazású hallgatók felsőoktatási tanulmányainak akadályozását próbálták elérni. A jelentés szerint a VKM-be beszivárgott az ellenség, így 1950. február 24-én menesztették Ortutay Gyulát, helyére Darvas József került (Ladányi 1986: 23). Ezzel párhuzamosan elkezdődött egy új egyetemi reform koncepciója kirajzolódni. A tanárképzés ütemét az 5 éves terv előírásainak megfelelően fel kívánták gyorsítani, ezért az 5 éves képzési időt lecsökkentették 4 évre olyan módon, hogy az 1949/1950. tanévben az V. évesek rendesen befejezhették tanulmányaikat, a IV. éveseknek pedig a 8. félévre kellett elkészülniük a tananyag átvételével annak érdekében, hogy 1950 júniusára szakvizsgát tehessenek. Szakdolgozatot az évfolyamnak kivételesen nem kellett készítenie, hanem egy hosszabb tudományos igényű dolgozatot kellett leadniuk, ennek érdemjegye került be a képesítő oklevélbe.[1462] A gazdaság igényeinek megfelelően felemelték a tanárszakra felveendő munkás- és parasztszármazású hallgatók létszámát, lemorzsolódásuk elkerülésére pedig radikálisan csökkentették a tananyagot, illetve állami kezelésbe vették a diákétkezdéket, valamint a diákszállásokat. Ezek kezelésére hozták létre a TNV-t, amely 1950. január 1-jétől kezdte meg működését, de csupán 1950 nyarától vette állami kezelésbe a diákszállókat (Ladányi 1986: 51).[1463] Az MDP Központi Vezetőségének Agitációs és Propaganda Bizottsága a diákszociális juttatásokról készült összefoglaló jelentése szerint az 1950/1951. iskolai évre a főiskolai kollégiumok férőhelye meglehetősen kevés volt a jelentkezők várható számához viszonyítva. Új férőhelyek létesítését további államosításokkal kívánták megoldani elsősorban Budapest területén. Ennek végrehajtásához és az államosítások után a diákszálló kialakításához szükséges belső építészeti átalakításokhoz külön

[1462] 1400-52-5./1950. IV. sz. Az Egyetemi, Főiskolai Ügyosztály utasítása a tanárképzés felgyorsításáról. Budapest, 1950. január 19. MOL XIX-I-1-h. 1400–52/1950. (249. doboz).

[1463] Lásd bővebben 1011-0-1/1949. VKM Eln. o. sz. A VKM Elnöki Osztály előterjesztése a minisztertanácshoz az Országos Diákjóléti és Kollégiumi Hivatal megszüntetéséről. Budapest, 1949. október 18. MOL XIX-I-1-h. 1400–52/1950. (249. doboz).

költségek előirányzását tette szükségessé a dokumentum.[1464] A bizottság 1949. január 4-i ülésén került ismét napirendre az egyetemi reform: a jogszabálytervezet szövegét lényegében elfogadták, egyúttal megjegyezték, hogy a középiskolai és a főiskolai kollégiumok is elsősorban a munkás- és parasztszármazású ifjak számára kell, hogy nyitottak legyenek.[1465]

A Collegium „légüres térbe" kerülését, amelyet az 1949. januári jogszabály eredményezett, illetve az ebből fakadó veszélyeket az intézet vezetése is érzékelte. Lutter Tibor vélhetően épp emiatt már egy 1949. május eleji tanári értekezleten javasolta a tanárképzés fokozatos felszámolását és a tudósképzés kizárólagossá tételét az intézetben. Ezzel kapcsolatban azonban ekkor még nem bocsátkozott konkrét javaslatok megfogalmazásába.[1466] Egy hónappal később ugyancsak egy tanári értekezleten fejtette ki a Collegium helyzetével kapcsolatos meglátásait: a tanév első felében a Collegium helyzetét az egyetemmel való feszült viszony határozta meg. Megállapítása szerint ennek főleg az internátus elzárkózása volt az oka, amely így egy „kontrakisegyetem" szerepét vette fel. Ez a viszony azonban valamelyest enyhült a collegisták tömeges részvételével az egyetem mozgalmi életében. Az egyetemi reform azonban újabb nehézség elé állította az intézetet: össze kellett egyeztetni a minőségi elvet az egyetemi követelményekkel, azaz az alacsonyan képzett, hátrányos helyzetű hallgatók tömeges megjelenésével. A Collegium legfőbb feladatának olyan káderek nevelését tartotta, akik biztos ideológiai alapokkal rendelkeztek, és elhivatottak a tudományos munka iránt. Ennek a kivitelezése nem tökéletes az intézetben, de ezt az egyetem sem tudta megoldani. A megvalósulás elmaradása szerinte részben az intézet vezetésének, részben az ifjúság a hibája volt. Az intézet vezetője és a tanári kar nem ápolt elég szoros viszonyt az ifjúsággal, némi túlzással csak a tanórán érintkeztek egymással. Megjegyezte, hogy a „régi Collegium néhány feudális eredetű hagyománya" tovább élt a collegisták körében, így például a kiszolgáló személyzetet inasoknak nevezték továbbra is, ők pedig „urazták" a hallgatókat. Lutter szerint ezek a jelek arra utaltak, hogy a fejlődés nem szerves keretek között ment végbe, és nem volt teljesen sikeres. Az igazgató távlati tervként az aspiránsok képzését ellátó intézetként vázolta fel a Collegium jövőjét.[1467]

[1464] Diákszociális juttattatások az 1950–1951. iskolai évben. MOL M-KS-276.f.89. cs. 302. őrzési egység.

[1465] MDP KV Agitációs és Propaganda Bizottság 1949. január 4-i ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS-276.f. 86. cs. 12. őrzési egység.

[1466] Jegyzőkönyv az Eötvös Collegium 1949. május 5-i tanári értekezletéről. Budapest, 1949. május 5. MDKL 54. doboz 102/d. dosszié.

[1467] Jegyzőkönyv az Eötvös Collegium 1949. július 6-i tanári értekezletéről. MDKL 54. doboz 102/d. dosszié.

Az aspiránsképzés szovjet mintájú bevezetését a VKM Elnöki Osztálya 1949. november 8-i előterjesztésében vetette fel. A törvényelőkészítő munkálatok szerint a Magyar Tudományos Tanács feladatává tette az Aspiráns Bizottság létrehozása útján az aspiránsok képzésére szolgáló intézetek kijelölését.[1468] Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1950. július 9-én tárgyalta a rendelet tervezetének a szövegét. Ebben megállapították, hogy egyelőre az aspirantúra bevezetésére tettek javaslatot az előterjesztés kidolgozói, a régi tudományos címek felfüggesztéséről és ezek újakkal való helyettesítéséről érdemben nem határoztak. Ennek az az oka, hogy az aspirantúra ősszel való elindításának megállapításuk szerint mindenképpen meg kellett történnie, a tudományos címek és fokozatok használatának kérdését azonban később is lehetett szabályozni.[1469] Az aspirantúra bevetésére végül az MDP Titkárságának 1950. augusztus 23-án kelt határozata után az Elnöki Tanács 1950. XLIV. számú törvényerejű rendeletével került sor. A tudományos fokozatok átalakításáról később, az 1951. XXVI. számú törvényerejű rendelet gondoskodott (Ladányi 1986: 65–66).

Lutter Tibor érzékelvén a Collegium helyzetének válságosra fordulását két tervezetben is megpróbálta felvázolni az intézet jövőjét. Az 1949 májusában készült tervezetet egy protokolláris hiba nyomán bocsánatkérő sorok közepette küldte el a VKM minisztériumba. A korábbi időszakokban elképzelhetetlen módon ugyanis a kultuszminisztert túl későn értesítették a szokásos évi kabaré időpontjáról, így nem jelenhetett meg a rendezvényen.[1470] Ebben ismerteti az alapítás időpontját, amelyet tévesen 1890-re tett, felvázolta az 50 esztendős fennállás során elért eredményeket a tanár- és tudósképzés területén, bemutatott néhány jeles tudósegyéniséget, akik korábban az intézet neveltjei voltak: Szekfű Gyulát, Kodály Zoltánt, Horváth Jánost, Zemplén Gézát, Novobátzky Károlyt, Bay Zoltánt, Balázs Bélát, Gombocz Zoltánt és Szabó Árpádot említette meg. Megállapítása szerint az Eötvös Collegium sorsa szorosan összefügg az ekkor kibontakozó egyetemi reformmal, ugyanis az intézet tagjai eddig tanárjelöltek voltak, ennek megfelelően nevelői vagy tudományos pályán helyezkedtek el. Életpályájuk kibontakozásának lehetőségei azonban esetlegesek voltak, hiszen helyzetük függött a mindenkori gazdasági kondícióktól.

1468 A VKM Elnöki Osztályának előterjesztése a kandidátusi és aspirantúra intézetek bevezetésének tervezetéről. Budapest, 1949. november 8. MOL XIX-I-1-s 1011/1949. (213. doboz).

1469 MDP KV Agitációs és Propaganda Bizottság 1950. július 9-i ülés. MOL M-KS-276.f. 86. cs. 50. őrzési egység.

1470 Lutter Tibor levele Ortutay Gyula VKM-miniszter részére, amelyben elnézést kér, hogy nem kapott meghívót idejében a collegiumi kabaréra. Budapest, 1949. június 7. MDKL 51. doboz 98/b/1/2. dosszié.

Így számos tudományos értékű ifjú vesztegette el tehetségét. A Collegium tehát inkább volt tudósképző, de megállapítása szerint nem volt átgondolt munkaterve. Ezt feltétlenül meg akarta változtatni olyan módon, hogy az internátus nem pusztán tanárjelöltekkel foglalkozna a jövőben, hanem a bölcsészkar ígéretes hallgatóival. A belső reform így illeszkedne a tudományos képzés reformjához, annak utánpótlását adná: az Eötvös Collegium a tudósok között mutatkozó hiányokon próbálna új tudósok képzésével segíteni. Ennek a képzési struktúrának igen fontos eleme, hogy a tagságot kiterjesztik a doktorátus megszerzésének időpontjáig, illetve egyre nagyobb számban vesznek fel aspiránsképzést folytató hallgatókat. Erre a rendszerre kizárólagosan majd a bölcsészeti kar szociális összetételének feljavulása után tértek volna át.[1471]

Az 1949 novemberében készült javaslat határozottabb formában bontotta ki az aspiránsképzésre való átállás lehetőségét. A javaslat szerint az aspirantúra bevezetése felveti az aspiráns kollégiumok kérdését is, így akár az Eötvös Collegium is átalakulhat aspiránsok képzésre hivatott intézetté: „…*mivel az Eötvös József Kollégium felszerelése és berendezése kiváltképpen alkalmas arra, hogy az Egyetem Bölcsészeti kara és kisebb mértékben Természettudományi kara aspiránsainak kollégiuma legyen és mivel az Eötvös Kollégium jelenlegi célja és szerepe nem tisztázott – aspiráns kollégiummá történő átminősítését és átalakítását* [a VKM-miniszter] *javaslatba hozni szíves legyen*".[1472] A javaslat négy elemet tartalmazott: az Eötvös Collegium a VKM költségvetésében eddig is külön tétel volt Eötvös József Collegium tanárképző főiskolai című tételként, ez a továbbiakban sem változott volna, legfeljebb az intézet elnevezésében is kifejezésre jutott volna az aspiráns képzés. Az új struktúrát a korábbi elképzeléseknek megfelelően felmenő rendszerben vezették volna be, amíg a tudományos intézetek megfelelő számú aspiránst delegálnak az intézetbe. Így a fokozatosság elvének érvényesítésével sem a régi képzés, sem az új nem torzult volna el. Az intézet mindkettőt képes ellátni megfelelő tudományos infrastruktúrája és képzett tanárai révén. Végül a tervezet megjegyezte, hogy az aspiránsok beköltözésének az internátus épületébe praktikus akadályai nincsenek, hiszen annak kialakítása lehetővé tette, hogy az aspiránsok akár háztartást is vezessenek az intézetben.

A javaslatok indoklásaként Lutter kiemelte, hogy az intézet 50 éve áll a köznevelés szolgálatában, az egyetemi reform nyomán előállt új helyzetben a Collegium

---

1471 Lutter Tibor: Kéziratos tervezet az Eötvös Collegium jövőjéről. Budapest,1948 decembere –1949 áprilisa. MDKL 51. doboz 98/b/1/2. dosszié.

1472 459/1949. Lutter Tibor tervezete az Eötvös Kollégium átalakítása aspiráns kollégiummá tárgyában. Budapest, 1949. november 7. MDKL 88. doboz. 185/5. dosszié. A dokumentumot közli továbbá: Kósa 1995: 229–230.

szerepének egyértelmű meghatározása elengedhetetlen. Megjegyezte továbbá, hogy a szervezeti és a tagság szociális összetételének szempontjából is az intézet átvette az állami kollégiumok által kialakított formákat, így a szocialista nevelés ügyének szolgálatába állt. Ez a megállapítás a szociológiai adatok, valamint a tanári kar és a képzési rendszer átalakulásának ismeretében helytállónak minősíthető. Az egyetemmel való meglehetősen terhelt kapcsolatra utalva kiemelte: *„…az egyetem hivatalos fórumai, az egyetemi ifjúság nem Eötvös kollégista része és az egyetemi pártszervezet részéről is elhangzott az a panasz, hogy a Kollégium azáltal, hogy tagjainak a többi egyetemi hallgatókkal szemben előnyösebb tanulmányi helyzetet biztosít, arisztokráciát nevel. Másrészt ugyanezeknek a szerveknek álláspontja az, hogy az egyetemi hallgatóknak kizárólagos munkaterülete az egyetem. Intézményesen tehát másutt külön oktatásban nem részesülhetnek. Ennek következménye máris az, hogy a kollégiumi oktatás megnehezült, sőt, csaknem lehetetlenné vált. Ugyanakkor a hallgatóink könyvtárunkat a régihez képest sokkal kevésbé használják: mondhatni a vasár- és ünnepnapok a könyvtárlátogatás fő időpontjai”*.[1473] Az egyetemi szervek állítását lényegében elfogadva úgy érvelt, hogy mivel a tanárképzés szakaszában a hallgatók nem folytathatnak tanulmányokat a Collegiumban, ezért a tudományos kiképzést kell biztosítania az intézetnek, diákszállóvá alakítására irányuló törekvéseket a múltban már bizonyítottan eredményes tudományos eszközök elpusztításaként értékelte. Megállapította továbbá, hogy 1948 júliusa óta több alkalommal kísérelték meg javaslatok formájában a Collegium szerepét tisztázni, azonban ezek a kísérletek meddőnek bizonyultak. A bölcsészkari pártszervezettel viszonyuk 1949 májusát követően viszont olyan módon alakult át, hogy annak vezetősége javaslatot terjesztett elő az intézettel kapcsolatosan a budapesti pártbizottság elé, erre azonban ugyancsak nem érkezett válasz. Talán épp ezért vagy az elutasító válasz miatt Lutter javaslata nem hagyta el a Collegium falait (Kósa 1995: 230), így az intézet sorsa a kettős egyetemi reform nyomán megpecsételődött. Az aspiránsképzésre való áttérés végül annyiban érintette a Collegiumot, hogy Lutter 1950 februárjában a bölcsészettudományi kar dékánjának megkeresésére javasolta az intézet néhány tagját, akik esetlegesen részt vehetnek az új típusú tudományos képzésben.[1474]

[1473] Ibid. MDKL 88. doboz. 185/5.

[1474] Lutter az alábbi személyeket javasolta: Békéssy András végzett fizikus, Benczédi László III. éves levéltáros, Blum Ottó IV. éves matematika–fizika, Dux Erik IV. éves matematika–fizika, Izsák Imre III. éves matematika–fizika, Kardos Pál V. éves magyar–angol, Kucsman Árpád végzett kémikus, Sallai Géza V. éves magyar–olasz, Sarkadi János III. éves magyar–latin–ógörög, Trócsányi Zsolt V. éves történelem–latin szakos hallgatókat. 5394/1949–1950.

A Collegium utolsó félévében az intézet heti óraszámát ismét a Keresztury-éra mennyiségének kevesebb mint felében, 36 órában állapították meg.[1475] Az TNV januári létrehozása, Ortutay miniszter februári menesztése, valamint az új egyetemi reformhoz kapcsolódóan a VKM Egyetemi és Főiskolai Ügyosztályának átszervezése, a Felsőoktatási Tanács létrehozása kedvezőtlen előjeleket jelentett az internátus sorsának szempontjából: az intézet sajátos jellegéből adódó rendezetlen helyzetét ugyanis a jogalkotó a tudományegyetemek szervezetében uralkodó anarchikus állapotok miatt mindenképpen módosítani óhajtotta. Legalábbis erre utal az MDP KV Agitációs és Propaganda Bizottság 1949. november 11-i ülésének jegyzőkönyve,[1476] amelyben az egyetemek szervezetének átláthatóbbá tétele mellett az Egyetemi Ügyosztály átszervezéséhez kapcsolódó feladatok és javaslatok is felmerültek. Az aspirantúra bevezetésének végeleges formái mellett az új egyetemi szervek kialakítása és szerepük tisztázása, valamint a Felsőoktatási Tanács létrehozásának konkrét terve is szerepelt a bizottság 1950. augusztus 15-i ülésén. A napirend során a *Javaslat az egyetemek új szervezeti átépítésére* című dokumentumot tárgyalták, amely megállapította, hogy a tudományegyetemek szervezete és működési szabályzata lényegében a Bach-korszakbeli rendeleteken nyugszik. Ebben a második világháború óta nem történt lényeges változás, mivel a VKM demokratizálása nyomán ugyan új szervek jöttek létre az egyetemeken (tanulmányi osztály, személyzeti osztály), ezek azonban idegen testként jelentek meg azok működésében, feladatuk, hatáskörük a régiekhez tisztázatlan maradt, lényegében kettős vezetés alakult ki. A javaslat megállapította, hogy a szervezeti változtatások annál indokoltabbak, mivel a reform sikere azon alapszik, hogy sikerül-e egy magasabb nívójú felsőoktatást létrehozni. Ennek azonban előfeltétele egy kimunkált ellenőrzési rendszer, illetve egy átlátható viszonyokat tartalmazó intézeti struktúra létrehozása.[1477]

Megítélésem szerint a Collegium lényegében a második, 1950-es egyetemi reformhoz kapcsolódó intézkedéseknek esett áldozatául: a hallgatóság szociális szempontú átalakításának és a követelmények leszállításának

Bölcsészettudományi Kar dékánjának levele Lutter Tibor igazgatóhoz. Budapest, 1950. február 28. MDKL 51. doboz 97/b. dosszié.

[1475] 65/1950. Tomasz Jenő felterjesztése az 1949/1950-es tanév órarendjéről a VKM-miniszterhez. Budapest, 1950. február 18. MDKL 51. doboz 97/a. dosszié.

[1476] MDP KV Agitációs és Propaganda Bizottság 1949. november 11-i ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS-276.f. 86. cs. 37. őrzési egység.

[1477] Javaslat az egyetemek új szervezeti átépítésére. 1–2. MDP KV. Agitációs és Propaganda Bizottság 1950. augusztus 15-i ülésének jegyzőkönyve. M-KS-276.f. 86. cs. 54. őrzési egység.

a lemorzsolódás elkerülése végett, valamint a felsőoktatás szervezeti racionalizálásának (vö. Ladányi 1986: 63–64). Az intézet felszámolása 1950 első felében kezdődött el. Az internátushoz kapcsolódó Eötvös Collegium Volt Tagjainak Szövetsége, amelyet eredetileg azért hívtak életre, hogy a volt collegisták egységes fellépésével a közéleti támadásokkal szemben védőhálót képezzen az intézet körül, a Belügyminisztérium kezdeményezésére szüntették meg. A minisztérium ugyan átiratban érdeklődött a Népművelődési Minisztériumtól arra vonatkozóan, hogy a szövetség működését indokoltnak tartja-e.[1478] Utóbbi 1950 májusában készült válaszában az egyesület működését nem tartotta szükségesnek, így azt 1950. május 22-én feloszlatták.[1479]

A Collegium épületét a II. emeletet leszámítva a VKM 1950. augusztus 19-én keltezett rendelete értelmében vette át a TNV. Az átvevő részéről megállapították, hogy 160 000 forint értékben vettek át az épülethez tartozó berendezési tárgyakat. Az intézet helyén a XX. számú diákszálló jött létre.[1480] E funkciót valójában már hamarabb elkezdte betölteni az intézet, hiszen 1950. július 17–30. között a bölcsészeti karra felvételizők szálltak meg a Collegium épületében.[1481] A Collegium *de jure* megszüntetésére 1951 folyamán került sor. A kultuszminisztériumban ugyanis ekkor vizsgálták felül a jogilag érvényben lévő, de már nem alkalmazott jogszabályokat. A 260/1949. számú minisztertanácsi rendelet mellett a 95001/1923. VKM. számú rendelet is ezek közé sorolták, amely Teleki Pál intencióinak megfelelően átalakított *Eötvös József Kollégium Szervezeti szabályzatának* minisztériumi engedélyezését tartalmazta.[1482] A felülvizsgálattal, illetve a jogszabályok hatályon kívül helyezésével az Eötvös József Collegium 55 éves működésének története lezárult.

[1478] I/784/4. IV/3. B.M. sz. alatt a Belügyminisztérium átirata a Népművelődési Minisztériumhoz az Eötvös Collegium Volt Tagjainak Szövetsége ügyében. Budapest, 1950. április. 28. MOL XIX-I-1-h. 1515/1949–1950 (358. doboz).

[1479] 5632-1075/2/1950. IV/3.B.M. sz. A Belügyminisztérium feloszlató rendelete az Eötvös Collegium Volt Tagjainak Szövetségével szemben. Budapest, 1950. május 22. Az egyesület 33800 sz. Postatakarékpénztári folyószámláján 6253,32 forint volt, amelyről a minisztérium úgy rendelkezett, hogy az MTA Könyvtárrészlegét, amely a Collegium helyén székel, kell belőle támogatni (MOL XIX-I-1-h. 1515/1949–1950, 358. doboz).

[1480] 337/1950. Jegyzőkönyv a Collegium épületének átadásáról a Tanfolyamellátó Vállalat részére. Budapest, 1950. augusztus 22. MDL 51. doboz 97/a. dosszié.

[1481] A Collegium és a Bölcsészeti Kar Tanulmányi Osztályának kapcsolata, 1949–1950. MDKL 51. doboz 97/b. dosszié.

[1482] 1011-46/1951. A VKM Törvényelőkészítő Osztályának állásfoglalása elavult VKM jogszabályokról, rendeletekről. Budapest, 1951. január. 24. MOL XIX-I-1-s 1011/1950–1951.

11.6. A Collegium megszűnésével kapcsolatos egyéb vélekedések

Az 1948–1950 közötti időszakról készült visszaemlékezések visszatérő kérdése a Collegium megszüntetése. Ez természetes, hiszen a koncepciós eljárásokban kizárt egykori collegisták úgy vélték, hogy jogtalan eltávolításuk körülményeit saját interpretációjukban előadva bemutathatják az intézet felszámolási mechanizmusait. E visszaemlékezések közös eleme, hogy a megszüntetést lényegében Lutter Tibor igazgatóságának kezdetére teszik, azt feltételezve, hogy az új igazgató eleve az intézet megszüntetésének tervével foglalta el hivatalát (Keveléz 2007h: 141).[1483] Jóllehet Szász Imre *Ménesi út* című regényében is erre az álláspontra helyezkedett (Szász 1985: 182–183), Frankl Róbert, az új Collegiumot köszöntő cikke nyomán azonban ezt némileg mégis módosította.

Frankl Róbert a *Fiatal Magyarság* hasábjain mutatta be az átalakult intézetet. A szerző az 1932-es kommunista összeesküvéstől a Collegium történetét a progresszívak és a destruktívak küzdelmeként ábrázolva, mintegy az osztályharcokra épülő történeti narratívákat másolva. Megállapítása szerint 1945 után is ez a kettősség jelentkezett: a progresszívak a formálódó népi demokrácia mellé akartak állni, míg a destruktívak, a Collegium jobboldali politikát favorizáló tagjai, az izolációt támogatták. A háború utáni egyetemi átalakulásokkal nem tudott lépést tartani az intézet, így az internátus lemaradt a tudományos átalakulásban. Az átalakulást a következőképpen ábrázolja: *„Megtörtént a változás: a magyar népi demokráciával együttműködni nem tudó kollégisták lemondtak tagságukról, a Kollégium vezetését pedig most már őszintén akaró és tudó igazgató vette át"* (Frankl 1948: 353). A valóságot eltorzítva a szerző úgy ábrázolta ezt a folyamatot, mintha az belső fejlődés eredménye lett volna. Elhallgatta a taggyűléseken lefolytatott koncepciós kizárásokat és azt a tényt, hogy maga a vezetőség is felismerte az átalakítás hibáit az intézet kiútkeresésével kapcsolatosan született tervezetekben. Frankl ugyanakkor reményét fejezte ki arra vonatkozólag, hogy a marxizmus tanulmányozásával tarthatják meg a Collegium által korábban kivívott helyet a magyar tudományosságban (ibid. 356–357).

Szász Imre Frankl cikkének zárógondolatát úgy interpretálta, hogy noha a cikk megszületését és publikálását a régi collegisták árulásnak tekintették, a szerző alighanem úgy vélte, Lutter Tiborral együtt, hogy a megváltozott társadalmi kondícióknak megfelelően átalakult intézet valamilyen formában fenntartható

[1483] Kelevéz Ágnes által szerkesztett kötetben lényegében erre a megállapításra jut Benyhe János (Keveléz 2007a: 203–204), Vekerdy József (Ruttkay 2007d: 229), Bodnár György (Keveléz 2007b: 209). Domokos Mátyás is erre utal a Holmi című folyóiratban Szász Imréhez írott válaszlevelében (Domokos 2006).

lesz (Szász 1985: 189–190). Ez egy lényeges eltérés a korábban bemutatott megállapításokhoz képest. A Collegium 1895–1948 közötti képzési rendszere valóban átalakult, az 1948 előtt felvett tagjait pedig két lépcsőben politikai indíttatású eljárásokban lemondatták, vagy a közéletből kölcsönzött koncepciós perekhez hasonló eljárásokban kizárták, így a polgári társadalom igényeire szabott magasan kvalifikált középiskolai tanárokat, illetve tudósokat képző intézet hagyományos formái lényegében az 1948/1949. tanév második felére valóban megszűntek. Ez azonban nem az intézet koncepciózus alapokon nyugvó felszámolásának, sokkal inkább képzési paradigmájának megváltoztatási szándékával történt. Ezt a megállapítást az 11.5. fejezetben ismertetett levéltári dokumentumok meggyőződésem szerint kellőképpen alátámasztják. E paradigmaváltás sikertelenségét a kettős egyetemi reformmal teret nyert új felsőoktatási politikai irányváltás eredményezte, amelyben a tanárképzés struktúrája átalakult, a minőségi kérdéseket pedig az 5 éves terv által meghatározott mennyiségi szempontok írták felül.

E paradigmaváltásban, illetve a Collegium felszámolási folyamataiban játszott szerepét illetően különböző vélekedések találhatók a visszaemlékezésekben,[1484] valamint a szakirodalomban is (Bándy 2003; Congdon 1998) Lakatos Imréről. Személyiségének ellentmondásossága mellett az is szerepet játszhatott megítélésének kérdésességében, hogy az 1947–1948-as sajtóvita folyamán ő volt az első támadó jellegű cikk szerzője (Lakatos 1947), amelyben felvetette az intézet megszűnésének lehetőségét, amennyiben Keresztury Dezső akkori igazgató ellenáll az idők szavának, nem nyit a munkás és paraszt fiatalok felé, valamint az intézet teljessége elzárkózik a politikai rendszer átalakításában való részvételtől (vö. Paksa 2004: 125). Lakatos emellett vélhetően az előző fejezetben ismertetett okok miatt szerepet játszott az új igazgató, Lutter Tibor személyének a kiválasztásában is. Az 1947/1948-as tanév végén, Lakatos disszertációjának megvédését és Lutter Tibor igazgatói pozíciójának elfoglalását követően azonban időlegesen megszűnt kapcsolata az intézettel (Mihályi 2012: 181). 1949 januárjában ugyanis ösztöndíjat nyert Moszkvába. Itt szabadidejében Lukács György és Révai József emigrációban keletkezett írásait és az azokban fellelhető ellenmondásokat kutatta előkészítve a két kultúrpolitikus elleni politikai támadás lehetőségét (Bándy 2003). Innen azonban 1949 augusztusában vissza kellett térnie, ugyanis a Román Kommunista Párt bepanaszolta Lakatost a magyar pártbizottság fórumain Izsák Éva halálának ügyében (Congdon 1998).[1485]

[1484] A két legszélsőségesebb véleményt lásd: Keveléz 2007f: 25–26, illetve Mihályi 2012: 178–183.

[1485] Izsák Éva 1944 folyamán érkezett Nagyváradra hamis papírokkal. Részt vett a Lakatos által szervezett illegális kommunista szemináriumon. A fiatal zsidó származású lányt Wetter Ödön – szintén a szeminárium tagja – bujtatta otthonában, akinek apja a Volksbund tagja volt. Így

Miután hazaérkezett Lutter Tibor igazgatói szolgálati lakásában lakott 1950. április 20-ig. Ez alatt az idő alatt a Fazekas Gimnáziumban tanított, de aligha-nem szentelt időt a Collegium ügyeinek is. Erre az időszakra azonban az átalakulás első lépcsője már lezajlott, így legfeljebb az 1949. októberi kizárások forgatókönyvének kimunkálásában működhetett közre. Tehát korábbi szerepköréhez hasonlóan vélhetően ezúttal is az átalakítás egyik katalizátoraként, nem a felszámolással megbízott ügynökként lehet személyére tekinteni.[1486] Bár forrás nem támasztja alá, hogy valóban részt vett volna az átalakulás második fázisának végrehajtásában, fizikai jelenléte a Collegiumban és Lutterhoz fűződő kapcsolata miatt aligha lehet kizárni, hogy legalább tanácsokat ne adott volna az igazgatónak e folyamatok keresztülviteléhez. 1950. április 20-án azonban az MDP Központi Ellenőrző bizottsága elé citálták, ahol felrótták neki az Izsák-ügyet, majd kizárták a pártból. Még aznap éjjel Lutter Eötvös collegiumi szolgálati lakásáról előállította az ÁVH, előbb az Andrássy út 60.-ba, majd később internálótáborokba került (Kistarcsa, Recsk) (Bándy 2003).

Lakatos még intézeti tagságának időszakában több collegistát meggyőzött arról, hogy csatlakozzon a formálódó kommunista frakcióhoz. Tekintélyesebb collegistákkal, akik párttagok voltak, rendszeresen konzultált az intézet ügyeit illetően (Mihályi 2012: 179). Révai Józseffel is megvitatták időről időre a Collegiummal kapcsolatos kérdéseket, ahogyan ezt Csatári Dániel elismerte Fodornak (Fodor 1991: 112). Így az átalakulást elősegítette, illetve Lutter kinevezésének támogatásával felgyorsította. A megszüntetés kérdésére aligha lehetett befolyása, hiszen egyrészt ekkorra az MDP-ben háttérbe szorult, másrészt az felsőbb szinteken, az oktatáspolitikai alakítóinál dőlt el 1949 novembere és 1950 áprilisa között. A kifejezett felszámolás elősegítése egyébként sem állhatott érdekében, miután részben közreműködése révén elképzeléseinek megfelelően formálódtak ki az új, marxista tudósképző intézet kontúrjai.

fennállt a lebukás veszélye, amivel nehéz helyzetbe sodorhatta az önképzőkör tagjait. Lakatos javaslatára megszavazták a kör tagjai, hogy a lány kövessen el öngyilkosságot Debrecenben. Az ötletet vélhetően Alexandr Taszarov-Rogyinov *Csokoládé* című regénye ihlette (Congdon 1998; Mihályi 2012: 178–179).

[1486] Lakatos debreceni egyetemi hallgatóként is ugyanilyen szerepet játszott 1944–1945 folyamán: 1945. január 25-én üléseztek a Debreceni Református Kollégium dísztermében az egyetemi hallgatóság képviselői. Lakatos javaslatára fogadták el, hogy érdekképviseletük egyesüljön a MADISZ-szal. Később az MKP képviselőjeként megválasztották a Debreceni Egyetemi Kör ideiglenes vezetőségi tagjává, majd 1945. március 24-én a végleges tisztikarba is bekerült (Gaál 1981: 7–9). Tehát az érdekképviseleti szerveződéseket igyekezett a kommunista párttal kapcsolatban levő egyesülethez kapcsolni.

11.7. A Collegium belső életének változásai 1948–1950 között

1948. május 5-én zajlott le az a diákelnök-választás, amely alapvetően befolyásolta a Collegium későbbi sorsát. 32:20 arányban ugyanis a keményvonalas kommunista jelöltet, Nagy Andrást[1487] legyőzte Vekerdy József. A választás után a collegiumi hagyományoknak megfelelően megtörtént az intézet egészére kiterjedő lehúzás (Fodor 1991: 110), a kommunista frakció tagjai azonban az eredmény láttán másnap lemondtak valamennyi a diákönkormányzatban általuk betöltött funkciójukról, és politikai izolációval fenyegetőztek (Kucsman 2006: 167). Vekerdy Keresztury tanácsára maga is lemondott diákelnöki pozíciójáról, így május 6-án este új választást tartottak egyetlen elnökjelölt indulásával: Nagy Andrást végül megválasztották a pozíció betöltésére (Vekerdy 1984: 129). A frakció tagjait azonban újfent meglepte, hogy a 39 támogató szavazat mellett 7-en tartózkodtak a jelölttel szemben (Fodor 1991: 114).

A kialakult helyzet tisztázása végett Révai József magához rendelte a frissen megválasztott kommunista diákelnököt, Keresztury Dezső igazgatót, illetve a Collegium volt tagjai közül azokat, akik beléptek a szélső baloldali pártba (Mihályi 2012: 173). A tanácskozáson előterjesztette Keresztury számára azoknak a hallgatóknak a listáját, akiket reakciósnak bélyegezve ki kellett volna zárnia az intézetből a diákelnök választásában játszott szerepük miatt.[1488] Az igazgató ezt nem vállalta, ezért 1948. július 31-ével lemondott pozíciójáról.

Az intézmény új vezetője, Lutter Tibor a korábbi fejezetekből látható módon igen határozott elképzelésekkel érkezett az intézetbe, hiszen javaslatokat

---

[1487] Vekerdy 1945–1949 októbere között volt tagja az intézetnek latin–görög–orosz szakos hallgatóként. Orosz szakosként politikai szempontból feddhetetlenség illette meg, így Naggyal szemben ideális jelöltnek tűnt. A jelöltséget Brusznyai Árpád helyett vállalta el, akinek nyílt vallásossága és kisgazdapárti tagsága a politikai konfrontáció lehetőségét hordozta magában (Szász 1985: 72–77; Vekerdy 2007: 228) (MDKL 22. doboz 22. dosszié 66. csomó).

[1488] A listán szereplő személyeket pontosan nem ismerjük, vélhetően rajta volt Vekerdy József és Brusznyai Árpád (MDKL 3. doboz 2. dosszié 7. csomó), mivel a kommunista frakcióval szembeni összefogásnak szimbolikus vezetői voltak. Alighanem többen szerepelhettek azok közül a collegisták közül is, akik Keresztury lemondását követően részben önként távoztak az intézetből: Cseh István (MDKL 3. doboz 3. dosszié 9. csomó), Garay Ákos (MDKL 5. doboz 7. dosszié 15. csomó), Garay Endre (MDKL 5. doboz 7. dosszié 15. csomó), Gyapay Gábor (MDKL 6. doboz 7. dosszié 18. csomó), Házi Endre (MDKL 7. doboz 8. dosszié 19. csomó), Hajnal Imre (MDKL 7. doboz 8. dosszié 19. csomó), Keszthelyi Lajos (MDKL 10. doboz 11. dosszié 28. csomó) (Keszthelyi visszaemlékezésében megemlítette, hogy minisztériumi nyomásra mondott le: Ruttkay 2007c: 246), Kubinyi András (MDKL 11. doboz 11. dosszié 32. csomó), Major Jenő (MDKL 12. doboz 13. dosszié 36. csomó), Moravcsik Mihály (MDKL 13. doboz 13. dosszié 39. csomó), Száva-Kováts Endre (MDKL 19. doboz, 19. dosszié 56. csomó), Rusvay Tibor (MDKL 17. doboz 17. dosszié 50. csomó), Szepessy Tibor (MDKL 19. doboz 19. dosszié 57. csomó). Ez a lista megegyezik azokkal a személyekkel, akiket Kucsman Árpád is megemlített visszaemlékezésében (Kucsman 2006: 168).

terjesztett fel a minisztériumba a tanári kar és az intézet képzési rendszerének átalakítására vonatkozóan is. Lutter érkezésével számosan önként távoztak az intézetből, egy személy esetében pedig bizonyíthatóan külső nyomásra történt a lemondó nyilatkozat benyújtása az igazgatósághoz. Az igazgató maga is meg kívánta torolni az elnökválasztás eredményeit, és egy későbbi, 1949-es felterjesztéséből megállapítható, hogy 8 személy kizárását javasolta a minisztériumnak, amely azonban ezt a lépést ekkor nem hagyta jóvá.[1489]

Lutter figyelme ezt követően a felvételi kérdésére helyeződött át. A korábbi időszakokhoz képest a felvételi eljárásban új elem volt, hogy a 10 forintos felszerelési adminisztrációs díj beszedését Keresztury kérésére a minisztérium beszüntette ennek behajtási nehézségei miatt, továbbá a felvételizőknek kérelmükhöz fényképet is csatolniuk kellett személyi azonosságuk megállapításához.[1490] A felvételi kiírásról – akárcsak a korábbi időszakokban – a *Magyar Távirati Iroda,* a *Magyar Közlöny* és a *Köznevelés* tájékoztatott. A minisztérium egyúttal tájékoztatta az igazgatóságot, hogy szándékai szerint inkább a vidéki hallgatók felvételét pártolja.[1491] A korábbi alkorszakokban sem példa nélküli, hogy a VKM mint felettes szerv különböző elvárásokat fogalmazott meg az intézet vezetőségével szemben a felvételre kerülő hallgatók szociológiai összetételével kapcsolatosan.

Az 1948 júniusában lezajlott felvételit követően augusztus 1. és 20. között „nyári akadémiát", illetve 21. és 28. között Visegrádon nyári tábort rendeztek a gólyák számára. Ezeket a programokat azonban immár a kommunista frakció tagjai felügyelték: a korábbi szertartásos beavatási rítusokat, így a lehúzást és az ifjú tagok próbatételét eltörölték. Változás történt a felvételi eredményességének kihirdetésében is: ugyanis amíg a korábbi időszakokban a Collegium igazgatósága levélben értesítette arról a jelentkezőket, hogy a VKM-miniszter elfogadta vagy elutasította pályázati kérvényüket, addig 1948-ban a felvételi eljárás záró napján szóban hirdette ki az igazgató a felvettek névsorát (Keveléz 2007c: 328–329). A nyári akadémia délelőtti óráiban főleg politikai témájú

[1489] A felterjesztésben Lutter megjegyezte, hogy 8 személy önként lemondott tagságáról, igazgatóként azonban javasolta utólagos kizárásukat. Ezt akkor a minisztérium helytelenítette, pedig az események – Lutter szerint –igazolták felterjesztésének helyességét, amelyet Moravcsik Gyula fiának, Moravcsik Mihálynak külföldre történő távozásával próbált meg alátámasztani. 328/1949. Lutter Tibor felterjesztése lemondott collegiumi tagokról. Budapest, 1949. július 23. MDKL 51. doboz 98/b/1 dosszié.

[1490] 225/1948. Keresztury Dezső felterjesztése a VKM-miniszterhez az 1948-as felvételi ügyében. Budapest, 1948. május 19. MDKL 50. doboz 96/a/4 dosszié.

[1491] 197.704/1948. VI. 1. sz. Szántó György ügyosztályvezető levele a Collegium Igazgatóságához a felvételi ügyében. Budapest, 1948. június 24. MDKL 50. doboz 96/a/4 dosszié.

referátumokat hallgattak Szigeti József és Szabó Árpád előadásában, majd délutánonként megbeszélték egymás között a hallottakat, mivel az előadókkal vitára alig-alig nyílt lehetőség. Fodor András szerint ugyanis a progresszív collegisták minden vitakészségre vagy bírálatra való hajlamot megbélyegeztek (Fodor 1991: 143–145). A visegrádi táborban bontakozott ki egy új jelenség, amely a tanév hátralévő részében a Szerda Esték elmaradhatatlan kellékévé vált: a kritika-önkritika. E tevékenység során a hallgatóknak egyenként kellett a közösség elé járulniuk és számot adniuk arról, hogy ideológiai fejlődésükben mi akadályozta meg őket, illetve polgári, kispolgári mentalitásuk mely elemeit kell még ahhoz levetkőzniük, hogy a párt irányvonalának szolgálatába álljanak fenntartások nélkül. Az önkritikát követően a hallgatóságból spontán módon vagy kijelölt szónokok mondtak véleményt, többnyire tovább fokozva az önsanyargatás keltette megaláztatást (Keveléz 2007e: 289). Az 1948/1949-es tanév folyamán ez a jelenség intézményesült (Keveléz 2007b: 269), és immár következményekkel is járt: a lélektani nyomás miatt az önkritikát követően néhány collegista bejelentette lemondását, míg másokat a kommunista frakció vezetői vagy maga Lutter szólított fel a tagságuktól való megválásra.

A kommunista frakció vezetésének összetétele ugyanakkor módosult a tanév első felében: Csatári Dániel és Nagy András lemondtak collegiumi tagságukról, így az intézetből távoztak. Előbbi lemondásának oka ismeretlen,[1492] utóbbi viszont azért távozott, mert a Külügyminisztériumban kapott titkári pozíciót.[1493] A frakció harmadik vezetője, Mihályi Gábor, aki Nagy András jelölésének kezdeti kudarca miatt alighanem háttérbe szorult, ösztöndíjjal Párizsba távozott (Mihályi 2012: 174). A frakció új vezetői Frankl (Falus) Róbert és Kardos (Pándi) Pál lettek. A politikai átalakulás irányítása mellett mindketten rendelkeztek tudományos ambíciókkal is: Frankl 1950-ben jelentkezett régi rendszerű doktori szigorlat letételére,[1494] Kardos pedig a Collegium magyar szakos óráinak egy részét vezette, illetve 1950-et követően aspiránssá vált.

[1492] MDKL 3. doboz 3. dosszié 9. csomó.

[1493] MDKL 14. doboz 14. dosszié 41. csomó.

[1494] Érdekesség, hogy a régi rendszerű doktori szigorlatra Lutter Tibor és Szabó Árpád Franklt csak másodsorban ajánlották, helyette érdemesebbnek tartották tudományos pályára bocsátani az 1949 októberében intézeti tagságától megfosztott Vekerdy Józsefet, hiszen képzettebb klasszika-filológus volt egykori collegista társánál. Lutter Tibor jelentése Vekerdy Józsefről Füredi Ferenc, a Bölcsészkari Tanulmányi Osztály vezetője részére régi rendszerű doktori szigorlat engedélyezése tárgyában. Budapest, 1950. március 25. MOL XIX-I-1-h 1416-65/1949–1950 (336. doboz).

A VKM 1948 októberében szólította fel a felsőoktatási intézeteket, így a Ménesi út is érintetté vált, hogy épületeikből távolítsák el a Horthy-korszak politikusainak képmásait.[1495] Ennek következményeként az egy hónappal később az intézetbe látogató Révai Józsefet, Lukács Györgyöt, Tolnai Gábort és Szávai Nándort immár az új korszak, az MDP politikusainak képei fogadták az internátusban. A Collegium történetéhez kapcsolódó jeles személyiségek, így Bartoniek Géza, Eötvös Loránd, Gombocz Zoltán portréi eltűntek a falakról. A kommunista kultúrpolitikusokkal vitába bocsátkozni immár nem lehetett, szónoklataikat csupán ütemes taps követte (Fodor 1991: 177–178). A régi hagyományok felszámolásának betetőzéseként értékelhető ez a lépés. Nem csupán a beavatási szertartás tűnt el, de átalakult a kabarék jellege, az immár nem az igazgató névnapjához, hanem a tanév végéhez kötődött. A Szerda Esték pedig átalakultak kritika-önkritika alkalmakká, amelyek során – a visegrádi tábortól eltérően – a nem megfelelő politikai megnyilatkozások az intézeti tagságot is veszélybe sodorhatták. A baráti társaságokat igyekeztek a progresszió hívei felbontani, az egyéneket pedig izolálni. Ebben az időszakban terjedt el a „konspirációs találkozások" módszere: a megmaradt régi collegisták a közös étkezések után a Gellérthegyen vagy a Ménesi úton adtak egymásnak találkozókat, hogy a feszült lélektani helyzetet közös megbeszélések során együtt oldják fel (Szász 1985: 194–195).

1949 januárjában Frankl (Falus) Róbert helyett Kardos (Pándi) Pált választották diákelnökké 41 támogató és 4 tartózkodó szavazat mellett. Fodor András visszaemlékezésében rögzítette, hogy az áthúzott szavazólapok nyomán Kardos felháborodásának adott hangot, egyúttal ígéretet tett arra, hogy a „reakciós elemek" ellen hadjáratot fog kezdeményezni. A hónap végén immár az új Collegium hagyományának részeként a diákság megemlékezett Leninről (Fodor 1991: 210–214), a február 3–5. között zajlott és a Magyar Rádió által közvetített Mindszenty-pert pedig kötelezően kellett hallgatnia az intézet lakóinak (Kucsman 2006: 180–181). A tanév végével a régi collegisták egy részét, illetve azokat az 1948-ben felvett személyeket mondatták le tagságukról, akik a progresszióval szemben álltak. Így távoznia kellett: Fenyő Istvánnak, Hankiss Elemérnek, Kiss Béla Zsoltnak, Mohay Bélának és Boksay Györgynek.[1496] A minisztérium azonban ezt nem fogadta el, kérte lemondásuk részletes indoklását. Ennek indokai igen széles skálán mozogtak, van azonban

[1495] 205.850/1948. VI. 1. sz. Tolnai Gábor miniszteri osztályfőnök levele a Horthy-korszak képmásainak eltávolítása tárgyában. Budapest, 1948. október 8. MDKL 50. doboz 96/a/4. dosszié.

[1496] 328/1949. Lutter Tibor felterjesztése a VKM-miniszterhez a lemondott collegiumi tagokról. Budapest, 1949. július 23. MDKL 51. doboz 98/b/1/2. dosszié.

néhány közös elem, amelyet érdemes kiemelni: valamennyi kizárásra ítélt taggal szemben felmerült a politikai opportunizmus vagy egyenesen az MDP politikájával való szembehelyezkedés. Ugyancsak közös elem a lemondott tagok „osztályidegen" származása: szüleik értelmiségi foglalkozása egyértelműen kedvezőtlenül befolyásolta ügyüket. Hankissnek, Kissnek és Mohaynak kizárólag politikai indokok miatt kellett megválniuk tagságuktól. Fenyő és Boksay esetében merültek fel egyedül olyan tanulmányi szempontok, amelyek miatt vélhetően az intézet korábbi történetének szakaszaiban is lemondásra szólította volna fel az érintetteket a tanári kar.[1497]

Az 1949-es felvételi eljárás júliusi szakaszát követően felmerült a lehetősége, hogy a Collegium több más budapesti internátussal együtt helyet ad a Demokratikus Ifjúsági Világszövetség által 1949. augusztus havában megrendezett második Világifjúsági Találkozónak. A kijelölt kollégiumokban elsősorban külföldi diákokat szállásoltak volna el.[1498] A Collegiumnak ez számos kellemetlenséget okozott volna, hiszen így a nyári akadémiát nem lehetett volna az intézetben megtartani, így végül a minisztérium elállt ettől a tervtől.[1499] A felvételi egyébként sem zárult le a nyári hónapokban, hiszen szeptemberben pótfelvételit rendezett az intézet. Több pályázó ugyanis betegség vagy egyéb nyári táborok miatt nem tudott megjelenni, így meghallgatásukat őszre tették. Az újonnan bekerülő collegisták túlnyomó többsége a NÉKOSZ valamely tagkollégiumának volt korábban hallgatója. Felvételüket politikai-ideológiai fejlettségük miatt a vezetőség egyetértve a Collegium Pártszervezetével kifejezetten kívánatosnak tartotta.[1500]

Az internátus 1949/1950-es tanévének egészét a politikai életben zajló történések határozták meg és tematizálták. A VKM rendeletben szólította fel az egyetemeket és főiskolákat, hogy éberségüket fokozzák, ugyanis az „ellenség" megpróbált beépülni az intézetekbe. A hatósági személyeknek az intézetbe lépve kötelességük volt igazolni magukat, hivatalos eljárás során is kizárólag az intézet vezetőivel érintkezhettek, hogy megakadályozzák az információk

1497 328/1949. Lutter Tibor jelentése a lemondott kollégiumi tagokról, lemondásuk részletes megindokolása. Budapest, 1949. augusztus 8. MOL XIX-I-1-h. 1515/1949–1950 (358. doboz).

1498 1280-H-2/1949.IV.1. sz. Gyalmos János miniszteri tanácsos főosztályvezető levele az Eötvös Collegium igazgatóságának. Budapest, 1949. július 22. MDKL 50. doboz 96/a/6. dosszié.

1499 A budapesti tankerületi főigazgató 10.831/1948–1949. sz. 1949. július 27-i rendeletéből kimaradt a felsorolásban a Collegium épülete. MDKL 50. doboz 96/a/6. dosszié.

1500 Lutter Tibor a következő hallgatókat javasolta felvételre: Ladányi Andor, Kis Károly, Antal László, Kis Csaba, Némethy Gyula. 392/1949. Lutter Tibor jelentése pótfelvétel ügyében. Budapest, 1949. szeptember 19. MOL XIX-I-1-h. 1515/1949–1950 (358. doboz).

illetéktelen kezekbe kerülését.[1501] Ezt nyilvánvalóan a Rajk-perhez kapcsolódó intézkedésként kell értékelni, amely 1949 szeptemberében zajlott. A per rádiós közvetítését ugyancsak végig kellett hallgatnia a Collegium tagságának (Fodor 1991: 329).

A szeptember 24-i ítélethirdetést követően, 26-án az intézetben külön taggyűlést tartottak, amelynek eredetileg egyetlen napirendi pontját a két nappal korábban lezárult eljárás alkotta. A gyűlés során azonban felmerült néhány személlyel kapcsolatosan a tagság megtartásának a kérdése is. Miklós Pál foglalta össze, hogy mi volt a „Rajk-banda" célkitűzése. Felhívta a tagság figyelmét arra, hogy Rákosi Mátyás vezetésével a párt újabb győzelmet aratott a népi demokrácia ellenségei fölött. Ebből az esetből két tanulságot vont le: tovább kell fokozni az éberséget és az ideológiai harcot. Miklós szerint a Collegiumnak is harcot kell hirdetnie ezeken a területeken, hogy példát adhassanak a munkásságnak. A hozzászólók kiemelték, hogy a Collegiumban is fellelhetők még a burzsoázia maradványai. Sallai Géza pedig azt vetette fel, hogy a Rajk-ügyben közönyt mutatni tulajdonképpen a népi demokráciával való szembeszállást jelenti. Lutter részben ehhez kapcsolódóan azt jegyezte meg, hogy a Collegiumnak kevés haszna származott a múltban az elzárkózástól, a munkásokra és a parasztokra épülve kell az intézetet újraszervezni. A koreográfiát lezáró elemként Kardos Pál Károlyházi Frigyest, Lator Lászlót és Lipták Józsefet vádolta meg közönyösséggel és destruktivitással. Miklós javasolta a taggyűlés részére, hogy mindhármukat zárják ki. A collegisták végül egyhangúlag, kézfeltartással szavazták meg a javaslatot.[1502]

A taggyűlések menetrendjét, ahogyan a szeptember végi esetében, úgy a későbbiekben is a Collegium MDP Pártbizottsága határozta meg.[1503] Tulajdonképpen ez a szerv kezdte gyakorolni az intézet vezetésének funkcióját: tagjai határoztak a taggyűlés elé terjesztendő személyek névsoráról és a népügyészek személyéről, akik a kizárás indokait a tagsággal ismertették. De döntött a felvételi kérdésében is, minden formális eljárás nélkül, pusztán az egyetemi pártszervezettől

[1501] 1400-29/1949. V. 1. Buday Árpád miniszteri tanácsos körrendelete az összes egyetemnek és főiskolának az éberség fokozása tárgyában. Budapest, 1949. szeptember 1. MDKL 50. doboz 96/a/6. dosszié.

[1502] Jegyzőkönyv az 1949. szeptember 26-án tartott népgyűlésről. Budapest, 1949. szeptember 30. MDKL 51. doboz 98/b/1/2. dosszié.

[1503] Ezt alátámasztja a Pártbizottság 1949. szeptember 20-i ülése, ahol a 26-i taggyűlésről döntöttek, illetve felmerült a később kizárásra került tagok státuszának módosítása. Az Eötvös Collegium Pártbizottságának 1949. szeptember 20-i ülésének határozatai. Budapest, 1949. szeptember 21. MDKL 51. doboz 98/b/1/2. dosszié.

nyert információk alapján vették fel a hallgatókat. Az 1949. október 4-i MDP pártszervezeti ülésen Kanócz István, Domokos Mátyás, Németh Géza, Horányi Mátyás, Bruckner János és Kővári Tamás tagságának megvonása merült fel. Elhatározták, hogy ennek tudatosítása érdekében egynapos agitációt szerveznek a tagság körében, és másnapra taggyűlést hívnak össze. A személyi ügyek előadására Bodnár Györgyöt, Miklós Pált, Kardos Pált, Ladányi Andort, Laksits Pált és az igazgatót jelölte ki a bizottság.[1504] Felvételre pedig Diószegi Istvánt és Pusztai Ferencet javasolták.[1505]

Az október 5-i taggyűlés első napirendi pontja Lutter Tibor referátuma volt Rákosi Mátyás 1949. szeptember 30-án az MDP nagybudapesti pártaktíváján tartott beszédéről, a második pedig a Collegium „új szellemiségével" ellentétes álláspontot képviselő tagok sorsa feletti ítélkezés. Lutter, mint azt szeptemberi beszámolójában tette, úgy ezúttal is az ideológiai harc és az éberség fokozásának szükségességét hangsúlyozta, újfent kiemelte Rákosi győzelmét Rajk és társai felett. A beszéd alighanem a kizárásokhoz szükséges megfelelő légkör megteremtését szolgálta. Ezt erősíti meg az a tény, hogy Lutter felszólalását 23 hozzászólás követte, amelyeknek egy része a Collegiumban rejtőző „ellenséges elemek" leleplezését követelte. Az igazgató engedve a „nyomásnak" bejelentette, hogy számos collegista jelezte lemondási szándékát – ezzel elhallgatta azt a tényt, hogy a lemondásra ő maga vagy a Pártbizottság szólította fel az érintetteket –, ám a vezetőség tagságuk megtartásának kérdését közügynek tekinti, így sorsuk fölötti rendelkezést a tagságra bízza. A lemondását „felajánlott" collegistákat egyenként értékelte a gyűlés, a kijelölt felszólalókat követték a spontán megnyilatkozások. A vádak mindegyike politikai természetű volt: „opportunista magatartás", „fasiszta szervezkedésben való részvétel", „középparaszti származás ellenére reakciós baráti körrel való érintkezés", „klerikális beállítottság". Az eredetileg kizárásra javasolt személyek mindegyikét bűnösnek találták, és a tagságuktól való megfosztást egyhangúlag jóváhagyták.[1506]

Falus Róbert azonban az eredeti forgatókönyvet túllépve még két collegista ügyét vetette fel: Benyhe Jánosét és Vekerdy Józsefét. Előbbi ellen a vád az volt, hogy a Rajk-per hallgatása közben a társalgószobába belépve áttekerte a rádiót egy olyan adóra, amely operát közvetített. Benyhét ártatlanul vádolták meg

[1504] Az Eötvös József Collegium MDP Bizottsága 1949. október 4-én tartott ülésének határozatai. Budapest, 1949. október 4. MDKL 51. doboz 98/b/1/2. dosszié.

[1505] Végül mindkettőjüket fel is vették, Pusztai azonban alighanem az átpolitizált légkör keltette lélektani nyomás hatására 1950-ben az Idegklinikára került idegkimerültség gyanújával (MDKL 16. doboz 16. dosszié 47. csomó).

[1506] Jegyzőkönyv az 1949. október 5-én tartott népgyűléséről. MDKL 54. doboz. 102/e. dosszié.

ezzel a cselekedettel, ugyanis Kucsman Árpád visszaemlékezése szerint a valódi „tettes" Izsák Imre volt (Kucsman 2006: 188–189). Utóbbi tagságának megszüntetése pedig lényegében a Nagy Andrással szembeni fellépése óta időről időre napirendre került. Bűnösségük kimondását követően őket is kizárták a tagok sorából. Ezek után Lutter a Természettudományos Pártszervezet előzetes véleménye alapján fölvetette Kőváry Tamás tagjelölt ügyét, aki magatartásával a „reakciót segítette", a munkáskáderekhez pedig nem viszonyult kellően konstruktívan. Ezeket a hibákat még súlyosabbá tette az, hogy az illető az MDP tagjelöltje volt. Eltávolítását Lutter azért is javasolta, mert financiális szempontból egyébként sem szorult rá az intézeti ellátásra.[1507]

A korabeli visszaemlékezések egyöntetűen Frankl Róbert és Kardos Pál mellett Hrabecz Józsefet[1508] jelölték meg a legkérlelhetetlenebb vádlónak (Kucsman 2006: 186; Keveléz 2007a: 203–204), Fodor András szerint Hrabecz követelte a népgyűlésen Németh Géza kivégzését, mivel származása ellenére elárulta a dolgozó népet (Fodor 1991: 341). Németh egyébként egy gólyatréfa áldozata lett: meghívót kapott a Guller-féle tánciskolába. Ezt pedig a kispolgári mentalitás tetten érésének momentumaként értékelték a Pártbizottságban. Az idősebb collegisták minden évben elmentek Gullerhez, és azt mondták, hogy a frissen felvett gólyák szeretnének tánc- és illemórákat venni, mert ügyetlennek érzik magukat az előkelő fővárosi világban. A tánciskola vezetője rendszerint névre szóló meghívókat küldött számukra, amelyeket az idősebb collegisták kitűztek az intézet hirdetőbáljára derültséget szerezve ezzel az internátus tagjainak körében (Szász 1985: 218). 1949-re ez a tréfa „halálos bűnné" vált.

Lutter 1949. október 7-i, a VKM-miniszterhez címzett felterjesztésében, amelyben a kizárásra ítélt collegisták névsorát és eltávolításuk indokait részletezte, tovább bővült az eltávolítottak köre: Réz Pál[1509] mellett Fodor Andrást és Somogyi Sándort is kizárták az intézetből. Réz maga is támogatta a Collegium átalakulását a kezdeti időszakban, hiszen egy 1949. szeptemberi feljegyzés szerint a Collegiumban létrehozandó népbíróság egyik bírájaként jelölte ki

[1507] Lásd az 1949. október 5-i népgyűlés jegyzőkönyvét. MDKL 54. doboz. 102/e. dosszié.

[1508] Hrabecz 1949 szeptemberében került be az intézetbe, történelem–politikaigazdaságtan szakpárosítással. Az átalakult felvételi rendszert jól jellemzi, hogy a pályázati anyagban maga is elismerte, hogy a 8 elemi mellett 4 osztályt végzett az iparos tanonciskolából. Az egyetemre és a Collegiumba állami ösztöndíjjal került (MDKL 8. doboz 8. dosszié 22. csomó). Lator Lászlóval készült 2012. áprilisi interjúban merült fel, hogy Hrabecz az állambiztonsági szervek ügynöke volt (Lator 2012).

[1509] Réz Pált 1948-ban vették fel francia–román szakpárosítással. 1944-ben a nagyváradi gettóból szökött meg családjával együtt Romániába. A háború után tértek vissza fővárosba, Réz ezt követően hamar kapcsolatba került a kommunista párttal (MDKL 17. doboz 17. dosszié 49. csomó).

Lutter.[1510] Korábbi álláspontját Réz megváltoztatta, látva a képtelen vádak ihlette kizárásokat, végül eltávolításáról a collegiumi Pártszervezet döntött, Lutter azonban azt kérte tőle, hogy párttagsága miatt inkább ajánlja fel lemondását. A felterjesztés szerint bűnei a következők voltak: *„A kollégiumi felvételi során Rudas László cikkét destruálta, arra törekedett, hogy a Collegium vezetése polgári elemeket hozzon az intézetbe.*"[1511] Fodor tanulmányi okokból kényszerült lemondani: összevont magyar–filozófiai–társadalomtudományi alapvizsgáján ugyanis elégtelent szerzett két alkalommal.[1512] Somogyi Sándor pedig financiális okok miatt vált meg tagságától.

A Collegium működésének utolsó félévében korlátozták az intézet könyvtárába szabadon belépő hallgatók körét. A könyvtárat 1949 novemberétől nyitották meg az egyetem hallgatói előtt, az intézet tagjainak korábbi kiváltsága, hogy egyedül ők férhetnek hozzá a gazdagon felszerelt állományhoz, egyszeriben megszűnt (Markó 2011b: 228). 1950. február 20-tól azonban kizárólag azok a hallgatók látogathatták a könyvtárat, akiket az egyetemi szakbizottságok ajánlottak az intézet vezetésének, amely így látogatójegyet adott részükre.[1513] Ennek oka alighanem abban keresendő, hogy a jelentős számú

[1510] Lutter Tibor népgyűlési beszédének vázlata az 1949/1950. tanév első feléből. MDKL 51. doboz 98/b/1/2. dosszié.

[1511] 407/1949. Lutter Tibor igazgató levele Ortutay Gyula VKM-miniszterhez collegisták tagságának megszüntetése tárgyában. Budapest, 1949. október 7. MOL XIX-I-1-h. 1515/1949–1950 (358. doboz).

[1512] Fodor alapvizsgájának a kérdése már 1949 júliusában is igen nagy vitát kavart a tanári értekezleten. Mivel ekkor kapott először elégtelen osztályzatot, Lutter azt javasolta, hogy ősszel próbálkozzon újra, addig megtarthatja tagságát. Szigeti József, azonban ezt ellenezte, a kizárás mellett érvelt: azt állította, hogy Fogarasi Béla professzortól, illetve a vizsgán jelen lévő hallgatóktól értesült a társadalomtudományi vizsga lefolyásáról. Szerintük Fodor tárgyi tudása nem ütötte meg a mércét. Szász Imre ifjúsági megbízott Fodor András védelmére kelt, közölte, hogy értesülései szerint a vizsga kedvezőtlen körülmények között zajlott le. A Szigeti József által említett tanúk nem hallgatták végig a vizsgát, azok egyenesen Szalai Sándor felszólítására mentek be a vizsgahelyiségbe. Lutter szerint a bukás így is nagyon súlyosan esett latba, a kedvezőtlen vizsgakörülmények nem menthetik fel Fodort. Végül tagságától csak az őszi sikertelen kísérlet után kellett megválnia (Jegyzőkönyv az Eötvös Collegium 1949. július 6-i tanári értekezletéről. MDKL 54. doboz 102/d. dosszié). Fodornak azonban Lutter elismerte, hogy az alapvizsga elégtelenségét az egyetem és a Collegium közti huzakodás eredményezte. Fodor ugyanis a magyar mellett meg akarta tartani a társadalomtudomány szakot is, ezt azonban csak a filozófia felvételével tehette meg. Az alapvizsgát pedig mindhárom tárgyból kellett letennie, egyszerre (Fodor 1991: 335) Végül miután 1950 januárjában az alapvizsgát teljesítette, 1950 februárjától ismét visszavették az intézetbe (ibid. 384–387).

[1513] Hirdetmény a Collegium könyvtárának látogatásáról egyetemi hallgatók részére. Budapest, 1950. február 12. MDKL 51. doboz 97/a. dosszié.

egyetemi hallgatóság korlátlan mozgása az intézet épületében veszélyeztette a Collegium és a könyvtár vagyontárgyainak az épségét. A „külfiloszok" tömeges megjelenése az intézetben alighanem ugyancsak eszközként szerepelt a régi Collegium szellemiségének felszámolásában. A régi szervezeti keretek is teljes egészében megszűntek: a szobák átalakultak szövetkezetekké, a taggyűlés pedig szövetkezeti gyűléssé (Fodor 1991: 349). Ezeken a gyűléseken a Szabad Nép cikkeit olvasták fel, amelyekhez aztán mindenkinek kötelezően hozzá kellett szólnia, a Szerda Estéken pedig kizárólag politikai beszámolókat tartottak (ibid. 390–392).

Az állami ünnepekről rendszerint immár nem a Collegiumban, hanem az egyetemen emlékeztek meg. A március 15-i ünnepséget 1950-ben a MEFESZ rendezte az egyetemen, ezen az intézetnek testületileg kellett részt vennie, akárcsak a május 1-jei felvonulásokon. Március 21-ről a Tanácsköztársaság kikiáltásának napjáról, illetve április 4-ről is kötelező volt külön megemlékezéseket tartani. Utóbbi ünnepet a minisztérium rendelete szerint össze kellett kapcsolnia a szónokoknak az 1848-as forradalom eszmeiségével: az utasítás ugyanis megállapította, hogy a Vörös Hadsereg bevonulása kiteljesítette 1848. március 15-e politikai örökségét, a Szovjetunió pedig garantálta a 3 éves terv sikereit és az 5 éves terv fejlesztési lehetőségeit a gazdaságban.[1514] A magyar történelem sorsfordulóihoz kapcsolódó megemlékezések kritika nélküli átpolitizálásának igénye teljesen idegen volt az intézet korábbi hagyományaitól.

A Collegium átalakításának folyamata 1949 októberére, az utolsó régi tagok kizárásával lényegében befejeződött. A régi szervezeti struktúra emlékeit is eltörölte az intézet vezetése. Az internátus átalakított formájában mindössze fél évet működött, 1950. június 27-ével ugyanis az átalakítási munkálatok megkezdése miatt mindenkinek ki kellett költöznie az intézetből.[1515] Az 1950/1951. tanévre visszatért hallgatók már egy más típusú intézetben nyertek elhelyezést: az egykor tudós tanárokat képző Ménesi úti épület a szovjet felsőoktatásból átvett diákszállóként működött tovább.

[1514] 1400-65-15/1950. VI. 1. sz. Evellei István ügyosztályvezető körrendelete az egyetemek és főiskolák számára a március 15-i ünnepségekről. Budapest, 1950. március 6. MDKL 50. doboz 96/a/8. dosszié.

[1515] Lutter Tibor hirdetménye az elutazó collegistákhoz. Budapest, 1950. június 27. MDKL 51. doboz. 97/a. dosszié.

12. Záró gondolatok

Munkámban a Báró Eötvös József Collegium 1895–1950 közötti történetét foglaltam össze öt vizsgálati dimenzió mentén. A Csillag, majd a Ménesi (1920-tól Nagyboldogasszony) úton működő internátus létrehozására az 1894–1895 közötti szekularizációs időszakban[1516] került sor. A Collegium francia mintát követő alapításának alighanem épp ez az egyik oka: Franciaországban ugyanis korábban létrejött a szekuláris tanárképzés, így évtizedes tapasztalatok álltak rendelkezésre akár az École Normale Superieure akár egyéb nagy szakfőiskola működése révén a felekezetektől elkülönülő, állami oktatás működésére.

A Collegium működésében 1948-ig tetten érhető az alapítók eredeti célkitűzése: az intézet a polgári állam számára képezett magasan kvalifikált középiskolai tanárokat. Az egyetem, illetve a tanárképző intézet nyújtotta ismeretek elmélyítése mellett az intézet szaktanárai, lektorai és könyvtára biztosították azt, hogy a növendékek egyetemi társaikhoz képest saját szakterületükön elmélyültebb szaktudást nyerhessenek. A tudományos infrastruktúra, az elhelyezés körülményei (teljes ellátás), a Collegiumban alkalmazott egyéni vezetés, 1911 után pedig a szemináriumi keretek lassú intézményesülése, illetve a külföldről érkezett egyetemi hallgatók jelenléte lényegében már a korai időszakban elitképzővé tették az internátust. Az intézmény kollektív emlékezetében ezt az elitképző jelleget erősítette és vetítette vissza a Collegium korai időszakára is a növendékek első generációjának néhány tagja által leírt karrierív. Eckhardt Sándor, Gombocz Zoltán, Horváth János, vagy Huszti József 13–15 évi collegiumi tanári szolgálatot követően elérték az egyetemi tanári kinevezést az 1920-as évek első felében. Ugyanehhez a csoporthoz sorolható Szekfű Gyula is, aki ugyan nem volt az intézet tanári karának tagja, de szintén az első collegista generációhoz tartozott, s 1925-re nyilvános rendes tanári kinevezést nyert (Dénes 2015: 267). E kinevezéseket elősegítette az említett collegisták tudományos felkészültsége mellett az is, hogy az I. világháborút követően részben financiális, részben politikai természetű okok miatt az egyetemi piac

[1516] Ennek a szekularizációs hullámnak a részeként született jogszabály a polgári házasság bevezetéséről, 1894:XXXI. tc. (*A házassági jogról.*), a gyermekek vallásának a kérdéséről, 1894: XXXII. tc. (*A gyermekek vallásáról.*), a polgári anyakönyvezés kötelezővé tételéről, 1894:XXXIII. tc. (*Az állami anyakönyvekről.*), és ennek a folyamatnak a részeként szokás értelmezni az izraelita felekezet recepcióját 1895: XLII. tc. (*Az izraelita vallásról.*)

jelentősen átalakult, számos egyetemi katedra megüresedett. Ezekre a helyekre az ekkor tudományos pályafutásuk csúcsán levő egykori növendékek rendszerint sikerrel pályáztak.

Részben az első generáció tagjainak tudományos pályafutása nyomán következett be 1928-ban paradigmaváltás a képzési rendszerben, amelynek eredményeként az intézmény inkább a tudományos elit utánpótlására képezte diákjait. Ennek lényegi elemévé vált, hogy az első generáció tagjaihoz hasonlóan a kiválasztott személyek bekerülhettek a Collegium tanári karába, ahonnan bő egy évtized alatt egyetemi tanári kinevezést nyerhettek. A collegisták „királyi útjának" bejárása azonban csak kevesek számára sikerülhetett, mivel a Collegium francia testvérintézményével ellentétben a legkiválóbb tagok részére nem álltak rendelkezésre olyan intézményesített garanciák a tudományos elitbe való bekerülésre, mint az aggrégation versenyvizsga első helyezettjei számára, akik párizsi líceumi tanárként, vagy ösztöndíjak segítségével építhették tudományos karrierjüket (Karády 2005: 190–191). Ezért az Eötvös Collegium végzett növendékeinek nagyobb része a középfokú oktatás szolgálatába állt. Tevékenységük a magyar közoktatás szempontjából azonban legalább olyan jelentőséggel bírt, mint tudományos karriert építő társaiké, hiszen teljesítve az alapítók célkitűzéseit a korai időszakban vidéki, 1920 után pedig főként a fővárosi, vagy vonzáskörzetéhez tartozó gimnáziumok szellemi életét pezsdítették fel (Vö. Paksa 2009: 128–132; Sziklay 2003: 371–379), valamint tevékenységükkel tehetségesnek vélt diákok jelentkezését segítették elő az internátusba (Szigeti 1993: 68–70).

A képzés színvonalát erősítette az idegen nyelvű lekotrok jelenléte a Collegium falai között. Eötvös Loránd befolyásának köszönhetően már az 1895/1896. tanév második felétől francia nyelvlektor segítette az intézetben folyó munkát. A francia anyaintézmény, az École Normale Supérieure a Collegium működésének első 55 éves időszakában mindvégig ápolta kapcsolatait magyar partnerével. Ezt jelzi, hogy rendszerint legkiválóbb növendékeit küldte a magyar fővárosba, akik később a francia kulturális élet meghatározó alakjaivá váltak, emellett mind az első, mind pedig a II. világháborút követően, noha a két ország ellenkező katonai tömbökhöz tartozva zárta le a konfliktusokat, törekedett a kapcsolatok újbóli felvételére, megerősítésére. Ugyancsak ezt támasztja alá a lektorok számának két főre történő felemelése, illetve ennek kísérlete, amely ugyanakkor a két ország közötti politikai kapcsolatok megerősítésének igényét is magában foglalta. A francia mellett 1912-t követően két német, majd 1922 után olasz, 1928-at követően Gombocz Zoltán és Teleki Pál

kapcsolatrendszerének köszönhetően angol, észt és finn nyelvmesterek is tevékenykedtek az intézetben. Szabó Miklós a szűkülő financiális, illetve az ország korlátozott külpolitikai mozgástere ellenére igyekezett a hivatali elődje által létrehozott kapcsolatrendszert ezen a téren is megőrizni. Ugyanakkor szükséges megemlíteni azt is, hogy 1920 után Magyarország megváltozott geopolitikai súlya miatt a Collegiumnak nem volt érdemi befolyása a lektorok személyének kiválasztására, s az európai nagyhatalmak rendszerint a nyelvtanárok személyén keresztül egyúttal az ország politikai életre is megpróbáltak befolyást gyakorolni.

A Collegium létrejöttét és működését a magyar állam áldozatvállalása tette lehetővé. Az intézet 1950-ig közvetlenül a VKM alárendeltségében működött. A felettes hatósággal való kapcsolatok kiegyensúlyozottságától az intézet léte függött, s ebben a mindenkori curátornak kulcsfontosságú szerepe volt. A tisztség huzamos ideig való üresedése rendszerint a politikai védőburkot is megszüntette a Collegium körül. Ez súlyos veszélyeket rejtett magában, amely nemcsak az 1918–1919-as forradalmak, hanem az 1920–1921 közötti időszakban is nyilvánvalóvá vált, amikor az új politikai rendszer nyíltan be akart avatkozni a Collegium belső viszonyaiba Bartoniek Géza leváltásával, s ennek keresztülvitelét csupán Teleki Pál politikai befolyása akadályozta meg. Ugyancsak az új curátornak köszönhető az 1924: XXVII. törvényhez kapcsolódó jogértelmezési vita kompromisszumos megoldással történő lezárása, amely a Collegium felsőoktatásbeli pozícióját is kijelölte, illetve sorsát az ekkor létrejövő új középiskolai tanárképző modellhez kötötte. A Collegium időről-időről felmerülő követelését igazgatójának V. fizetési osztályba történő visszahelyezéséről, a gazdasági autonómia részleges, vagy teljes visszaállításáról, illetve a főiskolai jelleg elismeréséről Teleki is csak részben teljesíthette. Ez utóbbit az intézet egyéb irányú kéréseivel együtt Keresztury Dezső VKM-miniszterségével 1946-ban sikerült elérnie az internátusnak. Így lezárult a Collegium két évtizedes küzdelme, amelyet részben az 1924-es törvényhez és a szanálási rendelethez kapcsolódó sérelmes intézkedések okoztak.

A 260/1949 minisztertanácsi rendelet azonban ismét súlyos kihívás elé állította az intézetet, hiszen a jogszabály épp azt a tanárképzési intézményrendszert szüntette meg, amely az 1924: XXVII. törvény nyomán jött létre. Ráadásul a felsőoktatási politika átalakulása és az erről a területről érkező kihívások pont abban az időszakban érték a Collegiumot, amikor annak belső struktúrája is változóban volt. Lutter Tibor és követői a politikai és társadalmi változásokkal próbálták összhangba hozni a Collegium belső viszonyait.

A politikai rendszer jellegéből, a totális diktatúrából fakadóan, a felsőoktatás irányítása és célrendszere is drasztikus változásokon esett át, ennek köszönhetően az internátus átalakulási folyamata eredménytelen maradt. A kortársak a változások drasztikussága, valamint annak korai kudarca miatt érezhették úgy, hogy a kommunista frakció tagjai eleve a felszámolásra törekedtek. Ennek azonban a forrásokban semmilyen jele nem volt tapasztalható a kutatás folyamán. A Collegium megszüntetésének hírére az igazgatóság 1949 folyamán több tervet is kidolgozott az intézet aspiráns kollégium formában történő fenntartására, de ezeket a döntéshozók nem mérlegelhették a felsőoktatási politika irányának gyors változásai miatt.

A Collegium belső élete szoros kölcsönhatásban volt az intézményt körülvevő politikai-társadalmi változásokkal. A családrendszer lényegében már a korai időszakban kialakult, s elősegítette az internátus képzési céljainak teljesülését, hiszen az egyes családtagok egymás tanulmányainak felügyeletét is ellátták. A családapák, illetve a rendes tagok gyűlése is elsősorban felügyeleti fórumként működtek, s természetesen emellett a diákélethez kapcsolódó operatív kérdések rendezésében is fontos szerepet vállaltak. Az igazgatóság a szakórákon működő tanerők mellett tehát a lakosztályokban is totális felügyeletet gyakorolhatott a felsőbb éves családapák és családanyák segítségével az intézet ifjabb tagjain. A képzési célok 1928-as átalakulását követően az intézet belső élete is megváltozott, hiszen a collegisták idejük túlnyomó részét az internátus „szentélyében", azaz a könyvtárban töltötték, az egyetemi órákat a dögészek kivételével félévente csupán néhány alkalommal látogatták. A totális felügyeletből és az intenzív képzésből adódó feszültségek feloldására különböző diákszokások alakultak ki, amelyek a közösség teljes jogú tagságának elnyeréséhez kapcsolódó beavatási rítusokkal ötvöződtek egybe (lehúzás, gólyavizsga). Ezek a „szertartások" amellett, hogy az intenzív szellemi munka alóli felszabadulást és az újabb erőpróbák előtti megújhodást biztosították a collegisták számára, fontos közösségteremtő funkcióval is bírtak (Vö. Németh 2010: 99). Ebből a szempontból az internátusban elhelyezést nyert külföldi hallgatók egy-egy kivételtől eltekintve nem tartoztak szorosabb értelemben a collegisták közösségéhez, hiszen ezeknek a rítusoknak a gyakorlásából kimaradtak, s a velük való együttélés néhány esetben még fejtörést is okozott a közösség, illetve az igazgatóság számára is.

A II. világháborús harcok a Ménesi úti palotán is súlyos nyomokat hagytak. Az internátus épületének helyreállítási ideje alatt a családrendszer ideiglenesen felbomlott. A közélet átalakulási folyamatai mellett vélhetően ez a másik oka

annak, hogy a népi kollégistákkal való érintkezések nyomán 1946 második felére a Collegiumban is kialakult egy kommunista frakció, amely az internátus belső életének átalakítási igényével lépett fel. Tevékenységüket a korabeli közélet meghatározó politikai szereplői is támogatták, ahogyan az a „szakkollégiumi vitából" világosan látható. 1948 júliusát követően a közéletből kölcsönzött koncepciós eljárásokkal több hullámban kizárták a Keresztury-éra alatt felvett collegistákat, s a belső élethez kapcsolódó tradicionális diákszokásokat is felszámolták. Így több növendék érezhette úgy, hogy a „régi Collegium" a rítusok eltűnésével maga is megszűnt.

A felvettek, illetve az elutasítottak leíró statisztikai elemzéséből látható, hogy az intézmény elsősorban a középosztály tagjai számára volt nyitott, főleg a középiskolai, illetve az egyetemi tanárok önrekrutációját szolgálata. A korai időszakban az alapítók törekedtek arra, hogy a felvettek felekezeti szempontból kiegyensúlyozottan reprezentálják a magyar népességet. Azonban a római katolikusok rendszerint társadalmi és a budapesti egyetem bölcsészkari fakultásán tapasztalható arányaikat is alulmúlták az intézetben. A protestáns felekezetek, 1918-ig főként az evangélikusok, majd a két világháború közötti időszakban a reformátusok, mindvégig felülreprezentáltan voltak jelen az internátusban. A sikeresen pályázók jelentős része, különösen az 1920 utáni időszakban állami fenntartású középiskolából érkezett a Collegiumba, amely annak köszönhető, hogy „az állam neveltjeiként" a végzett tagok sokszor maguk is a folyamatosan bővülő állami fenntartású középiskolai hálózatban nyertek kinevezést. A területi megoszlás szempontjából megállapítható, hogy általában az urbanizáltabb településtípusokról, 1918 előtt főleg a Felvidékről és Erdélyből valamint a Dunántúlról, míg azt követően főleg a fővárosból és környékéről érkező hallgatók pályázata nyert kedvező elbírálást.

Noha a felvettek között összességében minden társadalmi réteg megtalálható, de bizonyos csoportok (a mezőgazdaságból élők és az ipari foglalkozással bírók, a szabadfoglalkozású értelmiségiek) különböző okokból, de igencsak alulreprezentáltak, míg a közoktatásban, tudományos intézeteknél tevékenykedő gyámok gyermekei felülreprezentáltak voltak társadalmi és egyetemi arányaikhoz képest. Utóbbiak akkor is jó eséllyel pályáztak az intézeti tagságra, ha a felvétel pillanatában alsóbb társadalmi rétegbe tartoztak, de gyámjuk tanári foglalkozását tudták igazolni. A társadalmi pozíciót alapul vevő kiválasztás főként a Bartoniek-érára volt jellemző. Az igazgató a felvételi folyamodványok, a tankerületi, gimnáziumi igazgatóktól szerzett értesülések alapján válogatta ki a jelentkezőket.

1928-at követően ez a szempont kevésbé vált hangsúlyossá, hiszen a fejkopogtatás során a tudományos előképzettséget vizsgálták a meghívott szaktanárok, amely természetesen szintén a korábban frekventált csoportok gyermekei számára kedvezett inkább. 1936-tól, talán a kiválóak iskolája vitának is köszönhetően, a korábbiaknál nagyobb arányban kerültek be a Collegiumba az agrárnépesség, illetve a kisiparosok, gyári munkások soraiból. Ugyanakkor az alsóbb társadalmi csoportokból származó jelöltek növekedése a jelentkezők között őszinte aggodalommal töltötte el az igazgatóságot, amely miatt kérték a minisztériumot a tanári pálya presztízsének megemelésére és egy ösztönző rendszer bevezetésére a középosztálybelieknek, amely ismét vonzó alternatívává tehette számukra a középiskolai tanári pályát. Az 1941 júliusában bevezetett ösztöndíjrendszer (az egész fizető tagoknak évi 300, a fél fizető tagoknak pedig 150 pengős támogatás) egy a korszakban ismeretlen, új típusú támogatási forma volt, amely ugyanakkor főként a felsőbb társadalmi osztályok gyermekeinek tanárrá válását segítette elő. 1948 után azonban két év alatt teljesen átalakult az internátus tagságának társadalmi összetétel. A korábbi időszakokban a felvetteket adó társadalmi csoportok szinte teljes egészében kiszorultak az intézetbe sikeresen jelentkezők közül, s az állampárt ideológiájának megfelelően az egyetemi arányokat is meghaladva a munkásság és a parasztság soraiból kerültek ki a collegisták.

Dolgozatomban a Collegium, mint intézmény történetét foglaltam össze. Ebből fakadóan számos nyitott kérdés maradt az 1895–1950 között működő internátussal kapcsolatosan. Ezek közül a legfontosabb talán az, hogy milyen módon volna kimutatható az egykori növendékek hozzájárulása a magyar közoktatás és a magyar tudományosság egészének fejlődéséhez. Ehhez egyetlen módszer alkalmazható: a tanulmányaikat sikeresen befejező collegisták kollektív életútjának elemzése. Szükséges volna feltárni, hogy a 20. századi magyar történelem változásai nyomán milyen karrier utak álltak rendelkezésükre. Ennek a kérdésnek a részletes kifejtése szétfeszítette volna a kötet kereteit, így megválaszolására legfeljebb egy újabb kutatás vállalkozhat.

Hasonlóan fontos volna feltárni, hogy az egyes tudományterületek fejlődését hogyan segítették a Collegium tagjai. A tudományterület alapú Collegium-történetírásnak komoly előzményei vannak a klasszika-filológia, a történettudomány, a földrajztudomány, az angol, a magyar és a francia filológia területén. Ezen kutatások kiterjesztésére volna szükség egyrészt az intézményben képviselt többi tudományterületre, illetve azon növendékekre, akiknek karrierje neves társaikhoz képest kisebb ívet írt le. Munkásságukból megállapítható

volna, hogy az egyéni életutat mennyiben kísérték végig az intézményben elsajátított munkamódszerek.

Ugyancsak fontos kérdés, amely az intézet közvéleményét régóta foglalkoztatja, hogy milyen típusú kontinuitás van a Báró Eötvös József Collegium és az 1956 után újjászervezett Eötvös József Kollégium között. Ennek megválaszolásához részben ez a munka, részben egy ehhez hasonló, az 1956 utáni intézmény történetét teljes körűen bemutató átfogó kutatás lefolytatására volna szükség. Feltételezhető azonban, hogy a forradalom vérbefojtását követő politikai enyhülés légkörében a nemzeti sajátosságokat ismételten szem előtt tartó új felsőoktatási politika tette lehetővé a szakkollégium létrehozását, amelynek szervezői a kor viszonyaihoz mérten igyekeztek az 1895-ben megalkotott célokat megvalósítani. Tehát szellemi folytonosság mindenképp van a két intézmény között (Vö. Pál 2013: 138).

Korunk felsőoktatási viszonyaira is érvényesek Szabó Miklós 1942-ben, Eötvös Loránd célkitűzéséről írott sorai: „*Nem gondolt semmiféle csodaszerre, nem akart kivételezett kasztot létrehozni, sőt még tudósképzésre sem gondolt, ahogyan sokan félreértik eredeti céljait. Egyszerűen tudományos képzettségű tanárnemzedéket akart adni az országnak. Eötvös, mint természettudós jól tudta, hogy nincs olyan csodaszer, amellyel a természetszerű folyamatokat meg lehetne gyorsítani.*" (Szabó 1942: 9)[1517] A 2011: CCIV. törvény (*A nemzeti felsőoktatásról.*) 103. §-a intézményrendszeri szempontból jelentősen átalakította a tanárképzést, hiszen a tudományegyetemeken belül létrehozta a tanárképző központokat. Az új intézmények hatáskörébe tartozik a tanráképzéssel kapcsolatos valamennyi kérdéskör kezelése. A gyakorló év egy évre történő felemelése, s ezzel a gyakorlógimnáziumok szerepének a korábbiaknál is hangsúlyosabbá válásával a jogalkotó intézményrendszeri szempontból az 1924: XXVII. törvénycikk bizonyos elemeit elevenítette fel (Vö. Pukánszky 2013: 73–74).

A törvény megszületését követően a 24/2013 (II. 3.) *A nemzeti felsőoktatási kiválóságról* szóló kormányrendelet alapján az ELTE Eötvös József Collegium is szakkollégiumi minősítését kapott. Munkámból azonban látható, hogy az internátus nyugvópontra juttatta a dualizmuskori oktatáspolitikai elit vitáját a középiskolai tanárképzés intézményrendszeréről, s a budapesti tudományegyetemen 1899-re a tanárképzés új intézményes struktúrájának kialakulását segítette elő. Az 1924: XXVII. törvény lényegében ezt az intézményes modellt vette át és terjesztette ki az ország valamennyi tudományegyetemére. A 260/1949-es

[1517] Szabó Miklós (1942): Köd az iskola körül. Híd, **3**. 31. szám 7–11. (1942. november 1.) MDKL 89. doboz 189/a. dosszié.

minisztertanácsi rendeletig főiskolai jellegű intézetként a Collegium a középiskolai tanárképzés egyik fontos műhelye maradt.

A 2011 utáni változások nyomán létrejövő tanárképző központok ugyanúgy a neohumanista tudományfilozófián alapuló tudós tanárképzést tekintik fő hivatásuknak, mint 20. századi jogelődjei (Pukánszky 2013: 76–79). E cél elérését segítheti, ha az Eötvös Collegium, amelynek ezen a területen jelentékeny történeti tapasztalatai és eredményei vannak, ismét szerves kapcsolatba kerül a tanárképzést felügyelő szervezettel a fővárosi egyetemen, s így az 1895–1899 között lezajlott folyamathoz hasonlóan egy új, modellértékű tanárképzési intézményrendszer alakulhat ki, amely termékenyítőleg hathat az ország valamennyi felsőoktatási intézetére.

13. Bibliográfia

13.1. Szakirodalom

Antall József – Ladányi Andor 1968. A magyarországi felsőoktatás az abszolutizmus és a dualizmus korában. *Felsőoktatási Szemle* 17. 9. sz. 536–546.

Arató György – Perényi Károly 2011. „Egy legendás őrült" nyomában – Janicsek István. In: Kapitány Adrienn – Locsmándi Dániel (szerk.): *Memoriae Commendamus. Tanulmányok a XI. Eötvös Konferencia Történeti Üléséről*. Eötvös Collegium Történész Műhely, Budapest, 269–314.

Asztalos József 1930. Az első évfolyamra újonnan beiratkozott hallgatók (1929/1930. I. félév). *Magyar Statisztikai Szemle* 8. 2. sz. 75–91.

Asztalos József 1924. A főiskolai hallgatók az 1923/1924. tanévben. *Magyar Statisztikai Szemle* 2. 7–8. sz. 267–274.

Asztalos József 1927a. A főiskolai hallgatók 1926/1927-ben. *Magyar Statisztikai Szemle* 5. 11. sz. 1019–1030.

Asztalos József 1927b. Középiskolai tanáraink és szakképesítésük. *Magyar Statisztikai Szemle* 5. 3. sz. 203–208.

Asztalos József 1928. Középiskoláink az 1926/1927. tanévben. *Magyar Statisztikai Szemle* 6. 9. sz. 960–974.

Bándy Sándor 2003. Lakatos Imre arcai. *Beszélő* 8. 12. sz. Letöltés: http://beszelo.c3.hu/03/12/12bandy.htm Letöltés ideje: 2012. október 26.

Barta Léka Tamás 2013. Eötvös-kollégisták a második világháború alatt és az ellenállási mozgalomban. *Ecloga* 3. 9. sz. 27–31.

Bodnár György 2003. A Collegium, mint regényhős. In: Varga László (szerk.): *Az Eötvös Collegium és a magyar irodalomtörténet. Tanulmányok*. Argumentum Kiadó – Eötvös József Collegium, Budapest, 153–175.

Bodor Judit 1995. Gragger Róbert – „A báró Eötvös Collegium egyik legkitűnőbb neveltje". In: Kósa László (szerk.): *Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből 1895–1995*. Gift Kft., Budapest, 43–47.

Borsodi Csaba 2003. Az egyetem a XX. század második felében 1945–2002. In: Szögi László (szerk.): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–2002*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 305–382.

Borzsák István 1989. A klasszika-filológia az Eötvös Collegiumban. In: Nagy József Zsigmond – Szijártó István (szerk.): *Tanulmányok az Eötvös Kollégium történetéből*. Eötvös József Kollégium, Budapest, 68–79. (Eötvös Füzetek 10.)

Congdon, Lee 1998. Bűn és bűntetlenség. Az ismeretlen Lakatos Imre. *Replika: társadalomtudományi folyóirat* 8. 29. sz. 7–23. Letöltés: http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/29/bun.htm. Letöltés ideje: 2012. november 3.

Csorba László 2005. Az önkényuralom kora (1849–1867). In: Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 279–326.

Dányi Dezső – Dávid Zoltán – Ember Győző 1979. *Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai és foglalkozási adatok törvényhatóságok szerint*. Statisztikai Kiadó Vállalat, Budapest.

Dányi Dezső – Dávid Zoltán – Ember Győző 1978. *Az 1941. évi népszámlálás. Összefoglaló adatok*. 3. kötet. Statisztikai Kiadó Vállalat, Budapest.

Deák Éva 1995. Az Eötvös Collegium viták és támadások kereszttüzében. In: Kósa László (szerk.): *Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből 1895–1995*. Gift Kft., Budapest, 139–144.

Dénes Iván Zoltán 2015. A történelmi Magyarország eszménye. Szekfű Gyula a történetíró és ideológus. Kalligram Kiadó, Pozsony.

Dénesi Tamás 1995. Diákélet a régi Collegiumban. In: Kósa László (szerk.): *Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből 1895–1995*. Gift Kft., Budapest, 99–109.

Fábián Pál 1989. A magyar szakosok nyelvészeti képzése. In: Nagy Zsigmond – Szijártó István (szerk.): *Tanulmányok az Eötvös Kollégium történetéből*. Eötvös József Kollégium, Budapest, 60–67.

Felkai László 1971. Eötvös József és a művelődésügy. *Pedagógiai Szemle* 21. 3. sz. 205–218.

Felkai László 1991. Két miniszteri portré. Csáky Albin gróf és Eötvös Loránd báró. *Új Pedagógiai Szemle* 41. 7–8. szám. 134–146.

Felkai László 1987. Pauler Tivadar, a közoktatásügyi miniszter. *Pedagógiai Szemle* 37. 1. szám. 50–58.

Felkai László 1961. A tanárképzés történeti áttekintése a század fordulóig. *Pedagógiai Szemle* 11. 5. sz. 431–444.

Felkai László 1988. Trefort Ágoston miniszteri évei. *Pedagógiai Szemle* 38. 7–8. szám. 674–686.

Gaál Lajos 1981. A demokratikus egyetemi ifjúsági mozgalom kibontakozása, a MEFESZ megalakulása (1944–1945). In: Molnár János (szerk.): *Tanulmányok a MEFESZ történetéből. 1945–1948*. Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, Budapest. 3–35.

Garai Imre 2013. Az Eötvös Collegium mint a tanári elitképzés műhelye. Egy doktori kutatás folyamata. In: Baska Gabriella – Hegedűs Judit – Nóbik Attila (szerk.): *A neveléstörténet változó arcai. A múlt értékei, a jelen kihívásai és a jövő*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 41–51.

Garai Imre 2009. Adalékok egy kevéssé ismert hallgatói csoportról. Vázlat egy nagyobb összefoglaló tanulmányhoz. In: Sepsi Enikő – Tóth Károly (szerk.): *Tudós tanárok az Eötvös Collegiumban*. Ráció Kiadó, Budapest, 133–137.

Garai Imre 2011. A magyar középiskolai tanári szakma kialakulása. Az Eötvös Collegium helye a magyar tanárképzésben a századfordulón. In: Horváth László – Laczkó Krisztina – Tóth Károly (szerk.): *Lustrum. Ménesi út 11–13. Solemnia aedificii a.D. MCMXI inaugurati*. Typotex Kiadó–Eötvös Collegium, Budapest, 176–202.

Garai Imre – Horváth László (szerk.) 2014. *A Báró Eötvös József Collegium hivatástörténete 1895–1950. Vezető és forrásgyűjtemény az állandó kiállításhoz. La mission du Collége «Baron József Eötvös» de 1895 á 1950.* ELTE Eötvös József Collegium, Budapest.

Gayer, Veronika 2013. „Vynútená decentralizácia" – Lokálna, regionálna a národná identita Maďarov v medzivojnovom Československu. („Forced decentralisation" – The Challenge of Local, Regional and National Hungarian Identity in Interwar Czechoslovakia.) In: Fabová, Bernadeta – Jančura, Mikuláš (eds.): *Stretnutie Madẏch Historikov II. Priesečníky Poločnej Histórie Krajín V4*. Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Košice, 72–82.

Glatz Ferenc 1989. Történészképzés az Eötvös Kollégiumban. In: Nagy József Zsigmond – Szijártó István (szerk.): *Tanulmányok az Eötvös Kollégium történetéből*. Eötvös József Kollégium, Budapest, 41–50. (Eötvös Füzetek 10.)

Gyarmati György 2011. *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1946*. ÁBTL–Rubicon-Ház Bt., Budapest.

Gyáni Gábor 2006. Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban. In: Gyáni Gábor – Kövér György (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó, Budapest, 187–389.

Gyurgyák János 2001. *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.

Heidenreich, Martin 1999. Berufkonstruktion und Professionalisierung. Ertragen soziologischen Forschungen. In: Apel, Jürgen – Hans-Horn, Klaus-Peter – Lundgreen, Peter – Sandfuchs, Uwe (Hrsg.): *Professionalisierung pädagogischer Berufe im Historischen Prozeß*. Verlag Julius Klinkhardt, Bad Heilbrunn, 35–58.

Huszár Tibor 1978. Értelmiségtörténet – értelmiségszociológia. In: Huszár Tibor (szerk.): *Értelmiségiek, diplomások, szellemi munkások. Szociológiai tanulmányok*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 5–69.

Jacobsen, Hans-Adolf 1979. *Karl Haushofer: Leben und Werk*. Band 2. H. Boldt, Boppard am Rhein.

Jánki Gyula 1934. A főiskolai hallgatók szociális és tanulmányi viszonyai az 1932/1933. tanévben. *Magyar Statisztikai Szemle* 12. 2. sz. 81–98.

Jeismann, Karl-Enrst 1999. Zur Professionalisierung der Gymnasiallehrer in 19. Jahrhundert. In: Apel, Jürgen – Hans-Horn, Klaus-Peter – Lundgreen, Peter – Sandfuchs, Uwe (Hrsg.): *Professionalisierung pädagogischer Berufe im Historischen Prozeß*. Verlag Julius Klinkhardt, Bad Heilbrunn, 59–79.

Karády Viktor 2012. *Allogén elitek a modern nemzetállamban. Történelmi-szociológiai tanulmányok*. Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest. Letöltés: http://mek.oszk.hu/11200/11265/11265.pdf. Letöltés ideje: 2014. január 17.

Karády Viktor 2007. A bölcsészkarok oktatói és az egyetemi piac szerkezete a dualista korban (1867–1918). *Educatio* 16. 3. sz. 393–417. Letöltés:

http://edu-online.eu/hu/educatio_reszletes.php?id=66. Letöltés ideje: 2014. január 20.

Karády Viktor 2005. *A francia egyetem Napóleontól Vichyig*. Felsőoktatási Kutatóintézet – Új Mandátum, Budapest.

Keller Márkus 2010 *A tanárok helye. A középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. század második felében, magyar-porosz összehasonlításban*. L'Harmattan – 1956-os Intézet, Budapest.

Kende Gábor – Kovács I. Gábor 2011a. A tudáselit középiskolái. A két világháború közötti tudáselit középszintű iskoláztatása 1860 és 1920 között. In: Kovács I. Gábor (szerk.): *Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok. Társadalom- és kultúrtörténeti tanulmányok*. L' Harmattan, Budapest, 75–97.

Kende Gábor – Kovács I. Gábor 2011b. A két világháború közötti egyetemi tanárok rekrutációja és a középrétegek hierarchiája a társadalmi rangcímrendszer szerint a dualizmus kori Magyarországon. In: Kovács I. Gábor (szerk.): *Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok. Társadalom- és kultúrtörténeti tanulmányok*. L' Harmattan, Budapest, 99–199.

Kicsi Sándor András 2006. *Gombocz Zoltán 1877–1935. Életrajz és pályakép*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest.

Kiss Jenő 2011. Gombocz Zoltán életéről és munkásságáról. In: Horváth László – Laczkó Krisztina – Tóth Károly (szerk.): *Lustrum. Ménesi út 11–13. Solemnia aedificii a.D. MCMXI inaugurati*. Typotex Kiadó–Eötvös Collegium, Budapest, 101–112.

Korompay H. János 2003. Horváth János életművének alapjai és a Collegium. In: Varga László (szerk.): *Az Eötvös Collegium és a magyar irodalomtörténet. Tanulmányok*. Argumentum Kiadó – Eötvös József Collegium, Budapest, 9–30.

Kosáry Domokos 1989. Az Eötvös Collegium történetéből. Az első évtizedek 1895–1927. In: Nagy József Zsigmond – Szijártó István (szerk.): *Tanulmányok az Eötvös Kollégium történetéből*. Eötvös József Kollégium, Budapest, 9–40. (Eötvös Füzetek 10.)

Kovács András 1995. Az Eötvös Collegium alapítványi ösztöndíjasai az első világháború előtt. In: Kósa László (szerk.): *Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből 1895–1995*. Gift Kft., Budapest, 49–58.

Kovács Imre 1995. A Ménesi úti épület építéstörténete. In: Kósa László (szerk.): *Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből 1895–1995*. Gift Kft., Budapest, 31–42.

Kovácsik Antal 2011. Az Eötvös Collegium Ménesi úti épületének felavatása a korabeli sajtó tükrében. In: Horváth László – Laczkó Krisztina – Tóth Károly (szerk.): *Lustrum. Ménesi út 11–13. Solemnia aedificii a.D. MCMXI inaugurati*. Typotex Kiadó–Eötvös Collegium, Budapest, 211–219.

Kósa László 1995. Dokumentumok az Eötvös József Collegium történetéből. In: Kósa László (szerk.): *Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből 1895–1995*. Gift Kft., Budapest, 155–231.

Kövér György 2006. Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In: Gyáni Gábor – Kövér György (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó, Budapest, 11–186.

Krász Lilla 1995. A pisai Scuola Normale Superiore és kapcsolata az Eötvös Collegiummal. In: Kósa László (szerk.): *Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből 1895–1995*. Gift Kft., Budapest, 117–126.

Ladányi Andor 2008. *A középiskolai tanárképzés története*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.

Ladányi Andor 1969. *A magyarországi felsőoktatás a dualizmus kora második felében*. Felsőoktatási Pedagógiai Kutató Központ, Budapest.

Ladányi Andor 1986. *Felsőoktatási politika 1949–1958*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Lázár József 1940. Felsőoktatásunk különös tekintettel a visszacsatolt területekre. *Magyar Statisztikai Szemle* 18. 3. sz. 212–227.

Lekli Béla 1995. Szemelvények a régi Eötvös Kollégium utolsó éveinek történetéhez, 1945–1950. *Levéltári Szemle* 45. 3. szám. 37–60.

A Magyar Kir. Statisztikai Hivatal (szerk.) 1911. *Magyar Statisztikai Évkönyv*. Új Folyam. XVIII. Athenaeum, Budapest.

A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal (szerk.) 1932. *Az 1930. évi népszámlálás*. I. rész. Demorgfáiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint. Sptephaneum Nyomda, Budapest.

A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal (szerk.) 1941. *Az 1930. évi népszámlálás. VI. rész. Végeredmények összefoglalása, továbbá az 1935.,1938. és 1939. évi népösszeírások végeredményei*. Stephanum Nyomda, Budapest.

Makay Gusztáv 1989. Az Eötvös Collegium regényei. In: Nagy József Zsigmond – Szijártó István (szerk.): *Tanulmányok az Eötvös Kollégium történetéből*. Eötvös József Kollégium, Budapest, 106–123. (Eötvös Füzetek 10.)

Mann Miklós 1993. *Kultúrpolitikások a dualizmus korában*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.

Mann Miklós (szerk.) 1987. *Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus korából*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Margócsy József 1989. Az idegen nyelvek tanítása. In: Nagy József Zsigmond – Szijártó István (szerk.): *Tanulmányok az Eötvös Kollégium történetéből.* Eötvös József Kollégium, Budapest, 80–87. (Eötvös Füzetek 10.)

Markó Veronika 2011b. Hogyan lett az Eötvös József Collegium könyvtárából az Irodalomtudományi Intézet Eötvös Könyvtára? In: Horváth László – Laczkó Krisztina – Tóth Károly (szerk.): *Lustrum. Ménesi út 11–13. Solemnia aedificii a.D. MCMXI inaugurati*. Typotex Kiadó–Eötvös Collegium, Budapest, 220–235.

Markó Veronika 2009, Szabó Miklós (1884. május 23. – 1960. március 25.). In: Sepsi Enikő – Tóth Károly (szerk.): *Tudós tanárok az Eötvös Collegiumban*. Ráció Kiadó, Budapest, 18–31.

Markó Veronika 2011a. Szabó Miklós. In: Horváth László – Laczkó Krisztina – Tóth Károly (szerk.): *Lustrum. Ménesi út 11–13. Solemnia aedificii a.D. MCMXI inaugurati*. Typotex Kiadó–Eötvös Collegium, Budapest, 113–125.

Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla (szerk.) 2003. *Neveléstörténeti szöveggyűjtemény*. Osiris Kiadó, Budapest.

Nagy János 2011. Keresztury Dezső. In: Horváth László – Laczkó Krisztina – Tóth Károly (szerk.): *Lustrum. Ménesi út 11–13. Solemnia aedificii a.D. MCMXI inaugurati*. Typotex Kiadó–Eötvös Collegium, Budapest, 126–131.

Nagy Péter Tibor 2010. *Az 1930. évi népszámlálás*. Digitális kiadás. Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest. Letöltés: http://npt2000.homeip.net/nepszamlalas1930/census19301.htm Letöltés ideje: 2012. október 19.

Nagy Péter Tibor 2013. Elitszociológia és neveléstörténet-írás. *Neveléstudomány* 1. 3. sz. 40–59. Letöltés: http://nevelestudomany.elte.hu/index.php/2013/10/elitszociologia-es-nevelestortenet-iras/ Letöltés ideje: 2014. január 13.

Nagy Zsombor 1995. Külföldi diákok az Eötvös Collegiumban (1895–1949). In: Kósa László (szerk.): *Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből 1895–1995*. Gift Kft., Budapest, 83–97.

Nemes Tibor 1989. A Kollégium és az École Normale Supérieure kapcsolata. In: Nagy József Zsigmond – Szijártó István (szerk.): *Tanulmányok az Eötvös Kollégium történetéből*. Eötvös József Kollégium, Budapest, 98–105. (Eötvös Füzetek 10.)

Németh András 2009. A magyar középiskolai tanárképzés és szakmai professzió kialakulása a 18–20. században. *Educatio* 18. 3. sz. 279–290.

Németh András 2005a. *A magyar pedagógia tudománytörténete. nemzetközi tudományfejlődési és recepciós hatások, nemzeti sajátosságok*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Németh András 2005b. A magyar pedagógus professzió kialakulásának előtörténete. – A 18. században és a 19. század első felében. *Pedagógusképzés* 3. 1. sz. 17–32.

Németh András 2002. *A magyar neveléstudomány fejlődéstörténete. Nemzetközi tudományfejlődési és recepciós hatások, egyetemi tudománnyá válás, középiskolai tanárképzés.* Osiris Kiadó, Budapest.

Németh András 2004. A modern európai iskola kialakulása és fejlődése. In: Németh András – Pukánszky Béla (szerk.): *A pedagógia problématörténete*. Gondolat Kiadó, Budapest, 427–456.

Németh András 2007. A modern középiskolai tanári és tanítási szakmai tudástartalmak kibontakozásának történeti folyamatai. *Pedagógusképzés* 5. 1–2. sz. 5–27.

Németh András 2010. *Emberi idővilágok. Pedagógiai megközelítések.* Gondolat Kiadó, Budapest.

Paksa Rudolf 2004. A báró Eötvös József Collegium története Keresztury Dezső igazgatósága idején (1945–1948). In: Paksa Rudolf (szerk.): *Keresztury Dezső, az Eötvös Collegium igazgatója (1945–1948)*. Argumentum Kiadó – Eötvös József Collegium, Budapest, 67–134.

Paksa Rudolf 2009. Mítosz és valóság: a tudós tanár – és az ő tragédiája. In: Sepsi Enikő – Tóth Károly (szerk.): *Tudós tanárok az Eötvös Collegiumban*. Ráció Kiadó, Budapest,126–132.

Papp István 2004. Az Eötvös Collegium helykeresése 1945 és 1950 között. In: Paksa Rudolf (szerk.): *Keresztury Dezső az Eötvös Collegium igazgatója (1945–1948)*. Tanulmányok. Argumentum Kiadó–Eötvös József Collegium, Budapest, 49–65.

Pál Zoltán 2013. *Az Eötvös Collegium. Elitképzés a népi demokráciában 1956–1984.* Kairosz Kiadó, Budapest.

Pál Zoltán 2011. Lutter Tibor. In: Horváth László – Laczkó Krisztina – Tóth Károly (szerk.): *Lustrum. Ménesi út 11–13. Solemnia aedificii a.D. MCMXI inaugurati*. Typotex Kiadó–Eötvös Collegium, Budapest, 132–135.

Pál Zoltán 2010. Lutter Tibor államvédelmi megfigyelése. *Betekintő* 3. 3. sz. Letöltés: http://www.betekinto.hu/node/39. Letöltés ideje: 2012. október 28.

Pölöskei Ferenc 2005. A dualizmus válságperiódusa (1890–1918). In: Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 490–545.

Pukánszky Béla 2013. A tanárképző intézet szerepének alakulása a magyarországi tanárképzés történetében. *Pedagógusképzés,* **10–11.** 39–40. sz. 73–91.

Ress Imre 2007. Szekfű Gyula, Ernst Molden és az Eötvös Collegium. In: Paksa Rudolf (szerk.): *Szekfű Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban*. Argumentum Kiadó – Eötvös József Collegium, Budapest, 17–42.

Romsics Ignác 2004. *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest.

Sas Elemér 1989. A Kollégiumi természettudományi képzés. In: Nagy József Zsigmond – Szijártó István (szerk.): *Tanulmányok az Eötvös Kollégium történetéből*. Eötvös József Kollégium, Budapest, 88–97. (Eötvös Füzetek 10.)

Sepsi Enikő 2009. Aurélien Sauvageot és a korabeli francia stúdiumok Magyarországon, avagy a hungarológia kezdete Franciaországban. In: Sepsi Enikő – Tóth Károly (szerk.): *Tudós tanárok az Eötvös Collegiumban*. Ráció Kiadó, Budapest, 42–50.

Simon Zsuzsa (szerk.) 2011. *A Nagyboldogasszony úttól a Ménesi útig. Történetek és dokumentumok az MTA Irodalomtudományi Intézet évtizedeiből*. Nap Kiadó, Budapest.

[Sine nomine] 1929. A főiskolai hallgatók 1927/1928. tanévben. *Magyar Statisztikai Szemle* 7. 4. sz. 349–355.

[Sine nomine] 1950. *1949. évi népszámlálás. Demográfiai eredmények*. 9. kötet. Állami Nyomda, Budapest.

[Sine nomine] 1952. *1949. évi népszámlálás. Összefoglaló eredmények*. 12. kötet. Állami Nyomda, Budapest.

Szabics Imre 2003. Az Eötvös Collegium és az École Normale Supérieure. In: Varga László (szerk.): *Az Eötvös Collegium és a magyar irodalomtörténet*. Tanulmányok. Argumentum Kiadó – Eötvös József Collegium, Budapest, 117–128.

Szabó András 1995. Az Eötvös Kollégium az utóbbi évtizedek regényeiben és emlékirat-irodalmában. In: Kósa László (szerk.): *Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből 1895–1995*. Gift Kft., Budapest, 145–154.

Tegzes Mária 2015. Fél évszázad Collegium-történelem. A megújulás katalizátorai. *Élet és tudomány,* **70.** 21. sz. 660–661.

Tolnai György 1950. Egyetemi oktatásunk 1949/1950-ben. *Statisztikai Szemle. A Magyar Központi Statisztikai Hivatal Folyóirata,*, 27. 6–7. sz. 364–368.

Tombor András 1995. Az 1932-es kommunista szervezkedés a Collegiumban. In: Kósa László (szerk.): *Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből 1895–1995*. Gift Kft., Budapest, 127–137.

Tóth András 1989. Az Eötvös Kollégium Volt Tagjainak Szövetsége 1921–1949. In: Nagy József Zsigmond – Szijártó István (szerk.): *Tanulmányok az Eötvös Kollégium történetéből*. Eötvös József Kollégium, Budapest, 124–131. (Eötvös Füzetek 10.)

Tóth Gábor 1995a. Az Eötvös József Collegium előtörténete. In: Kósa László (szerk.): *Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből 1895–1995*. Gift Kft., Budapest, 13–30.

Tóth Gábor (szerk.) 1987. *Az Eötvös József Kollégium történetének bibliográfiája és levéltári anyaga*. Eötvös József Kollégium, Budapest.

Tóth Károly 2004b. Az Eötvös Collegium tanárai 1945–1948 között. In: Paksa Rudolf (szerk.): *Keresztury Dezső az Eötvös Collegium igazgatója (1945–1948). Tanulmányok*. Argumentum Kiadó–Eötvös József Collegium, Budapest, 145–159.

Tóth Károly 2009. Fülep Lajos tanári tevékenysége az Eötvös Collegiumban. In: Sepsi Enikő – Tóth Károly (szerk.): *Tudós tanárok az Eötvös Collegiumban*. Ráció Kiadó, Budapest, 109–125.

Tóth Károly 2004a. Keresztury Dezső élete és munkássága. In: Paksa Rudolf (szerk.): *Keresztury Dezső az Eötvös Collegium igazgatója (1945–1948). Tanulmányok*. Argumentum Kiadó–Eötvös József Collegium, Budapest, 9–48.

Tóth Krisztina 1995b. Az Eötvös Collegium szemináriumai a tanári jelentések tükrében (1895–1950). In: Kósa László (szerk.): *Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből 1895–1995*. Gift Kft., Budapest, 109–115.

Tóth Tamás 2001. A napóleoni egyetemtől a humboldti egyetemig. In: Tóth Tamás (szerk.): *Az európai egyetem funkcióváltozásai*. Felsőoktatási tanulmányok. Professzorok Háza, Budapest, 95–124.

Varga László 1989. Irodalomtörténész-képzés a Kollégiumban. In: Nagy József Zsigmond – Szijártó István (szerk.): *Tanulmányok az Eötvös Kollégium történetéből*. Eötvös József Kollégium, Budapest, 51–58. (Eötvös Füzetek 10.)

13.2. A Collegium történetéhez kapcsolódó újságcikkek, folyóiratcikkek, egyéb kiadványok

Ambrus Zoltán 1899. Krónika III. Péterfy Jenő. *A Hét*, 10. 46. sz. 756–757. MDKL 41. doboz 72/4. dosszié.

Antal László 1942. A kitűnőek iskolája és a kitűnőek az iskolában. Az Eötvös Collegium válsága. *Újság*, 1942. augusztus 30. 6. MTAKK Ms. 5207/99.

Baráth Tibor 1944. Adják vissza az Eötvös Collegiumot eredeti hivatásának! Baráth Tibor levele az Egyedül Vagyunkhoz. *Egyedül Vagyunk*, 1944. június 16. 11. MTAKK Ms. 5207/91.

Barta András 1975. Emlékezés az alma materre. A 80 éves Eötvös Kollégiumról beszél Klaniczay Tibor akadémikus. *Magyar Nemzet*, 1975. szeptember 21. (Vasárnap) 9. MDKL 89. doboz 185/a. dosszié.

Gombocz Zoltán 1931. Nyelvtudomány és nyelvtanítás. *Magyar Szemle* 13. 9–12. sz. 218–221.

Frankl Róbert 1948. Az Eötvös Kollégium újjászületése. *Fiatal Magyarország* 17. 8. sz. MDKL 89. doboz 185/a. dosszié. (Közli továbbá Szász 1985: 348–357.)

Kardos Pál 1969. Nagy események sodrában. *Alföld* 20. 3. sz. 5–8. MDKL 89. doboz 185/a. dosszié.

Keresztury Dezső 1947. Az élő iskola. *Valóság*, 1947. január. Közli: Szász 1985: 262–279.

Klaniczay Tibor 1947. Az Eötvös Collegium mérlegen? (Hozzászólás Lakatos Imre cikkéhez.) *Valóság* 1947. március. Közli: Szász 1985: 327–336.

Köpeczy Béla 1946. Szakkollégiumok. *Valóság* 1946. november. Közli: Szász 1985: 255–260.

Laczkó Géza 1930. Bégé úr. Egy volt Eötvös-kollégista visszaemlékezik. *Pesti Napló* 81. 41. sz. 2. (1930. február 19. szerda) 89. doboz 185/a. dosszié.

Lakatos Imre 1947. Eötvös Collegium–Györffy Kollégium. Az Eötvös Collegium mérlegen. *Valóság* 1947. február. Közli: Szász 1985: 280–311.

Léber János 1932. Bolsevista diákok. *Magyar Kultúra* 19. 13–14. sz. 45–49. MDKL 89. doboz 185/a. dosszié.

Losonczy Géza 1947. Az Eötvös Kollégium vitájához. *Szabad Nép*. 1947. április 17. (csütörtök) 4. MDKL 89. doboz 185/a. dosszié. (Közli továbbá: Szász 1985: 343–347.)

Lukácsy Sándor 1947. Az Eötvös Collegium ügye nem magánügy. *Valóság* 1947. április. Közli: Szász, 1985: 337–342.

Major Jenő 1946. Régi és új kollégiumok. *Valóság* 1946. október. Közli: Szász 1985: 245–254.

Milotay István 1932. Levél egy forradalmár filozopterhez. *Magyarság* 13. 136. sz. 1–2. (1932. június 19. Vasárnap) MDKL 89. doboz 185/a. dosszié.

Molnár Aurél 1945. Ötvenéves a Kollégium. Beszélgetés Keresztury Dezső igazgatóval az újjáépítés munkálatairól, a tagok életéről és a kollégium

„titkáról". *Szabad Szó* 47. 167. sz. 2. (1945. október 17. Szerda) MDKL 89. doboz 185/a. dosszié.

[Sine nomine] 1932a. *„A kormány a legszigorúbban kiírtja a kommunista mételyt"*. A belügyminiszter nyilatkozata. *Új Nemzedék*, 1932. június 17. (péntek) 3. MDKL 89. doboz 185/a. dosszié.

[Sine nomine] 1932b. Ki a felelős a bolsevista diákokért? *Magyarság* 13. 135. sz. 4. (1932. június 18. szombat) MDKL 89. doboz 185/a. dosszié.

[Sine nomine] 1932c. Az Eötvös Collegium ifjúságának nyilatkozata. *Nemzeti Újság* 1932. június 21. MOL K 636. 655. doboz, 42. tétel, 697. csomó (1932–1936).

[Sine nomine] 1932d. Bírósági riport. Vörös diákok a bíróság előtt. *Magyarország* 1932. október 4. (kedd) MDKL 89. doboz 185/a. dosszié.

[Sine nomine] 1947a. Az Eötvös Collegium ifjúságának válasza Lakatos Imre cikkére. *Valóság* 1947. március. Közli: Szász 1985: 312–322.

[Sine nomine] 1947b. Az Eötvös-kollégisták nyilatkozata. *Március Tizenötödike* 1947. március 26. Közli: Szász 1985: 323–326.

[Sine nomine] 1947c. A Német Sasrend mint ajánlólevél – 1947-ben. *Szabad Nép* 1947. április 16. (szerda) 2. MDKL 89. doboz 185/a. dosszié.

[Sine nomine] 1943. A kultuszminiszter látogatása az Eötvös Collegiumban. *Nemzeti Újság* 1943. október 9. MDKL 89. doboz 185/a. dosszié.

[Sine nomine] 1944. Változást a balfelé tévelyedett Eötvös Kollégiumban. Az álhumanista szellem fellegvárába is behatol az új világ. *Egyedül Vagyunk* 1944. május 12. 9. MTAKK Ms. 5207/91.

Szabó Miklós 1935. Az Eötvös-kollégium igazgatójának bíráló nyilatkozata a középiskola tanulmányi versenyekről. *Az Est* 1935. szeptember 4. (szerda). 11. MDKL 33. doboz 48. dosszié 56.

Szabó Miklós 1942. Köd az iskola körül. *Híd* 3. 31. szám 7–11. (1942. november 1.) MDKL 89. doboz 185/a. dosszié.

Szabó Miklós 1944. *„Pro Domo". Az „Egyedül vagyunk" 1944. május 19-i számában megjelent „Változást a balfelé tévelyedett Eötvös Collegiumban" című cikkéhez.* Antiqua Rt., Budapest, 1–15. MDKL 89. doboz 185/a. dosszié.

Szabó Miklós 1930. Szabó Miklós aligazgató olvasói levele. *Magyarság* 1930. július 27. (vasárnap). MDKL 88. doboz 185/5. dosszié.

Vass László 1945. Az Eötvös-Kollegium fél százada. *Esti Szabad Szó* 47. 169. sz. 1–2. (1945. október 19. péntek). MDKL 89. doboz 185/a. dosszié.

13.3. Visszaemlékezések

Bassola Zoltán 1998. *Ki voltam… Egy kultuszminisztériumi államtitkár vallomásai*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.

Domokos Mátyás 2006. Domokos Mátyás levele Szász Imrének. *Holmi* 18. 9. sz. 1135–1143. Letöltés: http://www.holmi.org/2006/09/domokos-matyas-levele-szasz-imrenek. Letöltés ideje: 2012. november 6.

Dörnyei Sándor 2004. Gólya az ostrom alatt. In: Dörnyei Sándor (szerk.): *A háború sújtotta Eötvös Collegium. Tomasz Jenő emlékére*. Eötvös József Collegium, Budapest, 67–77.

Fejtő Ferenc 1990. *Budapesttől Párizsig: emlékeim*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

Féja Géza 1965. *Szabadcsapat. Életregény*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

Fodor András 1991. *A kollégium. Napló, 1947–1950*. Magvető Kiadó, Budapest.

Gerevich Tibor 2011. Az Eötvös Collegium története – Bartoniek Géza (1854–1930). In: Horváth László – Laczkó Krisztina – Tóth Károly (szerk.): *Lustrum. Ménesi út 11–13. Solemnia aedificii a.D. MCMXI inaugurati*. Typotex Kiadó–Eötvös Collegium, Budapest, 96–102.

Gyergyai Albert 1986. *A várostól a világig*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.

Győry Dezső 1960. *A nagy érettségi. – Regényes visszaemlékezések*. Magvető Kiadó, Budapest.

Hajdú Péter 2004. Borúra-ború. In: Dörnyei Sándor (szerk.): *A háború sújtotta Eötvös Collegium. Tomasz Jenő emlékére*. Eötvös József Collegium, Budapest, 41–66.

Imolya Imre 2004. Részletek Imolya Imre krónikájából. In: Dörnyei Sándor (szerk.): *A háború sújtotta Eötvös Collegium. Tomasz Jenő emlékére*. Eötvös József Collegium, Budapest, 19–40.

Jankovich Ferenc 1967. *A magam emberségéből*. Kozmosz Könyvek, Budapest.

Keresztury Dezső 1993. *Emlékezéseim: szülőföldem*. Argumentum Kiadó, Budapest.

[Kelevéz Ágnes] 2007a. Benyhe János (1945–1949). In: Kelevéz Ágnes (szerk.): *Ahol a maximum volt a minimum. Emlékezések a régi Eötvös Collegiumra.* ELTE Eötvös József Collegium – Petőfi Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 189–209.

[Kelevéz Ágnes] 2007b. Bodnár György (1947–1950). In: Kelevéz Ágnes (szerk.): *Ahol a maximum volt a minimum. Emlékezések a régi Eötvös Collegiumra.* ELTE Eötvös József Collegium – Petőfi Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 253–276.

[Kelevéz Ágnes] 2007c. Domokos Mátyás (1948–1949). In: Kelevéz Ágnes (szerk.): *Ahol a maximum volt a minimum. Emlékezések a régi Eötvös Collegiumra.* ELTE Eötvös József Collegium – Petőfi Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 325–350.

[Kelevéz Ágnes] 2007d. Gyapay Gábor (1943–1948). In: Kelevéz Ágnes (szerk.): *Ahol a maximum volt a minimum. Emlékezések a régi Eötvös Collegiumra.* ELTE Eötvös József Collegium – Petőfi Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 145–163.

[Kelevéz Ágnes] 2007e. Hankiss Elemér (1947–1949). In: Kelevéz Ágnes (szerk.): *Ahol a maximum volt a minimum. Emlékezések a régi Eötvös Collegiumra.* ELTE Eötvös József Collegium – Petőfi Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 277–298.

[Kelevéz Ágnes] 2007f. Kosáry Domokos (1931–1936): In: Kelevéz Ágnes (szerk.): *Ahol a maximum volt a minimum. Emlékezések a régi Eötvös Collegiumra.* ELTE Eötvös József Collegium – Petőfi Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 7–28.

[Kelevéz Ágnes] 2007g. Lator László (1947–1949). In: Kelevéz Ágnes (szerk.): *Ahol a maximum volt a minimum. Emlékezések a régi Eötvös Collegiumra.* ELTE Eötvös József Collegium – Petőfi Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 299–324.

[Kelevéz Ágnes] 2007h. Ruttkay Kálmán (1941–1948). In: Kelevéz Ágnes (szerk.): *Ahol a maximum volt a minimum. Emlékezések a régi Eötvös Collegiumra.* ELTE Eötvös József Collegium – Petőfi Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 123–143.

[Kelevéz Ágnes – Ruttkay Zsófia] 2007. Orosz László (1943–1948). In: Kelevéz Ágnes (szerk.): *Ahol a maximum volt a minimum. Emlékezések a régi Eötvös Collegiumra.* ELTE Eötvös József Collegium – Petőfi Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 165–188.

Kosáry Domokos 2003. Emlékeim Hóman Bálintról. *História* 25. 1. sz. 25–28. Letöltés: http://www.historia.hu/archivum/2003/0301kosary.htm. 2014. január 17.

Kucsman Árpád 2004. Emléktöredékek. In: Dörnyei Sándor (szerk.): *A háború sújtotta Eötvös Collegium. Tomasz Jenő emlékére*. Eötvös József Collegium, Budapest, 123–127.

Kucsman Árpád 2006. *Egy kémikus a régi Eötvös Collegiumban*. ELTE Eötvös József Collegium – Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest.

Kuncz Aladár 1975. *Fekete kolostor. (Feljegyzések a francia internáltságból.)* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

Laczkó Géza 1938. *Királyhágó. Regény*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest.

Lator László 2012. „Ha úgy tetszik szabad, ha úgy tetszik destruktív". Lator Lászlóval beszélget Szlukovényi Katalin. *Holmi* 23. 4. sz. Letöltés: http://www.holmi.org/2012/04/%E2%80%9E%E2%80%A6ha-ugy-tetszik-szabad-ha-ugy-tetszik-destruktiv%E2%80%9D-lator-laszloval-beszelget-szlukovenyi-katalin. Letöltés ideje: 2012. november 9.

Lukácsy Sándor 2004. Az ostrom hónapjai az Eötvös Collegiumban. In: Dörnyei Sándor (szerk.): *A háború sújtotta Eötvös Collegium. Tomasz Jenő emlékére*. Eötvös József Collegium, Budapest, 97–101.

Mátrai László 1982. *Műhelyeim története.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

Mesterházi Lajos 1974. *Hármasugrás. Kisregények*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

Mihályi Gábor 2012. *Két apa között. A magyar baloldal tragédiája 1899–1990*. Kaligramm Kiadó, Budapest.

Németh Gyula 1972. *Gombocz Zoltán*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Pataki Ferenc 2005. *A NÉKOSZ-legenda*. Osiris Kiadó, Budapest.

Rácz István 1991. *A semmi partján*. Magvető Kiadó, Budapest.

[Ruttkay Zsófia] 2007a. Borzsák István (1932–1939). In: Kelevéz Ágnes (szerk.): *Ahol a maximum volt a minimum. Emlékezések a régi Eötvös Collegiumra*. ELTE Eötvös József Collegium – Petőfi Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 29–51.

[Ruttkay Zsófia] 2007b. Czapáry Endre (1941–1946). In: Kelevéz Ágnes (szerk.): *Ahol a maximum volt a minimum. Emlékezések a régi Eötvös*

Collegiumra. ELTE Eötvös József Collegium – Petőfi Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 103–121.

[Ruttkay Zsófia] 2007c. Keszthelyi Lajos (1946–1948). In: Kelevéz Ágnes (szerk.): *Ahol a maximum volt a minimum. Emlékezések a régi Eötvös Collegiumra*. ELTE Eötvös József Collegium – Petőfi Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 235–252.

[Ruttkay Zsófia] 2007d. Vekerdy József (1945–1949). In: Kelevéz Ágnes (szerk.): *Ahol a maximum volt a minimum. Emlékezések a régi Eötvös Collegiumra*. ELTE Eötvös József Collegium – Petőfi Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 211–234.

Sauvageot, Aurélien 1988. *Magyarországi életutam*. Corvina Kiadó, Budapest.

Schöpflin Gyula 1991. *Szélkiáltó. Visszaemlékezés*. Magvető – Pontus Kiadó, Budapest.

Sőtér István 1986. *Fellegjárás. Két iskola*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

Szabó Dezső 1965. *Életeim*. I–II. kötet. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

Szász Imre 1985. *Ménesi út. Regény és dokumentumok*. Magvető Kiadó, Budapest.

Szigeti József 1993. Az Eötvös-kollégium középiskolai kisugárzása. Részletek egy visszaemlékezésből. *Iskolakultúra,* **9.** 3. sz. 67–76.

Szigeti József 2000. *Intellektuális önéletrajzom. A szellemi ébredezéstől társadalmi hivatásra ébredésemig 1921–1948*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.

Sziklay László 2003. *Egy kassai polgár emlékei. Levelek Lidlihez*. Kaligramm Kiadó, Pozsony.

Thomas Köves-Zulauf 2004. Tomasz Jenő. In: Dörnyei Sándor (szerk.): *A háború sújtotta Eötvös Collegium. Tomasz Jenő emlékére*. Eötvös József Collegium, Budapest, 11–18.

Vekerdy József 1984. Aki nem vállalta… *Fejér Megyei Szemle* 21. 2. sz. 128–130.

13.4. Felhasznált jogszabályok

1867: XII. tc. *A magyar korona országai és az Ő Felsége uralkodása alatt álló többi országok között fennforgó közös érdekű viszonyokról, s ezek elintézésének módjáról.*

1872: XIX. tc. *A kolozsvári magyar királyi tudományegyetem felállításáról és ideiglenes szervezéséről.*

1883: XXX. tc. *A középiskolákról és azok tanárainak képesítéséről.*

1890: XXX. tc. *A középiskolákról és azok tanárainak képesítéséről szóló 1883: XXX. tc. módosítása tárgyában.*

1892. évi XVIII. tc. *A magyar korona országainak kormánya és a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok kormánya között az érme- és pénzrendszerre vonatkozólag kötendő szerződésről.*

1893: IV. tc. *Az állami tisztviselők, altisztek és szolgák illetményeinek szabályozásáról, és a megyei törvényhatóságok állami javadalmazásának felemeléséről.*

1894: XXVII. tc. *Azon nyilvános tanintézeti igazgatók, tanárok, tanítók, igazgatónők és tanítónők nyugdíjazásáról és hozzátartozóik ellátásáról, kikről állami vagy más hasonló természetű közrendelkezéssel gondoskodva nincs.*

1894: XXXI. tc. *A házassági jogról.*

1894: XXXII. tc. *A gyermekek vallásáról.*

1894: XXXIII. tc. *Az állami anyakönyvekről.*

1895: XLII. tc. *Az izraelita vallásról.*

1899. évi XXXVI. tc. *A koronaértékben való közkötelező számitás behozataláról, az általános érmeforgalom rendezéséről és a koronaértéknek a jogviszonyra való alkalmazásáról.*

1907: XLV. tc. *A gazda és a gazdasági cseléd közötti jogviszony szabályozásáról.*

1912: LXV. tc. *Az állami alkalmazottak, valamint azok özvegyeinek és árváinak ellátásáról.*

1920: XXV. tc. *A tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról*

1920: XXXVI. tc. *A földbirtok helyesebb megoszlását szabályozó rendelkezésekről.*

1924: XI. tc. *A középiskoláról.*

1924: XXVII. tc. *A középiskolai tanárok képzéséről és képesítéséről.*

1928: XIV. tc. *A tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról szóló 1920. évi XXV. törvénycikk módosításáról.*

1929: XXX. tc. *A közigazgatás rendezéséről.*

1933: XVI. tc. *A közigazgatás rendezéséről szóló 1929: XXX. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről.*

1934: XI. tc. *A középiskoláról.*

1938: XV. tc. *A társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról.*

1939: IV. tc. *A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról.*

1941: XV. tc. *A házassági jogról szóló 1894: XXXI. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről.*

1946: XXV. tc. *A magyar zsidóságot ért üldözés megbélyegzéséről és következményeinek enyhítéséről.*

1948: XXXIII. tc. *A nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonbavétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában.*

2011: CCIV. tc. *A nemzeti felsőoktatásról.*

2708/1920. (IV. 1.) *M. E. rendelet a hivatali esküről.*

7000/1925. (XI. 6.) *M. E. rendelet az állami tisztviselők státuszrendezéséről.*

9000/1927. (XI. 1.) *M. E. rendelet az állami tisztviselők illetményeinek újraszabályozása tárgyában.*

7300/1939. (VII. 28.) *M. E. rendelet az 1939: IV. tc. végrehajtásáról.*

600/1945. (III. 17.) *M. E. rendelet a nagybirtokrendszer megszűnéséről és a földmíves nép földhöz juttatásáról.*

260/1949 (I. 12.) *Minisztertanácsi rendelet az egyetemi bölcsészettudományi képzés újjászervezése tárgyában.*

1950: XLIV tvr. (XI. 26.) *Újrendszerű tudományos fokozat bevezetése és elnyerésének szabályozása tárgyában.*

1951: XXVI. tvr. (IX. 11.) *A tudományok doktora tudományos fokozat bevezetése és az egyetemi oktatói, valamint a kutatóintézeti kutatói állások, illetőleg fokozatok szabályozása tárgyában.*

24/2013 (II. 5.) *Korm. rendelet a nemzeti felsőoktatási kiválóságról.*

14. Felhasznált levéltári források jegyzéke

14.1. Magyar Országos Levéltár (MOL)

K636. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Egyetemek, főiskolák és tudományos intézetek (1919–1944)
49. doboz, 25. tétel (1919). Az Eötvös Collegium ügyei 1918–1919-ben.
85. doboz, 25. tétel. 79. csomó (1920). Az Eötvös Collegium ügyei 1920-ban.
137. doboz, 25. tétel. 138. csomó (1922). Az Eötvös Collegium ügyei 1921–1922-ben.
161. doboz, 25. tétel (1923). Az Eötvös Collegium ügyei 1923-ban.
181. doboz, 25. tétel (1924). Az Eötvös Collegium ügyei 1924-ben.
195. doboz, 25. tétel (1925). Az Eötvös Collegium ügyei 1925-ben.
224. doboz, 25. tétel (1926). Az Eötvös Collegium ügyei 1926-ban.
243. doboz, 24. tétel, 279. csomó (1927). Az Eötvös Collegium ügyei 1927-ben.
293. doboz, 22. tétel, 253. csomó (1928). Az Eötvös Collegium ügyei 1928-ban.
655. doboz, 42. tétel, 697. csomó (1932–1936). Az Eötvös Collegium ügyei 1932–1936 között.
44–2. tétel, 883. doboz (1937–1941). Az Eötvös Collegium ügyei, 1937–1941.
1024. doboz, 44–1. tétel (1942–1944–1). Az Eötvös Collegium ügyei, 1941–1944.

K 592. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Középiskolai ügyosztály iratanyagai
143. csomó, 18. tétel (1920).
172. csomó, 18. tétel (1921).
196. csomó, 13. tétel (1922).

XIX-I-1-h. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Egyetemek, főiskolák és tudományos intézetek (1945–1950)
112. doboz 90–3. tétel (1946–1947). Az Eötvös Collegium ügyei, 1946–1947.
1515/1949–1950 (358. doboz). Az Eötvös Collegium ügyei, 1949–1950.
1400–74/1950. (252. doboz). Az egyetemi és főiskolai ügyosztály ügyei 1950-ben.
1400–52/1950. (249. doboz). Az egyetemi és főiskolai ügyosztály ügyei, 1950–1951.

XIX-I-1-s Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Elnöki Osztály
1011/1949. (213. doboz). Elvi véleménynyilvánítás törvény előkészítési ügyekben, 1949–1950.
1011/1950–1951. (214. doboz). Elvi véleménynyilvánítás törvény előkészítési ügyekben, 1950–1951.
1416/1949–1950 (336. doboz). Felsőoktatási és tudományos főosztály általános iratai, 1949–1950.
1416-65/1949. XIX-I-1-h (336.) Budapesti Bölcsészettudományi Kar általános iratai, 1949–1950.
1416-1-147/1949–1950 (336. doboz). Budapesti Bölcsészkar általános iratai, 1949–1950.

M-KS-276.f. 86. cs. Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőség Agitációs és Propaganda Bizottság üléseinek jegyzőkönyvei
11. őrzési egység 1948. december 28-i ülés.
12. őrzési egység 1949. január 4-i ülés.
34. őrzési egység 1949. szeptember 29-i ülés.
37. őrzési egység 1949. november 11-i ülés.
50. őrzési egység 1950. július 9-i ülés.
54. őrzési egység 1950. augusztus 15-i ülés.

M-KS-276.f.89. cs. Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőség Agitációs és Propaganda Bizottság üléseinek iratanyaga
302. Őrzési egység Diákszociális juttatások az 1950–1951. iskolai évben.
318. Őrzési egység Agitáció és Propaganda az 1949–1951-es iskolai évben a középiskolákban és a felsőoktatásban.

14.2. Magyar Tudomány Akadémia Kézirattára és Régi Könyvek Gyűjteménye (MTAKK)

Ms. 492/2–74. Bartoniek Géza igazgató levelezése 1895–1928.
Ms. 2233/22. Király István (sine anno): *Párhuzamos életutak. Nemzedékünk emlékezete*. Kézirat. 1–49.
Ms. 4270/1. Az Eötvös Kollégium tanárainak és seniorainak jelentése klasszika-filológus és magyar nyelvész hallgatók tanulmányairól.
Ms. 5207/9. Szabó Miklós és Eckhardt Sándor levelezése, 1945.
Ms. 5207/61. Aurel Diegon, 1913 májusa.
Ms. 5207/65. Hóman Bálint kultuszminiszter távozik a Collegium épületéből Szabó Miklós igazgató kíséretében, 1937.
Ms. 5207/80. A Báró Eötvös József Collegium szervezete, házirendje és fegyelmi szabályzata (1906). Franklin Társulat, Budapest. 1–12.
Ms. 5207/85. Gombocz Zoltán és a Collegium tanári karának tagjai az 1930-as évek első felében.
Ms. 5207/84. Szabó Miklós igazgató és a tanári kar tagjai fogadják Kettunen Lauri finn lektort a Collegiumban, 1942.
Ms. 5207/82.; 91–99. Az Eötvös Collegiummal kapcsolatos sajtótermékek 1895–1949.
Ms. 5982/113. Jankovich Ferenc 1947. *A Collegium ünnepére*. Kézirat.
Ms. 5982/115. Gerevich Tibor 1947. *Bartoniek Géza (1854–1930)*. Kézirat. 1–6.
Ms. 5982/116–117. Szekfű Gyula 1947. *Mika Sándor (1859–1912)*. Kézirat. 1–12.
Ms. 5982/118. Mendöl Tibor 1947. *Teleki Pál, a földrajztudós*. Kézirat. 1–7.
Ms. 5982/119. Eckhardt Sándor 1947. *A Collegium és a magyar közélet*. Kézirat. 1–2.
Ms. 5982/120. Barker, Vernon Duckworth 1947. *Eötvös-collegiumi emlékeim*. Kézirat. 1–8.
Ms. 5982/121. Kosáry Domokos 1947. *A Collegium rövid története*. Kézirat. 1–20.
Ms. 5982/122. Kéry László 1947. *Az Eötvös-kollégium a második világháború idején*. Kézirat. 1–17.
Ms. 5982/123. [Sine nomine] 1947. *A mai Collegium*. Kézirat. 1–4.
D. 6766. Gombocz Zoltán az Eötvös Collegium épülete előtt.
D. 7819. A „jó magyar kiejtési verseny bizottsága", a háttérben Gombocz Zoltán protréja, 1937. december 7.
D. 9908. Keresztury Dezső az Eötvös Collegium diákságával helyreállítja az intézet könyvtárát, 1945.
D. 10039. Tomasz Jenő igazgatóhelyettes fiával, a Collegium romos épületében, 1945.

D. 10043. A Collegium földszinti helyiségének romjai, 1945.
D. 10044. A Collegium tornatermének romjai, 1945.
D. 10053. Keresztury Dezső a Collegium tetőszerkezetének újjáépítését irányítja, 1945.
D. 10054. Az Eötvös Collegium újjáépítésének munkálatai, 1945.

14.3. Mednyánszky Dénes Könyvtár és Levéltár (MDKL)

1. doboz 1. dosszié 1. csomó–23. doboz 25. dosszié 70. Az Eötvös Collegiumba 1895–1950 között felvett hallgatók személyi anyagai.
24. doboz 26. dosszié 1. csomó – 33. doboz 49. dosszié 58. csomó. Az Eötvös Collegiumból 1895–1950 között elutasított hallgatók személyi anyagai.
34. doboz 50. dosszié – 35. doboz 52. dosszié Külföldi állampolgárságú vendéghallgatók a Collegiumban, 1895–1948.
36. doboz 54/a. A csornai premontrei kanonokrend ösztöndíjasai, 1895–1918.
36. doboz 54/b. A tiszántúli református egyházkerület ösztöndíjasai, 1898–1907.
36. doboz 54/c. Naszód-vidéki ösztöndíjasok, 1902–1913.
36. doboz 54/d. A Gozsdu-alapítvány ösztöndíjasai, 1902–1918.
36. doboz 54/e. A nagyszebeni érsekség ösztöndíjasai, 1902–1918.
36. doboz 55–56. dosszié. Belföldi és külföldi tanulmányutak, ösztöndíjak iratanyagai 1895–1948.
38. doboz 63. dosszié. Bartoniek Géza igazgató személyi anyagai.
39. doboz 65. dosszié. Eötvös Loránd curátor és Bartoniek Géza igazgató levelezése 1895–1919.
39. doboz 66/a–b. Gombocz Zoltán igazgatóra vonatkozó iratok.
40. doboz 67. dosszié. Szabó Miklós igazgatóra vonatkozó iratok.
40. doboz 69. dosszié. Teleki Pál curator személyére vonatkozó iratanyagok.
40. doboz 70/1–10. dosszié. Rendes, kinevezett tanárok iratanyagai 1895–1945.
40. doboz 71/ 1–11. dosszié. Rendes, kinevezett tanárok iratanyagai 1895–1945.
41. doboz 72/1–5. Tiszteletdíjas tanárok anyagai betűrendben, 1895–1945.
41. doboz 72/a. dosszié– 41. doboz 73/4. dosszié. Kimutatás a tiszteletdíjakról, 1895–1945.
41. doboz 73/a. Rendes, tiszteletdíjas tanárok 1945–1950 közötti anyagai.
42. doboz 74/1–5. dosszié. Altisztekre vonatkozó iratanyagok, 1895–1949.
42. doboz 75/1–4. dosszié. Szegődményesek iratanyagai 1895–1945.
42. doboz 75/a/1–/2. dosszié. Szegődményesek iratanyagai 1945–1950.
43. doboz 76–78. dosszié. Tanárok és alkalmazottak személyi lapjai 1949–1950 között.

46. doboz 84/1–2. dosszié. Az Eötvös Collegium angol, illetve amerikai állampolgárságú angol nyelvi lektorai, 1895–1949.
46. doboz 84/3. dosszié. Az Eötvös Collegium észt nyelvi lektorai, 1935–1941.
46. doboz 84/4. dosszié. Az Eötvös Collegium finn nyelvi lektorai, 1934–1948.
46. doboz 84/a/1–7. dosszié Az Eötvös Collegium francia nyelvi lektorainak iratai, 1895–1945.
46. doboz 84/5–6. dosszié. Bonnerjea Renére és Kaminski Andréra vonatkozó iratok, 1939–1949.
47. dosszié 84/b/1–3. dosszié. Az Eötvös Collegium osztrák és német állampolgárságú német nyelvi lektorainak anyagai 1912–1948.
47. doboz 84/b/4. dosszié. Az Eötvös Collegium olasz nyelvi lektorainak anyagai, 1922–1944.
MDKL 47. doboz 85. dosszié. Az Eötvös Collegium seniori helyeinek adományozására vonatkozó iratok, 1936–1947.
50. doboz 95/1–4. dosszié. A Vezetés és oktatásra vonatkozó iratanyagok 1895–1945.
50. doboz 95/a. dosszié. A Báró Eötvös József Collegium szervezeti szabályzata. Házi tanulmányi és könyvtári rendje. 1895; 1923.
50. doboz 96/1–6. dosszié. VKM-miniszterhez felterjesztések és miniszteri rendeletek, 1895–1945.
50. doboz 96/a/1–8. VKM-miniszterhez felterjesztések és miniszteri rendeletek, 1945–1950.
50. doboz 96/b/1–3. dossz. A Collegium igazgatósága és a VKM-miniszter közötti levélváltások, 1913–1948 között.
51. doboz 97/1–6. dosszié. A Collegium belső életére vonatkozó iratok, 1895–1949.
51. doboz 97/a. dosszié. A Collegium belső életére vonatkozó iratok 1945–1950.
51. doboz 97/b. dosszié. A Collegium és a Bölcsészeti Kar tanulmányi osztályának kapcsolata 1949–1950.
51. doboz 98/a/1–3. Testnevelésre vonatkozó iratok, 1895–1949.
51. doboz 98/b/1–2. dosszié. Az Eötvös Collegium belső élete, népgyűlési jegyzőkönyvek, 1947–1949.
51. doboz 98/1/a–2. dosszié. Fegyelmi ügyek, lopások a Collegiumban, 1895–1949.
51. doboz 98/2. dosszié. Eötvös-collegisták fegyelmi ügyei, 1905–1939.
52. doboz 101/a. dosszié – 54. doboz 101/10/b. Az Eötvös Collegium tanárainak jelentése a collegiumi órákról, 1895–1950.
54. doboz 102/a–d. dosszié. Az Eötvös Collegium tanári karának gyűléseiről készült jegyzőkönyvek, 1897–1950.

54. doboz. 102/e. dosszié. Népgyűlési jegyzőkönyvek 1949–1950.
82. doboz 161/3. dosszié. A pisai Scuola Normale Superiore testvérintézménnyel kialakult kapcsolatok, 1937–1943.
83. doboz 163/1. dosszié. Az Eötvös Collegium Volt Tagjai Szövetségének ügyei, előkészítés.
83. doboz 163/2. dosszié. Az Eötvös Collegium Volt Tagjai Szövetéségének ügyei 1923–1935.
88. doboz 185/1–5. dosszié. Az Eötvös Collegium 1895–1950 közötti történetére vonatkozó iratanyagok.
88. doboz. 185/6. dosszié. Az Eötvös Collegium curatoraira vonatkozó iratanyagok, 1919–1941.
89. doboz 185/a. dosszié. A Collegiummal kapcsolatosan megjelent újság-, illetve folyóiratcikkek.
94. doboz 199. dosszié. Szabó Miklós igazgató személyi anyaga.

15. Függelék

15.1. A Báró Eötvös József Collegium szervezeti szabályzata. Házi tanulmányi és könyvtári rendje. (1895)

„Ő császári és apost. kir. Felsége 1895 évi augusztus 18-án Yschlben kelt legfelsőbb elhatározásai alapján a középiskolai tanárjelöltek számára Budapesten alapított báró Eövös József collegium ideiglenes szervezete tárgyában a következő szabályzatot állapítom meg:

I. A collegium célja

1. *A Báró Eötvös József collegium a budapesti főiskolák érdemesebb hallgatóinak akik a tanári pályára készülnek tisztes együttélésben megad minden segítséget arra, hogy egyetemi tanulmányaik alatt szakpályájukra elméletileg és gyakorlatilag kellőképpen készülhessenek.*

II. A collegium igazgatása

2. *A collegium közvetlenül a vallás-és közoktatásügyi miniszternek van alárendelve. Az intézet élére áll a curator ki, mint a miniszter külön megbízottja, a felügyeletet minden irányban gyakorolja.*
3. *A collegium tanulmányi, fegyelmi és egyelőre gazdasági ügyeit az igazgató vezeti. Hatásköre a következő:*
   - *a.) Képviseli az intézetet hatóságok és mások irányába.*
   - *b.) Az intézet összes ügyeiben a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a felterjesztéseket ő készíti el. Felterjesztéseit a curator láttamozza.*
   - *c.) Az érdekelt főiskolai tanárok, s az intézetben alkalmazandó segéderők, szakvezető tanárok közreműködésével irányozza és ellenőrzi a collegiumi tagok egyetemi tanulmányait. E végre minden félév elején minden egyes növendéknek, személyes megbeszélés alapján felvilágosítást és tanácsokat ad tanulmányi rendjének célszerű egybeállítására s egyúttal útmutatást mind az egyetemi előadások sikeres felhasználására, mind magántanulmányuk berendezésére, időnként pedig pontos*

tudomást vesz, szükség esetén jegyzeteik alapján is, tanulmányaik előmeneteléről.

d.) *Rendezi és ellenőrzi a collegium kebelén belül tartandó tanulmányokat, illetőleg gyakorlatokat, melyek az egyetemi előadások sikeres felhasználására, esetleg kiegészítésére, valamint a tanári pályán szükséges egyéni készültség biztosítására szolgálnak.*

e.) *Állandó gondot fordít erkölcsi és társadalmi műveltségük tekintetéből a collegiumi tagoknak hivatásukhoz méltó fejlődésére, ügyet az intézeti fegyelemre.*

f.) *Az igazgató gondoskodik a collegiumi épület és felszerelés kellő rendben tartásáról, intézkedik a megfelelő ellátás dolgában, felügyel a házi rendre és vezeti egyelőre az intézet számadásait.*

g.) *A collegium igazgatását és házirendjét illetőleg az igazgató szabályzatot dolgoz ki, melyet a curátor felterjesztésére a vallás- és közoktatásügyi miniszter hagy jóvá.*

III. Szakvezető tanárok és collegiumi tanulmányok.

4. *A collegiumi növendékek tanulmányának szakszerű vezetésére a miniszter az államtisztviselőként alkalmazott tanférfiak sorából a curator előterjesztése alapján 3–3 évi időközre szolgálattételre berendel legalább négy szakvezetőt, kik ez idő alatt egyéb hivatalos teendőik alól rendszerint felmentendők. A szakvezetők kötelessége a magántanulmányokra szánt időben az intézetben jelen lenni, a jelölteket egyenkint vagy csoportonként tanulmányaikban támogatni és szükség esetén szakszerű értekezleteket vagy előadásokat is tartani.*
5. *A collegiumban tartandó tanulmányi értekezlet és gyakoraltok főleg abból a szempontból szervezendők, hogy a növendékek a tanári képesítésükre vonatkozó tudományoknak alapfogalmait és föltételeit rendszeres összefüggésükben átérteni tanulják és pontos alkalmazásukban kész ügyészségre tegyenek szert, valamint a középiskolai tanításban tudományos anyagot elsajátítsák, s a tanári vizsgálat követelményeinek kellő időben megfeleljenek.*
6. *A tanulmányok általános rendjét és körét minden félév elején a növendékeknek rövid úton megejtett megvizsgálása után a curator elnöklete alatt az igazgató, s a szakvezető tanárok értekezlete állapítja meg.*
7. *A szaktudományi értekezleteken és gyakorlatokon felül a collegium kebelében gondoskodás történik a tagok irodalmi műveltségének kellő fejlesztéséről, különösen pedig arról, hogy a növendékek a modern nyelvekben, nevezetesen*

első sorban a német és a francia nyelvben szó- és írásbeli gyakorlásra is alkalmat találjanak.

8. *A Collegium kellő figyelmet fordít még a növendékek egészségének ápolására , testi ügyességének fejlesztésére és alkalmat nyújt a rajz, zene és ének tanulására és a torna gyakorlására.*
9. *Minden tanév végével a curator elnöklete alatt az igazgató s a szakvezetők értekezletet tartanak, melyben a főiskolai tanulmányok eredményének tekintetbe vételével az egyes növendékek minősítését megállapítják és döntenek arra nézve, vajjon a tanúsított szorgalom és előmenetel alapján tagja maradhat-e az illető a collegiumnak vagy sem. Négy évnél tovább azonban senki sem maradhat a collegiumi ellátás élvezetében.*
10. *Az igazgató minden év végén kimerítő jelentést tesz a curator útján a vallás-és közoktatásügyi miniszternek a collegiumban végzett tanulmányokról és eredményekről.*

IV. A Collegium tagjai

11. *A collegium tagjai (növendékei):*
    a.) Az állam javadalmazottjai (egész és fél javadalmazottak),
    b.) egyéb iskolafenntartók alapítványosai, végül
    c.) önszántukból jelentkező fizetéses bentlakók, kiket a curator javaslatára a vallás- és közoktatásügyi miniszter vesz fel.
12. *Állami javadalmazásos helyeket a közoktatásügyi miniszter részben nyilvános pályázat útján, részben az illető főiskolai tanárok személyes felelősség mellett történő közvetlen ajánlatára, mindenkor az intézet curatorának felterjesztése alapján adományozza.*
13. *A többi bentlakók számát tekintettel arra, hogy mindegyikök foglalkozására és gyakorlataira kellő figyelem legyen fordítható, a curator felterjesztésére a vallás- és közoktatásügyi miniszter határozza meg.*
14. *A bentlakó tagokon felül a rendelkezésre álló helyiségek és segédeszközök mérve szerint a collegium tanulmányi gyakorlatain és értekezletein az igazgató engedelmével korlátolt számban bejáró tagok is vehetnek részt.*
    Az értekezletekért és gyakorlatokért semmi díj nem fizetendő.

Budapest, 1895. augusztus 31. Wlassics Gyula s. k.”

MDKL 50. doboz 95/a. dosszié.

15.2. A Báró Eötvös József-Collegium Fegyelmi Szabályzata és Házirendje

„A junior a collegiumba való belépéskor kötelezi magát:

1. *Egyetemi polgárhoz illő tisztességes magaviseletre.*
2. *Egyetemi előadásainak pontos látogatására s a collegium részéről eléje szabott teendők szorgalmas végzésére.*
3. *A Collegium munka- és időrendjének pontos betartására.*
   A munka és időrendtől eltérni, különösen pedig vacsora után az intézetből eltávozni csakis az igazgató engedélyével szabad.
4. *Társaival szemben testvéries viszony ápolására és békés egyetértésre.*
5. *A collegiumi igazgató utasításának követésére.*

Aki ezen fogadalmát megszegi, az elkövetett szabálytalanság súlya szerint megintést, rendre utasítást, vagy rosszallást von maga után. Végső esetben az intézetből való kizárás következik.

A rendreutasítás a »Collegium Naplójá«-ba bejegyeztetik, a rosszallás pedig, melynek kifejezésénél a Curator jelen van, az illető junior minősítvényébe bekerül. A kizárást a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter mondja ki.

Budapest, 1895. szeptember.

Eötvös Loránd s. k. *Bartoniek Géza s. k."*

MDKL 50. doboz 95/a. dosszié.

15.3. Idő- és Munkarend, Házi Szabályzat

„A collegiumi tanulmányok idejét a félév elején közzétett órarend állapítja meg. Egyébként általánosan kötelező tanulmányi idő délutáni 5 órától 7 óráig van. Ez időben a collegium összes tagjai, amennyiben az egyetemen nincsenek elfoglalva, a collegiumban, még pedig szobáikban vagy a könyvtári helyiségekben munkával töltik az idejüket. Vasár- és ünnepnapokon a tanulmányi idő nem kötelező.

Az étkezések ideje a következő: reggeli 6 óra 45 p-től 7 óra 45 p-ig, ebéd 1 óra 20 p-kor, vacsora 8 órakor. Eltérés csakis az igazgató külön intézkedése alapján engedhető meg. A collegium tagjai kötelesek az étkezésen pontosan megjelenni.

Zenélni, énekelni, társasjátékot űzni és dohányozni csakis a társalgó teremben szabad. Mindennemű szerencsejáték (hazárdjáték) feltétlenül tilos. Collegiumi órák és a tanulmányi órák alatt silentium!

Zenegyakorlás céljaira a zeneszoba, az ebédlő és szükség esetén a társalgó áll rendelkezésre.
Vendégeket csakis az arra kijelölt helyiségekben szabad fogadni. Idegeneket az épület földszintjén túl csakis az igazgató külön engedélyével szabad bebocsátani.

Bp., 1913. szeptember hóban. *Bartoniek Géza s. k.”*
MDKL 50. doboz 95/a. dosszié.

15.4. A Báró Eötvös József Collegium szervezeti Szabályzata (1923). Hivatalos Közlöny. 1923. szeptember 1.

„Magyarország kormányzója Ő Főméltóságának 1923 évi július hó 14. napján Budapesten kelt magas elhatározása alapján a középiskolai tanárjelöltek számára Budapesten alapított Báró Eötvös József-Collegium végleges szervezete tárgyában a következő szabályzatot állapítom meg.

I. A Collegium célja

1. A Báró Eötvös József Collegium a Budapesti Tudományegyetemi Bölcsészeti Kar érdemesebb hallgatóinak, kik a középiskolai tanári pályára készülnek, tisztes együttélésben megad minden segítséget arra, hogy egyetemi tanulmányaik alatt alaposabb szakképzettségre tehessenek szert.

II. A Collegium vezetése

2. A collegium közvetlenül a vallás és közoktatásügyi miniszter alá van rendelve. Az intézet élén az államfő által állandó jelleggel kinevezett Curator, ki mint a miniszter külön megbízottja a felügyeletet és irányítást minden vonatkozásban gyakorolja. Ugyancsak őt illeti meg a felterjesztés joga az intézet minden tanulmányi és személyi érdekű ügyében.

3. A collegium tanulmányi, fegyelmi és gazdasági ügyeit az igazgató vezeti. Hatásköre a következő:

a.) Képviseli az intézetet a hatóságok és egyes személyek irányába.

b.) *Az intézet összes ügyeiben ő készíti el a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez intézendő felterjesztéseket, melyeket a Curator láttamoz.*

c.) *Az intézet tanári karának közreműködésével irányozza és ellenőrzi a collegiumi tanulmányokat. Evégből minden egyes növendéknek, személyes megbeszélés alapján, felvilágosítást és tanácsot ad tanulmányi rendjének célszerű egybeállítására s egyúttal útmutatást mind az egyetemi előadások sikeres felhasználására, mind magántanulmányai berendezésére; időnkéint pedig tudomást vesz, szükséges esetén jegyzetei alapján is, a növendékek tanulmányi előmeneteléről.*

d.) *Erkölcsi és társadalmi műveltség tekintetéből állandó gondot fordít a collegiumi növendékek nemzeti hivatásukhoz méltó fejlődésére.*

e.) *Ügyel az intézeti fegyelemre.*

f.) *Gondoskodik a collegiumi épület és felszerelés kellő rendbetartásáról, intézkedik megfelelő ellátásról és felügyel az általános házirendre. Tanulmányi felügyeletben az igazgatóval a neki alárendelt s a collegium tanári testületéből kinevezett aligazgatóval osztozik. Tanári képesítésük szerint egyikük a nyelv- és történettudományi, másikuk a matematika-természettudományi szakcsoportot vezeti és ellenőrzi.*

A könyvtár kezelésében és az intézet gazdasági ügyeinek vezetésében az igazgatót állandóan alkalmazott segéderő támogatja.

III. *Szakvezető tanárok és a collegiumi tanulmányok.*

4. *A collegiumi növendékek tanulmányai a Curator felterjesztésére a miniszter által kinevezett tanári testület vezeti, a szükséghez képest igénybe vett ideiglenes tanerők bevonásával.*

5. *A Collegiumi tanulmányok abból a szempontból szervezendők, hogy a növendékek, tanáraik egyenkénti útmutatása és ellenőrzése mellett, lehetőleg önmagukban dolgozzák fel a szaktárgyaik anyagát s ekként azok egész területén nemcsak elméleti tájékozottságot szerezzenek, hanem oly mérvű gyakorlati jártasságot és kritikai érzéket is, mely szaktudományuk művelésében önállóságra, tanításban pedig kellő otthonosságra s az iskola követelményeihez való alkalmazkodásra képesíti őket.*

6. *A tanulmányok általános rendjét és körét minden félév elején a tanári értekezlet állapítja meg.*

7. *A szaktudományokon kívül a collegium kebelében gondoskodás történik a tagok műveltségének kellő fejlesztéséről, különösen pedig arról, hogy a növendékek a modern nyelvekben, nevezetesen a német, a francia, az angol és az olasz nyelvben szó- és írásbeli gyakorlásra alkalmat találjanak.*

8. *A collegium kellő figyelmet fordít a növendékek egészségének ápolására, testi ügyességük fejlesztésére, s alkalmat nyújt a rajz, zene, ének és torna gyakorlására.*

9. *A tanév végén a Curator elnöklete alatt tartott tanári értekezlet a tanulmányok eredményének figyelembe vételével megállapítja az gyes növendékek minősítését és eldönti, vajjon a tanúsított szorgalom és előmenetel alapján tagjai maradhatnak a collegiumnak vagy sem.*

10. *Az intézet életét érintő fontos ügyekben a Curator rendkívüli ülést hív össze, esetleg a tanári testület kezdeményezésére.*

11. *Az igazgató minden év végén a Curator útján kimerítő jelentést tesz a vallás- és közoktatásügyi miniszternek a collegiumban végzett tanulmányokról és azok eredményéről.*

IV. A Collegium tagjai.

12. A collegium tagjai:

a.) az állam javadalmazottjai és pedig: ingyenesek, fél-, vagy egész fizetők.

b.) Egyéb iskolafenntartók alapítványosai.

13. Az állami javadalmazású helyeket nyilvános pályázat útján a közoktatásügyi miniszter adományozza, mindenkor a Curator előterjesztése alapján. A collegiumi hely adományozása az egyetemi tanulmányok befejezésére szükségelt idő tartamára szól mely alatt a tagok az előírt tanári vizsgálatokat kellő időben letenni kötelesek.

Az iskolafenntartók jelöltjeit az illetékes hatóságok javaslatára, amennyiben minősítésük megfelelő, a Curator felterjesztése alapján, a vallás- és közoktatásügyi miniszter veszi fel.

14. A bennlakó tagokon kívül a rendelkezésre álló helyiségek és segédeszközök mérve szerint a collegium tanulmányain az igazgató engedelmével korlátolt számban bejáró tagok is részt vehetnek.

Budapest, 1923. augusztus hó *Gróf Klebelsberg Kúnó s. k.”*

MDKL 50. doboz 95/a. dosszié.

15.5. 8769/1906. Lukács György VKM miniszter levele Eötvös Loránd curatorhoz Mika Sándor, Hoffmann Frigyes és Gyomlay Gyula végleges, rendes tanári kinevezéséről. Budapest, 1906. február 21.

„F. évi január hó 27-én 4. sz. alatt kelt nagybecsű előterjesztésére, van szerencsém Nagyméltóságodat tiszteletteljesen értesíteni, miszerint elfogadom Nagyméltóságod azon javaslatát, hogy a jövő 1906/1907. tanévtől kezdődőleg Mika Sándor, Hofmann Frigyes és Gyomaly Gyula állandóan a Báró Eötvös József Collegiumhoz rendeltessenek.

Mikor azonban ilykép a Collegiumot a Nagyméltóságod részéről felhozott indokokból való tekintetből is a már ott levő Némethy és Gombocz tanárokon kívül még három, tehát összesen 5 állandó tanerővel látom el, egyúttal az Eötvös Collegium intézményserű fejlesztését is kívánatosnak tartom és felkérem Nagyméltóságodat, hogy a Collegiumnak ezen intézményszerű biztosítása iránt nagybecsű álláspontját a Collegium szabályzatának erre vonatkozó átdolgozásával, illetőleg kibővítésével velem mielőbb közölni méltóztassék."

MDKL 40. doboz 71/3. dosszié.

15.6. 115/1920–1. Cur. szám. Teleki Pál levele a VKM miniszterhez. Budapest, 1920. október 23.

„Szerencsém van Nagyméltóságod szíves tudomására hozni, hogy a gondjaimra bízott Báró Eötvös József Collegium felügyeletét Curatori minőségben átvettem.

Készséggel vállalkoztam a megtisztelő feladatra, mert a B. Eötvös József Collegiumot közoktatásunk, és általában nemzeti kultúránk szempontjából igen fontos intézménynek tekintem és mert a collegium működését ismerem. Szeretettel fogok a collegium ügyeivel foglalkozni és azon őrködni, hogy eredményes munkásságát, melyet most már 25 évi tapasztalat támogat, zavartalanul folytathassa.

Egyúttal szerencsém van jelenteni, hogy egyelőre csak a legfontosabb, személyi vagy szervezeti ügyekre vonatkozó beadványokat kívánom láttamozni. A kisebb jelentőségű folyó ügyekre vonatkozó felterjesztéseket az igazgató fogja rövid úton Nagyméltóságod elé terjeszteni."

MOL K 592. 143. csomó (1920) 18. tétel.

15.7. Szabó Miklós igazoló jelentése a tanácsköztársaság (proletár-diktatúra) ideje alatt tanúsított magatartásáról. Budapest, 1920. augusztus 5.

„1919. április 7-én az általános helyzet kényszerének engedve, a tanári kar egyetértésével beléptem a magyarországi Tanító Szakszervezetébe, melyben azonban semmiféle szerepet nem játszottam. A proletár-diktatúra kikiáltása után, a tanári kar megbízásából, mint »bizalmi ember« képviseletem intézetünket a budapesti állami (később valamennyi) középiskolák bizalmi testületében; itt soha fel nem szólaltam semmiféle működést ki nem fejtettem. Később az Eötvös-Coll. a főiskolák bizalmi testületébe nyert képviseletet, – itt egyszer sem jelentem meg.

1919. május havában kényszer folytán sorozáson megjelentem, ahol »alkalmasnak« minősítettek és bevonultattak. A vörös hadseregnél való jelentkezésem után azonnal beteget jelentettem, orvosi műtétnek vetettem alá magamat s a többi felszólítást figyelembe sem véve vidéken tartózkodtam a diktatúra bukásáig."

MDKL 40. doboz 67. dosszié.

15.8. 92/1925. Bartoniek Géza igazgató javaslata az 1924: XXVII. tc. 4.§-ának korlátozására vonatkozóan Budapest, 1925. augusztus 19.

„Az 1895. augusztus 18-án legfelsőbb elhatározással létesített Báró Eötvös József-Collegium szakvezető testülete működését azzal kezdte meg, hogy a Collegium részére 43.039/1895. sz. VKM rendelettel kibocsátott Szervezeti Szabályzat a Collegiumban végzendő tanulmányokat szabályozó III. 5. 6. és 7. pontjainak alkalmazásánál követendő eljárás megállapításával foglalkozott. A testület tagjai a szervezéssel megbízott Bartoniek Géza mellett Mika Sándor, Riedl Frigyes, Suták József, és Szilasi Móricz tanárok voltak. A tanácskozásokat Báró Eötvös Loránd curator irányította.

Alapul vétetett a Tanárképző Intézet által tagjai részére kibocsátott Utasítás, mely az egyes szakcsoportban végzendő »tanulmányok és gyakorlatok« körét és terjedelmét megállapította. A T. Int. több mint húsz évi tapasztalat alapján ki-

dolgozott részletes tervezete lényegesen megkönnyítettet a Collegium munkáját. Meg kell azonban jegyeznem, hogy az Utasításban kitűzött feldolgozandó anyagot a Collegium már kezdetben minimumnak tekintette, amennyiben a növendékei többnyire jó előképzettségű, tehetségesebb, anyagi gondoktól mentesített ifjak voltak –, akik elé nagyobb penzumot lehetett kitűzni, mint a Tk. Intézet tagjai részére, akik jórészt anyagi gondoktól terhelten kevesebb időt és erőt szentelhettek tanulmányaikra. Mindez a Collegium célkitűzésének felel meg, amenynyiben a Szerv. Szab. 1. pontja szerint a Collegium […] »a budapesti főiskolák érdemesebb hallgatóinak, kik a tanári pályára készülnek, tisztes együttélésben megad minden segítséget ara, hogy egyetemi tanulmányaik alatt szakpályájukra elméletileg és gyakorlatilag kellőképpen készülhessenek.«

A Collegium működését kezdettől fogva támogatta a szükséges könyvkészlet, mely a szükségletnek megfelelőleg állandóan gyarapítatott. További előny abban van, hogy a tanulmányok menete úgyszólván óráról-órára ellenőrizhető és így a siker könnyen biztosítható.

Természetes, hogy a tanulmányok berendezése a tapasztalatszerzés közben állandóan tökéletesítetett, kivált akkor, amikor a szakvezetés munkájába a Collegium jelesebb neveltjei is voltak bevonhatók, kik maguk nem rég növendékek lévén, új szempontok szerint tudtak a tanulmányok fejlesztéséhez hozzájárulni.

Könnyen belátható, hogy a tanulmányok súlypontja mindig a nyelv- és történettudományi, vagyis a humaniórák szakcsoportjába esik. És pedig nemcsak azért, mert ezekre a növendékek kb. 70%-a esik, hanem a tárgyak természete következtében. Ezekben gondosan előkészített bevezető előadások szükségesek, melyek az egyetem feladatának körén kívül esnek. A mennyiségtan-természettudományi szakcsoport valamennyi tárgya ilyen bevezető, az egész tárgyra kiterjedő előadással kezdi tárgyát, ami az egyetem természettudományi intézeteinek kitűnő berendezése és szervezettsége mellett igen szép eredményekre vezet. A természettudományi tanulmányokban a Collegium főleg ellenőrzésre szorítkozik, gondoskodik arról, hogy növendékei a kitűnő tanulási alkalmat kellően kihasználják. Mellesleg megjegyzem, hogy e tárgyakban szinte túlterhelés van, mert a gyakorlatok, laboratóriumi munkálatok négy tárgyból éppen a növendékek teljesítő képességének határán vannak.

Ezekben kívántam előadni, hogy a Báró Eötvös József-Collegium képes megadni növendékeinek mindazt, amit a Tanárképző Intézet tagjaitól megkövetel és

együttal képes biztosítani azt, hogy a növendékek az eléjük szabott teendőket el is végezzék. Azonkívül gondot fordít arra, hogy növendékei legalább egy idegen nyelvet elsajátítsanak.

Ezekre való hivatkozással mély tisztelettel kérem Nagyméltóságodat, hogy az 1924. évi XXVII. t.c. 4.§-a második bekezdése értelmében a B. ötvös József Collegium növendékei felmentessenek attól a kötelezettségtől, hogy a Tanárképző Intézetnek négy éven át tagjai legyenek.

Merem ezt kérni annyival is inkább, mert a Collegium növendékeinek elfoglaltsága teljesen kizárja azt, hogy a Tanárképző óráira eljárhassanak. Ha pedig erre köteleztetnének a Báró Eötvös József-Collegium működését kellene annyira korlátozni, hogy az intézmény létjogosultságától fosztatnék meg.

Végül hálás köszönetet mondok Nagyméltóságodnak hivatkozott leiratában a Collegium működése iránt kifejezett elismeréséért. A Collegium mindent meg fog tenni, hogy erre az elismerésre méltó maradjon."

MDKL 50. doboz 95/4. dosszié.

15.9. Bethlen István miniszterelnök levele Gombocz Zoltánhoz. Budapest, 1927. január 25.

„A nemzet politikai nevelésének kérdése állandóan foglalkoztat, hiszen a közügyekben való részvételnek a kor szelleménél fogva elkerülhetetlen általánossága éppen e nevelés híján rejt magában súlyos veszélyeket. Ábrándok, melyek az elérhetetlenért, vagy éppen a károsért lelkesítenek; majd csalódottság, mely a szükségessel szemben is közönyössé tesz, váltakoznak gyakran az öntudatra ébresztett, de kellő tudással el nem látott tömegek lelkében. Mindkettő talaja lehet a nemzet igazi érdekeit veszélyeztető demagógiának. Szükséges tehát a valóság és a lehetőségek ismeretének terjedése, hogy a veszély ellen vértezve legyünk s hogy a nemzetben magában és ne csak a nemzet változó vezetőiben legyen meg a céltudatos, fokozatos haladásnak biztosítéka.

Az eszközök között, mely e cél elérését szolgálják, egy havonta egy szer megjelenő folyóiratra is gondolok, mely megismertetné olvasóival a külpolitikai, szociálpolitikai, a jogi, művelődési, gazdasági politika feladatait és eseményeit, s ez ismertetésekben igyekeznek belénevelni a lelkekbe a történelmi fejlődésünk, földrajzi helyzetünk és társadalmi állapotunk adta valóság képét, s a theóriáknak és improvizációknak veszélyeit. Az ily szemle természetnél fogva távol állana a pártpolitikától és a tudományos publicistika eszközeivel világítaná meg tárgyilagosan, de minden oldalról a felvetendő kérdéseket, csupán ahhoz az alapgondolathoz kellene mereven ragaszkodnia, melyet megjelöltem.

A folyóirat széleskörű elterjedését bizonyára nagyban elősegíti majd annak igen olcsó ára, de azt biztosítani csak tartalma tudja. Ezért fordulok Méltóságodhoz azzal a kéréssel, hogy a szemle szerkesztésében velem együtt részt venni szíveskedjék."

MDKL 39. doboz 66/a. dosszié.

15.10. Fogadalom

„Alulírott, mint a Báró Eötvös József Collegium tagja kötelezem magam az alábbiak megtartására.

1. *A Collegium „Tanulmányi és Házirendjét" megtartom.*
2. *A „Könyvtári rend" szabályait a legpontosabban megtartom, s ügyelek arra, hogy mások is megtartsák.*
3. *Mindennemű társadalmi és egyesületi működésemet kivéve a szigorúan vallásos jellgeűeket –, valamint mindenféle pénzzel jutalmazott foglalkozásomat –, az esetről-estre beálló vátozásokat is bejelentem a Collegum igazgatójának. Ugyancsak bejelentem azt is ha bármely forrásból ösztöndíjat, vagy segélyt, vagy egyéb pénzbeli adományt élvezek. Ebből kifolyólag minden állami, vagy községi hatósághoz, társadalmi egyesületekhez intézett folyamodványomat a Collegium igazgatósága révén terjesztem fel.*

Kijelentem, hogy amennyiben a folyamodvány valamelyik pontját tudatosan megsértem, a Collegiumi tagságomról önként lemondok.

Budapest,"

MDKL 7. doboz 8. dosszié 19. csomó.

15.11. Szabó Miklós levele Gerevich Tiborhoz, a bölcsészeti kar dékánjához. Budapest, 1941. május 3.

„Kedves Tibor!

Minthogy Hóman Bálint miniszter úr igen nagy örömünkre előzetes beleegyezését adta ahhoz, hogy a Collegium Curatori méltóságát elfogadja, mellékelten – tájékoztatásul – megküldöm az érvényben levő „Szervezeti Szabályzatot", mely a Curator hatáskörét megállapítja.

Mióta Teleki Pál volt Curatorunk miniszteri és miniszterelnöki széket töltött be, működése a Collegiumban gyakorlatilag szünetelt, s megbízásából

az igazgató helyettesítette itteni hivatalos tevékenységében. Természetes azonban, hogy a Collegiummal való szellemi kapcsolatot – ami a legfontosabb – sohasem adta fel, s pl. fontos személyi kérdésekben ez idő alatt is mindig hozzá fordultam. Ilyenforma „szüneteltetés" volna esetleg lehetséges a most tervezett változtatás esetére is, ami azért a Curator legfőbb szellemi befolyását nem teszi lehetetlenné, ha pl. egy-egy esetben rövid időre még fogadni is tudná az igazgatót. Ami az adminisztrációt illeti, itt semmi nehézség sincs, aminthogy nem volt Teleki Pál utolsó három éve alatt sem, amikor tulajdonképpen már nem működött.
Ha azonban célszerűbbnek látszanék, hogy mégis legyen egy állandóan működő Curatori felügyelet is a Collegiumban, akkor arra kellene kérni Hóman miniszter urat, hogy a „szüneteltetés" tartamára bízzon meg valakit maga helyett a curatori teendők ellátásával, amire a Collegium régi tagjai közt több, minden tekintetben alkalmas személyiséget lehet találni.
Fontos volna azonban, hogy – ha már így áll a dolog – minél előbb végleges intézkedések is történjenek.
Szeretettel ölel: Sz.M."

MDKL 88. doboz. 185/6. dosszié.

15.12. Szabó Miklós igazgató beszéde Szinyei Merse József VKM-miniszter látogatásakor. 1943. október 8.

„Mély tisztelettel üdvözlöm Nagyméltóságodat a Báró Eötvös József Collegium tanári testületének és ifjúságának körében.
Két év múlva immár 50 esztendeje lesz, hogy az Eötvös Collegiumot Eötvös Lorándnak nemzeti műveltségünk szükségleteit világosan felismerő szelleme megformálta, a magyar állam bőkezűsége pedig létrehozta. Az alapgondolatot élettel, szívvel és melegséggel Bartoniek Géza, első igazgatónk töltötte meg, s a tehetséges magyar ifjúság boldogan vonult be a szerény, de az akkori viszonyokhoz képest még paradicsomnak látszó diákotthonba.
50 év alatt az Eötvös Collegium nagyot fejlődött. Az egyszerű Csillag-utcai bérházból 1910-ben átköltözött ebbe a nemes vonalú palotába, anyagai eszközeinek megnövekedtével hatalmasan kifejlesztette könyvtárát és egyéb tudományos felszerelését. Belső szerkezetében is nagy haladást tett: Teleki Pál 21 éves curatorsága alatt egyre jobban kiépítette tagjainak kiválasztásában követett

eljárását, s Gombocz Zoltánnak, a Collegium második igazgatójának csodásan gazdag szelleme a tudományos képzést is kiszélesítette.
De e nagy változások ellenére is semmi sem annyira szembeötlő a Collegium történetében, mint a nagy állandóság a célokban, módszerekben, s főképp az ifjúság szellemében való töretlen egyvonalúság. A Collegiumnak nem kellett nagy reformok kockázatait vállalnia, maradt az, ami 50 évvel ezelőtt volt, s ma is azt hisszük, hogy csak úgy maradhat Eötvös Collegium, ha erről az útról le nem tér. Cél: tudományos szellemű tanárság nevelése, módszerünk: az ifjúsággal való legközvetlenebb érintkezésben és vezetésben, szinte munkaközösségben érvényesülő tudományos vezetés; ifjúságunk szelleme pedig: szabadság a gondolatban, fegyelem a munkában, s igazság és becsület az erkölcsi élet minden vonatkozásában.
Hogy e szellemet 50 év alatt éberen tudtuk tartani, annak legfőbb biztosítéka az volt, hogy az állam legfőbb hatóságai részéről maga az Eötvös Collegium is a legteljesebb szabadságot élvezte működése minden ágában. Kevés pontja van a magyar közéletnek, ahol a befolyástól mentes függetlenség és szabadság oly zavartalanul érvényesülhetne, mint nálunk. Mély hálával köszönjük ezt meg ez ünnepélyes alkalommal is Nagyméltóságodnak, magunk pedig ünnepélyesen fogadjuk, hogy e megtisztelő bizalomra a legszigorúbb felelősség és a becsület törvényeinek szolgálatával igyekszünk méltók maradni.
Erre kötelez bennünket nemcsak a hazai közvéleménynek egyre élénkebben mutatkozó érdeklődése, mellyel az Eötvös Collegium működését figyeli, hanem az előkelő külföldi tényezőknek velünk szemben sokszor, még a háború folyama alatt is nyilvánított jóleső rokonszenve is, s erre kötelez nemes lelkű magyar férfiaknak – kiknek sorából csak Semsei Andor és báró Mednyánszky Dénes nevét említem – áldozatai is, akik könyvtárunkat elévülhetetlen értékű kincsekkel gazdagították.
Kérem Nagyméltóságodat vizsgálja meg éles szemmel, szigorúan intézményünket, annak munkáját, céljainkat, szellemünket és törekvéseinket, s fogadja szeretettel ifjúságunk hódolatát, s az Eötvös Collegium régi tagjainak, akik velünk szívben, lélekben egyek, szíves magyar köszöntését.”

MDKL 88. doboz 185/5. dosszié.

15.13. 62.606-1944./IV. sz. Simon József VKM irodatiszt értesítése az Eötvös József Collegiumnak helyiségeinek lefoglalásáról. Budapest, 1944. december 5.

„Értesítem az Igazgatóságot, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium egy részének Budára költözése miatt a kollégium III. emeleti helyiségeit, valamint a tanácstermet és a dísztermet a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium részére lefoglalom.
A miniszter rendeletéből: Baráth Tibor s. k. egyetemi ny. rk. tanár az egyetemi ügyosztály főnöke."

MOL K 636. 1024. doboz, 44–1. tétel (1942–1944–1).

15.14. Jelentés az Eötvös Collegium 1949. október 5-én tartott népgyűléséről.

„Az ülés napirendi pontjai:
1.) *Beszámoló Rákosi Mátyás elvtárs referátumáról és annak megbeszélése*
2.) *Személyes ügyek.*

Lutter elvtárs beszámolójában sorra kiemelte Rákosi elvtárs beszédének fontosabb részleteit, rámutatva a tanulságok országos jelentőségére, konkretizálta egyúttal azokat. Hangsúlyozta az ideológiai front megerősítésének, az éberség fokozásának szükségességét és ezzel kapcsolatban a marxizmus-leninizmus jelentőségét. Kitért Lutter elvtárs a Rajk-banda leleplezésének jelentőségére is, majd rámutatott azokra a feladatokra, amelyeket Rákosi elvtárs jelölt ki beszédében. A nagyszámú hozzászólások (23-an szóltak hozzá) elmélyítették és kiszélesítették a referátumot. Sokan mutattak rá ezzel kapcsolatban a Collegiumban adódó konkrét feladatokra is.

Lutter elvtárs bejelentette, hogy több collegista lemondási szándékát fejezte ki számára, név szerint: Kanócz István, Bruckner János, Németh Géza, Domokos Mátyás, Horányi Mátyás. Ezek lemondását a Collegium vezetősége nem fogadta el, hanem a tagsággal való megbeszélés után a kizárást javasolta. Ezek után a collegisták sorra megindokolták a kizárás szükségességét.
Kanócz esetében Bondár, Wilhelm és László elvtársak mutattak rá opportunista és osztályidegen magatartására, valamint magatartásbeli fejletlenségére.
Domokos Mátyás ügyéhez Miklós elvtárs szólt hozzá érdemben, kiemelve fasiszta szervezkedésben való egykori részvételét, valamint ellenséges ideológiai beállítottságát és reakciós baráti körét.

Németh Géza ügyéhez Kardos, Hrabecz és László elvtársak szóltak hozzá. Kiemelték, hogy középparaszti származása ellenére ellenséges befolyás alá került, elvtelen, sokszor magatartásával a népi demokrácia ellenségének mutatkozott. Baráti köre reakciósokból áll.
Bruckner János ügyét Ladányi, Benczédy és Hajdú kollégisták, valamint Bodnár elvtárs ismertették, rámutatva ennek reakciós, opportunista, arisztokratikus magatartására.
Horányi Mátyás: Lakits collegista, Sallai és Falus elvtrásak mutatták ki alapvetően opportunista, valójában mindszentysta beállítottságát.
Falus elvtárs még két collegista ügyét vetette fel: Benyhe Jánosét és Vekerdy Józsefét. Ismertette ezek közismerten rossz viszonyát a Collegium új tagságához, valamint reakciós, ingadozó politikai álláspontjukat.
Benyhe János ügyéhez hozzászólt Cosztola Loránt, Németh Lajos, Bakos Ferenc, Dezső László collegisták és Tóth Tibor elvtárs.
Vekerdy József ügyéhez Mihályi Gábor, László Imre elvtársak és Papp Ferenc collegista szólt hozzá. A Collegium egyhangúan a két tag eltávolítása mellett foglalt állást.
Ezek után Lutter elvtárs a Természettudományos Pártszervezet előzetes véleménye alapján fölvetette Kőváry Tamás tagjelölt ügyét, aki helytelen magatartásával a reakciót segítette, a munkáskáderekhez rosszul viszonyult. Ezeket a hibákat még súlyosabbá tette az, hogy a Párt tagjelöltje. Minthogy anyagilag nem szorult rá a Collegiumra, Lutter eltávolítását javasolta. Ehhez az ügyhöz is többen szóltak hozzá: Blum, Békéssy, Dux elvtársak és Osváth collegista. A collegiumi tagság ezt a javaslatot is helyeselte.
Ezek után Lutter elvtárs a collegiumi népgyűlést bezárta."

MDKL 54. doboz 102/e. dosszié.

15.15. 337/1950. Jegyzőkönyv az Eötvös József Collegium épületének átadásáról a Tanfolyamellátó Nemzeti Vállalat részére. Budapest, 1950. augusztus 22.

„*Készült Budapesten, 1950. augusztus 22-én, a IX. ker Nagyboldogasszony útja 11–13. szám alatt lévő Eötvös József Állami Főiskola Kollégium hivatali helyiségében a kollégiumnak a VKM kezeléséből a Tanfolyamellátó N.V. kezelésébe leendő átadása tárgyában.*

Jelen vannak alulírottak:
Alulírott Bizottság a VKM. f. évi augusztus hó 19-én kelt 1071-106-4/1950. V. főoszt. sz. rendelet alapján a kollégium leltári átadását, illetve átvételét az alábbiak szerint foganatosította:
A bizottság a szakleltárak és a leltári napló alapján tételesen megvizsgálta a kollégiumban lévő összes leltári tárgyakat, kivéve nagyobb számban szereplő tárgyakat, amelyeket csak kémpróbaszerűen vizsgált meg, tekintettel arra, hogy mintegy 4200 drb. leltári tárgy átvételéről van szó, amelynek az elvégzéséhez megfelelő idő és előkészület nem állt rendelkezésre.
A bizottság átadja, illetve átveszi a leltári napló zárlatként 4179 drb. leltári tárgyat 479.713.72 forint értékben.
Az átadást, illetve átvételt az átadó, illetve átvevő a leltári napló záradékában is elismerte.
A bizottság számba vette a kollégium szerelvényszámadásában szereplő tárgyakat, – ezek közül a kisebb értékűeket csak kémpróbaszerűen. A szerelvényszámadás 8 füzetből áll, ezért azoknak részletzárait az idő rövidsége miatt összegezni és jegyzőkönyvbe rögzíteni nem lehetett, a bizottság azonban a szerelvényszámadás egyes szakcsoportjait lezárta és kelettel, valamint aláírással látta el. Ilyen módon a zárlati összegek később összegezhetőek lesznek. A szerelvényszámadásban szereplő és átadott, illetve átvett tárgyak darabszámát és értékét tehát a szerelvényszámadás szakcsoportjai zárlati eredményének összege adja.
Az átvevő Nemzeti vállalat kiküldöttjei tudomásul veszik, hogy a VKM. a Tudományos Akadémiával folytatott tárgyalásai alapján a könyvtárnak a Tudományos Akadémia részére leendő átadását tervezi. Ebből folyóan a könyvtár és az ahhoz tartozó felszerelési tárgyak, valamint bútorok – amelyek jelenleg a kollégium leltárában szerepelnek – az Akadémiának lennének átadandók abban az esetben, ha a VKM. fent tervezett intézkedése valóra válik.
A bizottság megjegyzi, hogy a leltári napló fent kimutatott és az értékre vonatkozó zárlati eredmények a tényleges állapotnak ez idő szerint nem felelnek meg, miután a 6. tételszám alatt 120 drb. szekrény, a 7. tételszám alatt 145 drb. vaságy, a 8. tételszám alatt 144. drb ágymagasító és a 9. tételszám alatt bevételezett 51. drb íróasztal értéke a leltári naplóban jelenleg nem szerepel. Ezeket a tárgyakat darabszám szerint már bevételezték, értéküket azonban a VKM-től kérendő adatok alapján kell pótlólag bevezetni, illetve bevételezni. Az említett tárgyak értéke mintegy 160.000 forint.
A Tanfolyamellátó N.V. kiküldöttjei az átadással, illetve átvétellel kapcsolatba megjegyzik és leszögezi, hogy miután a fentiek értelmében nem minden egyes

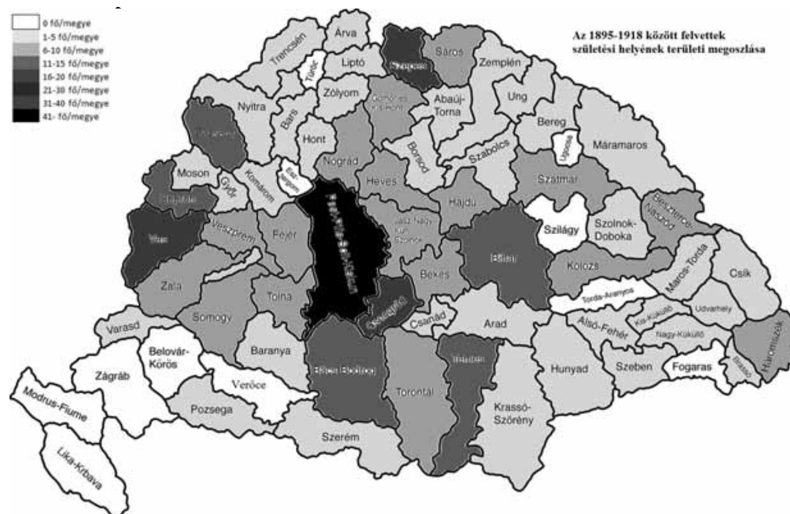
leltári tárgyra vonatkozóan történt meg az átadás, ezért fenntartja magának a jogot, hogy az átvételt eszközlő Békéssy Károly igazgató a későbbiek folyamán véglegesen és tételesen tisztázza az átvett leltári és szerelvényszámadási tárgyak darabszámát és értékét. Ez a megállapítás jelen jegyzőkönyv kiegészítését fogja képezni.
Jelen jegyzőkönyv felolvasása után helybenhagyólag aláíratott.

Kmf.

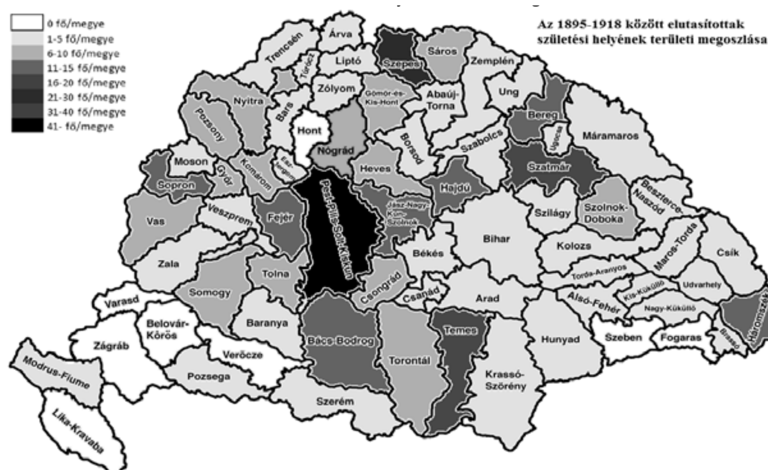
Vida Aranka a Tanfolyamellátó N.V. részéről
Lutter Tibor átadó igazgató részéről
T. István a VKM részéről
Békéssy Károly átvevő igazgató"

MDKL 51. doboz 97/a. dosszié.

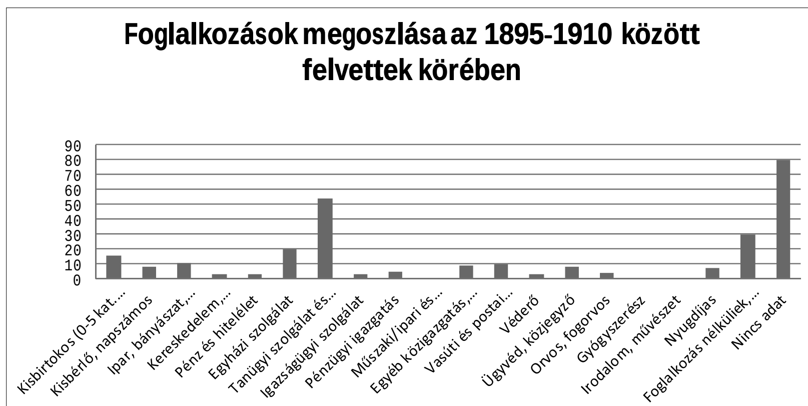
15.16. Térképek, ábrák

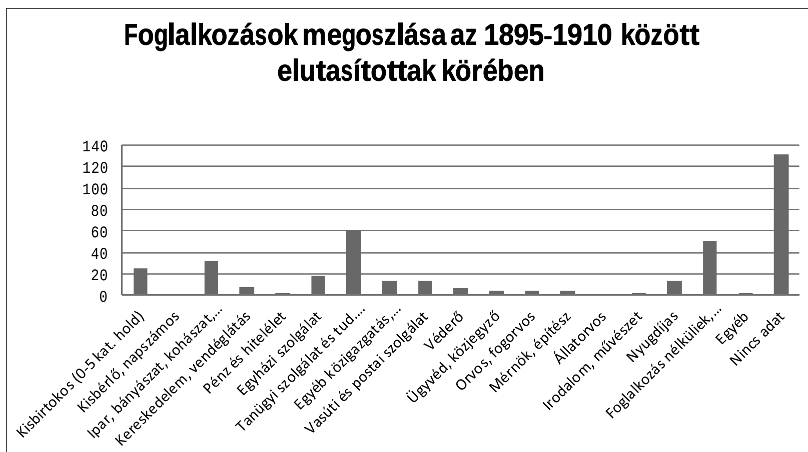
1. ábra. Az 1895–1918 között felvettek születési helyének területi megoszlása

2. ábra. Az 1895–1918 között elutasítottak születési helyének területi megoszlása

3. ábra. Foglalkozások megoszlása az 1895–1910 között felvettek gyámjainak körében

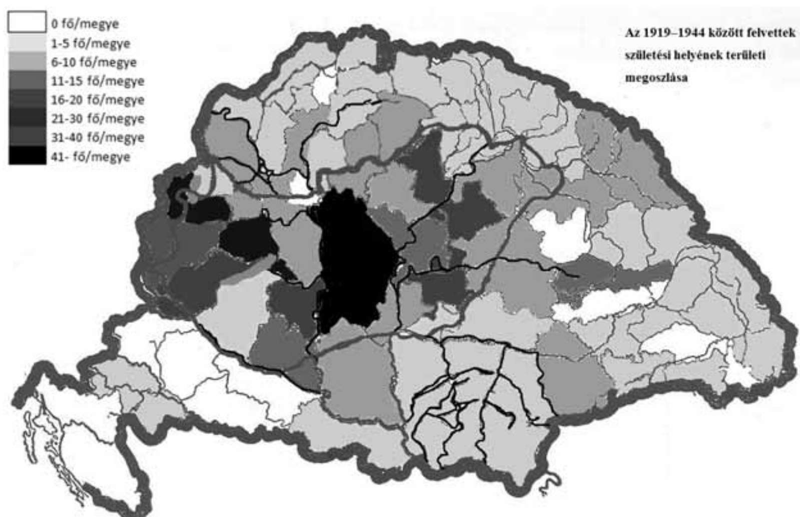
4. ábra. Foglalkozások megoszlása az 1895–1910 között elutasítottak gyámjainak körében

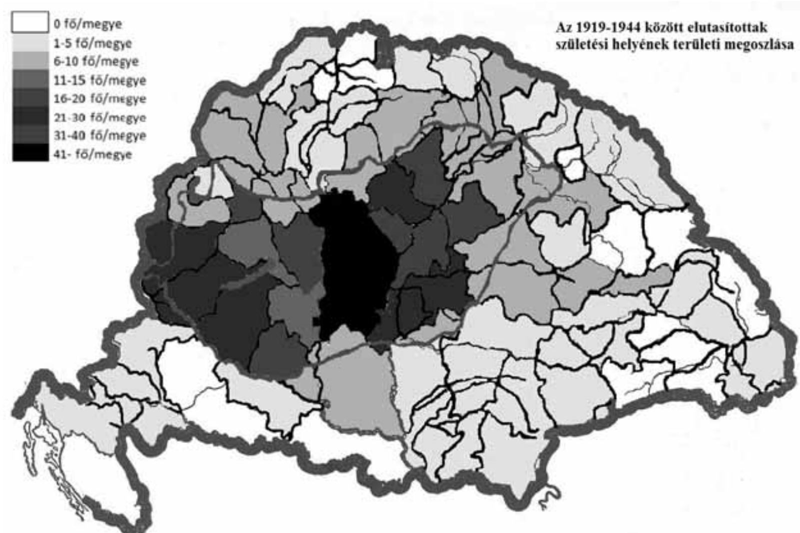
5. ábra. Foglalkozások megoszlása az 1911–1918 között felvettek gyámjainak körében

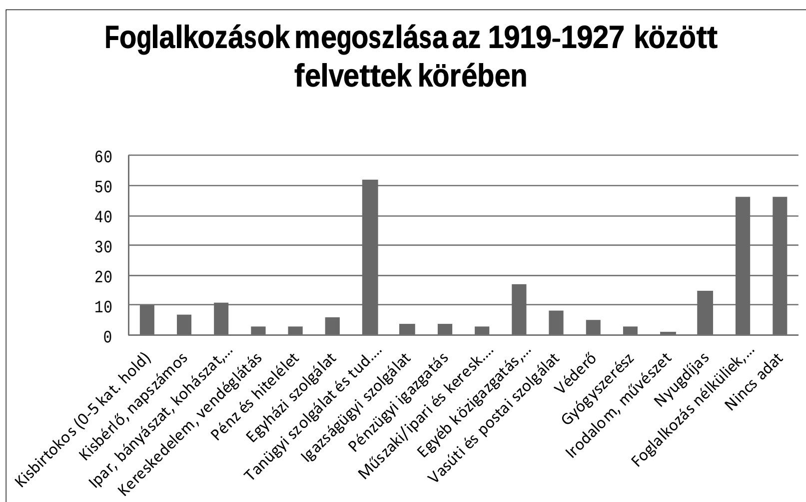
6. ábra. Foglalkozások megoszlása az 1911–1918 között elutasítottak gyámjainak körében

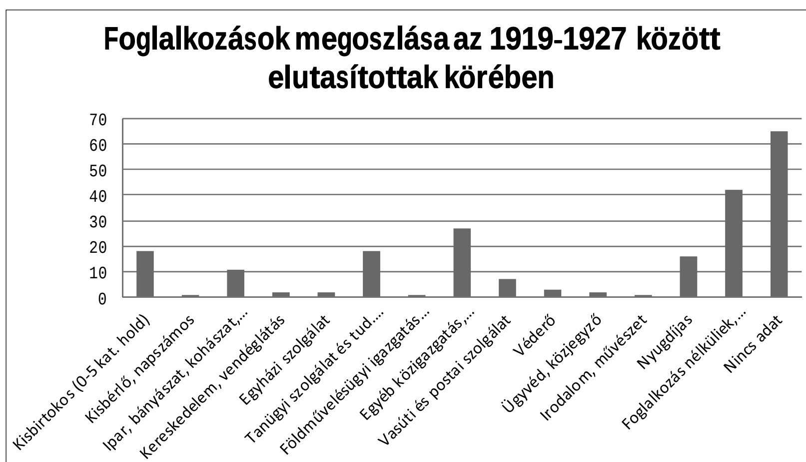
7. ábra. Az 1919–1944 között felvettek születési helyének területi megoszlása

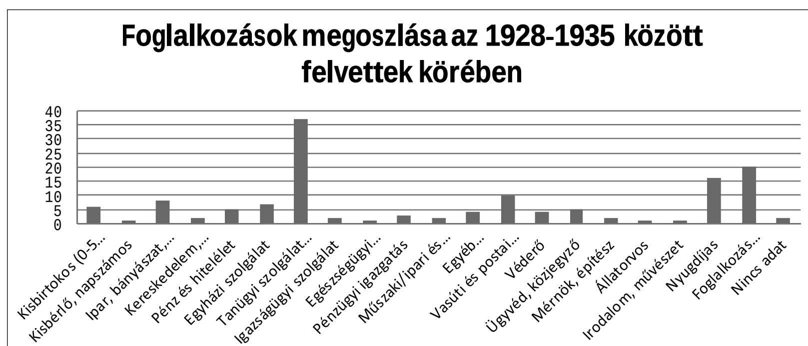
8. ábra. Az 1919–1944 között elutasítottak születési helyének területi megoszlása

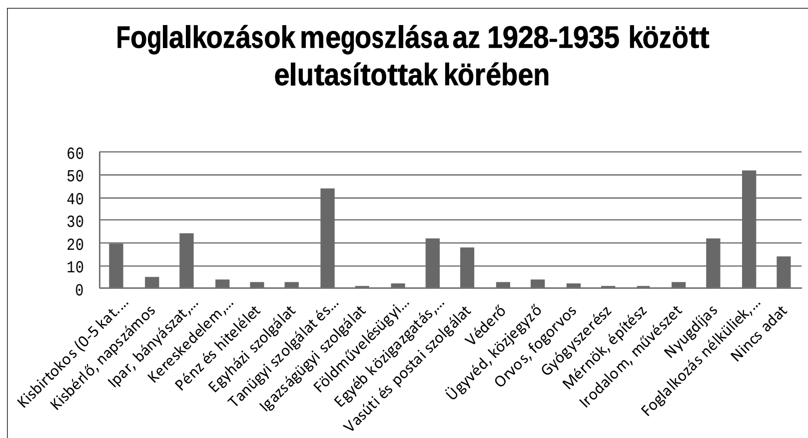
9. ábra. Foglalkozások megoszlása az 1919–1927 között felvettek gyámjainak körében

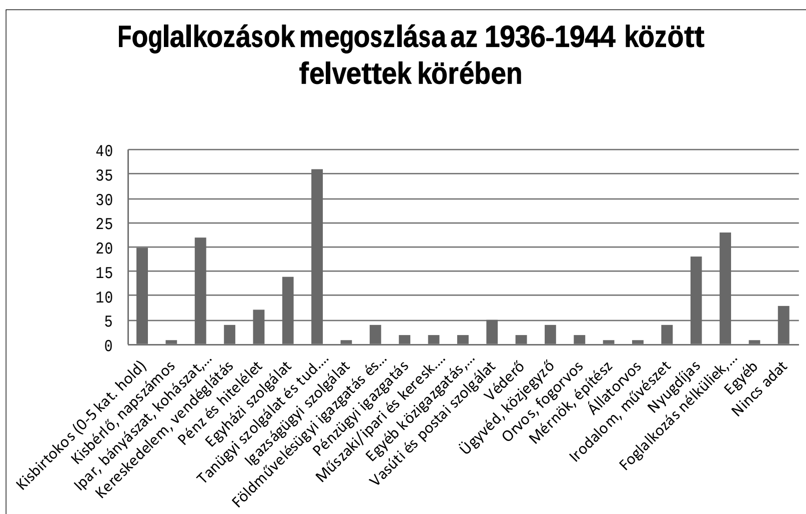
10. ábra. Foglalkozások megoszlása az 1919–1927 között elutasítottak gyámjainak körében

11. ábra. Foglalkozások megoszlása az 1928–1935 között felvettek gyámjainak körében

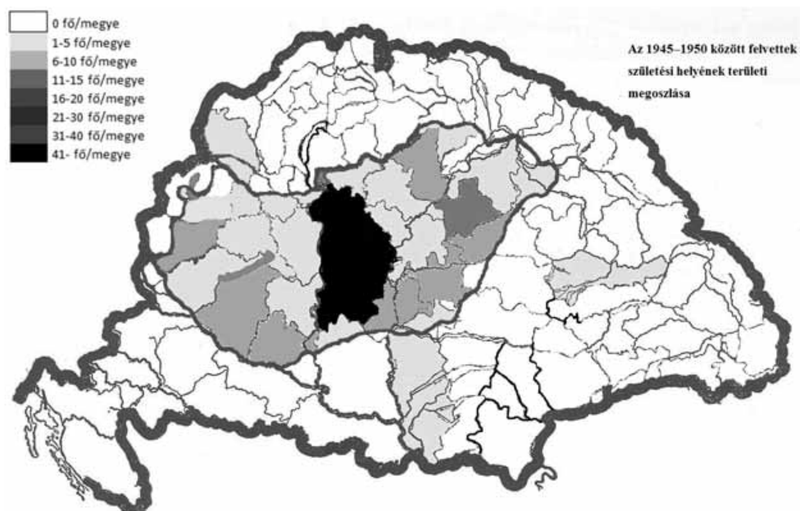
12. ábra. Foglalkozások megoszlása az 1928–1935 között elutasítottak gyámjainak körében

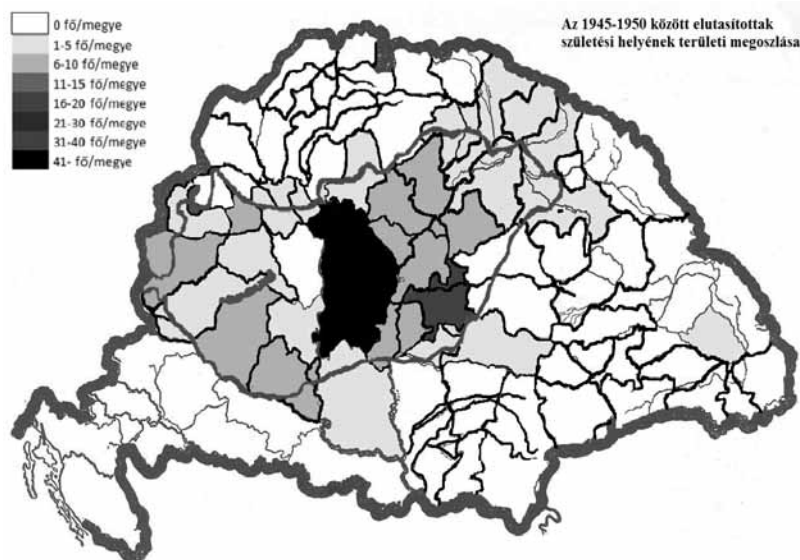
13. ábra. Foglalkozások megoszlása az 1936–1944 között felvettek gyámjainak körében

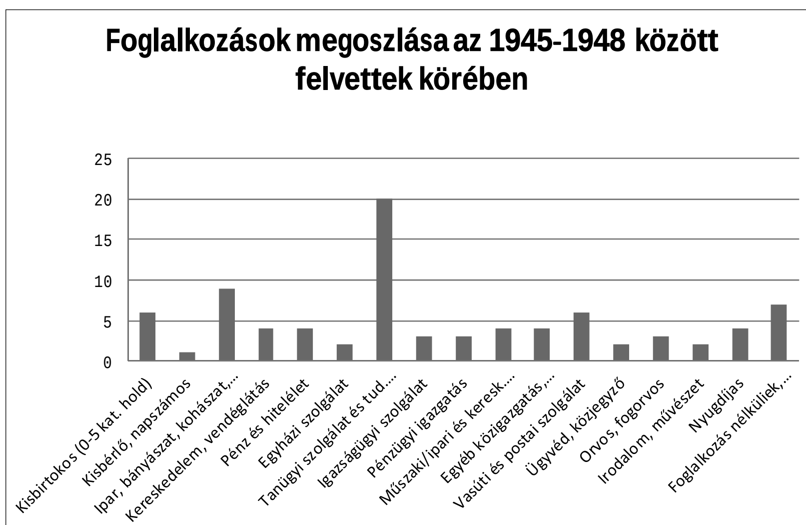
14. ábra. Foglalkozások megoszlása az 1936–1944 között elutasítottak gyámjainak körében

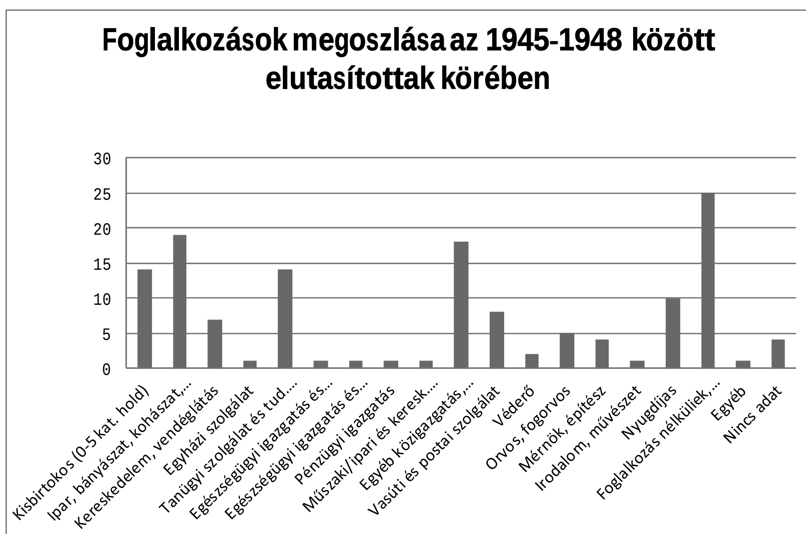
15. ábra. Az 1945–1950 között felvettek születési helyének területi megoszlása

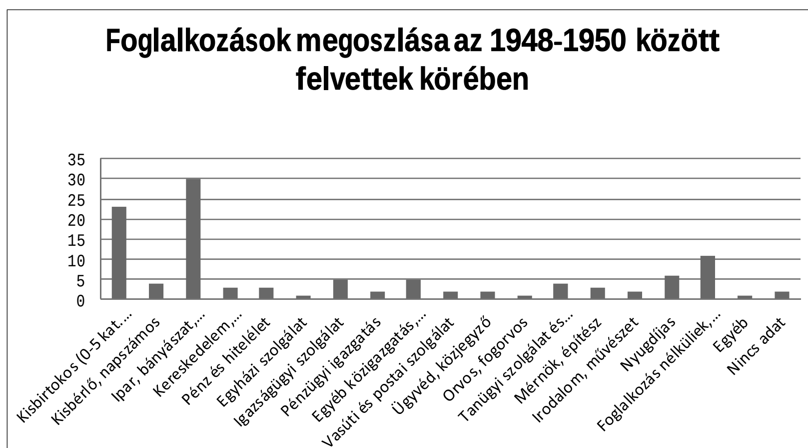
16. ábra. Az 1945–1950 között elutasítottak születési helyének területi megoszlása

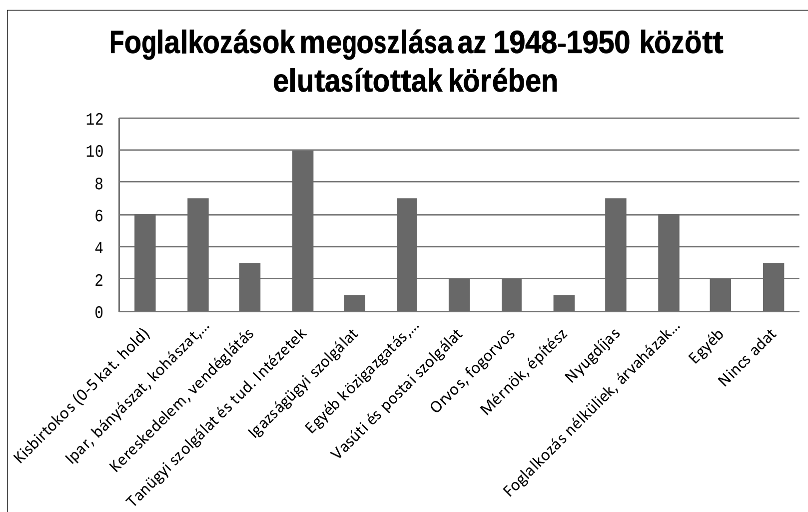
17. ábra. Foglalkozások megoszlása az 1945–1948 között felvettek gyámjainak körében

18. ábra. Foglalkozások megoszlása az 1945–1948 között elutasítottak gyámjainak körében

19. ábra. Foglalkozások megoszlása az 1948–1950 között felvettek gyámjainak körében

20. ábra. Foglalkozások megoszlása az 1948–1950 között elutasítottak gyámjainak körében

15.17. A Báró Eötvös József Collegium vezető tisztségviselői,oktatói személyzete, 1895–1950

Curatorok

1895–1919 Báró Eötvös Loránd
1920–1941 Gróf Teleki Pál

Igazgatók

1895–1927 Bartoniek Géza (1897. október 12-ig ideiglenes igazgató, 1921–1922 között ugyancsak ideiglenes volt a kinevezése)
1927–1928 ideiglenes ügyvivői igazgató Szabó Miklós
1928–1935 Gombocz Zoltán
1935–1944. július 15. Szabó Miklós
1944 júliusa – októbere ideiglenes megbízott igazgató Tomasz Jenő
1944. október 25–december 9.
megbízott igazgató Kolozsvári Medzuy Béla
1945. február–május Szabó Miklós
1945–1948 Keresztury Dezső
1948–1950 Lutter Tibor

Aligazgatók

1929–1935 Szabó Miklós
1940–1950 Tomasz Jenő

Rendes, kinevezett tanárok

Angol nyelv és irodalomtörténet
1935–1939 Fest Sándor
1939–1948 Szenczi Miklós
1948–1950 Lutter Tibor
1948–1950 Hatvany Józsefné
Elrick Doris

Fizika
1947–1949 Faragó Péter

Francia nyelv és irodalomtörténet
1900–1914 Gombocz Zoltán
1915–1923 Eckhardt Sándor
1936–1942 Gáldi László
1939–1950 Kenéz Ernő
1942–1949 Bonnerjea, René
1944–1948 Molnos Lipót
1945–1950 Gáldi László
1945–1950 Szegő Albert

Klasszika-filológia
1895–1902 Szilasi Móricz
1902–1909 Némethy Géza
1902–1918 Gyomlay Gyula
1918–1923 Huszti József
1906–1944 Szabó Miklós

1923–1936 Moravcsik Gyula
1926–1950 Tomasz Jenő
1945–1950 Harmatta János

Magyar irodalomtörténet
1895–1896 Riedl Frigyes
1896–1899 Péterfy Jenő
1908–1923 Horváth János
1925–1928 Farkas Gyula
1928–1935 Koszó János
1936–1950 Keresztury Dezső
1948–1949 Király István

Matematika
1895–? Suták József

Magyar nyelv
1895–1902 Szilasi Móricz
1900–1914 Gombocz Zoltán
1919–1935 Gombocz Zoltán
1924–1933 Zsirai Miklós
1933–1937 Pais Dezső
1945–1948 Pais Dezső

Művészettörténet
1941–1943 Nagy Zoltán
1947–1950 Fülep Lajos

Német nyelv és irodalom
1906–1925 Hoffmann Frigyes
1928–1935 Koszó János
1942–1950 Mollay Károly

Történelem
1895–1912 Mika Sándor
1919–1936 Lukcsics Pál
1937–1950 Kosáry Domokos

Tiszteletdíjas tanárok

Angol nyelv és irodalom
1915–? Fest Sándor
1927–1928 Németh Sándor
1928 Tóth Kálmán
1928 Schmidt (Szenczi) Miklós
1935–1937 Németh Sándor
1937–1947 Országh László
1939–1940 Eddy József

Állattan
1937–1940 Kesselyák Adorján

Ének
1938–1940, 1942–1943
Kerényi György

Észt nyelv és irodalom
1940–1941 Soever, Valter

Filozófia
1939–1944 Mátrai László
1945–1948 Faragó László
1948–1949 Szigeti József

Finn nyelv
1938–1939 Kálmán Béla
1939–1941 Lakó György
1946–1947 Hajdú Péter

Francia nyelv és irodalom
1920–1921 Bárczi Géza
1920–1921 Kastner Jenő
1927–1939 Szegő (Gyergyai) Albert
1928–1936 Horváth Endre
1937–1942 Bonnerjea, René
1943–1944 Lemaire, Paul

Földrajz
1923–1939 Fodor Ferenc
1939–1945 Bulla Béla
1945–1948 Major Jenő

Kémia
1946–1947 Wolsky Sándor
1947–1948 Jermy Tibor

Klasszika-filológia
1914–1915 Huszti József
1945–1948 Zulauf Teofil
1948–1949 Szabó Árpád

Lélektan
1946–1948 Mérei Ferenc

Magyar nyelv
1914–1919 Melich János
1914–1919 Németh Gyula
1938–1939 Laziczius Gyula
1939–1944 Hadrovics László
1948–1949 Deme László

Magyar irodalomtörténet
1914–1915 Laczkó Géza
1923–1924 Bartha János
1945–1947 Képes Géza
1945–1947 Makay Gusztáv
1945–1950 Waldapfel József
1949–1950 Kardos Pál

Matematika
1933–1936 Grynaeus István
1936–1945 Veress Pál
1945–1949 Hajós György

Művészettörténet
1943–1944 Derecsényi Dezső

Német irodalomtörténet
1938–1943 Pukánszky Béla
1945–1948 Dallos György
1945–1948 Rákosi Zoltán
1947–1948 Krammer Jenő
1948–1949 Halász Előd
1948–1949 Kiss József

Néprajz
1940–1944 Ortutay Gyula

Növénytan
1937–1947 Zólyomi Bálint

Pedagógia
1946–1948 Prohászka Lajos

Szlovák nyelv és irodalom
1939–1940 Mérszáros Zsolt

Társadalomtudomány
1945–1947 Káldor György
1945–1948 Szalai Sándor

Természetrajz
1897–1934 Filarszky Nándor

Testnevelés
1937–1941 Bácsalmási Péter
1941–1947 Cseke Dénes
1947–1948 Bácsalmási Péter

Történelem
1912–1941 Madzsar Imre

Olasz nyelv és irodalom
1943–1950 Szauder József
1937–1940 Nicosia, Francesco
1947–1948 Takács János

Lektorok

Angol lektorok
1928–1937 Duckworth, Barker Vernon
1938–1939, 1940 Mastermann, Neville
1940–1946 Harsányi Sándor
1946–1947 Lowes, G.
1948–1949 Cushing, George Frederick

Észt lektor
1935–1936, 1938–1939 Oinas, Felix

Finn lektor
1932–1934 Hakulinen, Lauri
1942–1943 Kettunen, Lauri
1942–1944 Tervonen, Viljo
1944–1948 Santieri, Ankeria

Francia lektorok
1895–1898 Giradot, Emil
1899–1903 Tharaud, Ernest
1903–1904 Lebeau, Henry
1904–1907 Bézárd, Lucien
1907–1908 Reynier, Jean
1909–1911 Morand, Hubert
1911–1912 Bichet, René
1912–1913 Diegon, Aurel
1913–1914 Baux, Charles
1914 Taillander, Maurice
1921–1923 d' Auroile, Jean Mistler
1923–1925 Dami, Aldo
1923–1931 Sauvageot, Aurélien
1925–1926 Francoise, Gachot
1931?–1935? Carrere
1935–1942 Deshusses, Georges
1943–? Diegon, Claude
1946–1947 Bouteiller, Pierre
1947–1949 Turbet-Delof, Guy
1949–1950? Kaminski, André

Német lektorok
1912–1914 Molden, Ernst
1912–1925 Kleinmayr, Hugo
1924–1926 Becker, Henrik
1925–1944 Häckel, Ernst
1928–1930 Göttling, Hans
1930–1935 Jobs, Hans
1935–1943 Schurig, Walther
1943–1944 Berger, Kurt
1948–1949 Kühne, Heinz

Olasz lektor
1922–1933 Siciliano, Italo
1933–1936 Calabro, Paolo
1940–1943 Baldini, Giacomo
1943–1944 Gianola, Alberto

15.18. Képek jegyzéke

16. Név- és tárgymutató

E,É

F

G

Gy

Sz

T